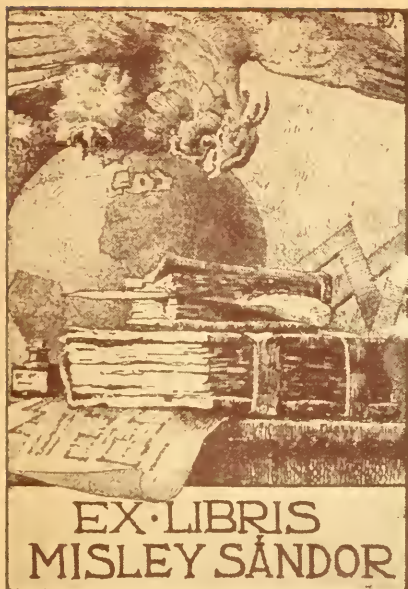

3 1761 05912296 0

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

**HUNGARIAN RESEARCH
INSTITUTE OF CANADA**

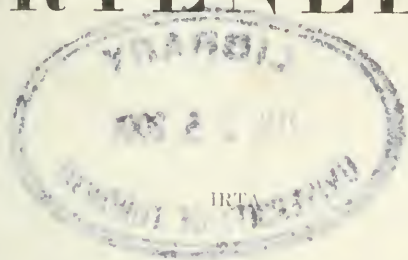

*A Gift of the Hungarian
Research Institute of Canada,
a Research Ancillary of the
University of Toronto
Toronto, May 2001*

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADASA.

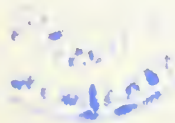
ELSŐ KÖTET.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1871.

ELŐSZÓ.

Magyarország összes történelmét tárgyaló két nagyobb terjedelmű dolgozatom látott eddigelé napvilágot. Az első 1843 s a következő években, Pápán, négy szakaszban —, a második 1860—1863 évek alatt Pesten Heckenast Gusztáv kiadásában hat kötetben jelent meg. Mind a két, egymástól nagyon különböző dolgozatot különös balsors érte. Az első viszontagságait leírtam a második dolgozat előszavában, s az ott elmondottakat nincs okom most ismételni. A második dolgozat kiadása azon mostoha években történt, melyek alatt az ország alkotmányos szabadságával együtt a sajtószabadság is oly annyira el volt nyomva, hogy politikai száműzött létemre még nevemet sem írhattam a munka címére, s az első két kötet, mint több azonkori munkám, Hatvani Mihály álnév alatt juthatott a közönség kezébe, s csak a harmadik kötetnél engedtetett meg saját nevemet írni az álnév helyébe. De e kis engedmény mellett dolgozatom, kivált annak az újabb kort tárgyaló utolsó két kötete

még mindig sajnosan tapasztalta az önkényben szeszélyes censor vörös irónját. Még több oly hely is kérlelhetetlenül kitörültetett, melyeket az első dolgozat censora érintetlen hagyott; s a két utolsó kötetet, bár a sajtó alól már 1863-ban kikerultek, még négy éven át raktáraiban elrejtve kénytelenítették őrizni a kiadó, hogy azokat az elkobzás, magát a büntetés veszélyétől megmentse.

Az alkotmány helyreálltával 1867-ben végre a szerencsétlen foglyok is szabadon bocsáttattak, s annál kapósabbak lettek az olvasó közönségnél, minthogy azon újabb kor, melyet tárgyalnak, mind máiglan nem talált más feldolgozóra.

E hat kötetes munka a negyvenes években Pápan kiadott négy füzetből oly annyira különböző dolgozat, hogy az előbbiből az újba csak egynemely esemény rész vétetett fel, a nagyobb rész a kutfoknak egészen újból intézett kutatásán alapuló új dolgozat lévén. S ha még is, miként a czímen olvasható, úgy tétetett közzé, mint a pápainak „második kiadása“, ennek oka ugyanaz, ami valóságos nevemnek álnévvel való felcserélésére kényszerített: a kiadhatás lehetővé tétele, vagy legalább könnyítése.

Viszonyaink, istennek hála, ma már annyira javultak, hogy sem ilyenféle kendőzésekhez nem kell nyúlnom, sem a miatt nem panaszkodhatom, hogy a censura korlátolt vagy törölt volna dolgozatomban. Teljesen szabad lévén sajtónk, mely censurát többé nem ismer, ügye-

keztem is mindenütt helyreallítani a kitorlótt, vagy az igazság s nézeteim ellenére megmásított helyeket.

De nem csak ezen változtatásokat fogja találni ezen újabb, most már valóban második kiadásban a figyelmes olvasó. Ami újabb felfedezéseket tett, ami jelentékenyebb eredményre jutott a történetnyomozás, mióta a munka első kiadásában megjelent, mind azt ügykeztem felvenni s az elbeszélést a szerint módosítani ezen második kiadásban.

Emek következtében munkám egynémely részeiben a tartalomra nézve jelentékeny módosításokat s javításokat, a terjedelemtre nézve tetemes bővülést észlelend a figyelmes olvasó. Egynémely korszakot, mint például a kereszténység megalapításának korszakát, újabb kutatónyomozás után egészen új világításban, számos részletekkel bővítve beszélem el.

Munkámban legérezhetőbb volt a hézagosság a Rakóczy-féle szabadságharcot követő korszak eseményeinek előadásánál. Mert midőn a művet írtam, a korra nézve még nagyon hiányos volt a nyomtatva megjelent történeti anyag: levéltári kutatásokat pedig száműzött állapotomban nem intézhettem. Most tehát a korszak eseményeinek elbeszélésében létezett hézagosságot is ügykeztem, amennyire erőm és időm engedé, újabb levéltári kutatások, vagy az időközben nyilvánosságra jutott adatok s okmányok felhasználása által, ha nem is egészen megszüntetni, legalább csökkenteni, a művet teljesebbé, jobbá tenni.

Ez által, a díszesebb kiadásból folyó ivszám-szaporodást is beszámítva, az előbbi kiadás 214 ive helyett az új kiadásban mintegy 270 iven, s hat helyett nyolcz kötetben veszi a t. közönség Magyarország történelmét nemzetünk beköltözésétől kezdve 1823-ig. Minthogy pedig a három kötetben külön kiadott „*Huszonöt Év Történelme*“ az 1823-dik évvel kezdődik; ehhez pedig a „*Függetlenségi Harcz Történelme*“ szinte három kötetben folytatólag hozzacsatlakozik: e három egy mástól ugyan független, de egymással folytatólagos kapcsolatban haladó munka tizennégy kötetben nemzetünknek az őskortól kezdve egészen 1849-ig kimerítő, egyetemes történelmét foglalja magában.

Írtam Pesten, 1871-ki januárban.

A szerző.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A költözködő s honalkotó magyarok vezéreiből.

ELSŐ FEJEZET.

A magyarok Pannonföldre költözésük előtt.

I. Eredetök, őskoruk, a nemzeti mondák szerint. Hunyor és Magyar. a Nemrót fiai, Perzsiából a Meoti tenger vidékére költöznek. Elrabolják Dulde alán fejedelem leányait, kik nagy népek ősanjaivá lesznek. Maradékaik fölötté elszaporodván, a 108 nemzetségből álló nép Seythiába költözik. Sok idő múlva Hunyor maradékai, a húnok, hét vezért választván, a Tisza s Duna vidékére vándorolnak, Potentiana város mellett megütözköznek a római hadakkal. Keveháza, a nemzeti temetőhely. Etele királyltyá választatik; ennek győzedelmei, tervei s halála. Fiainak viszálykodásai miatt világbirodalma elenyészik. A Seythiában hátramaradt magyar nép. Álmos születése. A Hétmagyar.

II. Eredetök, őskoruk a történelem nyomán. Különféle vélemények a magyarok eredetéről. Rokonságuk és régi szövetségök a kozárokkal. Ős hazájok nem lehetett a dontövi tartomány. Némelyek szerint délről eredtek Parthiából. Mások északról, Jugriából hozzák le őket s a finnek rokonainak tartják. Helyes-e ezen vélemény? Kikkel rokon a magyar nép?

III. Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe. Mikor s hány nemzetség költözött Lebediába? Itt a bessenyőktől nyomtatván, két részre szakadnak: a nagyobb rész Etelközbe vándorol. Itt a kozár fejedelem tanácsára Árpádot első fejedelmökké választják: a vérszerződés. A bolgár háború. Hadi szerkezetök s harczmodoruk.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedeleme

I. Kiköltözésük Atelközéből a Pannon földre. Ennek oka s ideje. Harezuk a ruthekkal és a kúnokkal. A kúnok hozzájuk csatlakoznak s Lodomerián és Halicson keresztül a Kárpátokhoz jutnak. A székelyek követtsége Árpádhoz.

II. Honfoglalás. Megszállják Bereget, elfoglalják Ungvárt. Árpád követtsége Szalánhoz. Árpád a Hegyaljáig előre nyomul; vezérei a Tisza és Körös közti tartományt és Erdélyt elfoglalják. Újabb követtség Szalánhoz s a haza kiszélesítése a Zagyvág, a Vátrág és a Tátrág. Nagy-Morvaország. Arnulf szövetsége Árpáddal Szvatopluk ellen. Morvaország egy részének elfoglalása. Hadjárat Szalán ellen; az alpári útközet. A pusztaszeri gyűlés. Horvát- s Dalmátország meghódoltatása. A temesi tartomány meghódoltatása. Szoárd és Kadoesa hadjárata a görög birodalomban. Átkelés a Dunán Etele várába s Pannonia elfoglalása. Marót meghódolása. Zsolt, Marót leányával eljegyeztetik s fejedelemmé tuzetik ki.

III. Belső állapotok. A honfoglalás sikerének okai. Belső igazgatás: földbirtok: fegyelem. A benszülöttek viszonyai. Erkölesi és szellemi állapotok: ösvallás.

HARMADIK FEJEZET

Hadjáratok a külföldre.

I. Hadjárataik Árpád alatt. Hadjárataik indoka és célja. Az első olasz hadjárat 899-ben. Beesapásuk Bajorországba. A bajorok fondorlatai. Csörsz meggyilkoltatása. Kalandok Olasz- és Szászországba. Árpád halála.

II. Zsolt fejedeleme. Zsolt kiskorúsága alatt a nemzet létét, Balesot és Botondot főhadivezérekévé választja. Lajos német király első hadjárata a magyarok ellen; a Duna két partján tör be az országba, de megveretik s kiűzetik. A magyarok visszatörölésül Németország több tartományait pusztítják; Lajos király békét vásárol. A magyarok újabb betörése Bajorországba: Lajost Augsburgnál ismét megverik, s a Rajnán átkelvén nyugati Franezia-országot pusztítják. Egy magyar csapat az Inn folyamánál veszteséget szenved. E miatt el nem rettenve Alemanniát, Thuringent, Szászországot, Elsászt stb. ismét bekalandozzák. Második hadjáratuk Olaszországba: Berengárral szövetségbe lépén, megverik Rudolf burgundi királyt. A daleminezi szlávoktól meghívatván Szászországba törnek. Harmadik hadjárat Olaszországba. Henrik német király Szászországban egy magyar vezért elfog s kilencz évre békét köt. Ugyanezen (924) évi kalandjok Svábjában. Németországgal béke lévén. Görögországba törnek. Henrik a béke idejét hadi készülétekre fordítja. s

annak letelte után a Szászországba tört magyar hadat Merseburgnál megveri Három éves kalandjok Német-, Frank- és Olaszországban. Vereségök Szászországban. Olaszországi és spanyolországi hadi kalandjaik. Bajorországban 944-ben vereséget szenvedvén Görögországban szereztek magoknak kárpótlást: a császár pénzen vásárol békét, melynek kezességül Bules és Gyula Konstantinápolyba ment; a görög politika irányukban. Zsolt a nyugati határszékeket megerősíti s fiának adja át a fejedelemséget; nem sokára meghal.

III. Taksony fejedelem. Kormányá elején hadjáratot intéz Olaszországba, hol tőle II. Berengár pénzen vásárol békét; de a németek ellen nem szerencsés. Az Otto király ellen fellázadt Liudolf által meghívatva, 954-ben újra bekalandozzák Német-, Francia- és Olaszországot. De a következő évben Lél és Bules Augsburgnál nagy vereséget szenvedett. Miért lón fegyverük általában szerencsétlen a németek ellen? Az augsburgi ütközet következményei. Botond kalandja Görögországban. Ismételt becsapásaik Görögországba; szerződésök a bolgárokkal; szövetségök az oroszokkal a Görögbirodalom ellen. Besnyó és bolgár népek megtelepedése Magyarországon.

IV. Gejza fejedelem. Gejza belátván a hadi kalandok káros voltát, népének azokat megtiltotta. Otto császár, évvel meg nem elégedve, a magyar nép megtérését is óhajtja, s e végett Bruno püspököt követségben küldi Gejzához. Gejza viszonzókövetséggel üdvözli a császárt, s ennek közbenjárásával, első nejének, Saroltának halála után, a lengyel Adelhaitot veszi nőül. Adelhait férje szívét bírván, őt a keresztény vallás felvételére is ráveszi. Wolfgang és Piligrin térítése. De Piligrin működéseit a beállott politikai viszonyok meggátolják, és Sz. Adalbert prágai püspöké a magyarok megtérítésének dícsősége. Adalbert távozván, Astrikot hagyja Gejza mellett. Gejza, bár a hitben ingadozik, szükségesnek látja népe megtérését, s a német birodalommal szorosabb összeköttetésbe lép; István fiának a császári családból szerez nőt; e házasság záloga a magyarok megtérésének. Német s más keresztény urak bevándorlása.

MÁSODIK KÖNYV.

A királyság s a keresztény vallás megalapítása. 997—1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem 997—1000.

I. István rendelete a kereszténység felvételét illetőleg, a törzs- és nemzetségfőket ellenzékre ingerli; Koppány fellázad, de legyőzetik.

II. A kereszténység nem idegenek, hanem István műve a magyar nép-

ben. Ő a keresztény vallást gyors terjedésnek indítja; az egyházat rendezi; de a vallás mellett megőrizni akarja nemzete függetlenségét is; e végett veszi fel a királyságot s kér koronát a pápától.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király 1000—1038.

I. István koronáztatása után az alkotmányt is átalakította; az örök birtokjog megalapítása, a rendi szerkezet, az országtanács, a vármegyei s a honvédelmi rendszer szabályozása által a törzs- és nemzetségek hatalmát megszorította, a monarchiai elemet szilárdította.

II. E reformok Gyula erdélyi vajdát lázadásra ingerelték. István őt és szövetségését, Keán besnyő fejedelmet legyőzte; utóbb a hűtlen Ochtmot is megbüntette.

III. A béke helyreállván, István több országgyűlést tartott, melyeken az igazságszolgáltatást s a közigazgatást szabályozta. Az új kereszténység ápolására több apátságot alkotott, iskolákat alapított. Bőkezűsége az egyház iránt a külföldre s az őhitű vallásra is kiterjedt.

IV. Nevének híre Európa legtávolabb vidékeire elhatott; a szent földre utazók mindinkább Magyarországon keresztül vették útjokat; ezeket István vendégszeretőleg látta, de a kóbor szerzeteseket nem szívesen fogadta be.

V. A belreformokban esélyes; a külhatalmakkal békés viszonyban élt; de II. Henrik császár halála után viszályba keveredett II. Konrad királlyal; egy hadjárat után vele is békét kötött. A nyugati egyházzal sürű közlekedésben állott; de egyháza s országa függetlenségét erőlyesen megvédte.

VI. A kor s fáradoalmak által erejében megfogyott király, Imre fiára akarta ruházni a kormány gondjait, mi végett hozzá egy szép szözatot intézett; de Imre kevéssel a koronáztatására kitűzött idő előtt meghalt.

VII. Imre halála után István unokaöcsését, Vazult szándékozott kinevezni utódává; de Gizela és Péter fondorlatai Vazult megnyomorították, a többi királyi hercegeket külföldre futni kényszerítették. Aligha nem Pétertől eredt az összeesküvés is István élete ellen. A beteg király nejétől rábiratva, végre Pétert nevezi ki utódjának s nemsokára meghal.

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság harca a kereszténységgel.
1038—1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása 1038—1046.

I. Péter zsarnoki kormányja s az idegenek mód feletti kegyelése által a nemzetet magától elidegeníti; s míg ő Braciszláv szövetségeseként Henrik császár ellen harcol, a magyarok ellene föllázadnak s őt az országból kiűzik.

II. Az árpádi hercegek az országon kívül lévén, Aba Sámuel magát királylá kiáltatja. Péter Henrik császárhoz fut s őt megengeszteli. Sámuel békét a császártól nem nyerhetvén, Németországba tör. Henrik sereggel hozza be Pétert; de a magyarok őt befogadni nem akarják. Sámuel újabb követségei által sem birhatja békére a császárt s ez másodsor is bejő; de látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől, Sámuellel békét köt. Sámuel a népre támaszkodik, miáltal az urakat magától elidegeníti. Ezek ellene összeesküdnek; Sámuel kegyetlenül boszút áll rajtok. Sz. Gellért dorgáló beszéde. A felingerült urak most magok hívják be Pétert s Henriket. Sámuel ütközetet vesz s megöletik.

III. Pétert a viszontagság sem tette jobbat; mivel az ország függetlenségét Henriknek elárulta, az ellene összeesküdt urak az árpádi hercegeket hívják be. Ezeknek viszontagságos élete a száműzöttségben. Endre és Levente bejövén, a nemzet egy része visszatér az ősvallásra; a papokat üldözi, Sz. Gellértet több másokkal megöli; Pétert elfogván, megvakítja.

MÁSODIK FEJEZET.

Endre király 1046—1061.

I. Levente halála után Endre magát megkoronáztatván, a keresztény vallást helyreállítja; s mivel Henriket békére nem birhatja, a vitéz Bélát is hazahívja. Ez a betört Henriket megveri s kiűzi.

II. Endre most a pápát stírgette közbenjárásáért; IX. Leo személyesen jött a császárhoz, ki kudarcát lemosni vágyván, ismét betört az országba s Pozsonyt ostromlta. Itt újabb veszteséget szenvedvén, már hajlott volna a pápa béketanácsaira; de most meg Endre vonakodott a császár kívánata szerint adót fizetni. Utóbb azonban mégis megkötöttet a béke. Endre átengedte Henriknek a Lajta és Szárhegy közti földet. Henrik viszont a maga leányát jegyezte el Endre fiának Salamonnak.

III. Endre Salamon fiát megkoronáztatja. Viszály tör ki Endre és Béla közt; korona és kard; Béla Lengyelországba távozik s onnan segélyhadat hozván, Endrét megverte. Endre halála.

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király 1061—1063.

Béla, Endre híveinek bocsánatot hirdet. Az ország állapotának javítása végett Székesfehérvárra országgyűlést hirdet. A meghívottakon kívül erre sokan összegyűltek s a kereszténység eltörlését, az ősi vallás helyreállítását követelvén, fellázadtak. Béla a lázadókat szétvereti, s többféle szabályokat alkot. Majd Salamon pártos hívei ellen készül háborúra; de e közben meghal.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király 1063—1074.

I. Béla fiai Salamonnak önként átengedik a királyságot. De ő hálátlan bátyjait vezérségüktől megfosztja. Ezek lengyel segélylyel békére kényszerítik őt. Míg Salamon nagybátyjaival békében él, királysága dicső, mert ezek a karantán herceget, a esch fejedelmet, az országba tört kúnokot, besnyőket s a görögöket megverik.

II. Vid ármányai a békét a rokonok közt megzavarják. Salamon külsegélylyel s árulással legyőzi Gejzát; de László is külsegélyt hoz és Salamont Mogyoródnál megveri s a királyságtól megfosztja.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Salamon király 1074—1077.

Salamon Mosonyba vonúl s III. Henriket hívja segítségül, de ez kudarcot vall. Gejza végre, midőn a pápát is hajólni látja maga felé, magát megkoronáztatja; de nincs nyugta a trónon, s midőn ennek visszaadása végett Salamonnal alkuba cseszkedett, meghalt.

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Szent László király 1077—1095.

I. A nemzet a kereszténység főlvétele által egy időre meghasonlott önmagával. A forradalmat László fejezte be, egybehangzásba hozván a nemzeti szellemet a kereszténységgel. László a nemzet akarata szerint magát

megkoronáztatja, de csak miután Salamon lemondott. László a pápa fenhatósági igényeit eszélyesen megelőzi a nyugtalan Salamont elzáratja, de midőn Sz. István teste fölemeltetett, szabadon; boesátja. Salamon többféle viszontság után külföldön hal meg.

II. László a magyar korona jogait Horvátországra föleleveníti, s ezt szorosabban az anyaországhoz kapcsolja; majd a betört kúnokat is legyőzi.

III. A béke mindenfelől helyreállván, országgyűléseket tart, s a belügyek rendezése végett új törvényeket alkot.

IV. A keresztes háborúk kezdete s okai. Az első keresztes hadjáratra László választatott Európa fejedelmei által fővezérré; de mielőtt a hadjárat megindult, László meghalt.

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán király 1095—1114.

I. Az egykori krónikások részrehajló ítélete Kálmánról. A keresztes hadak átvonulása az országon.

II. Horvátországot elfoglalja; Roger szicíliai király leányát nőül veszi Oroszországban szerencsétlenül hadakozik. Tarezalón országgyűlést tart, s hasznos törvényeket alkot.

III. Életének főfeladatát, Dalmatiának elfoglalását, végrehajtja, s magát Horvát- s Dalmátország királyává koronáztatván, e tartományokat szorosabban az országhoz köti; Álmos ösesét azok kormányáról a vezérségbe helyezi át; ebből viszály támad a testvérek között. Buzila meghalozván, Predszlavát veszi nőül; de hűtlensége miatt hamar elüzi. A fellázadt Dalmatiát engedelmességre szorítja.

IV. Álmos herezeg újra lázong; elébb a császárhoz, majd Lengyelországba fut, és haddal tér vissza, de legyőzetik s bátyjával megbékül. Míg Kálmán Dalmatiában foglalkodott, Álmos megint fellázadt s Henrik császárt hívja be, ki azonban kudarczot vall s a testvéreket kibékíti; Álmos a szent földre utazik; Kálmán Dalmatiát rendezi. A visszatért Álmos ismét lázong, miért a már beteg Kálmántól Béla fiával együtt megvakíttatik. Kálmán meghal.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II. István király. 1114—1131.

I. Kálmán utódai az ő nagyszerű terveit Dalmatiára nézve nem fogták fel, s halála után a tartományt Velenceze elfoglalta, mely azonban ismét visszavétetett.

II. István céltalan háborúskodásai Csehországgal, Ausztriával, Oroszországgal, a görög birodalommal. Béla életének titka fölfedeztetik; a király őt utódául nevezi s meghal.

MÁSODIK FEJEZET.

III. Béla, a vak. 1131—1141.

Ikona királyné az álmospárti urakkal boszút tervez férje vakságának okozói ellen. Az aradi országgyűlés. A száműzöttek s menekültek Boricsot. Predszlava fiát hívják be; ez Boleszláv lengyel királylyal az országba tör; de siker nélkül kénytelen kivonulni, mert Béla szövetségese a cseh Szobieszláv Lengyelországba tört. Utóbb Boleszláv még egyszer betört Boricscsal az országba, de ismét kiűzetett. Béla azután Lothár császár közbenjárása által állíttatta helyre a békét, mely kormánya alatt többé meg sem zavartatott. Béla halála.

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza király 1141—1161.

I. Gejza kiskorúsága alatt, nagybátyja, Belus bán igazgatja az országot. Ez, hogy az oroszokat Boricstól elfordítsa, orosz nőt ad öccsének hitvesül. Borics most a nyugaton keres segélyt, s a cseh Wladiszláv által megnyeri Konrád király pártolását. Konrád az osztrák Henriket küldi Borics segélyére, de ez a Lajtánál megveretett.

II. Újabb keresztadak mennek át az országon; a németek rabolva, a francziák jó rendben. Emezek közt volt Borics is, ki fölfedeztetvén, a

görög birodalomba szökött. Gejza flamand és szász telepeket szállít Erdélybe s a Szepességbe. Halicsi háború.

III. Gejza Szerbország miatt Mánuel császárral háborúba keveredik. Mánuel Boricsot pártfogásába veszi. és sereggel küldi az országba; de Borics kiűzetett Fridrik császár hódítási tervei, melyekről azonban nem sokára lemond. Mánuel, hasonló szándokkal, újra háborút kezd. István herceg, a királynak hozzá futott, öcsesét befogadja. Gejza ezt Branizova ostromával boszúlja meg, s a város segedelmére jött görög hadat megveri. Ezután béke kötöttetett; de Mánuel a kifutott László herceget is befogadta. István herceg Fridrik császárnál is keresett segílyt; de hasztalan. Egyházi szakadás. Gejza halála.

NEGYEDIK FEJEZET.

III. István és II. László s IV. István ellenkirályok 1161—1173.

I. Gejza halála után a fondor Mánuel, felhasználva III. István kiskorúságát, annak nagybátyjait, Lászlót, és ennek halála után Istvánt tolja fel a trónra. De IV. István nem sokára kiűzetett.

II. Mánuel látván a nemzet idegenségét IV. Istvántól, békét köt. s Béla herceget magával viszi, színleg, hogy a maga utódává tegye; de kéz alatt IV. István is segíti. Ebből új háború támad. Mánuel a király szövetségését a cseh Wladislávot fondorlatai által megnyeri, s ennek közbenjárására béke kötöttek. A ravasz Mánuel azonban mégis segíti IV. Istvánt; s ez újra megkezdí a háborút; de Zimonyban ostrom alá vétetvén, meghal. Manuel maga is megtöri a békét, s a Szerémséget és Dalmatiát elfoglalja. A háború e miatt hosszan s változó szerencsével folyt. Békekötés. Mánuel tervei Bélát illetőleg. III. István hirtelen halála.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla 1173—1196.

I. Béla Görögországból hazatér s az urak többségétől pártoltatván, daczára a főpapság s más ellenpártiak ellenzésének, magát királylyá koronáztatja. Buzgó s értelmes kormányja által mind többek szívét megnyeri. Föllázadt testvérét Gejzát fogságba téteti, anyját száműzi. Mánuel halála után a Szerémséget s Dalmatiát visszaveszi. Görög rokonainak Andronicus Comnenus ellen segílyt nyújt.

II. A francia Margittal második házasságra lép. Fiai örökségét rendezi, Imrének Magyarországot, Endrének Halicsot adván. Endre Halicsot

nemsokára elveszti. Háborúskodás Velenczével Zára miatt. Fridrik császár keresztes hadakkal vonul át az országon. Barátságosan fogadtatik. Gejza herczeg fogságából megszabadulván, a keresztesekkel Görögországba vándorol. Dalmatiai viszonyok. Béla halála.

III. Béla igazgatásának jelleme. Adakozása az egyház iránt. A pécsi püspökség kiváltságai.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László 1196—1205.

I. Az eddigi szokás ellenére Endre herczeg nem vezérséget, hanem kincseket nyert örökségül atyja keresztfogadalmának teljesítésére. De ő a gyűjtött haddal Horvátországot foglalja el. Pártoskodások; pazarlások a király részéről. Imre öcsését kiűzi Horvátországból: ez Ausztriába menekül. Dalmatiai viszonyok; patarenusok. A testvérek a pápai követ közbenjárására megbékelnek. Endre visszatér Horvátországba.

II. Szerbországi viszonyok. Imre ezeket rendezvén, Bolgárország egy részét is elfoglalja. Keresztfogadalmának teljesítését különféle okokból elhalasztja, bár a pápa erre mind őt, mind Endrét sürgeti. A bosnyai patarenusok Imre közbenjárására a pápának engedelmességet fogadnak.

III. Imre a pápa kívánságára segítyt ad Otto német ellenkirálynak. Ez alatt kettős baj támad az országban. Egy részről Endre ismét fellázad; kit azonban Imre elfog és elzárat. Más részről Ivanics bolgár fejedelem a hűbéres Szerbországot háborgatja. Ivanics miatt Imre egy időre a pápával is meghasonlik, követét elfogatja; a pápa fenyegetései; kibékülés. Imre halála, jelleme.

IV. Endre a kiskorú III. László helyett kormányoz. A pápa intései sem gátolják meg a vizályt az özvegy királyné és Endre között. Constantia Ausztriába menekül. A készülő háborút László halála elfojtja.

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztosítása.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele 1205—1222.

I. Endre igen nagy befolyást enged a kormányra Gertrud nejének, ki rokonait mód felett pártolja, öcsését Bertholdot kalocsai érsekké neveztetí,

majd Tótország bánjává, végre erdélyi vajdává emelteti. Gertrud kedvéért Endre az érdemes hazafiak mellőztével az idegeneket is mód felett kegyeli. Ezek s hasonlók miatt oly gyűlölet támadt a nemzetben Gertrud ellen, kivált miután Bank bán nejének meggyaláztatása is neki tulajdoníttatott, hogy a király halicsi hadjárata alatt többen rátörnek s őt megölik. Endre panaszai Berthold ellen. Endre Kálmán fiát halicsi királylyá koronáztatja.

II. Endre keresztháborúra készül; hajókat béreltet Velenczétől; szerződése Velenczével. Dalmatiába indul. Spalatóban tengerre kél. Ptolemaisban szárazföldre száll. Három táborozása, Tháborhegy süketlen ostroma. Áhítatos zarándoklatai. A vezérek közti meghasonlás, a mirígyhalál s a hazából érkezett rossz hírek hazatérésre ösztönzik. Ütközben kötött házassági szerződésai.

III. Hazatérvén, országát nagy zavarban leli. A bajokon maga segíteni nem tudván, a pápa segedelméért folyamodik. Hogy a Halicsból elűzött Kálmán fiának visszaállítására hadat gyűjthessen, a koronai javakat oktanul elpazarolja; az adó- és pénzügyet zsidók és szerencsenek kezébe adja. Kálmán Halicsban helyreállítatván, nemsokára nejével együtt fogságba jutott; Endre, hogy őt megszabadítsa, lemond Halicsról. A belbajok nőttön nőnek; a királyság tekintélye, ereje lesüllyed.

IV. Neveli a bajokat az, hogy a féktelen urak az apa és fiú király közt is viszályt támasztanak. Béla a nemességtől gyámolítva végre mégis győzött. Endre 1222-ben országgyűlést hirdet a közbajok orvoslására. Az arany bulla.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I. Párvonat az alkotmányt megalapító Sz. István s az azt helyreállító Endre között. Endre maga ad példát az alkotott törvények megszegésére. Az urak mindent elkövetnek, hogy a törvényeket erejüktől megfoszszák. Viszályt támasztanak Endre és fia Béla közt. Ez Ausztriába menekül. Kibékülés. Ezután Endre is szigorúbban kezdi végrehajtani a törvényeket. A törvénytelen adományok a papságtól is visszavételnek. A német lovagok, a pápától pártfogoltatván, ellentállnak, de fegyvererővel kiűzetnek. Endre a Bárczaiságot a szász földhöz kapcsolja; a szászok kiváltságait megújítja. A reformok erősebb keresztülvitele végett Béla Erdély s a tiszai részek kormányára megy át; Horvátországot Kálmánnak engedvén. De a reformok még sem halad-

nak; mert maga Endre is megszegi a törvényeket. A közjövödelmek kezelését ismét zsidók és izmaeliták kezébe adja. A nemesség és papság hangos panaszaira Endre az arany bullát némi adelékokkal megújítja.

II. De még ez is elégtelen a rendet helyreállítani. A papság sérelmei. Robert érsek ezek miatt az országot interdictum alá veti. Dénes nádort kiátkozza. E nyilatkozvány hatása. A pápa követet küld, ki új szerződést köt a király és a papság között. Viszályok az osztrák Fridrikkel. Endre halála. A milkovi püspökség.

Vége az első kötetnek.

TÁRGYMUTATÓ.

ELSŐ KÖNYV.

A költözők és honalkotó magyarok vezérei alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Östörténetök Pannonföldre költözésük előtt.

	Lap
<i>I. Eredetük, őskoruk a nemzetimondák szerint.</i>	
Hunyor és Magyar	1
A húnok birodalma. Etele. Csaba	5
Ögyek. Álmos	7
<i>II. Eredetük, őskoruk a történelem nyomán.</i>	
A kozár birodalom	9
Vélemények a pártiai származásról	13
A külföldi írók véleményei	14
A mi véleményünk	21
<i>III. Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe.</i>	
Lebedia	25
Atelköz. A vérszerződés	26
Árpád	27
A bolgár háború	28

MÁSODIK FEJEZET.

<i>I. Költözésük Atelközből a Pannonföldre.</i>	
A besnyók támadásai	34
Kivándorlás Atelközből	35
Harczaik Kiew táján	36
A székely követség	38

<i>II. Honfoglalás.</i>	Lap
Megtelepedés Munkácsnál	40
Ungvár megvétele. Követség Szalánhoz	41
Hadjárat Marót ellen	43
Töhötöm hadjárata Erdélyben	44
Előnyomulás a Zagyváiig	45
Hadjárat Morvaországba	46
Hadjárat Szalán ellen	51
A pusztaszeri gyűlés	52
Kirándulás a Balkánig s Adriáig	53
Hadjárat Glád ellen	54
Hadjárat Bolgárországba	55
Átkelés a Dunán. A dunántúli részek meghódoltatása	56
Zsolt születése. Marót meghódoltatása	58
Zsolt násza s fejedelemsévé kikiáltatása	59
<i>III. Belső állapotok</i>	
Erkölcsei tulajdonaik. Igazgatás	61
Fegyelem	64
Vallás	65

HARMADIK FEJEZET.

Hadjárataik a külföldre.

<i>I. Hadjárataik Árpád alatt.</i>	
Hadjárataik indokai	70
Hadjárataik Németországba. Olaszországba	73
Bajorországba	77
Árpád halála	80
<i>II. Zsolt fejedelem.</i>	
A belügy rendezése	81
Háborúi a németekkel	82
Rabló kalandok Németországba	84
Olaszországba	87
Szászországba. Sveitzba	91
Görögországba	100
Madarász Henrik győzedelme	101
Kalandjaik az Océanig	102
Olasz- és Spanyolországba	105
Vereségek Welsnél. A görögök politikája	106
Zsolt halála	108

<i>III. Taksony fejedelem.</i>	Lap
Vereségük Németországban. Kalandjaik Franciaországban . . .	109
Hadjárat Németországba. Az ágostai ütközet	110
Becsapások Görögországba	118
Új települők	121
<i>IV. Gejza fejedelem.</i>	
Gejza kormánypolitikája	124
I. Otto követsége Gejzához; Gejzáé Ottóhoz	130
Wolfgang első térítési kísérlete. Piligrin működése	132
A kereszténység Gejza udvarából terjed	138
Adelhaid fejedelemnő	140
Sz. Adalbert püspök	146
István házassága a bajor Gizelával	158

MÁSODIK KÖNYV.

A királyság s a keresztény vallás megalapítása.

ELSŐ FEJEZET.

István mint fejedelem.

I. István egyénisége	165
Koppány lázadása	168
Az új vallás gyors terjedése	169
II. A magyar egyház viszonyainak rendezése	171
II. Sylvester pápa	177
A pápa s a magyar és lengyel egyház közti viszony	180
Romuald apát	183
Asztrik követsége Rómába	187

MÁSODIK FEJEZET.

István mint király.

I. István megkoronáztatása	202
Az alkotmány reformja	203
II. Gyula lázadása	212
A temesi tartomány meghódítása	213
Ochtum legyőzése	215
III. Belintézkedések. Országgyűlések	226

	Lap
A csanádi püspökség alapítása	222
Iskolák	223
IV. Összeköttetései a külfölddel	224
Zarándoklatok az országon keresztül	225
V. István eszélyessége a reformokban	228
Külviszonyok	229
Viszonyai Konrád császárral. Háború	231
István közlekedései a nyugati egyházzal	237
VI. István intelmei fiához	244
VII. István végső évei	248

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság hareza a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Sámuel trónbitorlása.

I. Péter önkényes kormányja	257
Szövetsége Bracislávval	258
Péter elűzetése	259
I. Sámuel királysága. Betörése Németországba	260
Henrik hareza Abával	261
Aba zsarnoksága	263
Henrik második hadjárata	266
III. Péter újra a trónba ül	268
Szár László fiai. Endre királylyá kiáltatása. Lázadás	270

MÁSODIK FEJEZET.

I. Endre király országglása.

I. A kereszténység helyreállítása. Béla herceg halála	274
Háború a németekkel; ezek veszedelme	277
II. A pápa közbenjárása	279
Békekötés	281
III. Endre viszállyai Bélával. Halála	283

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király.

	Lap
A pogányság újabb lázadása	288
Belintézkedések	291

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király.

I. Belviszályok	293
A kúnok betörése	295
Görög háború	297
II. Újabb belviszályok	299
A magyarországi ütközet	302

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király.

Utóharcok Salamonnal	306
Salamon betörése. Gejza halála	308

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Szent László király.

I. Miért idegenkedtek ősünk a kereszténységtől	316
László egyénisége	318
Viszonyai a pápával	320
Salamon fogsága	322
II. Horvátország elfoglalása	325
A kúnok betörése	326
III. Országgyűlések. Új törvények	327
Egyházi fegyelem	336
IV. Készületek a keresztes háborúra. László halála	339

MÁSODIK FEJEZET.

	Kálmán országlása.	Lap
I.	Kálmán egyénisége	342
	Keresztes hadjáratok	345
II.	Tervei Dalmatia elfoglalására	349
	Országgyűlések. Új törvények	352
III.	Dalmatia elfoglalása	357
	Álmos herceg lázongása	361
	Kálmán házassága Predszlavával. Dalmát viszonyok	362
IV.	Álmos újabb zavargásai	365
	Dalmát ügyek	367
	Német háború	368
	Kálmán ismét Dalmátiában	370
	Álmos és fia bűnhődése	371

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II. István király.

I.	A király kiskorúsága. Velencei fondorlatai Dalmatiáért	377
II.	István rendetlen élete	382
	Orosz háború	384
	Görög háború	385
	A vak Béla herceg. István halála	387

MÁSODIK FEJEZET.

II. Béla király.

	A királyné boszúja. Az aradi gyűlés	390
	Borics zavargásai. Béla halála	393

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza király.

I.	Külviszonyok	399
	Borics újabb nyugtalankodásai	402
	A lerfeldi ütközet a németekkel	403
II.	Keresztes hrdak átvonulása	404
	A szászok és flamandok megtelepülése	407
	rosz háború	408

	Lap
III. Comnen Manuel ellenséges fellépte Borics végett	409
Fridrik császár ellenségeskedése	411
István és László hercegek pártütése	415
Viszonyok a német császárral	416

NEGYEDIK FEJEZET.

III. stván, II. László és IV. István ellenkirályok.

I. Manuel fondorlatai	419
A hercegek bitorlásai	421
II. Manuel tervei Béla herceggel	423
A megbukott VI. István zavargásai	424
Manuel Szerémséget és Dalmatiát elfoglalja	429

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla királysága.

I. Trónviszályok	437
Reformok az igazgatásban	439
Gejza herceg zavargásai	440
Dalmát viszonyok	442
II. Béla házassága a francia Margittal	444
Galiczia elfoglalása	446
Fridrik császár keresztes hadjárata	447
Háború Velenczével Dalmatiáért	450
III. Belviszonyok. Béla halála	452

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László.

I. Viszályok a királyi testvérek közt	457
Horvát és dalmát ügyek	461
II. Szerbország meghódoltatása	464
Bolgárország meghódoltatása	465
Velence Zárát elfoglalja	466
Belzavarok. Egyházi viszonyok	470
III. Endre újabb zavargásai	473
Viszályok a bolgár fejedelemmel. Imre halála s jelleme	474
IV. III. László Endre gyámsága alatt	481

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztosítása.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele.

	Lap
I. A bekövetkezett zavarok okai	487
Királyi pazarlás	492
Galiczia visszafoglalása	494
Zavargások. Gertrud királyné megöletése	495
II. Készületek a keresztes hadjáratra	499
A keresztes hadjárat	504
III. Belzavarok	507
Galiczia elveszte és visszavétele	510
Endre erélytelensége táplálja a zavarokat	512
IV. Viszályok a király és fiai között	510
Az arany bulla	518

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I. Az arany bulla a bajokat nem orvosolja	525
A két király közti viszályok	527
Kibékkülés	529
Béla erélyes rendszabályai	529
Galicziai hadjárat	532
Az urak pártoskodása	532
Az elidegenített kir. javak visszavétele	533
Zsidók és izmaeliták zsarlásai	534
Hozzáadások az arany bullához	535
Dénes nádor féktelenkedése	536
A papság jogainak esonkítása	537
Robert érsek az országot interdictum alá veti	538
Pápai avatkozás	540
Hadjárat az osztrák Frigyes ellen	540
Endre házassága Beatrixsal	541

ELSŐ KÖNYV.

A KÖLTÖZKÖDŐ S HONALKOTÓ MAGYAROK
VEZÉREIK ALATT.

ELSŐ FEJEZET.

Ostörténetök Pannonföldre költözésük előtt.

I.

Eredetök, őskoruk, a nemzeti mondák szerint.

Azon nagy néparadatnak, mely a negyedik századtól kezdve éjszaki Ázsia s Európa térségein több századon keresztül ide s tova zajlott, egy hulláma volt a magyar nép is. Ő volt a nagy népvándorlatok korszakában e költözködött s egymást űzött népek közül az utolsó, mely Európában megtelepedvén, államot alkotott s tagjává lett az európai műveltebb nemzetcsaládnak.

Eredete, őstörténete homályos, bizonytalan, mint minden ősnépé; még nevét sem tudjuk eléggé megfejtetni. Nemzeti hagyományos mondáink Noe egyik fiára Jafetre viszik fel származását. Nemrót óriás Thana fia, Jafet maradéka, — mondják e hagyományok, — a bábéli nyelvzavar után Evílath földére, a mai Perzsiába költözött, hol nejével, Eneth-tel, két fiát nemzett, Hunyort és Magyar-t. Más nejeitől utóbb még több fia s leánya lett Nemrótnak, kiknek maradékai Perzsiában laktak s a perzsanépet alkották.

Hunyor és Magyar első szülöttek lévén, az atyjokétól külön földön laktak. Történt pedig, hogy egy napon, midőn vadászának, egy nöstény szarvas bukkant fel előttük a pusztában. A vadászok messze üzték a szarvast, mígnem az végre a meoti mocsárok közt eltűnt szemeik elől. A testvérek bejárván a nagy tó vidékeit, a tartományt igen alkalmasnak találták baromtenyésztésre. Atyjokhoz tehát visszamenvén, engedelmet kérnek vala tőle, minden marháikkal oda köl-

Hunyor és
Magyar.

tözüiök. A meoti tartomány Perzsia szomszédja, — ugymond a hagyomány, — melyet mindenfelől tenger környez, s csak egy keskeny földszoros köt össze a többi száraz földdel; bővelkedik erdőkben, mezőkben, vízi, szárnyas és más vad állatokban. A testvérek itt megtelepedvén, öt évig laknak vala a nélkül, hogy onnan messzebb távoztak volna.

A hatodik évben egy napon messzebb kirándulást tévén, a keleti szellő egy erdőből dalhangokat hoz vala füleikbe. A kíváncsiak e hangok után indulván, egy sereg nőszemélyre bukkannak. E nők az alánok nejei s leányai voltak, az erdőben férjeik s fivéreik nélkül ünnepet ülők. A csoportban két kitűnő szépségű szűz vonta magára figyelmeket, Dulde, alán fejedelem leányai. A vadászok szerelmre gyulván, őket elrabolják s beviszik vala meoti tanyáikra, hol az egyiket Hunyor, a másikat Magyar vette hitvesül¹⁾. E két asszonytól származtak, mond a hagyomány, valamennyi húnok és magyarok.

Évek multával annyira elszaporodott Hunyor és Magyar sarjadéka, hogy a nagygyá lett nép a tartományban nem fért s elegendő táplálékot nem talált többé. Kémeket küldének ki tehát éjszak felé, Scythiába, kik új hazát kerestének. Ezek jó hírrel tértek vissza, s az egész nép, összesen 108 nemzetség, minden marhájával egyetemben kiköltözött, és az alpzurokat és rutheneket legyőzvé, székeikből kiszorította, tartományukat elfoglalta.

Az új hazát a hagyományok Scythiának nevezik, melyet egyebek közt két nagy folyam, az Etil, — vagyis a Volga — és a Don öntöz s három tartományra oszt, melyeknek nevei: Baskardia, Dentia és Mogeria. Scythiának szomszédjai a besenyők és kunok. Maga a roppant térségű haza, a nemzetségek szerint 108 kisebb tartományra osztatott.

¹⁾ Ily nőrablásról több nép ősmondái szólnak. Nem említve a római mondát a sabinnők elrablásáról, a török is hasonló módon elrablott nőkből származtatja nemzetét.

Itt is elszaporodván mint a tenger fővénye, egykoron nagy nemzeti gyűlést tartának vala, melyen hét vezért választottak. E vezérek egyike volt Keve, másika Béla, harmadika Kadoesa, — mind a három testvér, a Zömény nemzetségből származott; a vezérek másik hárma szintén három testvér vala: Etele, Réva és Buda, Bendegőz fiai az Érd nemzetségből. A hetedik vezér neve volt Kádár a Torda nemzetségből, kit egyszersmind főbíróvá is neveztek, hogy a viszályokat elintézné, a gonosztevőket megfenyítene, a népnek igazságot szolgáltatna.

A húnok birodalma

A vezérek tanácsot tartván, elhatározták a nyugoti tartományokat is magok alá vetniök. Kiválasztának tehát a 108 nemzetség mindenikéből tiz-tiz ezer bátor erős férfit, s ezekkel megindulván, meghódoltatták a besenyőket, a rutheneket, a fehér és fekete kunokat, míg végre a Tisza partjaira jutottak. E vidék megtetszék nekik s ott megtelepedének. Majd a Dunán is átkelvén, Makrinus és Detrikus vezéreknek római, longobard, alleman s több más nyugoti népekből összeszerkesztett seregét Potentiana város közelében éjnek idején meglepték s megverték. Makrinus és Detrikus e miatt boszúra gyúltak, s még egyszer megütközni kívántak; miért is hadaikat a Tárnokvölgyben táborzó húnokra vezették. A szerencse most a nyugoti népeknek kedvezett; mert bár ezek közül 210 ezeren, a húnokból csak 125 ezeren estek el, ezek mégis megfutamodtak. De Makrinus és Detrikus hada is visszavonulni kénytelenítettett a nagy veszteség miatt; mit a húnok észrevevén, a harezmezőre visszatértek; fölkeresték az elesett Keve tetemeit, s öt szittya módra eltemetvén, sírja fölött kőszobrot állítottak; s azon földet Keveházának nevezték.

A nyugoti népek hátrálása újabban neki bátorította a húnokat. Detriket és Makrint tehát, kik Tulna felé vonultak, Cesunmaurnál ismét megtámadták. A harez iszonyú volt: reggeltől estig tartott. Béla, Réva és Kadoesa negyven-

ezer vitézökkel elhullottak. De a római-alleman vezérek is elestek, seregök pedig megsemmisítettett.

Etele. A győzedelmes húnok elesett vezéreiket az ütközet után Keveházára vitték eltakarítani. A hét vezér közül még csak Etele s öcsese Buda volt életben. Etelét most a nemzet királyá kiáltotta ki, ki aztán a maga roppant birodalmának keleti részét, a Tizától a Don folyamig öcsésének, Budának kormányára bízta; maga pedig győzedelmes fegyvereit egész Európában körülhordozván, lőn a világ félelme, istennek ostora.

De nem követjük tovább hosszas elbeszéléseiben Etele győzedelmeiről a nemzeti legendát, mely, mióta a húnokat Pannoniába vezette, a népmondát történelmileg való eseményekkel szövi össze, melyek más forrásokból tisztábban méríthetők. Csak ott fogjuk fel ismét az elbeszélést, hol az megint mondává lesz, s közeledik a magyarokról szóló hagyományokhoz.

819. Mintán Etele a maga birodalmát a világ mind a négy része felé szélesen kiterjesztette, azt kezdé eszében forgatni, hogy a tengeren átkelvén, Egyiptomot, Assyriát és Afrikát is meghódíttassa. Mielőtt azonban e nagy hadjáratot megkezdéné, a bractánok királyának leányát, a szép Mikoltot is fölvette számos nejje közé. De a menyekző éje halált hozott a világhírű királyra. Bor és szerelem által felhevült vére aludtában orrából megeredt s a hanyatt fekvőt megfojtotta. Holt tetemei szintén Keveházán a nemzeti nagy necropolisban takarítottak el.

Csaba. A nagy királyt nem sokáig élte tul roppant birodalma. Fiai közül ketten ragadták kezeikbe a főhatalmat, Csaba kit Honoriával, a byzancezi császár leányával, — és Aladár kit Kremhild német hercegasszonynyal nemzett. Amazt a húnok, emezt a többi, meghódított népek pártolták. A testvéreket a ravasz Detrik nem késett viszályba keverni. Az első ütközetben Csaba győztes lett, de a másodikban, mely Sicambiánál tizenöt napig tartott, végre legyőzetett. Ala-

dár hadi népéből csak 18 ezren maradtak életben. Csaba 15 ezred magával nagyatyjához, Honorius császárhoz Görögországba menekült. Néhány év múlva visszaköltözött Scythiába, ott maradt vérrokonainál s nem szünt meg őket ösztönözni, állanának boszút elesett rokonaikért a németeken. De Csaba, ki görög anyától származott, s a Korozmin népből vőn feleséget, népszerűsége nem tudott szert tenni az ősi hazában, szava nem nyert meghallgattatást ¹⁾.

Számos évek múlva egy nemes férfiú, kinek neve Ögyek (Ugek), volt Scythia vezére. Ő 819-ben a dontövi magyar hazában (Dentumogeria) Önedöbel főnök leányát, Emesét vette nőül, kitől Álmos nevű fia született. A fiú onnan nyerte nevét, hogy anyja, midőn jó reményben vala, egy éjen álmodt látott. Karvaly alakjában isteni jelenet tűnik fel előtte, s őt megtermékenyíté; majd egy patakot látott eredni ágyékából, mely messze földre elszármazott. Az állomfejtők ebből azt jósolják vala, hogy messze földön hatalmas királyok származandának magzatjától, ki is ezért az ég sugallta álomtól Álmosnak neveztetett.

Ögyek
Álmos.

Az isteni jóslatú gyermekből mind testre, mind lélekre nézve kitünő férfiú vált. Areza barna, de szép vonású, szemei nagyok és feketék, termete sugár, magas, kezei izmosak, ujjai hosszúk. Lelkét, kedélyét, midőn férfiuvá érett, annyi erény s jelesség ékesíté, hogy szemlátomást az isten kegyelme volt vele: ő kegyes, jóakaró, adakozó, vitéz, bölcs vala, bölcsőbb s hatalmasabb minden más főnököknél; miért ezek az ő tanácsa, segélye nélkül semmihez sem fogtak. Egy nemes főnök leányát nőül vevén, Árpád fiát nemzé, a honalapítót.

884.

A dontövi szittya-magyar nép időközben annyira elszaporodott, hogy honában már sem helyet, sem élelmet elegendőt nem találta magának. A hét fejedelmi személy tehát,

Álmos.

¹⁾ Eddig a XIII-dik századbéli Kézay Simon krónikája. Endlichernél: *Rerum Hungaricarum Monumenta*. Sangalli 1849. I. 85 és köv.

főnökei a hét törzsnek, melyekre az egész nép oszlott volt, kik egyszerűen Hétmagyarnak nevezettek, egymással tanácskozáván elhatározták, hogy kiköltözzenek, s magoknak újabb, nagyobb hazát szerezzenek. Választásuk Pannon-földre esett; mert nemzeti hagyományaik, ős mondáik szerint, az volt egykoron a nagy Etele király földje, kinek nemzetségéből származott Álmos, Árpád atyja. Belátta a hét főnök, hogy ily nagy cél elérésére egy fejedelem alatt szükség egyesülnök, ki valamennyinek parancsoljon. Szabad akaratból s köz megegyezéssel a menyei jóslat által eleve is kijelölt vitéz és bölcs Álmost választották tehát fejedelmökké, úgy, hogy halála után is, míg csak magva nem szakad, mindig az ő nemzetségéből legyen fejedelmök. „Mai naptól kezdve, így szólott a Hétmagyar, te légy a mi vezérünk és parancsolónk; a hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk“ ¹⁾. „Az úr születése után 884-ben, folytatja a nemzeti hagyomány, miképen az évek szerinti krónikákban meg van írva, a hét fejedelmi személy, kik Hétmagyarnak nevezettek, ezután a scythiai földről kiköltözött nyugot felé.“ Valának pedig a szerződő hét magyar nevei következők: Álmos, Árpád atyja; Előd, Szaboles atyja, kitől a Csák nemzetség származott; Kond, Csörsz atyja; Ond, Ete atyja, kitől a Kalan és Kolsoy nemzetség eredt; Tas, Lél atyja, Huba, kitől a Szemere nemzetség vette eredetét; végre Tőhötöm, Horka atyja, kinek fia volt Gyula és Zombor, kiktől a Maglód nemzetség származott ²⁾.

De szakaszszuk itt félbe nemzeti hagyományaink elbeszélését, mi ezen tul mondából jobbra való történelemmé válik, a minthogy már az említett, alább bővebben előadandó ős szerződés is az; s lássuk mit mond külföldi emlékek nyomán a történelem nemzetünk eredetéről s ázsiai őskoráról.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője: De rebus gestis Hungarorum Endlichernél: u. o. l. 5. köv.

²⁾ Béla névtelen jegyzője. U. o.

II.

Eredetök, őskoruk a történelem nyomán.

Nem szándékunk tüzetes, kimerítő nyomozást intézni eleink eredetéről s östörténelméről: e tárgyban az adatok összeállítása s kritikája sokkal több tért igényelne, mint a mennyit reá számhatunk. Már az is kötetekre terjedne, ha mind azon véleményeket adataikkal s bírálatukkal együtt adnók elő, melyek szerint a magyar nép eredeti törzsök-fajnak, vagy a pártusokkal, pelasgokkal ugyanazon népnek, vagy a sínai írók szerint a tukiue népből származottnak, vagy a finn népcsalád egy tagjának mondatik. Csak röviden akarjuk érinteni az elágazó s nagyobb hitelre vergődött véleményeket, kimutatni mily különböző irányban keresik a tudósok nemzetünk származását s östörténelmét.

A nemzeti hagyományok szerint 884-ben kr. u. költözött ki a magyar nemzet ősi lakhelyéről. Ezen évszámításban tökéletesen megegyeznek velök a byzanci írók hiteles tudósításai. Vegyük tehát ezen évet kiindulási pontul, melyről a régiebb korba biztosan visszatekinthetünk. A byzanci írók szerint a mondott évtől kezdve három esztendeig laktak őseink, kiket turk néven neveznek, Lebedia tartományában, a kozárok szomszédságában, mint ezeknek szövetséges fegyvertársai ¹⁾.

884.

E tartomány, a mint az újabb történelmi nyomozás kétségtelenül kimutatja, azon földet foglalja magában, mely a Don és Dnéper folyamok közt az Azov és Fekete-tengertől éjszak felé terjed ²⁾.

A kozárok pedig a magyarral vérrokon, egy törzsről A kozár birodalom. szakadt nép voltak, mely Etele birodalmának szétbomlása

¹⁾ Constantinus Porphir. De administ. Imp. Cap. 38. Bonni. kiad. 168 lap.

²⁾ Jerney János: Keleti utazása a magy. őshelyeinek kinyomozása végett, 1844-ben II. kötet.

után az Atil, vagyis a Volga folyam körül virágzó birodalmat alkotott. A kozár fejedelem a Volga torkolatának egy szigetén épült és szinte Atilnak nevezett nagy városban lakott ¹⁾. Hatalma kiterjedt egész a felső Dnéperig, hol a ruthen nép tanyázott, a kozároknak sokáig adófizetője. De mióta az oroszok, kiket warangoknak is neveznek, a ruthenektől meghivatván, az Oroszbirodalom alapjait megvetették, a IX-dik század második felétől kezdve, Oroszország új fejedelmei a ruthen törzseket a felső Dnépernél kiszabadították a kozárok uralma alól.

A kozárokkal nem először jöttek érintkezésbe eleink a lebedi térségen. Sőt úgy látszik, az összeköttetés e két rokon nép közt meg sem szűnt néhány század óta, s valamint most, midőn a lebedi, vagy lebedi síkra költöztek, úgy elébb is, midőn a nemzeti hagyományok szerint a Volgán túl Baskardiában, vagy a közép Don és Volga közt Dentumogeriában laktak, szomszédjai voltak eleink a kozároknak.

A kozárok ugyanis mint mondók régóta laktak a Káspitenger s a Kaukáz hegység éjszaki részein. A perzsa és arab írók e tengert nem is igen nevezik másként, mint Kozár-tengernek. A nagy világbirodalomnak, melyet az 5-ik század közepén Etele, a nagy hún király alkotott, a kozár nép is egy tagja volt, valószínűleg már akkor is szomszédja, szövetséges társa a magyarnak. Etele a birodalom e keleti részének kormányára, honi hagyományaink szerint a maga öcsését, Budát, külföldi emlékek szerint fiai egyikét, Ellákot küldötte volt a Don folyamhoz.

Etele birodalmának szétbomlása után az alsó Volga és Don folyamok vidékein különféle hún-seytha népek, úzok, besnyők, bolgárok, szabirok, oroszok, kozárok és magyarok hullámozottak ide s tova, kikről azonban csak töredékes tudódósításokat tud felmutatni a történelem. A kozárok 456 táján, az úzok szövetségben harezoltak Georgiának feje-

¹⁾ Hasdi ben Ishak spanyol zsidó rabbi lev. a kozár fejedelemhez. Cassel: Magyarische Alterthümer.

delme, Kartli ellen ¹⁾. 462-ben a kozárok több más rokon népekkel együtt elnyomattak a Volga balpartjáról a szabirok által, s azon síkságon ütötték fel tanyáikat, mely e folyam jobb partja, a Don és a Kaukáz hegység között terjed ²⁾. Az ötödik század végétől kezdve, — miként a perzsa írók bizonyítják ³⁾ — a kozárok egy pár századon keresztül csaknem folytonosan háboruskodtak a perzsákkal s arabokkal a Kaukáz hegység vidékein, s majd a kozárok törtek át Derbeden Perzsiába és Örményországba, majd a mozlemek lettek győztesek, s kényszerítették adózásra a kozárokat. Sőt 732 táján Merván, arab vezér, a kozárok Derbendjén (szorosán) áthatván, azoknak több várát megvette Turkesztánban, s khagánjokat nemcsak adófizetésre, hanem a mozlem-vallás fölvételére is kényszerítette.

De ha mind igaz is, mit az arab-perzsa írók a khali-fáknak a Kaukáz lejtőin nyert győzedelmeiről írnak a 7-dik és 8-dik században: való mindazáltal az is, hogy a kozárok hatalma éjszak s nyugot felé mindinkább növekedett a 7-dik század elejétől kezdve. Miután a bolgárok a Meoti-tenger vidékéről az Al-Dunához költözködtek ⁴⁾, s ott a görög birodalmat is többször megremegtetett hatalmas országot alapítottak, elhagyott székeiket a kozárok foglalták el. Innen mind tovább terjeszkedvén, a 8-dik század elején nemcsak a

¹⁾ Histoire de la Georgie traduit du Georgien par Brosset. St. Petersbourg 1850. in 4-o l. 150 és 155. 5) alatt.

²⁾ Ld. Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850. Aprili füzet l. 25. Májusi füzet l. 188. — Ugyanaz: Etudes de Georg. et d'Ethnographie Asiatique Paris 1850. 8-o I. 220.

³⁾ Dorn: Tabary's Nachrichten über die Chazaren, nebst Auszügen aus Hafis-Abu stb. Memoires de l'Acad. de scienc. de St. Petersbourg VI-me serie Tom. VI, 445 köv. — D'Ohson: Des peuples du Caucase. Paris 1828.

⁴⁾ E bolgár költözés a 6-ik század elején kezdődött, s a 7-ik közepe táján lőn befejezve, ekkor vándorolván ki a bolgárok utolsó csapatai. Ld. Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850. Aprili füzet l. 26.

Tauri Chersonest, a mai Krimet, hanem a Dnéper és Dneszter folyamok tartományait is elfoglalták. E foglalások által a kozárok szomszédjai lőnek az e folyamok felső részein tanyázó szláv népeknek; s azokat is adózóikká tévén, birodalmukat egészen az erdélyi havasok keleti lejtőjéig kiterjesztették. Hatalnok a 8-dik század 2-dik felében lőn legvirágzóbbá, s körülbelől a Kárpátok keleti részétől s a Dnéper felső völgyétől egészen a Volgáig, s a Kaukáz hegyiségétől az Oka folyamig, a mai Oroszország szívéig terjedett. A kozárok uralmának Ukraíában s a mai Oroszország közepén maiglan több emlékei léteznek számos helység neveiben ¹⁾.

Mind ezekből kétségtelen lévén, hogy a 7-dik század kezdetétől fogva a kozárok lévén urai a Don és Volga vidékének, a magyarok, kik 884 előtt szintén e folyamok vidékein tanyáztak, s onnan csak az említett évben költöztek ki a lebedi síkokra, sok ideig szomszédjai, szövetségesei lehettek a rokon kozároknak. Maga azon körülmény, hogy a hatalmas kozárok eleink e költözésének elébe semmi gátot sem vetettek, sőt ugy Lebediában, mint utóbb Atelközben, velők folyton barátságos viszonyban maradtak, bizonyítja ezen állítást. E viszony kétségtelenné teszi azt is, hogy a két nép egy eredetű, egy törzsről szakadt, s ha tán különböző kiejtéssel is, de bizonyára ugyanazon nyelvet beszélte; s valamint a hetedik század elejétől kezdve hatalomban, ugy az elébb lefolyt századok alatt viszontagságban is osztozott vele: vele együtt ismerte el a különben rokon húnok felsőségét, mióta ezek elébb Ázsiában s utóbb Európában is hatalmas birodalmukat megalkották.

És ekként, ha nem ismerjük a magyarok őskori történetét 884 előtt, legalább nyomaikra találunk a velők vér-

¹⁾ Ilyenek p. o. Kazarinovo, Kazarovka, Kozary, Kazaret stb. Ld. Schaffariak Slavische Alterthümer II. 64.

rokon közároknál ¹⁾ kiknek valószínűleg folytonos szövetséges fegyvertársai voltak, fel egészen a keresztény időszámítás első századaig, midőn a húnok birodalma virágzani kezdett nyugoti Ázsiában.

De ha már eddiglen is kevés nyomaikra találunk a történelemben, még homályosabbá, kétesebbé válik előttünk a tér, midőn eleink eredetét, származását, bölesejét kereszük. Annyi bizonyos, hogy a Meoti-tenger keleti síkjai, a Don és Volga vidéke, honnan a történelem, nemzeti ősmundáinkkal egyezőleg, költözteti ki őket 884-ben Lebediába, nem volt, nem lehetett a magyar nép bölesője. E vidék, melyen a kimryk, a szarmaták, az alánok, a húnok, a bolgárok, az úzok egymást űzve hullámoztak, a magyaroknak is csak néhány századig szolgálhatott tanyául, azon korban, midőn már harcziás néppé váltak: bölesőjök más vidéken, távolabb őskorban keresendő. De a vélemények erre nézve igen eltérnek egymástól. Némely honi íróink délről, mások s a külföldiek egyáltalában, éjszak-keletről származtatják őket a Volga s Don vidékeire.

Honi íróink közül első volt Horvát István, ki a scytha nevezetből, mely alá a magyar is soroztatik, kiindulva, Per^{Velemények a partiai származásról.} zsiában és Syriában *pártos* név alatt, — s a még régibb korba hátrálva, *pelasgok* neve alatt Görögországban, Kis-Ázsiában, — s még elébbre menve, Egyiptomban és Aethiópiában kereste a hún-magyar-scytha népek eredetét.

Ezen, némelyeknél bámulat, — másoknál sokféle gúny tárgyává lett történelmi nyomozásoknak a nagy tudós halálával megszakadt fonalát újabban is felfogta egy pár honi

²⁾ A közárokról legtöbb tudósítást találunk ezen munkákban: Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie. I. 147. — Abel Remusat: Recherches sur les langues tartares. Paris 1820. I. 315. köv. — D'Ohson: Des peuples du Caucase. . . et de la mer Caspienne. Paris 1828. — Fraehn: Veteres Memoriae Chazaror. ex Ibn-Fozlano stb. a sz.-pétervári academia évkönyveinek VIII-dik köt. 577. köv. I. — Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales des Voyages 1851-ki folyam 2-dik és 3-dik köt.

884.

írónk ¹⁾. Jerney János a magyarokat szinte pártos eredetűeknek vitatja egy különben nagybecsű munkájában ²⁾. Állításait némely régi görög írókon kívül arra alapítja, hogy nemcsak a magyar ősvallás, s a vallási tárgyak nevei meglepőleg hasonlóak a perzsákéihez, hanem igen sok perzsa uralkodók, hivatalok és helyek neveit is csak a magyar nyelvből lehet megfejtetni és értelmezni; a magyar név számos emlékei pedig máiglan élnek Perzsiában. Ő Partiából a 3-dik század elején hozza ki a magyarokat a Kaspi- és Fekete-tenger vidékére, hol más rokon scythia népek, húnok, kozárok stb. már régóta laktanak. Szerinte, e vándorlás után építették volna a magyarok azon várost, melynek némi romjai a Kuma folyamnál máiglan léteznek, s mely az ott lakott népektől Madzsarnak neveztetett.

Az indokok, melyek a magyarok partiai származásáról fölláttatnak, nem szűkölködnek ugyan minden erő nélkül. Mondják ugyanis e vélemény pártolói, hogy ha egyebet nem tekintünk is, már egyedül a perzsa s magyar ősvallás tárgy-neveinek s intézményeinek meglepő hasonlatossága is elég arra, hogy történelmi ténynek tartsuk, miképen e két nép egymással s pedig hosszabb időn keresztül szorosabb viszonyban létezett, s melyről egykoron, ha majd a régi perzsa, örmény és arab évkönyvek bővebben felkutattatnak s tanulmányoztatnak, talán még nyerhetünk is némi felvilágosítást. Akkoron majd felderülhet az is, mennyiben alapos azon etymologiai szóhasonlatosság, melyre a magyarok pártus eredete építettett.

A külföldi írók
véleményei.

A külföldi írók ellenben Jugriából, a finn népek szomszédságából, származtatják a magyarokat, kiket szintugy mint a húnokat, kozárokat és bolgárokat finn fajú népeknek

¹⁾ Szabó István egy elmés értekezést írt Arcadiáról, mint a magyarok hazájáról. Új Magyar Múzeum 1852. folyam X-dik füzet 571 s köv. lap.

²⁾ Keleti utazás stb. II, Partiai kutatás 163–315. ll.

tartanak. Jugria, vagy mint mások nevezik, Ugria, miként az újabb földirati nyomozások kétségtelenné teszik, azon roppant téreket foglalta magában, melyek az éjszaki szélesség 56-dik és 67-dik fokai közt, az Ural hegység keleti részén, az Obi folyam mind a két partvidékén, egészen az Ayan és Alsó-Irtis folyamokig — tehát körülbelül az Altáj hegységig terjednek; s melyek délről török, éjszokról Vogul, Szamojed s más finn eredetű népek földével voltak határosak. „Ime valódi helyzete azon híres Jugriának, mely régi hagyományok szerint a magyaroknak, s hihetőleg a húnoknak és avaroknak is hazája volt, — mely népek utóbb megremegtették a barbárságba sülyedt Európát“ — mondja Klaproth ¹⁾.

És valamint a legtöbb német és szláv, s utánok a francia írók ezen Jugriát állítják a magyarok ősi hazájának: úgy a magyarokat, kozárokat, bolgárokat, s néhányan a húnokat és avarokat is finn eredetű népnek hiszik. E hitben vannak régi hagyományaik nyomáu magok a finnek is ²⁾, kik szerint „az Ural és Himálaja hegység közt az Ob és Szir folyamok forrásai körül és mentében valának tágas lakhelyei a hún nevű népeknek, melyeknek utódjai a későbbi korok húnjai, magyarjai és finnei.“

Kik a magyarokat és finneket egy törzsből származtatják ³⁾, azon rokonságra hivatkoznak, mely a magyar és finn nyelvek közt létezik. És valóban, az újabb összehasonlító nyelvészet nyomozásai után a rokonságot pusztá taga-

¹⁾ Mémoires relatifs à l'Asie. I. 120.

²⁾ Ld. Lönrot-ot a finnek eredetéről. Új Magyar Muzeum 1851. foly. XI. füz. Magy. tud. intézetek hivatalos közlönye CDXXXVII.

³⁾ Ilyenek egyebek közt már a régi Nestor, a szláv történelem apja, kinek XI-dik századbéli évkönyveit Schlötzer fordítá le, s ennek nyomán maga Schlötzer is; — továbbá Müller: Der ungarische Volksstamm. Berlin 1837. — Neumann: Die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847; — Klaproth: Tableau historique de l'Asie. Paris 1826. Schaffarik: Slavische Alterth. Leipzig 1843. stb.

dással nem is lehet többé elvitatni ¹⁾). Azonban a nyelvészeti nyomozásokból az is kitűnik, hogy a török nyelvvel körülbelül szintannyi nyelvünk hasonlatossága mint a finnel. Sőt kétségtelen az is, hogy nyelvünk a mandsu-mongolhoz is hasonlít mind szellemére, nyelvtani szabályaira, mind számos gyökszavaira nézve, ugyanarra, hogy némely szavainknak, miként ma azokat elszármazott alakjaikban birjuk, csak a mandsu-mongol nyelvből fejthetni meg ősértelmét ²⁾). Mi több, még azt sem lehet kétségbe vonni, hogy

¹⁾ Ld. Hunfalvy Pál értekezését az Új Magyar Muzeum 1851-k. XII-dik és 1855-ki több füzeteiben.

²⁾ Ime közlök itt néhányat Podhorszky Lajos nyelvtudósunk kutatásaiból:

Asszony: a mongol gyökszó értelme szerint annyi mint szoptató, ápoló, nevelő.

Aratás, mi nálunk a munka díját fejezi ki, a mongolnál annyi mint földmivelés.

Al: láb; *alhu*: lépés.

Andal, mongol szó, annyit tesz, mint hiba, Irrthum.

Baj, mongolul: cél, íjharcz. *Da*: főnök; innen *Vaj-da*: hadifőnök, *Bajra*: harczmező.

Bán, mongolul: föld; tehát *bánság*: földuraság. *Bolor*: kristály; *bolod*: aczél.

Bátor: ellene szemébe néző.

Béke: die Festigkeit; innen bekdez: páncél.

Bihar: terméketlen, sivatag.

Buda, mongolul: rizs, a főtáplálékuk; nálunk ez *buzá*-ra változott, a gabona nemével együtt.

Emekcsi: orvos, az émelegtető, hánytató; mert a mongolnál a betegség annyi, mint rossz emésztés; ez pedig, *emkekü*: rágni.

Feké: tinta; innen nálunk a *fekete* szín.

Hang: magyarban is *hang*, Ton; *han*: wohllautend.

Halál: csatai öldöklés; ez lévén haláluk legközönségesebb neme.

Hon: téres, legelő; — nem leli honát a hazában.

Írni, mongolul így ejtetik ki: *biti-hü*, mi nyelvünkben szó szerint, betü-írni.

Köke: kék szín; innen nálunk *kökény*, *Kholosz*, (kalász): bambuszsnád.

számtalan gyök- és származék szavunk a sínai nyelvben találhatja értelmének megfejtését ¹⁾. Miből ismét azon következmény áll elő, hogy a mandsu-mongol és sínai

*Köre*j: ugyanaz, mi nyelvünkben: periphéria.

Szak: óra; innen nálunk: idő-*szak*.

Szat-ur: vőlegény, vevőlegény: *szatócs*.

Sivatag: köves róna. — *Tálya*: téres legelő.

Ször: a majestas eszméjét fejezi ki, egyszersmind ezt is: die Furchtbarkeit, Tapferkeit; innen a magyar *szörnyű*. „*Ször-ver tarokha*”: szörnyen megtorolá, gyakran előforduló mondat a mandsu-mongolnál a bosszuállás helyett; egyébiránt bosszuállás, nálok: *bössz*.

Tenni: mongolul is ugyanazt jelenti; de a mongolban e szónak oly származékai is vannak, melyek nálunk már nem léteznek; ilyen, p. o. *ten-gye*: Kunst, művészet; *tekerme*: gép, Maschine stb.

Tarló: szántóföld; *tarjaláng*: ugyanannyi; *tara*: szántani.

Üde: dél, idő per excellentiam stb. stb.

¹⁾ Hogy, például, ebből is hozzunk egyenémít: a magyar igeragokat a sínai segédigékből lehet csak teljesen megmagyarázni; minek fejtegetése azonban nem ide való. Ugyanez áll a névragokról: melyek azonban, mint a többi gyökök is, jobbára megfordítva vannak a két nyelvben. Így: *szé*: ész; *lé*: él; *szu*: usz-ik; *szi*: isz-ik, stb. Szavaink nagy része, kivált, melyek a technika, a moral és politika körébe vá-
gók, a kínai nyelvből magyarázhatók.

Ime lássunk néhányat:

Tav: (finnül: o-tava): gönczöl szekere; innen a magy. tavasz, mikor a gönczöl ama déli tartományban láthatóvá lesz.

Hiu: magyarul is hiú.

Hiung: hiány. A sínai *ng* rag megfelel a magyar lágyabb *ny* ragnak.

Ji: jő, intrare, redire. — *Ing*: herbae a vento agitatae: ing, ingovány.

Vie: cingere; magy. öv; finnül vii-ä.

Sze: Vesper, obscurum; mongolul: üde-szi; magyarul: este; finnül: eh-too.

Fu: currere, velox: fut.

Szi: cibus; finnül: szü; magyarba megfordítva, mint sok más szóban, esz-ik.

Ma: equus, ló. Tán innen származott a: *Magyar*; lovag per excellentiam.

884. nyelvekkel egyaránt rokonságban áll a magyar nyelv. Már pedig ha e nyelvrokonságból eddigelé még senkinek sem jutott eszébe azt állítani, hogy a sínai vagy a mandsu-

Uso: ivoire, elefánt-csont, — *Ku*: os, ossis: innen a magyar: kü, kemény.

Khe: nigrum; a mong. *feke*: tinta, fekete.

Keu: seperbia; *Öl*: fi, legény: innen kevés, kevés,

Jeu: debilis, gyenge, zseuge,

Pui: equus fuscus coloris: pej.

Ló: equus albi coloris; a magyarnál a fehér ló volt a kedves, evvel áldoztak, tehát *ló*: equus per excellentiam.

Kiu: esikő. *Csi*: color carneus, creuentus corporis rudi. recentis nati; így: *Csi-ing*: újdön született leány.

Lán: concupiscere, orosz-lán. lány.

Ti: corpus, test. tetem.

Teng: crescere, magyarul is teng, tenyész.

Le: köles; *Ping*: placenta, innen: lepény.

Jeo: bibere, inni, ivó.

Kieu: ulcus. A kettős *eu*, mivel még a palócz él. l betűre változtatott: kel, kelés.

Csin: nitidum, verum, pulchrum: csinos.

Ku: causa, megfordítva: ok.

Hiu: tigris, hiuz; *hiung*: kegyetlen.

Hiao: aurora; finnül: *kai*; magyarul: haj-nal.

Li: acies, megfordítva, él.

Kjuan: liber. könyv. A sínai szent könyv: *king* (ng=ny) könyv könyv.

Ku: antiquus, megfordítva, ük.

Jeu: dextra, jobb. *Czo*: manus sinistra. Gyö-te! Czo-te! a magyarban.

Háng: guttur, vomere: hány-ni.

Huang: sonus campanae, hang.

Ki: tussis, köh. — *In*: palatum, iny.

Sung: suly, — az *ng* hol *ny*-re, hol *ly*-re változik.

Juen: plumbum, ón.

Jo: sanus, valetudo, egészség, jó per excellentiam.

Suan: acidum, savany. *Kui*: vincere: köt — *Fán*: assare, fánk.

Kie: kéve.

Je: éj; finnül: jü — *Han*: pax. quies: pi-hen.

mongolfaj egy a magyarral: a nyelv-rokonságból arra sem lehet érvényesebben következtetni, hogy a magyar nép a finn-fajhoz tartozik.

Elismert tény a tudósok között, hogy a nyelvek hasonlatosságából nem lehet következtetést vonni a népfajok azonságára; két népet, csak azért, mert nyelvek egymással

Hin: hév. — *Szin*: szív. — *Hao*: hű, hív; finnül: hüvü törökül: eji. —

Tien: Coelum és Deus. *Is*, az altai népeknél: ész és isten: tibet nyelven: *esen*.

Csuen: és *Cseu*: navis, cymba; mandsu: *csehodáj*: csónak palóczosan: *csuonak*.

Li: stare; mandsu: *il-ime*; török: *il-mak*; magyar: áll-ni.

Dsi: sol és dies: csillag. — *Ho*: ignis, hó. — *In*: sonus, concentus; finn: ään: ének.

Fa: germinare, producere: magy. fa. *Mei*: prunus silvestris: megy.

Nin: crescere: finnül: *nei*: magyarul: nő. *Men*: porta, exire: menni.

Kiuan: canis, kutya, ezen alapfogalommal: scrutari, kutat.

Kin: metallum, kén: — *Kin-es*: érez-fi. A *sínai finak* (es) nevez minden edényt, úgy mint a magyar is egynémit: asztalfiók, vásárfia.

Pe: albus, fe-hér. *Pen*: principium: fej, fenső. *Ti*: truncus, tö.

Kuo: locus, *ko*-porsó, vagy palóczosan: *kuoporsó*.

Tü: intueri; mandsu: *tua*, rokon ezekkel a magyar tüz, tükör

Sze: speculari, contemplari, szem: finnül: *szi'-mü*. — *Szin*: cor, animus, szív.

Sin: sapor mordax, sin-lódni. — *To*: sok, comparativ: több.

Öl: auris ansa; törökül: *kul*, magyarul: fül.

Si: sagitta, dsida; — *J* jaculari, sagitta: iv. ij.

Csán: proeliari sagittis; *Ta*: ütni, csata, ütközet.

Csáng: arcum intendere: csángó magyar: *ijász*. — *Tsáng* (más jeggyel) dux belli.

Ve: custodire, védni. — *Kei*: Victoria, Keiza, Geiza, győző.

De legyen elég ennyi a velem közlöttekben, mi elég talán annak kimutatására, hogy a khinai és mandsu-mongol nyelveknek is van rokonsága a magyarral

rokon, nem lehet egy eredetűnek mondani ¹⁾. „Alapos történelmi ismeretektől támogatott ethnographiai tanulmányok bizonyítják, — u. m. egy nagyhirű tudós ²⁾ — hogy a népeknek és nyelveknek, melyekkel e népek bizonyos időkben éltek, összehasonlításában nagy óvatossággal kell eljárni. Hódoltatás, hosszas együttlakás, idegen vallás befolyása, a törzsek összekeverése . . . mind a két continensen egyenlőkép megújuló oly tüneményt okoztak, miszerint egy s ugyanazon eredetű fajnál egymástól egészen különböző nyelvek, — s viszont egymástól igen különböző származású népeknél ugyanazon nyelvtörzs idomjai találtatnak.“ „A nyelvnek sem rokonsága, sem különbözőése nem lehet elégséges megoldani a népek származásának nagy problémáját; mondja másutt ugyanazon tudós ³⁾ — azokból legfőbb valószínűségeket lehet következtetni.“ Népek eredeténél szükség egyebek közt még a physiologiai, vagyis a testalkati elemeket s idomokat is figyelembe venni, melyek bizonyára tartósabbak a nyelveknél. A nyelvet többféle külbefolyás könnyen megváltoztatja: az csak az idő dolga; de nem a testalkatot. „Idegenek jöhetnek valamely nép közé, azt meghódíthatják, kifejthetik nyelvét, megváltoztathatják nevét anélkül, hogy annak testi jellegeit megmásítanák.

¹⁾ Mily gyarló dolog, a nyelvhasonlatból a népfajnak azonságát állítani, mutatja például némelyek véleménye a kozárok finnfaságáról. A kozárnyelvből csak egy szó emléke marad fenn: *Sarkel* vár neve. E szó a Biborban-született Konstantin császár tanúsága szerint, annyit jelentett, mint: Fehérház vagy Fehérvár. És minthogy e szó finn etymologia szerint is annyit tesz körülbelül, a kozárokat többen már egész határozottsággal a finn népesaláddhoz számítják, holott pedig *Sari-Kala* törökül is Sárga-várat jelent; s a török népeket mégis egészen más fajhoz sorozzák.

²⁾ Humboldt Sándor: *Cosmos* I, 384.

³⁾ *Voyage aux regions équinoxiales du nouveau Continent* par Alexandre Humboldt et A. Bonpland. Paris 1819. I, 496.

Kis szám is elég meghódíthatni a sokaságot, s befolyjni szellemére; de a testalkat nem változik oly könnyen ¹⁾.”

Schlötzer óta divatossá lett a németeknél a finnekkel egy eredetűnek mondani a magyart, mivel nyelve rokon a finn népesalád nyelveivel. De vajjon hasonló-e a magyar e népekhez testalkatra is? A finn-faj általában vörös hajú; a vogulok, osztjások, szamojedek szemei kicsinyek, mély üregekben létezők; arczsontjaik kiálló, mint a mongolokéi, és szakállatlanok. Különösen „a vogulok arcában kalmuk idomok léteznek, s általában nagyon kevés a szakálluk ²⁾.” A hol pedig e finn typus egyszer gyökeret vert, egyáltalában kiirthatatlannak látszik. Megmaradt az évezred múlva ott is, hol tulnyomólag van a finn összekeveredve más fajokkal ³⁾. Azon finn-fajbeli népek, melyek éjszaki Ázsiában maradtak, az osztjások, vogulok, mordvinok, esceremiszek, csuvaszok, szamojedek, számos évszázad óta élnek együtt s összekeverve más testalkatú török-tatár-fajokkal a nélkül, hogy testi tulajdonságaik változtak volna. „Az európai finneknél az alkat már jóllét s miveltség által megneemesült némileg; de az arcjelleg mégis változatlan maradt ⁴⁾.”

Ez ezen csodálatos szívóssága a typusnak s állandósága az idomoknak, mi a finn-fajú népeknek mindenütt, Európában szintugy mint Ázsiában tulajdona, csak a magyarban hiányoznék, daczára finn eredetének? s hiányoznék olyanmíra, hogy nem sokára bevándorlása után Pannoni-földre egyikévé válhatott a legszebb typusoknak?

Miben állapodhatunk meg tehát a magyar nép eredetét, fajrokonságát illetőleg? Abban, mit nemzeti hagyomá-

A mi véleményünk

¹⁾ Edwards : Les Caractères physiologiques. I. 45.

²⁾ Pallas : Reise durch verschiedene Provinzen stb. II. 259. Amianus Marcellinus (Lib. 31, Cap. 2) a húnokat is szakállatlanoknak mondja ugyan, de okát is megfejtí, állítván, hogy ők már gyermekkorukban megvagdadják arcukat, hogy a sebhelyen ne nőjjön szakálluk.

³⁾ Klaproth : Reise in den Kaukasus I. 160.

⁴⁾ Storch : Gemälde des Russischen Reiches. Riga. I. 511.

nyainkból merítünk; mert ezt támogatják legkétségtelenebbül mind az egykorú, legjobban értesülhetett külirók tanúbizonyságai, mind az összehasonlító nyelvészetből s a physiologiai, testalkati viszonyokból merített indokok.

Ezek szerint a magyar nép tagja az altáji, vagyis a húnseytha ¹⁾ népesaládnak s vérrokonainak számíthatja a hún vagy kun, a kozár, bolgár, avar, orosz (nem ruthen), palócz, úz és besnyő népeket ²⁾. E népek közül kisebb-nagyobb csapatok részint vándorlásaik közben esatlakoztak a magyarokhoz, részint utóbb telepedtek meg köztök mai hazájokban. A megtelepülés, valamint a honfoglaláskor, ugy utóbb is jobbra tömeges volt; minélfogva e népek szintoly könnyen megőrizhették, s bizonyosan meg is őrizték volna nemzeti nyelvöket, ha az különbözik vala a magyartól, mint megőrizték a magyarok közt lakó többi külön népek a magokét. De a mennyire történeti emlékeink terjednek, semmi nyomára sem akadunk, hogy ezen népségek a magyartól külön nyelvet beszéltek ³⁾, külön testalkati

¹⁾ E népnevet: *scytha*, különbözőleg magyarázzák. Jernei János, Keleti utazásában egyértelműnek veszi azt, görög jelentése szerint, e szóval: *vos*. Helyesebben értelmezi azt Hunfalvy Pál egy jeles értekezésében (Új Magyar Muzeum 1855-kik foly. VI. és VII. füzet, 353. lap.) Ő e szót: *Csud*, mely a szláv nyelvben idegent, ismeretlent jelent, egyértelműnek és eredetűnek veszi a *scytha*-szóval, ezt görögösen *szküth* (σκυθ) -nek írva. A *csud*, u. m. lapp-nyelven: ellenség; *csudeh*: csatanép, csatározó; ugyanezt jelenti szerinte a *szküth*, továbbá a finn *sota*, a magyar *csata*; rokon vele a török *giöcs*, *giüds*: hatalom, erőszak, foglalás; a jakut *kös*: csatongolni, és *küsz*: erő; úgy hogy a *szküth* vagy *scytha*, a *csud*, *csata*, *sota*, *giöcs*, *giüds*, *kösz*, *küsz* szavak körülbelül mind egyértelműek és származásuak.

²⁾ Ld. erről bővebben Wenzel Gusztáv „Eszmetöredékek a magyarok eredetéről“ című jeles értekezését az Új Magyar Muzeum 1851-ki folyamának VI, VIII és IX-dik füzeteiben. Az oroszokról különösen a májusi füzet 446. lap.

³⁾ Arról ellenben, hogy egy nyelvet beszéltek. vannak némi adattaink. A kozárok egy törzse, a kabarok, mint alább látandjuk, a magya-

jelleggel ¹⁾ birtak volna. A mi különbség a nyelvben létezett, fenáll az maiglan a kun, palóc, székely, göcsei és csángó szójárásokban; s maga ez is bizonyítja, hogy e népek egy eredetűek, egy törzsről szakadtak.

Hol volt ezen törzs őshazája, hol sarjaztak ki abból e népek, mint megannyi külön, de testvérágak? — nyomozni, hiú törekvés volt eddigelé s tán marad is minden korra, habár némi világot vethet is e kérdésre a régi arab, perzsa. örmény és sínai írók bővebb ismerete s tanulmányozása. Elég tudnunk, hogy a magyarok hazája azon korig, melyről már kétségtelen történelmi bizonyosságaink vannak, Lebediába vándorlásukig, az Atil vagy Volga folyamvidéke volt, azon tartomány, melyet honi s külföldi írók egyaránt Baskardiának, Baskiriának vagy Dentumogeriának neveznek; s hol a Julián nevű magyar dominicanus szerzetes, szintugy mint

rokhöz csatlakozott. E kozánokról a Biborban-született Constantin azt mondja: „hogy megtanították őket a kozárok nyelvére, s még ma is (a X-dik század közepén) ezen szójárást követik, de beszélnek a magyarok másik nyelvét is. Világos ebből, hogy a magyarnyelv csak szójárásban. dialectusban különbözött a kozárnyelvtől: mert csak nem fogja valaki hihetőnek mondani, hogy két nép egymás nyelvét ha azok egészen különbözök, félszázad alatt eltanulhatta volna. A bolgárok nyelvéről egykorú arab írók, egyebek közt Ahmed ben Fozlan, bizonyítják, hogy az egy a kozárok nyelvével. (Ld. Klaproth Memoires relatifs a l'Asie. 153. lap.) A székelyek, kunok nyelvének azonságát a magyarral, főlöleg volna mutogatni. Csak azt említjük, miképen igen valószínű, hogy a kozárok e törzse, a kabarok, ugyanazok a kunokkal, kik emlékeink szerint Kiew táján csatlakoztak eleinkhez, s kiket a szláv emlékek palócoknak neveznek. (Ld. erről Horvát István értekezését a tudom. Gyűjtemény 1834-ki III. és IV-dik füzetében.)

¹⁾ A magyar jelleg, mint tudjuk, két árnyéklatu. barna és szőke. Ugyanezt mondják arab írók a kozárokról is. „Les khazars . . . sont de deux races. L'une, appelée kara khazar. est de couleur jaune. tirant sur le noir, de sort qu'ils paraissent être une espèce des Hindous. L'autre est blanche et remarquable par sa beauté et par sa stature. Klaproth: Mémoires rel. 4 l'Asie. 153. lap.

884.

más külföldi utazók, még IV. Béla királyunk idejében is feltalálták az általok ugynevezett Nagy-Magyarországot. „Feltalálta őket (a magyarokat, Julian) a nagy Etíl folyó mellett; kik őt látván, s megértvén, hogy magyar, nem kevéssé örvendeztek megérkezésén, körülvévén őt házanként és falvanként, s keresztény testvéreik királyáról s országáról tudakozódván. És bár mit akart nekik akár a bitről, akár egyebekről előadni, őt buzgóan hallgatták, mivel teljességgel magyar volt a nyelvök s megértették őt és ő is azokat... Őseik hagyományaiból tudják azt is, hogy ama magyarok tőlök származtak, de hol volnának, nem tudták ¹⁾.” De lép-jünk már eleink eredetének s őstörténetének homályos teréről, történelmök némileg világosabb mezejére, vándor-lásaik korára.

III.

Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe.

884.

„Krisztus születése után 884-ben, — ugymond honi történelmünk ösatyja, I. Béla király névtelen jegyzője ²⁾ — miként az évek szerinti krónikákban foglaltatik, a hét főszemély, kik Hétmagyarnak neveztettek, a scytha-földről — Dentumogeriából — nyugot felé költözének,“ a hagyományok szerint, mivel igen elszaporodtak volt, valóban pedig a besenyők által nyomatva, kiket ismét az úzok üztek ki Volgán tuli lakjaikból. A költözködő nép hét törzsből vagy nemzetségből állott, melyek nevei a görög írók szerint: *Nyék, Megyer*, (honnan származott hihetőleg a magyar elne-

¹⁾ A magyar Julián utazásáról és felfedezéséről ld. De facto Ungariae Magnae Pray: Annales Hunnorum et Avarum. Dissertatio praevia de Hungaris 316. lap. A külföldiek közül Plan Carpini János és Ascellin János tudósításait Fejér: Cod. Dipl. 4, 1, 421. és 428. lap. Megegyezz ezekkel Ruisbroeck (Rubruquis) Vilmos kapucinus szerzetes tudósítása 1252-ről, kit Lajos francia király küldött volt a tatárokhöz.

²⁾ Endlicher: Rerum Hungaric. Monum. Arpadiana. 8. lap.

vezés), *Kürt, Tarján, Jenő, Kára és Kaza*. Az új hazát, hol megtelepedének, ugyanazon írók Lebediának nevezik, s a kozárok szomszédságába helyezik. E föld, mely a legújabb nyomozások szerint a Fekete-tenger éjszaki részén, a Dnèper folyam mellékén terült el, a kozárok földje volt, mert ez időben e nép uralkodott a Volgától az említett folyamig, s a Krimben és a Kaukáz hegység fölött. A kozár-fejedelem nemcsak nem akadályozta a rokon nép megtelepedését, hanem minthogy vele, hihetőleg régóta barátságos viszonyban éltek a kozárok, még szorosabb szövetséget kötött a nyugtalankodó besnyők és úzok ellen. Hogy e szövetség a sógorság kötelékei által még szorosabbá váljék, Előd vajdának ¹⁾, a Hétmagyar egyikének, ki hozzá legközelebb települt meg népével, egy előkelő kozár nemzetségből származott nőt adott feleségül ²⁾.

A lebedi térségen azonban csak három évig élhetett nyugton a magyar nép. A besnyők, kik őket régi hazájokból kiszorították, a Don folyamon is átkelven, újabb támadást intéztek ellenök. A nagyszámú ellenségnek, mely ereje, hatalma miatt kankarnak is neveztetett, nem volt képes ellentállni, a számra is kisebb, de kivált azért gyöngébb magyar nép, mivel eddigelé fejedelmök, ki az egész nemzet fölött uralkodnék, nem lévén, öszpontosíttatlan állapotban léteztek. A magyarok ütközetet vesztvén, szerkezetök hiányát most még avval nagyobbították, hogy midőn a győzedelmes besnyőktől kiköltözésre kényszeríttettek, két részre

¹⁾ E szót *vajda*, melylyel Constantinus Porphy. a Hétmagyart nevezi, eddigelé közönségesen szláv eredetűnek tartották. Az újabb, összehasonlító nyelvészet a mandsu-mongol és a sinai nyelvekben fedezte fel annak gyökeit a *baj* vagy *vaj*, *fai*, *vei* és *da* szavakban. A sinai *Ve*i annyit tesz, mint védeni, *fai* annyit, mint cum aequali bellum gerere; a mandsu: *baj* pedig: cél, ijharcz: *bajra*: csatamező. A *da*, mongolul: főnök. Tehát a *Vaj-da*: harcz-főnök. Így származik ebből *buda*: rizs. (buza) *buda-da*: konyha-főnök, szakács.

²⁾ Constantinus Porphy. De administ. Imper. Cap. 38. Bonni kiad. 168. lap.

884—888

Atelköz.

szakadának. Egyik, a kisebbik, hihetőleg mivel a tartomány közepére behatolt besnyők által a többiektől elvágtatott, a Don folyamán átkelven, a Kaukáz hegység vidékére, Perzsia szomszédságába költözött, honnan még később is sokáig összeköttetésben maradtak elszakadt testvéreikkel. A másik nagyobb része nyugot felé költözött. A Dnűpert tömlőkön átusztván, azon földre érkezének, melyet a Bug, Neszter, Pruth és Szereth folyamok metszenek keresztül, s melyet e miatt Atelköznek ¹⁾, folyamok közti tartománynak neveznek az emlékek. E földben a folyamok neveiről a mai Moldvára és Beszarabiára ismerünk.

E költözés következtében messzebbre estek a magyarok a kozároktól; s ezeknek khánja nem örömet láttat volna, hogy a szövetség, mely a két nép között régóta létezett, a lak távolsága miatt megtárguljon. Láttatott a khán azt is, hogy a magyarok gyengeségének leginkább azon öszpontosíttatlan állapot az oka, melynél fogva eddigelé nem volt fejedelmök, ki az egész nemzetfelett uralkodva, azt szükség idején egy cselelre egyesítené. Követet küldött tehát Előd vajdához, s őt magához kéretvén, kérdésére, miért hivatta őt? azt felelél, hogy miután őt nemes, böles, nemzetében nagy tekintélyű férfiúnak lenni tudja, őt a nemzet fejedelmévé kívánja emelni. De Előd nem hajlott a khán kívánságára. „Sziveségedet, felelél, melyet irántam mutatol, köszönöm; de ajánlatodat el nem fogadhatom, mivel magamat a fejedelemségre elegendőnek nem érzem. Sokkal alkalmasabbnak tartom arra magamnál, az utánam lévő vajdát Álmost, kinek Árpád nevű fia is van. Ezekből legyen tehát valamelyik, akár Álmos, akár Árpád fejedelemmé; mert ő is engelmeskedik szavadnak.“

A vérszerződés.

A tanács tetszett a kozár khánnak, és midőn Előd

¹⁾ Atel, Atil, Itil, Etel, Til, a tatár nyelvekben folyóvizet jelent; hihetőleg egy eredetű a magyar *ital* szóval. A Volgát, mint azon táji legnagyobb folyót per excellentiam Atel vagy Etelnek nevezik.

visszatért, követeket küldött a magyarokhoz, kik velök a fejedelem választása iránt értekeznének. A magyarok e háborús körülmények közt, melyekbe jutottak, maguk is belátták az egy fejedelem szükségét, ki a nemzetet egységben tartsa, békében igazgassa, harcban vezérelje, s hajlottak a jó tanácsra. Azonban a férfikor virágában élő, észre, tanácsra, vitézségre valamennyi közt legkitünőbb Árpádot mindnyájan alkalmasabbnak látták a fejedelemségre, mint a vénsége miatt már gyöngülő atyját, a különben tekintélyes Álmost. Árpádot tehát kozár-módra paizson fölemelvén, vezérökké, fejedelmökké nevezték ¹⁾.

888

Árpád.

Ekkor történhetett, mit honi emlékeink, az egykoru s így ebben hitelesebb Constantin császártól eltérve, Álmostól mondanak, hogy a Hétmagyar, a választásban szabad akarattól megegyezvén, a választottnak mondta legyen: „mai naptól fogva téged ismerünk el vezérünknek, parancsolónknak; a hova szereneséd vezetend, mi követni fogunk“. Ezt mondván, a hét vajda s hihetőleg a nemzetségek többi főnökei is vallásos eskükhöz készültek. Előhozott a szent edény, s abba a főnökök mindegyike néhány csepp vért bocsátván töreikkel felmetszett karjaikból, átkot mondanak azokra, kik a jelen szerződést valaha megszegnék. A szerződés hat pontban lőn meghatározva, melyek következők:

1. Míg Árpád nemzetsége él, mindig abból legyen a nemzet vezére, fejedelme.

2. A mit közös erővei szerzendenek, abban mindnyájan igazságosan részesüljenek.

3. Miután a főnökök szabad akarattól választották Árpádot s utódait a nemzet fejedelmévé, sem magok, sem utódaik soha ki ne zárassanak a fejedelem tanácsából, az ország kormányából.

4. Ha maradékaik közül valaki hűtlenné válnék a

¹⁾ Constantin. Porphyrog. De administ. Imp. idézett helyen.

888.

fejedelem iránt, vagy vizsályt támasztana közte s vérrokonai között, a bűnösnek vére folyjon, mint az ő vérök folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.

5. Ha e szerződést valaki akár a vezér, akár a főnökök utódai közül valaha megszegné, örök átok essék reá.

6. A ki a nemzeti gyűlésekre megjelenni nem akar, ketté hasíttassék ¹⁾. E szerződés pontjai, melyeken mint első alapköveken fejtett ki utóbb a nemzeti alkotmány, egységet s ezzel együtt nagyobb erőt hoztak az eddig laza kapcsolatú nemzeti testbe; egyszersmind fényes bizonyítványai eleink szabadság- és rendszeretetének, józan értelmességének.

A bolgár há-
boru.

Alig telepedtek meg új hazájokban a magyarok, midőn VI. Leo görög császár vezérei egyikét, Niketászt követségben küldé hozzájuk, hogy őket Simeon bolgár fejedelem ellen, kivel háborúja volt, szövetséges társakul hívná meg. Niketász ajándékai, melyeket a fejedelem és a vajdák közt felosztott, hajlandókká tették czekeket a szövetség elfogadására. Kétség kívül a nép is, mely a besnyők elleni harcokban vagyonának nagy részét elvesztette volt, örömet kapott az alkalmon, mely gazdag martalék reményével biztatott. Elvégezték tehát, hogy mihelyt a császár hajóhadat küld az Aldunára, a magyarok azon átkelvén, éjszakeről, a görögök pedig ugyanazon időben délről intézzenek támadást a bolgárok ellen. Niketász a szövetség biztosítására túszoikat is vitt magával a magyarok közül vissza a császárhoz.

¹⁾ Az öt első pontot Béla névtelen jegyzője írta le, a 6-dik a székely krónikában (A nemes székely nemzet Constitutiói. Pesten. 1818. I. 277.) létezik, mely különben az öt első pontra nézve teljesen megegyez a névtelen jegyzővel. Ld. e krónika hitelességét erős okokkal bebizonyítva Szabó Károly által az 1854-ki Uj Magyar Muzeumban. A szerződés e hatodik pontja így áll a székely krónikában: Siquis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur.

A hadjárat 888-ban ment végbe ¹⁾. Leo császár, az egyesség szerint, hajóhadát, melyen a magyarok átkelnének, a Dunára küldötte. A magyar sereg Árpád fiának, kit Constantin császár Liuntinnak nevez, vezérlete alatt jelent meg a Duna partján. Az átkelés eleinte semmikép nem akart sikerülni: mert a bolgár fejedelem értesülvén, hogy hajóhad érkezett a folyamba, ezt erős kötelekkel elzáratta, miáltal a magyarok a kiszállásban egyideig meggátoltattak. Látván ezt Barkalász Mihály, Eustathius ezredes és patricius hajójának főkormányosa, más két hajós legénynyel fegyvert ragadt s esolnokon odaevezvén, a köteleket elvagdosta s a magyaroknak utat nyitott. A magyarok megszokván, hogy köztök a legfőbb személyek a legvitézebbek, Barkalász vitézségének láttára felkiáltának: „ezt illetné meg, hogy patriciussá s a hajóhad vezérévé neveztessek“. Így aztán a magyarok, valószínűleg Galacz fölött, hol maiglan egy Vád-Ungar (Magyar-rév) nevű helység áll ²⁾ a Dunán átkelvén, a bolgár vezéreket, kiket Simeon elejökbe küldött, két ízben megverték, s az országot szélteben egész a Balkán hegységig beszáguldván, tömérdek foglyot és zsákmányt gyűjtöttek. Végre maga Simeon is megütközött velök, de vezéreinél nem szerencsésebb, szintén megveretett s maga is alig-alig menekülhetett seregének romjaival Distrába, a mai Szilisztriába. A győzedelmes magyarok, a várvivásra szükséges készülétekben szűkölködvén, avval nem is bajlódának; hanem miután Leo császár ama kívánságukat, hogy segedelmök díjául váltaná ki tőlük bolgár foglyaikat, tel-

¹⁾ Jelesen értekezett e hadjáratról Szabó Károly az Új Magyar Múzeum, 1852-ki juniusi füzetében, megróván egyszersmind szerzőnek Stritter hibás fordítása után elkövetett tévedéseit. Köszönjük az útba igazítást, bár arra már elébb magunktól is eljutottunk. A megrovásra csak az a válaszuk, vajha oly jeles készültségű férfiú, mint Szabó K. úr, kinek már is sokat köszönhet hazai történelmünk, mind azon görög írókat lefordítaná, melyek történelmünkre forrásul szolgálnak.

²⁾ Jerney János: Keleti utazás I. 16. köt

jesítette, a Dunán ismét átkelven, nagy zsákmánnyal tértek vissza Etelközbe ¹⁾).

A görögök, kik mint a császár biztosai a magyarok táborában megfordultak, ütközeteikben jelen voltak, bámulva szemlélték azoknak hadakozási módszerét. Ezeknek tudósításaiból Leo császár következőleg írta le hadműtánában a magyarok hadszerkezetét s harezmodorát.

„Szólunk a turkok (így nevezi mindenütt a magyarokat) állapotjáról és hadszerkezetéről Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje.

„Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll, s a szükségletekbeni fogatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.

„Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágányok lévén, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajándékokkal be nem telnek; hanem mielőtt az adományt elvették, már eselt és szerződésrontást terveznek ²⁾).

„S a kedvező alkalmat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyekeznek legyőzni.

„Karddal, vérttel, íjjal és lánssával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közölök kettős fegyvert viselnek, vállaikon lánssát hordanak, kezökben íjjat tartanak, s

¹⁾ Constant. Porphyrog. De administr. Imp. Georgius Monachus és Leo Grammat. Corpus Scriptorum Hist. Bizant. Bonnae 1838. I. 173. 357. 701.

²⁾ A tudós császár e rajzát épen nem igazolja a magyarok későbbi történelme.

mindkettőt, a mint a szükség kívánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik. 388.

„De nem csak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy lemezzel vannak borítva. —

„Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.

„Nagy csapat jóság, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatásnak, részint hogy annál többeknek látszassanak.

„Sánczokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve, lovaikat télen s nyáron folytonosan legeltetve. Háború idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve, turk sátraik közelében őrzik a had rendezkedéseig, mit éjjel szoktak megkezdeni.

„Örseiket távolban, de egymáshoz közel állítják, hogy könnyen meg ne lepthessenek.

„Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak, három részben, hanem különböző csapatokban ezredenként állanak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolságra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik.

„Van a hadrenden kívül tartalék-erejük is, melyet titokban küldenek az ellenök gondatlanul táborzók ellen, vagy nyomott hadosztályuk segélyére tartanak. Poggyászuakat a hadrend mögött, attól jobbra vagy balra, mintegy kétezer lépésnyi távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.

„Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé állítják annak védelmére. Hadrendjük tagjainak mélységét, azaz a sorok számát, határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömörségére mint mélységére, s az arezot egyenlően és sűrűen állítják.

„Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség

cselbecjtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a szétszórt csatározást.

„Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve, ki-méletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mind addig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre minden módot fölhasználva.

„Ha ellenségeik erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügykeznak őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szűke miatt ellenségeiket kézre keríthessék, vagy kényök szerinti egységre bírják. S először könnyebb feltételeket kívánnak, s ha ellenségeik reáálltak, más nagyobbakat toldanak hozzájuk.

„Ellenökre van a turkoknak háborúban a legelő szűke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak.... Ellenökre van a sík pusztavidék, s a tömötten rendezett s őket szakadatlan üldöző lovasság is. Ellenökre van a kézviadal nehéz gyalogsággal... Nagyon szomorítja őket, ha közölők némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkodású, hogy haszonvágók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra és az egymás iránti jó indulatra nem sokat adnak. Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni, és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlük elpártol ¹⁾.”

Böles Leo császár ezen tudósítása, bár nem ment azon kevésésgtől, melylyel a görögök minden más, kivált po-

¹⁾ Leonis imperatoris Tacticorum. Cap. 18. Szabó Károly fordítása szerint. Új Magyar Muzeum 185 $\frac{1}{2}$ -ki V-dik vagy februáriusi füzetében. Hasonló módon írja le a magyarok hadi mesterségét, nyilazási ügyességeket, cselvetéseiket stb. Regino Chron. Pertz: Monum. Germ. Hist. I. 599.

gány népek iránt viseltettek, bár különösen a hitetlenségről, szőszegésről, — mik épen a görögöknek voltak fő bűneik, — az igazságot sértve róvja meg eleinket, nagy világot vet ezeknek általános műveltségi állapotára is. Látjuk ebből, nem kevésbé mint a vérszerződésnél meghatározott nemzeti alkotmányból, mit még bővebben látandunk pannonföldi hazájokban nyilvánult életökből, hogy eleink még sem voltak oly vad csordák, minőknek őket az előttök remegő, őket mint ellenséget gyűlölő, elfogult nyugoti írók ábrázolják.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedelem.

I.

Kiköltözésök Atelközből a Pannonföldre.

889.

A görög szövetség s a bolgár háború, bár mily szerencsésen folyt ez le különben, újabb bajt, újabb veszedelmet s költözési kényszert hozott eleinkre, mintha csak a Nemezis érte volna el őket, hogy egy rothadozó, enyészetnek indult birodalom gyámolítása végett, bolgár rokonaikra oly nyomort árasztottak. Simeon, bolgár fejedelem, mihelyt országából a magyarok kitakarodtak, békét kötött a görög császárral s azon törte fejét, miként álljon boszút a magyarokon. Tudván, hogy ezek a besenyők által szorítottak ki előbbi hazájokból, azokhoz követeket küldött, s velök a magyarok megtámadására szövetséget kötött ¹⁾).

A besenyők
támadásai.

A magyarok 889-ben némi hadjáratra távoztak volt székeikből, hihetőleg, hogy az éjszak felé lakott szláv törzseket meghódítsák s új hazájok határait kiszélesítsék. Ez jó alkalom volt Simeonnak végrehajtani boszúterveit. Míg tehát a magyar hadak Árpád alatt nagy részben távol harczolának, Simeon a Dunán átkelvén dél felől, a besenyők pedig ugyanazon időben kelet felől a honnmaradt magyarokra rohantak, tanyáikat elpusztították, sokakat leöltek, a

¹⁾ Const. Porphy. i. h. 170. l.

többieket éjszak felé szorították. Az elveszettek közt volt Liuntin is, Árpád fia, a mult évi bolgár háború győzelmese vezére, — mert ezentul semmi nyoma az emlékekben. Köztük volt hihetőleg maga az agg Álmos is; mert bár őt a névtelen jegyző Munkácsig hozza, más emlékek szerint ama tájakon mult ki ¹⁾. Némely írók mondják, hogy egy csapat az ellenségtől nyomattatván, Erdély hegyeibe menekült.

A távollévő harezosok hihetőleg csak azon csapatoktól vették a veszedelem hírét, melyek megmenthetett marháikkal együtt feléjük futottak. Árpád s a vajdák erről értesülvén, lemondtak a reményről, hogy tanyáikat a két hatalmas ellenségtől visszafoglalhassák; mert a besenyők ott azonnal felütötték sátraikat s állandólag megtelepedének ²⁾. Nem volt tehát mi mást tenniök, mint tovább költözniök éjszak felé, hogy a ruthenektől, kik orosz vezereik alatt nem rég szabadították fel magokat a kozárok uralma alól, némi tartományokat elfoglaljanak.

A kiállott veszedelmek által igen meggyöngült nemzetet azonban nem nagy remények kecsgethették e tekintetben; mert közeledtök hírére az oroszok a szomszédjokban lakó kunokat segedelmökre hívták. De a büszke faj, mely eddig semmi más nemzetet nem uralt, most sem akart sem a győzedelmes besenyőknek, sem az oroszoknak alattvalójává

Kivándorlás
Atelközből.

¹⁾ Thuróczy: Chron. II, Cap. III.

²⁾ A besenyők nagy, erős nép voltak; egy görög író (Cedrenus) így ír róluk: gens scythica est, eorum scytharum, qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens scythica resistere sola possit. Nem esoda, hogy a már kétszer is megosztott, meggyöngült magyarok sem mertek velök kikötni, s még utóbb is, pannonföldi hazájokban, midőn őket Leo császár követe Gábríel pap által felszólította, vernék ki a besenyőket honukból, melyben elébb ők lakoztak, azt válaszolták a követnek: „mi a besenyőkkel össze nem ütköztünk, mert nem vagyunk képesek ellenök harezolni. minthogy földjök nagy, népek sok, s fene gyermekek.“ Const. Porphy. Cap. 8. Szabó Károly fordítása szerint. Uj Magy. Muz. 185¹/₂. V. füz. 309. l.

889.

lenni, egy új szabad hon szerzését tűzte ki czéljául, s a nagy czél elszánt bátorsággal tölté be kebleiket, edzé meg karjaikat.

Harczaik Kiew
táján.

És így lőn, hogy az oroszokat és kun szövetségeseiket, kik utjokat állták, egy elhatározó ütközetben megverték. A győztes Árpád azonnal a hódoltatáshoz látott. Egy hét alatt gyors lovaikon oly messze villogtatták fegyvereiket, hogy Kiew városán s vidékén kívül az egész tartományt magokénak mondhatták. A második héten Árpád már Kiew ostromához fogott. A városba szorult orosz és kun vezérek azonban bátorságukat vesztvén, követeket küldének a magyarok vezéreihöz, kérvén őket, ne űznék ki népöket lakhelyéből; kelnének inkább a havas hegyeken Pannonföldre: e föld, mondák, igen szép és termékeny, a Duna, Tisza s más folyamok által öntöztetik, melyek halakban bővelkednek; e földet most szlávok, bolgárok, oláhok lakják, kiket könnyen magok alá vethetnek.

A hagyományok Pannonföldről, mint Etelének a nagy hún királynak országáról, még éltek a nép ősmondáiban, s midőn most e földet említettü hallották, ellentállhatatlan vágy ragadta meg kebleiket, oda vándorolniok s elfoglalniok Etelének örökségül rájok néző szép országát. Árpád s a vajdák tehát hajlandóknak nyilatkozának békében hagyni a rutheneket, ha tizezer girát lefizetnek, s az atelközi vészely következtében ruhaneműekben szűkölködő népet a szükségletekkel ellátni akarják. A ruthenék, csakhogy tőlök szabadúljanak, teljesíteni ígérektek minden kívánságukat; előbbkelőik fiait, ígértek teljesítésének biztosítására, túszokul adván Árpád vezérnek. Majd átküldötték neki a tizezer girá ezüstöt, ezen felül ezer lovat, ruthen módon felszerszámozva; más ajándékokat, mint a himmenyét, nyest, czoboly-bőröket, s ruházatul szolgálható egyéb anyagokat számos teve hordá át a magyarok táborába.

E sarcznál azonban sokkal nagyobb nyeresmény lőn a magyarokra nézve az, hogy a kunok vezérei s az oroszok

több főnökei Árpáddal s a vajdákkal megismerkedvén, elhatározták magokat hozzájuk csatlakozniok, velök együtt harcolniok Etele hajdani országának birtokáért. Valának pedig a kun vezérek nevei következők: Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vojta és Ketel; mert a kun nép is szintugy mint a magyar hét törzsből állott. Árpád s a vajdák örömmel fogadták az új szövetségeseket, különben is vérrokonait, akár kunok, akár mint a Biborban-született Constantin császár mondja, a kozárok egy törzse, melyet kabarnak neveztek, voltak légyen azok ¹⁾). A szövetséget ünnepélyes eskü követte, melynek alkalmával a kun vezérek s az orosz főnökök hittel kötelezték magokat, hogy Árpádot fejedelmökül ismerik, neki engedelmeskednek, s az etelközi szerződés egyéb pontjait is megtartandják ²⁾).

Ezután nem sokáig késtek eleink Kiewnél. Ruthen kalauzok vezetése mellett megindulván, az összes vándor nép Ladomér városához érkezett. E város és tartomány fejedelme 'eleve is lemondott a reményről, hogy fegyverrel állhasson ellen a magyaroknak, kik már a sokkal hatalmasabb kiewi fejedelmet legyőzték. Fegyver helyett tehát

¹⁾ Mikor egyesült a kozároknak Kabar 'nevű törzse (Kabar zsidó nyelven bajtársat jelent. Ld. Cassel: Magy. Alterth. I. 172) eleinkkel, bizonytalan; a tény azonban a Biborban-született Const. tanúsága után kétségtelen. Horvát I. után újabb íróink közül többen ugy vélekednek, hogy Const. kabarjai ugyanazon nép a névt. jegy. kunjaival, s a szláv írók palóczaival. És valóban azon tájakon, melyeken e kunok az új hazában megtelepedtek, mint a cserhádi palóczságban — hol Ede és Edömér, — valamint Baranyában is, hol Ete és Vojta szállottak meg, a névtelen jegyző szerint, népeikkel, több oly nevű helység létezik, mely a kozár kabarok és a kunok vagy palóczok azonságára mutat; amott ugyanis, a Mátra vidékén, *kozár* és *kozárd*, emitt Baranyában szint n több *kozár* nevű falu.

²⁾ Béla névtelen jegyzője. Cap. 8. Endlicher: Monum. Árpád. I. 9. — A magyarok Kiew felé költöztét egyebek közt bizonyítja a XI. század végén s a következő elején élt Nestor is. Schlötternél II, 119. III, 107 és 118.

889.

ajándékokkal ment népe előbbkelőinek élén Árpád elébe s neki városát is megnyitotta. A magyarok itt sátorokat üt-
vén, három hétig pihenték ki a hosszú út fáradalmait. A
negyedik héten, miután a ladoméri vezér a maga két fiát,
főbb embereinek fiaival együtt Árpádnak túsul adta, s két
ezer gíra ezüstöt, 100 gíra finom aranyat, huszonöt tevét,
megrakva nagy mennyiségű drága bőrökkel s ruhákkal, há-
romszáz fölszerszámozott lovat s ezer teherhordó ökröt
adott ajándokul, a vándor nép felszedvén sátrait, ismét útra-
kelt Halics, Galiezia felé.

A megrémült halicsi fejedelem, hogy a jövevényeket
megkérlelje: mint emlékünk mondja, meztelen lábbal s
drága ajándékokkal ment Árpád elébe, s megnyitván neki
városát, öt és népét három ezer ezüst, kétszáz arany gírá-
val, több száz lóval s drága prémű ruhákkal ajándékozta
meg, s egyetlen fiával együtt főbb embereinek fiait is zálo-
gul adta Árpádnak. A pihenés itt egy egész hónapig tar-
tott ¹⁾).

Székely kö-
vetség.

Itt történhetett, hogy a székelyek, kikről Kézai kró-
nikája mondja, hogy Etele birodalmának széteszlása után,
Chigle földén, az erdélyi havasok közt kerestek menedéket,
s kik rabonbánjaik, vagyis rovóbánjaik igazgatása alatt
függetlenségöket, s evvel együtt nemzetiségöket mind eddig
fentartották, — hírét vévén, hogy a rokon magyar nép,
Árpád vezérlete alatt, Etele birodalmának visszafoglalására
útnak indult, s már a Havashegyeknél tanyázik: követeket
küldének Árpád üdvözlésére, s öt Zandirhám főrovóban s
valamennyi nemzetségeik nevében szintén vezérökké, feje-
delmökké fogadták. Árpád nagy örömmel vette a testvér-
nép csatlakozását, s az etelközi szerződés köre metszett hat
pontjával bocsátá őket vissza küldöikhez. Zandirhám
vévén a szerződést, melyet a krónika hat kő-szernek nevez,
a nép valamennyi nemzetségeit összegyűjtötte Bondvárra,

¹⁾ Névtelen jegyző Cap. 11. Endlicher: i. h. l. 12.

a nemzeti nagy áldozatok helyére, s a szerződési pontokat azoknak felolvastatta. A népnek határtalan volt öröme, s ünnepélyes áldomást, vagyis áldozatot tartván, a magyarokkal kötött szövetség s a szerződés megtartását véres esküvel pecsételte ¹⁾.

II.

Honfoglalás.

Miután ekként a székely nép is a magyar nemzet tagjává avattatott, Árpád a megpihent s mindennemű lelmi

¹⁾ Kézai: Chron. I. Cap. 4. Isti enim Zaculi hunnorum sunt residui qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt. Endlicher: Mon. 100. A székely krónikának, melynek hitelességét Szabó Károly az 1854-ki Uj Magyar Muzeum egy füzetében diadalmasan bebizonyította, ide vonatkozó helyei következők: A székelyek, u. m. ejusdem originis ac Hungari Pannonos... a scythico populo, Atilla nobili, a primo eorum ingressu in Pannoniam propagati terramque alpestrem, proprio marte acquisitam inter se per tribus distribuere, atque tribuum generationes... usque ad tempora Arpadii se submittebant Rabonbano supremo rectori unanimiter electo. — Hoc... tempore gens Hunnorum (sub) altero duce Arpad adveniens... missis legatis, Zandirham, eandemque nobilitate pollentem gentem... excepit, expositisque legibus sculptis in lapidibus Hat-köszer, celebratoque more Rabonbani in arce Bonda sacrificio, sequentes leges ex lapidibus perlegens adplicuit genti suae. Itt következnek a szerződés pontjai, majdnem szórul-szóra egyezők a névtelen jegyző öt pontjával. A hatodik pont, mely a névtelen jegyzőből kimaradt, így áll e krónikában: Si quis vero ad sacrificium supremi Rabonbani (ez, mint egyebekből kitetszik, a nemzeti gyűlést jelenti) non comparuerit, per media viscera transfigatur. — Quibus perlectis et adplicatis aulici impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sanguineis, potum prae gaudio celebrantes sumpsero. — In cuius memoriam legum a Siculis gentibus transacceptarum, Arpad ex tribu sua genti siculorum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum Uopoletum, Uopour et Uogron, quibus gestis ascendit terram Munkács, celebratoque sacrificio, renovatis legibus, intrat terram Pannon. A nemes székely nemzet constitutioi. 1. 276. köt. Mily szépen egyez e krónika a névtelen jegyzőével!

889.

Megtelepedés
Munkácsnál.

szerekkel megrakodott népet a Kárpát hegység felé útnak indította. A halicsi vezér két ezer íjászt s fejszékkal, ásókkal ellátott három ezer parasztot küldött előre, kik útjokat a hegyeken s erdőkön keresztül kiegyengetnék. S így cressz-kedék le aztán a vándor nép, még 889-ben ¹⁾, a vereczkei szoroson, a Latorcza folyam mentében, a mai Bereg vármegyébe, az első helyet, melyet annyi munka s fáradság után elfoglalt, Munkácsnak nevezvén. Árpád e helyet nyomban megerősítette; s míg aztán a nép itt negyven napig részint pihent, részint a várépítéssel foglalkodott, a megijedt szláv lakosság főbbjei hízelegve közeledtek Árpádhoz s neki önként meghódolván, táborát bőségesen ellátták élelmi szerekkel ²⁾.

A mai Magyarország akkoron, miként Árpádot a halicsiak is tudósították, több kisebb nagyobb fejedelemségekre volt felosztva, melyek az avarok birodalmának felbomlása óta keletkeztek. Azon vidéken, hol a magyarok a szerzendő hazába léptek, a Kárpátoktól kezdve délnek, a Duna és Tisza folyamok közt Szalán fejedelem uralkodott, kinek atyja Keán, a görög császár felsősége alatt alapította meg országát. Alattvalói a Kárpátok táján szlávok, dél felé a Duna s Tisza közt jobbra bolgárok valának. Azon föld, mely a Tiszától az Ingvány erdőig, a Szamos mind a két partján a Marosig terjedett, a kozár származású Marót bihari fejedelmet uralta; alattvalói részben kozár, részben oláh népségből álltak. A Marostól a Dunáig, a mai temesi tartományban, a bodonyi származású bolgár Glad volt a fejedelem. A mai Erdély, Gyalu oláh fejedelemnek hódola, kivéve a délkeleti részeket a Marostól a Havashegységig,

¹⁾ Chronicon Reginonis. „Anno d. inc. 889 gens Ungarorum ferocissima ... a scythicis regnis et a paludibus quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est. Pertz: Monum. Germ. Histor. Scriptores Vol. I, 599.

²⁾ Béla névtelen jegyzője 16—18. fej. i. h.

hol a magyarokkal már összeköttetésbe lépett székelyek szabadon, függetlenül éltek főrovójuk alatt. 889.

Árpád s a vajdák Munkácsi táborukban a bentalált népség főbbjei és kémeik által tudósításokat vévén az ország körülményeiről, mindenekelőtt Ungvár alá szálltak, s azt körültáborolták. A várkapitány, kit a magyarok Laboreznak, honosai talán hivatala czimén, Dukának neveztek, s ki ezen tájakon Szalán fejedelemnek volt helytartója, erejében nem bizván, a várból titkon megszökött s az erősebb Zemplén vára felé sietett; de az utána eredt gyors lovú magyar vitézekről elfogatván, egy folyam partján felakasztatott, mely róla máiglan Laboreza vizének neveztetik. Ungvár ennek következtében rövid megszállás után feladta magát.

Az első vár megvétele, honnan ezentúl biztosabban Ungvár megvétele. lön intézhető a honfoglalás, nagy öröm és vigasság tárgya lett a magyar népnek. Ősi szokás szerint nagy áldomást tartottak az istennek s négy egész napig lakmározásokban vigadáznak. Ungvártól Árpád külön irányokban küldé ki hódító csapatait. Kelet felé az egész földet Ugocsáig, dél felé a Bodrogrköz foglalta el. A szláv lakosság jobbára mindenütt ellentállás nélkül hódolt, kivált miután Laborez sorsának híre elterjedvén, meggyőződtek, hogy az ellentállás mitsem használ, s csak kegyetlenségre ingerli a győzőket.

Szalán a történetek hírének vévén, igen megfélemlert; de Követség Szalánhoz. mivel ellentállásra nem volt felkészülve, csak fenyegetéssel akarta megijeszteni Árpádot, követei által megintvén őt, ne merészelne a Bodrogon túl terjeszkedni, különben a görögök s bolgárok hatalmát viszi rája. Árpád hallván a kevély üzenetet, akként válaszolt, hogy „bár a föld, mely a Tisza s Duna közt Bolgárországig terjed, egykoron ősenek, a hatalmas Etele királynak birodalmához tartozott, — nem a görögök s bolgárok hatalmától félve, hanem barátságból Szalán iránt, megelégszik avval, ha e vidéket a Sajó folyamig neki békésen átengedi, s a Dunából egy korsó vizet, Alpár mezejéről egy csomó füvet küld neki, hogy lássa, oly édes-e

889.

ott a fű, mint elhagyott ősi honában, oly jó-e a Duna vize, mint minő a Doné“. Árpád ugyanis, mielőtt keményebb harcra kelne az új hazáért, annak egy részében előbb kissé honosabb kívánt lenni, s a rémülést, mely a magyarok betörésének hírére a népet s urait egyaránt elfogta, arra használta, hogy harc nélkül is nyerhessen némi birtokot. Követekül az említett válaszzsal a vajdák kettejét, Ondot és Ketelt választá, kémül hozzájuk adván még a kun Tarczalt, ki a földet megvizsgálván, hírmondásával a követeket megelőzné. Ajándokul Szalánnak tizenkét fehér nemes lovat, ugyanannyi tevét és szintannyi kungyermekeket, Szalán nejének tizenkét ruthen leányt és ugyanannyi aranyos szövetű s drága prémezetű ruhát vittek a követek.

Midőn a követek Sátor-hegynél egy patak mellett lovaglának, azok egyikét, Ketelt, megbotlott lova a megáradt patakba buktatta, úgy hogy őt társai csak bajjal tudták megszabadítani. A patak azontúl Ketel-patakának neveztetett, mai nap Rettel-patakának nevezi azt a vidék népe. Tarczaltól meg azon hegy vette nevét, melyen ma a világhírű tokaji bor szüretik. A három utas, jó kedvében, versenyt futott a hegytetőre, s Tarczalé lett a győzedelem. A hegyes vidék, mely eddig a magyarok birtokába jutott, úgy látszik, nem igen tetszék, a síkról jött, síkon nevelt magyaroknak. De midőn a három férfiú e hegyről azon ropant síkságon széttekintett, melynek határait a szem el nem éri, örömlükben, melyet a dontói síkokhoz hasonló gyönyörű, gazdag földnek látásában éreztek, egy kövér lovat leölvén, nagy áldomást készítenek istenöknek.

Tarczal a jó hírrel nyomban visszasietett Árpádhoz. Ond pedig és Ketel utjokat folytatván, harmadnapon Alpárra, Szalán székhelyére érkezének. A fejedelem elébe vezettetvén, benyújtották neki a hozott ajándékokat s előadták Árpád kívánságát. Szalán, ki gonoszabb hirtől tartott, igen megörült a békés követségnek; átengedte a Sajóig kért földet, s a korsó dunavizet s a nyáláb alpári füvet drága

ajándékok mellett adta át a követeknek Árpád számára. És midőn Ond és Ketel visszatértek, ismét követeket küldött Árpádhoz, kik vele békét kötnének. A magyar nép három napi áldomással és vendégeskedéssel ünnepelte az öröndetes eseményt.

Árpád ezután a nemzet főbbjeivel maga is a Hegyaljára lovagolt, hogy lássa a szép földet, melylyel birtoka nagyobbodott. Azt mindnyájan oly szép és szerencsés szerzeménynek találták, hogy a helyet, melyről szemek az alföld mérhetetlen síkjainak szemléletébe elmerültek, Szerencsnek nevezték. Nem is késett Árpád fegyveres csapatokat kiküldeni, melyek egy részről Ede és Edömér kun vajdák vezérlete alatt a Sajó völgyét, le egészen a Mátraig, más részről Bors vezérlete alatt a Hernád völgyét, fel egészen a Tátraig, meghódoltatták s a Havasok szorosait megerősítették ¹⁾.

Mind ez 890-ben és a következő évben történt. Ezen ^{Hadjárat Marót ellen.} időre esik még egy másik hadjárat is a tiszántúli vidékre Marót fejedelem ellen, kit soknejűsége miatt a magyarok Mén-Marótnak neveztek el. Árpád, hagyományaink szerint, elébb ehhez is követeket küldött Biharba, követelvén tőle, engedné át szépszerével a Szamos folyam vidékét, s a Nyírséget a Meszes hegységig, mint Etele királynak a magyar népre szállott örökségét. De Marót bizakodván a bizánczi császár s a bolgárok segedelmében, kevélyen válaszolt, hogy sem szeretetből, sem félelemből egy talpalatnyi földet sem hajlandó a magyaroknak átengedni. Miután a követek, Öcsőb és Velek, e válaszzsal visszatértek, Árpád Tast, a Lehel vagy Lél atyját, Szabolesot, az Előd fiát és Tőhötömöt küldötte ki törzseik fegyveres népével Marót ellen. Ezek a Tiszán átkelvén, a mai Szaboles vármegyében ütöttek táborot, hol aztán a további hadműködés biztosítására Szaboles-vajda a meghódolt lakosság segedelmével várat

¹⁾ Béla névtelen jegyzője: 16—18. fej. i. h.

890.

épített, melyet a maga nevééről Szaboles-várnak nevezett. A sereg itt két részre oszolván, Szaboles és Tas a Tisza s a Nyírség közt fekvő földet hódíták meg; azután Szatmár vára alá száguldának, s azt három napi vívás után megvetették; és mintán a vidék népe itt is meghódolt, a Meszes hegység vidékeig nyomultak. Ezalatt Töhötöm és fia Horka, a sereg más részével a Nyírségen haladt keresztül s az Érmellékét egészen Zilahig elfoglalta. Marót, mondják emlékeink, nem mert velök harcra szállni, s csak a Körös folyam védelmére szorítkozott. Zilahról Töhötöm szintén a Meszes felé tartott, Szabolescsal és Tassal ott egyesülendő.

Töhötöm had-
járata Erdély-
ben.

Hadjáratauk jó sikerét innen Árpádnak feljelentvén, a ravasz Töhötöm, ki mialatt a Meszes vidékén táborozának, nem mulasztá el Erdély földét, népének s fejedelmének hatalmát a szemfüles Ogmánd által kikémleltetni, engedelmet kére Árpádtól hadosztályával Erdélybe menni s azt is meghódoltatni. Miután tehát a hírnök az engedelemmel Árpádtól visszatért, Szaboles és Tas a Körös és Szamos folyamok közt fejezték be foglalásaikat; Töhötöm pedig a meszesi kapun, vagyis szoroson, átkelvén, Erdélybe tört a maga nemzetségével. E tartomány éjszaki s nyugoti részein Gyalu vezér uralkodott, jobbára oláh népség fölött, melyet a besenyők, kik a magyarok etelközi tanyáin ezek kivándorlása után megtelepedének, becsapkodásaikban azóta igen megtizedeltek. Gyalu mindazáltal értesülvén a magyarok botöréséről, seregeivel mindjárt elejökbe jöve. Az ellenséges hadak az Almás folyónál találkoztak, hol Gyalu íjászeit felállítván, az átmenetelt meggátolni ügyekezett. Da Töhötöm seregének egy osztályát a bekövetkezett éjjel kiküldötte, hogy a tábor fölött gázlót keresvén s azon átkelvén, hátulról támadja meg az ellenséget, míg maga a derék haddal szemközt erőszakolandja az átkelést. A csel jól sikerült: Gyalu, két tűz közé szoríttatván, heves harc után seregével együtt futásban keresett menedéket; de az őt üzőbe vett gyors lovú magyaroktól utolératott s vitézül har-

czolva esett el. A nép előkelői hírét vévén vezérök halálának, önként meghódoltak s hűséget esküdtek a győztes Töhötömnek. A hely, hol ez történt maiglan Esküllőnek neveztetik. Töhötöm itt a maga nemzetségét megtelepítvén, ezentúl majdnem független vajdájává lett a tartománynak, mígnem az utóbb, egy század mulva, szorosabban Magyarországhoz kapcsoltatott ¹⁾.

E győzedelmek hírével Árpád újabb követséget küldött Szalánhoz, kívánván tőle, engedné még át a Zagyváig nyúló földet, melyre foglalásainak kikerekítése végett van szüksége. A követek, Ete és Vojta, Alpáron találták Szalán vezért, ki a hír hallatára nagy rémülésbe esvén, a kívánságban, melyet megtagadni elég ereje még nem volt, ha nem örömet is, megegyezett. Mihelyt a követek visszatértek, Árpád a Sajón átkelvén, a Zagyváig nyomult előre táborával. És így már azon egész föld, mely a Mátrától Mármarosig, a Tátrától a Körösig terjed, s ezen felül Erdély Árpádot ismerte el fejedelméül. A győzedelmeket a kegyes és igazságos Árpád mindig nagy áldomásokkal, s az elfoglalt földnek a nemzetségek közti felosztásával ünnepelte. A Mátra táján Ede és Edömér kún vajdák nemzetségeit telepítette meg, holott mai napig a palóczok laknak. Szintén kún nemzetségek szállottak meg Acsád és Böngér vajdáikkal a Sajó jobb partján a mai Borsod vármegyében, mely Borstól a Böngér fiától nyerte nevét. A méltányos Árpád, mint látszik, legelőbb is új kún alattvalóit elégítette ki a szerzett hazában ²⁾.

Mire a magyar nép megtelepedésének második évét betöltötte, meglepéssel tekinthetének vissza eleink a kiállott fáradsalmak s vívott harcokra, melyek árán egy, bár még a baromtenyészítő nép számához és szükségeihez képest szűk határú, de szépen kikerekített hazára tettek szert.

¹⁾ Béla névtelen jegyzője 24. s köv. fejt. i. h. l. 24.

²⁾ Névtelen jegyző 30. s köv. fejt. i. h. 28. s köv. l.

890.

Hadjárat Mor-
vaországba.

Győzelmeik, honfoglalásuk híre hamar elhatott Németországba, melynek ekkoron az erőteljes Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme ellenében igen meggyűlt volt a baja.

Az avarok birodalmának szétbomlása után a közép Duna mind a két partján, kisebb szláv fejedelemségek támadtak volt. A 9-dik század második tizedében egy szláv főnök, Privina, megkeresztelkedvén, II. Lajos német király pártfogása alatt, a Duna bal partján, Morvaországnak vette meg alapját. De a tartomány nem sokára egy más főnök, Moimir hatalmába esett, s a megfutott Privina ugyanazon Lajos király kegyelméből a Duna jobb partján, Alsó-Pannoniában alkotott ismét egy szláv fejedelemséget, mely a Dunától a Drávaig terjedt.

Morvaország mind Moimir, mind utóda, Ratiszláv alatt több ízben kísérletet tőn, függetlenné tenni magát a német királyoktól, de mindig süker nélkül, míg nem Szvatopluk 870-ben Ratiszlávot megbuktatván, és Privina fainak halála után ezeknek birtokát, Alsó-Pannoniát is elfoglalván, a Nagy-Morvaországot megalapította. A hatalmas férfiú, daczolva a német királyokkal, a cseh és lengyel határszélektől lefelé egészen a Drávaig uralkodott; a Kyrill ¹⁾ és Methodius testvérek apostolkodása által megtérített népének kebelében, Rómától csaknem független nemzeti egyházat alakított, — ha a szerenese kedvez, éjszakon a cseh és lengyel megszakadozott tartományokat, délen az elsatnyúlt byzancezi császárság fenhatósága alatt létező Horvát- és Dalmátországot is hatalma alá kerítendő.

Ekként, midőn a magyar nemzet, őshazájából kiköltözvén, a Kárpátok déli lejtőjén leereszkedett s az új hazában megtelepedett, egy hatalmas szláv birodalom volt alakulásban, mely az éjszaki és déli törzseket, egy állammá, egy nemzetté egyesíteni törekedett.

¹⁾ Ugyanaz, ki ifjúságában Krimben missióban járt, hogy a koczárokat a keresztény hitre térítse.

Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szertedarabolt, széthúzó német tartományokat és törzseket a frank, szász s a hohensaufeni császárok egy szilárdabb egésszé egyesíthették? Mi lett volna Európa történelme a lefolyt évezred alatt, ha Dalmátia déli határaitól s a Balkántól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig, az egyesült szláv törzsek, egy testben, egy nemzetté olvadva, akkoron megszilárdítják vala hatalmas birodalmukat?

De a váratlanúl megjelent magyar nemzet a készülöben lévő nagy szláv birodalom alakultát meggátolta; és midőn, mint látni fogjuk, Pannoniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna vidékéről elűzvén, ék gyanánt fúródott be a szláv törzsek közé, s azok egyesülését mindenkorra meggátolta, a gondviselés rejtélyes végzése szerint új irányt adott az európai nemzetesalád történelmének.

Midőn II. Lajos 876-ban meghalálozott, fia Karloman jutott Bajorországban, azaz a keleti frank királyságban uralomra, ki aztán Karinthiát és Felső-Pannoniát törvénytelen ágyból született fiának, Arnulfnak kormányra alá helyezte. Négy évvel később Karloman, s 882-ben utóda, III. Lajos is meghalálozván, II. Lajosnak legifjabb fia, a tunyasága miatt Vastag melléknevet nyert Károly császárra jutott a keleti Frankország. Arnulf ennek fenhatósága alatt folyton megmaradt fejedelemségében. Majd azonban Ostmark. a mai Ausztria miatt nagy viszályokba keveredett egyrészről nagybátyjával a császárral, kit tehetetlensége miatt megvetett; más részről a hatalmas morva fejedelemmel Szvatoplukkal, kit ellene Aribó, Ostmark grófja segítségül hívott. 885-ben egy időre megszűnt Arnulf és Szvatopluk közt a háborúskodás, mely azonban két év múlva, midőn Arnulf a gyáva császárt megbuktatván, magát Frankország királyává kiáltatta, ismét megújult. De Arnulf ekkor sem birta megtörni Szvatopluk hatalmát, s minhogya normannokkal is háborúja támadt, vele 890-ben békét kötött.

891. Mihelyt azonban ezt a következő esztendőben szerencsésen bevégezte, ismét arra fordítá minden ügyekezését, hogy a birodalmára nézve oly veszedelmessé vált nagy morva fejedelmet megalázza.

Szvatopluk ekkor hatalmának tetőpontján állott, s mitsem hajtott Arnulf parancsára, ki őt mint a birodalom hűbéresét, maga elébe idézte. Arnulf nem rég vette hírért Árpád és népe megtelepedtének és győzelmeinek a Tisza vidékein. Minthogy tehát saját erejével nem reménylő megtörhetni Szvatoplukot: a magyarok fejedelmével kívánt szövetséget kötni oly módon, hogy míg ő maga nyugot felől, ez keletről támadná meg a hatalmas szláv fejedelmet.

Árpád ez időben, midőn hozzá Arnulf követsége megérkezett, épen az Eger folyamánál táborozék, a nemrég nyert országrészt, a Zagyva torkától a Mátraig, hódoltatván s osztván ki a nemzetségeknek telephelyül. Az alkalom kedvezőnek mutatkozott az új haza határait nyugot felé is kiszélesíteni, s Árpád örömmel fogadta a szövetséget. Foglaltatásait tehát dél felé későbbre halasztván, azonnal egy erős hadat indított meg nyugot felé Huba vajdának és saját nagybátyja Hülek fiainak, Szoárd és Kadoesának vezérlete alatt. A vezérek ügyesen megfeleltek a fejedelem várakozásának. A sereg egy része a Mátra tövéből, Pásztórol megindulván, Verőczen keresztül az Ipolyig nyomult, s ott tábort ütven, bevárta a másik hadosztályt, mely Gömörön át kerülve s azt birtokba véve, hatolt az Ipolyig. A vezérek eddig ellentállásra sehol sem találtak, s a föld lakosai önként hódolának. De a vezérek is eszélyes mérséklettel bántak a lakossággal; az előkelőket ajándékokkal édesgették magokhoz s földjeik birtokában meghagyván, megelégedtek avval, hogy hűségök biztosítása végett fiaikat zálogul küldjék a táborba,

Ezután az Ipolyon átkelven, a Garamig nyomultak előre, s ott egy földvárat megvévén, bevárták Borsot, kit Árpád egy újabb hadosztállyal küldött erősítésökre. A

négy úr itt tanácsot tartván, s a föld lakosainak előkelőit is kikérdezvén, hasznosabbnak látta seregöket ismét kétfelé osztani, úgy hogy annak harmadrészével Bors a Garan völgyén fölfelé, a többi hadakkal pedig Huba, Szoárd és Kadocsa a Vág felé nyomúlva előre. Bors sehol sem talált ellentállásra, s a föld népének segédelmével a folyam mentében két várat épített, Barst és Zólyomot. Ez alatt Huba, Szoárd és Kadocsa a Nyitra folyamig nyomultak előre, hol Zobor, a morva fejedelem nyitrai vezére, egy erős haddal útjokat állotta. A magyarok három napig ügyekeztek, de mind hasztalan, kierőszakolni az átmenetet; de a negyedik napon íjászaik oly sűrű nyilzáport küldének át a folyamon, hogy a morvák azt tovább nem állhatván, a partoktól beljebb vonultak. Most tehát nyomban átkelt a magyar sereg, s az ellenségre villámkint rácsapván, azt széjjelverte. Zobor maga is futásban keresett menedéket, de Kadocsa gerelyétől utóléretvén, lováról lefordúlt s fogolylyá lett; seregének maradványai pedig Nyitra várába zárkóztak. A magyar vezérek most azt kívánták Zobortól, hogy a várat ellentállás nélkül szolgáltatná kezökre; mit midőn ez tenni vonakodnék, — hogy eleve példát adjanak, miképen valamint a hódolók iránt kegyelmesek, úgy az ellentállók irányában kegyelmet nem ismernek, őt az ezóta róla nevezett hegyen felakasztatták. A vár két napi kemény vívás után hatalmukba esett.

Nyitra elestének és Zobor halálának híre annyira megfélemlíté a vidék lakosságát, hogy azontúl senki sem gondolt ellentállásra, s itt is, mint elébb az Ipoly és Garan táján, mindenki önként hódola. Még csak Galgócz, Sempte, Bolondócz, Trenesén s némely más várak őrségei vonakodtak feladni váraikat; de ezek is megvétettek, s a győztes vezérek egész a Morva folyamig hatoltak; a népet mindenütt meghódoltatták, annak előbbkelőit pedig foglyokká tették. De a böles Árpád, miután a győzelemlről tudósíttatott, a foglyokat, hogy ellenségből hű alattvalókká legyenek, meg-

892.

esküdtetvén, szabadon bocsátotta s birtokaik élvezetében is meghagyta. Nyitra várát az újdön szerzett tartománynyal Árpád, Huba vajda kormányára bízta ¹⁾).

A legyőzött, megalázott Szvatopluk, — mert más részről Arnulf is győzedelmet nyert fölötte, — a hagyományok szerint, nyomtalanul tűnt le hatalma tetőpontjáról. A magyar hagyományok szerint, bújában a Dunába füllasztotta magát. Regényesebb véget adnak neki a szláv hagyományok. Látván hatalmának lesüllyedtét, az elveszett ütközetből egy sűrű erdőségbe futott, mely Zoborhegyét fedte. Itt egy elrejtett barlangban, melyet minden oldalról magas szirtek öveztek, három remete lakott, kik életüket egy általok épített kápolnában imádságokkal töltve, csak vad gyümölcsessel és gyökerekkel táplálkoznak. Ezek közé menekült Szvatopluk is a szirtek egy nyílásán. A barlang közelébe érven, melyet talán vadászataiból ismert, gödröt ásott, lovát leölte s királyi palástjával és koronájával együtt eltemette. Aztán eltépvén és sírral elégtelenítvén ruházatait, koldus képében jelent meg a remeték előtt, kérvén őket, engednék meg, hogy velök tölthesse hátralévő napjait. A remetéktől befogadva, még számos évig élt itt a megbukott király, s csak halála óráján fedezte fel kilétét a remetéknek. Ezek tehát őt eltemetvén, e szavakat írták sírjára: „Itt fekszik Szvatopluk, eltemetve országa közepén.“ ²⁾). Kétségtelenebb adatok szerint, Szvatopluk 894-ben halt meg. Halála s fiainak Moimirnak és II. Szvatopluknak viszálkodása az atyai örökség felett, megkönnyítette Árpádnak nagyobb erőfeszítés nélkül is megőrizni az e részben tett foglalásait s azokban megszilárdítani a magyar uralmat.

A német birodalomnak valamint e hadseregély, úgy e foglalások állandósítása által megbecsülhetetlen szolgálatot

¹⁾ Névtelen jegyző 33—37. fejezet i. h. 29—33. l.

²⁾ Cosmas Pragensis 894. évhez. Dubravius. Histor. Boem. l. 4. Timon. Imago Antiquae Hung. Lib. 3. Cap. 3. ki azonban ezt az ifjabb Szvatoplukról beszéli.

tón a magyar nemzet, a déli és északi szláv népek egyesülését örökre meggátolván. És így már első föllépte, honfoglalása által is nagy hatást gyakorolt e vilégrész viszonyaira, más irányt adván közép Európa alakulásának.

Szvatopluk fiainak viszázkodása nagy szerencse volt a magyarokra nézve. Szalán a magyar hadaknak e részeken való elfoglaltatását hasznára fordítani sietvén, a görög császártól és a bolgár fejedelemtől segítséget eszközölt ki magának, s gögösen reáizent Árpádra, elfoglalt földéről takarodnék azonnal. Árpád, hagyományaink szerint, azon válaszzsal bocsátá vissza a követeket, hogy ő úgy tudja, miképen Szalán néhány évvel ezelőtt, midőn neki Dunavizet s alpári füvet küldött, e jelkép alatt az egész Duna s Tisza közti tartományt átengedte a tízenkét fehér lóért. Seregét ezután haladék nélkül összegyűjtvén, a Tisza mentében, a Titelből kiindult Szalán elébe sietett. Az ellenséges hadak egy estve, kevés nap múlva megközelítették egymást Alpár homokpusztáin. Az éjet mind a két fél készülletekkel tölté a jövő válságos napra, s cseles megrohanástól tartván, ébren virasztott. Hajnal hasadtával Árpád hadrendeit körüllogolván, s vitézeit lelkesítő szavakkal felbuzdítván, az ütközetre jelt adott. Lél, ¹⁾ a Tas fia, megfúvá harsány kürtjét és Bulcs, a Bogát fia, a nemzeti zászlót megragadván, nemzetsége csapataival az ellenségre rohant. Követték őt a többi hadosztályok, s a harez rövid idő múlva az egész vonalon mind a két részről nagy elkeseredéssel folyt. A magyarok etelközi hazájok elpusztítása, rokonaik leölése miatt bosszútól égve rohantak a bolgárokra, kik a magyarokéihoz hasonló fegyverekkel, hasonló módon ²⁾ harczolva, Szalán seregének

¹⁾ Lélnek ekkoron még nagyon fiatalnak kellett lennie, miután 955-ben is vezérkedett a nevezetes, de mind reá, mind hadára szerencsétlen augsburgi ütközetben.

²⁾ Leo császár a magyarok haremódjának leírásában többször említi, hogy a bolgárok fegyverzete s haremódora egészen megegyezett a magyarokéval.

894.

főerejét képezték. Hosszú, véres harc után a bolgárok mindinkább ritkuló sorai végre hanyatlani kezdének. Szalán ezt látván, minden reményt vesztve, futásbankeres menekülést, mi által egész hadát maga után vonja. De nagy részök az üldöző magyaroktól a Tiszára szorítva, abban leli halálát. Maga Szalán Bolgár-Fehérvárba futott.

A pusztasz eri
gyűlés.

Az elhatározó ütközet, mely az egész Duna s Tisza közti tartományt a magyarok hatalmába ejtő, rést nyitott nekik az e folyamokon túl fekvő tartományokkal is kikerekíteni a már is szép terjedelmű hazát. A hon e növekedése, annak czélszerű felosztása s megerősítése, a minden tekintetben több oldalúvá lett nemzeti viszonyok, s a még fejletlen kormány-rendszer hiányai arra birták a böles fejedelmet, hogy míg népe magát a heves ütközet után kipihenné, a törzsek s nemzetségek fejeivel mind ezen viszonyok elintézéséről, mind e hiányok pótlásáról tanácskozzék. — E nemzeti gyűlésről, mely a Körtvélytó közelében, a Gyümölcsös erdő árnyékában, a róla maiglan Pusztaszernek nevezett vidéken, harmincznégy napig tartott, részletes tudósítást nem adnak emlékeink. A névtelen jegyző, az ezt említő egyetlen kútfő, csak azt mondja, hogy ott a jogok s kötelességek, a nép, a főrendek s a fejedelem közti viszonyok bővebben meghatározottak, az igazság kiszolgáltatására bírak rendeltettek, a vétségekre büntetések szabattak, szóval a közigazgatás szabályoztatott. Azonban e néhány szó is elég arra, hogy bizonyosnak tartsuk, miképen mind az ország felosztásának, mind a honvédelemre alapított vármegyei igazgatásnak már itt vettettek meg alapjai. Épen azért nevezték el e gyűlés helyét is *Szernek*, mert az új haza itt nyerte szervezetét. E szervezést azonban, nagyobb összefüggés végett a többi belviszonyokkal együtt, alább adandjuk elő. Térjünk most vissza a honfoglalás történetének elbeszélésére.

E vidéket, melyen a nevezetes ütközet s az új hazában az első nemzeti gyűlés lefolyt, Ond vajda szállotta meg a

maga nemzetségével, s nem sokára fia Ete, a Tisza egy kanyarulatában földvárat hányatott fel a vidék védelmére, mert a Tiszán túl még a kozár Marót vezér volt ura a tartománynak. A szláv népség, melyet a munka végrehajtására használt, Csernigradnak nevezte a várat, mely alapja lett a későbbi Csongrádnak.

Árpád a gyűlés bevégezése után seregével egészen Títelig leszáguldott, s onnan a tábor egy részével Lélt, a Tas fiát, Bulcsót, a Bogát fiát és Botondot a Kolpán fiát, Bolgár- (később Nándor)-Fehérvár ellen küldötte. A vezérek nem messze a várostól keltek át a Dunán, s miután a bolgár hadat itt újabban megverték, a várat táborolták körül. De már kőfalaiban sem bízott Simeon fejedelem s a magyar vezérektől békét kért. Ezek attól nem valának idegenek, de föltétlenül azt kívánták, hogy Szalánt ezentúl ne támogassa, évi adót fizessen s fiát túszul adja. Simeon mindenben meg egyezvén, a béke e föltételek alatt megkötöttet. A vezérek ezután Rácországba törtek s azt dél felé egészen a Vazul szorosig, mely a Balkán hegységben létezik, pusztítva és zsákmányt szedve bekalandozták. Onnan az Adriai-tengernek fordulva, megvették Spalatót, Zágrábot, Pozsegát, Vukovárt; meghódoltatták egész Horvát- és Tótországot, s az előbbkelők fiait magokkal hozván, 896-ban gazdag zsákmánnyal terhelve tértek vissza Árpádhoz. A lantosok utóbb még azt is regélték énekeikben, hogy a magyar had ekkoron egészen Konstantinápolyig kalandozott, s annak aranyos kapuját Botond vezér buzogányával helyukasztotta ¹⁾.

Kirándulás a
Balkánig s
Ádriáig.

Árpád e közben, miután a Tisza s Duna folyamok között meghódoltatta s a nemzet birtokába vette, Csepel szigetére hajózott át, mely a kún Csepeltől, a fejedelem lovászmesterétől vette nevét. E szigetet annyira megkedvelte Árpád, hogy ott családjának palotát építtetett. Ott gyűltek

¹⁾ Névtelen jegyző: 38—43. fejt. i. h.

896. — össze körülötte a nemzet főbbjei is, szintén építtetvén házakat családjaik számára.

Hadjárat Glád
ellen.

Glád fejedelem, ki a Maros, Duna s Erdély közt, oláh-bolgár népség fölött, valószínűleg a bolgár király fenhatósága alatt uralkodott, mind eddig békében maradt tartományában. Ezt most már az Erdélylyel való összeköttetés végett nem lehetett tovább nélkülözni a haza testéből. Árpád tehát, úgy látszik, 896-ban, ennek meghódoltatására is kiküldé seregeit. Szoárd, Kadocsa és Vojta, kikre e vállalat bízott, a Tiszán átkelvén, a Temes folyamig semmi ellentállásra nem találtak. De e folyam mögött egy nagy sereggel erős állást foglalt el a tartomány fejedelme, s a magyarokat az átkelésben egy ideig meggátolta. Szoárd tehát öcsesét Kadocsát a sereg egy részével a folyam mentében leküldé, hogy azon lopva átkelvén, az ellenség hátába kerüljön, míg azt maga s Vojta szemben foglalkodtatja. A csel teljesen sikerült: a két tűz közé szorított Glád nem sokáig állhatott ellent a magyarok rohanásának, s megfutamodván, Keve várába zárkózott. De ide is követte őt a győzedelmes magyar sereg, s a várat azonnal körül táborolta. Glád azonban minden bizalmát vesztvén, már harmadnapon kiüzente a magyaroknak, hogy megadja magát, ha őt Árpád fensősége alatt tartományában megtűrik. Az elfoglalt nagy térség a Duna s Tisza közt, s a Dunnán túli vidék, melynek meghódoltatását már a Csepel szigetre keltekor tervbe fogta a fejedelem, több mint elég volt az aránylag kis számú magyar nép tanyájául, s ily csekély hatalmú hűbéres főnök nem látszék veszélyesnek. Miután tehát Glád hűséget esküdött, s népe előbbkelőinek fiait zálogba adta, ajánlatát a vezérek Árpád megegyeztével elfogadták. Glád a tartományban maradt, s tőle származott utóbb azon Ohtum nevű fejedelem, ki sz. István király alatt lázadt fel a magyar felsőség ellen. —

E politika, mely szerint a föld régi urai javaik birtokában mind azon vidékeken meghagyattak, melyeket mint

fölöseket, a magyar nép meg nem szállott, s tőlük csak fiaik kívántattak beküldetni, hűségök zálogául, Árpád udvarába, igen eszélyes és hasznos volt az állam gyors megszilárdítása tekintetében. A birtokaikban megmaradt urak ellenségből barátokká, fiaik pedig a fejedelem udvarában, magyarok közt neveledvén, magyar ifjakkal társalogván, nem sokára magyarokká, a fejedelem hű alattvalóivá, a nemzet tagjaivá lőnek.

Szoárd, Kadoesa és Vojta a tartomány hűségét ekként ^{Hadjárat Bolgárországba.} biztosítván, lementek Orsova váráig s azt megvették. Vojta innen a sereg harmadával visszament Árpádhoz; a két testvér pedig kalandvágytól ingereltetvén, Árpád engedelmével a görög birodalomba intézett hadjáratot. Bolgárországon keresztül lehatoltak Philippopolig; innen bekalandozták Macedoniát. A görögök, mivel hogy seregeik Ázsiában voltak elfoglalva, békét vásároltak a magyaroktól, s őket a különben is nyugtalankodó bolgárok megtámadására ösztönözték. Szoárd és Kadoesa tehát ismét a bolgárookra törtek, s őket két véres ütközetben megverték. Egy harmadik ütközetben mindazáltal, bár húszezer vitézt vesztettek, mégis a bolgároké lett a győzelem. Szoárd és Kadoesa e vereség után az Adria felé fordultak s Durazzoig zsákmányoltak; honnan ismét a rácok földére száguldván, egy nagy tartományt szereztek magoknak, melyben hadi népekkel együtt megtelepedének. „Azon nép, u. m. a névtelen jegyző, mely most ostoba magyarnak neveztetik, onnan kapta nevét, hogy urának Szoárdnak halála után sem ment vissza hazájába“ ¹⁾.

¹⁾ Névtelen jegyző 44. és 45. fejr. i. h. A külföldi évkönyvek közül a fuldaiak és Herimannus Augiens. (Ld. Pertz Monum. Germ. Hist. Script. I és V, 110. 896. év alatt) e hadjáratról ekként emlékeznek: „Haec audientes... Bulgari cum omni festinatione recurrunt, conserutoque illico proelio, victi sunt: iterum pari tenore recumperare nitentes, secundo caruere victoria. A bolgárokból ezen évkönyv szerint 20 ezer lovas esett volna el.

897.

Átkelés a
Dunán.

Árpád végre megérkezettnek látta az időt, a Dunán túl is megkezdeni hódításait; mert mióta Csepel szigetéről a tartományt megpillantá, annak elfoglalása is határozattá vált lelkében. Miután tehát Vojta, Orsova tájáról győzedelmes seregével visszatért: a fejedelem a törzsek s nemzetségek fejeivel több napig tanácskozáván, Soroksár fölött a Rákos patak mellett tábort ütött; majd a Dunán is átkelt a sereggel. A helyet, hol ez történt, Magyar-révnek nevezték eleink, s a Duna partján Ó-Buda felett maiglan létezik annak emléke Megyer faluban. A felhévvizeknél, melyeket ma Császárfürdőnek nevez a maradék, táborba szállván, bemenének Etele városába, melynek jobbára romokban fekvő házai s palotái a mai Ó-Buda helyén léteztek. „Bámulva szemlélgették, úgymond a krónika, a nagy kőépületeket, és eltélének örömmel, mivelhogy harez nélkül jutottak Etele városának birtokába, kinek nemzetségéből származott Árpád vezér. Naponként nagy vigassággal lakmározának Etele palotájában, dal és zene mellett; az étel és ital a fejedelemnek és a főembereknek arany, a vitézeknek ezüst edényekben hordatott fel, mert az Isten az ő kezökbe adta a szomszéd országok kincseit. A fiatalság naponként harczy játékokat intézett a nemzet vezérei előtt; s Árpád jó kedvében különféle arany s ezüst edényekkel s birtokokkal adományozta meg azokat, kik magokat kitüntették.“ A vidéket Etele városától Százhalomig, a hajdani Keveházaig, Kondnak, a Csörsz atyjának adományozta a rajta fekvő várral együtt, mely aztán Csörsz-varának neveztetett. Számos nemes jövevények is jelentek meg Árpád előtt, kiket győzelmének s vendégszeretetének híre hozott a dicső fejedelemhez. Ezek mindnyájan szintén nagy birtokokkal adományoztatván meg, a magyar nemzet tagjaivá esküdtek fel.

A dunántúli
részek meghó-
doltatása.

Húsz napi mulatás után Etelvárból kiindulván Árpád, először is Százhalomnál, a Duna mellett állapodott meg seregével. Ezt itt három részre osztván, egyiket Ede és Vojta vezérlete alatt Baranyavár, másikat Öcsőb, Szaboles atyja és

Öse alatt Veszprém felé küldötte, a harmadikat magánál tartotta. Amazok nem nagy ellentállásra találván, Baranyavárt rövid napok alatt megvették, s a tartományt a Drávaig Árpád uralma alá hódították. Nagyobb ellentállásra talált Öcsőb és Öse Veszprém alatt, mely katonákkal jól el volt látva. De másfél héti ostrom után a vár őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, s egy éjen megszökött. A magyarok a várat birtokukba vevén s őrséggel megrakván, a futamlók után eredtek, s őket a Karantán földig üzték, s a tartományt a Lapincs folyamig, mely az országnak maiglan határát képezi, meghódoltatták.

Ez alatt maga Árpád a bodóháti (utóbb Vértes) hegység alján nyomult előre a sereg harmadik osztályával; és miután a morva szlávok egy seregét, mely Bánhidánál útját állotta, egy eldöntő ütközetben megsemmisíté ¹⁾, a Sz. Márton hegyén, hol rég idők óta egy kápolna állott, üttötte fel táborát. E hegyről Pannonia térein széttekintvén, nagy örömmel telt meg szívök az új szerzemény szépsége miatt. Innen aztán tovább haladva, a Rába és Rábcza folyókig értek, sőt azokon túl is kelvén, a Karantán föld egy részét is beszáguldozták, s nagy martalékkal tértek vissza. A nagy részben elfutott lakosság helyét a sereg nyomában a Dunán átkelt magyar népség azonnal mindenfelé megszállotta. A róma földről származott nemzet nem kedvelte a hegyes, bérczes vidéket, s a bentalált népséget ott békében hagyta élni, megelégedvén hódolatukkal. A Tisza partjain elnyúló nagy síkságot azonban, valamint a Dunán túl fekvő, szelíd dombokkal ékes, gazdag tartományt kizárólag magának tartá meg. Itt, az új szerzeményben foglalt maga Árpád is Fehérvár vidékén földeket a maga nemzetségének. A Vértesalja Előd vajdának és fiának Szabolesnak, ki aztán ott Csákvárt építette, jutott osztályrészül. Bules vajda Szalában a Balaton táján telepedett meg nemzetségével. A Sárvíz vidékén Vojta,

¹⁾ Kézai Chron. II. Endlicher : Monum. 103.

897

Baranyában Ede szállott meg népével, Örs vajda már elébb a Sajó vidékén, Kond pedig a Nyírségben telepítette meg nemzetségét ¹⁾.

Zsolt születése.

Be lévén fejezve a Dunán túli vidék meghódítása, Árpád a nemzet főbbjeivel ismét a Dunához tért vissza, s vitézeit haza bocsátván, a Vértes erdejében tíz napig vadászattal mulatának. Midőn ezután Árpád Csepel szigetére, családjja körébe visszatért, még az évben egy öröndetes esemény boldogítja a honalkotó fejedelmet: hitvese fiát szült, kit Zsoltnak nevezett. Zsolt születése nagy öröm tárgya lett az egész nemzetben, s azt több napi vendégséggel s harszati játékokkal ülték meg. A byzanczi írók, különösen a Biborban-született Constantin ²⁾, elébbi időkre nézve három vagy éppen négy fiát említik Árpádnak, Tarkost, Jelest, Jutóczot, s ezeken felül egynek, miként a 888-diki bolgár háborúból láttuk, még Liuntin nevet is adnak; mely nevet azonban némely íróink Levente melléknévül a három valamelyikére ruházzák. De bár mint legyen ez, annyi bizonyos, hogy Árpád e fiai hihetőleg a vívott harszokban elhullván, az új haza megalkotásakor már nem voltak életben. S így az újdonszületött Zsolt lőn hivatva fentartani a halhatatlan dicsőségű fejedlem nemzetségét.

Marót meghódítása.

Még csak az egy Marót maradt az ország elébbi fejedelmei közül, ki Árpádnak nem hódolt. Midőn 891-ben Szóárd és Kadoesa a meszesi szorostól visszatérván, a Tisza s Körös közt hódoltatásaikat bevégezték, kísérletet tőnek a Körösnön is általtörni. Marót akkoron vitézül ellentállott a Körösnél; s Árpád, talán mivel a rokon kozár nemzetségbeli fejedelmet még kímélte, talán mivel akkor már a morvák elleni hadjáratra készült, békében hagyta őt. Most azonban, midőn Marót birtoka már mindenfelől magyar birtok által környeztetett, az Erdélylyel való kapcsolat végett sem lehe-

¹⁾ Névtelen je gyző: 46—50. fe j. Endlichernél 42. s köv. l. Kéza; Chron. II. U. o. 103.

²⁾ De Adm. Imp. C. 40. Corp. Script. Hist. Byz. Bonni kiad. l. 174.

tett tovább túrni függetlenségét. Árpád tehát Velek s Öcsőb vajdákat küldé meghódoltatására; egyszersmind a székelyeket is felszólítá, csatlakoznának egy haddal a magyar vezérekhez, mit ezek készséggel teljesítettek is. A lefolyt 5—6 év alatt Marót oly hatalomra látta vergődni maga körül a magyarokat, annyi rémítő hírt vett győzedelmes fegyvereikről magánál hatalmasabb fejedelmek fölött, hogy már ellentállni sem volt többé bátorsága, s Bihar várából az Ingvány erdőségbe menekült. Velek és Öcsőb Bihart körültáborolván, azt már 13-ad napon vívák, s épen végrohamra készülének, midőn Marót vezérei reményöket a további ellentállhatásra vesztvén, a várat kegyelemre feladták. Maga Marót is tanácsosnak látta követni Glád példáját. Nagy ajándékokkal hírnököt küldé tehát a magyar vezérekhez, kérvén őket, engednék, hogy békeköveteket küldhessen Árpádhoz, kinek azt akarja tudtára adni, hogy ő, ki előbb egy talpalattnyi földéről sem akart lemondani, most egész országát Árpád kegyelmébe ajánlja. A vezérek ebben szívesen megegyeztek, s Marót követeit Árpádhoz a Csepel szigetére vezettették. Ezek, a fejedelem elébe járulván, kérték őt, ne fosztaná meg urokat míg él, tartományától. Neki egy kis leányán kívül ugy sincs más örököse; fogadja tehát ezt Árpád a maga fiának, Zsoltnak jegyesévé, s Marót halála után hadd örökölje az ifjú pár békésen a tartományt. Árpádnak tetszett a követség beszéde: Bihart a megalázott fejedelemnek azonnal visszaadatá, leányát pedig Zsoltnak eljegyezvén, a maga udvarába hozatta.

Bár a jegyesek még kis korúak voltak, a böles, előre látó Árpád fontos politikai okoknál fogva nemsokára nász-ünnepélyre hívta meg Csepel szigetére a törzsek s nemzetségek fejeit. Az összetartás még nagyon laza volt a külön törzsek között; a fejedelmi méltóság, a nemzeti egységnek e fő kapcsa még új, idő s hagyomány által még nem volt megszentésítve. Eddig ugyan az elfoglaltság, a honszerzés nagy-szerű munkája, mely mindenkit lelkesedéssel töltött el, nem engedte felbomlani az egyetértést; a vajdák s nemzetségfők

Zsolt násza s
fejedelemmé
kiáltatása.

engedelmességével is meg lehetett elégedve. De mi fog történni, ha maga, ki igazságos kormányával, eszélyes mérséklétével minden viszályt el tudott hárítani, fiának még gyermekkorában találna kimúlni? Nem fogják-e a büszke urak megvetni a gyermek-fejedelmet? Nem bomlik-e majd fel a nemzeti egység, kivált ha még többen is követnék unokaöcseseinek Szoárdnak és Kadocsának veszélyes példáját? Mind ezen okok arra birták a böles fejedelmet, hogy idején gondoskodjék utódáról, s általa a nemzeti egység megszilárdításáról. Erre a gyermekpár násza legillőbb alkalmul szolgálhatott. Miután tehát lefolyt a nászünnepély, melyen áldomások, lakomák, az ifjak harezjátékai egymást több napig váltogatták, fiának Zsoltnak, az etelközi szerződés szerint a fejedelemséget is biztosítani kívánta. A nemzet fejei, kiknek e kívánságát előadá, hasznosnak látták az előrelátó fejedelem gondoskodását, s ünnepélyes gyülekezetekben magokat Zsolt iránt esküvel kötelezték, s őt ősi szokás szerint paizon föl-emelvén, jövődő fejedelmökké kiáltották. — Leányának násza után Marót már a második évben meghalálozott, országát a békeszerződés szerint vejére hagyván örökségül ¹⁾).

Árpád magát és nemzetét a közép Duna, az egész Tisza, Maros és Dráva vidékeinek birtokában látván, s tapasztalván a külön nemzetségek megtelepedtéből azt is, hogy az eddigelé elfoglalt új haza, — mely éjszak s kelet felől félkör alakjában a Kárpát hegylánczban, délről az Al-Duna, és a Száva, nyugotról a Lapincs, Lajta s más kisebb folyamokban és a Lajta hegységben mintegy a természettől kitzűzött határokkal birván, szépen ki van kerekítve, nemzetének több mint elegendő: nehogy a tovább terjeszkedés által a nemzeti összefüggést meglazítsa, megszűnt a további foglalásoktól, s azontúl népe belügyeinek rendezésére fordítá gondjait. Ideje, hogy mi is vessünk egy pillanatot a nemzet belállapotaira, miként azokról emlékeink által, elég szűken tudósíttatunk.

¹⁾ Névtelen jegyző 50 — 52. i. h.

III.

Belső állapotok.

Az elfoglalt, megalapított új haza, mintegy 7—8 évi harcznak s diadalnak lőn áldott gyümölcse. És mi tette a rokonaitól elszakadt, aránylag kicsiny magyar nemzetet oly erőssé, hogy egy részről a nagy számú szláv, másról a bolgároláh népek hatalmát néhány ütközetben szétporlasztván, magának a görög és német hatalmas birodalmak között állandó hazát alapíthasson?

899

A külföldi, kivált német írók ennek okát kizárólag azon ellenséges viszonyban keresik, mely akkoron a német és az alakulásban lévő szláv birodalom közt létezett, s melytől indítatván Arnulf német király, maga hívta meg Árpádot a morva-szlávok ellen. Ez kétségtelenül egyik, de nem egyedüli, nem kielégítő oka a nagy eseménynek. Magában a magyar nemzetben is kellett rejleni amannál még hatékonyabb okoknak, hogy a honfoglalás, az államalapítás megfejtethő legyen. S ezen ok nem más, mint a nemzetnek, kis száma mellett is nyilvánuló erőhatalma, erkölcsi tulajdonságai, érényei, hadi s polgári szerkezete.

Erkölesei tulajdonsaik.

A német íróknak különös kedvök telik benne, a beköltözött magyarokat szilaj, vad csorda gyanánt ábrázolniok. De megfelelnek, hogy vad csordák, a szerencse kedvezén, nyerhetnek ugyan egy pár ütközetet: oly hatalmas két birodalom közt azonban, minő akkoron a görög és a német volt, nem alapíthatnak állandó hazát, független, hatalmas államot, melyből a nemzet, mihelyt magát egy kissé rendbe szedte, fél századon keresztül remegésben tartá a két birodalmat.

Az erőt, melyet a magyar nemzet első fellépésében nyilvánított, természeti értelmessége s életrevalósága mellett, — mi hatását mindenben öntudatossá tette, mindenekelőtt nemzeti egységökben, társadalmi szerkezetökben találjuk fel.

„A hova szerencséd vezet, mi követni fogunk!“ És „veszszén a ki hűtlen a fejedelem iránt, a ki viszályt támaszt közte s a nemzet között!“ Így esküvének a hét törzs és a száz nyolcz nemzetség fejei, midőn honszerzésre indulandók, Árpádot közös fejedelmökké választották. És ezen esküt híven megtartották a vajdák s a nemzet többi főnökei. Ezen egység, e hűséges közremunkálás a böles, erélyes, igazságos s mint a Biborban-született Constantin császár írja — „fejedelemségre termett“ Árpád vezérlete alatt ellenállhatatlanná tette a nagy cél öntudatában föllelkesült, vezérének engedelmeskedő nemzet hatását.

Igazgatás.

Ezen összetartás, ezen engedelmesség a fejedelem iránt annál nagyobb dicséretére válik a vajdáknak, minthogy társadalmi szerkezetök, még az új hon megalapítása után is jóformán amaz etelközi szövetségen alapúlt, s a fejedelemnek a külön törzsek felett nem nagy lehetett közvetlen hatalma. „A törzsökök — mond Constantin császár — külön-külön folyamok partjain lakván, kölesönös szerződés által vannak arra kötelezve, hogy ha valamely törzs megtámadtatnék, azt közös erővel mindnyájan segítsék.“ A beligazgatást törzseik s nemzetségeikben a vajdák csaknem független hatalommal kezelték ugyan; de úgy látjuk emlékeinkből, hogy Árpád az ország felosztásában eleitől fogva ügyelt arra, hogy a nemzetségfőknek a fejedelemre nézve könnyen veszélyessé válható, a nemzeti egységet lazító hatalma korlátoztassék. Ez volt egy részben oka, hogy nemesak a bentalált lakosok főnökeit meghagyta birtokaikban, hanem idegen jövevényeknek is nagy földeket adott. Egyébiránt a föld közös birtoka lett a nemzetségnek, mely azon megszállott: egyéni birtok sz. Istvánig nem létezett a magyar hazában.

Azon intézkedések, melyeket Árpád a pusztaszeri gyűlésen s utóbb Csepel szigetén tett az ország felosztására, igazgatására nézve, tetemesen nevelték a fejedelem hatalmát, korlátozták a nemzetségek fejeit; más részről az új államnak is erőt kölesönöztek. A társasági viszonyok egészen a honvé-

delem s már a régi frigyrendszerben is meg volt hadszerkezet alapjára építettek. A későbbi kifejlés bizonyossá teszi, mit a névtelen jegyző is említ, hogy Árpád az országban talált, vagy az újdön épített várakat azok vidékével és földnépével együtt mint a hon védelmének fókelyeit, nemzeti javak gyanánt tartotta fenn; a nemzetségfőknek azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói, igazgatói jogot adván ¹⁾. A várak körül letelepült nép két harmada azoknak őrizetére rendeltetett ²⁾. Ezek lőnek sajátlag az ország katonái, annak védelmére mindig készen állni kötelesek. Ezek őrzék váraikban minden megtörténhető külberohanás ellen a hazát, — melynek védelmére az etelközi bolgár-besnyő pusztításból merített szomorú tapasztalás után több gondot fordítanak, — míg a többi szabad nép, kaland- és martalék-vágytól ingereltetve, utóbb a külföldön száguldozott. És ekként a vármegyei szerkezetnek, melyet utóbb sz. István bővebben kifejtett, már Árpád vetette meg alapjait; bár a vármegyéknek e korban számáról különböznek a vélemények. E honvédelmi rendszer, mely minden társadalmi viszonyok sarkkövét képezte, adott aztán oly erőt és tartósságot az új államnak, hogy míg az épségben fennállott, külellenség nem igen törhetett be büntetlenül az országba.

¹⁾ Így mondja a névtelen jegyző 37-ik fejezetében: *Et dux Árpád Hubam fecit Comitem Nitriensem et aliorum castrorum et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Zitva.* Így mondja — hogy többet ne említsünk, Borsról: *Borsum in eodem Castro Comitem constituit et totam curam illius partis sibi condonavit.* A nép főbbjei tehát a várakra nem, hanem azokon kívül más javakra nyertek birtokjogot. A várak igazgatási tiszte, vagyis a várispánság azonban a vezérek korában még apáról fiúra szállott, s ebben, mint látandjuk, sz. István alatt történt csak változás.

²⁾ *Uluptulma filius Ketel castrum construxit ad servitium cuius castri tam de populo secum adducto, quam a duce adquisito duas partes condonavit.* U. o. 15 fej. Még világosabb erre nézve az 57-ik fej., melyben ezt olvassuk: „Billa pedig és testvére Boksa (ezek besenyők voltak), tanácsot tartván, a magokkal hozott nép két harmadát a mondott (Pest) vár szolgálatára adták, egy harmadát hagyván utódaikra.“

Az új állam e hadi szervezetében a rendet szigorú fegyelem tartotta fenn. „Még most is megismerhetitek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak.“ A névtelen jegyzőnek ezen állítását külírók is igazolják. Már Leo császár megírta rólok, miként harezmodoruk leírásában fentebb láttuk, hogy a főnökök, hadnagyok kemény büntetéssel lakoltatják a vétkeket. S hasonlót mondanak rólok még egy század múlva is a német szemtanúk. A mily szigorúak voltak pedig a főnökök alárendeltjeik iránt, oly tisztelettel viseltettek felsőbbjeik, kivált a fejedelem irányában. „A fejedelemnek mond freisingeni Otto püspök ¹⁾ mindnyájan úgy engedelmeskednek, hogy öt nemcsak nyílt ellenmondásokkal haragítani, de még alattomos morgással sérteni is tilosnak tartják.“

És ezen szigorú belfegyelem mellett meglepő a szolid bánásmód a hódolt benszülöttek irányában. A kegyetlenségnek ezek iránt csak két példáját találjuk emlékeinkben Laborez, az ungi várnagy, és Zobor, Szvatopluk vezére iránt: mind a kettőt felakasztatták, de úgy látszik csak azért, hogy a benszülötteket az ellentállástól elrettentvén, a vérontást kevesbítsék. Azokat, kik önként hódolának, nemcsak birtokaik élvezetében meghagyták, hanem társaikká, a haza s nemzet tagjaivá fogadták. A benszülött nép előbbi viszonyaiban maradt; s a várak őrzetében is, kivált a felvidéken, osztályosává lett a magyar népnek. Ezen emberséges bánásmód, Árpád s a nemzet főbbjeinek lovagias, vendégszerető magaviselete még számos jövevényeket is hozott az országba, kik hasonlókép mint magok a magyarok, birtokokkal láttattak el. Csakis ezen emberséges bánásmódnak és több tekintetben a magyarok erkölcsi felsőbbségének tulajdonítható, hogy a benszülöttek nemsokára, habár nyelvre nem is, de legalább érzelemre, hazafiságra nézve egygyé váltak a magyarokkal és soha semmi kísérletet sem tettek ellenök fellázadni.

¹⁾ De Rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 31. Christ. Urstisius Herm. Histor. illust. Tomus unus Francofurti 1585. I. 424.

Különösen említést érdemel, hogy a benszülttek keresztény vallása irányában sem voltak türelmetlenek. A magyar, még mint pogány sem volt soha ábrándosan buzgó vallásosságában; a mennyire emlékeink hatnak, ő csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. A vallás tekintetében bizonyos higgadtság, bizonyos józan mérsékeltség volt e népnek mindig sajátja, melynél fogva, ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartotta is ősi vallását: rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másra tukmálni, türelemmel viseltetett a másként hívők iránt. E közöny, vagy helyesebben, e józan, higgadt értelem, e türelem más hite iránt, valószínűleg még akkor lett sajátjává eleinknek, midőn a nyelvre, származásra rokon kozárokkal, mint azok szövetséges fegyvertársai, egy vidéken laktak ¹⁾. De, bár mi volt is oka, annyi bizonyos, hogy a magyar térítő vagy üldöző soha sem volt, s közönyös szemmel nézte a keresztény vallás gyakorlatát. Vallás és népiség különbsége nélkül minden önként meghódoltat egyenjogúvá fogadott az új hazában.

Már maga azon társadalmi érettség, melynek oly fényes bizonyítványát adták az etelközi vérszerződésben; azon még egyszerű, még fejletlen, de szabad, tágas alapu, majdnem népuralmi alkotmány, mely e szerződésnek lett eredménye; azon hadi mesterségek, melynek leírását fentebb az egykorú Leo császár után közlöttük, s melynélfogva a honfoglalásban meglepő taktikai és stratégiai ismereteket tanúsítva jártak el, s végre az új hazának rendezése, a honvédelmi rendszer, melyet álladalmi szerkezetök alapjául elfogadtak; azon nemzeti gyűlések, melyeken, a névtelen jegyző szerint, „minden szokásos törvényeket s jogokat, a nemzetnek a fejedelem és főnökök iránti viszonyait meghatározták, a vétségekre büntetéseket szabtak;“ az eszélyes bánásmód a benszülttek

¹⁾ A kozárok ősi vallása hasonló volt a magyarokéhoz. De e mellett az izlam is korán elterjedt köztük: egy fejedelmeket már 740 táján mozlemmé tette az arab Mervan; utóbb, miként fentebb említettük, a zsidó, sőt még a keresztény hitvallás is elterjedt közöttük.

irányában: mind mogannyi világos tények, kézzel foghatólag bizonyítók, hogy eleink mégsem voltak oly vad, barbár csordák, minőknek őket a régi német évkönyvírók gyűlöletből, az újabb német tudósok könnyen megfejtethető okokból szeretik ábrázolni.

És ugyanezen eredményre jutunk szellemi, erkölcsi állapotaitak vizsgálván. Míveltségök, való igaz, nem a keresztény, európai míveltség volt: s azért ennek mérlegét sem alkalmazhatjuk rájuk: de valamint álladalmi életök érett, egészséges értelmökről, úgy erkölcsi viszonyaik míveltségök bizonyos fokáról tesznek tanúságot. Egélyök, vallásuk a nyers természetimádáson felülemelkedve, tiszta egyistenimádás (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög író tudósít bennünket ¹⁾, a tüzet, a léget, vagyis az eget és a vizet, hymnusokat énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, azt fenntartja s igazgatja; ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom náluk már annyira tisztult, s emelkedett vala, hogy istenöket mint személyes istent, a teremő, a gondos atya alakjában tüntette fel képzeletök ²⁾. Sőt miként ez maiglaun él a magyar nép öntudatában, őt népök saját védurául, a magyarok nemzeti istenüül tekinték, ki a mennyég közepén, a felhők fölött lakik. „A szivárvány képezte kezíjját, s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek s villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak; s ha valaki ellene romlását kívánta, csak azt óhajtá: verjen

¹⁾ Theophilactus Simocatta: Corp. Script. Histor. Byzant. bonni kiad. 286. l. Ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnum concinunt; adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit.

²⁾ Ha a finnek isintä-je és isä (őse) egy eredetű a magyar Isten-nel, mi valószínűbb, mint a parz Izdan-nal való hasonlatosság, úgy az Isten a magyaroknál is atyát, házigazdát jelent, ki a világegyetemnek atyai szeretettel viseli gondját.

meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben.“¹⁾ A mennyég istenén kívül, úgy látszik, az alvilágnak is tulajdonítottak egy főurat, ki a sírokon s ezek lakói fölött uralkodott. Ennek emléke él még maiglan a „*manó*“ szóban, „vigyen el a manó!“ „eredj a manóba!“ átokformákban²⁾. Ezeken kívül különféle szellemekkel, tündérekkel is megnépesítették a természetet.

A mennyég személyes istensége fogalmának tisztultságából, emelkedettségéből fejthetni meg egyedül, miért voltak eleink oly türelmesek a keresztények iránt; miért vették fel magok is oly könnyen a kereszténységet, mely szintúgy mint a zsidó és izlamvallás némileg már akkor ismeretes volt előttök, midőn a kozárok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fogyvertársai. Ezen érintkezés az egyistenség, monotheismus más formáival kétségkívül már előbbi hazáikban fejlesztőleg hatott vallásos öntudatokra.

A cultus, melylyel istenöket tisztelték, főleg azon áldomásokból állott, melyeknek alkalmával állatokat öltek le, s áldoztak fel az istennek. A ló, kivált a fehér ló volt legbecsebb áldozatuk³⁾. Az áldozatokat papok, úgynevezett táltosok hajtották végre, kik a szó ősertelme szerint⁴⁾, a nép tudósai, bölcsei, jósai⁵⁾, költői, dalnokai voltak, kik azt a torok, vendégségek, áldomások alkalmával kobzaik kíséretében hős dalokkal dicsvágyra gerjeszték, kebleikbe erőt, állhatatosságot öntének, őket eleik dicső példáinak követésére

¹⁾ Csengeri Antal: Az altáji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. A magy. academ. évk. IX. köt.

²⁾ *Mana*, a finn mythológiában földalatti istent jelent. U. o.

³⁾ *Oceiso equo pingvissimo fecerunt magnum aldumás.* Névtelen jegyző 16. fejt.

⁴⁾ Finnül *taitaa*: tudni s *taitaja*: tato, tatos; tehát *tátos*: tudós, böles. Csengery Antal. i. h.

⁵⁾ *Habentque Sacerdotes in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.* Theophilactus. i. h. A magyar mythológiáról ld. Ipolyi Arnold jeles művét.

ösztönözték, vagy szelídebb érzeményeket keltének föl bennök népdalaikkal. A táltosok különféle vallásos műtételeire mutatnak a nyelvünkben maiglan élő *büvölés, bájolás, igézés, irálás, rovalás* szavak is. E papjai iránt a nép határtalan tisztelettel viseltetett; de őket külön cast-tá válniok, mint sok más keleti népnél történt, általok szabadságát megsértetni, korlátoztatni nem engedte.

Hitték továbbá a lélek halhatatlanságát, egy túlvilági jobb életet, melyben mind azok, kiket a csatatéren ölnek le, őket szolgálni fogják. Halottaikat leginkább folyamok, források mellé temették el ¹⁾, vagy máglyákon égették el ²⁾, s emlékezetüket gyásztorral s énekekkel ülték meg. Különösen szent volt előttök az eskü, mit egyéb szertartások közt avval erősítének, hogy fölmetszett erökből egy közös edénybe vért bocsátának, jelcül annak, hogy az esküszegőnek vére ontassék.

Házasulási szokásaikról alig tudunk egyebet, mint hogy többnyire az apa választámenyet magának, feleséget fiának ³⁾. Az eljegyzés, mint maga e szó is mutatja, némi külső jegyek — némelyek szerint ⁴⁾, apró ezüst bálványok által történt. A többnejeségtől idegenkedett a magyar ⁵⁾: csak egy hitvessel, feleséggel osztá meg szerelmét; mi azt bizonyítja, hogy az asszony (tápláló, szoptató, nevelő, mandzsú nyelven) nagy becsületben állt előttök ⁶⁾.

Nem akarunk szólni nyelvökről, „mely a régi magya-

¹⁾ Mint például Tulmát, Névt. jegyző 15. fejr. Árpádot U. o. 52. fejr. Botondot U. o. 56. fejr.

²⁾ Ezt tették például egy kalandjok alkalmával 925-ben, Schweitzban. Ekkhard, Pertznél: Script. II, 104. köv.

³⁾ Így Árpád Zsoltnak, ez Taksonynak. Névt. jegy. 51. 52. 57. fejr.

⁴⁾ Franc. Pariz. Pápai: Art. Herald. C. 12. 125. l.

⁵⁾ Azért nevezte a sok nejű Marótot is Mén-Marótnak.

⁶⁾ Míveltségi állapotaik s erkölseikről bővebben ld. Horváth M. Párvonat az Európába költöző magyarok, s az európai népek míveltsége között. Pályamunka.

rok értelmi derékségének — ugymond Toldy Ferencz — legszólóbb emléke, . . . mely ősfORMÁKban gazdagabb volt a mainál . . . s oly becses alaptőkét hozta magával a gyököreknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eloven képzékenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelent és mutat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsüllyedt műveltségi időszakot kell tulajdonítanunk: habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hírét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörülte.“ És míg nyelvök ily szellemi fejlettségnek tanúja: az írás bizonyos neme sem volt előttök ismeretlen. A betű szó ősrégi jelentését feltaláljuk a mandzsu-nyelvben, melyben e szó *biti* írásjegyet jelent. Az etelközi szerződés is kő táblákra volt felróva, melyeket *Hatköszernek* nevez a csiki székely krónika. Sőt még a művészetek némelyike, például a szobrászat is honos volt nálok szintűgy, mint Etele húnjainál, kiknek százhalmi nemzeti necropolját szobor, bálvány ékesítette, vagy mint a magyarok után Lebediába költözött kúnoknál, kiknek maradványai a Jerney János által Moldvában feltalált számos kőbábok, síri szobrok. I. Endre és I. László királyaink törvényei nem hagynak bennünket kétségben, hogy azon helyeket, melyeken áldozataikat istenöknek bemutatták, pogány eleink is szobrokkal, bálványokkal, hihetőleg, mint az istenség jelképeivel, ékesítették.

De semmi sem czáfolja meg erősebben azon külföldi írókat, kik oly nagyon szeretik hánytorgatni, hogy ilyen amolyan barbár, vad csorda volt új hazájába költöztek a magyar nép, mint azon hatalom, melylyel a honfoglalás után déli s nyugoti Európában felléptek s ezt félszázadon át folytonos remegésben tartották győzedelmeik és zsákmánylásaik által, és mint maga e kalandos hadjáratok története.

HARMADIK FEJEZET.

Hadjárataik a külföldre.

I.

Hadjárataik Árpád alatt.

Hadjárataik
indokai.

A magyaroknak valamint megtelepedésök, honfoglalásuk Pannonföldön oly európai esemény volt, melynek következményei egy évezreden keresztül érezhetők e világrészen: úgy a honfoglalás után végrehajtott tetteik, kalandos hadjárataik is nagy hatást gyakoroltak Európa viszonyainak átalakulására.

A harcok, csaták zaját, kedélyingerlő veszedelmeit megszokott nemzet pezsgő vérű fiatalsága a honszerzés munkája után sem akart tétlen maradni. A béke foglalkozásai, a földmivelés, mesterségek, kereskedés, — miktől több évig tartott vándor, nyugtalan életök alatt elszoktak, de mit előbb kétségen túl úztek vala ¹⁾, — nem volt már ínye szerint való foglalkozás a harcias, büszke népnek, s azt, mint szolgai munkát jobbra a meghódolt népre bízván, maga kalandos hadjáratokban kereste újságvágyó, nyugtalan kedélyének kielégítését. „A magyarok — mond a névtelen jegyző ²⁾ — ez időben semmi mást nem szerettek, mint föl-

¹⁾ Erről kételkednünk nem hagynak a nyelvünkben létező szavak, melyek a földmivelésre vonatkoznak, s melyeket mint más rokon nyelvekben is hasonló értelemmel létezőket ősi hazájokból hoztak ki magokkal, minők például *aratás, tarló* stb.

²⁾ 44. fejt. Endlicher: Monum. 41. l.

deket foglalni, népeket meghódítani s a harcok veszélyteljes munkájával tölteni idejüket; mert ez időben annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok; és ha így nem tesznek vala, nem is örökölhettek volna oly sok szép földet utódjaikra.“

Hagyományaink e végszavai nyilván tanúsítják, hogy az újságvágyon, a kinesek után való sóvárgáson felül egy magasabb eszme is élt őseinkben, mely őket külföldi hadjárataikra ösztönzé. Félelmessé kívánták tenni a magyar nevet a szomszéd nemzetek előtt, egyszersmind meggyöngyíteni akarták ezeket, hogy miután elébb, döntői hazájokból való kiköltözésük után, már két új hazát elvesztettek, a harmadiknak birtokát fegyverhatalmok híre s félelme által is biztosítsák.

E fölött, a győzedelmek, melyeket a honfoglalás alkalmával vívott csatákban, a hadi mesterségekkel jobbra ismeretlen, lovasságuk rohanásainak ellentállni nem tudó népek fölött nyertek vala, őket egy részről elbizottakká tették, más részről azon hiedelmmel töltötték el, hogy e népek gyávák, fegyverhatalmoknak ellentállni nem bírók. Az első szerencsés kalandok, melyeket még a honfoglalás szakában a görög birodalom tartományaiba tőnek, őket e hitökben megerősítvén, s tömérdek kinesek birtokába juttatván, ellenállhatatlan ingerül szolgáltak, mind messzebb és sűrűbben intézniök kalandos hadjárataikat a külföldre.

És a mit óhajtanak, beteljesedett. Nevök majdnem félszázadig félelem és rettegés tárgya lett a legtávolabb déli s nyugoti országokban; erejük, fegyverhatalmok meggyőzhetetlennek tartatott. Kegyetlenségükről, melynek hírét a félelem nagyítá, a legmesébb mondák keletkeztek a külföldön, melyek szerint leölt ellenségeik szivét gyógyszer gyanánt ették, vérökkel olták el szomjokat ¹⁾. „Leölik a né-

¹⁾ Regino Chron. Pertz: Monument. — Script. I, 600. Dandolo. Muratorinál: Script. rer. italicar. XII. köt.

peket, — ugymond egy német krónikás ¹⁾ — s hogy annál félelmesebbekké váljanak, a leöltek véréből iszszák.“ A hit, hogy emberi hússal élnek, annyira meggyökerezett a nyugoti frankok közt, hogy a szó, melylyel a magyarokat nevezték (*Hongre*), az egész középkorban egy emberevő óriást jelentett, ki leginkább a gyermekek gyöngé husára vágyódik. A szerzetesek, kik az ezen kori krónikákat, évkönyveket írták, de a kik a pusztító, rettegett csapatok közeledtére a városokba futván, vagy várszerű klastromjaikba zárkozván, soha magyart talán nem is láttak, félelmök s gyűlöletökben iszonyú testalakot tulajdonítanak nekik. Fejök egy idomtalan hustömeg, melyből apró gyilkos szemek villognak ki. Arnulfot még halála után is átkokkal halmozták el, hogy e szörnyeket, e vadállatokat mintegy lánczaikról felszabadítsák, s őket a morvák ellen meghíván, dulásaik csapását Európára hozta. A lombard Luitprand a boszú vad gyönyörével írja le, miként emészték fel a féregnyavalyában haldokló császárt e bűne miatt, a tetvek százezrei! A mit e krónikások a régi írókban gyalázót, átkost találtak följegyezve a régi scythákról, pártusokról, húnokról s avarokról, krónikáikban szórúl szóra lemásolva ruházzák a magyarokra. — Szerintük a magyar népnek származása is szintoly csodás mint utálatos és rémséges vala. Eleik s vérrokonaik a Fili-mér góth királytól a pusztába üzött vásott erkölcsű tábori nők, úgynevezett alirumnák s az ördögök ölelkezéseiből eredtek ²⁾. És csodálatos! maiglan is találatnak külföldi szomszédaink között oly magyarfaló írók, kik a krónikások gyűlöletét örököelve, hitelt adnak azok harag és retteget szülte meséinek, s azok nyomán egész tudós komolysággal az emberi nem legaljasabb fájához tartozónak számítják a beköltözött magyarokat. És csak azon nem győznek eléggé csodálkozni, miként nemesedhetett meg oly annyira, s pedig

¹⁾ Conrad Urspergens. 901. évhez.

²⁾ Jornandes Cap. 24.

vérkeverés nélkül, ezen szerintök fél-barom faj, hogy nem csak erkölcsi tekintetben kitünő helyet foglal el az európai népesaládban, hanem testalkatra a legszebb népek egyikének ismertetik. Valóban, ha félelemgerjesztés volt egyike az indokoknak, melyek őseinket a honfoglalás után messze tartományokba, harezias kalandok keresésére vitték, teljesen elérték céljokat. Fél századig iszonyat tárgya lón nevök: istenház nyilvános könyörgések intéztettek, mentené meg a népet a magyarok nyilaitól, melyek előtt számra nagyobb hadak sem mertek s bírtak megállani; az innen eredt szégyenérzet pedig még hosszú kilencz század lefolyta után is ébren tartja e népek egynémely íróinak gyűlöletét!

Beesapásaikat, a német birodalom tartományaiba, különösen a keleti határgrófságba, és a Karantán-földre már Hadjárataik
Németországba. akkor megkezdtek a magyarok, midőn Őcsőb és Őse a Lapincs folyamig, Árpád maga pedig a Lajta hegységeig kiszélesítette az új hazát. A szláv urak felső Pannoniában, kik a morva birodalom szétbontása miatt a németekre még inkább haragudtak mint a magyarokra, magok hívták ezeket a tartományba; sőt hajokat magyar szokás szerint lenyírván s velök szövetekezvén, versenyt dúlták és zsákmányolták a magyarokkal a német földet. A bajorok pedig azokat, kik a délkeleti határgrófságra törtek, ajándékokkal ügyekeztek megkérlelni s eltávolítani tartományukból ¹⁾. Egy kisebb csapat, mintegy kémlelőleg, ekkoron, vagy még 898-ban Friaul és Lombardia felé is kalandozott, mert ez ellen szándékoztak, — tán mivel őket e tartomány gazdagságának híre leginkább ingerelte — legelőször intézni nagyobb hadjáratot. De Frigyes, aquileai patriarcha, a hegyek közt útjokat állván, őket visszatérniök kényszerítette.

¹⁾ A bajor püspökök levele IX. János pápához. Hansiz: Germ. Sacra I, 177. Fehér: Codex Diplom. Hung. I, 229. A levél, mint e szavak mutatják, juvenulus rex noster, 900-ra teendő, mert atyja Arnulf 899-ki december 8-án halt meg.

899.

Olaszországba,

A tervezett hadjárat 899-ben folyt le. A magyar sereg mindenekelőtt Bajorországba tört be, melynek akkoron Karantán és Kraina is tartományait képezték. Ha igaz, mivel a felső pannoniai szláv püspökök a bajorokat vádolták, ezek ismét ajándékokat adtak a magyaroknak, s hogy tőlök szabadúljanak, még magok is ösztönözték őket, mennének inkább Olaszországba zsákmányolni. Erre egyébiránt nem volt szükség, magoknak is a gazdag Lombardia lévén czéljok a hadjáratban. Még tavasz ideje volt, midőn seregökkel a Brentán áthatolván, Padua és Verona táján megjelentek; de mivel e városokat igen megerősítve találták, nem bajlódtak ostromukkal, hanem a kisebb mezővárosokat dúlták egészen Páviáig, mindenfelé zsákmányt és foglyokat gyűjtvén, a tartományban. Ekkor történhetett, hogy Luitvard vercellei püspök, egykoron Károly császár tanácsosa, ki a magyarok elől kineveivel futni akart, elfogatott s megöletett, kinevei zsákmánynya lettek ¹⁾. Tavasztól a nyár végéig pusztították már a gazdag tartományt, midőn végre Berengár, a magyarokénál háromszorta nagyobb sereggel átjött a Pó folyamon és őket úgy bekerítette, hogy menekülésökre alig találhatának rést. A magyarok látván az ellenség nagy sokaságát s helyzetök veszélyességét, vakmerőségnek tartották vele megütközni s utat kerestek a szabadulásra. Szerencsésejükre Berengár, hadától messzebb egy kis városban kéjelgett, s késett őket megtámadni. A magyarok tehát felhasználva a kedvező körülményt, az Adda folyam felé kezdének hátrálni; de a pihentebb lovaikon utánok eredt olaszoktól utóléretnek. A futamlók, az ellenségtől szorongattatván, bár lovaik fáradtak, tolongva ugratnak a folyóba, hol aztán sokan vesztőket találják. De azok sem menekültek meg a veszélytől, kik a vizen átjutottak, mert az ellenség itt is nyomukban; lovaik pedig már nem győzik a futást. A vezérek e

¹⁾ Kézay II, Cap. I. Endlicher: i. h. 104. Névtelen jegyző 53. fej. Annal. Aleman. Pertznél: Scip. I, 53. Ann. Fuldens. U. o. I, 415.

körülmények közt, rövid tanácskozás után követeket küldenek Berengár királyhoz, és minden zsákmányt visszaadni ígérnek, ha őket bántatlanul hazatérniök engedi. Berengár azonban gúnynyal válaszol, s béklyókat készített elő az elfogandók számára. A magyaroknak e visszautasítás után nem volt más választásuk, mint kissé megpihent lovaikon ismét folytatni a futást. Midőn a veronai síkra érkeztek, a helyet lovasságuk kifejtésére alkalmasnak látván, harcrendbe sorakoztak, s az olaszoknak utánok eredt lovas hadosztályát megverték s visszanyomták. De a szerencsés csata sem mentette meg őket a veszélytől; mert alig volt idejük lovaikat kissé megpihentetniök, az ellenség derék hada máris közeledett. Ismét tovább álltak tehát, és szerencsésen eljutottak a Brentához. Itt azonban az átkelés után megint utóléretvén, lovaik nagy fáradtsága miatt lehetetlennek látták a további szabadulást; a tetemes veszteségek után pedig az annyszorta számosabb ellenséggel megütközni nem egyéb lett volna, mint a megsemmíttetés veszélyének tenni ki a sereget. A vezérek tehát még egyszer meg akarták kísértetni a békealkudozást, s követeket küldvén az ellenség táborába, most már nem csak minden foglyot s martalékot visszaereszteni, hanem fegyvereiket s minden fölösleg lovaikat is átadni ígérték s fogadást tőnek, hogy soha sem mennek többé Olaszországba, ha őket most békében hazatérni engedik. De Berengár mennél közelebb hitte magát a teljes győzelemhez, annál kevesbbé hajlott az ajánlatra; ő nem csak zsákmányukat s lovaikat, hanem a kalandorokat magukat is ugy tekintette már, mint bizonyos foglyokat, kiket semmi sem menthet meg kezeiből. De másként történt. A szűgyen e másodszori elutasítás miatt, a boszú e meggyaláztatásuk érzetében, a kétségbeesés e végveszély perceiben visszaadja bátorságát az üldözött seregnek. Halni vagy győzni! kiáltának egy hangon; s látván, hogy az ellenséges had pihenni s étkezni telepedett meg, mielőtt rájok mérné a végesapást, elhatározták ezt megelőzni s meglepni a győzedelem biztos-

ságában gondatlan ellenséget. Azonnal harcrendbe sorakoznak tehát, s táboruktól jobbra s balra egy-egy csapatot küldenek ki, melyek észrevétlenül átkelvén, az ellenséget oldalba fognák, míg a derék had a homloktámadást intézendí. És mind ez, mind a csel a szárnyakon teljesen sikerült. Az elbizottan s gondatlanul lakmározó olaszok alig vették észre a villámsebességgel rájuk csapott magyarokat, midőn az első nyilzapor sokaknak torkukba szegzi falatjokat. Mindenfelől meglepetve s körülrajongva csak ekkor kapkodnak fegyvereikhez; de sorakozásra, harcrendre gondolniok sem lehet többé: a második nyilzáporral magok a nyilazók is köztök teremnek, s iszonyú mészárlást visznek végbe a fejöket vesztett, a zavarban magokon segítni nem tudó olaszok közt. Ehhez járult, hogy Lajos burgundi gróf, Berengárnak az olasz királyságban vetélytársa ezt a legválságosabb percekben cserben hagyta, s bár helyzeténél fogva alkalmasan teheti vala, nem segítette meg őt. Husz ezer olasz hullott el a csatamezőn, a többi, ki merre tudott, futásban keresett szabadulást az öldöklők dühétől ¹⁾).

A győzedelmes magyarok most már nem gondolkodtak egyhamar a hazamenetelről; hanem miután magok s lovaik megpihentek, több csapatokra oszolva kalandozták be az egész felső Olaszországot, hol többé az erősebb városokon kívül sehol sem találtak ellentállásra. A gazdag Milano, Pávia, Brescia számtalan más városokkal, virágzó helységekkel, dúsgazdag klastromokkal s templomokkal együtt kizsákmányoltatott s feldúlott. A győzők még a telet is bentöltötték. Egy csapat egész Turinig s a savoyi hegységig pusztított; egy másik a Po folyamon átkelvén, Párma tartományban, Nonantuláig zsákmányolt; egy harmadik az Adriai

¹⁾ Luitprand Antopodosis. Pertznél: Monum. Germ. Hist. Script. III, 290. köv. Annal. Sangallenses Majores. Pertznél. Script. I, 76. Ezen évkönyv *agare*-nek nevezi a magyarokat. Annal. Augiens. U. o. 68.

tenger partvidékét járta be, s talpakon még Velence ellen is intézett támadó kísérletet; de a velencei jól felkészült hajóktól visszaüzetett. Berengár végre nagy összeg pénzzel bírta reá a dúlókat, hogy országából kitakarodjanak. S így aztán zsákmánynyal rakottan, számos foglyot bilincsben hozva magokkal, a 900-dik év derekán tértek vissza hazájokba, egy részök a Száva melletti Pannoniát, más részök Bajorországot pusztítván utközben ¹⁾).

A tömérdek zsákmány, melyet magokkal hoztak, csak Bajorországba újabb ingerül szolgált más törzseknek is, követni amazok példáját. Az alkalom erre Németországban most annál kedvezőbb volt, minthogy Arnulf császár 899 végén meghalálózván, utóda, a gyermek Lajos, alatt vizályok támadtak. Miután tehát Bajorországot kikémleltették, 900-dik év nyarán egy erős haddal a keleti-határgrófságba törtek, majd az Ens folyón is keresztülhatván, ár gyanánt özönlék el az országot. Sebességök, melylyel azt beszágulák, oly rendkívüli volt, hogy, mint egy német évkönyv említi, egy nap alatt ötven mértföldnyi tért pusztítottak el széltében hosszában; feldúlták egyebek közt Sz. Flórián gazdag kolostorát és Regensburgot. A bajorok, kik magok is nem rég intéztek egy dúló hadjáratot Morvaország ellen, látván országuk pusztítását, rögtön egy nagy sereget gyűjtének a magyarok ellen. De ezek zsákmányukat már elégetve, mihelyt a bajor had közeledtéről értesültek, oly sebesen mint jöttek volt, kitakarodtak az országból. Csak egy kisebb, pár ezernyi csapatnak jött még kedve a Duna bal partján is folytatnia barangolását. De vesztére; mert Luitpold keleti határgróf s Lajos kiskorúsága alatt a bajor hadaknak is vezére, Richard passauai püspökkel s több bajor urakkal a Dunán átkelvén, a pusztító csapat után eredt, részöket levágta, részöket a Du-

¹⁾ Chron. Nonantulan. Muratorinál I, 195. Dandulus. U. o. XII, 197. Regino: Pertznél, hibásan 901 évhez I, 609. Annales Fulden-ses 900 évhez Pertz: I, 415. Annal. Beneventani szintén Pertz: Script. III, 174.

nába kergette. 1200 magyar elvesztét jegyezték föl a német évkönyvek ¹⁾. Luitpold további becsapásaiknak gátat vetendő, ezután építette fel Ensburgot, mely aztán tulajdonképen határává lett a birodalomnak.

De e kis csapat veresége korántsem rettenté el a többieket hasonló kalandoktól. Ellenben a birodalom viszáljai, s az ezek következtében még könnyebbé lett martalékszerzés hatalmas ingerül szolgáltak a kalandra és zsákmányra egyaránt vágyóknak. A következő 901-ki év tavaszán ismét egy nagyobb had indult el nyugot felé, ezuttal a délkeleti határgrófságba, a Karantán-földet tűzvén ki dúlásaik színhegyéül. De alig haladtak túl Laibach várán, midőn Eberhard határgróf, Gottfrid merani herceggel, s az aquileai patriarchával szövetkezve, útjokat állotta. Az ütközet, mely husvét előestéjén, nagyszombaton vívatott, igen véres volt. Német évkönyvek szerint ²⁾ a birodalmi hadaké lett volna a győzelem; a magyar kutfők tanúsága szerint azonban, bár a magyar sereg nagy veszteséget szenvedett, de végre mégis diadalt aratott. Eberhard és Gottfrid vezérek halva maradtak a csatatéren; az aquileai patriarchát gyors lova mentette meg. A győzedelmes had Karinthiát, Karnioliát és Stiriát bejárván, nagy zsákmánynyal tért vissza Magyarországra ³⁾.

E becsapások a birodalomba, kibékülésre indíták a bajorokat és morvákat, kik egymással már több évek óta háborúskodának. Ez bírhatta reá Csörszöt, Kond vajda fiát, hogy 902-ben a morvák ellen vezesse ki hadait, kik, mint fentebb elbeszéltük, maguk is segítették elébb ellenségeik, a

¹⁾ Annales Fuldens. Pertznél: Script. I, 415. Annal. Aleman. et Laubiens. U. o. 54 Sangallenses U. o. 76.

²⁾ Annal. Sangall. hibásan 900 évre Pertznél: I, 77. Szintígy Annal. Aleman. U. o. 54. Herimannus Augiensis (Hermannus Contractus) Pertznél: Script. V., 111.

³⁾ Turóczy Chron. II, Cap. 23. Hasonlóképe Budai Krónika, mely Eberhardot Bernardnak nevezi, — és Kézay Chron. II, Cap. 1. Endlichernél, i. h. 194. Megegyez a honiakkal Dandolo Muratorinál: XII. 198.

bajorok ellen, a határszéleken kalandozó magyar csapatokat. A morvák saját erejükben nem bízván, a kötött béke értelmében, a bajorokat hívják meg segedelmökre. Ezek tehát gyorsan felkészülvén, a zsákmányló magyar had közelébe sietnek; de ellenséges támadás helyett barátságot színelve, mintha a morváknak még folyton ellenségei volnának, követseget küldenek a magyar táborba, és a vezéreket, szövetség kötésének ürügye alatt magokhoz vendégségbe hívják. A gyanútlan Csörsz azt hívén, hogy a vendégi jog a németeknél is oly szent és sérthetlen, mint a magyaroknál, elfogadja a meghívást, s hadnagyaival átmegy a bajorok táborába. Ezek egy ideig barátságosan társalognak vendégeikkel; de midőn a kupák legvigabban forognak, a gyanútlanokra rohanván, őket egy szálíg felkonczolják. Ezalatt seregük is megtámadja a táborukban heverésző, harcra fel nem készült magyarokat. A vezéreitől megfosztott sereg nagy veszteséget szenvedhetett, bár a kutfők csak röviden értesítenek, hogy megveretvén, hazájába futamodott ¹⁾. Ezen aljas tettüket, melyhez hasonlót a német évkönyvíróknak, bár különben gyűlöletöknél fogva mindenben gyalázzák a magyarokat, ezekről soha sem volt alkalmok följegyezni, néhány év múlva elég okuk lett a bajoroknak megbánniok.

Most azonban egy ideig kerülték eleink ezen országot, hol ily szószegőleg bántak társaikkal, s nem is tudunk egyebet rólok, mint a mit némely külföldi évkönyvek pár szóval, szárazon említenek: egyik, hogy 904-ben Olaszországban kalandoztak ²⁾; másik, hogy 906-ban Szászországot pusztították ³⁾; harmadik, hogy a bolgárokat és a görögöket szint-

¹⁾ Annales Sangal. Pertznél: I. 77. Aleman. U. o. 54. Herimann. Augiens. Pertznél: V, 112.

²⁾ Luitprand Antopod. Lib. II Cap. II. Pertznél: i. h. Annales Benevent. Pertz. III, 175.

³⁾ Annales Hildeshaim. Quedlinburgens. Weisenburg. et Lamberti Pertznél: Script. II, 52. köv. Annal. Ottemburani, Pertz. V, I. 4.

907.

ezen évben meggyőzvén, őket adózóikká tették legyen ¹⁾. Az évkönyvek e hallgatása oda mutat, hogy eleink ez évek alatt gyérebben intéztek hadjáratot a külföldre. Igen valószínű, hogy a böles fejedelem, meggyőződven, miképen az eddig viselt hadjáratok elegendők arra, hogy a külföld a magyar nemzet fegyverhatalmát megismorje; tartván talán attól is, hogy az ilyféle pusztító becsapások, ha igen sokszor ismételtetnének, a nyugoti népeket egységesebb támadásra bírhatnák az új haza ellen; látván végre azt is, hogy e hadjáratok, bár többnyire diadallal végződtek, tetemesen fogyasztják a harcznépet s módfelett felingerlik annak kincsszomját: a nemzetségek főnökeinek megegyeztével maga vetett határt e kalandos kirándulásoknak.

Árpád halála.

A 907-dik évben nagy gyász érte a nemzetet: a honalkotó fejedelem, ki majdnem husz évig oly bölcseséggel és erélyvel, annyi kormányzói s hadvezéri dicsőséggel intézte, életének egyik legválságosabb korszakában a nemzet sorsát, megszűnt élni. Tetemci, ősi szokás szerint, megégettetvén ²⁾, hamvai egy patak fejeánél temették el, mely akkoron kőmederben folyt le Etele városába, Ó-Budára. A hálás utódok sírja helyén utóbb a kereszténység felvétele után templomot, mely a Szűz Mária Fehéregyházának neveztetett ³⁾, építettek a halhatatlan fejedelem emlékéül. A lefolyt kilencz század zivatarjai, s különösen az e helyen másfél századig tanyázott törökök pusztító dühe még romjait sem hagyta fen a nagy fejedelem sírját jelölő templomnak.

¹⁾ Sigebert. Gemblac. Chron. Pertz-nél: VI, 345. De ezen hadjárat híhetőleg ugyanaz, melyről az előbbi évek alatt emlékeztünk.

²⁾ Erről ugyan, valamint általában a halottak megégetési szokásáról nem emlékeznek hagyományaink; de e szokást kétségtelenné teszi a 925-ben előfordúlt, s alább említendő eset.

³⁾ Névtelen jegyző 52. fejr. Endlichernél l. 49.

II.

Zsolt fejedelem.

Zsolt 10—11 éves vala, midőn atyja meghalálozott. A belügy rendezése.
 „Ő — ugymond a névtelen jegyző — kissé kancsal, fehér bőrű, puha sárgás hajú; s midőn felnőtt: közép természetű, harczias, bátor lelkű, alattvalói iránt kegyes, de uralkodni vágyó fejedelem vala, kit a magyarok, úgy a főbb rendűek, mint a vitézek fölötté szeretének.“

Gyöngé kora miatt a kormányra még elégtelen lévén, a nemzet főnökei Árpád halála után gyűlést tartottak, a nemzet belügyeiről intézkedendők. — Mindenek előtt kormányzókat s főhadvezéreket választottak, kik a nemzetet Zsolt felnőttéig békében, hadban igazgatnák. A közbizodalom Lélt, Bulesot és Botondot jelölte ki a magas méltóságra. Azután pedig, mivel az érdekek surlódása a gyarapodó államban természetszerűleg növekedett, az ország tanácsa egy birót is választott, „ki ... a seregnek törvényt szolgáltatson, a pörlekedő feleket megnyugtassa a gonosztevőket... megbüntesse, olyképen, hogy ha a főbíró méltánytalan ítéletet hozna, azt a közgyűlés megsemmisíthesse, s ez a hibás vezért és főbíró is kénye szerint letehesse ¹⁾“.

¹⁾ A névtelen jegyző szerint ezen intézkedés Zsolt tizenhárom éves korában, tehát nem mindjárt történt volna Árpád halála után; bár másrésről valószínű, hogy a nemzet fejei mindjárt gondoskodtak hadvezérről, miután Németország felől veszély fenyegette a hazát. 53. fejezet. Emlékezik róla Kézai is II, Cap. 2. Endlichernél: 89. Erre vonatkozik a Biborban-született Constantin is, midőn mondja: „Habent autem primum ducem exercitus principem e prosapia Arpadae, cum quo duo alii Gylas et Carchan, qui iudicium vieem obtinent.“ És másutt: Estque Carchas dignitas, quemadmodum et Gylas, quae tamen maior est quam Carchas. A görög író e szavaiban kétségkívül a Gyűlés és Kárkán rejlik.

907.

Háboru a né-
metekkel.

Árpád halálának híre nagy mozgalmat okozott a németek közt. Azt hitték, a magyarok eddigi hadi szerencséje Árpád nevéhez van kötve, s gyermek-utóda alatt könnyebb lesz a győzelem. Luitpold bajor herceg, Ditmár salzburgi érsek és számos gróf és püspök 907 nyarán jelentékeny hadat egyesített az Ens vidékén, mely, miután maga Lajos király is Ensburgba érkezett zászlóaljaival, roppant sereggé növekedett. A vezérek június 17-én tanácsot tartván, azt végezték, hogy a magyarokat Pannoniából, Bajorország szomszédságából el kell űzni. Mint egykoron Nagy-Károly az avarok ellen intézett hadjáratában, a sereget három részre osztották. A Duna balpartján Luitpold herceg, a jobb parton Ditmár érsek számos más püspökkel nyomult előre, míg Sieghard herceg, a király rokona, Rathold, Meinhard, Eisengrin s más bajor nagyokkal a Dunán egy hajóhadon ereszkedtek az országba. Lajos király maga Ensburgban maradt hátra.

De a magyarok fővezérei, Lél, Bules és Botond készen fogadták az ellenséget, ki német lassúsággal csak augusztus második hetében érte el a határokat. Némely lovas csapatokat a Duna balpartjára küldvén, kik ott Luitpold herceget foglalkodtatnák, aug. 9-én egész erejükkel Ditmár érsek s a püspökök seregére rohannak. Mindenekelőtt, szokásuk szerint, a nyilak záporával köszöntik az ellenséget, majd gerelyeket lődöznek kemény szaru-íjjaikról. És mialatt a vető fegyverek az ellenséget megzavarják, rájuk rohanván, közlőről, kézviadalban kezdik azt fogyasztani; majd, midőn észreveszik, hogy magát rendbeszedte, ismét visszavonulnak gyors lovaikon, hogy újra nyilzáport küldjenek reája. De nem sokára megint az ellenség nyakán teremnek, ugyanazon gyorsasággal intézvén rohamaikat és színelte futamlásaikat, ugyannyira, hogy midőn magát már győzőnek hitte, legnagyobb veszélybe ejtetett az ellenség. Gyorsaságuk oly nagy, hadifordulataik oly cselesek voltak, — mond az évkönyv — hogy nehéz meghatározni, vajjon közlőről-e vagy

távolról, megrohanva-e vagy visszavonulva ártottak többet az ellenségnek. — És miután ekként nyilaikat és gerelyeiket záporként röpítve, majd homlokban, majd a szárnyakon, majd ismét hátba kerülve, az ellenséget kifárasztották, végre minden oldalról egyszerre rohanást intézve vágták, ölték azt, míg nem rendetlen futamlásnak eredt. Ditmár érsek, a vezér számos püspökkel és a sereg nagyobb részével a hareztéren maradt halva.

A magyarok ez alkalommal nem messze üzték a sereg futamló romjait, mert még azon éjjel átkeltek a Dunán. Luitpold herceg a folyam balpartján, alig vette hírért társai veszedelmének, midőn a győztes magyar sereg már tábora előtt termett, és a meglepett herceget, mielőtt seregét harezrendbe állíthatná, Eisengrin fő étekfogóval s tizenöt más előkelő úrral és hadaik nagy részével együtt felkonczolta. De a két napi véres munka sem fárasztá még el karjaikat. Augusztus 11-kén hasonló erővel rohannak a hajóhadra, hol a megfélemlített ellenséget már nem volt nehéz legyőzniök. A három napi ütközetben, mond a krónika, a bajor nemesség nagy része elveszett, s a köznépnek megszámlálhatatlan sokasága öletett le ¹⁾).

A német had romjai a győzők által üzetvén, a tartalékhadakkal az Ens folyam partjain maradt Lajos király védelme alá futottak, ki azonban, mihelyt a veszedelem hírért vette, sietve visszavonult. A győzedelmes magyarok ezután pusztító árként özönlöttek el Németországot. Midőn Szászországban és Thüringiában zsákmánylának, Burghard thüringeni herceg, Egino gróf, Rudolf püspök s több más urak még egyszer megkísérlék a hadi szerenest; de seregök megveretett, magok megölettek. A győztes hadak ezután egész éjszaki Németországot bekalandozták s egyebek közt

¹⁾ Annal. Aleman. et Laubacens. Pertznél: Script. I, 54. Contin. Reg. Trevir. U. o. 614. Annal. Corbeiens. U. o. III. l. 4. Annal. Einsiedlens. U. o. A részleteket közli Aventinus Lib. IV, 480.

908—913.

Brema várost is feldúlták. Az elébb oly elbizakodott Lajos király most kérelemhez folyamodott. Követei által a magyar vezéreknek nagy összeg pénzt küldött, s még többet ígért, csak hogy őket a pusztítás folytatásában megállítsa. A vezérek az ajándékokat elfogadván, vitézeik számára még egy összeget, s ezenfelül évi adót kívántak. A király, hogy őket eltávolítsa, a pénzt is megküldötte, az adót is megígérte; mire azonban, mihielyt a dúló hadak foglyaikkal és zsákmányukkal hazamentek, nem gondolt többé ¹⁾.

Rabló kalandok Németországba.

A következő években nem volt, ki határt bírt volna vetni a pusztító szilaj csapatoknak; és a bajor, alemann és frank föld egyaránt szenvedett becsapásaik alatt, melyekről tömérdek foglyokkal és zsákmánnyal tértek vissza ²⁾. 910-ben — mert a gazdag martalék a nyert győzedelmek után már minden évben becsalta a magyarokat — egy sereg ismét Karinthiába törvén, mintán azt elpusztította, Bajorországba beljebb, a Lech folyam felé kalandozott. Az ifjú Lajos király, a birodalom nagyjaitól ösztönöztetvén, betörések első hírére Augsburg mellett ismét egy nagy sereget gyűjtött össze, hogy boszút álljon a három évvel elébb a Dunánál szenvedett vereségért. Serege számában bizakodva, alig várható, hogy szemben lehessen a magyarokkal, s mihielyt ezek a Lech folyamhoz értek, őket haladék nélkül megtámadta. A magyarok megpillantván az ellenséget, azonnal csatarendbe sorakoznak; szokásuk szerint azonban a sereg egy részét oldalt, egy berkes lapályba küldik, hogy eselt hányjon az ellenségnek. Az ütközet egy ideig mind a két részen keményen folyt; a magyarok azonban, bár egyre harczolva, lassanként hátrálnak, majd, mintha a németek fegyverét tovább ki nem állhatnák, megfutamodnak, mígnem

¹⁾ Annal. Aleman. 908 évhez. i. h. Conrad. Urspergens. hibásan 901 évhez. Annal. Ortemburani U. o. V, l. 4.

²⁾ Annal. Aleman. 909 évhez, i. h. l. 35. Annal. Sangall. U. o. 77. Annal. Augiens. U. o. 68.

az ellenséget annyira magok után vonták, hogy a eselbe kiküldött csapatok annak hátába jutottak. Ekkor az adott jelre a hátrálók is megfordúlnak, s elöl és hátul egyszerre rohamot intéznek. A meglepett németek, kik győzedelmöket már bizonyosnak tartották, csak most veszik észre a eselt, s rövid védelem után, mindinkább megzavarodva, ki merre bírt, futásban kereste menekvését ¹⁾.

A győzedelmes magyar sereg ezután apróbb csapatokban kényére kedvére zsákmányolta és serezhelte Bajorországot. Majd megint összegyűlvén, nyugoti Frankország felé vették irányukat. A két tartomány határain azonban Gebhard herceg, Gozpert s Luitfred grófok több más urakkal ismét útjokat állották; de magok megölettek, seregök szétzórattott ²⁾. A kettős diadal után a Rajnán is átkelt a magyar sereg, hol többé ellenállásra nem talált; s miután nyugoti Frankország nagy részét is pusztítva bejárta, zsákmánynyal terhelve tért vissza honába ³⁾.

A félelem és rettegés mind nagyobb lett a német birodalomban a szilaj lovas csapatoktól, melyek miután a lassú, gyalog német hadakon annyiszor győzedelmet nyertek, már szinte győzhetetleneknek kezdének tekintetni. S így lőn, hogy a német és frank tartományok majd egyike, majd másika csaknem évenként keblében látta a kelletlen vendégeket. A folytonos szerencse, a német hadaknak, hol tán ellenállni kísérletet tőnek, bizalmatlansága önmagukban, minek következtében kevés kitartással harsogtak, a magyarokat mind elbizottabbakká s oly vigyázatlanokká tette, hogy nemcsak apróbb csapataik nagy távolságra merészeltek kalandozni, hanem hadi fegyelmök is lazult, gon-

¹⁾ Annal. Hildesheim. Quedlinburg, stb. Pertznél: III, 53. — Luitprand Antopod. U. o. 288.

²⁾ Contin. Reginonis Pertznél: I, 614. Annal. Aleman. U. o. 55. 910 évhez.

³⁾ U. o. 911 évhez.

915—916.

datlanok lettek. Így történt aztán, hogy Arnulf bajor herceg, Erchanger és Berthold, testvér grófokkal egy zsákmányló csapatot 913-ban az Inn folyamánál meglepett, s annyira megvert, hogy — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak — csak harmincezen szabadultak volna meg belőle. Honi kútfőink szerint három ezer magyar veszett el; de a győzelem mégis az övék lett ¹⁾).

De e veszteség korántsem rettenté vissza a merész kalandorokat, s a következő években ismét hol egy, hol más német és frank tartományban találjuk őket. Elősegítette e becsapásaikat ez időben különösen azon pártütés is, melyet Arnulf herceg, Erchanger és Berthold grófok, a Gyermek-Lajos utóda, Konrád király ellen támasztottak. A pártütők magok hívták meg őket a király ellen. A magyarok tehát ez időben ismét évenként vendégei lettek a németeknek. 915-ben egész Alemanniát, Thüringent és Szászországot felölték, s egyebek közt a fuldai monostort is kifosztották ²⁾. Behatottak Frankországba is ³⁾. A következő évben ismét Alemanniában száguldoztak, azt tűzzel vassal, mint az évkönyv mondja, nyomorúságosan pusztítván ⁴⁾.

E közben Konrád király a pártütőket legyőzvén, Erchangert és Bertholdot elfogatta s lefejeztette. Arnulf herceg e szigortól megrettenvén, nőstül, gyermekestül a magyaroknál keresett menedéket. Zsolt fejedelem, ekkor

¹⁾ Annal. Aleman. i. h. 55. — Annal. Sangall. U. o. 77. — Contin. Regin. U. o. 614. — Annal. Einsiedl. U. o. III, 41. Megegyeznek velök a honiak: Névtelen jegyző 55. fej. (de az eseményeket összezavarva) Turóczy: II, Cap. 24. a magyarok veszteségét három ezerre teszi; de a győzedelmet nekik tulajdonítja.

²⁾ Contin. Reginon. Pertznél: I, 614. Annal. Quedlinburgens. U. o. III, 53. Annal. Einsiedl. U. o. 141. Heriman. Augiens. U. o. V, 112. Turóczy: II, Cap. 25.

³⁾ Annales Ortemburani Pertznél: Scriptores V, 4. Annal. Corbeiens. U. o. III, 4.

⁴⁾ Herimann. Augiens. Chron. U. o. V, 112.

már deli ifjú, vendégszeretőleg fogadta őt, ki aztán Konrád 917—921. haláláig folyton Magyarországon maradt ¹⁾). Hihetőleg ennek ösztönzéseire történt, hogy a magyarok 917-ben ismét nagy sereggel törtek Alemanniára. Ez uttal a telet is künn töltötték, s 918-ban Baselt megszállván, január 21-én megvették s feldúlták ²⁾), és miután azon tájon több hónapig kalandoztak ³⁾), Elsasson keresztül Lothringent mentek pusztítani ⁴⁾).

Konrád király 918 végén meghalálozott, s ajánlatára a szász Henrik, ki Madarász melléknevet viselt, választatott királylyá. De a híres Ruidger vitéz is vágyott a királyságra; s valószínűleg általa meghívva, törtek a magyarok 919-ben Szászországra, melyet aztán, mivel a készületlen Henrik védelmezni képtelen volt, mint az évkönyv mondja, kegyetlenül elpusztítván, tömérdek martalékkal, s mind a két nemű foglyoknak nagy sokaságával tértek vissza hazájokba ⁵⁾). Arnulf bajor herezeg, Zsolt vendége, mihelyt Konrád király haláláról értesült, azonnal hazament. A vendégszeretet oly szent volt a magyaroknál, hogy a kit egyszer vendégül befogadtak, azt mindenkor barátjoknak tekintették; míg Arnulf élt, tartománya, Bajorország, ment maradt a magyarok becsapásaitól.

De nem csak Bajorország, egy ideig a német birodalom többi tartományai is kipihenhették magokat; mert a magyarok most dél felé, Olaszországra fordították fegyvereiket. ^{Olaszországba.} Miként előbb Arnulf Németországba, úgy most Berengár, Lombardia királya, az olasz földre önmaga hívta meg a magyarokat segítségül. Berengárnak ellensége volt Rudolf

¹⁾ Luitprand: Autopodosis, Pertznél: III, 290.

²⁾ Annal. Wirzburgens. U. o. II, 241.

³⁾ Chron. Mediani Monast. U. o. IV, 89.

⁴⁾ Annal. Augiens U. o. I, 68. — Contin. Reginon. U. o. 615. Herimann. Augiens. U. o. V, 112.

⁵⁾ Annal. Corbeiens. U. o. III, 4. — Luitprand Antopod. U. o. Lib. II, Cap. 8.

921. felső- vagy Jurántúli-Burgundia királya, annál veszélyesebb Berengárra nézve, minthogy ennek alattvalói közül többen, maga Lambert, milanói érsek, Gislebert gróf, Olderik palotagróf, sőt még Adalbert határgrof, Berengár veje is a burgundi király pártjához szegődtek.

Ketten a magyar urak közül, ugymond a krónika ¹⁾, Bogát és Tas (Dursac), kik 921-ben épen Verona táján kalandozának, jó barátságban voltak Berengárral; velök tehát szövetségre lépett s megkérte őket, támadnak meg ellenségeit. A magyar vezérek szívesen megtették, mi tőlök kívántatott, s Berengár emberétől kalauzoltatva, mellék utakon az ellenség táborának hátába kerültek. Rudolf táborába még álomban szunnyadozott, midőn a magyarok egy nap hajnalán reátörték. A meglepés oly nagy volt, hogy az ellenség alig nyerhetett időt fegyvert fognia. Sokan közülök megölettek, sokan elfogattak. Az elsők közt volt Olderik palotagróf; az utóbbiak közt Adalbert határgrof, Berengár veje, és Gislebert. Adalbert azonban, midőn látá, hogy a fogságot el nem kerülheti, drága ruháját gyorsan eldobá, s egy közvitéz ruháját ölté magára, hogy meg ne ismertessék. Így fogatván el, kéré a magyarokat, kiknek hatalmába került, vezetnék őt egy közel kastélyhoz, ott ugymond rokonai vannak, kik őt jó pénzen kiváltandják. A magyarok jobban örülvén a váltságdíjnak, mint a közvitéznek hitt fogolynak, kérelmét teljesítik; s Adalbert ott egy katonája által kiváltatta magát. De Gislebert gróf megismertetvén, Berengár elébe vezettetett. A magyarok e segedelmök díját Olaszország kizsákmányolásában nyerték; az egész évet, sőt a következőnek nagyrésztét is ott töltötték. 922-ki február 4-én

¹⁾ Luitprand Antopod. Pertznél: III, 290. Lupus Protospastarius (U. o. V, 53.) szerint 920-ban mentek volna Olaszországba; de ez hibás időszámítás, vagy más betörés, mint a 921-ki.

vonultak be Apuliába, honnan azután zsákmánynyal terhelve hazájokba visszatértek ¹⁾.

Míg ezek Olaszországban történtek, más csapatok ismét Szászországot pusztították. Henrik király látván, hogy a magyarokat Olaszország foglalkodtatja, a Szászországgal határos, engedetlen daleminczi szlávok ellen fordítá fegyvereit. Ezek, ellentállni erőtlenek, a Morvaország nagy részének meghódoltatása és Csehország adózóvá tétele után csaknem szomszédaikká lett magyarokat hívták segítségül. Ezek tehát Szászországra törtek, s annak egy részét pusztítván, nagy martalékot vittek ki magokkal. Visszatértében még a szövetséges dalemincziek földén volt a magyar had, midőn újabb kalandvágó csapatok is jöttek volt ki a hazából. Ezek látván, hogy társaik nagy zsákmányukkal már hazamenőben vannak, üres kézzel magok sem akartak visszatérni, s a szövetséges dalemincziek földét akarták feldúlni, kikre különben is boszankodtak, mivel nem őket, hanem más törzset hívtak meg segítségül ²⁾. A Szászországból visszatértek azonban ezt ellenzették, s tanácslák társaiknak, menjenek ők is Szászországba, hol még számokra is van elég martalék. A dalemincziek ekként megmenekültek a pusztítástól; nehogy azonban amaz ellenséges indulatú csapat visszatértében töltse rajtok boszuját, kérelmökre az első had is mindaddig földükön tanyázott, mígnem amazok is visszajöttek Szászországból. S így aztán mind a két had

¹⁾ Chron. S. Bened. in Monte Casino. Pertznél: III. Annal. Be-neventani U. o. 175. Annal. Flodoardi U. o. 370,

²⁾ Ez arra mutat, hogy e rabló kalandokat a nemzet külön törzsei külön szokták volt üzni; s épen e miatt szenvedett tőlök néha ismételve ugyanazon tartomány. Midőn egy törzs valahonnan gazdag zsákmánynyal tért meg, szerencséje fölingerlé más törzs vagy nemzetiség kinsvágját, s ez aztán amannak nyomán újabb hadjáratot intézett. De mutatja ez egyszersmind azt is, hogy az erélyes Árpád halála után kevés egység létezett az országban, s a vajdák s nemzetségek keveset függtek a magok törzsére, nemzetségére nézve a fejedelemtől.

924.

egyesülve hozta be hazájába az összeharácsolt marta-
lékot ¹⁾).

Kalandjaik
Olaszorszá-
gban.

Berengár halála, ki 924-ben orgyilkosok keze által
mult ki, ismét Italiába vitte a szövetségesük halálát meg-
boszúlni kívánó magyarokat. Vezérökül Szalárdot, vagyis
Szoárdot említi a krónika ²⁾), ellentétben névtelen jegyzőnk-
kel, ki szerint e magyar úr, miután a görög birodalom nagy-
részét bekalandozta, a Ráczföldön házasodott s halt volna
meg. Némely íróink Pray után magát Zsoltot vélik rejleni
a név alatt. De bár ki volt is e vezér, annyi bizonyos, hogy
924-ben már kora tavaszon körül táborlár a népes, gazdag
Páviát. A város erős, magas falai miatt a roham nem sike-
rűlvén, azt kiéheztetni szándékozott, és szorosan elzárta
seregével. De nem sokára más eszköz is esett kezök ügyére,
mely őket a kiéheztetésnél gyorsabban uraivá tette a vá-
rosnak; sikerült ugyanis a várost tüzes nyilaikkal több helyt
felgyújtani. A pusztító elem kevés nap alatt az egész várost
rommá tette. Megmérhetetlen kincs veszett itt el, — mond
az évkönyv; — leégett negyvennégy templom. A város
püspöke, a verzelei püspökkel, ki szintén itt keresett me-
nedéket, és sok ezer lakossal együtt a tűz és füst miatt
veszett el. Mondják, hogy midőn az égés szüntével a ma-
gyarok a városba hatoltak, annak lakosai közül csak egy
pár százan voltak még életben, kik aztán nyolcz véka ezüs-
tön, melyet a hamu s romok közt szedegettek össze, vál-
tották meg életöket s az üressé lett városnak még mindig
ép falait ³⁾).

Ezután Olaszország egy részét pusztítván, az Alpokon
keresztül Galliába hatoltak. Rudolf kis-burgundi király,
ugyanaz, kit pár év előtt, mint Berengár ellenségét, meg-
verték, és Hugo provençei gróf a hegyek szorosaiban út-

¹⁾ Vidukind Lib. I. Pertznél: Script. III. 426.

²⁾ Luitprand, Pertznél: III. 304.

³⁾ Annal. Flodoardi. U. o. 370.

jokat állták. A magyarok lovas csapatait, mivel a szoros helyeken ki nem fejlődhettek, nagy veszély környezte az ilyféle hegyiesatákban gyakorlottabb ellenség gyalogságától; miért is amazok minden módon el akarták kerülni az ütközetet. Szerencsére a kémkedésre kiküldött csapatok oly utakat fedeztek föl, melyeken, bár kerülve, e szorosokból kijuthatván, Gothiába, a későbbi Languedocba, érkezének. Rudolf király, ki már bizonyosnak tartá győzedelmét, későn vette észre eltűntöket, s bár utánok eredt, csak az utócsapat maradozóiból sikerült néhányat elejtenie. De Gothiában az ellenség fegyvereinél még ártóbb baj érte eleinket. Midőn a tartományt pusztítanak, a nyár rendkívüli hősege miatt a hirtelen halál egy neme, mely fejgyúladással kezdődött, tehát hihetőleg orbáncz, tizedelte soraikat; másokat a meg nem szokott déli gyümölcsök bőségesebb étkezéséből támadt vérhas ölt meg. Kik még életben maradtak, a piemonti havasokon és Lombardián keresztül siettek hazájokba a dögvész elől ¹⁾.

De e természeti csapás sem volt képes őket visszatartani a már rendes foglalkozásként űzött kalandoktól. A következő 925-ki évben két sereg indult meg nyugotra, egyik éjszak, másik délfelé tartván. Amaz Szászországot tűzte ki kalandjai céljává. Az országot szélteben, hosszában bejárván, több várost kirablottak. Henrik király, bár ellenök már évek óta készült, még gyöngének érzé magát, velök nyílt harcban szembeszállni, s csak várainak védelmére szorítkozott. Maga Werlaon várába zárkózván, tétlenül nézte országa pusztítását, melyen „hogymily csapást ejtettek, hány monostort gyújtottak fel a szilaj csapatok, jobb elhallgatni“, mond a krónikás ²⁾. Történt azonban, hogy a magyaroknak valamely előkelő vezére, kit némelyek magának Zsolt fejedelemnek tartanak, elfogatván, a királyhoz

Szász-
országban.

¹⁾ Annal. Flodeard. u. o. 373. Luitprand i. h.

²⁾ Vidukind: Res. gest. Saxon. i. h. 434.

925.

vitetnék. A magyarok roppant váltságdíjt ígértek követeik által Henriknek, ha a foglyot szabadon boesátja. De a népe javát minden kincsnél többre becsülő derék király az ajánlatot megvetette; sőt a fogoly szabadon bocsátása mellett maga ígért évenként adót fizetni, ha a magyarok vele békét kötnek, s megfogadják, hogy országát kilencz évig megkímélik. — A béke tehát megkötöttet, s a vezér szabadon eresztetvén, a sereg is visszatért hazájába.

A másik had kalandjairól oly bőséges részleteket nyujtanak az évkönyvek, minőket egy hadjáratról sem találunk bennök. És minthogy e részletekből láthatjuk, tulajdonképen mit míveltek, miként éltek e kalandjaik alatt általában e rabló-csapatok, s láthatjuk azt is, mennyire túlzottak, valótlank az azon többnyire igen rövid tudósítások, melyeket a magyarok e becsapásairól adnak az évkönyvek, midőn pár szóval odavetik, hogy „az egész népet, nagyát apraját leölték“, hogy „mindent fölégettek, s a virágzó városok romjai jelölték nyomaikat“ stb.: érdekesnek véljük e had kalandjait az évkönyv naiv elbeszélése szerint egészen közölni. A magyarok életmódján, napi szokásain, dévaj kedvesapongásain kívül, láthatjuk ezen elbeszélésből, hogy jobbra csak a krónikákat író szerzetesek képzelődése nagyított hírek után róttá fel azon hajborzasztó kegyetlenségeket eleinkre, melyeket e krónikák említenek, s hogy inkább kalandvágy, kedv- és időtöltés meg zsákmánygyűjtés, mint pusztítási düh és vérszomj vitte őket a messze külföldre.

E sereg előbb Alemanniába tört, s míg egy része szerteszét száguldozott, más része Ágosta városát tartá körültáborolva; de miután azt elég hosszú vívás után sem bírták megvenni, végre hajlottak Uldarik püspök kérelmeire s ajánlataira, ki nekik a város váltságául egy összeg pénzt fizetett. Innen a Boden-tó keleti oldalának tartván, a Felső-Rajnáan keresztül Schweitzba törtek, Sz. Gál monostorát tűzvén ki rabló kalandjok egyik czéljául. Ime a krónika elbeszélése egész terjedelmében.

„Engilbert, a monostor apátja, hallván betörésöket, s látván, hogy fegyveres népe csak menekülésről gondoskodik, a szerzetesek izmosabbjait fölfegyverzé, s maga a csuklya alá páncélt öltvén, nekik is azt parancsolá tenniök, mondván, eddig, az Istenben bízva, szellemmel küzdöttünk az ördög ellen, most ugyanazt kézzel is cselekedjük. Azonnal nagy sürgés kezdődik a kolostorban, lándzsákat, gerelyeket gyártanak, vastag posztóból és nemezből pánczélokot készítenek, parittyákat s fűzágakból paizsokat fonnak, nyársakat, dárdákat gyéznek“.

„A szerzetesek közül néhányan a hírnek hitelt nem adván, a monostort odahagyni vonakodtak; majd azonban kiválasztanak egy alkalmas helyet, melyet maga az Isten látszott kijelölni védelmökre, (ez hihetőleg Meldegg) a Szitera-patak táján, melyet hajdan sz. Gál a sz. háromság tiszteletére nevezett el ¹⁾), három egymásba szakadó ágáról. A szűk hegyorom árkokkal s földművekkel kastélylá erő-síttetik, s oda hordatnak fel nagy sietséggel a szükségletek... A monostort környező helységből a vének s gyermekek Wazzirburgba (a Boden-tó túlsópartján megerősített felszigeten fekvő Lindauba) küldetnek“.

„Ezután kémeek küldetnek ki az ellenség mozgalmait szemmel tartani, bár még sokan nem hitték a magyarok jötéről szárnyaló híreket. E miatt maga Engilbert apát is csaknem elkésett a legértékesebb tárgyakat a kastélyba szállíttatni. Így maradt ott az ezüst-lemezzel borított szentségtartó-szekrény sz. Otmár kápolnájában. Az ellenség nem egy testben, hanem kisebb csapatokban járt, mert senki sem állott ellenök; csapatonként támadták meg, fosztották ki s gyújtották fel a városokat s falukat. (Majd meglátjuk, igazoltatott-e ezen állítás, későbbi eljárások által sz. Gál monostoránál.) Nem járván nagy tömegekben, könnyebben megleghehték a vigyázatlanokat. Az erdőből százanként,

¹⁾ Sitera=sint—tria unum.

925.

vagy még kisebb számban rohantak elő; mindazáltal a füst nappal, a tüzőktől vereslő ég éjjel elárulá a csapatok hollétét.

„Vala pedig akkoron a mieink közt egy Heribald nevű hóbortos, együgyű szerzetes, kinek beszédei s tettei sokszor nevetség tárgyául szolgálának. Midőn ezt a kastélyba siető barátok egyike nagy ijedten futásra szólítáná: „ám fusson, a ki akar, mondá ő, én ugyan nem futok, mert a klastrom gazdája az idén még nem adott bőrt, hogy magamnak sarut csináljak.“ Midőn pedig őt a végső perczben a többiek kényszeríteni akarnák, hogy velök menjen, ő ellentállva megesküdött, hogy mindaddig nem megyen, míg neki a sarubőr ki nem adatik. Így tehát ő, a magyarokat félelem nélkül bevárva, . . . ott maradt, henyén fel s alá sétálgatván. Az ellenség végre félelmesen fölfegyverkezve megjelent; s minthogy minden szöveget lyukat gondosan ki szokott kutatni, úgy látszék, semmi kor- vagy nembelinek nem fog kegyelmezni. De csak magát lelik ott félelem nélkül állva a klastrom közepén. Csodálják, mit akar, miért nem futott ő is el; de nem bántják, hanem midőn a főbbek őt tolmácsaik által kikérdezvén, hóbortosságát látnák, mindnyájan nevetségre fakadnak, s neki megkegyelmeznek. Sz. Gál oltárához nem is nyúlnak, mert már többször csulatkozva tapasztalták, hogy ilyenekben csontokon s hamun kívül semmi nincs. Kérdezik aztán a hóbortos baráttól, hol van elrejtve a klastrom kincse. Ez tétova nélkül elvezeti őket a kincstár rejtett ajtajához, melyet nyomban fel is törnek; de midőn ott megaranyozott gyertyatartók s villároknál egyebet nem találának, melyeket a szerzetesek futni sietésök miatt hagytnak ott, a barátot pofoncsapással fenyegetik. Ketten közülök felmennek a toronyba, s azt vélvén, hogy a hegyén lévő kakas, melyet a hely istenének neveztek, bizonyosan értékesebb érczből, aranyból van öntve, azt egyikök lefeszíteni ügyekeznek; de midőn e végett erősebben nyújtózkodnék, a magashól a pitvarba zuhan és szörnyet hal. Ez alatt a

másik, hogy az egyházat magának a hely istenének színe előtt meggyalázza, a templom keleti részének legfelső b ormára lépven, onnan lecsunyítani szándékozik; de hanyat esvén, ő is összetöri magát. Miként Heribald később elbeszélte, mind a két hullát a templom pítvarában máglyára tették s megégették ¹⁾. A lángok, melyeket mindnyájan vetélkedve élesztgetének, erősen csapkodtak a boltozatokhoz; de azért sz. Gál templomát, valamint sz. Magnusét sem birták (*mert nem akarták*) felgyújtani. Vala pedig a pinezében két borral teli hordó, melyek, mivel a gyors futás alkalmával senki sem mert ökröket befogni, ott maradtak. Ezeket, nem tudom, mi más szerenesének tulajdonítható, minthogy zsákmányos szekereiken ilyenekkel bővelkedtek, közölök senki sem nyitá fel. Mert midőn egyikök baltájával egy abroncsot ketté vágott, Heribald, ki magát köztök már otthonosnak érzé, rákiált: „mit mívelsz jó ember, hát mi aztán mit igyunk, ha ti egyszer elmentetek?“ Megértvén ezt a tolmáestól a magyar, hahotára fakadt, s kéré társait is, ne bántanák eszelőjük hordait . . .

„Ezután kéneket küldének mindenfelé, kik az erdőket és rejtkehelyeket megvizsgálnák, s nyugodtan bevárák azoknak tudósításait. Végre . . . az udvaron s a mezőkön mindenfelé elszélednek, s lakmározni kezdenek. Némelyek sz. Otmár kápolnajának szentségtartójáról, melyet a sietve menekülők el nem vihettek, fejtik le az ezüst boritékot. Néhány főbbek a klostrom előtti mezőn telepedtek le, s bőségesen lakmároztak. Heribald velök, mint utóbb maga mondá, jobban ellakott, mint bármikor életében. És midőn amazok szokások szerint zöld szénán telepedének le az étkezéshez, ő magának és egy fogoly-papnak széket vitt. Ők pedig, midőn a félnyers husdarabokat kések nélkül, egyedül fogaikkal szak-

¹⁾ Ebből látjuk, hogy őseink megégették halottjaikat, — ha csak ez kivételes szokásuk nem volt a hadjáratok alatt. Jellemző az is, hogy vetélkedve élesztgették a máglya tüzét.

925.

gatva szét, felfalták volna, a csontokkal egymást pajzánkodva hajigálták. A borból is, mely teli kupákban állt előttök, mindenki a mennyit akart, tetszése szerint ivott, miután pedig az italtól neki hevültek, mindnyájan iszonyúan kiabáltak isteneikhez, a papot és eszelősiüket is kényszerítvén ugyanazt tenniök. A pap, ki nyelvüket jól érté, s ki épen ennek köszönhette életben maradását, velök együtt hatalmasan kiabált; miután pedig nyelvökön már elég bolond dolgokat mondott, a sz. keresztről, melynek feltaláltatása épen a következő napon (május 3-án) ünnepeltetett, szóló antiphonát: „sanctifica nos“, könnyezve kezdé énekelni. Vele tartott ebben Heribald is, bár elég rekedt hangon. A foglyok szokatlan énekét hallván, mindnyájan összeesportozának, s csapongó jó kedvökben a főbbek előtt toborzani (tánczolni) és birkózni kezdének. Némelyek fegyverrel is vívtak, mutogatva jártasságukat a hadi mesterségben. A pap azt vélvén, hogy e közbizságban legalkalmasabb az idő szabadon bocsáttatásáért esedezni, miután a sz. kereszt segedelméért könyörgött, zokogva a főbbek lábaihoz borúlt. De ezek szilaj kedvökben fütyökkel s rémséges morgással adják tudtára katonáiknak akaratiokat. Azok tehát dühödve oda futnak, a szegény embert gyorsan megragadják, s előveszik késciket, hogy tonsurájából azt a csúfságot csinálják, mit teuton nyelven picchinnek neveznek, mielőtt fejét vennék ¹⁾. De e közben a kastély felé fekvő erdőből hirtelen megriadnak a kürtök, s a kémek előfutva hírül hozzák, hogy közelükben fekszik egy várda, mely tele van fegyveresekkel. A papot és Heribaldot tehát a klastromba magokra hagyván, mindnyájan kisiethetnek, és szokásuk szerint, gyorsabban mint hinni lehetne, harezrendbe állanak. Megértvén pedig, hogy a kastély oly fekvésű, hogy azt megrohanni nem lehet,

¹⁾ E fejevétel szándokát csak a krónikás fogja rájuk, mint az egész jelenet mutatja, s a következőzés is bizonyítá, csak tréfát űztek a pappal jó kedvökben.

s csak egy hosszú, könnyen védhető ormon át, nagy veszéllyel lehetne azt megközelíteni; minélfogva őrei, ha eleségek van, azt feladni nem fognák: a monostort, mint melynek istene, Gál, a tüzön uralkodik, végre elhagyták; s minthogy már sötét kezdé lenni, a falu néhány házáat, hogy lássanak, felgyújtván, a Konstancz felé vezető úton zaj és kürtszó nélkül, nagy csöndben eltávoztak. A kastélybeliek azt vélték, hogy a monostor ég, miután távoztukról értesültek, rövidebb úton utánok eredtek, s az öröket, kik a csapatot távolról követték, megtámadván, közülök néhányat leöltek, egy megsebesültet pedig magokkal foglyul vittek. A többiek elfutván, kürtszóval intették a csapatot vigyázatra. Ezek tehát gyorsan a róna mezőre száguldának, hogy, ha szükség, harczrendbe álljanak. Utóbb szekereiket s egyéb poggyászukat köröskörül elhelyezvén, s az öröket felosztván, a fürde heveredve iddogáltak és aludtak. Korán reggel pedig a közel fekvő falukat befutván, a mit az elfutott nép ott hagyott, elrablák, s az épületeket útjokban felgyújták ¹⁾.

„Az apát — mond befejezőleg a krónika — a klastromba visszatérvén, csodálkozva látá, hogy sem Heribaldnak baja, sem boros hordainak sérelme nem történt. Az elfogott sebes magyar utóbb megkeresztelkedvén, megházasodott s gyermekeket nemzett. A kastélyból visszatért szerzetesek tréfálva kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki sz. Gál oly számos vendégei? „Igen jól, felelé ez, higgyétek, sohasem láttam klastromunkban vígabb

¹⁾ Ez is hihetőleg csak a krónikás ráfogása. Míg szemtanú vallo-mása nyomán írt, megkímélteti velok a klastromot, templomot, helységet, s ebben csak néhány házat, hogy a sötétben lássanak, gyújtat fel általok az erdő szélén. De mihelyt őket szem elől veszti, rájuk fogja, hogy minden útjokban eső épületet felgyújtanak. Nem azért tesszük ezen észrevételt, mintha védelmére akarnánk ebben kelni a rabló kalandjaik alatt kétségkívül elég kárt s kegyetlenséget elkövetett eleinknek; csak figyelmeztetni kívántuk az olvasót, hogy mi hitelt érdemel-nek a jobbára nagyított kósza hírek s hagyományok után írt krónikák.

925.

embereket; ételt, italt bőségesen nyujtának; a mit én fősvény pinczemesteriunktól hasztalan kérnék, hogy nekem szomjazónak italt adjon, ők azt önként bőséggel adának.“ — „Sőt még pofonesapással is kényszerítének innod, midőn nem akartál“, — veté utána a fogságból megszabadult pap. „Az ugyan nem tetszett, mondá erre Heribald, hogy oly féktelenek voltak; mert mondom nektek, sohasem láttam sz. Gál klostromában oly fegyelmetlen embereket, kik csak úgy mulattak, dévajkodtak a templomban és a klostromban, mintha mezőn voltak volna. És midőn egy ízben kezemmel inték nékik, hogy megemlékezvén az Istenről, legalább a templomban lennének, csendesebbek, jól nyakszirten ütöttek; de tüstént megbánták, hogy ellenem így vétettek, s borral kínálva, — mit közöletek senki sem tenne, tették jóvá hibájokat.“ Heribald annyira megkedvelte a magyarokat, hogy midőn visszatértökről később némi hírek szárnyalának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná le őt a kastélyból, hova őt is felvitték volt, „kedves magyarjaihoz ¹⁾“. —

És nines okunk kétségbe vonni, hogy mindenütt ily víg kedvesapongással mutatkoztak legyen a magyarok kalandjaik alatt, melyeket már szinte rendes időtöltésül tekintettek. Hol ellentállásra nem találtak, bizonyosan másutt is szintugy nem kegyetlenkedtek, mint sz. Gallenben nem; s megelégedvén azzal, ha mi értékesebb martalékot szereztek, a czéltalan rombolásban nem igen találták kedvöket; úgyhogy mit a krónikák, nagyított hírek után, tűzzel vassal elkövetett pusztításairól általános rövid kifejezésekben följegyeztek, tán legtöbb esetben hasonló volt ahhoz, mit a sz. gáli monostorban eselekedtek. És ezt annál bizonyosabbnak tarthatjuk, minthogy másutt e sz. gáli kalandjokról is a legvalótlanabb tudósításokat olvassuk. „Ezen tartományt is,

¹⁾ Ekkhardi IV. Casus St. Galli, Pertz: Script. II, 104. köv.

— mondja az egyik ¹⁾ — a Boden-tó mellett, körülfogta a barbár nép, és megszámlálhatatlanokat leöldösött, és a helységeket környös-körül mind leégette.“ — „Már akkoron nemesak híre futott a magyarok jöttének — mondja egy másik, későbbi sz. gáli barát ²⁾ — hanem dühök a klastromot is mindenfelől körülfogta. Majd az egész had zsákmánylásra oszlik széjjel, s telhetetlen kincsszomjjal üríti ki a kineztárt; a templomokban máglyák rakatnak, az oltárok felgyujtatnak, s a szentek ereklyéi tűzbe vettetnek, de melyek a lángokon győzedelmeskednek ³⁾. Leromboltatnak az épületek, mások a lángok martalékai lesznek. Ily pusztítási dühhel mentek sz. Magnus templomába is, és azt, máglyákat rakva akarták felgyujtani.“ De elég, hogy lássuk, mennyire eltérnek e képzelet-szülte elbeszélések, a szemtanúk tudósításaitól.

A kalandorok sz. Gallenből távozván, Konstanez alá száguldának s a várost ostromolni kezdték, mialatt a külváros le is égett. De látván, hogy az erős falaknak mitsem árthatnak, a várost odahagyták, s Alsatiát és Galliát befutván, Alemannián keresztül tértek vissza hazájokba. Némely évkönyvek ⁴⁾ a következő évben újra pusztíttatják általok a nevezett tartományokat; de ezek tévednek az évben, mert miután a Szászországban járt másik had vezérei Henrik királylyal 925-ben kilenez évre békét kötöttek, a magyarok meglegedve az évi adóval, és szavokat, mint szokták, híven beváltva, az egész kilenez év alatt nem háborgatták Németországot. Sőt egy kiránduláson kívül 927-ben Bólgárországba, melyet azonban minden részletek nélkül említ egy

¹⁾ Aeta Sanctor. Mens. Maji Tom. I, máj. 2-ka alatt. Codex Ms. St. Galli, Goldastnál.

²⁾ U. o

³⁾ Heribald szemtanú szerint láttuk, hogy az oltárokhoz nem is nyúltak, tapasztalásból tudván, hogy azokban mi zsákmányra sem tohetnek szert.

⁴⁾ Cont. Reg. Pertz: I, 615. Herimann. Aug. U. o. V, 113.

934. görög író ¹⁾, más országokba intézett hadjáratokról sem tudósítanak ez időről az évkönyvek.

Míg a magyarok ezen éveket hazájokban nyugodalmasan tölték, Henrik király ügyesen felhasználta a béke idejét a birodalom hadi hatalmának nevelésére. Nagy buzgalommal épített várakat, övezte falakkal a mezővárosokat, melyekben a netalán ismétlődő becsapások alatt a nép védelemre találjon; hadi népét a fegyverforgatásban, s hadi mozdulatokban szorgalmasan gyakoroltatá, és, mi főleg említendő, nagy számú lovas sereget alakított, miben eddig a nyugoti népek hiányt szenvedtek ²⁾.

Miután az így begyakorolt hadsereg a dalminezi s más szláv törzsek ellen győzedelmesen viselt háborúban tűzhöz szokott, önmagában bízni tanult: Henrik király megérkezettnek látta az időt, midőn már a győzelem reményével szállhat szembe a magyar hadakkal. Az adót tehát 933-ban megszűnt fizetni, s azt, midőn érette Zsolt fejedelem követeket küldött, egyenesen megtagadta.

Görög-
országban.

A magyarok ezért bosszút akarván állni, 934-ben háborúra készültek. Mielőtt azonban Németországba megindulnának, Görögországba kívántak tenni hadjáratot, hogy azt, mivel a béke ott is letelt volt, újabban adófizetésre kényszerítsék. Tavasz nyitásával tehát Thraciara rontván, áprilisban már Konstantinápoly körül száguldoznak. Romanus Lacapenus császár ellentállásra felkészülve nem lévén, Theophanes patriciust küldé követül hozzájuk; ki aztán őket az adó megújításának ígéretével nemcsak békére, hanem a foglyok szabadon bocsátására is könnyen reábírta ³⁾.

¹⁾ Cont. Theophanis. Párisi kiad. 255.

²⁾ Annalista Saxo Pertz: Script. VI, 596: s a kiből jobbra merit, Vidukind. U. o. III, 434.

³⁾ Cont. Theophanis Párisi kiad. 262. Cedrenus 629. Orosz írók e hadjáratot 933. teszi. Ld. Pray, Diss. X. in. Annal. vet. I. 239.

Görögországból hazatérvén, Henrik királylyal is hasonló módon kívántak elbánni. De régi szerencsájök itt hűtlen lett irántok. Még az év nyarán egy nagy sereggel Thüringenbe törtek, hol két részre oszolván, egy rész nyugot felöl, hol kevesebb vár létezett, a másik délkelet felöl támadta meg Szászországot. E megoszlás veszedelmére lön a magyaroknak. A nyugot felé kalandozó had, midön apróbb csapatokban zsákmánylaná a tartományt, hol most is oly kevés ellentállásra vélt találni mint hajdan, a thüringeni gróftól meglepetvén, megveretett. A másik hadosztály értesülvén, hogy Henrik nővére, a thüringeni Vido neje, roppant kincseivel Merseburgba zárkozott, e város ostromához fogott. S már kevésbe is mult, hogy azt be nem vette, midön Henrik a város alatt termett jól felkészült badaival, s azon helyen, mely Riede nevet viselt, tábort ütött. Erről s a nyugoti csapatok vereségéről egyszerre érkezett a hír a magyarok táborába. Felhagyván tehát az ostrommal, másnapra ütközetre készülének, s hogy a szerte kalandozó csapatokat összegyűjtsék, nagy tüzeket rakva adának jelt. Henrik másnap reggel támadásra vezérlé seregeit. Régóta betanította volt katonáit, miként kelljen a magyarokkal megütközniök. Egyebek közt jól tudván, hogy ezek nyilaikkal a távolból szoktak legtöbbet ártani az ellenségnek, a kézviadalt pedig nem szeretik, s e miatt arra törekednek, hogy harezrendjeikhez igen közel ne is jusson az ellenség: meghagyta katonáinak, hogy ütközetre menendők, harezsoraikban szorosan együtt maradjanak, s egyik a másikat lovának sebessége, vagy saját harezvágya miatt meg ne előzze; s ekként magukat pajzsaikkal az első nyilzápor ellen fedve, közeledjenek feléjük; midön pedig látják, hogy az ellenség nyilait először ellőtte, sebes vágatva rohanjanak reá, s kényszerítsék őt kézviadalra, mielőtt nyilait másodszor ellőhetné. A németek pontosan teljesítették a vett parancsot, s az első nyilzápor után *Kyrie* szót kiabálva, nagy sebességgel csaptak a magyarokra, kik viszont *hajrá-t* (hui-

Madarász Hen-
rik győze-
delme.

937. hui-t mondanak a külföldiek) hangoztatva fogadták az ellenséget. Az ütközet azonban nem tartott sokáig. A magyarok meglepetve az ellenségnek nem kevésbé nagyszámú lovasságától, mint eddigelé szokatlan, új harcsmódorától, hihetőleg, hogy ellene a távolból nyilaikat ismét használhassák, lovaikat gyorsan megfordították. Ilyféle színlett futamlásnak elébb, midőn jobbra gyalog ellenséggel harcoltanak, mindig jó sikerét tapasztalták; de most esatalkoztak: a német lovasság a futamlóknak is nyomában maradt. Tervökben ekként megzavartatván, s a kézviadalra a pánczélos német lovassággal nem nagy kedvet érezvén, újra sarkantyú közé fogták lovaikat. A németek egészen az Elbéig üzték a futamlókat, kik egyébiránt holtakban is, foglyokban is csak kevés embert vesztek¹⁾. Táboruk azonban a győztes Henrik martalékává lett, ki aztán a számos német foglyot megszabadítván, a csatamezőn térdre esve adott hálát az Istennek az első jelentékenyebb győzelemért, melyet a németek az oly sokáig győzhetetlennek tartott ellenségen kivívtak²⁾.

Kalandjai: az
Océánig.

Míg Henrik király élt, nem is háborgatták eleink Németországot. De mihelyt halálának hírért vették, azonnal ismét fölébredt bennök a kalandvágy; Henrik után nem sokára meghalt régi szövetségesök, Arnulf bajor herezeg is; és így sem félelem, sem barátság nem gátlá többé őket e vágyuk kielégítésében. 937-ben tehát egy sereg útra kelt, s megkezdé azon bámulatos rablókalandot, melynél sem távolság, sem idő tekintetében hosszabbat eddigelé még nem tettek a szilaj lovagok. Keresztül haladván Bajorországon, bejárták Alemanniát s az egész keleti Frankországot, azu-

¹⁾ „Videntes exercitum armatum fugerunt, ut peraeto milliaro, vix pauci coederentur vel caperentur“ — mond az egykorú, s erre nézve minden más forrásnál hitelesebb szász Vidukind.

²⁾ Vidukind, Pertz: III, 434. köv. Luitprand Antapod. U. o. 293. köv, A többi évkönyv mind csak röviden említi. Így Annal. Corbiens. U. o. 4. Einsiedlens. U. o. 141. Contin. Regin. U. o, I, 617. Ann. Quedl. U. o. III, 56 stb.

tán a Rajnán, Wormsnál átkelvén, az Oceanig száguldoztak, 937.
pusztítva, zsákmányt gyűjtve mindenütt ¹⁾. Éjenként —
mond az évkönyv — a tüzeiktől vereslő ég jelölte útjuk
irányát. Itt is leginkább a gazdag monostorok és templo-
mok vonták őket maguk felé, ezekben találván legtöbb
martalékot. Egy csapat sz. Vazul (S. Basoli) monostorát
látogatta meg, de a szerzetesek jöttekről eleve értesülve
lévén, értékesebb vagyonukkal a legközelebb fekvő kulesos
városba futottak. A tágas lakot üresen találván, benne
ütötték fel tanyájokat a kalandorok; innen száguldozták be
az egész környéket.

A krónikák számos csodákat regélnek, melyekre a
magyarok e kalandja nyújtott alkalmat. Több templomot
föl akartak volna gyújtani; de minden erőködésök sükeret-
len maradt. Azt hitte ugyanis az együgyű nép, hogy miután
kalandozásaikban néhány templomot s házat akár történe-
tesen, akár szándékosan felgyújtottak, mindazon templomok
s monostorok és városok, melyeket föl nem égettek, csak
azért maradtak épségben, mivel azokat felgyújtani nem bír-
ták; föl sem tehetvén rólok, hogy valamit szándékosan
hagytak volna épségben. Nem sokára, miután az említett
monostorban ütötték fel táborukat, egyikök a sz. Márton
oltárára akart fölkapaszkodni, hogy azt valamely ékszerétől
megfoszsza. De alig tette kezét az oltárra, tenyere a már-
vánnyal összeforrott; miszerint aztán őt csak úgy szaba-
díthatták meg társai, hogy a követ tenyere körül kivésték;
a kődarab azonban ekkor sem akart elválni tenyerétől, s
rajta maradt, mígnem egész keze elszáradt. A fogoly papok
közül is többen csodásan szabadultak meg. Egyiknek meny-
nyei jelenés oldá meg — mint hajdan sz. Péternek — bi-
lincseit, és vezette ki őt a börtönből. Másiknak, kit verseny-
nyilazásuk céljául kötöttek ki, testéről a nyilak, mint a

¹⁾ Herimann. Augiens. U. o. V, 113. Sigebert Gemblacens. U. o. VI. 348. Amaz 937, emez 938 évhez.

938.

márványról pattantak le a nélkül, hogy azt csak meg is kar-
cizolták volna ¹⁾).

Bekalandozván Franciaországot, hol a fejedelmek
viszállkodásai miatt semmi ellentállásra nem találtak ²⁾). Kis-
Burgundián keresztül, kincsekkel rakodva, Olaszországba
mentek. Itt még gazdagabb martalék várta őket Capuában,
Liburiában, Beneventben. Egyebek közt tizenkét napig
időztek a monte-casinoi klastrom közelében, s annak több
emberét tették foglyaikká. A monostor krónikája hosszú
sorban számlálja elő az arany- s ezüst-szereket, posztó- és
selyem-ruhaféléket, melyekkel a monostor a foglyokat ki-
váltotta. Kaland- és zsákmányvágyuk egyaránt ki lévén
elégitve, a marsok földén harmadévből tértek vissza haza-
felé. Utjokban mindazáltal a vigyázatlanul szerte kalando-
zók közül többeket megölt a hegyek szorosainál lesben álló
olasz nép, mely nagy zsákmányuk hírét hallván, ezt tőlök
elragadni ügykezett ³⁾).

Mialatt e sereg a nyugati s déli országokban zsákmá-
nyol vala, egy másik értesülvén, hogy Henrik utóda, Otto
király több herezeggel súlyos viszályba bonyolódott, 938-
ban „hogy az új király haderejét próbaköre tegye“ éjszak-
nyugotra esapott be; s megjárván Thüringent, Szászor-
szágban is zsákmányolni kezdett. Értesülvén, hogy Otto
király az öcsese, Henrik herezeg, ellen fellázadt urak meg-
büntetése végett Bajorországban van hadaival, a Bode fo-
lyam partján tábornokot ültetvén, egyes, apróbb csapatokban ba-
rangoltak az országban. De Szászországban, melynek népét
Henrik a hadakozásra oly jól betanította volt, már megtört

¹⁾ Flodoardi Annal. U. o. III, 384. és ugyanannak: Histor. Rem.
Lib. II. Cap. 3.

²⁾ Richeri Histor. U. o. III, 589.

³⁾ Chron. Comit. Capuae 939. évhez U. o. III, 209. Névtelen
jegyző 56. fejezet. — Leo Ostiens. Chron. Monte-Casino Cap. 55.
Pertz: VII.

a magyar fegyverek varázsa. Egy csapatot, mely a sok eső és rossz utak miatt fáradtan érkezett Stadierburg tájára, a neki bátorodott polgárok megszalasztottak. A futanlókat azután a mindenfelé feltámadt lakosság nagyobb részben leöldöste. Egy más csapatot egy hűtlen szláv kalauz Thirmining — a mai Drömling — erdő táján mocsáros helyekre vezetett, hol miután a süppedező vidékről könnyedén el nem futhattak, a mindenfelől reájok rohamot fegyveresekkel harczolva, nagy részben elhulltak; maga vezérök is elfogatott, de utóbb tetemes összegben kiváltatott. A többiek a Bode melletti táborukban e szerencsétlenségekről értesülvén, s hírét vévén annak is, hogy a Bajorországban győztes Otto király nagy napi utakban siet haza ellenök, táborukat föl-szedték s hazatakarodtak. Az utóhadat Otto mégis utólérte, s egészen Mettis városáig üldöztette ¹⁾.

De a szenvedett veszteségek, bár a hadi népet teteme-Olasz- és Spa
sen fogyasztották, még sem szegték kedvét más törzseknek nyolországba.
újabb kalandoktól. Csak a tért változtatták, hol zsákmány-
lásaikat folytassák. 940-ben már ápril havában Olaszország-
ban száguldoztak ²⁾. Két évvel később ismét Lombardiában
találjuk őket. Hugo király, hogy országát pusztításaiktól
megmentse, vezéreikkel alkudozásba ereszkedett. A szerződés
szerint Hugo tíz véka ezüst-pénzt adott a békeért, melynek
megtartásáról őt a magyarok kezesekkel is biztosították. Mi-
vel azonban kalandvágyuk még nem nyert kielégítést, ka-
lauzt kértek a királytól, ki őket Spanyolországba vezetné.
Itt, hol magyar csapatok még soha sem jártak, az arabok
gazdag, mívelt tartománya ingerlé fel a kalandorok rablás-
vágyát; miért is Cordova fele vezettették magukat. Miután
Gallián keresztül hatoltak, újtök egy víztelen köves sivata-
gon — minő Spanyolországban több találtatik — huzódott

¹⁾ Vidukind. i. h. 442. l. Annal. Hildesheim. Quedlinburg. stb.
U. o. 56 Annal S. Maximini Trevirens. U. o. II, 213. s több mások.

²⁾ Lupus Protospat. Pertz: Script. V, 53.

943. keresztül. Két napig csak tűrték az út fáradalmait ; de harmadnapon elfogyott türelmök, s annyira felbőszültek kalauzok ellen, kiről azt hívék, hogy magokat és lovaikat szomjan akarja elveszteni, hogy őt agyonverték, s a kietlen földről gyorsan hazatértek ¹⁾).

944. Sokkal mostohább sors érte²⁾ őket 944-ben Bajorországban, hol, mivel 913 óta semmi szerencsétlenséget nem szenvedtek, kevés óvatossággal barangoltak szerteszéjjel. Berthold herczeg ezalatt egy erős hadat gyűjtött bajorok s karanthánokból, s őket aug. 11-én Welsnél, a Traun folyam közelében megtámadván, oly vereséggel űzte ki az országból, minőt, mond a krónika, még sohasem szenvedtek Németországban ²⁾).

Vereségök
Welsnél.

A görögök
politikája.

E veszteségért ez időtájban Görögországban szereztek magoknak kárpótlást. Hogy ezt annyi évek óta nem háborgatták, az okozta, mivel a görög császár, miként fentebb elbeszéltük, 934-ban pénzen vásárlott tőlök békét, s évi adóval tartá őket távol birodalmától. — Most azonban, vagy mivel a béke ideje letelt, vagy mivel németországi veszte-égeik által őket annyira meggyöngültöknek tartotta a byzanci kormány, hogy az adót szintén megtagadhatni vélé: a magyarok újabban betörtek Thraciába. De alig értesült erről a görög császár, sietett őket követei által ismét megengesztelni, s évi adófizetés ígéréssel a békét újabb öt évre megkötni. A görög politika e béke ideje alatt egy titkos terven munkálódott, mely, bár teljesen nem sikerült, még sem maradt hatás nélkül a magyarok erkölcsi s vallási állapotának átalakítására. A görög kormány a béke biztosítása végett azt kívánta, hogy egy előkelő magyar vezér menjen túsul a byzanci udvarba. A magyarok ráálltak, s Bulcs vajda, hihetőleg nagy kísérettel, mely méltó-

¹⁾ Luitprand U. o. III, 332.

²⁾ Contin. Regin. U. o. I, 619. Az Annał. Sangallens (U. o. I, 78) és Herimann. Augiens. (U. o. V, 114) e hadjáratot 943-ra teszik.

ságát megillette, ment Byzanczba. A görög udvarnak ebben nem más volt a terve, minthogy ezen, egymást időnkint felváltandó magyar urakat a keresztény vallásra édesgesse, s általok a népben is utat nyisson a kereszténység fölvételére. Ez volt oka, hogy a görög udvar mind Bulesot, mind Gyula vajdát, ki őt néhány évvel később — hihetőleg az öt év múlva letelt béke megújításakor — felváltotta, nemcsak kincsekkel halmozta el, hanem patriciusi méltóságra is emelte. A dolgot valóban is annyira vitte a görög udvar, hogy mind a két vajda fölvette a kereszténységet. Bules ugyan, miután hazatért, nem sokat gondolt az új vallással; Gyula mindazáltal hazatérvén, egy Hyerotheus nevű szerzetest hozott magával, s nemcsak maga hű maradt új vallásához, hanem családját is megkereszteltette. Gyula leánya: Sarolta, utóbb Géza fejedelem hitvesévé lett, s férjénél is elkészítette az utat a kereszténység fölvételére ¹⁾.

Miután a kalandorok előtt a béke Görögországot elzárta, Németországba pedig a szenvedett veszteségek után betörni nem igen vágytak: a nemzet több évig nyugalomban töltötte idejét. S ezt nemcsak a vett csapások s a harezfiaknak azok alatt történt tetemes megfogyása, hanem I. Otto király ellenséges szándokai is egyaránt javasolták. Ugy látszik, a német király, miután országában békének örvendhetett, megboszulni kívánja Németország hosszú szenvedéseit, s a magyarokat saját földjükön szándékozik fölkeresni. Zsolt e miatt az ország nyugoti határszéleinek megerősítéséről komolyan kezdett gondoskodni. Vas megyében ugyanis, hol a még Árpáddal bejött magyar fajú oroszok telepedtek meg, általok egy várat építtetett, mely Kőszeg nevet nyert. Kissé feljebb, a Fertő tava táján, a nem rég bevándorlott harezias besenyőket telepítette meg, „nehogy — u. m. emlékünknél ²⁾ — a szenvedett csapások miatt dühös néme-

¹⁾ Cedrenus. I. 636. Párisi kiad.

²⁾ Névtelen jegyző 57. Enlicher. I. 53.

946. tek Magyarország határain áttörjenek.“ Éjszak felé, a szlávok szomszédságában, a Morva folyamat tűzte ki határu, oly feltétel alatt engedvén át az azontúl elébb magyar birtokban lévő földet a csehek vezérének, hogy azért neki s utódainak évi adót fizessen.

Zsolt halála.

Zsolt, bár még férfiú korának javát élte, belefáradván kalandjaiba, még a kormány gondjaitól is ment nyugalomban kívánta tölteni hátralévő napjait; miért is 947-ben fiára, Taksonyra ruházta át ősi szokás szerint a fejedelmi hatalmat, egyszersmind feleséget is adván neki a kúnok nemzetéből. Zsolt csak három évig élte túl e lemondását a hatalomról.

III.

Taksony fejedelem.

947.

Taksonynak, ki 931-ben Marót bihari fejedelem leányától született, hagyományaink szerint, szép nagy szemei, fekete haja, mely dús növésű volt mint az oroszán sörénye ¹⁾, harczias tekintetet adott. Tizenhét éves korában vevén át atyjától a fejedelmi hatalmat, elődei példája szerint hadi kalandok által vágyott magának hírnevet szerezni, s évenként hol egy, hol más tartományban találjuk barangoló, zsákmányoló hadait. Uralkodásának mindjárt kezdetén, Lombardiára esapott seregeivel, mert a béke, melyet Hugo király e tartomány számára 943-ban tíz véka ezüstön vásárolt, már az elmúlt évben, 946-ban letelt. Hugo halálával II. Berengár, Hugo utóda, ennek példája szerint szintén tíz véka ezüsttel sietett megváltani tartományát, mert ez jó alkalom volt, egyszersmind magát is meggazdagítani a nép verejtékéből. A krónikás ugyanis megjegyzi, hogy a sarcot nem a magából adta, hanem az egyháztól és a szegény néptől zsarolta ki, minden fejre, még a csecsemő gyermekére is egy pénzt vetvén. Azután még a magyarokat is rászedte, az

¹⁾ U. o. 55. fejt.

ezüst közé rezet kevertetvén, néhány vékából tizet csinált; 948.
a többi ezüstöt magának tartván meg ¹⁾.

A németek ellen azonban Taksonynak sem kedvezett
a hadi szerencse. 948-ban s két év múlva ismét érzékeny
csapást szenvedett Bajorországban, mint némely évkönyvek
pár szóval tudósítanak ²⁾, Ez utóbbi alkalommal Henrik,
az új bajor herceg, még a határokon is átesapott, s a ma-
gyar föld egy részét pusztítván, néhány főbbek nejait s
gyermekkeit magával foglyokul vitte.

Vereségök Né-
metországban

E vereség, úgy látszik, meghűtötte Taksony ifjú tüzét,
s pár évig hon maradt, míg nem az atyja, Ottó király ellen
föllázadt Liudolf herceg öt 954-ben maga be nem hívta
Németországba ³⁾. Otto erről értesülvén, azonnal megindult
ellenök; de a magyaroknak, kiket e hadjáratban Bules vajda
vezérelt, nem volt kedvök vele megütközni, s miután Liu-
dolf hercegtől nagy összeg pénzt, és kalauzokat nyertek, a
Rajna felé vették útjokat. Wormsban Konrad herceg, Liu-
dolfnak sógora, s e lázadásban társa, virágvasárnap mart.
19-én vendégelte meg a kalandorokat, és segedelmöket nagy
összeg aranyon s ezüstön megvásárolván, a maga ellensé-
geire vezette. Utóbb aztán Franciaországba esaptak át, s
ápril második hetében már Cambray alatt táboroztak. A vá-
ros püspöke, Fulbert, már elébb megerősítette volt a várost,
minél fogva a roham, melyet ellene intéztek, nem sikerült.
Látván, örökdésök hasztalanságát, az ostrommal felhagy-
tak, s a várostól nem messze terülő síkságon egy folyó
mellett ütöttek tábort. Történt pedig, hogy a városbeliek,
kik a külvárosban barangoló magyarok ellen lesben álltak,

Kalandjaik
Francia-
országban.
954.

¹⁾ Luitprand Antapod. Pertz. III, 332. Lupus Protosp. U. o. V, 53. Szerinte Olaszországban lehatoltak egészen Otrantóig, Sigebert. Gemblac. U. o. VI, 348. e hadjáratot 949. évre helyezi.

²⁾ Annales Quedlinburgens. 950 évhez. Pertz : III, 58. — Annal. Ortemburani U. o. V, 4.

³⁾ Contin. Regin. Pertz : I, 623.

954.

Bules vezér unokáját, kinek nevét azonban a krónikás elfeledte, midőn néhányad magával a város körül lovagolna, megtámadták s agyonverték, s fejét egy lándzsán a falakra tűzték. Bules erről értesülvén, szörnyű haragra gyúlad, és hadát rögtön fegyverbe szólítván, a várost ismét megtámadja. A harez hosszan tartott; de ostromgépek hiányában a magas falaknak mitsem árthattak. A süketlen erőködésbe elfáradván, végre beizennek a városba, s ígérik, hogy nemcsak elvonulnak a vidékről, hanem az itt szedett zsákmányt és foglyokat is visszaeresztik, ha nekik a meggyilkolt fejét visszaadják. A várbeliek azonban ezt eselnek tartván, az ajánlatot nem fogadták el. A tagadó válasz által még inkább fölingerlett magyarok most tüzes nyilakat kezdenek egy a falakhoz közel fekvő templomra lődözni s azt nem sokára fel is gyújtották. De midőn látnák, hogy a tűz a benlevők által mindjárt eloltatott, a külváros egy részének felpörkölésével töltötték bosszújokat. Némelyek Sz. Gaukerig templomát is fel akarták égetni; de a kanonokok által megkértetvén, távozni kezdenek. Ekkor történt, hogy egy pap a toronyból nyilat lőtt közéjük. E miatt megharagudván, visszatérnek, a templomot feldúlják s porráégetik, a benlevőket felkonezolják ¹⁾. Bosszújokat ekként kielégítvén, a vidékről eltávoztak, s miután még Franciaország déli részeit is bejárták, Olaszországon keresztül tértek vissza hazájokba ²⁾).

Hadjárat Németországba.
955.

A dús zsákmány, melyet e hadjárat eredményezett, a következő 955-dik évben újra hivatlanul is becsalta eleinket Németországba. Számosabban, mint valaha — százezerre számítják őket, bizonyosan nagyítva, a sz. gáli évkönyvek, — özlélk el Bules, Botond és Lél vezérek alatt Bajoror-

¹⁾ Widukind Pertznél III, 455. Heriman. Aug. U. o. V, 114. Gesta Episcop. Camerac. Lib. I. C. 75. U. o. VII, 428.

²⁾ Widukind és Heriman. Aug. i. h. Sigebert. Gemblac. hibásan 955 évhez. U. o. VI, 349.

szágot; s itt két táborra szakadván, egyik Bules és Lél alatt Ágostát fogta ostrom alá, a másikat Botond a Majna felé vezette zsákmánylásra. De ekkoron Otto király már kibékült volt fiával Liudolfal s vejével Konrád herceggel; többi ellenségeit pedig legyőzván, a békét helyreállította birodalmában. Otto csak az imént tért vissza a bajor földről Szászországba, midőn testvére, Henrik herceg őt a magyarok betöréséről értesítette. E hír annál váratlanabbul érte a királyt, minthogy csak kevés nap előtt járt nála egy magyar követség, mely semmi ellenséges szándokot nem látszék elárulni ¹⁾. Mindazáltal véén öcsésének tudósítását, hadait összeszedte s nyomban visszaindula Bajorországba. A magyar hadaktól a múlt években szenvedett csapások, s a nem rég megkötött béke most összetartókká tette a német fejedelmeket. A svábok Burghard herceg alatt nagy számmal gyűltek a táborba. Oda érkezett a királylyal nem rég megbékült Konrád herceg is nagyszámú frank lovas hadával, mi az egész német táborban nagy lelkesedést ébresztett. A németek bőjttel, imádsággal készültek az ütközetre. Különösen Konrád herceg, mint mondják, azért imádkozott, engedné isten, azon bűnének bocsánatáért, hogy a magyarokat elébb hazájára hozta, most magyar fegyver által lelnie halálát ²⁾. A magyar sereg, mely eddigelé az Udalrik püspök által vitézül védett Ágostát ostromlá, s abban egyebek közt Sz. Afra egyházát is felgyújtotta, értesülván, hogy a német had a várostól nem messze szállott táborba, az ostrommal felhagyott s ütközetre készült. Bules seregének egy részét a beállott éjjel a Lech folyamon átküldötte, hogy míg maga és Lél szemben, amaz hátulról támadná meg az ellenséget.

¹⁾ Widukind Pertznél III, 457.

²⁾ Sigebert Gemblacens. U. o. VI, 349. de hibásan a 957-dik évhez.

955.

Az ágostai
ütközet.

Alig hajnallott augusztus 10-én, midőn Otto király nyolcz dandárban megindítá — s nehogy a szemközt álló magyar sereg nyilaitól sokat szenvedjenek, csalitos, cserjés földön vezette — hadait a magyarokra, nem kételkedvén, hogy tudósításai szerint velök rövid időn szemben találkozik. De másként történt, mint a német vezérek gyanították. Mert míg seregek óvatosan halad előre s minden pillanatban várja a magyar had feltüntét, ennek a múlt éjjel kiküldött része a tábor hátába került, s az utolsó dandárt, melyet csehek képezének, véletlenül megrohanja, szétveri s az őrizetére bízott egész poggyászt elfoglalja. Ezután nyomban a hetedik és utóbb a hatodik dandárt támadja meg, s bennök sokakat leölvén, azokat is megfutamtja. Midőn Otto király ennek hírért veszi, egyszersmind, de még jó távolban, feltűnni látja maga előtt a magyarok derékhadát is. Konrád herceget tehát a 4-dik dandárral rögtön kiküldi, hogy magához vévén az ötödik dandárt is, állítaná meg a sereg hátában megfutott dandárokat, s ha lehet, üzné vissza az ott már győztes magyarokat; maga addig megállapodván, eszöndesen várja be a magyarok közeledő táborát. Konrád herceg gyorsan megfelelt a megbízásnak. A prédára esett magyar hadosztályt vértess lovasságával megrohanja, foglyait s martalékát jobbára elveszi, magát futamlásra kényszeríti, s még mielőtt a derékhadak megütköztek, győztesen tér vissza a királyhoz.

Otto ekkoron lelkesítő szavakat intézett az eddigi jó siker által különben is felvillanyozott hadaihoz, s megragadván paizsát s a szent lándzsát, az időközben teljesen kifejlett magyar derékhadat egész erejével megrohanja. És most egy véres harc fejlődik ki a mind két részről nagy harcvágygyal összezsapott ellenséges hadak között. A támadást és védelmet mind a két fél jó ideig egyenlő tűzzel és makaességgal folytatja; mind a két részen százanként hullanak a harczsorokban. Ekkor érkeznek vissza a magyar táborba némely csapatok azok közül, melyek az ellenség

megkerülésére kiküldettek, s Konrád által megverettek. A magyar vezérek ebből meglepetve látják, hogy a támadással elkéstek. A szerencsétlenség híre hamar elterjed a seregben s közlehangoltságot idéz elő, minek következtében míg egy részük a németekkel már heves kézviadalba ereszkedett, a többség hátat fordít, s részint a közel fekvő helységekre, részint a Lech folyam felé futamodik. De ezeket is, amazokat is egyaránt veszély várja: amazok a helységekre körülfogatnak s lovaik fáradtsága miatt meg nem futhatván, harczolva hullanak el, vagy a felgyújtott házak lángtengerében vesznek el; emezek a folyamon átúszván, hasztalan ügyekeznek annak túlsó partjára felkapaszkodni: a part mindenütt meredek, s a feltörekvő fáradt lovak visszabuknak, s uraikkal együtt a hullámokban találják halálukat. Bulcs kit a német évkönyv ¹⁾ Pulszinak nevez — Lélel s még egy más vezérrel és számos közvitézzel együtt fogságba került. A foglyok egy része a helyszínén különféle képen leöletett. Többeket Eberhard, a bajor had vezére, Ebersperg várába vitt. Ott elszedé tőlök az arany lánczokat, melyek nyakaikon s a többi arany s ezüst ékszereket, melyek ruházatok alján függének. Egy részöket ezután elevenen temetteté el egy nagy árokban, a többit különféle módon kínoztatva ölette meg. A három fogoly vezér Otto parancsára Regensburgban felakasztatott.

De a németek sem nyerték olcsón a nagy győzedelmet, melyhez kevés hasonlót említhetnek évkönyveik. Konrád herczeg, midőn a nap s ütközet hevében, hogy friss léget szíjon, sisakját leoldá, egy magyar nyíl torkába furódott, s óhajta szerint halva rogyott le a csatamezőn. Vele együtt estek el az augsburgi püspök testvére, Dietpold gróf, s huga-fia Reginbald gróf, két Kyburg s több más grófok és vitézek. Otto király nagy magasztalás tárgya lett népénél,

¹⁾ Annal. Sangallens. Pertznél I, 79.

955. mert „kétszáz év óta egy királyuk sem nyert ily nagy győzedelmet“, u. m. a krónika ¹⁾).

A nemzeti hagyományok szerint a megvert magyar hadból, melynek romjait az útja közben mindenütt föltámadt földnépe is egyre fogyasztotta, csak heten érkeznek vissza hazájokba, kiket aztán a büszke nemzet, hogy ők is inkább nem választották a hősi halált a gyáva megfutásnál, *gyász-magyaroknak, magyarkáknak* gúnyolt s nevezett el, és javaiktól megfosztva, szolgaságra kárhoztatott. A közvélemény e kemény ítélete még utódaikra is kiterjedt: gyermekeik, unokáik megvetett koldusokként bolyongtak a hazában, mígnem őket Sz. István király az esztergami Sz. Lázár klastromának adományozta, mely időtől fogva Sz. Lázár szegényeinek neveztettek ²⁾).

Botond, a másik had vezére, hírét vévén társai veszedelmének s a kegyetlenségnek, melylyel a németek magyar foglyaikat halálra kínozták, minden német foglyait szinte leölette, és miután a győzedelmétől elbizakodva hazatérő német had szerte barangoló esapataitól a magyarok augsburgi táborában szerzett zsákmányuk nagy részét elszedte, hadát szerencsésen visszavezette hazájába ³⁾).

A német írók, azoknak kivált egy újabb iskolája, büszkén szokta emlegetni a Lech-parti ütközetet, mint a német

¹⁾ Fő forrás ezen nevezetes ütközetre az egykorú Widukind: Res gest. Saxon. Pertznél III, 457. köv. Említi azonban rövidebben majd minden más évkönyv is Pertz gyűjteményében. Thietmár krónikája (Pertznél III. 746) és Annalista Saxo (U o. VI, 612) úgy írják le az ütközetet, mintha Konrád hercegnek az utóhadat megtámadt magyar csapatok felett nyert győzedelme aug. 9-kén, a főütközetet megelőző napon történt, s így két nap egymás után folyt volna a harc; mit azonban Widukind tanulmányozása hibának mutat.

²⁾ Chron. Budense 1838-ki Podhradezky-féle kiad. I. 45.

³⁾ A sangalleni évkönyvek (Pertznél I, 79) mondják ugyan: „et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lech, extincto exercitu eius“, — de míg egy részről

szellemi, erkölcsi fensőbbtség eredményét; és valamint a németek eddig szenvedett vereségeinek okait egyedül a birodalom fejedelmeinek viszályaiban keresik: úgy az augsburgi ütközetéről szóló elbeszéléseikben jobbra ilyféle következtetésekkel állnak elő: ime, mihelyt Henrik s Otto alatt a birodalom nagyjai egyesültek, a német vitézséggel, szellemi s erkölcsi fensőbbiséggel nem mérkőzhetett többé a barbár magyarság. Egy-kettő elismeri azt is, mit forrásaik tanúsága után tagadniok nem is lehet, hogy Henrik hadrendszerét megjavította s különösen lovasságát tetemesen megszorította.

A tény, hogy a magyarok, kik félszázadig annyi diadalt aratva, nevöket félelem s rettegés tárgyává tették Európában, azontúl a németekkel szemben többnyire vereséget szenvedtek, kétségtelen. De e következményeiben a magyarokra s németekre egyaránt nevezetes, nagy eseményt soha sem fogjuk eléggé indokolhatni, ha egyoldalúlag mindig csak a németekre tekintünk s a magyarokat számba sem vesszük. Mind a két nemzet állapotát szükség mérlegelni, hogy az eseményt megfejtessük. És ezt téve, úgy látjuk, hogy míg a német nemzet számtalan veszteségeiből merített tapasztalásain okúlva, a magyarok példája szerint lovasságát megszorította, hadszerkezetét javította, harczmodorát tökélyesbítette, szóval, egy új honvédelmi rendszernek vetette meg alapjait, s egyszersmind politikai egységét és összetartását is megszilárdította; és ekképen minden tekintetben haladt, fejlett, erősödött. a magyarnál ugyanezen idő alatt mind erkölcsi mind politikai tekintetben hanyatlás állott be. A külföldön gyűjtött tömérdek

ezen tudósítás bizonyossá teszi, hogy mind Bules, mind Lél elfogatott; más részről kétségtelennek tarthatjuk, honi kútfoink szerint azt is, hogy a másik had vezére Botond vala, s nem az ő hada, mely szerenésen haza érkezett, s nagyobb is volt, mintsem hogy a cseheknek megfelelni képes ne lett volna, hanem az augsburgi ütközetből megfutott kisebb csapatok ölettek le a lesben álló cseh herczegtől.

955. — martalék az erkölcsöket megvesztegette; a dicsvágy helyét sokaknál pénzsomj foglalta el; a folytonos győzelmek, melyeket az előttök járó félelem s rettegés mind könnyebbé tett, elbizottságot, hanyagságot szült; a hajdan oly szigorú fegyelem megtágult, óvatosságuk, mindenre kiterjedő figyel-mők, mit még VI. Leo császár annyira dicsért, gondatlan-sággá fajult a kalandokban, melyek lefolyta alatt a zsák-mánylás végett kisebb, könnyen legyőzhető csapatokra szé-ledének. S e mellett politikai egységek is majdnem egészen megsemmisült. A külön törzsek alig függtek össze többé; az államegység annyira meggyöngült, hogy hadjárataikat, melyeket elébb, helyes tapintattal, nevők s fegyverhatalmok tekintélye s új hazájoknak a számra sokkal nagyobb népek, a hatalmas két császári birodalom közt annál gyorsabb meg-szilárdítása végett, nemzetileg intéztek, a külön törzsek már külön, mindenik csak a maga kezére működve, egye-dül rablás, zsákmánylás végett hajtották végre. Még Augsburgnál is csak két törzs fiatalsága volt jelen. Szóval a fegyelmében, hadi szerkezetében, erkölseiben és politikai egységében egy időre hanyatlásnak indult magyar azon erőt, melylyel Európát elébb félszázadig remegésben tartá, annál kevésbbé lón képes azontúl kifejtteni, mivel számban is tetemesen megfogyott félszázadig űzött kalandjai alatt.

Az augsburgi ütközet következményei jelentékenyek voltak mind a kül-, kivált a német, mind a belföldre. Csak mellékesen említve az erkölcsi következményeket, a németek nemzeti érzetének, önbizalmának hatalmasabb fölébredését; ellenben a magyarok kedélyének szükségkép annál kínzóbb hangulatát, minthogy e vereséget igazságtalanul támadó, szükségtelen háborúban, jobbra megoszottságuk, ezen annyszor elkövetett hibájok miatt szenvedték — az ütkö-zet kétségtelenül mind a magyar, mind a német nemzetre nevezetes társadalmi s politikai átalakulásnak lón kútfejevé. A magyarokra nézve: ez lón egyik főbb indokává, hogy felhagyván a rabló kalandokkal, mindinkább békés foglal-

kodásokhoz, földműveléshez, műiparhoz szokjanak, melyek nélkül államintézmények a szó szorosabb értelmében alig képzelhetők: ez hatott, habár közvetve, siettetőleg a kereszténység fölvetelére is, miután, tekintvén a magyarok összes erkölcsi állapotát, igen valószínű, hogy e rablókalandok nélkül a kereszténység már eddig is útát tört volna magának a nemzetben. A német birodalomra nézve pedig egyebek közt legnevezetesebb következménye lett ezen ütközetnek az, hogy a határgrofságok, melyek a magyarok betörései miatt régóta megszűntek, mind észak- mind délkeleten, Magyarország egész hosszában helyreállítottak, s a birodalom politikai felosztása mindinkább azon alakot nyerte, melyet aztán több századon keresztül bírt. Ezen korban vetette meg II. Otto császár pártfogása alatt Bereh-told és Luitpold testvérpár az észak-keleti grófságban (Ostmark), melyet utóbb Ausztriának neveztek, a két századon keresztül virágzott Babenberg fejedelmi ház alapját. Ekkoron emelte föl hatalmát Piligrin püspök is a passauai egyháznak, mely aztán szintén befolyást gyakorlott a magyar nemzet megtérítésére.

E nevezetes következmények mindazáltal nem mutatkoztak rögtön a magyar nemzetben. Nem egy könnyen tudtak leszokni eleink a félszázadnál tovább üzött rablókalandokról, melyek egy részről a földműveléstől rég elszokott, azt szolgálai munkának tekintő harezias népnek foglalkodást szereztek, kandíságukat, kaland- és ujságvágyukat kielégíthették; más részről őket nagy kienesek birtokába juttatták. Miután tehát Németországot az ágostai ütközet után háborgatni nem látták tanácsosnak, s legfelebb a határszéleken, ott is már nem martalékkért, hanem a haza határainak védelmében, harezoltak néha-néha a kelet felé terjeszkedő határgrofik ellen ¹⁾: a bolgár és görög tartományokba tettek kirándulásokat.

¹⁾ E határszéli harezokról kevés tudomásunk van. Egyet említ Thietmár (II, 17.) melyben a magyarok lőnek győztesek. De minthogy

960.

Becsapások
Görögországba.

Ha honi kútfeinket hallgatjuk, az ágostai ütközet után némely olasz tartományokat zsákmányoltak ki, azután pedig öt évig pihentek eleink. Ezen évek elteltével Bolgárországon keresztül barangolván, Drinápolyig hatoltak, s onnan, mint-hogy ellentállásra nem találtak, egészen Konstantinápolyig kalandoztak. E hadjáratról több mondát regélnek hagyományaink. Egy napon itt egy óriási termetű görög jó ki a császári fővárosból, ki egyszerre két magyarral kívánt megvívni, mondván, hogy ha mind a kettőt le nem győzi, Görögország évi adót fizessen a magyaroknak; de ha legyőzi, a magyarok távozzanak a birodalomból. A magyarok közül egy ideig senki sem állott ki a görög ellen a fővényre; de midőn a görög tovább is hetvenkednék, kilép végre Botond vezér, s az óriásnak² a vívásra jelt adandó, a város érzekapujához futván, azon oly lyukat üt buzogányával, hogy rajta öt éves gyermek keresztül bujhatott, s a csodálatos erő emlékeiül azt a görögök utóbb sem igazították ki. Ezt tévén Botond, fegyvertelenül áll ki a síkra. A magyarok lóháton kört képezvén, a görögök a város falaira gyűlve, készülnek a vívás szemléletére. Kilép végre a görög óriás is, és midőn Botondot egyedül látná a téren, felkiált: miért nem hozott magával még egy magyart a maga segedelmére? Botond azonban válasz helyett megragadja a görögöt, s birkozva kezd vele küzdeni; egy órai kemény tusa után végre oly erővel sújtja őt a földhöz, hogy annak karja kettétörvén, felkelni sem bírt többé saját erejéből. A császár és a császárné a görög³ urakkal, ennek láttára, szégyenpirral sompolyognak le a falakról. A magyarok ezután a győzelem díját, az adót követelik; de midőn arra a császár csak mosolygással válaszolna, a város alól elszállván, a görög tar-

970 táján már mind a karantán, mind az osztrák határgrófságot helyreállítva találjuk, kétséget nem szenved, hogy ezen tartományokért, melyek a század eleje óta részben a magyarok birtokában voltak, több harcznak, ha tán apróbbnak is, kellett vívatni.

ományokban szedett zsákmánynyal szereznek kárpótlást a 961.
megtagadott adóért. Ezzel zárták volna be a magyarok hadi
kalandjaikat, melyekkel félszázadon túl nyomorgatták Eu-
rópa népeit ¹⁾.

Bizonyosabb ezen hagyományos népmondáknál, mit a
görög és német írókban találunk feljegyezve. Ezek szerint a
magyarok 961 óta több ízben, bár eleinte csak kisebb esa-
patokban, kalandoztak a Görögbirodalom tartományaiban.
A mondott évben egy ily csapatot Marianus patricius vert
volna meg Thráciában ²⁾. De viszont a következő esztendő- 962.
ben háromszáz magyar egy ötszáz főből álló görög hadosz-
tálylyal megütközvén, azt nem csak legyőzte, hanem fog-
lyává is tévén, a váltságdíj reményében Magyarországra
hozta magával. E jó siker 963-ban egy más, csak kétszáz 963.
főből álló csapatot arra ingerelt, hogy Macedoniába törjön.
A merész kalandorok majdlem egészen Konstantinápolyig
zsákmányoltak; de midőn martalékkal terhelve térnének
haza, egy hegyes szorosban a lesben álló görögöktől megtámad-
tatván, negyvenen közülök fogságba jutottak. Ezeket Ni-
cephorus Phocas utóbb szolgálatába fogadta, s drága ruhába
öltöztetvén, assyriai hadjáratára testőrökül vitte magával ³⁾.

964 óta nagyobb csapatok törtek be Bolgárországba, 964.
hol ekkoron Péter fejedelem uralkodott a görög császár
fenhatósága alatt. A bolgárok, ellentállni képtelenek,
Nicephorus Phocas császártól kértek segédelmet; de azt
nem nyerhetvén, a magyarokkal békére léptek oly feltétel
alatt, hogy ezek őket minden pusztítástól kiméljék meg; ők
ellenben szabad átmenetelt engedvén a magyar hadaknak
Görögországba, s ellenök a görögöknek nem adnak segedel-
met. Taksony e szerződés értelmében 967-ben Thráciára 967.
törvén, annak egy részét elpusztítá. A császár utóbb, mit-

¹⁾ Kézai, Endlichernél i. h. 107.

²⁾ Continuator Theophanis. I. 300. párisi kiad.

³⁾ Luitprand Legat Constantinapolit. C. 45. Pertznél III, 357.

967. sem tudván a szerződésről, meginté Péter fejedelmet, hogy ne engedje a magyarokat, tartományainak pusztítására a Dunán átkelni. De Péter visszaizeni, hogy miután szükségében a császártól segedelmet nem nyert, ő a magyarokkal békét kötött, s míg maga általok nem háborgattatik, nem hajlandó velök kikötni. A császárnak nagy kedve volt megbüntetni a hűtlen fejedelmet, s mivel magának Assyriában volt háborúja, egy patriciust nagy összeg arannyal Szvatoszlav orosz fejedelemehez küld, őt rábirni, hogy támadja meg a bolgárokat. Az oroszok, kik a kozár birodalom gyöngültével e század eleje óta mind hatalmasabbak lettek a Feketetenger éjszaki részein, örömmel kaptak az alkalmon s 968 nyarán Bolgárországra törvén, több várat megvettek s nagy martalékkal tértek vissza hazájokba.

969. Szvatoszlav a következő évben már nemcsak újabb zsákmányra, hanem birodalma tágitására is vágyódván, újabb hadjáratot intéz Bolgárországba, s ott hódításokat kezd tenni. Az év végén Nicephorus Phocas megöletett, s utóda Zimiscees János ráizen Szvatoszlavra, hogy miután elődétől már bőségesen elvette segedelme díját, takarodjék haza a birodalomból. De Szvatoszlav elbizakodván fegyverei szerencséjében, kevélyen válaszol, hogy nemcsak nem hajlandó teljesíteni a császár akaratát, hanem rövid idő múlva Byzanczot is körültáborolni szándékozik. A császár, e választ vévén, Bardasz Secleroszt haddal küldi az orosz ellen. Szvatoszlav viszont a magyarokkal és besenyőkkel lépett szövetségre s ezek segélyhadaival megerősödvén, Thráciára tört s azt Drinápolyig pusztítá. Bardasz, csak tizenkét ezernyi hada lévén, nem mert megütközni a nagy számú ellenséggel s a város falai közé zárkózott. A szövetségesek több ízben harczra szólíták a görög vezért, de ez csak nem mozdult erős falai mögül. A szövetségesek tehát megvetve a gyöngye ellenséget, ki velök nem mer megmérkőzni, a hadi fegyelemmel felhagytak: részök lakmározásokba merül a táborban, részök szerteszéjjel barangol a

vidéken. Ezt látván Bardasz, tervet készít, melynél fogva a külön nemzetségek szerint három külön táborban tanyázó ellenségét részenként tenné tönkre. Egy napon tehát seregének nagyobb részével maga a város közelében lesbe állván, némi csapatokat az ellenség táborába küld, hogy azt színlelt futamlással törbe csalnák. A terv sikerült. A kiküldött csapatok a besenyőkre bukkantak, s ezeket rövid csatározás által a város alá csalták. Bardasz itt őket körül fogja s majdnem egy szálíg levágja. Ezután győztes hadával a magyarokra és oroszokra rohan, s kemény harez után, mely estig tartott, végre ezeket is futamlásra kényszeríti ¹⁾).

És ezt lehet tenni a magyarok utolsó hadi kalandjának a külföldön. Mert bár Szvatoszlav, még ezután is folytatta a háborút a görögök ellen, mígnem a harezias császártól Szilisztriában ostrommal szorongattatván, 972 tavaszán békét kötött: a magyarok, úgy látszik, az említett vereség után hazatérvén, a háborúban többé nem vettek részt.

Taksony e vereség után még két évig élt; de többé új települők sem nyugatra, sem délre nem engedte kalandozni alattvalóit. Méltán félvén, mint honi emlékeink mondják ²⁾), hogy a magyarok rablókalandjaitól annyit szenvedett külföldiek, ha még tovább is ingereltetnének, egyesülve támadandják meg az országot: nemcsak békében honn marasztalta nemzetét, hanem kormánya utolsó éveiben arról is gondoskodott, hogy országát ilyféle megtámadások ellen biztosítsa, s a nemzet harezosainak megfogyott számát rokon fajúakkal szaporítsa. Már fentebb említők, hogy Zsolt is besenyő népek megtelepítése által erősítette az ország nyugati határait. Ezeken kívül most egy újabb besenyő raj szállt meg az országban, emlékeink szerint a besenyő földről, mely akkoron Erdély keleti széleitől a Feketetenger északnyugati partjáig, a mai Moldvában és Beszarabiában, a magyarok

¹⁾ Cedrenus párisi kiad. 660. köv.

²⁾ Kézai, Endlichernél 106.

970.

egykori Etelközében, létezett. Valószínű azonban, hogy ezek azon besenyők voltak, kik Szvatoszlavval s a magyarokkal Drinápoly mellett táboroztak s Bardasz által megverettek. Vezérüket Thonuzobának nevezik hagyományaink, ennek fia volt Örkönd, a Tomaj nemzetség törzs-apja. E jövevényeket a Kemei földön, a Tisza mellett, az abádi rév táján, azaz a mai Nagy-Kunságban telepítette meg a fejedelem. Abád helység s Tomaj pusztá maiglan létezik azon vidéken.

Besenyőkön kívül Taksony uralkodása alatt, — egy küli¹⁾ tanúsága szerint 957-ben — még bolgár népek is költöztek az országba, nem azon bolgárok közül, kikkel a magyarok oly gyakran háborúskodának az al-Dunánál, s kik oda több száz évvel előbb szakadtak le ősi hazájokból, s ott szláv népekkel összekeveredvén, elszlávosodtak, hanem azon verrokonokból, kik a Volga táján az ugynevezett Nagy-Bolgárországot alkották, s a magyarokkal és kozárokkal ugyanazon, legfőleg szójárásban különböző nyelvet beszélték. E bolgárok két rajban érkeztek az országba. Az elsőt Bille és Boksa testvérek vezették, kiknek Taksony fejedelem az ország több részeiben tűzött ki tanyákat, vezéreiknek pedig Pest várát adományozá oly feltétel alatt, hogy, a magyar várszerkezet törvényei szerint, a velök ott letelepedett nép kétharmada várjobbágyokká lévén, a vár őrizetét tartsa kötelességének, s csak egy-harmada maradjon az említett főnökök alatt jobbágyi viszonyban²⁾. A másik csapat Hetény nevű nemes vitézzel érkezett, kinek megtelepedése helyét nem említik hagyományaink: úgy látszik mindazáltal, hogy ez a temesi tartományban létezett, mint az alább említendőök mutatni látszanak. E bolgár telepek emlékeinkben izmaelitáknak neveztetnek, mi azt bizonyítja,

¹⁾ Reinaud : *Geographie d'Aboulfeda* I. 294. 5) alatt.

²⁾ Ld. a nemzeti honvédelem rendszeréről bővebben a magy. Akadémia 1841-ki évkönyveiben megjelent értekezésemet.

hogy e nép már beköltözése idején az izlam valláson létezett; mert a mohamedánok közönségesen izmaelitáknak, vagy szerecseneknek neveztettek a középkorban ¹⁾, midőn emlékeink is irattak. — Az arab kútfőkben találunk ugyan feljegyezve egy hagyományt, mely szerint e bolgár népség csak Magyarországra lett megtelepedése után tért volna az izlamra; de annak valóságán több okunk van kételkedni. De bár miként legyen, érdekesnek találjuk közleni e hagyományt, mely e népségnek egyéb viszonyaira is vet némi világot.

„Aleppóban létezvén (1220 táján a keresztény időszámítás szerint) — ugymond Jakuth — a baskiroknak nagy számú csoportját láttam, kiknek haja és arcza igen vörös volt s a kik Abu-Hanifa vallásfelekezetéhez tartoztak. Egyet közölök megszólítván, kérdezősködtem tőle hazájáról és életmódjáról. Ő ekként válaszolt: „A mi hazánk Konstantinápolyon túl van egy nép országában, mely a frankok közt lakik s melyet magyarnak neveznek. Mi bár muzulmánok vagyunk, az ő királyuknak engedelmeskedünk. Országának szélén (mint mondók, valószínűleg a temesi tartományban) mintegy harmincz helységben lakunk, melyek mindenike hasonló nagyságára nézve egy kis városhoz; de Magyarország királya nem engedi hogy azokat falakkal foglaljuk körül, félvén, nehogy ellene föllázzunk. Minden felől keresztények környeznek bennünket; éjszokról a szlávok, délről a pápa tartományai, kit a keresztények a Messias helytartójának tekintenek, s ki nekik az, mi a mozemeknek a khalifa; nyugatról vannak az Andalus (?) tartományok, keletről a Görögbirodalom. Mi a magyarok nyelvét beszéljük, ugy öltözködünk mint ők, hadseregekben szolgálunk, s velök együtt harezolunk minden ellenségeik ellen, kivéve az izlam híveit.“ Kérdezvén őt, miként vehették fel a baskirok az izlamot, holott mindenfelől keresztényektől kör-

¹⁾ Reinaud: Sur les invasions des Sarrassins. 231.

972. nyztetnek? — ekképen folytatá: „véncink közöl többektől hallottam, hogy hajdan hét mozlem férfit jött Bolgárországból a mi vidéküinkre, kik köztünk megtelepedtek. E mozlemek fölvilágosítának bennünket vallásunk hamis volta felől s megmutatták az izlam egyenes, igaz utját. Isten kegyelme volt velünk, s mi megnyitottuk szívünket a hitnek és mindnyájan mozlemekké levénk. Mi ide az egyházi törvényeket jövének tanulni. Midőn hazánkba visszatérünk, tisztelettel fogadtatunk s a vallás ügye bizatik reánk.“ — Kérdezem még őt, folytatja Jakuth, — miért borotválják le a keresztények módjára szakállukát? Ő válaszolá: „Azok, kik közölünk fegyvert viselnek, leborotválják szakállukat, s a frankok (azaz: a magyarok) viselete szerint öltözködnek de nem így a többiek“ ¹⁾.

Ezen böles intézkedések közt, melyek által Taksony némileg helyre hozta a hibát, melyet abban elkövetett, hogy ama kalandos hadjáratokat még akkor is oly sűrűn engedte folytatatni, midőn az állam megszilárdítására nézve nemcsak szükségtelenekké, hanem a népet tetemesen megfogyasztván, károsokká is váltak — 972-ben megszűnt élni. A hagyomány sírját azon helységbe helyezi, mely Pest megyében, a Duna mellett maiglan az ő nevét viseli.

IV.

Gejza fejedelem.

Gejza kormánypolitikája

Gejza, kit emlékeink Geichének ²⁾ is neveznek, még atyja életében a Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula vajdának Sarolt nevű leányát vette volt nőül. Nagyön valószínű, hogy valamint Taksony még atyja, Zoltán, életében átvette volt az ország kormányát: ugy Gejza is

¹⁾ Fraehn fordítása. Mémoires de l'Académie de St. Pétersbourg 1821. VIII, köt. 623. l.

²⁾ A sinai nyelvben *kei* annyit tesz, mint győzelem. Nem rokon-e ezzel a Gejza név, miszerint az győzöt jelentene?

tényleg gyakorolta legyen a fejedelmi hatalmat atyja végső éveiben.

Gejza, ifjúsága teljében, az értelem és kedély mind azon tulajdonságaival felruházva kezdé meg nemzete kormányzatát, melyeket ennek fenmaradása és jóléte a súlyos körülmények közt igényelt. Beható, éles értelemmel, status-férfiúi tapintattal, ő — miként kormányának eredményei tanúskodtak — határozott, erős, sőt kemény s érdes jellemet és kitartó szilárdságot egyesített magában. Ily fejedelem az adott viszonyok közt, valóságos szerencse volt a nemzetre nézve, mely, ha Gejza is két előde kormánypolitikáját követi vala, könnyen vesztét érhetette, vagy legalább függetlenségét látta volna megesorbítva.

Ő azonban egészen letért az elődei által járt utról. Élesebb értelemmel, több államférfiúi bölcsességgel birt, mintsem hogy be ne látta volna, mily veszély érhetné megfogyott, meggyöngült nemzetét, ha most az erős hatalom magas fokára emelkedett nyugati szomszédjával háborúba keverednék. Különben is eléggé meggyőződhetett, hogy a kalandok s hadjáratok a külföldre nem csak azt eredményezték, mit, úgy látszik, őseink azok által elérni akartak, hogy nevöket szomszédaiknál félelmessé tévén, magokat az új hon birtokában annál inkább megszilárdítsák; hanem, miután e hadjáratok kelletinél tovább üzettek s merő rablókalandokká fajultak, élénk gyűlöletet is ébresztettek irántuk az európai népekben. A gyűlölet pedig boszúszomjjá vált, nihelyt megtört a magyar fegyverek varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszúfégyverének pedig a megfogyott, fegyelmében meglazult magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellen, mint nem a húnok és avarok, kik épen azért buktak meg, mivel azonosodni nem akartak Európával.

Gejza tehát, hogy az európai népeket megengesztelje, vagy legalább boszúfégyveröket a maga nemzetéről elhárítsa, mindjárt kormányra lépte után elhatározta magát,

972.

hogy nemcsak minden ellenséges összeütközésnek elejét vegye, hanem, amennyire csak lehet, barátságos viszonyba is lépjen a német császárral. Addig is tehát, míg erre alkalom ajánlkoznék, békés szándokainak tanúsítása végett, a nemzet főbbjeivel tartott tanácskozások után, a hadi kalandokat és rablásokat a határszéleken újabban is szigorúan megtiltotta.

Ezen alkalommal, úgy látszik, különben is beható tanácskozások folytak a nemzet állapota, a kormány követhető iránya s teendői felett. A fejedelem tanácsában, minden valószínűséggel legnagyobb befolyást, tekintélyt gyakorolt Gejza ipja, Gyula erdélyi vajda, ki a görög írók szerint miként fentebb elbeszéltük, a keleti császárral kötött béke biztosítása végett túsul ment Byzanczba, s huzamosabban ott lakván, patriciussá is neveztetett s kereszténynyé lett és hazatérve egy Hierotheus nevű szerzetest hozott magával ¹⁾ Ő, úgy látszik, a byzanci udvarban időzése alatt nem csak kereszténynyé lett, hanem az európai politika viszonyaival is bővebben megismerkedett, s azokba most vejét is beavatta. Talán épen ő figyelmeztette az ifjú fejedelmet azon veszélyekre is, melyek a nemzetet fenyegetik, ha ez az eddigi irányban folytatja életét: félig nomad, ázsiai módon, rabolva, kalandozva él Európa polgárosodottabb népei közt, pogány vallásán marad a kereszténység közepette.

Ilyféle előterjesztések az értelmes, tapasztalt, keresztény Gyula részéről ébreszthették fel Gejzában annak érzetét, hogy nemzetének multhatatlanul szüksége megváltoztatnia életmódját, foglalkodásait s erkölceit, nehogy a szomszéd népek elébb utóbb ellene zúduljanak, s mint közös ellenséget kiirtsák vagy meghódoltassák. Fogékony értelmét, úgy látszik, hamar áthatotta a nemzeti átalakulás

¹⁾ Theophanis Continuator. Velencei kiad. 200. l. Emlékeznék erről még Joannes Seylices, Curopalates, Cedrenus, Compend. Hist. és Zonaras Annal. Lib. XVI. num. 21

szükségéről való meggyőződés; ezen átalakulásra pedig legcélszerűbb eszközl önként ajánlkozik a keresztény vallás felvétele. Mind ez bár határozott adatokkal be nem bizonyítható, de a történelem rendes fejleménye szerint annál valószínűbb, minthogy feltehető, hogy neje Sarolta nem mulasztotta el őt bővebben megismertetni a kereszténység tanaival s hajlandóvá tenni azok elfogadására.

A kül példa sem hiányzik, mely különösen alkalmas lehetett Gejzát mindinkább megbarátkoztatni a kereszténységgel. Csehország csak pár évtizeddel elébb vette fel a kereszténységet. Miciszlav lengyel fejedelem pedig öt-hat évvel elébb lett kereszténynyé ¹⁾. Ha azonban e példából láthatta is Gejza, hogy e fejedelmek, mióta a keresztény egyházba léptek, biztosították is magokat és népeiket a német birodalom megtámadásai ellen; de egyszersmind arról is meggyőződhetett, hogy függetlenségük nem maradt épségben a császárok befolyásától. I. Otto, ha még nem tette is őket forma szerint a birodalom hűbéreseivé; de még is sikerült neki, a köztök kitört viszályokat ügyesen felhasználva, békebiróként lépni fel közöttök, és ekként császári tekintélyét és hatalmát némileg mind a kettejökre kiterjeszténi. Hogy I. Otto császár Magyarországra nézve is hasonló célzt tűzött legyen ki magának, az ostmarki és karantani új határgrófságok munkássága a német birodalom keleti határszélein nem hagyhatott kételkedni. Ezekből könnyen megérthető vala, hogy Otto célja Magyarország irányában sem más, mint vagy békés uton s különösen a kereszténység felvételének közbejöttével lépni vele barátságos viszonyba, mi aztán a német fenhatóság elismerésére is utat nyithatna; vagy fegyvererővel hajlítani a magyarokat a német fenhatóság alá.

* ¹⁾ Annal. Capit. Craco. Pertznél: Monum. XIX, 585. Annal. Cracov. Vestusti és Chron. Polono-Siles. U. o. 557. köv. Sommersberg Rer. Siles. Script. I, 293. Breve Chron. Siles. Stanizla 4: Script. Rer. Siles. I, 34.

Gejza helyzete minden tekintetben felette kényes, sőt válságos volt hatalmas és vállalkozó szomszédja irányában, s a veszélyt csak ügyes magatartással lőn képes nemzetéről elhárítani. E helyzetet minden oldalról megfontolván, miként a bekövetkezett események bizonyítják, két dologról világos meggyőződésre jutott az ifjú fejedelem: egyik az, hogy a békét Németországgal minden módon fen kell tartania; másik az, hogy a kereszténységnek útát kell nyitnia nemzete keblében.

Ha, mint hihető, felteszszük, hogy Gejza tanácsában ipja, az élemedett, tapasztalatdús Gyula vajda birt legnagyobb befolyással: valószínűnek fogjuk azt is találni, hogy midőn a kereszténység felvételének szükségéről folyt köztök a tanácskozás, az sem maradhatott szó nélkül, hogy a terv valóztatásának esetében melyik egyházhoz, a keletihez-e vagy a nyugatihoz csatlakozzék a magyar nemzet? Azon körülmény, hogy Gyula s általa Sarolta, Gejza neje is a keleti egyház híve volt, hogy továbbá ezen szertartású kereszténység általa Erdélyben talán már némi sikerrel terjesztetett is; az ország déli részén pedig, a Maros és Duna közti tartományban a benszülöttek nagy részének vallása volt s ott görög klastromok és szerzetesek is léteztek, — e kérdés szóban forgásáról s megfontolásáról alig hagy kételkedni. És ha ez csakugyan megtörtént, a nemzeti függetlenség megőrzése tekintetéből kétségkívül tanácsosbnak tűnhetett fel a keleti, mint a nyugati egyházhoz való csatlakozás, attól lehetvén tartani, hogy mint Cseh- és Lengyelországban, a német térítők, majd a német császár beavatkozásainak is útát törnek. Más részről azonban önként feltolakodhatott ama kérdés is: vajjon nem fogná-e épen a keleti egyházhoz való csatlakozás erősebben felingerelni a német császárok féltékenységet s ürügyet szolgáltatni azoknak ellenséges fellépésére?

Mind ezek azonban oly kérdések, melyeket ha érint is, mint a dolog természetében fekvőket, de tényleges adatok

hiányában nem dönthet el a történelem ¹⁾. Ez csak azt jegezhetheti fel kétségtelen tény gyanánt, hogy Gejza, akár a körülményekből felmerült okok súlyától meggyőzötve, akár

¹⁾ Vannak írók, köztük Schwartz Godofréd (*Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta* című munkájában), kik Gejza második nejeről, a lengyel Adelheidről mit sem tudván, és Sarolta fejedelemné hatását a kellőnél többre becsülván, azt állítják, hogy Magyarországon az ő szertartású görög egyház tette legyen első hódításait. Mások ellenben, mint Stilting, ki egy hosszú, sok részben alapos értekezést írt vala Sz. Istvánról (*Acta Sanctor. Septemb. I. köz.*) s utána többen mások, kik a görög íróknak a Gyula megtéréséről általunk is idézett elbeszélését mind egy szóig kétségbe vonják azon okból, mivel az az esemény után csak mintegy másfél századdal élt Scylices. Cedrenus és Zonaras irataiban foglaltatik, és arról sem az egykorú Constantin Porphyriusz császár sem más egykorú vagy legalább közelebb eső írók, mint például Theophanes folytatói, sem a latinok közül senki nem emlékezik munkáikban. Pedig ezek közül kivált Luitprand, ki éppen a X-dik században élt s mint I. Otto császár követe Byzanczban is járt vala, a fontos eseményről könnyen szerezhetett volna magának tudomást. Felhozzák még azt is, hogy Constantin császár, ki alatt ez történt volna, maga határozottan állítja (*De administr. Imperii Cap. 40.*) hogy „a magyarok nélkülözik a kereszténységet”.

Azonban mind ezek daczára nincs miért vessük el végkép a Gyula megtéréséről szóló elbeszélést. Stiltinget s követőit csak az vitte erre, mivel a görögöknek egyáltalában nem akarja átengedni Magyarországon a kereszténység első magvai elhintésének dicsőségét. De hiszen, ha elfogadjuk is Gyula megtérését s Hierotheus bejöttét, abból még nem következik, hogy ők csakugyan nagyobb sikerrel is terjesztették volna az ő-hitű kereszténységet. Tudjuk, hogy már II. Gyula, az állítólag megtért I. Gyula testvérének, Zombornak, fia is ellensége volt minden kereszténységnek, és Sz. Istvánnak fegyverrel kellett őt engedelmességre hajlítani. — E nevezet *ő-hit* sem bizonyítja azt, mint talán látszhatnék, hogy a római előtt a görög szertartású kereszténység volt legyen elfogadva a magyarok egy része által. E nevezet valószínűleg csak azóta jött divatba nyelvünkön, mióta Nagy-Gergely pápa az időszámítást kiigazítván, új naptárt hozott be a róm. kath. valláson lévők közt, míg a görög szertartású keresztények azután is máiglan az ő naptárt tartották fen: s innen ment át magára a vallásra is az *ő-hit* elnevezés. —

972.

magok az események kényszerítő hatalmától indítatva, kísérletet sem tett a keleti kereszténység behozatalával, hanem eleitől fogva a nyugatinak határozta megnyitni országát.

1. Otto császár
követsége
Gejzához.

Erre maga az események fejleménye is csakhamar kényszeríté némileg a fejedelmet. Otto császár, értesülván az új fejedelem békés hangulatáról, Gejzánál is kísérletet akart tenni az iránt, mi neki néhány év előtt oly jól sikerült a lengyel Miciszlávval. A példa annáleszabóbb volt reá nézve, minthogy Miciszláv nemcsak a kereszténységet felvette, hanem, mi Ottonak szintugy, sőt épen főczélja volt, némi hűbéri viszonyba is lépett a birodalommal. Otto tehát Bruno verduni püspököt mindjárt 972-ben követségben küldé Gejzához. A követ utasítása sehol sincs részletesen följegyezve; de eléggé gyaníthatjuk annak czélját Ottonak Piligrin passauai püspökhöz írt leveléből, melyben ennek a követ támogatását kötelességévé teszi. „Bruno püspököt — így szól a levél — kedveltségedre bízuk, hogy bár mire volna is szüksége, mindennel bőségesen elláttassék . . . Mert a magyarok földére küldjük őt, hogy azok királyát, mennél előbb a mi szándokunkra hajlítsa. Gondod legyen tehát reá, hogy e követség a legovatosabban végrehajtassék; mert ha az, miként kívánjuk, szerencsésen sikerül, mind neked, mind a tiednek nagy hasznára leszen“ ¹⁾.

Gejza követ-
sége Ottohoz.

Hol és mikor találkozott s mit és mily eredménnyel tárgyalt Bruno püspök Gejza fejedelemmel, az emlékekben semmi nyoma: a találkozás felett azonban szintoly kevéssé lehet kétségünk. mint a siker felett, miután tudjuk, hogy Gejza a következő év tavaszán viszont követséggel tisztelte meg a császárt Quedlinburgban, ki ott tölté a husvéti ünnepeket. Ekkoron ott több népek követségei jártak a császárnál: a magyaroké mellett a görögök, beneventiek, rómaiak, a dánok, szlávok, bolgárok és az oroszok követeit említi az

¹⁾ Fejérnél: Cod. diplom. Regni Hung. I, 257 Hansiz: Germ. Sacra I, 207. Mabillon: Analecta 434.

évkönyvek ¹⁾), melyek szerint azok mindnyájan drága ajándékokat vittek a császárnak s hoztak vissza küldöiknek. Jelen volt Miciszláv lengyel és Boleszláv cseh fejedelem is, kik némi viszályos ügyben a császár békebiróságát kérték ki.

Mi különösen a magyar követeket illeti: miként az említett Piligrin passau-i püspök írta a pápának ²⁾), azok forma szerint békét, sőt szövetséget kötöttek a császárral, ki ennek feltételül, úgy látszik, viszont azt kívánta Gejzától, hogy a papoknak, szerzeteseknek, kik a keresztény vallás hirdetése végett országába menni akarnak, szabad bemenetelt engedjen s védelmet biztosítson ³⁾).

I. Otto azonban az így megkezdett barátságos érintkezést Gejzával nem folytathatta tovább; mert Quedlinburgból Magdeburgba menvén, néhány hét múlva megszűnt élni ⁴⁾). Az ügy fejlődését, haladását mindazáltal korántsem akasztotta meg a tevékeny, vállalkozó császár halála. Sőt miután ő hihetőleg nagy erélylyel sürgette volna annak valósulását, mi viszont a magyarok részéről könnyen féltékenységet, kora ellenzést támaszthatott volna: az ügy sikerére nézve talán még előnyös is volt a császár halála; nála nélkül tán lassabban, de annál biztosabban haladt az a jó vég felé. Egyébiránt bár mily rövid ideig tartott is, eredmény nélkül még sem maradt a barátságos érintkezés Gejza és Otto közt. A kölcsönös követségek mindenesetre engesztelőleg hatottak az egymás iránt oly sokáig ellenséges indulatú népekre, s mintegy sanctiot adván az egy idő óta már

¹⁾ Annal. Quedlinburg és Hildesheim. 973. évhez Pertznél III. Thietmar Chron. Lib. II. Cap. 20. U. o. Sommersberg: *Analecta Silesiae* I, 202.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. I, 260. Endlicher Monum. I, 131.

³⁾ Hartvic Vita S. Stephani. Endlichernél: Monum. I, 155.

⁴⁾ A quedinburgi gyűlés tartatott X-a kalend. április; mert 973-ban e napra esett a husvét; a császár pedig meghalt Nonis máji. Sommersberg: *Annal. Siles.* I, 202.

973. beállott békére, induló pontul szolgáltak arra, hogy köztök barátságosabb viszonyok, sűrűbb érintkezések fejlődjenek. —

Wolfgang első
téritési kísér-
lete.

És valóban, már azon idő tájban, midőn a verduni püspök küldetést nyert Gejzához, megtétt az első kísérlet az evangeliom hirdetésével eleink között. A svábországi Einsiedeln monostor egy szerzetese, — talán épen a követésre kitűzött püspök felszólítására s mintegy előfutárul, hittérítőként járt vala Magyarországon. E jámbor szerzetes Wolfgang atya volt, kit halála után az egyház a szentek sorába is beírt.

Wolfgang nemes aleman szülőktől származott s kora ifjúságától kezdve hajlamot horda magában a contemplatív, szigorúbb életre. Henrik trieri érsek őt annyira megkedvelte, hogy őt a maga helyettesének akarta kinevezni; de Wolfgang, alázatosságában e kitüntetést nem fogadta el, s a helyett egy iskolát kért ki magának, melyben a szegény gyermekeket ingyen taníthassa. 964-ben, midőn a trieri érsek meghalálozott, Bruno kölni érsek, I. Otto császár öcsese, megint püspökségre akarta emelni a szent életű, jeles férfiút. De ő most sem hajlott az érsek kívánatára, s az egyszerű papi kötelemeknél szigorúbb szabályok alá akarván magát vetni, Svábországban, az einsiedelni zárdában szerzetessé lőn. Itt azonban hamar meggyőződött, hogy a magasabb erkölcsi tökélyre koránt sem elég a bár mily szigorú de meddő asketai élet, mások üdvességét is munkálni vágyódék. Hihetőleg a Gejzához követtségbe küldött verduni püspök felszólítására tehát, s ennek mintegy előfutárul, Noricumba ment s ennek keleti vidékén, hittanítás végett csekély kísérettel Pannonia határáig hatolt.

Piligrin tervei
s működése. Itt azonban nem sokáig működheték a szent férfiú; mert Piligrin, passauai püspök, őt onnan visszahíván, Bur-
chard ostmárki gróf közreműködésével még 972 végén re-

gensburgi püspökké nevezte ki ¹⁾. A jámbor Wolfgang hiában törte fejét az okok felett, melyektől indítatva Piligrin öt szent műve folytatásában meggátolta. Most azonban tudjuk már Piligrin eljárásának okait. A nagyravágyó püspök, ki megyéjét érsekséggé vágyott emelni s e végett több hamis okmányt is koholt ²⁾, e célját a magyarok megtérítése s a Magyarországon alkotandó püspökségeknek a maga metropolitai hatósága alá vetése által törekedett leginkább s remélte is elérni. Mihelyt tehát Bruno verduni püspök Gejza fejedelemtől a fentebb említett eredménnyel visszatért, Piligrin Wolfgangot visszahíván, azonnal a maga kezébe vette a magyarok megtérítésének ügyét. Titkos céljainak létesítése végett, azonnal számos papot és szerzetest küldött az országba, hirdetni az evangéliumot. S már 974-ben, a lorch-i érsekségre vonatkozó koholt pápai bullával együtt a következő levelet küldé VII. Bencze pápának:

973.

974.

„Tudomásodra venni méltóztassál, legfőbb fejedelme a papságnak, hogy jelenleg lelkem minden vágyánál inkább óhajtanám az apostolok küszöbét meglátogatni. . . hogy amit levélre s követeim értesítésére bizok, szemtől szembe személyesen adhassam elő legszentebb atyaságodnak; de tilt oda mennem a magyarok újdön felavatott nemzete, melynél a békekötés alkalmával bizodalmasan megkezdtük a hittanítás művét. Mert bár az e nemzettől való rettegés megýém más tartománybeli hittanítói előtt nagy idő óta elzárta a bemenetelt: a jelen idő alkalmas volta mindazáltal oda hív engemet. A mindenható isten . . . megnyitni méltóztatott nekik szívének sokáig elzárt ajtaját, hogy ridegségök leple szétszakasztatván s vadállati kegyetlenségek meg-

¹⁾ Othlon. Vita S. Wolfgangi Pertznél IV, 530. Az életíró leginkább Arnoldusból merített: Memoria S. Emmerani Lib. II. Pertznél u. o. 556.

²⁾ Ld. erről E. Dümmler: Piligrin von Passau und das Erzbis-thum Lorch.

973.

szünnén, nyakaikat az úr szelíd jármába görbítsék. A kikhez midőn mind a szerzetesekből, mind más papi rendekből elég alkalmas férfiakat küldöttem,... az isteni kegyelem csak hamar oly gyümöleszőzőnek mutatkozék, hogy a kath. hitben oktatrán és megkeresztelvén, mind a két nemű magyarok közül mintegy öt ezret nyertek meg a Krisztusnak. A keresztények pedig, kik a nép többségét képezik s oda a világ minden részeiből foglyokként hurezoltattak s kik eddig gyermekeiket csak rejtekben szentelhatték az istennek, most minden félelem nélkül vetélkedve hozzák a keresztvízre.... Mert az isten csodálatos kegyelmességének hatása alatt, magok ama pogányok is, kik még tévelygésökben maradnak, alattvalóik közül senkit sem tiltanak el a keresztiségtől s a papokat sem gátolják a szabad járáskeelésben....“ Irja tovább, hogy mind ennél fogva szükséges, hogy a pápa ott több püspökséget alkosson, melyek mint, az ő ráfogása szerint, hajdan is a lorehi érsek alatt voltak, ugy most is annak alája rendeltessenek. Siessen tehát ő szentsége megküldeni az ő számára az érseki palástot és főveget, s őt a kinevezendő új püspökök metropolitájává tenni. S hogy ezen oly hön óhajtott méltóságot minden kiváltságaival teljesen megnyerje, egyszersmind a pápától kért válaszbulla fogalmazatát is megküldötte ¹⁾).

Mennyi a való Piligrin e tudóstiasában, melynek csak az volt célja, hogy abból ama következtetést vonhassa le, miképen ily gazdag lévén az evangeliomi aratás a magyar földön, szükség oda püspököket nevezni s azokat az ő érseki hatalma alá helyezni, s e végett a palliumot neki mennél előbb megküldeni, — nem tudjuk. Kétkednünk azonban nem lehet, hogy némi sikert csakugyan aratott Piligrin, térítői által. A magyarok s a magyar fajú többi népek, miként már fentebb is elbeszéltük, a magyarok ősvallásáról

¹⁾ Ez aztán sokáig eredeti bullának tartatván, az ekmánygyűjteményekbe is felvétellett. Ld. Fejérmél : Cod. Dipl, II, 266.

szólván, régtől fogva igen türelmesek voltak a másként hívók iránt: a türelem pedig könnyen utat nyithatott a keresztény vallásnak. A kozárokról, a magyarok vérrokon szövetségeseiről olvassuk, hogy köztök az ősvallás mellett az izlam már a 8-dik században ¹⁾, utóbb pedig a zsidó vallás is el volt terjedve ²⁾; a 9-dik század közepén pedig, tehát kevéssel a magyarok kivándorlása előtt, Constantin (Sz. Kyrill) a keresztény vallást is hirdette a kozár birodalomban. Nincs pedig okunk kételkedni, hogy e vallási türelemben a kozárokkal vérrokonai és szomszédjai, a magyarok is osztoztak, s e különféle vallási tanok ismerete ezek közt is elterjedve volt légyen. Sőt, ha Methodius, a morva-szláv érsek, Constantin testvére életírójának hihetünk, Constantin, midőn a kozár birodalomban időzék, egy magyar vajdától meghivatván, őt meglátogatta, előtte a keresztény vallást fejtegette, s miután egy ideig nála mulatott, gazdagon megajándékozva bocsáttatott el általa ³⁾. Bizonyos továbbá mind a honi, mind a külföldi forrásokból, hogy a magyarok a keresztény vallást soha sem üldözték; az új hazában meghódoltatott, már keresztény, népeket s a magokkal hadjárataikról haza hozott foglyokat, vallásuk miatt soha sem háborgatták. Említők, hogy Szoárd még Árpád életében Moesiában keresztény nőt vett el s ott megtelepedett, hihetőleg maga is kereszténynyé válván a keresztény nép között. A konstantinápolyi udvarnak sem nagy fáradságába került Bulesot és Gyulát reávenni, hogy megkeresztelkedjenek. És Gyula, miután a konstantinápolyi patriarcha

¹⁾ Ld. Tabaryt Dorn fordítása szerint Mémoires de l'Academ. Imp. de St. Petersb. VI-e serie vol. 6, 450. És D'Ohsson: Voyage d'Abou-el Cassim. I. 66.

²⁾ Ld. Cassel: Magyarische Alterthümer 183. köv.

³⁾ Dümmler: Pannonische Legende. Archiv für Kunde Österr. Gesch. XIII. 3—55. És Vita Methodii. Cap. 16. Ennek, ha igaz, a magyarok régi hazájában kell vala történnie, miután Methodus 886-ban halt meg.

973.

által püspökké szentelt Hyerotheust magával hozta, hihetőleg törzsében is terjesztette, az épen azért, mivel a hazában első volt s utóbb rómaivá alakíttatott, ó-hitnek nevezett keleti keresztény vallást ¹⁾. Ha bár kalandjaik alatt leginkább a klastromok és a templomok voltak is rablásaik s dúlásaik tárgyai, mint ezt a szerzetes krónikások állítják: az egyáltalában nem vallási indokból, hanem egyedül onnan származott, mivel tapasztalásaik szerint ezekben találtak leggazdagabb martalékokat. A sangalleni és cambrayi két jeleket, melyet fentebb közlénk, kétségtelenné teszi, hogy a templomokat is csak akkor pusztították el, égették le, midőn boszúra ingereltettek. Sőt a német évkönyvekben még annak is találunk nyomára, hogy ezen rablókalandók alatt is történtek köztök megtérések a keresztény vallásra ²⁾.

Egyi érintkezésben lévén a magyarok már előbb is a monotheismussal, s új hazájokban magával a keresztény vallással: könnyen megtörténhetett, hogy, miként Piligrin püspök a pápának írta, missionariusai valóban több ezer magyart térítettek meg 973-ban s a következő esztendőben. De ha ez így történt is, a nemzet megtérítésének dicsősége Piligrint egyáltalában nem illetheti. Ezen első kezdetet nemcsak bővebb siker nem követte, hanem a következő esztendőkben, úgy látszik, nagyobb részben megsemmisült; sőt a magyarok egyenesen ellenséges viszonyban álltak Piligrin püspökkel. I. Otto császár a magyar követségnek Quedlinburgban fogadása után néhány hétre meghalt, s fia II. Otto követte őt az uralkodásban. Azonban II. Henrik bajor herezeg, Otto unokatestvére, őt megbuktatni szándé-

¹⁾ És ezt bizvást elhihetjük, ha érdemök szerint megvetjük is némely német íróknak Thietmár egy zavart helyére (Lib. VIII. Cap. 3. Pertznél III.) épített Dewix és Proci-féle gyávalékát.

²⁾ Egyebek közt a Johannis Chron. Venetumban (Pertznél SS. VIII, 514.) olvassuk, hogy midőn a magyarok 954-ben Szászországban kalandoztak, Sz. Wicbert velök egy helyen (ad vicum Gemmelacensem) találkoztván, közölök többeket megtérített.

kozván, e végre néhány úrral összesküdütt. A herczeg pártjára állott egyebek közt a lengyel fejedelem is, Gejza sógora, ki által aztán ez is a szövetségbe vonatott II. Otto ellen. E terveket sikerült ugyan egy időre Henrik herczeg elfogatása által meghiúsítani; de a 976-ban fogságából megszökött Henrik, nem sokára még nagyobb ellenzékét készített a császár ellen, s Gejzával is szövetséget kötött. Piligrin püspök ellenben buzgó híve maradt a császárnak; miért aztán nemcsak a magyar térítéssel kénytelen volt felhagyni; hanem több ízben zsákmányolni is látta a maga birtokaiban a magyarokat. Missionariusai üldözéstől, féltvé, mindjárt a viszályok kezdetekor kivonultak, vagy mint ellenség emberei ki is üzettek Magyarországból. A pártos Henrik a császártól ugyan legyőzetett, herczegségétől megfosztatott; de ezzel még nem lett vége a császár s a magyarok közti ellenséges viszonynak: ebben pedig Piligrinnek is végiglen része volt. A császár egyebek közt avval akart a magyarokon boszút állni Henrik herczeg pártolása miatt, hogy a Bajorországtól elszakasztott éjszakkeleti határgrófságot,¹⁾ a mai Ausztriát, Babenbergi Luitpoldnak adta hűsége jutalmául; és segédmére volt, hogy mind több foglalásokat tegyen Magyarországhatárain, melyek akkoron még a bécsi erdőig s Mülkig terjedtek ki. Luitpoldnak pedig Piligrin is szövetségese volt. Vele együtt harezolt ez akkor is, midőn Luitpold 984-ben egy magyar hadosztályon győzedelmet véván, Mülkvárát elfoglalta, s tartományának határait a Szárhegyig (Kahlenberg) kiszélesítette. És ez lőn aztán oka, hogy a magyarok ismét több ízben betörték Piligrin püspöki javaira s azokat serezték és pusztították¹⁾. E viszonyok közt Piligrin természetesen kénytelen lőn felhagyni minden térítési terveivel, melyek különben is eleitől fogva nem annyira a magyarok kereszténynyé lételének s az ehhez

¹⁾ Ld. III. Otto lev. 985-ből Fejér: Cod. Dipl. I, 273.

974—984. kapcsolt érdekeknek kívánatából, mint önérdek s nagyra-
vágyásból származának.

De Piligrin működésének megszűntével koránt sem
szűnt meg a kereszténység terjedése Magyarországon. Az
emberi nem kifejlődésére, a társadalmak civilisatiojára vo-
natkozó minden eszmének természetében fekszik, hogy mi-
helyt egyszer megvillant s néhányak értelmét s kedélyét
meghódította, saját ereje által tör magának utat az életbe,
válík a társadalom közbirtokává. Ez történt a keresztény-
séggel is a magyar nép keblében.

Az imént érintettük, hogy a magyarok, igen egyszerű
ősvallásuk mellett, a hol vándorlásaik közben fejlettebb
positív vallásokkal érintkezésbe jutottak, ezek hódító hatá-
sától nem tudták magokat megóvni; s azért, midőn itt meg-
telepedtek vala, a természeti erők tiszteletéből eredt ősvallá-
suk, hihetőleg már egynémely pozitív vallási fogalmakkal
egybe volt vegyülve. Ily állapotban a benszülött, legalább
némi részben félig-meddig keresztény népekkel való száza-
dos együtt lakás, s a németekkel, görögökkel való gyakori,
habár ellenséges, érintkezés lehetetlen hogy nagy befolyást
ne gyakorlott volna a magyarok vallási fogalmaira, ne ké-
szített volna utat a kereszténységnek. E hatás alatt tehát
lassanként s észrevétlenül mindinkább terjedni kellett őseink
közt a keresztény fogalmaknak. A Wolfgang és Piligrin
térítő papjai által elhintett magvakat sem irthatták ki vég-
kép a németekkel beállott ellenséges viszonyok.

A keresztény-
ség Gejza ud-
varából terjed.

De mind ezeknél gyorsabb s maradandóbb eredménye-
ket szült e tekintetben magának a fejedelmi udvarnak ha-
tása. Említők, hogy Gejza, uralkodásának kezdetétől fogva
némileg erkölcsi kényszerűségben látá magát, hogy népe
keblében kaput nyisson a keresztény európai polgároso-
dásnak. A viszonyok közt, melyekben létezett, nem marad-
hatott kétségben, hogy csak ezen áron biztosíthatja rokon-
talan, egyedül álló nemzetének fenmaradását, fiatal államá-
nak megszilárdulását a számokra nézve sokkal nagyobb s

míveltebb, tehát hatalmasabb külön népfajok közt. És e meggyőződésben, eleitől fogva el is határozta magát, megkezdeni népének társadalmi átalakítását. Egy szerencsés körülmény, mely mindjárt uralkodása első éveiben felmerült, nagy lendületet adott e fejedelmi elhatározásnak.

Sarolta fejedelemné, az erdélyi Gyula leánya, miután Gejzának egy leány ¹⁾ s egy fiu ²⁾ gyermeket szült, megszűnt élni. Sarolta halálának évét egész bizonyossággal nem betűzhetjük ki gyér emlékeinkből; de ezek fonalán indulva, valószínűnek látjuk, hogy Gejza már özvegy volt, midőn 973 tavaszán I. Otto császárhoz Quedlinburgba követséget küldött. Követei ott a szintén jelenlevő Miciszláv lengyel fejedelemmel is találkoznak. És aligha nem mindjárt itt, s a magyarok megtérését, mint láttuk, oly nagyon szíven hordó császár közbenjárására történt, hogy a már 966 óta keresztény Miciszláv huga, Adelhaid, az özvegy Gejzának

¹⁾ Gejza e leánya, ki a később felvett keresztségben Judit nevet nyert, utóbb sógorának, Miciszlávnak fiához, Chrobri Boleszlávhoz ment férjhez. Chron. Princip. Polon. Stenzelnél: Script. Rer. Siles. I. 55. Még határozottabban lengyel krónikák nyomán Cromer: Hist. Pol. Lib. III. Cap. 2. l. 33. „Adulto (Boleslao) pater (Micislaus) uxorem accepit Juditham, Geisae sive Jesse, Ungarorum principis, affinis sui filiam, ex priore uxore susceptam. Nam ea montua sororem ei suam, Adelaidam Micislaus in matrimonium collocavit.“

²⁾ E fiu Vojk, Sz. István volt. A lengyel kútfők ugyan majdnem kivétel nélkül Adelhaidot mondják István anyjának (így a Breve Chron. Siles. Stenzelnél I, 34; így a varsói Codexből származó Chron. Ungar. Endlichernél I, 66; így a Chron. Princip. Pol. Stenzelnél I, 48.); de e tekintetben annál több hitelt érdemelnek honi kútfőink, melyek általában Saroltát jelölik István anyjának, minthogy velök az egykorú német kútfők is egyeznek. Így Thietmár merseburgi püspök, ki az erdélyi Gyulát „avunculus regis Pannonici“-nak nevezi. (Chron. Lib. VIII. Pertznél: III. 862.) Így az Annal. Hildesheim. (U. o. 92.) hol ez áll: Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum, regem Julum, cum exercitu venit.“ De bizonyítja ezt még az is, mit honi kútfőink: a lázadó Koppányról mondanak, hogy Gejza özvegyének kezére vágyott, általa könnyebben remélvén elnyerhetni a fejedelemséget. Ezen özvegy fejedelemné tehát nem lehetett István édes anyja.

974—984. eljegyeztetett; ki aztán nem is késett őt maga mellé ültetni a fejedelmi székbe ¹⁾).

Adelhaid fejedelemnő.

Adelhaidban Gejza erőteljes élet- s kormánytársat, a kereszténység hatalmas támaszt nyert. A testi szépség bájaival megáldott fejedelmi nő, kit lengyel honosai e miatt Belekigní-nek, szép úrnőnek neveztek, erkölcsileg is erőteljes, majdnem férfias jellemű s épen oly egyéniség volt, minőt egy nyers, erkölcsileg kevésbé művelt, de szintén erőteljes, kemény férfiú szerelme eszményének tekinthet. Ő versenyt lovagla s vadászott, sőt még a poharazás vígságait is megosztá férjével ²⁾). E testi s lelki tulajdonságai által Adelheid hamar lebilineselte, hajlékony foglyává tette a különben érdes, egészen a keménységig szigorú jellemű fejedelmet. Nem csoda ennél fogva, hogy Gejza neki nagy befolyást engedett a közügyek vezetésében, s az uralkodást, a hatalom gyakorlatát jelleménél fogva szerető fejedelmi nő

¹⁾ Megmagyarázhatlan, hogy honi kútfőink Gejza e második nejeről egy szóval sem emlékeznek; de annyi reá a külföldi bizonyosság, hogy a tény azért nem kevésbé kétségtelen. Ugyanis a Breve Chron. Siles. (Stenzelnél I, 34.) így szól: „Mesco (Micisláv) habuit sororem nomine Adelheidem, quem Jesse rex Ungariae accepit in uxorem, que cum esset christiana, virum suum Yesse convertit ad fidem Christi.“ Szintigy a varsói Codexből kiadott Chron. Ungaror. „Jesse accepit uxorem de regione Polonia, de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Ethlegidam. Így az egykorú Thietmar, midőn Gejza nejét így említi: „Uxor autem ejus (Gejzae) Beleknegini, idest pulcra domina, slavonice dicta.“ Szláv mellékneve csak a lengyel Adelheidnak, nem pedig a magyar Saroltának lehet. Így végre a szintén egykorú Canaparius, Sz. Adalbert életírója, ki, bár időszámítása hibás, Gejza második nejét Adelheidnak nevezi, (Pertznél IV. Vita S. Adalb. nom. 100.) Ezen források nyomán már Stilting is, de még csak félénken, Adelheidot tartá Gejza második nejének (De S. Stephano, Acta SS. septembris Vol. I, 487. Szót tett róla Pray is (Annal. Vet. Hun. Avar. et Hung. 385.) de még ő sem tudott eligazodni. Szalayé az érdem, hogy a mit mások nem mertek, ő határozottan Adelheidot mondja Gejza második nejének. (Magyarorsz. történ. I, 40.)

²⁾ Thietmár Chron. Lib VIII. Pertznél SS. III, 862.

férje szívével együtt az egész kormányt magához ragadta, 974—984.
 „férjét s a mi férjeé volt, ő kormányozta“ — ugymond az
 őt személyesen ismerő querfurti Bruno ¹⁾).

Bár az ekként elkényeztetett, a hatalom korlátlan gyakorlata által időnként el is szédített fejedelemnőt néha szeszély, sőt oly heves indulat szállta meg, hogy utaztában egykor, valamely szolgája által felingereltetvén, azt haragjában saját kezével szúrta le ²⁾): Adelhaid még is buzgó keresztény volt, s Gejza oldalán egyik főfeladatává tette a magyar nép megtérítését. Ha, mint valószínű, csakugyan I. Otto császár eszközölte Adelhaid házasságát a magyar fejedelemmel: e feladat neki hihetőleg már az eljegyzésnél életcélul tüzetett ki. És igen valószínű, hogy e tekintetben I. Otto halála után is folyton hatott reá Adelhaid özvegy császárné, kitől, mint látszik, keresztanyjától, nevét is kapta volt a keresztségben. Mit I. Otto követe, a verduni Bruno követelt vala Gejzától, s mit ez quedlinburgi követsége által meg is ígért a császárnak, azt Adelhaid fejedelemnő tette gyakorlatba, a kereszténység terjesztését. Mert, habár ez elébb is meggyőződésen alapult elhatározása volt Gejzának, annyi nehézségekre s akadályokra talált szándéka fogamatba vételében, hogy egy elismert fölényű, szeretett nőnek hatása éppen nem volt fölösleges reá nézve, kit inkább csak a szükség érzete s a politikai eszély, nem pedig a keresztény tanok iránti szent buzgalom hajlított a kereszténység felé. Ilyetén külső hatás nélkül, a nagy s nehéz műbe talán bele is fáradt volna Gejza, kit az urak felébredt ellenzése még így is sokszor türelmetlenné tett. Nejének kérelmei, ösztönzései által tehát reábiratva, általa a szerelem kötelékén vezetve ³⁾, Gejza nem csak megengedte, hogy a

¹⁾ Vita S. Adalberti Pertznél IV. V ö. Legenda Maj. S. Stephani és Hartvic. Endlichernél 1, 141. 165.

²⁾ Thietmár i. h. ki azonban szemlátomást gyűlölé a lengyeleket.

³⁾ „Hac duce christianitas coepta.“ A szemtanú Bruno. Sz. Adalbert életében.

974—984. keresztény papok s szerzetesek az országba bejöhessenek s itt vendégszeretőleg fogadtatva, biztos békében élhessenek; hanem, hogy nevének kedvét találja, ezeket gyakran maga elébe is bocsátotta, beszédeiket, tanaikat a keresztény vallásról örömmel meghallgatta. A hit magva ekként hamar kikelt a fejedelem keblében ¹⁾, ki annak befogadását különben is multhatatlanul szükségesnek látá nemzete, állama fenmaradásának érdekében.

A keresztény fejedelemnővel kétségkívül eleitől fogva több pap és szerzetes jött be az országba. De miután a Németországban II. Otto uralkodása alatt kitört zavarok idején e szomszédokkal a magyarok is újabban villongásba keveredtek, e keresztény papok jobbára Lengyel- és Csehországból vándoroltak be. Ezek voltak aztán, kik az evangéliom ígét maradandó eredménnyel hirdették eleink között.

Mikor és ki által kereszteltetett meg Gejza fejedelem s rokonai, bár a tényről annyi tanúbizonyság után kétkedni nem lehet, határozottan nem mutatják ki a kútfők; mert ezek e tárgyban egymással ellenkeznek. Azok szigorúbb bírálata után azonban, nem kételkedünk, az eddigi vélemények ellenére határozottan állítani, hogy Gejzának, egész családjával s rokonságával, ugymint Vojk fiával, testvérével Mihálylyal s ennek fiaival Szár-Lászlóval és Vazullal (kiknek előbbi pogány neveiket nem ismerjük) *együtt és egyszerre 984 és 989 között Sz. Adalbert prágai püspöktől* kellett felvenni a keresztiséget.

Sz. Adalbertnek két életírása maradt reánk, mind a kettő egykorú íróktól, kik őt személyesen ismerték, vele huzamosabban társalogtak. Ezek egyike, Canaparius János, az Aventin hegyi Sz. Elek és Bonifác klostromában Adalbert szerzetestársa; másika, a querfurti Sz. Bruno, a „po-

¹⁾ Legenda S Steph. maj. Hartvic: Vita S. Steph. Endlicher-nél i. h.

gány népek érseke“, Adalbert gyermekkori barátja s iskolatársa. Mind a ketten nem csak saját tudomásukból, hanem Adalbert testvéröcsésének, Gaudentiusnak, ki minden útiban elválhatatlan társa volt, és Radlának, a mi Asztrikunknak, Adalbert meghitt barátjának s társának, tudósításai szerint is írták le a vértanú rövid, de eseménydús, tragikai életpályáját. Ezek egyike sem ír ugyan *bővebben* az ő térítéséről hazánkban; egyik sem jelöli ki határozottan az évet, mikor járt ő Magyarországon, mikor keresztelte meg a fejedelmi családot; de, mint mindjárt látandjuk, annyit még is mondanak, hogy meggyőződhattunk s valahára határozottabban láthassuk, miképen Adalbert csakugyan személyesen is több ízben járt hazánkban, és nem csak Istvánt, mint a nemzeti hagyományokból merített honi kútfőink egyhangulag állítják, hanem vele együtt az egész fejedelmi családot is ő keresztelte legyen meg ¹⁾. Sokkal nagyobb volt ennél fogva

¹⁾ Miután elbeszélésünk lényegesen eltér az eddig közönségesen elfogadott, de soha eléggé be nem bizonyított, mert bebizonyíthatlan véleményektől, szükséges ezek helytelenségét kimutatni, hogy valahára tisztán láthassuk, mit fogadhatunk el történelmünk e főfontosságú eseményeiből kétségtelen tényekül.

Eddigelé Sz. István nagyobb legendája s az ennek nyomán Hartvic püspöktől Kálmán király korában készített életrása szerint, az volt a közönséges vélemény, hogy Gejza sokkal előbb kereszteltetett legyen meg Vojk fiánál. Lássuk tehát, elfogadható-e az említett kútfők tanúsága, s azok ellenére mely időben kellett történni Gejza és fia keresztelésének?

A legenda major elbeszélése következő. Elmondván, hogy Gejza a szomszéd tartományokkal békét kötött, a papoknak az evangélium hirdetését megengedte, s a hit magvait saját keblébe is befogadta, ekként folytatja elbeszélését: „Elérkezett végre a mennyeileg elhatározott idő, s hívó lett maga családja tagjaival együtt és megkeresztelkedett. Igérvén, hogy valamennyi alattvalóit a kereszténységre vezeti. Midőn azonban felette nagy gondot fordítana a lázadók megigázására, a pogány szertartások kiirtására s püspökségek alapítására, az isten őt álomlátással vigasztalta meg. Egy bájos ifju jelent meg előtte, mondván: Béke veled. Krisztus választotta; szűnjél meg aggódni, mert mivel kezeidet

Sz. Adalbert hatása a magyar kereszténység megalapítására s ez által a nemzet sorsára, mintsem hogy szükséges nem volna,

emberi vér fertőzteti, a mit tenni szándékozol, azt neked végrehajtanod nem engedtetik. Hanem fiad fog születni s általa végzendi mind azt az isteni gondviselés... Egy férfiú fog nálad követtségben megjelenni; fogadd őt tisztelettel s engedelmeskedjél intéseinek... Felébredvén a fejedelem, ... még álmélkodva gondolkodik az álomlátás felett, a midőn ime hírül veszi, hogy Adalbert, a cseh egyház püspöke, az ő megtérítése s a hit előmozdítása végett hozzá indúlt... A fejedelem tehát néhány hívével a Krisztus szolgája elébe megy, őt tisztelettel fogadja s miként megintetett, iránta minden módon engedelmességet tanúsít. A fejedelem parancsára, a szilaj nép mindenfelől összegyűl; a szent püspök folyton hirdeti az igét; a haza fiatalsága megtérítették s megkereszteltetik és sok helyen egyházak alapíttatnak... *E közben megszületik az úr által megjósolt fejedelemi fiú, ... és ezt az Isten kedveltje, Adalbert püspök, a kereszttség szentségével felavatja az ő hitének igazsága szerint, István nevet adván neki... Királyi módon ápolva nőtt aztán a csecsemő s meghaladván a gyermekséget, midőn a növendéki kor első fokát elérte, ... atyja őt a maga utódává nevezte.* (Endlichernél I, 141.)

Hartvie, ki e legendát majdnem mindenütt szóról szóra írta át, attól csak abban különbözik, hogy még a fejedelemnőnek is tulajdonít egy, a férjéhez hasonló álomlátást. Egészen egyez e két kútfővel, és sok helyt szóról szóra, a varsói codex magyar krónikája is (Endlichernél I, 66.); úgy hogy e három kútfőt, melyek egyike a másiktól eredt, csak egynek kell tartanunk e tárgyra nézve. E kútfő tévedéseit azonban nem nehéz kimutatni. Ugyanis 1-ór. Ellenmondásban van az mind azon jobban értesült kútfőkkel, melyekből megmutattuk, hogy István Sarolta fia volt, s hogy e fejedelemnő korán elhalván, Gejza második házasságban 974 körül a lengyel Adelhaidot vette nőül. Már pedig a XI-dik századból származó legenda, s a Kálmán király korában írt Hartvie sem a nemzeti hagyományokból merített többi honi kútfőinket, melyek Istvánt Sarolta fiának mondják, sem a Gejzával egykorú Thietmár püspök és Canaparius János Sz. Adalbert életírója és szerzetes társa tekintélyét, sem végre a lengyel krónikák hitelességét nem képesek lerontani, melyek szerint Adelhaid volt Gejza második nejé. Lerontanák pedig mind ezt, ha elfogadnánk, hogy István csak Sz. Adalbert jelenlétében, tehát 983 után született, mert ő csak ez évben lett prágai püspökké. 2-szor. Ellenkezik a körülményekkel. Miután Adalbert püspök útja Magyarországra csak 984-től kezdve volt lehetséges, Istvánnak, ha Adalbert itt léte alatt született volna. 995-ben, midőn Gizelát nőül

ha bár csak röviden, adnunk életének vázlatát. Nem mel-
lőzhetjük ezt azért sem, mivel tudása nélkül nem tájékoz-

974—984.

vette, csak 10—11, s midőn Gejza utódává lett, csak 12—13 évesnek kellett volna lennie. Már pedig lehető-e, hogy mind azon nagy és súlyos dolgok, mik István uralkodásának első éveiben történtek, ily kis korú gyermek művei voltak volna? E képtelenséget, úgy hisszük, senki sem tartja elfogadhatónak. Ha pedig, mint kell, felteszszük, hogy István a 974. előtt meghalt Saroltától született, sem Adalbert nem lehetett születésekor az országban, mert ő csak 10 évvel később lett prágai püspökké; sem Gejza nem keresztelkedhetett meg, mint Hartvic mondja. háza népével István születése előtt; mert ha 974-ben Gejza már keresztény lett volna, Piligrin e fő fontosságú tényt bizonyosan nem hallgatta volna el a pápához ez évben írt levelében. — 3-szor. Ellenmondásban van a legenda és utána Hartvic önmagával is, midőn az alig született csecsemő Istvánt Sz. Adalbert által megkereszteltetvén, róla azt állítja, hogy „hitének őszintesége szerint — secundum credulitatis suae veritatem“ — vette fel a keresztséget. Ha mind ezt szemünk előtt tartva olvassuk át a legendát s Hartvicot, nem maradhat semmi kétségünk, hogy egész elbeszéléseknek indoka az álomlítás. Mivel azt keresztény fogalmaik szerint nem teheték fel s nem mondhatták, hogy az isten még a pogányság tévelygéseiben létező Gejzát méltatta ama mennyei álomlítás kegyelmére; ezen álomlítás előadását pedig Sz. István di-csőitására szükségesnek vélték: egyedül ezért állítják, hogy Gejza már fia születése előtt megkeresztelkedett, a nélkül azonban hogy megtud-nák mondani mikor és ki által.

Ellenben minden nehézségek s ellenmondások elenyésznek, elfo-gadva, miként a szövegben adjuk: 1-szor. Hogy István, Sarolta fia, 973 előtt született; 2-szor hogy ez év után Gejza Adelhaiddal kelt má-sodik házasságra, s általa a keresztény vallás felvételének szándokában megerősítettet. De mivel oly nagy dolgot, mint a minő egy nem zet val-lásának megváltoztatása s evvel együtt egész társadalmának átalakítása, amugy könnyedén s rövid idő alatt végrehajtani lehetetlen; s e tekin-teten, miként a kútfők is említik, valóban sok nehézséggel, a törzs-és nemzetségek egy részének nagy ellenzésével kell vala küzdenie: tehát 3-szor, hogy maga is csak évek múlva, miután a nehézségek egy-némely részét elhárította, valamikor a 984. és 989. évek közt, mert csak ekkor járhatott Sz. Adalbert első ízben Magyarországon, csa-ládja tagjaival, Mihály testvérével s annak fiával Szár-Lászlóval és Va-zullal, ugy szinte saját fiával, az akkor már 10 évesnél idősb Istvánnal együtt s egyszerre keresztelkedett meg. Ezt bizonyítja azon körülmény

974—984.

hatnánk magunkat kellőleg az időszak iránt, melyben a fejedelmi családok a kereszttvízzel leöntötte ¹⁾).

Sz. Adalbert
püspök.

Adalbert, keresztnévén Voytech, a fejedelmi házzal is rokonságban lévő, hatalmas Szlavnik cseh nemzetség ivadéka, Libiczen, atyja uradalmában született 955—958 között. A ritka szépségű gyermek, miután az elemi tanulmányokat az atyai házban elvégezte, Magdeburgba vitetett, hol akkoron Otrik mester, a nagy hírű „szász Cicero“ vezetése alatt a leghíresebb iskola létezett éjszaki Németországban. A város érseke Adalbert, kinek az atya nagyreményű fiát bemutatta s gondjaira bízta, őt a bérálás alkalmával a maga nevére Adalbertnek nevezte el, a mely nevet ő aztán végiglen megtartá. A szigorú Otrik mester hamar megkedvelte a cseh fiút, ki jeles tehetségei mellett oly ártatlanságot és szelídséget tanúsított, hogy vásottabb iskolatársai őt nem egyszer pajkos tréfáik tárgyává, gúnyjaik célpontjává tették. A szelíd gyermek e miatt kerülé is

is, hogy Gejza a maga fiát, miként a kisebb s régibb legenda tanúskodik, gyermek korától fogva a keresztény tudományokban neveltette, Adeodat Sanseverinói gróf felügyelése alatt. Kétségtelennek tartjuk ezeknél fogva, hogy miként a szövegben elbeszéljük, Gejza fiával együtt, egyidőben, 984 és 989 évek közt kereszteltetett meg Sz. Adalbert által.

Nem hagyhatjuk még említés nélkül, hogy némely XII. századbeli külföldi kútfők (például: Eckehard, Chron. Univ. Pertznél VI, 192. — Otto Frisingens. Lib. VI. Cap. 27. Urstisiusnál I. stb.) Istvánt csak házassága alkalmával állítják megkeresztelkedettnek. Ezen állítást azonban a fentebb előadott s a szövegben előadandó évek szintoly tévesnek mutatják ki, mint a nagyobb legendaét és Hartvikét. Nem érdemel több hitelt a XII. századbeli Ademár sem (Hist. Lib. 3. Pertznél IV, 129. 145.), ki Bruno püspökkel adatja Gejzára és fiára a keresztséget. Ademár különben is igen zavaros forrás, melynek tanúsága csak ritkán s nagy óvatossággal fogadható el.

¹⁾ Adalbert mind a két életírását közli Pertz Monumentái IV. kötetében. V. össze még Baroniust: Annal. Ecclesiast. Pagius jegyzeteivel. Vol. XVI, 250. 269. 297. 343. 369. II.

őket, és szabad idejét olvasással és templomok látogatásával 974—984. tölté be.

Társai közül hármat ismerünk, kik utóbb kitünő szerepet játszottak: a császári családdal rokonságban lévő Thietmárt, utóbb merseburgi püspököt és szorgalmas történetíró, kire magunk is sokszor hivatkozunk; a szintén magas származású querfurti Brunót, később a „pogányok érsekét“ s vértanút, ki, mint említők, Sz. Adalbert életét is megírta; és a cseh Radlát, ki utóbb Asztrik és Anasztáz, bérnálási és szerzetesi nevén, mint a pannonhegyi monostor első apátja, majd mint a magyar egyház első esztergami érseke, a magyar keresztény egyház fő munkása lett. A három közül már gyermek korában is legbensőbb barátságban élt honfitársával, a nála, mint látszik, kissé idősebb Radlával, kit, mivel az iskolában neki példányképpül szolgált, mintegy második nevelőjének nézett s onyelegve „Pappaszának“ nevezett. E gyöngéd kis nevet ő még utóbb, az élet komoly viszonyai közt s még írva is alkalmazta Asztrikra.

Kilenczedik évét tölté a magdeburgi iskolában Adalbert, midőn mestere, Otrik II. Otto császár udvarába vétetvén fel, iskoláját odahagyta. Adalbert ekkor a világi bölcészetben már teljesen jártas, szintén visszatért az atyai házba. Otthon azonban az ifjuság pezsgő ereje s életkedve hamar leszoktatá őt az iskola szigorú fegyelméről, s a víg társak közt mintegy hat évig ő is élvezetnek adta magát; lelkét, kedélyét ez időben egészen a kéjek hajhászata foglalta el.

De 982-ben vége szakadt a világias életiránynak. Végzetének titokteljes szava őt ekkor a haldokló Thietmár első prágai püspök ágyához vitte; holott annyira meghatották őt a haldokló lelki gyötrelmei, hogy a víg társak közt már-már elmosódott vallásos lélekiránya, a halál megrázó képe előtt egész hatalommal fölbredt keblében, s ő teljesen megváltozva hagyta el a haldokló főpap ágyát. Még azon éjen

974 —984. megkezdé a vezeklést. A születésére nem kevésbbé, mint egyéni tulajdonságaira nézve kitűnő ifjúnak e szellemi irányváltozása oly igen felöltő lett az előkelő világban, hogy őt közakarattal a megürrült püspökségre hívták meg. Bole-szláv cseh hercegtől egy követség kíséretében a Veronában időző II. Otto császárhoz küldetvén, ettől pedig a felruház-vány jelvényeit, a püspöki gyűrűt s pásztori botot átvévén, jelenlévő metropolitája, Willigis maintzi érsek által 983-ban Sz. Péter s Pál apostolok ünnepén pappá s püspökké szenteltetett.

Ezóta az önmegtagadás szelleme egészen elhatalma-sodott az ifjú püspök kedélyén. Szerzetes ruhában, mezitláb vonult be Prágába, kiáltó ellentétben az őt fogadó urak s a számára készített ünnepély fényével. Életmódja, foglalko-dása a magas egyházi méltóságban is csak az maradt, mely őt, előde halála után oly feltűnővé tette. Házában a legszi-gorúbb klastromi fegyelem s testöklés lőn szabálylyá. A nap óráit imádság, alamizsnaosztás, a betegek s fogházak látogatása s az alsóbb rendű papság tanítása közt osztá fel. Éjjel a pusztá földön s egy kővánkoson engedett magának néhány órai álmot. A tanácsot, lelki vigaszt keresők, árvák s özvegyek egész serege lepte el udvarát; és vigasz, segély nélkül senkit sem engedett magától távozni. Jövedelmeinek csak negyed részét fordítá háztartására, a többit az egyház s isteni szolgálat szükségére s a szegények gyámolítására szentelé.

De mennél szigorúbb s kegyesebb volt Adalbert saját életében, annál nagyobb lelki bánattal szemlélé maga körül az eláradt erkölestelen s vallástalan életet. A többnejuség, a papok házassága, a még fenmaradt pogány szertartások vegyülete a keresztény vallási étellel, a keresztény foglyok eladása zsidóknak, az urak gőgjé, hatalmaskodása és szere-tetlensége mind inkább elkeseríté lelkét s viszályokba ke-veré őt a hatalmasokkal. Türelmetlenségében napról napra erősbödék benne a vágy, püspökségét klastrommal cserélni

fel. Egy ízben Boleszláv herceg öcsesét, a sz. Emmeran regensburgi zárdájában szigorú askétai életet folytató Krisztián szerzetest esdekelve kérte, cseréljen vele sorsot, vegye át tőle a püspökséget. De ennek sem volt inyére a prágai élet s Adalbert maradni kényszerüle. Végre azonban meggyőződén, hogy többet árt saját lelke üdvének, mint amennyit használhat a megtérni nem akaró népnek, püspökségét főpásztorkodása hetedik évében, 989-ben, Radla-Asztrik barátja s a tőle elválhatlan öcsese Radim, szerzetesi nevén Gaudentius társaságában minden engedély nélkül odahagyta s Rómába ment.

Minden oda mutat, hogy útját ekkor Magyarországon keresztül irányzá; sőt, bár határozottan följegyezve sehol sines, majdnem bizonyosnak mondhatnám, hogy hét évi főpásztorkodása alatt is többször meglátogató a magyar fejedelmi családot, s papokat küldé be hozzá az evangéliomi ige hirdetésére. Ezen korszakra illik leginkább, mit róla jól értesült életírója mond: „Nem kell feledni, hogy a szomszéd magyarokhoz majd követeit küldé, majd önmaga ment hozzájuk; kikre azonban, mivel tévelygésökben keveset változtak, a kereszténységnek csak árnyékát nyomhatta“ ¹⁾. Ezen évek valamelyikében történt tehát kétségtelenül azon, a magyar állam s társadalomra oly nagy hatású esemény, hogy Adalbert Gejza fejedelmet fiával és családjá többi tagjaival együtt megkeresztelte.

Ezen eseménynek pedig, minden valószínűség szerint, nem 989-ben, hanem az előbbi évek valamelyikén tett látogatása alkalmával kellett végbemenni. Mert, midőn a mondott évben püspökségét végkép odahagyva Magyarországba jött, épen azon körülmény, hogy eddigi ügykezezteinek a magyarok közt is oly kevés sikerét látta, a pogány szer-

¹⁾ Non tacendum, quod iuxta positis Ungaris nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit. Quibus ab errore parum mutatis, umbram Christianitatis impressit.“ Bruno: Vita S. Adalberti i. h.

984 — 994.

tartásokat a keresztény istenitisztelettel sokfélelekép vegyítve tapasztalta, tehette oly türelmetlenné a szigorú s szenvedélyes lelkű püspököt s indíthatá őt arra, hogy rövid időzés után a félig pogány, félig keresztény Gejzát is odahagyva, társaival Rómába siessen, klostromban keresendő a világgal meghasonlott lelkének nyugalmat.

Némi zarándoklatok után itt ő a pápa engedelmével az Aventin hegyi Sz. Elek és Bonifác monostorában, Leo apát alatt, Gaudentius öcsésével együtt szerzetessé lett. A kevesbbé ábrándos Asztrik azonban csakhamar visszatért Csehországba, hol aztán a braunau monostor apátjává lőn ¹⁾. Adalbert mintegy öt évet tölt vala a legszigorúbb fegyelem s önmehtagadás művei közt e zárdában, midőn Boleszláv cseh herceg és Willigis maintzi érsek követei, Radla-Asztrik és a herceg öcsese, Krisztián szerzetes Rómában megjelenvén, visszatérését sürgették ²⁾. Vonakodva, de még is engedelmeskedett Adalbert s 994-ben ismét átvette egyházmegyéje igazgatását.

Most azonban csak rövid ideig maradt székében a püspök. Egy sajnálatos eset, melynek egy előkelő hölgy áldozatává lőn, annyira elszomorítá őt, ki az áldozatot hasztalan ügyekvén a haláltól megmenteni, hogy öcsésével és Asztrikkal ismét odahagyta Prágát. Egy ideig határozatlan, mit tegyen, hova forduljon, végre, úgy látszik, megint Magyarországra jött társaival ³⁾, újabban ápolása alá veendő a kereszténység fiatal ültetvényét. De amit itt tapasztalt, nem oly nemű volt, hogy a szigorú, türelmetlen lelkű férfit hosszabb időre leköthette volna.

¹⁾ Mabillon: Acta SS. S. Bened. secul. sexti. I, 72. Tévedés azonban, hogy e klostrom alapítását Adalbertnek Rómából másodszori távozása idejére teszi. Akkor Asztrik már nálunk volt.

²⁾ Vita S. Adalberti Pertznél i. h. 604.

³⁾ Így vélekedik Giesebrecht is: Gesch. der deutsch. Kaiserzeit I, 652.

Gejza, mióta családjával együtt megkeresztelkedett, népében is minden módon terjeszteni törekvék az új vallást; s érdes jelleme nem ritkán kényszerítő eszközökhöz is nyúlt a vonakodók irányában. „A kik, ugymond a legenda ¹⁾, más utat követtek, azokat ijesztéssel, fenyegetéssel igazta le.“ Kifejtett szigorának híre még Thietmár merseburgi püspökhöz is elhatott. „A hit megszilárdításában, ugymond ²⁾, kegyetlenkedék, s a pogányság egykori bűnét az isten iránti buzgalomtól lángolva mosta le“. De ily módon nem sokára oly nagy elégtelenséget ébresztett maga ellen nemzete nagy részében, hogy immár lázadástól is kell vala tartania. Ekkor történt, hogy, a keresztény vallásban még maga sem rendíthetlen, mivel vagy nagyobbnak látá a veszélyt, mintsem azt erőhatalommal elháríthatná, vagy talán mivel épen ekkor gyűjté össze maga körül a nemzet főbbjeit a végett, hogy István fiát ünnepélyesen a maga utódjává avattassa fel: a forrongó kedélyek megnyugtató végett az ősi vallás szertartásai szerint is áldozott az istennek. És midőn Adalberttől ³⁾ e miatt szemrehányásokat hallana, azt válaszolá, hogy ő elég gazdag és hatalmas, mind a két módon áldozni az istennek.

Oly férfiú mint Adalbert, e langyos keresztények közt nem élhetett tovább. Innen is útra kelt tehát öcsésével s ismét Rómába zarándokolt, az Aventin hegyi zárdában, hol elébb szent magányában oly boldog napokat élt vala, kerecsendő fel lelke elvesztett nyugalmit. Asztrik azonban, mivel a magyarok vallásügyének ápolása által hasznosabb dolgot vélt tehetni a klastrom asketái gyakorlatainál, nem örömet követé őt. S azon fölnynél fogva, melyet, úgy látszik, még az iskolai életben kezdett vala gyakorolni Adalbert fölött, haragjában a távozás miatt, kemény szavakban

¹⁾ Endlichernél I, 166.

²⁾ Chron. Lib. VIII. Cap. 3. Pertznél III, 862.

³⁾ U. o. Az Antistes szó csak Adalbertre illik; más püspök ekkor még nem volt Magyarországon.

994. kezdé dorgálni püspökét, s őt elhagyva, egész napon át más úton tévelyge. A kölcsönös ragaszkodás azonban mindkettőjükben erősebb volt egymás iránt, mintsem hogy egymás nélkül ellehetek volna. Még az nap visszatért tehát s kiengesztelődött püspökével s barátjával ¹⁾).

De bár Rómában Leo, a sz. Elek klastrom apátja nagy örömmel fogadta őt vissza zárdájába, sőt maga nem sokára a pápa követeként Franciaországba utazván, távolléte idejére a klastrom gondozását is reá bízta: Adalbertnek most sem volt maradása boldog elvonultságában. Willigis, a szigorú maintzi érsek, nem akará tűrni, hogy a fiatal kereszténység, melynek fenmaradásától függ vala a német befolyás is Csehországban, egy püspök érzélgése és személyes viszonyai miatt kárt szenvedjen: erőlyesen követelte tehát s a pápánál is sürgeté Adalbert visszatérését elhagyott székebe. Az új pápa, a német származású s III. Otto császárral is közel rokonságban lévő V. Gergely, helyeselve a metropolita sürgetéseit, a vonakodó Adalbertnek egy zsinati végzés következtében is szoros kötelességévé tette hogy Prágába visszatérjen. Annyit mindazáltal sikerült a püspöknek kieszközölni, hogy, ha a Prágában megváltozott körülmények közt őt teljes készséggel visszafogadni nem akarnák, szabad legyen püspökségétől végkép megválnia s hittérítőként a pogány népekhez vándorolnia.

A körülmények ugyanis most nagyon különböztek azoktól, melyekben Boleszláv herczeg még maga küldött

¹⁾ A névhasonlatosság mellett Asztrik ezen magaviselete Adalbert iránt ejthetett eddigelé mindnyájunkat kivétel nélkül azon tévedésbe, hogy őt, kit, mint tudjuk, Adalbert kis nevén gyöngéden atyusának, Papatesének hívott, egy személynek tartsuk Otrikkal, Adalbert egykori tanítójával a magdeburgi iskolában. E tévedést most képes vagyok helyreigazítani, mióta a magdeburgi évkönyvek Pertz által (SS. XVI, 155.) kiadattak. Ezek szerint Otrik, a szász Cicero 982-ben, october 7-én Beneventben meghalálozott, nem lehetett tehát ugyanazon személy a mi Asztrikunkkal.

volt követeket az első ízben Rómába távozott püspökért. A herezeg most újabb távozása miatt boszús, fület nyitott Adalbert ellenségeinek s az egész Szlavnik családot üldözni kezdé. Adalbert öt fítestvért hagyott hátra Csehországban, kiknek legidősbike, Szobjebor, a herezeg haragjától félve a lengyel fejedelemhez, Chrobri Boleszlávhoz futott. Az e miatt még inkább felingerült cseh herezeg haragja rettenetesen csapott le a szerencsétlen családra. Ősi várukat, Libiczet, melyet a hátramaradt négy testvér védelmezett, erőhatalommal megvette, őket nejeikkel, gyermekeikkel együtt megölette.

E viszonyok közt kényteleníttetett Adalbert 996-ban másodszor odahagyni római klastromát. Mindenekelőtt Willigis metropolitával értekezendő, Maintzba utazott, hol aztán hatalmas pártfogóra talált az épen ott időző III. Ottoban, kivel nem rég ismerkedett vala meg Rómában. Az ábrándos kedélyű ifjú császár, ki fenhéjázó nagyravágyása mellett a világi uralom gyakorlatára nézve, magán életében túlesigázott szenteskedésre, szerzetesi mysticus irányra hajlott, oly annyira megkedvelte a szintén egész az ábrándosságig felmagasztalt érzelmű püspököt, hogy nem győzé eléggé hallgatni ihletett beszédeit, csodálni önmegtagadását és szigorú életét. Gyakran még háló teremét is megosztá vele s egész éjeket vallásos beszédek s érzelmek közt tölt vala társaságában. A császár egy napon, szokása szerint beszélgetvén vele, félig komolyan mondá: ily szent püspöknek, minő te vagy, a szláv népek megtérítésére kellene mennie. Adalbert erre lábaihoz borúlva válaszolá, hogy csakugyan ezt szándékozik cselekedni ¹⁾. Életírója szerint még klastromi életének boldog idejében egy álomlátása volt, mely neki vértanúi halált s mennyei boldogságot jósla. Ezen álom azóta mindig lelke előtt lebegett s ő epedve vágyott annak valóságára.

¹⁾ Ademar: Hist. Lib. III, Pertznél IV, 129. V. ö. Acta SS. septembr. I, 482.

Miután tehát Maintzból sz. Márton, sz. Dénes és Benedek hamvaihoz Franciaországba zárandokolt, társaival, kik közt volt Gaudentius öcsese és Radla-Asztrik is, Lengyelországba indula. Ez alkalommal kétségkívül ismét Magyarországban utazott keresztül; és Asztrik itt végkép elvált tőle. A gyakorlatibb lélekirányú szerzetes, látván, hogy a kereszténység itt bár lassan, de még is csak gyarapodik, Istvánnak a mult évben Gizela bajor herceghölgygyel végrehajtott házassága után pedig fennmaradása már biztosítva van, valószínűleg a fejedelmi család által is tartóztatva, úgy látszik, mind azonszerzetesekkel együtt Gejzánál maradt, kik egykor az ő apátsága alatt a braunau klastromban voltak. Közölök egyebek közt Bonifácot, Zoerardot, vagyis szerzetesi nevökön Andrást és Benedeket említik kútfőink ¹⁾. Ezek számára kezdé aztán Gejza építeni Pannon hegyén sz. Márton monostorát, melynek Asztrikot nevezte ki apátjává. Ideiglen, míg ez elkészülne, Asztrik a pécsváradi, úgy látszik, régebb időkből fennmaradt klastrom maradványaiba vonúlt, s onnan intézé a térítés művét.

Adalbertet azonban inkább vonta magához a lengyel Boleszláv, kinek szolgálatában volt testvére is, Szlavnik Szobjebor, mint a csak félig keresztény, az ellene felzúdult kedélyek lecsillapítása végett néha még pogány isteneinek is áldozó Gejza: ő tehát néhány szerzetessel Lengyelországba utazott. Hogy a pápának adott szavát beváltsa, onnan, Boleszláv udvarából tön aztán kérdést Prágába is: vajjon hajlandók-e a csehek őt püspöküknek visszafogadni? Miként a történetek után várni lehetett, a válasz tagadó lett, s maga Adalbert sem kívánt mást. Most tehát magát a csehek iránt minden kötelezettségtől feloldva érezvén, az álomlátásban megígért martyrkoszorút felkeresendő, a még pogány szláv népek megtérítését óhajtá munkába venni.

¹⁾ Leger da maj. Cap. 7. V. ö. Zoerard és Benedek életét Endlichernél I. 134.

Meghitt barátjának, a rajta oly nagy fölényt gyakorló Asztriknak távollétét azonban fölötte sajnosan érezvén, megindulta előtt őt viszontlátni, vele egyesülni vágyott. Egy levéllel követet küldte tehát Gejzához, vagy inkább a kormány gyepelőit kezében tartó Adelhaidhoz: „Papatesemet, ezt írá a levélben, ha múlhatatlan szükséged nincs reá, az Istenre kérlek, küldd el hozzám.“ A követ azonban Asztrikhoz is vitt levelet, melyben Adalbert kéri őt, kiért, ugymond szíve eped, hogy ha jó módjával nem lehetne, szökve is, minden esetre menjen hozzá. De a fejedelmi udvar nem bocsátá el Asztrikot, ki mint a térítés egész művének intézője feletto szükséges volt az országban. Magának Asztriknak sem volt kedve távozni, mintán itt oly tágas tért látott maga előtt a szent munkára. Adalbert tehát 997. tavaszán Asztrik nélkül indúlt el néhány társával, kik közt volt öcsese is, Poroszországba, hol aztán Danczka táján, ápril 17-ke éjjelén egy pogány pap által megöletett. Hullóját Boleszláv nagy összezen váltotta meg s a gneznai székes-egyházban temettette el.

Nem marad fen ezek után semmi indokolható kétség, hogy Sz. Adalbert 984-től kezdve több ízben küldött be térítőket s járt maga is Magyarországon, s hogy, miként hazai kútfőink tanusítják ¹⁾, ő keresztelte meg Gejzát fiával s egész családjával együtt. Gejza, miután a II. Otto s a bajor Henrik közt kitört háború következtében a magyarok és németek közt is újabb villongások támadtak, valószínűleg önmaga hívta be e végett a prágai püspököt. Ő, mint tudjuk, nagyon idegen volt a rabló kalandoktól, mivel attól tartott, hogy a nyugati népek, ha ellene egyesülnének, nagy veszélybe ejthetnék nemzetét. Midőn tehát a háborús viszonyok Ottoval mind e mellett is megújultak, s a magyar

¹⁾ A már említettteken kívül ezt bizonyítja Kézay is, midőn mondja: „Ipse, domusque ejus per S. Adalbertum baptismi gratiam accepit.“ De nob. adven. Endlichernél I, 124.

csapatok Ostmarkra s Piligrin püspök jószágaira törtek, Gejza nagyon érdekében állónak látá, elhárítani magáról minden gyanút, mintha a Piligrintől kezdett térítésnek minden eredményeit ki akarná irtani. Megmutatni kívánta a világnak, hogy bár Ottónak s Piligrinneknél ellensége; a kereszténységnek azonban állhatatos barátja s pártolója, s ezt ápolni nem szűnik meg nemzete keblében. Míg tehát Piligrint és német szerzeteseit kiűzetni engedé, maga hívta be, úgy látszik, a cseh Adalbertet és papjait; és hogy szándokai iránt semmi kétség se maradjon fenn, általa magát és családját is megkereszteltette. A hittérítők ezen megváltoztatását pedig már azért is hasznosnak láthatá, nehogy Cseh- és Lengyelország példája szerint, a német térítők nyomán a német császári hatalom is igényt képezhessen magának bármi módon befolyni az ország ügyeibe.

Mind ez könnyen megfojthatóvé teszi Gejza ama türelmetlenségét is, hogy ezéljának gyorsabb elérése végett, a cseh papok térítései mellett nem ritkán kényszerítő eszközöket is tett foganatba honosai közt a keresztény vallás terjesztésére. E tulságos szigornak azonban, mint már említettök, a nép keblében támadt lízongó mozgalmak lettek következményei, miknek minél gyorsabb megszüntetése végett aztán nem csak szigorával hagyott alább, hanem néha még maga is áldozott az ősvallás szertartásai szerint az istennek. Meggyőződése azonban a keresztény vallás megalapításának szüksége iránt erősebb volt, mintsem hogy a kezdett mű folytatásában habozott volna. Csak ideiglen akart némi engedményeket tenni az ősvalláshoz ragaszkodók irányában; a térítést azonban a cseh és lengyel szerzetesek által szakadatlanul folytattatá; maga pedig oda fordítá minden ügyekezését, hogy szükség esetében a lízongók ellen külséglét is nyerhessen.

E végett mindenek előtt a külföldiek, kivált fegyveres erővel rendelkező urak bevándorlását lehetőleg előmozdítá. Eleinte a cseh és lengyel térítőkkel együtt leginkább cseh és

lengyel urakat ügyekezett beédesgetni, gazdag földbirtokokkal ajándékozván meg őket. A csehek közül csakugyan számosabban jöttek be. Midőn Boleszláv cseh fejedelem Sz. Adalbert családját oly kegyetlenül üldözté, hogy azt majdnem végkép kiirtotta, mind azon cseh urak, kik a hajdan hatalmas Szlavnik családdal rokonság s barátságban álltak, a dühöngő herezeg haragja elől Magyarországra menekültek. Ezekből névszerint is ösmerjük Lebyn, Rodván, Bogáth és Lodán urakat, kik mindnyájan Csehországból, fegyveres néppel vándorlának be ¹⁾),

Miután pedig a bajor Henrik 985-ben herezegségébe visszahelyeztetett, s a lengyelekkel és csehekkel újabban barátságba lépett, Gejza is mind szorosabb összeköttetésbe lépett vele; minek következtében aztán Németországból számosan jöttek be fegyveres népeikkel, felajánlván szolgálatukat a fiatal kereszténység védelmére. Ilyenek voltak egyebek közt, a Fanbergi Tibold, kitől a Babocsayak származtak; a vitéz Hunt és Pázmán testvérek Svábországból, kik hadesapataikkal a szent földre szándékoznak vala menni, de látván, hogy a kereszténységnek itt hasznosabb szolgálatot tehetnek, Gejza kérelmére itt maradának. Ilyenek voltak továbbá, a Wasserburgi Venczellin gróf, ki a Ják nemzetségnek adta eredetét; a meissenai Buzad, a nürnbergi Herrmann, a Hennebergi grófok, Wolfger és Hedrik testvérek, a Hederváry nemzetség ősei, kik negyven vértis kíséretében jöttek be s a Fertő tava táján telepedvén meg, azonnal egy favárat és klastromot építettek ²⁾).

De bár mily hatékony segílyt nyert is e bevándorlott urakban a netalán fellázadó alattvalók ellen Gejza, azt ko-

¹⁾ Multi Comites, milites et nobiles externis Christianorum ad eum accesserunt, quidam enim ex amore dei, ut ipsum ducem contra paganos, qui fidem non acciperent, adjuvarent, et alii quod de ipsis paganis et persecutoribus ipsorum essent liberati... Intraverunt Boemi, Poloni stb. Kézay: De advenis nobilibus, i. h.

²⁾ U. o.

995.

ránt sem láthatá elégségesnek a maga és kivált István fia uralmának biztosítására. Alig lehetett kételkedni, hogy mihelyt maga, ki szigora által a kereszténység ellenit félelemben tartá, örök nyugalomra hajtja fejét, a már is bajosan megfékezhető elégületlen törzs és nemzetségek, bár Istvánt fejedelmi utódául már ünnepélyesen elismerték, ha ennek még a maga életében nem szerez erősebb támaszt, azonnal kifejtik a lázadás zászlait, s nemcsak fejedelmi nemzetségét, de magát az országot is végveszélybe dönthetik. Ettől annál inkább tarthatott, mivel, a kereszténység megalapítását tekintve, éppen fiára hagyá a munka legnehezebb részét; a szent hivatásától áthatott ifjában pedig oly jellemet észlelt, mely nem leend hajlandó alkura lépni a kereszténységtől idegenkedő törzsfejekkel, miként olykor önmaga tette volt, ezekkel együtt pogány módra áldozva az istennek.

István házasa a bajor Gizelával.

Ezóta tehát az lőn fő törekvése Gejzának, hogy Henrik bajor herczeggel szorosabb szövetséget kössön s annak Gizela leányát István fiának nőül nyerje. Henrik s kik a német birodalmat III. Otto kiskorúsága alatt kormányozák, úgy látszik, eleitől fogva kedvezőleg fogadták Gejzának a házasságra vonatkozó nyilatkozatát; mert ez nem kevesebb biztosítástígért Németország békéjének a magyaroktól szenvedett becsapások ismételése ellen, mint a kereszténység állandó meghonosításának e szilaj nép keblében. Azt természetesen mindjárt feltételül kötötte ki Henrik, hogy István különösen is kötelezze magát, hogy a keresztény vallást nemzetében megalapítja ¹⁾. István e végett, némelyek sze-

¹⁾ Néhány későbbi német krónikások, erőnek erejével honosaiknak akarván eltulajdonítani a magyarok megtérítésének dicsőségét, e házasság alkalmára teszik István megkereszteltetését. Ezek közül a legrégebb, Herimannus Augiens. a 995-dik évben még ezt írja: „Henricus dux Bavariae obiit. Et filius eius... itidem Henricus... ducatum obtinuit. Huius soror Gizela Stephano regi Ungarorum, cum se ad fidem christianam converteret... in conjugium data. (Pertznél III, 117.) E szavakat: cum se ad fidem christ. converteret, — me-

rint ¹⁾, egy fényes kísérettel személyesen megjelent Bajorországban, holott aztán a kívánt biztosítást megadván, Schira várában, még Gizela atyjának, az öreg Henriknek életében megtörtént az eljegyzés. Henrik herczeg még azon év folytatában, 995-ben meghalálozott, hasonnevű fiára örökölvén át tartományát.

A menyekző, melynek idejéről biztos tudósításunk nincs, bár azt némely krónikák, kétségkívül hibásan, csak 1002-re, vagy még későbbre teszik, ha nem is épen 995-ben, még az öreg Henrik életében, de bizonyosan még Gejzának 997-ben történt halála előtt hajtatott végre. Hiszen ő, tapasztalván némely hatalmas törzsfők nagy idegenségét a kereszténységtől, épen azért sürgette e házasságot, hogy a maga halála esetére, midőn azok fellázadásától nem ok nélkül tarthatott, a szövetség által fiának támaszt, segílyt szerezzen. Minél fogva nem lehet kétségünk, hogy míg Gizela rokonai azt kötötték ki a házasság feltételéül, hogy István majdan komolyan hozzálasson népe megtérítéséhez: ő viszont és atyja, az alább elmondandókon felül, azt követelték Henrik herczegtől, hogy mennél számosabb német úr köl-

lyeknek nem csak az az értelme, hogy *miután*, hanem az is, hogy *mivel* kereszténynek lett — a XII-dik századbeli aurachi Ekehard több másoktól compilált egyetemes krónikájában már így ferdíti el: „Horum (Henrik és Bruno testvérek) sororem, Gizelam, rex Hungariae, qui postea Stephanus in baptismo dicebatur in conjugium expetivit; sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta, et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente sua susceptorum promisit (Pertznél VI, 192.) Így mások is, mint például: Conradus Urspergensis, Otto Frisingensis, Ademarús stb. De szűkségtelen ezek ellenében ismételnünk a fentebb elmondott érveket, s kútfőket, melyekből világos, hogy István, atyjával együtt a 984-et követő évtizedben öntetett le a keresztvízzel. Házassága alkalmával csak az iránt kellett kétségkívül ünnepélyes fogadalmat tennie, hogy a kereszténységet, minden akadályok daczára, nemzetében is állandólag meghonosítandja.

¹⁾ Hansiz; Germania sacra I, 235.

995. tözzék be fegyveres népével, Istvánt szükség idején a lázadók ellen gyámolítandók. Már pedig Gejza halálakor csakugyan számos német urat találunk az országban, kik bizonyosan e házasság idején költözének be csapataikkal. Fel sem lehet különben tenni, hogy a német császári ház egy tagja, ki néhány év múlva maga is császárrá lett, ily válságos, sőt minden jelek szerint veszélyes időben, idegen földre ereszsze hugát a nélkül, hogy fegyveres csapatokkal rendelkező urak ne jöttek volna be kíséretében.

E lépés nagy bölcsességére mutat Gejzának. A moldvai és beszarabiai besenyőket s cleinket kivéve, akkoron már egész közép Európa keresztény volt. A keresztény köztársaság, vallása iránt buzgó, természeténél fogva nem tűrhette volna maga mellett az ugynevezett pogány vallású népet, mely e fölött oly sokáig ostroma volt. A józan eszű Gejza érezte, hogy ki kell engesztelődnie Európával. A kalandok, hadjáratok a külföldre nemcsak azt eredményezték, mit azok kezdetén őseink akartak, hogy nevök félelmissé legyen s az új hon birtokában magukat annál inkább megszilárdítsák; hanem, miután a különben helyes tapintattal kezdett hadjáratok kelletinél tovább üzettek, gyűlöletet is ébresztettek irántok Európában. A gyűlölet boszúszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyver varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszúfegyverének pedig a megfogyott, egységében, fegyelmében meglazult magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellent, mint nem a hunok és az avarok, kik épen azért buktak meg, mivel azonosodni nem akartak Európa népeivel. Meg kelle tehát engesztelni Európát. A kötött béke erre nem volt elég: a béke és szeretet vallásának fölvétele által szellemre nézve is azonosodni kellett Európával; és addig is, míg a vallási átalakulás nagy munkája végbe menne, kezességet kellett adni Európának a nemzet e komoly szándékáért. E kezesség István házassága volt Gizelával, a római császári család sarjadékával. E házassággal lépett be tulajdonképen Magyar-

ország az európai államok körébe. Így tekintették e házasságot akkoron kétségen kívül Európában. 995.

Gejza a kereszténység föl vételének ekképen útat törvén, s ez által hivatásának, melyet a körülmények elejébe szabtak, eléggé megfelelvén, pár év mulva, 997-ben megszűnt élni. Istvánon, egyetlen fiu magzatán kívül több leánygyermek maradt. Egyet ezek közül, kit Judithnak neveznek, Boleszláv lengyel fejedelem vett nőül, kitől aztán Besprim vagy Besfrim nevű fia született ¹⁾. E kettős házassági kötelék után kerestek utóbb a magyar hercegek menedéket Lengyelországban. Még közelebbről érdekel bennünket a történendők miatt Gejzának két más leánya, kiknek egyike Urseolo Otto velencei hercegnek ²⁾, másika Sámuel magyar úrnak lett hitvesévé; nevét azonban egyiknek sem tudjuk.

¹⁾ Annal. Saxo 992 évhez. Pertznél VI, 637.

²⁾ E házasság 1009-ben kötöttet. Dandolo írja: Otto Ursiolo ... filiam Geyzae regis Hungarorum et sororem Stephani successoris duxit in uxorem, mulierem utique generositate serenam, facie facundam, et honestate praeclaram. Muratorinál XII, 235. Vannak azonban, kik állítják, hogy Gejzának e leánya Otto-Vilmos burgundi grófhhoz ment férjhez, s ezen Otto fia volt volna Péter, az utóbbi magyar király. Ld. erről Katonát, ki maga is e véleményen van: Hist. Crit. I, 476. kövv.

MÁSODIK KÖNYV.

A KIRÁLYSÁG S A KERESZTÉNY VALLÁS
MEGALAPÍTÁSA.

997—1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem. 997—1000.

I.

István egyike a világtörténelem azon nagy fejedelmeinek, kik beható értelemmel, teremtő eszelekvési ösztönökkel és szilárd jellemmel megáldva, hatásukat lángbetűikkel írták a történelem lapjaira. Mert amit teremtett, századokra kihatott, népei, országa történelmét új irányba terelte, azok sorsát hosszú századokra meghatározta. Mit az egykorú vagy kevésbé utóbbi krónikások, életírók róla feljegyeztek, jobbára csak jámbor, szent erkölcseire, a keresztény vallás iránti lángoló buzgalmára, kegyessége s vallásossága műveire vonatkozik. De tévesen fogná fel István egyéniségét, ki őt egyedül a hagiographok s más azon kori írók elbeszélései szerint itélné meg, s csak a kegyesség, ájtatosság s vallásterjesztés szentes foglalkodásaiba elmerült, lágy jellemű pietistának tartaná. Az akkori íróknak, kik kizárólag a papi, szerzetesi osztályból keletkeztek, természetesen az ő jámborsága, s a klastromi erkölcsök s pietismus színében mutatkozó kegyessége és buzgalma tűnt fel leginkább: ezt dicsőítik tehát majdnem egyedül feljegyzéseikben. Művei azonban egyébnek is, sokkal többnek s nagyobbak tanúsítják őt egy csupán szent életű, buzgón vallásos fejedelemnél. Ha jámborabb, szentebb volt is ő, mint Nagy Constantin és Chlodwig; de ezeknek sas szeméből, erőteljes, szilárd jelleméből, statusférfiui tapintatából s alkotó erejéből is nem csekély rész jutott Istvánunknak. Ő nem csak új vallás, hanem új országrend- s államalapító is

volt, kinek műve, századok viharaival daczolva, máiglan fenáll.

Midőn Gejza meghalálozott, még csak némi árnyéka létezett a magyarok közt a kereszténységnek. Kik azt föl vették is, mellette még az ősvallás gyakorlatáról sem mondtak le egészen. A kereszténység megalapítása Istvánnak lett hivatásává s kötelességévé is azon ígéret után, melylyel magát, midőn Gizelát nőül vette, a császári ház iránt lekötötte. —

István, midőn atyja halála után a fejedelmi hatalom teljes birtokába jutott, 27—28 éves férfit, telve lelkesedéssel a nagy czél iránt, melyet magának életfeladatul tűzött ki, telve erélylyel s elszántsággal leküzdeni minden nehézségeket, melyek nagy czélja ellenében támadhatnak, buzgó és szilárd akarattal fogott a térítéshez. Gondoskodván mindennek előtt, hogy legyen elég pap a nép oktatására, rendeletet bocsátott ki, mely által mindenkit kötelezett, hogy magát megkereszteltesse, hagyjon fel a pogány vallás szertartásaival, s bocsássa szabadon keresztény rabszolgáit.

Őseink ugyanis a honfoglaláskor fegyveresen ellentállott népet általában szolgálkává tették. E szolgálkák száma sok százezerrel szaporodhatott azok közül, kiket hadjárataikból, rabló kalandjaikból hoztak be magokkal a külföldről, úgy hogy, mint Piligrinnek a pápához írt levelében olvassuk, a keresztény rabszolgák száma magát a magyar nép számát is meghaladta. Kézai tudósítása szerint, a római szék már a megkeresztelkedett Gejzának meghagyta volna, hogy a keresztény foglyokat szabadságba helyezze; mivel pedig a pápa rendelete a nemzet ellenzésével találkozott, a pápa legalább azt követelte, hogy a foglyoknak engedessék meg földet művelniök, s a többi keresztény népek módjára munkájok után élniök. Ennek következtében a foglyok egy része valóban földművéssé lett, s az erre engedélyt adott uraknak a föld gyümölcseiből adózott. Ezek lőnek aztán az ugynevezett szegődött szolgálkák (conditionarii). A szolgálkák más részét

azonban uraik nem bocsátották szabadon, hanem lakjaik, udvaraik körül különféle szolgálatokra, mesterségek folytatására kényszerítették; kik aztán udvarnokoknak neveztettek.

István, hogy a keresztény szolgák szabadon bocsátására vonatkozó parancsát a maga példájával hatályosabbá tegye, a maga terjedelmes birtokain lévő szolgákat azonnal fel is szabadította; az államvagyon képező várakhoz tartozott szolgákat pedig, miként alább előadandjuk, részint a várföldek művelésére rendeltette, részint a várak körül telepíttette meg s mesterségek folytatására utalta. Ezek alapíták aztán a városokat.

Igy tön a megkeresztelkedett urak egy része is a maga szolgálival. Mások azonban, kik a rabló kalandok megszűnté óta a szákmány hiányát sajnosan túrték, szolgálikat szorították súlyosabb munkákra. Innen számtalan panasz támadt, mit István, ha máskép nem sikerült, az által ügyekezett megszüntetni, hogy az így elnyomott szolgákat, amennyire teheté saját költségein kiváltotta, és szintén a várak népeihez kapcsolta. Más részről intézkedett, hogy az urak birtokain lévő földművelő szolgák is egészen szabadokká válthassák magokat, a családosokra nézve száz, a nőtlenekre nézve huszonnégy bizanti aranyban szabván meg a váltságdíjat. Mind e kedvezmények azonban csak a keresztény szolgákra terjesztettek ki, s hogy ezen intézkedések egyszersmind a kereszténység gyarapodását is eszközöljék, István a pogány hiten lévő rabszolgák megtartását az egyház megegyeztével is megengedte; „mert a pápa, — mint a krónika mondja — ezekről nem határozott, mivel azt akará, hogy a pogányok alávetve legyenek a keresztényeknek“ ¹⁾.

De ha már a kemény, zord Gejza is ellenzésre talált a kereszténység terjesztésében: az ifju fejedelem még kevesebb engedelmességre tarthatott számot a törzs- és nemzet-

¹⁾ Kézai: Chron. Hung. Appendix de udwornicis. Endlichernél: Monumenta. I, 128. kövv.

998.

ségfők némely részénél, kik a keresztény vallástól, nemcsak magában, mint az ősivel ellenkező intézménytől, hanem hihetőleg azért is idegenkedtek, mivel általa az országot német befolyás alá jutandónak, a nemzet szabadságát, függetlenségét veszélyeztetendőnek hitték.

Koppány lázadása.

És valóban alig hirdettetett ki a kereszténység fölveteléről szóló rendelet, már is újabb lángra gyúladt a már Gejza alatt is nyilatkozott ingerültség; veszélyes forrongás terjedt el az országban, s a fejedelemtől kegyelt németek üldözése előjele volt a lázadásnak. A lázadási mozgalmak kivált az ország nyugati részein, a Dunán túl tündeztek fel legelőbb; mert itt, Németország szomszédságában kezdetett meg leginkább a térítés, itt vétetett a rabszolgák felszabadítása is legnagyobb mérvben foganatba. E részeken Koppány, a tar Zirind fia, a fejedelem rokona, volt a leghatalmasabb nemzetségfő, s egyszersmind legidegenebb a keresztény vallástól. Maga köré gyűjtván mind azokat, kiknek az új rendelet nem tetszett, 998-ban nyilván kitűzte a lázadás zászlóját, eltökélve Istvánt fejedelmi székéről megbuktatni, a főhatalmat elfoglalni s a nemzet ősi intézményeit fentartani. A lázongók mind azokat, kik velök nem tartának, ellenség gyanánt tekintették: „javaikat pusztítani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával dacolni, tekintélye ellen gúnyolódni kezdenek“¹⁾.

Istvánnak nem lehetett kétsége, hogy e lázadás gyors elnyomásától függ mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység ügye. A már kereszténynyé lett, vagy azzá lenni hajlandó hű nemzetségfőket s a bevándorlott német urakat tehát fegyveres népeikkel gyorsan maga köré gyűjté; s nehogy mielőtt teljesen felkészülne, a lázadóktól háborgattassék, a Garan partján szállott táborba. Hadak vezérletében maga gyakorlatlan lévén, Wenczellin wasserburgi grófra, s Hunt és Pázmán vitéz lovagokra bízta

¹⁾ Legenda S. Steph. minor Cap. 5. Endlichernél 156.

a sereg vezérletét; kiktől aztán maga is német szokás szerint lovaggá ültetett. Majd, miután fogadást tett hogy, ha Isten ellenségei fölött győzedelmet ad, a pártütő Koppány javait s megyéje minden termékeinek tizedét, az atyjától építtetni kezdett Sz. Mártonhegyi apátságnak adományozza, Sz. György és Márton zászlóit elüllobogtatva, seregét a Dunán átváztezte.

A pártos Koppány ez időben épen Veszprém várát ostromolta, mely a fejedelemhez hű, vele tartani nem akart. A vezérek minden tétova nélkül megtámadták a lázadókat. A harc heves, a diadal sokáig bizonytalan volt, mígnem Wenczellin a harc folytában Koppánynyal találkozáán, őt párvialban megölte. A vezére vesztett had, mihelyt elestének híre elterjedt, rendetlen futásban keresett menedéket ¹⁾.

István fegyvereinek győzedelme a fellázadt pogányság felett a kereszténység győzedelme lett az ősi vallás felett. Az új vallás terjedése Ha történt is még ezután egyesek részéről némi ellenzés, miként, például, a besenyő Thonuzobáról olvassuk ²⁾: az ily eseteket is gyérebekké tette a fejedelemnek ellenők kifejtett szigora. Tömeges lázadásnak István alatt nincsen nyoma. Az országba szerteszét küldött térítő szerzetesek is ritkán találtak ellentállásra ³⁾: a nép, ha még nem meggyőződésből is, készségesen engedte magát leöntetni a keresztvívvel; s ha titkon gyakorlá is még talán pogány szertartásait, külsőleg mind nagyobb számmal lett kereszténynyé.

¹⁾ Ld. a pannonhegyi apátság alapítvány-levelét, (Fejér: Cod. Dipl. I, 280.), mely ha későbbi álmű is, megtörtént eseményeket tartalmaz. Thuróczy: Chron. II, Cap. 13. 28. Hartvicus: Vita S. Steph. Cap. 6. Endlichernél: 168.

²⁾ Thonuzoba in fide vanus, noluit esse christianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus. Sed Urkund filius suus christianus factus. Anonym. B. R. Notar. Cap. 57.

³⁾ Így Bonifác Asztriknak az apátságban utóda, Istvántól az alföldre küldetvén prédikálui, kevésbe múlt, hogy meg nem öletett. Egy másik, Bencze nevű, martyrságot szenvedett. Legenda maj. Cap. 7.

998.

„Napról napra gyarapodék — ugymond a legenda ¹⁾ — a hívek egyháza, s a külföldről is mind többen vándorlának be“ a még különben is gyér népességű országba. Ezek közt kétségkívül számos pap és szerzetes is volt ²⁾, kik aztán Asztrik apát vezérlete alatt intézték a térítés ügyét. Ezek számára s mintegy seminariumául István a Koppány felett nyert győzelem után, Sz. Márton monostorát a Pannon-hegyen, melynek alapjait már atyja megvetette volt, nem sokára fölépítette, Asztrikot nevezvén első apátjává. Itt valószínűleg mindjárt iskola is alapíttatott azok kiképezésére, kik a nemzeti nyelvet már értő benszülöttek, vagy éppen magyar eredetűek közül papokká, szerzetesekké felvették. —

De István maga kétségkívül legtöbbet tőn a nagy mű sikerére. Szigora mellett az ellenzők iránt, telve szent buzgalommal a nagy cél valóztatására, apostolává lett népének. Hogy az alsóbb osztálybeliek, főnökeik példája után indulva, az új hit föl vételére hajlandóbbakká legyenek, ezeket mind egyenként, mind többeket egyszerre maga köré gyűjtve, gyakrabban önmaga is oktató a keresztény tanokban, ösztönzé az új vallás szertartásainak gyakorlata ³⁾. A nemzeti hagyomány, még a külföldi krónikák tanúsága szerint is, folyton azt hirdeté, hogy Istvánt ugyan Sz. Adalbert keresztelte meg; de a magyar nemzetet maga István térítette prédikálásai által a keresztény hitre ⁴⁾.

¹⁾ Legenda minor. Cap. 6.

²⁾ Legenda Major. Cap. 7.

³⁾ Hartvicius: Vita S. Stephani Cap. 7. Endlichernél I, 171.

⁴⁾ A XIII. századbeli Albericus Monach. évkönyvében az 1010-dik év alatt szólván a magyarok megtéréséről s Gizela fejedelemnőnek ez iránti érdemeiről, mondja: Tamen dicunt hungari; quod S. Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptisavit, et ipse rex sua praedicatione Hungaros convertit. — Evvel egyezőleg mondja Verbőczy is a nemzeti hagyomány szerint: Hungari non per praedicationem apostolicam vel apostolorum, quorum

Az oktatást, rábeszélést ekként szigorral, az intést ^{998—1000.} fenyegetéssel is párosítva, pár év múlva István oly haladásban látá a nép megtérését, hogy az új egyház rendezéséhez foghatott. Meggyőződve, hogy az új hit csak úgy verhet erős gyökereket népe keblében, ha az nem csak külsőleg vallja magát kereszténynak, hanem értelmét is áthatja a keresztény tanok jótékony világa: kétségkívül első gondjai közé számítá, az isteni szolgálat s oktatás rendszerítését. E végett, míg maga Fehérvárott, hova, úgy látszik, mindjárt Koppány legyőzése után tette át fejedelmi udvarát, egy fényes templomot kezdett építtetni, egyszersmind rendeletet bocsáta ki, hogy minden tíz szomszéd helység építsen egy-egy templomot ¹⁾).

II.

Az ilyféle aprólékos intézkedéseinél azonban hasonlít-A magyar egyhatlanul fontosabb, s figyelmünket is sokkal inkább igénybe <sup>ház viszonyai-
nak rendezése.</sup> veszi az, hogy mindjárt eleitől fogva minő viszonyba lépett István az egyetemes keresztény egyházzal s annak hierarchiájával; és mily helyzetet ügyekezett elfoglalni a keresztény államcsaládban új keresztény államával; mily viszonyba jött a pápával s a német császárral?

Az akkori fogalmak szerint két hatalom létezett a keresztény világon, melyek egyike a pápa, másika a császár személyében központosúlt. Vagy miként a százszok legrégebb törvénykönyve kifejezi: két kardot helyezett Isten a hüvelybe, a kereszténység védelmére: a pápának az egyházit, a császárnak a világit. Ezen elvnel fogva, mihelyt valamely nép kereszténynyé lett s a pápát egyházi fejének elismerte, a császár is azonnal kiterjeszté reá a maga hatóságát. A

principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctissimi videlicet Stephani regis... conversi sunt ad catholicam fidem. Tripart. P. I. Tit. II, 2,

¹⁾ Legenda Minor. Cap. 6.

998—1000.

szász fejedelmi házból származott császárok, I. Otto korától kezdve, csak is azért ügyekeztek annyira terjeszteni a kereszténységet a pogány népek között, hogy fölöttök a keresztény vallással együtt saját hatalmukat is megalapítsák. Ez történt Csehországban egy század előtt: erre törekedtek I. Otto és utódai Lengyelországban is; és egy perczig sem kételkedhetünk, hogy Magyarországra nézve is ez volt céljuk. A császárok, e hatalomterjeszkedéseiknek útát készítendő, nagy gondot fordítanak arra, hogy a kereszténység Németországból hasson ki a pogány népekre; s e végett már eleve kitűzték s megalapították az érsekségeket, melyeknek egyházi hatósága a megtérendő népek püspökségeire kiterjedjen. I. Otto a magdeburgi püspökséget egyedül azért emelte érsekségre, hogy az egykor keresztényekké leendő éjszak-keleti szláv népek közvetlen a német egyház hatósága alá vettessenek, s ennek nyomán e népek a császári hatalomnak is hódoljanak. A német hierarchia, hatalmában ez által maga is gyarapodván, önként s örömmel támogatá a császárok e politikáját. Mint már említők, Piligrin passauai püspökben kivált az éleszté a reményt, hogy székét a császár pártfogásával érsekséggé emelheti, mivel a magyarok közt alkotandó s az ő metropolitai hatósága alá tartozandó püspökségek által a császár hatalmának is útát törend Pannoniába. Piligrin ügyekezete egy lorch-i érsekség felállítására iránt, mint már tudjuk, sikertelen maradt ugyan, mert a salzburgi metropolita jogaiba ütközött; II. Otto mindazáltal nem késett VII. Benedek pápa által megerősíttetni Fridrik salzburgi érseknek az egész Pannoniára, tehát a megtérendő Magyarországra is eleve kiterjesztett metropolitai hatóságát ¹⁾.

Szóval, miként a pápa magát a földön Krisztus helytartójának, tehát az összes kereszténység fejének tekinté:

¹⁾ Hansiz: Germ. S. II, 159. V. ö. Dümmler: Piligrin von Passau. 50. l.

ugy kívánta a német császár is a maga fő hűbéruri hatalmát minden keresztény népre kiterjedtnek tekintetni. A császárok ezen hatalomigényeit pedig a német egyház is eltulajdonítá, s oly kölesönhatási viszonyosságot ügyekezett megalapítani a császársággal, hogy a hová ez a maga világi hatalmával elhatott, ott a német egyház is jogosnak tartá a maga hatóságát; és megfordítva, a hová a német egyház vitte be a kereszténységet, ott a császár is fő hűbérúrnak kívánta magát tekintetni.

Németország s a szláv népek közt e jogigények miatt minduntalan megújult a százados harez. Szvatopluk Nagy-Morvaország, hol a független királyság mellett egy független nemzeti egyház is keletkezében volt az e miatt Rómában is bevádolt Methodius főnöksége alatt, e harezban bukott meg s enyészett el. Arnulf győzedelmének akkoron a honalapító Árpád is részese volt, nem is sejtve, hogy a nemzeti érdekből nyújtott segélyét a német császárok majd hasonló törekvéssel viszonozzák. És miként Morva-ugy vesztette el Csehország is politikai s egyházi függetlenségét a német császárok s a német egyház ellenében. Ugyanez készüle jelenleg Lengyelországban is. És ha az első keresztény lengyel fejedelemnek, Miciszlávnak fia, Chrobri Boleszláv erősebb függetlenségi hajlammal, nagyobb szilárdsággal nem bír atyjáénál, a német császár és egyház hatalma ott is megszilárdult volna.

Ezen események már az értelmes Gejzának óvó például szolgálnak vala, nehogy midőn a kereszténységnek nemzete keblébe, annak java, fennmaradása végett utat nyit, az új vallással egyszersemind, a nemzeti függetlenség csorbulására, a német császári s egyházi befolyásnak is kaput tárjon. És bizonyára nem is találhatjuk más okát annak, hogy épen akkor, midőn a kereszténységet a maga országába befogadta, Németországgal újra megkezdí az ellenségeskedést, s a császár ellen pártos Henrik bajor herczeggel szövetezik; és midőn a német metropolitai hatóságot Magyarországra is

899—1000.

kiterjeszteni törekvő Piligrin térítő szerzeteseit kiűzi, jószágait sarcholja, pusztítja: épen akkor hívja be a maga és családja megkeresztelésére a cseh Adalbertet, népének megtérítésére a cseh Asztrikot és cseh, lengyel, olasz szerzetes társait. A kereszténységet befogadja, mert azt nemzetének érdeke, fenmaradása végett a válságos körülmények közt múlhatatlannak látja; de a német egyház befolyását mellőzi, nehogy annak nyomán a császári befolyás is veszélyeztesse a nemzeti függetlenséget.

A körülmények azonban néhány év múlva tetemesen megváltoztak. Szövetsége a császár ellen pártotütött bajor Henrikkel közelebb összeköttetésbe hozta őt a németekkel a nélkül, hogy e barátságos viszony veszélyessé válhatott volna függetlenségére; sőt miután Henrik a császárral megbékült, Gejza még támaszt is remélt benne nyerni mind a hódítani törekvő császárság, mind a kereszténység behoza-tala miatt netalán lázongó magyarok ellen. Ezek voltak kétségkívül az indokok, melyek Gejzát arra birták, hogy a császári házzal mindig feszültségben élő bajor fejedelmi házzal szorosabb szövetséget kössön s Gizela herceghölgyet István fiának nőül szerezze.

Midőn a két fejedelmi udvar e házasság kötése fölött alkudozék, minden bizonynyal arról is folytak értekezletek s törtétek megállapodások: minő helyzetet foglaljon el az István alatt véglegesen kereszténynyé válendő Magyarorszá-g a keresztény népesaládban; mily viszonyba lépjen a pápa, mint a kereszténység feje —, milyenbe a császár iránt, ki az uralkodó fogalmak szerint, magának is politikai befolyást igényelt ott, hol a pápa egyházi hatalma elismertetett; milyenbe végre a német egyház iránt, mely viszont minde-nüvé kiterjeszteni vágyott hierarchiai hatóságát, hová a császári hatalom beférközött? Mind ennek semmi nyomára nem találunk ugyan a kútfőkben; de fel sem lehet tenni, hogy e fontos kérdések István házasságkötésekor szóban ne forogtak, s elvileg legalább el ne döntettek volna.

Gejza és István kétségkívül önként ajánlkoznak alávetni magokat és országukat a pápa egyházi hatalmának. Mert ha csak a keleti görög egyházhoz nem csatlakoznak, — mit a körülmények semmi tekintetben nem javasolhatának, — ez multhatatlan s annál inkább elfogadható volt, mivel a pápa egyházi hatalma nem csak csorbítására nem, de ellenkezőleg támaszára szolgálhatott a nemzet politikai függetlenségének. Azt mindazáltal kétségtelennek tarthatjuk, hogy Gejza s István ugyanakkor határozottan kijelentték, hogy országukat s az új magyar egyházat minden esetre függetlennek akarják látni a császár s a német egyház fenhatóságától, jól tudván, hogy a kereszténység megalapítása is csak e feltétel alatt válik lehetségessé a szabadságára, függetlenségére oly féltékeny nemzetben. És hogy az öreg Henrik, ki bár maga is a császári ház ivadéka, de az Ottókkal egész életében ellenséges, vagy legalább feszült viszonyban élt, a magyar fejedelem e feltételében készségesen megnyugodott, nincs miért kételkedjünk, meggondolván, hogy a független Magyarországból e rokonsági köteléknél fogva mind magának mind utódainak kétszeres támaszt remélhetett nyerni a császári mindenhatóság ellen. Hasonlókép kellett gondolkodnia, éreznie az ifjabb Henriknek, a herczeg fiának is, ki már 995-ben öröklé elhunyt atyjától a herczegséget. Közte s a még csak növendék III. Otto közt nem létezett ugyan ellenséges viszony; de létezett a császári udvarban a bajor ház érdekeivel ellenkező áramlat. Azt pedig az ifju Henrik nem is sejtethé, hogy az akkora még alig 16 éves III. Otto napjai megszámlálvák s annak helyét 1002-ben már ő maga foglalandja el a trónon. De története tanúskodik, hogy ha ezt sejtethető volna is, még sem ellenzi vala Gejza és Istvánnak a magyar nemzeti s egyházi függetlenségre vonatkozó feltételét. Ő miután német királylyá, majd császárrá lett is, bár Lengyelországot minden módon megtartani ügyekezett nem csak a német egyház befolyása alatt, hanem azon hűbéri kötelékek közt is, melyekkel az magát I. Otto által

998—1000.

Németországhoz kapcsoltatni engedte, — de a magyar állam és egyház függetlenségét király és császár korában is folyton tiszteletben tartá, s holtáiglan a legbarátságosabb viszonyban maradt sógorával Istvánnal; ki viszont egész területelmében gyakorlá a maga politikai s egyházi függetlenségét. Gizela legközelebbi rokonai részéről tehát nem csak semmi akadályt nem tapasztalt, sőt hatalmas támaszt nyert István azon törekvéseiben, melyek által a kereszténység megalapítása mellett is sikerült megőrizni a maga és keletkező egyháza függetlenségét a német befolyástól.

Henrik herceg e tekintetben a helyett hogy nehezítette volna, oly hatalmasan elősegíté István ügyekezését, hogy a végsüker egy része épen neki, az ő közbenjárásának köszönhető. De egyéb viszonyok s a világtörténelemben felmerült új irányok is felette kedvezők voltak István magas céljainak valóstítására. Mielőtt tehát Istvánnak e végre tett lépéseit s Henrik herceg közbenjárását elbeszelnők, ezen viszonyokat s új irányokat szükséges kifejtenuk, mert csak ezeknek közreműködése tette lehetővé István törekvéseinek teljes sikerültét.

A német császároknak, kivált mióta Madarász Henrikkel a szász fejedelmi család jutott a trónra, Nagy-Károly példája szerint egy világbirodalom megalapítása volt törekvésök fő célja. E végett törekedtek ők annyi buzgalommal a pogány népeket is beterelni az egyház aklába; mert ebben a pápa főpásztorkodása mellett, magokra szállandónak hittek a világi hatalmat. A német császárok ezen iránya azonban a pápáknak sem volt egészen inyére. Mert ezek ha örömmel látták is az egyház gyarapodását a megtért pogány népekből, azt hogy a császárok világi hatalma az egész római kath. kereszténységre kiterjedjen, nem örömet vettek volna; mert a pápák ily esetben más, független népekre nem támaszkodhatván, végeredményben magokra is súlyosan érzék nehezodni a császárok mindenhatóságát. Nem csodálkozhatunk ennél fogva, midőn egynémely pápa azon törek-

vését észleljük, hogy csak a Sz. Péter székének hódoló független metropoliták alatt a német fenhatóságtól független egyházakat alapítsanak meg. Egy ily keresztény államcsalád eszméje, melyben a római szent szék a császárok befolyása nélkül intézkedhessék, s a független fejedelmekre támaszkodva, a maga főpásztori tekintélyét a császárok ellenében is sikeresebben fentarthassa, már több pápa szemei előtt megvillant. Némely kitünő tehetségű egyházi férfiak épen ezen korban is sokat foglalkodának azon gondolattal, miként vethetnének gátot a császárok uralomvágyának, kik a vallásterjesztés színe alatt a tőlök még független népeket is megigázni törekednek. Sz. Adalbert, mióta püspökségéről lemondott, részben legalább ezen okból ment téríteni a poroszok közé. Sz. Romuald és Bruno, kikről még szolandunk, kivált ezért törekvének a szláv népeket a német egyház befolyásának mellőztével megtéríteni; ezért pártolták a lengyel Chrobri Boleszlávnak szintugy mint Istvánnak is függetlenségi ügyekezeteit. De mind ezeknél és követőiknél most egy hatalmasabb lángész fogta fel ezen eszmét s azt nemcsak termékeny szellemének hatalmával és fűrfangosságával, hanem magas állásának súlyával is ügyekezett érvényre emelni. Ezen egyéniség maga a francia származású Gerbert, ki a 999-ki április elejétől fogva II. Sylvester név alatt ült Sz. Péter székében.

Korának ezen, kétségkívül nem csak legtudósabb fér- II. Sylvester
fia, de egyszersmind legnagyobb szelleme, ki miután elébb pápa.
az aurillaci, utóbb Hattónak vichii híres iskolájában mind a keresztény mind az arab tudományosság titkaiba behatott, s a szám- és földtanban, matematikában és csillagászatban korát messze túlhaladta, egy ideig az Adalbert érsek által nagy virágzatra emelt reimsi iskola hírneves tanára volt. 980-ban érseki barátjával Rómát meglátogatván, az épen Olaszországban időző II. Otto császár előtt, Páviában, tudományos vitatkozást tartott Otrikkal a híres „szász Ciceróval“, kit már mint Sz. Adalbert egykori tanítóját ismerünk.

998—1000.

Győztessé Gerbert lön, mi által annyira megnyerte a császár kegyét, hogy ez őt a gazdag Bobbio apátsággal adományozta meg. 984-ben Reimsba visszatérvén, nagy munkásságot fejtett ki a pártos bajor Henrik ellen a gyermek III. Otto érdekében s lelke lön a császári pártnak, néhány év múlva pedig a megürült érseki székbe emeltetett. Itt azonban hamar meggyült a baja a szabadelvűbb irányát tűrni nem tudó ellenséges párttal; s annál nagyobb örömmel fogadta III. Otto meghívását a császári udvarba, hol az ifju császár ki képezésének befejezése lön feladatává, mivel ekkor már különben is nagy eszméket forgatott elméjében, melyeket csak a császárra nyerendő befolyás által remélt valósíthatni.

Ő mielőtt Otto udvarában tanári hivatalát elfoglalta, egy nagy fontosságú levelet intézett hozzá, melyben az egykori római császárság fényének s hatalmának helyreállítását csillogó színben lebegteté az ifju fejedelem szemei előtt. Mihelyt pedig a császár közelében volt, tudományos foglalkodásai mellett, melyek által tanítványában maga iránt csodálatot ébreszte ¹⁾, azonnal meg is kezdé reá csábító szellemének hatását, melynek czélja nem volt kevesebb, mint hogy a fogékony ifju keblében egy új szerkezetű római császárság eszméit hintse el s gyökereztesse meg. Ezen eszméknek, melyek egy nem rég felfedezett okmányban foglaltatnak ²⁾, lényege oda irányult, hogy míg a császárságot látszólag nagyobb hatalommal, tündöklőbb fényvel akarja körül-

¹⁾ Gerbert ekkori időzése alatt Magdeburgban egy igen művészes napórát készíté, melyhez különféle csillagászati észleleteket kapcsolt. (Thietmár Chron. Pertznél III, 835.) Itt a császár előtt tartott tudós vitatkozások következtében írt egy philosophiai munkát is, melyet a császárnak ajánlott fel. Ő hozta az arab számjegyrendszert is kapcsolatba a görögök matematikájának eredményeivel, valamint az arab számokat is divatba Európában.

²⁾ Felfedezője Pertz: Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde V, 119. 171. Közli azt Giesebrecht is Kaisergeschichte I, 823. kövv.

övezni, nagy ügyességgel s finom számítással tervezett 993—1000.
rendszere által valóban az egész világi hatalmat is a római hierarchia s ennek feje, a pápa kezébe játsza át, a pápát teszi a világ urává. Otto császár csodálat tanítóját, ki ezóta reá haláláiglan döntő befolyást gyakorolt, már 998-ban a ravennai érsekségre emelte.

De bár ezóta Gerbert érsek nem volt is mindig a császár mellett, szellemének hatalma által még is folyton jár-szalagon vezette őt, kivált 999 tavaszától kezdve, midőn a császári házzal rokonságban lévő s különben még fiatal V. Gergely pápa hirtelen, több kútfő állítása szerint, erőszakos halállal kimúlván, III. Otto őt, a szellemén és kedélyén szinte bűvös hatalmat gyakorló Gerbert érseket magasztalta fel Sz. Péter székére. Gerbert 999-ki április 26-án II. Sylvester neve alatt kezdé kormányozni a keresztény egyházat ¹⁾.

A lángeszű pápa, a legfőbb egyházi hatalom birtokában ezt nem is késett érvényesíteni rég ápoltsz eszméinek való-sítására. Hatása nagy változást készített elő az egyházi s világi főhatalom viszonyaiban, mi hogy maradandóbb mind-járt nem lett, csak az ő és III. Otto kora halálának tulajdonítható. Nagy óvatossággal s finom tapintattal készült ter-vét azonban lényegére nézve, legalább ami a czélt illeti, később egynémely utódja is követte, míg nem VII. Gergely a pápaságot hatalma tetőpontjára emelte.

Sylvester azonban a császári hatalom gyakorlatára vonatkozó nagy tervei mellett, azt sem feledé ki czélzataiból, mi már néhány régibb pápának is törekvése volt, hogy az újdons megter-t népek keblében a német egyháztól független, s közvetlenül a pápa alá helyezett metropolitai

¹⁾ Kútfők Gerbert életéhez: Annal. Hildesh. Quedlinb. Thietmár krónikája, Richer Histor. mind a négy Pertznél III. köt. Folcuini: Gest. Abbat. Lobiens. U. o. II. A metzi Adalbero élete U. o. IV. Gerbert saját levelei számszerint 230. Duchesne: Hist. Franc. Script II, 789. kövv. Mansi: Collectio Coneil. XIX, 153. kövv. A Gerbert tollából folyó története a reimsi és mouzoni zsinatoknak. Pertznél III, 658.

998–1000. székek alapíttassanak, s ekként a külön nemzetiségű népek, függetlenségeket e tekintetben is megőrizvén, mint egy keresztény államesalád megannyi egyenjogú tagjai gyűlhessenek össze Sz. Péter széke, mint a közös egyházi középpont körül.

Sylvester pápa e törekvésének most új, hatalmas ösztönt adott ama körülmény, hogy két, saját nemzetiségére büszke, függetlenségére féltékeny nép keblében kezd vala gyökeret verni a kereszténység. E két nép a magyar és a lengyel nemzet volt. Mind a kettő érintkezésbe lépett ugyan már Németországgal; de, bár Lengyelország az erélytelen Miczisláv alatt 992-ig, a magyarnál e tekintetben kevesebb óvatosságot fejtett vala ki, még is politikai függetlenségére mind a kettő oly féltékenynek tanúsítá magát, miszerint bizton fel lehet vala tenni, hogy ha hajlandók is felvétetni a keresztény államesalád körébe, politikai függetlenségeket az igényteljes német birodalom irányában feláldozni nem hajlandók. Csak ezen feltétel alatt lehetett magának az egyháznak is gyorsabb s állandó megalapulást remélni keblökben.

Sylvestert tehát most kettős érdek ösztönte e népek gyámolítására, t. i. a kereszténység terjedésének és saját messzeható terveinek érdoke, melyeknél fogva a pápai hatalmat a világi fölébe emelni ügyekezett. Eme czélra felette hasznosnak tűnhetett fel szemei előtt az, hogy e népek által, melyeknek kivált egyike, a magyar, Európában megjelenése óta majdnem egy századon keresztül folyton ellenséges viszonyban állott a németekkel, korlátot vethet a német császárok egyetemes uralkodásra vágyásának, s a sz. szék önként elismert egyházi hatóságánál fogva azokat különben is fékül használhatja a német hatalomterjeszkedés ellen. Az éles eszű, mély felfogású pápa lelki szemei előtt e körülménynél fogva már is úgy tűnhetett fel Németország állása a jövőben, hogy ha megtartja is elsőszülöttségi rangját a keresztény államesaládban; de uralkodásáról a többi népek fölött le kellend mondanía; különben sz. Péter széke, mint a nyugati kereszténység feje s középpontja, ezen fegyverere-

jökre is hatalmas népeket egyesítheti a népszabadság közös ellensége ellen. Ezen iránynak, melyet a pápák utóbb is századokon keresztül követtek, s melynél fogva Magyarországot, mint a német birodalom mindenhatóságának korlátját s természetes ellenét *archiregnum* címmel szerették felruházni, épen ezen évek alatt, II. Sylvester pápa volt a megalapítója.

A két nép egyikére, a lengyelre, a császárok némileg ugyan kiterjesztették már hatalmokat. Az erőteljes Chrobri Boleszláv azonban, Miciszlávnak fia s 992. óta utóda, minden módon oda törekvék, hogy országát az eddigi hűbéri kötelekekből kiszabadítsa. Uralkodásának kezdete óta sürgetni kezdé a sz. széket, küldene neki koronát és királyi címet, úgy vélekedvén, hogy királylyá koronáztatása függetlenségét tényleg biztosítandja. A római viszonyok azonban nem kedveztek céljának. A Crescentius zsarnoksága alatt létezett VIII. Leo, ha, mi kétséges, felfogta is az ügy fontosságát, nem mozoghatott szabadon zsarnoka miatt, ki óvakodék magára vonni a német birodalom haragját. Utóbb pedig, midőn 995-ben V. Gergely ült Sz. Péter székébe, ezt annál kevesbbé remélhette Boleszláv, mivel a pápa német eredetű, a császárnak pedig rokona volt. Mihelyt azonban Sylvester lett pápává, ő is megújítá kísérleteit.

Sylvester, saját terveinek érdekében is, kétségkívül gyámolítani óhajta a lengyel fejedelmet, s miután a kor fogalmai szerint koronát és királyi címet csak a császár vagy a pápa adhatott, készítettett is számára egy koronát, azt neki mindjárt elküldendő, mihelyt a császárnak, kivel jó egyetértésben maradnia felette érdekében áll vala, nem mellőzhető megegyeztet kieszközleni sikerülend. De, mint alább látandjuk, a császár ki a lengyel fejedelmet már hűbéresei közé számítá, egyáltalában nem lón hajlandó megegyezni a korona elküldésében.

Egészen más viszonyok léteztek Magyarország tekintetében, melyet semmi hűbéri kapocs nem tett függővé a császártól. Henrik bajor fejedelem tehát István házasság-

kötésekor már ennél fogva is bizvást biztosíthatá a magyar fejedelmi házat, hogy a kereszténység felvétele nem fogja megcsorbítani a nemzeti függetlenséget, s bizvást megígérheté Istvánnak azt is, hogy számára koronát és királyi címet fog kieszközölni a pápától.

Tétetett-e lépés ez iránt Rómában mindjárt István és Gizela házassága idején, bizonytalan; az emlékekben semmi nyoma. De ha tétetett volna is, annak sikerültére az alatt midőn még a császári házzal rokon V. Gergely, kit maga III. Otto ültetett székébe, volt a pápa, a császár előleges megegyezésének kieszközölése nélkül semmi kilátás sem létezhetett. És hihetőleg e körülményben rejlik fő oka annak, hogy István, bár uralkodása kezdetétől fogva buzgón terjeszté a kereszténységet, s bár e célra kétségtelenül hasznos leendő vala, hogy a Koppány legyőzése után gyors terjedésnek indult új vallás szilárdabb megalapítása s rendezése végett mindjárt kezdetben legyen az országnak néhány püspöke, még is csak uralkodásának harmadik évében küldött e végett Rómába ünnepélyes követséget. E tekintetben mind sógora Henrik herczeg, mind a térítési ügy élén álló Asztrik apát, ki Rómában számos évet töltött vala s az ottani viszonyokat s irányokat kétségtelenül jól ismerte, hasznos tanácsot adhatott Istvánnak.

Ugy látszik tehát, hogy István mind addig várnia határozta el magát, míg a viszonyok Rómában oly fordulatot nyerne, hogy a pápában mind a magyar egyház függetlenségére mind a királyi címre s koronára nézve támaszt találjon.

Ila István e várakozásra öntudatosan határozta el magát, — mit adatokkal kimutatni természetesen nem lehet, úgy abban valószínűleg Gerbert ravennai érseknek is volt része. Ravenna s vidéke Gerbert befolyása alatt középpontjává lőn ama törekvéseknek, hogy a kelet-éjszaki pogány vagy csak az imént megtért népek a német birodalomtól s hierarchiától függetlenül kebleztessenek be az egyházba. Egy nagy úri nemzetség ivadéka, Romuald apát, kit az egy-

ház utóbb a szentek sorába írt s ki, mint alább látandjuk, 998—1000. néhány évvel utóbb Magyarország felé is útra kelt, ez idő-Romuald apát. ben rendkívüli tekintélylyel birt Olaszországban. Ő, mint látszik, egyenesen Gerbert érsek befolyása alatt, közel Ravennához, Pereum szigetén egy klastromot épített, melyben jobbára fényes családokból származott bűnbánó, vagy eleitől fogva szentes életű egyéneket gyűjtött össze maga körül, kikkel aztán a camalduli szerzetet alapította meg. Ilyen volt egyebek közt a szász fejedelmi családdal rokonságban lévő querfurti Bruno, ki mióta a császári udvart klastrommal váltotta fel, Bonifácznak nevezte magát, s néhány évvel utóbb, mint a pogányok érseke, Magyar- és Lengyelországban is járt, s emitt Sz. Adalbert életét is megírta. Ilyenek a többiek is jobbára, kikről Damiani, Sz. Romuald életrője mondja, hogy „ki ne csodálná, látván, mikép azon férfiak, kik elébb aranyos ruhában jártak, szolgák csoportjai által környeztettek, minden kéjekhez s élvekhez szoktak volt, most elzárkozva élnek, kámzsában, meztelen lábbal járnak, s a nélkülözések ridegsége által szinte megtörtek“¹⁾. Romuald, Gerbert érsek befolyása alatt, e szerzeteseknek egyenesen azt tűzte ki életezéljökká, hogy miután klastromában arra felkészültek, a pogány népeket a német befolyástól függetlenül ügyekezzenek megtéríteni.

Ily határozott lévén e tekintetben Gerbert érsek törekvése, alig hihető, hogy a magyarokra is ne terjesztette volna ki figyelmét s különösen, hogy megtérésök viszonyairól ne értekezett volna Henrik bajor herezeggel, István sógorával, midőn ez 998-ban, Otto császár kíséretében Rómába ment s úgy látszik még a következő év egy részét is, midőn Gerbert már II. Sylvester pápává lett, ott töltötte. Henrik, ki az Istvánnal kötött szerződésénél fogva, kétségkívül némi kötelességeket vállalt magára, a magyar ügy jó végre fejlődése iránt nem kevésbé érdeklődék, mint Sylvester pápa, ki viszont a

¹⁾ Mabillonál: Acta Sanctor. Ord. Bened. Sec. VI. I, 292.

998—1000.

pogány népeknek a német befolyástól független megtérését elveinél, nagy czéljainál fogva hordá szívéen. Még az is igen valószínűnek látszik, hogy Henrik épen a magyar ügy végett kísért ekkor a császárt Olaszországba, hogy abban mind a császárnál mind a pápánál közbenjárjon; emezt a magyar érdekek támogatására indítsa, amannál minden ellenzést megszüntessen, minden akadályt elhárítson. Tekintve az ügy nagy fontosságát egyáltalában fel sem is lehető, hogy István Asztrik ünnepélyes követsége előtt semmi érintkezésben nem lett volna a pápával. Nyomára ennek nem akadunk ugyan az emlékekben; de ezek általában igen gyéren jegyeznek fel diplomatai érintkezéseket. S ilyféle feljegyzés hiányát az is eléggé megfejtetheti, hogy a pápával folytatott értekezés nem nyilván, valamely köztudomásra jutott követség, hanem titkon, Henrik herczeg által történt; mit egyébiránt már az is javasolt, hogy a császár féltékenységének felébresztése kikerültessék.

Annyi bizonyos, hogy Sylvester törekvéseinek fő czélja volt a pápai hatalom felmagasztalása a császáré rovására. E czélra pedig alig szolgálhatott valami alkalmasb eszközül, mint ha az épen megtérésben lévő Magyar- és Lengyelországot mind egyházi mind politikai függetlenségében támogatja s a német befolyás ellen biztosítja. Eleve is tudható, hogy ha ezt elérnie sikerül, a független Magyar- és Lengyelországra támaszkodva, hatalmas gátot vethet a császári mindenhatóságnak s a mindent elnyelni akaró német befolyásnak.

A császár tudtán kívül azonban s megegyezte nélkül e fontos ügyben a pápa sem végezhetett; mert ez annyi lett volna, mint vele összeütközésbe jöni, s mind a maga messzeható terveinek sikerét meghiusítani, mind a szóban forgó nemzetek, kivált a birodalommal már hűbéri kapcsolatban lévő lengyelek ügyét megnehezíteni. Szükséges volt tehát, hogy a pápa ez ügyben tüzetesen értekezék a császárral, s annak megegyeztetét kieszközölje mind a magyar s lengyel

államok egy-egy külön metropolita alatt szervezendő független egyházára, mind az Istvánnak és Boleszlávnak küldendő koronára nézve. A lángeszű, ügyes pápának, ki az ábrándos hajlamú ifju értelmére s kedélyére oly nagy befolyást gyakorolt, ez végre sikerült is, Magyarországra nézve teljesen, de Lengyelországra nézve csak egy részben.

Mi különösen Magyarországot, annak egyházi függetlenségét s az Istvánnak küldendő koronát illeti: ez iránt a pápa, úgy látszik semmi nehézségre sem talált a császárnál, ki különben sem tarthatott semmiféle befolyási igényt Magyarországra. A pápa útját e tekintetben kétségkívül már Henrik herczeg elkészítette a császárnál, határozottan megértetvén vele, hogy a magyarok, bár a keresztény népcsaládba lépni hajlandók, de függetlenségükön csorbát ejtetni nem akarnak; s maga a kereszténység megalapítása is csak e függetlenség megőrzésének feltétele alatt sikerülhet Istvánnak. Otto tehát nem látott, nem láthatott okot, miért vonakodnék megegyeztet adni arra, hogy a pápa a magyar egyházat a némettől függetlenül rendezze be, s a koronát is megküldje Istvánnak. Csak is így van történéthű értelme annak, mit az egykorú Thietmár merseburgi püspök állít, hogy István „a császár ösztönzésére s kegyéből“ nyerte Sylvester pápától a koronát s független egyházat ¹⁾.

Több és nagyobb volt a nehézség a lengyel Boleszlávra nézve. Mert Otto császár, ha nem ellenzé is azt, hogy a pápa a gneznai érsekké nevezett Gaudentiusban, sz. Adalbert öcsésében nemzeti metropolitát adjon Lengyelországnak; abban mindazáltal vonakodék megegyezni, hogy a pápa Boleszlávnak is megküldje a rég sürgetett koronát, nem lévén hajlandó feloldani őt azon hűbéri kötelékek alól, melyek által kapcsolatban tartatott a Németbirodalommal. Syl-

¹⁾ Pertznél III, 784. Imperatoris... gratia et hortatu gener Henrici ducis Bavariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit.

998—1000. vester azonban, úgy látszik, azon reményben, hogy végre még is sikerülend legyőznie a császár vonakodását, már a koronát is megkészíttette Boleszláv számára, s valószínűleg maga inté meg őt, hogy küldené el érte a követséget Rómába. Boleszláv nem is késett ugyan 999 vége felé útnak ereszteni Lambert krakói püspököt; a császár azonban, kinek tanácsosai, úgy látszik sejtékmár a pápa terveit, még sem hajlott ennek kívánatára; s mivel Rómában erkölcsi fölénye alól szabadulni nem tudott s kimélni is akarta őt, más ürügy alatt távozott Rómából, és tanácsosai ösztönzésére, 1000 elején személyesen Gneznába utazott.

Bizonyára fontos oknak kellett reábirni a császárt, hogy Rómából zordon tél idején utazzék az éjszakra. S ezen ok nem lehetett más, mint hogy attól tartott, miképen ha a lengyel követet Rómában bevárja, a szíve s lelke fölött uralkodó Sylvester őt végre is mindenre rávehetné s oly módon fogná elintézni a lengyel ügyet, hogy Boleszláv magát feloldva érezhesse minden kötelék alól a birodalom iránt. Nyilván bizonyítja ezt a császár magatartása is Gneznában. Otto itt, miután Gaudentiust, ki már érseki paláستtal jött vissza Rómából, metropolitai székébe ünnepélyesen beültettette, s a cholbergi, krakkói és wratislavi püspököket suffraganeusaivá rendelte ¹⁾ a tiszteletére rendezett fényes lakoma alkalmával a maga házi koronáját tette a koronáért oly igen sóvárgó Boleszláv fejére, de nem hogy őt független királylyá emelje, hanem hogy őt újra is ünnepélyesen a maga hűbéresévé avassa ²⁾. Ily jelentést tulajdonított e koronázásnak

¹⁾ Thietmár Chron. Lib. III. Pertznél III, 780. Itt krakkói püspöknek nem Lambert, az állítólag Rómába küldött követ, hanem Poppo nevezetik.

²⁾ Coronavit cum suo diademate et sic imperii feudalem fecit. Chron. Polons-Silesiae. Pertznél XIX, 558. A későbbi lengyel írók, mint Cromer, ezt oda ügyekeznek magyarázni, hogy a császár őt hűbéri kötelekei alól feloldva, testvérének, a birodalom szövetséges társának fogadta. De nem úgy értette azt maga Boleszláv, ki még azután is

maga Boleszláv is, ki azt koránt sem tartván független királysága sanctiojának, még később is, de sokaig hasztalan ügyekezett koronát nyerni a pápától.

1000.

Mi alatt Otto Gneznában járt, a lengyel követ is megérkezett Rómába. Sylveszter azonban a történetek után a császár megsértése nélkül nem teljesíthetvén Boleszláv kivánatát, üres kézzel bocsátá vissza követét ¹⁾.

Boleszlávval majdnem ugyanazon időben, az 1000-dik év első felében küldé István is a maga követét, Asztrik sz. mártonhegyi apátot s kijelölt esztergomi érseket ²⁾ Rómába. Ennek útját azonban, miként elbeszéltük, Henrik herezeg, István sógora már nem csak Sylveszternél előkészítette, ha-

Asztrik követ-sége Rómába.

folyton sürgette a koronát Rómából s e végett utóbb számos éveken át küzdött II. Henrik császárral. Ld. Vita S. Romualdi. Acta SS. Febr. II, nr. 52. l. 114. és Mabillon. Acta Ord. S. Bened. Saec. Sexti. VI, 295.

¹⁾ A lengyel követséget a XII-dik század elejéből származó *Martinus Gallus*-féle, legidősb lengyel krónikától kezdve (kiadta legújabbban Pertz IX, 423. kövv.) minden lengyel kútfő egyezőleg beszéli el, a pápa álmoltatásának tulajdonítván, hogy ő a koronát nem Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldötte meg. Így az *Annal. Kamenzenses* (Pertz-nél XIX, 581.); így az *Annales S. Crucis Polon.* (U. o. 678). Martinus Gallussal megegyez a vele körülbelől egykorú Hartvie is Sz. István életében, s hihetőleg egyik a másikból merítette elbeszélését, csak azon különbséggel, hogy Hartvie azt a maga czéljához képest, bővebben kiékesíti. Sz. István idősb két legendája még semmit sem tud a lengyel követségről s a pápa álmoltatásáról, bár mennyire szeretik is különben e kor legendái felemlíteni szentjeik életében a csodás dolgokat. A XIII. századbéli varsói codex *Cronica Hungarorum*-ja (Endlichernél 60.) még azt is hozzáteszi, hogy a pápa komolyan inté a lengyel követet, vinné meg urának, hogy e miatt semmi viszályba ne ereszkedjék Istvánnal, egyházi átokkal fenyegetvén a különben cselekvőt. Sőt beszéli azt is, hogy a lengyel követ Rómából visszatérvén, Velenczében találkozott Asztrikkal s vele együtt Istvánhoz menvén, a pápa meghagyása szerint ura nevében szövetséget kötött Istvánnal, ki utóbb aztán személyesen is találkozott volna az ország határszélein a lengyel királlyal C. 6. és 7.

²⁾ A Hartvienál idősb s neki forrásul szolgáló nagyobb legenda határozottan mondja, hogy István Asztrikot nevezte ki esztergami érsekké, s mint alább megmutatjuk nem is lehetett az más mint Asztrik.

1000

nem a császárnál is minden akadályoktól megtisztította. A pápa Henrik által s különben is értesítve, főbb vonásaiban kétségkívül jól tudta már mi történik Magyarországon ¹⁾; de a részleteket minden körülményeikkel csak most hallá Asztriktól. Ezek pedig az ő terveire vonatkozólag is oly fontosak voltak, hogy midőn Asztrik azokat előtte fejtegeté, nem titkolható el örömteljes meglepetését. Midőn István egyéniségével s jellemével közelebbről megismerkedék s megérté, hogy ő az esztergami metropolitai széket s a többi püspökséget s apátságot már részben megalapította, részben megalapítani készül s mindeniket gazdag jövedelmekkel látja el; hogy ő a papságot országában első renddé akarja felmagasztalni; hogy terjedelmes országában mindenféle templomok, klastromok, papi házak és iskolák emelkednek; kivált pedig, hogy ő maga is hirdeti az evangéliumot, a nemzet főbbjeit ő maga oktatja a hitben, téríti a kereszténységre: örömmel és csodálkozással eltelve, kiáltott volna fel: „bizonyára, én csak apostoli helytartója vagyok az úrnak; de fejedelmed valóságos apostol, ki által Krisztus annyi népet térített magához!“ Nem lehet esodálnunk ennél fogva, hogy István követe Rómában nem csak igen jól fogadtatott, hanem oly eredményt is vívott ki, minőhöz hasonlóval eddigelé egy újdön megtért nemzet sem dicsekedhetett, minőt egynek története sem mutathat fel.

Sylvester pápa örömmel erősítette meg az Istvántól tervezett vagy részben már meg is alapított tíz püspökséget s köztök az esztergami érsekséget, melyet a német egyháztól teljesen független metropolitai joggal s hatósággal ruházott fel, ellenére VII. Benedek azon 974-ben kelt bullájának, mely által egész Pannónia a salzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendeltetett. Felszentelte-e mindjárt s felruházta-e az érseki paláستtal Asztrikot? — emlékeinkben

¹⁾ A Hartvic „ignotae gentis nuncios ad te venturos“ — kifejezését bizvást csak a mesés álomlátás felékesítségének tarthatjuk.

semmi nyomát nem találjuk; de kútfőink hallgatásából e tényellen tagadó érvet egyáltalában nem lehet emelni. Ha meggondoljuk, hogy ezen korban a metropolitákká nevezett egyéniségek rendszerint személyesen szoktak volt Rómába menni az érseki palást átvétele végett; ha meggondoljuk, hogy Magyarorszában még nem létezett püspök, ki aztán a többi kinevezett püspököket is felszentelhette volna; s egyszersmind megfontoljuk azt is, hogy Magyarországra nézve, mely egyházi függetlensége tekintetében oly nagy feltékenységet tanúsított, lényeges dolog volt, hogy érseke ne valamelyik német püspöktől, hanem az egyetemes egyház fejétől, a pápától nyerje felavattatását, s az által is nyilvánítsák, hogy az új magyar érsek egyedül a pápában ismer maga felett álló hatalmat: egy perezig sem fogunk kételkedni, hogy Asztrik mindjárt követsége alkalmával szenteltetett fel a pápától püspökké s ruháztatott fel a palliummal. Attól ki ezt, mivel kútfői tanúsággal be nem bizonyítható, kétségbe vonni akarná, csak azt kérdezzük: ki avatta fel tehát, ha nem maga a pápa, első érsekünket? S miután arról sincs semmi tudósításunk, hogy Domokos vagy Sebestyén, kiket némelyek, de tévesen, első esztergami érsekeknek tartanak, valaha Rómában jártak volna: vajjon nem valószínűbb, nem alaposabb-e azon állítás, hogy Sylvester a nála követségben járt Asztrikot a magyar egyház fejévé mindjárt fel is avatta, azon semmi által nem indokolható feltevésnél, hogy Domokos kit, mellesleg mondva, csak is egy álokmány tesz első érseknek, Asztrik hazatérte után ment volna felavattatása végett Rómába? Bizonyosnak tarthatjuk tehát, a nagyobb legenda nyomán, már csak ezért is, hogy Asztrik volt első érsekünk, s hogy őt maga Sylvester avatta fel azzá.

Örömmel megadta a pápa egyszersmind azt is, mi második, amannál nem kevésbbé lényeges tárgya volt Asztrik küldetésének, István fejedelemnek a királyi ezímet és a készen álló koronát a nélkül hogy, mint a majdnem másfél

1000. századdal később élt s a viszonyok titkaiba be nem avatott jámbor írók elbeszélnek, menyeyi álomlátás által kellett volna megintetnie, hogy ne Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldje meg azt. Örömmel ruházta fel Istvánt, teljes hatalommal intézni ezután is népe megtérésének ügyét, berendezni a magyar egyházat s gyakorolni abban a legfőbb patronatusi jogot azon egész terjedelmében, melyben azt ez időben a kereszténység legkitünőbb fejedelmei, a német császárok és a francia királyok gyakorolják vala.

E páratlanul nagy hatalom megadásánál, melylyel Sylvester pápa Istvánunkat az egyházi ügyekben felruházta, aligha nem volt némi része azon neheztelő érzelemnek is, mely benne Otto császár iránt ébredt azok miatt, mik Lengyelországban az ő mellőztével s befolyása nélkül történtek. Hogy a császárral csakugyanakarta is éreztetni bosszúságát, kétségtelenné teszi ama körülmény, hogy az Istvánnak küldött bullában a császárról egy szóval sem emlékezik, kétségkívül ez által is azt akarván főleg tanusítani, hogy az új magyar egyháznak s királyságnak semmi köze a császársággal, s egyedül a pápától, mint a keresztény népcsalád közös egyházi fejétől kell függnie.

A levél, melyet Asztrik, vagy miként a magyar egyház érsekévé lett felavattatása óta magát inkább nevezni szokta, Anasztazius érsek, a pápától István számára hozott, s mely a küldöttség célját s tárgyait bőségesen felvilágosítja, szóról szóra így hangzik:

„Sylvester püspök Isten szolgáinak szolgálja, Istvánnak, a magyarok fejedelmének üdvözlétet s apostoli áldást. Nemességed követői, különösen pedig igen kedves atyánkfia, Asztrik, tiszteletes kaloesai püspök ¹⁾), annál nagyobb

¹⁾ Így találjuk e bullában, miként azt Inghoffer (Annales Eccles. R. Hung. III, 268) először s utána minden későbbi kiadások közlik, czimezve Asztrikot. Így hagytuk ezt a bulla ezen fordításában egyelőre mi is, bár Asztrikot, miként a szövegben írtuk, az első esztergami érseknek valljuk: s hagytuk azért, nehogy mielőtt ezt, a legenda major tanú-

örömmel illették szívünket, és annál kisebb fáradsággal jártak el tisztókben, mennél sovárabb lélekkel vártuk, istentől előre megintve lévén, megérkezésöket, az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely mennyei követ által megelőztetvén, s anyagi működés által tárgyaltatván, isteni határozatból elébb hajtatott végre, mintsem általunk meghallgattatott. Bizonyára nem az akarónak, sem a futónak, hanem, az apostol szerint, a könyörülő istennek végzése, ki, mint Dániel tanúskodik, változtatja az időket s korokat, átszállítja s alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat, s tudja mi homályban létezik, mert vele van a világosság, mely, miként János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Először is tehát hálát adunk az Atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben feltalálta magának Dávidot, Gejza fiát, a szíve szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván, felserkenté őt Izrael, a maga népe, a választott magyar nemzet legeltetésére. Azután dicsérjük Fenségednek kegyeletét az Isten, tiszteletét az apostoli szék iránt, melyben az isteni kegyelem engedelmeiből minden saját érdemünk nélkül ülünk. Méltó dicsérettel magasztaljuk továbbá adakozásod bőségét is, melylyel ugyanazon követeid és leveled által az országot és népet, melynek fejedelme vagy, úgy mindenedet és tenmagadat Sz. Péternek,

ságán felül még egyéb érvekkel is bebizonyítanánk, arról vádoltassunk, hogy önkenyesen másítottuk meg a bulla szövegét. Ugyanezen okból tartottuk meg egyébűtt is mindenűtt az eddig ismeretes szöveget. Eleve is határozottan kijelentjük mindazáltal, hogy bár e bullát, egészben véve, valósággal II. Sylvester pápa által írottnak tekintjük, annak egyes részeit azonban megmásítottak, vagy, miként diplomaticai műnyelven mondani szokták, interpoláltaknak tartjuk, — állításunk bebizonyítását alább kísértvén meg. Az olvasó ez iránti előleges tájékozása végett azonban ama helyeket, melyeket megmásítottaknak tartunk, ritkított betűkkel nyomattuk.

1000.

az apostolok fejedelmének örökre felajánlad. Mert ezen kitünő tettered által nyilván tanúsítád és magadat méltóképen annak bizonyítád be, aminek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, buzgón kérted. De kiméljük szerénységedet. Mert nem szükséges bővebben dicsérnünk azt, kit a Krisztusért jelesen végrehajtott, annyi s olyatén tettek nyilván szóval hirdetnek, kit az Isten maga dicsér. Ezért tehát, dicső fiam, mind azt amit tölünk és az apostoli széktől kívántál, a koronát, a királyi czímet, az esztergami metropolitáságot és a többi püspökségeket a mindenható Istennek és Sz. Péter és Pál apostolainak hatalmából, így rendelvén és parancsolván azt ugyanazon mindenható Isten, az apostoli és minmagunk áldásával örömet engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet adakozásod Sz. Péternek felajánlott s vele tenmagadat és az élő s jövőndő magyar népet s nemzetet a római szentegyház oltalma alá vévén, bölcseségednek, örököseidnek s törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. És ezen örököseid s utódaid, bármik legyenek, miután az országnagyok által megválasztattak, hasonlókép köteleztessenek nekünk s utódainknak személyesen vagy követek által kellő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani, s magokat a római szentegyház alattvalóinak mutatni, mely az alatta levőket nem tekinti szolgálknak, hanem fiainak fogadja mindnyájukat, — és a katolikus hitben s Krisztus urunk s üdvöztönk vallásában szilárdul megmaradni s azt előmozdítani. És mivel nemességed az apostoli dicsőségért törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek felett különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös szabadítékkal kívánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örököseidet és törvényes utódaidat, kik mint mondatott, megválasztatni s az apostoli szék által megerősíttetni fognak,

most és a jövőben mindenkorra feldiszipálni: apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával melyet küldünk, a követeidnek átadott modor szerint kellőleg megkoronázva leszen és lesznek, az apostolság czímeréül magad előtt keresztet vitethess és ők is vitethessenek: és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövőendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek, — miként mind ez egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az összes hű népnek mind közönségesen hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád méhéből hogy országolj s koronát viselj, s ki azon koronát, mely általunk a lengyelek herczegének számára készítette, neked adatni parancsolá, növeszsze igazsága gyümölcseinek gyarapodását, öntözze meg áldásának harmatával országod új ültetvényeit bőségesen: országodat neked, téged pedig országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségtől oltalmazzon s a földi országlát bajai után a mennyei országban örök koronával díszesítsen. Kelt Rómában, márczius 27-kén 1000-dik évben. (VI. Kal. april. indictione XIII.) ¹⁾.

¹⁾ E pápai levél hitelességét s valódiságát Schwartz Gotfried 1740-ben „Dissertatio in qua initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur,“ czimű munkájában, s utána többen (Décsy, Budai Ezsás, Engel, Schwartner, valamennyien protestáns hitfelekezetűek) megtámadják, azt későbbi álműnek hirdetik. De védelmök alá fogták azt: Stiling, Kollár, Pálma, Pray, Katona s mások. köztök a protestans Benczur. Utóbb Kollár és Pray, véleményöket módosítva, bár az egészt valódinak, de némely helyein megmásítottanak állítják. Ezekhez csatlakozott aztán Kovachich Márton is. Batthyány püspök (Leges Eccl. Hung.) nagyon óvatos ítéletében s nem meri sem jobbra sem balra eldönteni a pert. Legújabbán Szalay László (Magyarország történe. I. 74.) tör lándzsát melléte. Mielőtt véleményemet e bulláról

1000.

én is elmondanám, szükséges elbeszélnem ezen okmány nyilvánosságra jöttének történetét.

Először látott az világot Inhoffer Menyhért jezsuitának Rómában 1644-ben kiadott „*Annales ecclesiastici Regni Hungariae*“ czimű munkájának III. kötetében 268 s kövv. lapjain. S hogy miként jött az okmány ismeretére, Inhoffer maga így beszéli el: Elkészülvén s nagy részben kinyomatva lévén e munka első kötete, midőn éppen az 1000-dik év történetei valának megírandók, véletlenül de felette alkalmas időben, tudtomra adá tisztelendő Levakovics Ráfáel, horvát minorita szerzetes, Rómában az illyr egyház codexének javítuoka, hogy létezik nála Sylvester pápa levele, mely István, akkoron még magyar fejedelem, majd megkoronázandó király követének a sz. koronával együtt adatott s mely nem csak a neki engedelmezett kiváltságokat, hanem az e történetre vonatkozó dolgok összegét is pontosan magában foglalja. S nehogy a levél hitele felett kételkedni lehessen, ugyanazon érdemes férfiú a következőket írta a levél után: Verancsics Antal, dalmátiai származású, a múlt században... midőn a trauai egyház levéltárában régi emlékek gyűjtésével foglalkodnék, 1550-ben, esetleg e levélre akadt s azt „*Memorialis*“ czimű jegyzőkönyvébe saját kezével leírta. Ő huszonhárom év múlva meghalálozván, több kézen keresztül Georgier Athanázhoz jutott, ki azt Bécsben Levakovicsnak adta, midőn ez VIII. Orbán pápa megbízatából III. Ferdinánd császárnál a szent föld ügyében járt vala.

Levakovics, miként őt földije, Kereselich zágrábi kanonok egy századdal később Kollár Ádámhoz írt levelében (ld. ezt Kollárnak „*De originibus et usu perpetuo potest. legisl. circa sacra ap. regum Hungariae. 159.*“) jellemzi, a szent föld biztosának színe alatt a római Curia ügynöke volt, ki az annatok végett a püspökök jövedelmeire felügyelve; az igen ügyes és ravasz ember, Magyarország történelmében való alapos jártasságának színe alatt bejárt a levéltárakba s az annatakról s a római Curia engedelme nélkül osztott püspöki címekről s az apátok felszenteléséről támadt kérdésekre okot szolgáltatván, midőn ravaszsága végre kisült, futással menekült meg. Levakovics a kérdéses bullával szintén a római Curia érdekeit akarván támogatni, azt még nyilvánításának módja által is fontosabbá ügyekezett tenni. E szándékból 1640 táján ily értelembe írt róla Aldobrandini bíbornokhoz: „A magyarok erősen hiszik, hogy a pápának semmi joga sincs országukhoz, saját királyaik által lévén megtérítve. Hogy őket jobb véleményre bírjam, Sylvester pápának bizonyos levelét adtam s eszközölni fogom, hogy valamely módon nyilvánosságra jusson. Ugy gondolám ezt nyilvánosságra hozandónak, mintha

Rómában találatott volna; de Méltóságod engedelme és tudta nélkül ezt tenni nem mertem“. Aldobrandini, úgy látszik, nem helyeselte a csalást; s Levakovics aztán úgy küldte meg azt Inhofernek, egyházi évkönyveiben való közlés végett; s ez, mint idézett szavaiból láttuk, csak is úgy iktatta be azt munkájába, mint a trauí levéltárban egy század előtt Veranesies által felfedezett s vele most Levakovics által közlött okmányt.

Egy századig forogtak Inhofer egyházi évkönyvei a tudósok kezén és Sylvester bullájának hitelessége iránt az egész idő alatt semmi kétely sem támadt. Első volt Schwartz Gotfried, ki azt említett munkájában megtámadta, s koholt álműnek nyilvánította. Schwartz érveit azonban diadalmasan megczáfolták Stilling bollandista, Sz. István életírásában, s még inkább Kollár Ádám „*Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hung. regum libri tres*“ czimű, 1762-ben Bécsben megjelent munkájában.

A vita befejezettnek, az okmány hitelessége pedig elismertnek látszott, midőn Kereselieh kanonok, Levakovics hátrahagyott irományainak birtokába jutván, azok közt annak az Aldobrandini bibornokhoz írt levelét is feltalálta. Kereselieh ezt azonnal közlé Kollárral, ki aztán Levakovics e levelét „*De orig. et usu perp. potestat. legisl. circa sacra ap. Regum Hung.*“ czimű, 1764-ben Bécsben kiadott munkájában hozta nyilvánosságra. Levakovicsnak elkövetni szándéklott esalása az okmány közzétételének módjára nézve, bár az nem sikerült, most még is gyanút kezd vala ébresztteni a bulla hitelessége iránt; magának Kollárnak hite is megingott némileg. Mert bár azt daczára Levakovics csalásának, azontul sem hitte ugyan egészen koholtnak (ld. *Potest. legisl. circa sacra* I. 161.); de egyes részeiben a hamisítás vádjá ellen sem vélte többé megvédhetőnek. A hamisítás gyanúját fejezte ki Kollár után Pray is.

De Levakovics csalási szándokának felfedeztetése után mások koránt sem maradtak a bullára vonatkozó ítéleteikben oly méltányosak mint Kollár és Pray; sőt néhányan, mint Decsy, Budai Ezsás, Engel, Schwartzner stb. szenvedélyességből, részrehajlásból, vagy félreértették vagy szándékosan elferdítették Kereseliehnek Kollárhoz írt közleményeit, azt híresztelvén, hogy Kereselieh kezében nem az Aldobrandinihez írt Levakovics-féle levélnek, hanem magának a Levakovich által gyártott Sylvesteri bullának fogalmazása létezik s őriztetik maiglan Zágrábban.

Legújabbban Szalay László vette az okmányt bírálat alá s határozottan nyilvánítja, hogy a bullát nem tartja koholtnak; bár némileg

1000.

még is helyt ad Pray véleményének, ki becsempészettnek tartja a levél eme helyét: „regnum quoque a munificentia tua S. Petro oblatum, seque una et gentem et nationem Hungaricam praesentem et futuram sub protectionem S. Romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, haeredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus ac conferimus“. „Ha gyanakodnék. ugymond, Levakovics ellen, úgy gyanakszik e hely miatt s pedig még inkább formájánál mint tartalmánál fogva, tagadhatatlan lévén, hogy midőn e szavakat olvassuk: habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum stb. szinte lehetetlen a magyar középkor diplomáinak s Verbőczy hármas könyvének stylusára nem emlékeznünk.“

Szalayval egyezőleg a bullát egész terjedelmében én sem tartom koholtnak. A pörbe azonban, egész terjedelmére nézve, nem elegyedem. Meddő e tér s eléggé letarolták azt már azon frók, kik e bulla hitelességét előttem vitatták. Azok után, miket Szalay helyesen elmondott, nem is szükséges többé czáfolgatni a levél hitelessége ellen felhozott érveket. Én tehát, az eddig folytatott vitától függetlenül, csak az iránt mondom el véleményemet. mit tartok ezen okmányról általában, s mit különösen a fentebb idézett helyről, mely szerint István hűbéri ajánlotta fel országát az apostoli széknak, s ez viszont azt neki s utódainak visszaadván, Magyarországot hűbéri kötelekekkel fonta volna a sz. székhöz; mit végre azon többi helyekről, melyeket kétségtelenül becsempészetteknek, interpoláltaknak tekintek.

Hogy Sylvester ily fontos ügyben pápai bulla nélkül boesátotta volna el magától Asztrikot, egyáltalában fel nem tehető. A bullának tehát léteznie kellett. Ezt már az egykorú, s az ügy iránt kétségkívül érdeklődött Thietmár merseburgi püspök azon szavaiból is kivehetni: coronam et benedictionem accepit. — A közlött okmányt némelyek lényege, mások formája miatt támadták meg. Lényege miatt, mert: 1-ször szerinte az ország hűbéri viszonyokba fonatott volna a sz. szék iránt; 2-szor mivel Istvánnak s utódainak az egyház berendezése s más ügyeinek intézése körül a pápa teljesen átengedi a maga apostoli hatalmát, s őket oly kiváltságokkal ruházza fel, minővel egy fejedelem sem birt légyen.

Én ezen érvek egyikét sem látom oly erősnek, hogy megdönthetné az okmány hitelességét. Mi különösen az elsőt illeti: a bulla emlékezik István leveléről, követeiről, melyek által országát s népét a sz. széknak örökre felajánlja. De ebben nincs miért akadnánk fel. Tudjuk, hogy az uralkodó császári ház maximája s a kornak is elve volt, hogy két hata-

tom létezik a keresztény világban: a császáré és a pápáé. Tudjuk azt is, hogy akkoron közönségesen elfogadott vala ama vélemény, hogy a koronát, melynek felvétele egyházi szertartással járt, független fejedelemségeknek csak a pápa adhatja meg; ha ellenben a császár teszi azt valamely fejedelem fejére, azt tényleg a maga hűbéres alattvalójává köti le. Épen ezért ment III. Otto is a lengyel Boleszlávhoz: ezért tette annak fejére a maga saját koronáját s mint a krónika mondja: et sic imperii feudalem fecit (Pertznél XIX, 558.). És ezen kötelekből szabadulni vágyva törekedett Boleszláv még később is oly annyira a pápától nyerni koronát. Mert bár a koronára vágó fejedelem a pápának is tartozott fogadni engedelmességet s elismerni felsőségét: épen Boleszláv törekvése bizonyítja, hogy e felsőség koránt sem vont maga után olyatén hűbéri kötelezettséget, minővel a császárok kötötték le magok iránt a fejedelmeket. Különben meg sem lehetne fejteni, miért törekedett Boleszláv a császár által történt megkoronáztatása után is oly kitartással arra, hogy a pápától nyerjen koronát. Értjük azonban ezt, mihelyt meggondoljuk, miképen a közvélemény szava volt, hogy valamint a császárok, kik azokká csak a pápa által végrehajtott koronázás által lettek, a világi hatalom tekintetéből ezért semmi függésbe nem estek a pápától: ugy azon királyok is függetlenek s mentek maradtak hatalmuk minden esorbulásától, kik a császár mellőztével a pápától nyerik a királyi koronát. És ezért folyamodott István is egyenesen a pápához. De midőn levele és követe állt magát, népét s országát a sz. széknél felajánlotta, ezt az uralkodó közvélemény szerint csak azon feltétellel tehette, hogy világi hatalma e miatt ne esorbuljon. Mily kifejezésekkel volt István levelében s Asztrik szavaiban fogalmazva ezen felajánlás, nem tudjuk: István levele nem jött napvilágra; Asztrik előadása sehol sincs följegyezve. A pápa bullájában körülbelül azon szavak foglaltatnak ugyan, melyekkel a hűbérurak szoktak volt élni hűbéri alattvalóik iránt. És valószínű is, hogy Sylvester, ki ama nagy eszmét törekvők megvalósítani, melyet utóbb VII. Gergely nagyobb szerencsével léptetett életbe, hogy t. i. a keresztény népesaládban a pápa személyében culminál a főhatalom, melynek maga a császár is valamennyi fejedelmekkel együtt alatta áll, — valószínű, mondom, hogy Sylvester a bullájába igatott kérdéses szavakkal Istvánon csakugyan fogamatba szándékozott venni a maga fenhéjázó tervét s teljes hűbéri viszonyt akart értetni.

Sylvester e kísérlete azonban semmi következményt nem vont maga után. A kor még nem értette, nem fogadta el Sylvester nagyra-vágó eszméjét; és sem István, sem utódai, sem az egykorú vagy közel álló frók nem tulajdonítottak a pápa igényteljes szavainak oly horderőt, mint maga Sylvester óhajta s megkísérlé. Boleszlávról fel van jegyezve,

1000.

hogy a császár általi megkoronáztatása őt a birodalom hűbéresévé tette; de Istvánról senki sem állított hasonlót a pápára nézve. Az eszme, hogy a pápák világi hűbéreseket teremthetnek, még nem volt megszületve a világ értelmében; az még csak Sylvester agyában élt, és csak VII. Gergely utódai honosíták meg azt a világ tudalmában. Hogy István, midőn a pápától koronát kért, elismerte annak mint egyházi főnöknek hatalmát, kétségtelen; de hogy e mellett nem akarta feláldozni a maga s országa függetlenségét, épen az mutatja legvilágosabban, hogy a pápától s nem a császártól kérte a koronát. S abból hogy Sylvester talán valóságos hűbéri viszonyt akart értetni bullája ama szavai által, nem következik, hogy igényét István s a világ is elismerte. Azon függést, melybe ő magát a pápa irányában helyezte, mind ő maga mind az egykorú világ nem politikainak, hanem csak egyházinak tekinté. Így értették azt utódai is; így különösen Sz. László még VII. Gergely irányában is, mint ennek hozzá írt levele tanúsítja (*Excellentia tua ad serviendum b. Petro, quemadmodum religiosae potestati, et ad obediendum nobis, ut liberalem filium decet, toto affectu et cordis intentione parata est.* Fejér: *Cod. Dipl. I, 445.*). Így II. Endre is. Prenestei Jakab pápai követhet írt levelében: így végre, hogy másokról hallgassunk IV. László 1279-ki levelében.

De továbbá azért sem mernők e bullát álműnek bélyegezni, mivel az Istvánt oly nagy hatalommal ruházta fel az egyházi ügyekben, hogy őt és utódait szinte a pápai szék helyetteseinek nevezi az új magyar egyház berendezésében s intézésében. Lássuk ugyanis mindenek előtt, mely elvek voltak ezen korban uralkodók az egyházi s világi hatalom viszonyaira nézve. A X-dik század elején ez iránt még ekként fejezi ki magát egy frankiaországi zsinat: *Pontificalem sic exserimus auctoritatem, ut non obliviscamur regiam a deo constitutam esse sublimitatem. Sicut enim regalis potestas sacerdotali religioni se devote submittit: sic et sacerdotalis auctoritas cum omni pietatis officio se regali dignitati subdere debet, sicut ostendit papa (Gelasius scribens: „duo sunt quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus in divino reddituri sunt examine rationem“.* Ergo quia et rex pro aeterna vita indiget pontificibus, et pontifices pro temporalium rerum cursu regali indigent dispositione: a rege obediendum est pontificibus, recta, sancta et justa suadentibus; et vicissim a pontificibus obediendum est regi, pietatis cultui, religione, iure et solatio servienti“. Synod. Trojeslens. a. 909. Mansi: *Coll. Cone. XVIII, 267.*

E kölesönös viszonyt azonban a százsz fejedelmi házból eredt királyok s esászárok tetemesen megváltoztatták. A *császári* és *pápai Róma*

alattok már sokkal inkább középpontjává lett a világnak, mint volt a Karolingiak alatt. A császári méltóság mindinkább azon értelmet nyerte, hogy az képviselője a legfőbb hatalomnak a nyugati egyházban és államban egyaránt. I. Otto 962. és 963-ban már ekkép határozta meg a római császár és pápa hatalmi viszonyát. (Ld. Otto okmányát, *De confirm. iurium roman. ecel.* Mansinál XVIII, 451.). Egészen elismeri s helybenhagyja e viszonyt VIII. Leo pápa irván: *Nos Leo servus servorum dei, Ad exemplum b. Adriani cum clero et populo rom. per apost. auctoritatem concedimus et largimur Domno Ottoni Augusto, spirituali filio nostro, eiusque successoribus huius regni Italiae in perpetuum: tam sibi facultatem eligendi successorem, quam summae sedis apost. pontificem ordinandi, et per hoc archiepiscopos seu episcopos, ut ipsi tantum ab eo investituram accipiant et consecrationem inde debent. Nemo deinceps eligendi regem vel patricium seu pontificem sedis apost. aut quemcunque episcopum vel ordinandi habenet facultatem. sed soli regi rom. imperii hanc tribuimus facultatem. Quodsi a cuncto clero et populo quis eligatur episcopus, nisi a rege laudetur et investiatur, non consecratur.* (Goldasti: *Coll. Constit. imperial.* I, 121.)

„A esekvény, mely szerint István a maga orszagát Péter székének felajánlá, s hűbérül nyerte vissza (ugymond Gfrörer VII. Gergely pápa történetében V, 874.) sem több sem kevesebb nem volt, mint a hódolat ugyanazon formája, melyvel őt Toledo egykori országának góth királyai s mint az angolszász uralkodók megelőzték: ugyanaz továbbá, melyet a XI. század legdiesőbb fejedelme, Hódító Vilmos 1066-ban II. Sándor pápa irányában végrehajtott. E hódolat semmi megaláztatást nem foglal magában, hanem köteleességet, melyet ígéretek kísérnek. Az egyházi egység zavartalan korában minden értelmes katolikus kívánta, hogy a világ nagyai magokat Jézus Krisztus szolgáinak — s Krisztus látható helyettese, a római egyház feje híveinek, fiainak vallják. Hogy pedig István csakugyan végrehajtotta mi Sylvester bullájában áll. . . bizonyítja VII. Gergelynek Salamon királyhoz 1074. oct 23-kán kelt levele: „Országodban, u. m. mindenki megmondhatja neked, hogy elődöd István, a maga egész országát mindenével együtt odaadományozta Sz. Péternek, az apostolok fejedelemének“. Gergely e levelében kézzel foghatólag Sylvester bullájára vonatkozik: mi bizonyára erős érv, ha nem is a pápai igények, de Sylvester bullája hitelességének támogatására.

Annál, mit Leo pápa leveléből idéztünk, Sylvester sem adott nagyobb hatalmat Istvánnak a magyar egyházi ügyek intézésére. S megadta azt, nem csak mivel most neheztelt Lengyelország miatt III. Ottora, de megadta saját messzeható terveinek sikerítése végett is.

1000.

Ő, mint már fentebb megjegyzők, arra törekedett ugyan, mi később sikerült is VII. Gergelynek, a pápai fenbatalomra a világ minden ügyeibeit. Ezt azonban csak úgy látá elérhetőnek, ha mindenek előtt a császár kivételes állása megszűnik s mellette több független, az övéhez hasonló hatalommal felruházott fejedelem támad, kik egymás irányában egyenjogúak, központjukat mely körül sorakozzanak, a szent székekben találják, szükség esetén ennek támaszul is szolgálandók a császári mindenhatóság ellen. — És végre István és utódai tényleg gyakorolták is azon teljhatalmat az egyházi ügyekben, melyet a sylvesteri bulla magában foglal. Ha nem hivatkozunk is Istvánnak a bakonybéli apátság javára 1036-ban kiadott, de némileg gyanús hitelű levelére, melyben mondja, hogy a pápától teljes hatalmat nyert püspökségek és apátságok alapítására (Fejér: Cod. Dipl. I, 327); ha továbbá mellőzzük IV. Bélának IX. Gergelyhez 1238-ban írt levelét is, melyben magának az elfoglalt Havasalföldön ugyanazon egyházi hatalmat kéri megadni, melylyel a sz. szék I. Istvánt felruházta: döntő erővel bír már maga a tény is, hogy királyaink mindenha valóban teljhatalommal intézték az egyház ügyeit.

De ha ezeknél fogva nem lehet megezáfolthatlan érvekkel ostromolni az okmány valódiságát, lényegének hitelét, abból koránt sem következik, hogy az szórúl szórú mint előttünk áll, küldetett legyen Sylvester pápától. Az okmány némely helyei, formái, kifejezései méltán gyanút ébreszthetnek, hogy a Sylvester által küldött bulla többféle hamisításokat szenvedett, mielőtt Inhofler által nyilvánosságra hozatott. Már Pray s utána Szalay, méltán gyanúsak emeli ki ama szóhalmazt: „habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum“; mely csak a későbbi századok diplomáiban vált szokássá.

A hamisítás gyanúja ébredt bennem azon helyek olvasásánál is, melyekben Asztrik, az egy Hartvikot kivéve, minden más, ennél sokkal győzőbb tanúságok ellenére kalocsai püspöknek mondatik, holott józannul kételkedni sem lehet, hogy ő esztergami érsek volt; gyanúsak továbbá azon helyek, melyekben vonatkozás történik a pápai álmúlásnak szintén Hartvik által gyártott meséjére. E helyeket én, melyeket ritkított betűkkel jelölök, határozottan interpoláltaknak, beesempeszetteknek tartom, így képzelvén magamnak e csempeszetet: Veránesies Antal, midőn 1550-ben a trani egyház levéltárában adatokat gyűjtván, e bulla másolatára akadt, s azt jegyzetei közé ígtatta, — vagy azok kíknek az Veránesies átiratából jutott ismeretére, minden bizonynyal ismerték Sz. Istvánnak Hartvik által készített életírását; de nem ismerték azon Hartvik tekintélyénél sokkal erősebb adatokat, melyek szerint

Asztrik-Anasztáz nem kalocsai püspök, hanem esztergami érsek volt. 1000.
Ezek a bulla másolatát olvasván Asztrik érseki címében a másoló hibáját, ferdítését vélvén rejteni, kétségkívül jóhiszemmel, magok követtek el hamisítást, Asztrik czímét Hartvik szerint másítván meg. Így csuszott a bullába, szintén Hartvik után, de már szándékos, kegyes csalásból a pápa visiója s „az ismeretlen nép“ kifejezés. Sylvesterről a korát messze túlhaladt, felvilágosodott philosophról föltenni sem lehet, hogy ilyféle álomlátásoknak hitelt adott, azokkal dicsekedett volna.

Mind ezekből tehát azt vonhatjuk ki végeredményül, hogy e bulla, bár lényegére nézve csakugyan Sylvester pápától íratott, egyes lényegtelen részeciben mindazáltal nem ment a hamisítástól.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király. 1000—1038.

I.

István megko-
ronáztatása.

István vévén a koronát s keresztet, amavval magát az új időszámítás szerint az 1000-dik évi augusztus 15-én, az országnagyok, az új püspökök és más egyháziak gyülekeztében, s valószínűleg Sylvester pápa követének is jelenlétében, a pápa által kiszabott szertartások közt ünnepélyesen megkoronáztatta.

A római egyház szertartásai szerint végbement koronázási tény véglegesen meghatározta a magyar állam jellemét; mindenkorra ráüttötte a kereszténység bélyegét s beigtatta azt a keresztény államok sorába.

E tény elmaradhatlan folyománya volt, hogy az állam minden kül és belviszonyainak is nagy változáson kellett átesniök. Egy részről érintkezései a többi keresztény államokkal nem csak barátságosabbak lőnek, hanem általában keresztényies színezetet nyertek. Más részről ezen új jellemnek az összes államjogi viszonyokban is kifejezést kellett nyernie; a köz- és magánjogot, az intézményeket, a kormány s beligazgatás módját egészen át kellett alakítani.

Az 1000-dik évet emel fogva nem egyedül a királyi cím felvétele teszi egy új korszak kezdetévé történelmünkben: ettől veszi eredetét az alkotmány kifejtése is az etelközi vérszerződés alapjain. Mert ezt, mely saját hatalmának is forrása volt, nem vetette el István, hogy helyébe újat

emeljen: ő csak a régít fejtette ki s alakította át a monarchia követelései szerint. Az új cím nagyobb fényt adhatott neki; de hatalomkörét tulajdonkép nem tágitotta. És Istvánnak éppen hatalomgyarapodásra volt szüksége, hogy népet vallásilag, erkölcsileg átalakíthassa. Láttta ő, hogy a polgári szerkezet s a közigazgatás, mint eddig fenállott, a körülményekhez többé nem illő, nem elegendő. Koppány lázadása intő példánul állott előtte, hogy; ha népe átalakításában czélhoz jutni akar, a nemzetségtőknek még mindig felette nagy hatalmát korlátoznia s új elemeket kell az országban teremnie; elemeket, melyeknek nehézkedési pontjok a királyság legyen, s melyek által az átalakulás forradalmában ismét könnyen támadható lázadások ellen megerősödjék. Ezenkívül a népnek a kereszténység által lassanként átalakuló erkölcsi állapota is többféle intézkedéseket tőn szükségessé.

E tekintetben István már vezérsége alatt is alkotott némi rendszabályokat. De hogy ily fontos, ily nagy horderejű intézkedések annál nagyobb érvényre jussanak, az etelközi szerződés szerint azokhoz a nemzetségtők megegyeztének is hozzá kellett járulnia. És ez volt oka, hogy István, koronáztatása után a nép szinét, a nemzetségek fejeit maga köré gyűjtötte, s velők mintegy új szövetséget kötván ¹⁾, az alkotmányt s közigazgatást tanácsukkal, megegyezésükkel átalakította.

Az alkotmány
reformja.

Igen sajnálandó dolog, hogy a törvénykönyv, melyben e nemzeti gyűlés rendeletei foglaltattak, az idők viszontagságai között elveszett: mert kétséget nem szenved, hogy István törvényei, miként azok a máiglan létező két törvénykönyvben fennmaradtak, csak hiányos töredékei összes tör-

) Hogy ekkor, a koronázás után nemzeti gyűlést tartott legyen, nem csak Kovachich (Vestigia Comit. I. 10.) több okokkal, hanem maguk fennmaradt törvénykönyveinek czikkei is, p. o. I, 14. 35., bizonyítják. Ide vonatkozik Hartvie e helye is: Decretum perpetui foederis subscriptione ad posteros suos transmissit.

1000.

vényeinek. Az említett két törvénykönyv jobbra csak a polgárok tetteit szabályozza, büntetéseket szab a vétkekre, vagy némi magánjogok és igazgatási dolgok felett intézkedik. De hogy ezek fölött a közjogaak, a király s a nemzet közötti viszonyoknak, a honvédelemnek stb. is bővebben kellett ekkoron szabályoztatniok, mutatja már az is, hogy a későbbi királyoknak e tárgyakról intézkedő törvényei számtalanszor hivatkoznak István törvényeire, melyek azonban ennek fenmaradt törvénykönyveiben nem léteznek. E törvényekből s a későbbi állapotokból következtetve úgy látjuk, hogy István körülbelül következő reformokat alkotott a nemzet alkotmányos és igazgatási viszonyai körül.

A monarchiai elem szilárdítása, a törzs- és nemzetségtők hatalmának megszorítása lévén fő célja, e tekintetben szükségkép meg kellett változtatnia a birtokviszonyokat. A birtok eddigelé nem volt egyéni, hanem nemzetségi. A föld, melyen az egyes nemzetségek megtelepedtek, ezeknek közös birtoka volt. A földműveléstől — mit régiebb korban kétségkívül űztek, — a költözések és hadi kalandok korában elszokván s honn jobbra csak baromtenyésztéssel, vadászat s halászáttal foglalkodván, a nemzetség telepbirtokát mindenki szabadon használhatta a nélkül, hogy a közös föld egyes birtokokra felosztva lett volna. Ennek az volt természetes következése, hogy a nemzetség feje lett tulajdonkép a föld urává, ki annak használata fölött intézkedett, szintugy miként nemzetsége népének parancsolt. S innen származott az is, hogy a fejedelemség száz éves létezése után sem igen vergődhetett nagyobb hatalomra a nemzetségtők irányában. István tehát kétségkívül első teendői közé sorozta ezen állapot megváltoztatását: megszüntetvén a nemzetségi közös birtokot, az egyéneknek a földön melynek használatában valának, örök birtokjogot adott, amint hogy erről későbbi törvényei is tanúskodnak.

De, ha már ezáltal is megszorított a nemzetségtők hatalma, még inkább történt az a kormány rendezése által.

A nemzetségfők egy részről az országhatalomnak a köz-
ügyek igazgatásában, az etelközi szerződés szerint —, más
részről a patriarchalis hatalomnak melyet nemzetségeik
fölött gyakoroltak a régi hagyományok szerint, apáról
fiúra örökös birtokában voltak. István mind a két hatalom-
gyakorlatot korlátozta a rendi szerkezet, az országtanács s
a vármegyei rendszer szabályozása által.

Mi a rendi szerkezetet illeti: három országos rendet
alkotott: a főpapit, úrit és nemesit. A főpapságot a néposz-
tályok közt első rangra emelte, s magas állását törvény s
gazdag földbirtok és a tizedadó által biztosította. Az úri
rendbe helyezte a régi törzsök- és nemzetségfők utódait, kik
a törvényekben *seniores, domini* és *jobbágyones regis.* vagyis
uraknak, királyi jobbágyoknak nevezetnek. A harmadik
rendbe sorozta a nemzet vitézlő részét, kik a törvényekben
s okmányokban királyi nemes szolgáknak — *nobiles servien-
tes regales* — elnevezése alatt fordulnak elő. Csak e három
rend volt a teljesen szabad, s vett részt az országhatalom
egyik főágában, a nemzeti gyűléseken gyakorlott törvény-
alkotásban. A két világi rend személy- s birtokjogát —
miként a későbbi törvények bizonyítják, — István egészen
egyenlővé tette. Személyeiket önkény ellen törvény által
biztosította: birtokaikra pedig, bár azok nagyságra nézve
igen különböztek, egyformán tökéletes sajátsági, átörökít-
hető jogot adott, melytől csak fölségsértési vagy honárulási
bűn miatt fosztathatnának meg. Mind a két világi rendet
egyedül a király s ennek a törvényszékekben helyettese, a
nádorispán hatósága alá rendelte, a törzsök és nemzetsé-
gfők hajdani patriarchalis hatalmát a vitézlő renden, a ne-
mességen megszüntetvén. E végett a vármegyéket időről
időre meglátogatni, a maga és utódai kötelességévé tette.
Mindenütt, hol a király megszállt, a püspökök és a fő-
rendekből tanács gyűlt össze körülötte. De mivel min-
den évben minden megyét meg nem látogathatott, a cse-
kélyebb ügyek elintézésére, úgy látszik, már István,

1000.

megyénként két bírót rendelt, kiket a nemesség maga választott.

E readi szerkezet az országtanács átalakítását is szükségkép maga után vonta. Az ország tanácsában eddigelé csak a vajdák és a nemzetségek fejei vettek részt. Most, miután a főpapság az első országrendlé vált, az országtanácsnak ezek is tagjaivá lettek, s abban műveltségök s tudományok szerint tulsúlyra is jutottak. Országgyűlések akkoron, a szónak későbbi értelmében, még nem tartatván, ezen országtanácsban alkottattak a törvények; melyekre nézve mindazáltal, — miként alább Istvánnak Imre fiához intézett atyai tanácsaiból látandjuk, — nem volt egyenlő az országtanács tagjainak befolyása, a határozó szó pedig a királytól jött.

Nem kevesebb korlátozást szenvedett a nemzetségfők hajdani hatalma a vármegyei rendszer által, mely míg egy részről a honvédelem alapja volt; más részről az említett három szabad s nemes renden kívül a nép többi osztályaira nézve az igazgatásnak is fő organumául szolgált. A vármegyék, miként fentebb is említők, mint a honvédelem fók helyei már a vezérek alatt is léteztek; de István ezeknek is több tekintetben más alakot adott. A várak ugyan már elébb sem voltak a nemzetségfők tulajdonai, örökbirtokai; mert úgy azokat, mint a körülöttök fekvő földet, már Árpád a honvédelem alaptökéjeül, nemzeti birtok gyanánt tartotta fen az ország felosztása alkalmával. De ezen várakban eddig a várnagyság tiszte örökös volt a nemzetségfők családjában, s apáról fiúra szállott; mi egyebek közt egyik fő alapja volt a nemzetségfők hatalmának. István most e tisztséget, melynek viselője várispánnak (*Comes parochianus, Comes Castri*) később főispánnak neveztetett, kivette a nemzetségfők birtokából, s a király kinevezésétől függesztette fel. Kétségkívül ezután is jobbára a nemzetségfők családjainak tagjaiból, az úri rendből nevezettek ezen várispánok; de még is nagy esökkenés volt a

nemzetségfők hatalmára nézve az, hogy ezek nem bírták többé örökösen ezen fegyverhatalommal rendelkezhető s azért nagy fontosságú hivatalt, s az többször a család fiatalabb tagjaira vagy más nemzetségből származott urakra is ruháztatott, a mint a királynak ebben vagy amabban volt nagyobb bizodalma. Azon fegyveres népből, melyre a várak őrizete, védelme volt bízva, egy alsóbb osztályu vitézlő rendet alkotott, mely várjobbágyságnak — *jobbationes castri* — neveztetett. E várjobbágyságok közé kétségkívül számos benszült keresztényeket is fölvelt István, kikben, miután népével a keresztény vallás behozatala miatt ekkor még feszült állapotban létezett, a kitörhető lázadások esetében többet bízhatott. E várjobbágyságokat különféle szabadságokkal ruházta fel, s mintegy alsóbb rendű nemesekké tette ¹⁾. Teljesen szabadok mindazáltal e várkatonák nem voltak, mert hadi szolgálatra köteleztettek váraik védelmében s a király zászlaja alatt. Szolgálataik díjául a nemzeti birtok gyanánt fentartott várföldekből a várjobbágyságok mindenike nyert egy-egy darabot. E birtok, megkülönböztetésül az urak és nemesek teljesen szabad örökbirtokától (*haereditas*) bérbirtoknak (*possessio*) neveztetett, s apáról fiúra szállott ugyan, de mindig hadi szolgálat föltétele alatt; miért is azt elidegeníteni a várjobbágynak nem állott szabadságában. E vitézlő rend századokra s tizedekre osztva mind hadi, mind polgári viszonyaiban a várispán s ennek helyettese,

¹⁾ Kézai Simon így ír róluk: *Jobationes castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut feuda castri, et castrum guerrae tempore custodirent.* II. Endre aranybullájában a 19-dik cz.-ben ezt olvassuk: *Jobationes castrorum teneantur secundum libertatem a S. Rege Stephano institutam.* Későbbi oklevelek egyenesen várnemeseknek hívják őket. Így egy 1265-ki okmány Tamás várjobbágyot „nobilis de comitatu castri” czímen nevezi (Fejér: Cod. Dipl. X, 3. 265.) Egy 1279-kiben ezt olvassuk: *militiam nobilium Jobationum castri et Praedialium regionum de Comitatu Ryuche* (Fejér: Cod. Dipl. V, 2. 544.) De tudjuk, hogy később nagy változáson mentek át a várjobbágyságok.

1000.

vagy is udvarbirája (*comes curialis, comes curiae comitis parochiani*) által kormányoztatott ¹⁾).

A többi nép, mely a várakhoz tartozó helységekben s földeken lakott, s mely várnépnek (*castrenses, cives castri*) neveztetett, szintén a várispán s udvarbirájának hatósága alatt állott. Mi a várjobbágyok bérbirtokán felül a várföldekből felmaradt, e várnép között osztatott fel haszonvételre; miért ők a várak építése, igazítása stb. körül teendő személyes szolgálataikon kívül még földeik jövedelmének felével adózni is köteleztettek. Ezen adó egy harmada a várispánnak jutott szolgálata díjául; más két harmada, mint királyi államjövedelem, Sz. Mihálynapkor Esztergomba, a királyi székvárosba szállíttatott. A várnépnek felsőbb osztályát tették azon polgárok (*hospites, cives*), kik a várak körül emelkedő helységek s városokban laktak, s nem földműveléssel, hanem kézművekkel, kereskedéssel foglalkodának. Ezek vagyona és személye törvény által biztosított, s a királynak fizetett adón (*liberorum denarii*) felül semmire sem köteleztettek. S ekként az államjavadul szolgáló várföldeken három osztályu nép lakott: a *várjobbágyok*, azaz várkatonák, a *polgárok* és a *várnép* ²⁾).

Ezekon felül még különféle szolgálatra kötelezett nép lakott az országban elszórt terjedelmes királyi jószágokon. Ezeknek gyűjtő neve volt: *udvarnokok*; egyébiránt szolgálataik minémüése szerint különféle nevet viseltek, ugymint: *tárnokok*, *lovászok*, *vinczellérek* (*vinitores*), *csordások* (*bubulci*), *peczérek* (*caniferi*) stb. Mind ezek saját, de a várispántól hihetőleg függésben álló tiszteik, ispánjaik (*comes*) alatt voltak.

¹⁾ Voltak ezeken kívül több tisztjeik is, ugymint: várnagy, hadnagy, százados stb. Ld. Bél: Apparatus ad Hist. Hung. Regest. Varad. §. 10. 24. 110. 146. stb.

²⁾ A vármegyei szervezetről bővebben ld. Horváth Mihály: A honvédelmi rendszer története. A magy. tud. akad. 1841-ki évkönyvében.

A királyéhoz hasonlóan rendezték lassanként *udvaraikat* (curia) és jószágaikat az egyháziak, az urak sőt még a köznemesek is. Minden egyházi s világi urnak voltak *jobbágyai*, kik fegyveres szolgálatra köteleztettek; *udvarnokai*, kik uraik személye körül vagy udvarában különféle foglalkodást űztek; és *szolgái*, kézművesek és földművelők.

Egyike István legnevezetesebb intézkedéseinek a *honvédelem* szabályozása, melyről a vármegyei szervezet előadásában is tettünk már említést; de a mit még a következők által kell kiegészíteniünk. Neki nemcsak külső ellenségek ellen, hanem hogy a nemzeti nagy átalakulás forrongásában királyi székét s az oly atyai gonddal ápoltt új intézményeket biztosítsa, bent is multhatatlanul szüksége volt egy hatalmas seregre, mely, kivált vallási tekintetben, érdekeivel szorosan összefüggjön, s parancsának engedelmeskedjék. Ennélfogva egymástól lényegesen különböző két sereget állított fel a haza bel- s különbékéjének biztosítására: egy nemzetit s egy királyit, miket emlékeink egymástól eleitől fogva megkülönböztetnek. A *királyi sereg* fő alkrészét a várjobbágyok tették, kikről már föntebb volt szó. Ezeken kívül még más elemek is tartoztak a királyi sereghöz. A kereszténység terjedése óta számos külföldiek jövének, többnyire kisebb-nagyobb zászlóaljakkal az országba. István ezeknek, valamint több magyar származásúaknak és benszülötteknek is kisebb-nagyobb *bérbirtokot* vágott ki a terjedelmes várjavakból, vagy más fejedelmi jószágokból. E bérbirtokot az adományosok örökösen ugyan, de oly feltétel alatt birták, hogy a királyt hadjárataiban egy-egy fegyveres csapattal *kísérjék* ¹⁾, s e hadi szolgálatjokat te-

¹⁾ És ezek voltak azon *Comes*-ek, kik oly gyakran fordulnak elő emlékeinkben. Ezeket *grófoknak* nevezni hibának tartjuk. Helyesebben nevezhetjük őket hadbéreseknek, bérbirtokosoknak, katonáknak, kíséretnek, sőt miután a *Castri Comes*-t várispánnak, vagy főispánnak szoktuk nevezni, ezekre is inkább illik, az *ispán*, mint a különben is idegen, s egészen mást jelentő gróf nevezet.

1000.

kintve, mind magok mind fegyvereseik a király korlátlan akaratától függjenek. Ezen nagyobb kíséretéken (comitatus) kívül még számos olyan kisebb bérbirtokot osztott ki István a szabadok s a kereszténység behozatalával felszabadult benszülöttek közt, melyekhez nem várőrizet, hanem a királyi seregben való táborozás kötelessége volt kapcsolva ¹⁾. Végre, némi nyomokból úgy látszik, hogy szükség idején még zsoldosokat is fogadott István, jobbára a szabadságba helyezett keresztény benszülöttekből, kikben az ősvallás eltörlése miatti forrongás alatt leginkább bízhatott. Nem tudjuk azonban, valjon ily zsoldos hadnak szükség esetén kivezetésére nem maga a nemzet kötelezte-e országos szerződésében a királyt, s nem e kötelességnek alapjául tűzettek-e ki mindjárt István alatt a várnépektől szedett adók, bányajövedelmek, s terjedelmes királyi javak, melyek, eleitől fogva elidegeníthetlenné, a honvédelem alaptőkéjéül rendeltettek. Annyi bizonyos, hogy későbbi királyaink a zsoldos had állításának s ezáltal az ország közönséges esetekben való védelmének kötelességét egy hangon elismerik ²⁾.

E királyi sereg mellett, némi lényegtelen változtatást kivéve, régi alakjában fennmaradt a *nemzeti sereg*, melynek akkoron, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, kellett felülnie a hon védelmére. A haza védelme helyettesítést nem tűrő, személyes kötelessége volt minden örökbirtokkal ellátott *szabadnak* vagyis nemesnek. Alapját ezen polgári, a köztársaság fogalmából eredő kötelességnek a nemesi szabadság és személyjog tette, minélfogva az urak, nemesek nemesak minden más országos teherből és szolgál-

¹⁾ Nagy részben ezen osztályuk voltak azon fegyveresek is, kiket az újdön alapított monastoroknak adományozott. Ld. Koller : Hist. Eppat. Quinqueecel. I. 74. Ezekből lettek részben az ugynevezett jobbagiones ecclesiac és a praedialisok.

²⁾ P. o. 1222 : 7. — 1235 : 15. — 1267 : 7. — 1291 : 11. törvény-cikkelyekben.

lattól fel voltak mentve, hanem az alapszerződés szerint az országhatalomban s az ország földjének szabad birtokában is osztoztak a fejedelemmel. Ez volt oka annak is, miérthogy az alkotmányos jogokban részesített főpapság is köteleztette a honvédelemre ¹⁾. Általában véve az országhatalomban való részesülés, az örökbirtokjog és személyszabadság oly szoros kapcsolatba tétettek a honvédelemmel, mindjárt az alkotmány első szabályozásakor, hogy ama jogok kivétel nélkül magok után vonták emennek köteleességét. És ebben oly következetes volt alkotmányunk, hogy ama jogok minden birtokosait, fejedelmet, főrendűeket s nemeseket egyenlően kötelezte személyes honvédelemre; s a nemesség harezolui nem tartozott, ha fejedelme által személyesen nem vezettetett. A nemességnek ezen kötelezése azonban csak a megtámadott ország védelmére szorítkozott; támadó háborúba az országon kívül menni nem tartozott.

Ezen, történelmünkben örökké nevezetes országrendezés a régi szövetséges szerkezet helyébe összpontosítóbb monarchiai formákat vón fel, melyek azonban míg a királyi hatalmat szilárdították, az önkormányzatnak is tágas tért engedtek; a nemzetségek fejeinek a törvényalkotásban és igazgatásban eddigi kizárólagos jogát az egész nemesi osztályra kiterjesztették; olygarchia helyett monarchico-aristocratiai kormányt alapítottak meg. Azonban valaminth kétséget nem szenved, hogy a magyar alkotmány már István alatt ezen formák közt lépett életbe: úgy azt, hogy ezen újítások közül mi lett megalkotva már az első nemzeti gyűlésen, mi esik a későbbi gyűlésekre. — miután István törvénykönyveit épségben nem bírjuk, nem lehet meghatározni.

¹⁾ Sz. István korából nincs ugyan ezt bizonyító világos adatunk; de mégis az elvitázhatlan tények közé sorozhatjuk azt, meggon-
dolván, hogy II. Endre törvényeiben, melyekkel ő csak a régi szabadságot állítja helyre, a főpapság személyes táborozása mint már régi szokás és köteletség említetik.

1002.

II.

Gyula
lázasága.

De már az első rendszabályok is, melyek a törzs- és nemzetségek hatalmának korlátozását célozták, nem kevésbé felriasztották ezek feltékenységét. E fölött, Koppány lázadásával még a pogányság sem lett egészen legyőzve; sokan csak félelemből tértek volt az új vallásra a nélkül, hogy szívők annak szellemétől átmelegítettett, értelmők annak tanairól a nyelvökben még nem eléggé jártas papok és szerzetesek által meggyőzethetett volna. Ezen felül az egyháznak fizetendő tized is, mely alól a nemesség sem vétetett ki, szállka volt az adózáshoz nem szokott eléggületlenek szemében.

A lázadás zászlóját az ifjabb Gyula, Zombornak a Konstantinápolyban megtért idősb Gyula testvérének fia, tűzte ki 1002-ben. Nagybatyjának, az öregebb Gyulának halála után az Erdélyben terjedni kezdett görög szertartású ó-hit nem sokára elfojtatott, s Gyula, daczára a király intéseinek, sem a kereszténységet fölvenni, sem az új alkotmányos rendhez simúltni nem akart. Sőt miután Keánnal, a mai Moldvában tanyázó besenyők vezérével szövetséget kötött, annak segélybadaival s a nála menedéket talált eléggületlen magyarokkal a tiszai részekre is átesapkodott. István, kit az apostoli buzgalom nem puhított el, haddal ment Gyula megbüntetésére, s miután, Upor Sándor rovóbánjok alatt, a székelyek is zászlóihoz esatlakoztak, őt legyőzván s elfogván, feleségével s Bua és Bukna fiaival együtt fogságba tétette ¹⁾. Ezután Erdélyt is szorosabban

¹⁾ Turóczy; Chron. II. Cap. 29. — Székely krónika: A nemes Székely nemzet Constitutioi I. 278. kövv. Annal. Hildesheim. Pertznél: III. 92. Ezen honi emlékeinkkel teljesen megegyező évkönyv sokkal több hitelt érdemel, mint Thietmár krónikája, mely (Lib. 8. Cap. 3. Pertznél III, 862) a magyar világban ismeretlen Proci és Devix neveket emleget Gyula helyett; Gejza fejedelem nejét is a szép Adalhaidot, ennek tulajdonítja, s a legyőzött erdélyi vajdát Boleszláv lengyel feje-

az országhoz kapcsolván, egy rokonának, Zsolt vajdának igazgatására bízta; a keresztény vallás gyorsabb terjesztése végett Gyula-Fehérvárott püspökséget alapított; az új alkotmányos rendet ide is kiterjesztette, a sóbányákat királyi birtokba vette ¹⁾.

De Gyula veszedelme Keán szilaj népét nem rettenté vissza Erdély pusztításától; miért István a következő évben (1003) ismét hadat vitt Erdélybe. A székelyek most is tetemesen szaporították zászlóaljaikat, s azon felül száz testőrt rendeltek melléje magok közül. Az erdélyi hadakkal szaporodván, az ellenséget István saját országában kereste föl. A hadjárat veszélyes volt: mert Keán a hegyek közé vonult fegyveres népével. De végre mégis sikerült őt a királynak harezra kényszeríteni, melyben Keán maga is elesett, hada megveretett, egész tábor a Görögországban rablott kincseivel együtt a győző kezeibe esett. István e kincseket a budai és székesfehérvári templomok építésére fordította ²⁾.

A temesi
tartomány
meghódítása.

Míg Istvánt országa keleti részén e háború s a keresztény vallás terjesztésének gondjai foglalták el, az éjszakyugati határokat sógora, a lengyel Boleszláv háborgatá. II. Henrik, István sógora, 1002-ben a német birodalom trónjára jutván, elődénél, III. Ottonnál még kevésbbé volt hajlandó tűrni, hogy Lengyelország a német birodalom hűbéri fénhatósága alól magát felszabadítsa. A harez, mely e miatt Henrik király és Chrobri Boleszláv közt 16 éven át többször megújult, mindjárt 1003-ban megkezdődött. A háborúba István is besodortatván, Henrik király részére állt, s míg maga Erdélyben s Moldvában a besenyők ellen harezolt, hadainak egy részét Henrik segélyére küldé. Az Istvánra e

delemhez szökteti. Thietmár e helyének csak a sokszor oly ferde kritikájokon, mint pálczalovon nyargalódzó Bűdingerek adnak hitelt.

¹⁾ Utóbb látni fogjuk, hogy Ochtum ellen az volt egyik panasza Istvánnak, hogy a Maroson leszállított királyi söt lefoglalta.

²⁾ Turóczy: Chron. II. Cap. 30.

1004.

miatt bosszús Boleszláv nemesak, miként elbeszéltük, Gyulát védelmébe, pártfogásába vette, hanem Morvából, melyet szintén elfoglalva tartott, István birtokaiba is betört, s a lengyel kúttők szerint azoknak a Morva folyam jobb partján a a Dunáig nyúló részét elfoglalta ¹⁾. Gyula utóbb megbékült ugyan Istvánnal, s nemcsak visszatért, hanem Székesfehérvárott megkereszteltetvén, holtáiglan királyi öcsésénél élt; az elfoglalt föld azonban egészen 1017-ig Boleszláv birtokában maradt. Folyton részt vett-e István a Henrik császár és Boleszláv fejedelem közt többször megújult harcban, bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy 1017-ben István, mint Henrik szövetségese újabban is, s ekkor diadalmasan harczolt Boleszláv ellen, s az előbb elvesztett birtok egy részét is visszafoglalta. Midőn aztán a császár 1018 elején Boleszlávval Bautzenben békét kötött, úgy látszik, István is kibékült vele, mert azon hadjáratban melyet Boleszláv még ezen évben intézett Jaroszláv orosz fejedelem ellen, seregében 1500 magyart és magyarországi besenyőt is találunk ²⁾.

A honfoglalást elbeszélvén, említettük, miképen Glád, a mai temesi tartomány bolgár származású fejedelme legyőzetvén, Árpád kegyelméhez folyamodott, s általa tartománya birtokában a magyar fenhatóság elismerése mellett megis hagyatott. Gládnak most egy Ochtum nevű ivadéka uralkodott a tartomány felett Marosvárból. Ochtum, mint-hogy elei már rég fölverték a görög szertartású keresztény vallást, tulajdonkép az ó-hiten volt; de annak szabályaival nem sokat törődött, s egyebek közt kilenz feleséget tartott.

¹⁾ Pertznél IX, 428. Hogy a Boleszláv által elfoglalt tartomány a mai Ausztriának akkoron még Magyarországhoz tartozó része volt légyen, bőségesen bebizonyította Szabó Károly, valamint azt is, hogy memyire tévednek azon lengyel írók, kik Boleszlávot a Duna partjára egészen Esztergamig hozzák le győzedelmesen. Századok 1868-ki folyam VII-dik füzet 475 s kövv. II.

²⁾ Thietmár Pertznél III, 871. V. ö. Giesebrecht: Kaisergesch. II, 138.

Őt igen gazdagnak mondják emlékeink, melyek szerint a 1005—1009. tartomány termékeny síkjain megszámlálhatatlan nyájai s ménesei tanyáztak. Bár magyar felsőség alatt állott, a Tiszán és a Maroson adót szedett az átkelőktől.

Gyula erdélyi vajda megbukta után Ochtum is hasonló Ochtum legyőzetése. sorsot várhatott magára nézve az erőteljes Istvántól, s idején gondoskodott magát ellene megerősíteni. Épen ez időben hódoltatta meg Basilus görög császár a minduntalan lázongó Bolgárországot; s most Ochtum is ennek pártfogását kérte ki, szívesebben ismervén el a császárnak, mint a reá nézve előbb utóbb veszélyesnek mutatkozott magyar királynak fenhatóságát. Új védura segédelmében bizakodva, Istvántól az engedelmességet megtagadta: sőt az Erdélyből a Maroson leszállított királyi sőt is lefoglalta.

István mind ezekről értesülván, csak alkalomra várt, hogy őt megtámadja, s uralmának véget vessen. Akadt ez is nem sokára. Csanád, egyike Ochtum fő embereinek ¹⁾, s jeles vitéz, fejedelmével viszályba keveredett, s midőn észrevette, hogy ez őt orozva akarja meggyilkoltatni, Istvánhoz menekült Esztergomba. Ott, mint a hagyomány mondja, megkeresztelkedett, vagy talán, mivel hihetőleg ő is ó-hitű volt, mint fejedelme, a római egyház hívéül esküdött föl. István, miután az ember hűségéről, őszinte ragaszkodásáról több próba által meggyőződött, őt egy sereggel Ochtum ellen küldé. Csanád a Tiszán átkelvén, az őt hadai élén készen váró Ochtummal megütközött. De akár, mivel visszanyomatott, akár mivel szűnlett futamlással eselt akart vetni ellenségének, a Tiszához visszavonult, s a kukinéri, szőregi és kanizsai lapályok bozótjaiba rejtőzött. Majd Oroszlánon tábort ütván, a bekövetkezett éjen Ochtumnak álomba merült táborára rohant, azt megverte s magát Ochtumot is megölte. És miután Ochtum fejét győzedelme jeléül egy

¹⁾ Béla kir. Névtelen jegyzője őt a király unokájának mondja. „Sunad, filius Doboka, nepos regis.” Cap. 11. Endlichernél: 14.

1005—1009. Gyula nevű vitéz által Istvánhoz küldötte, — ki azt Esztergom várfalának egy tornyára tűzeté, — Ochtum fővárosát, Marosvárat is megvette. István a tartomány kormányát a győzedelmes Csanádra bízta, s annak nevééről ezentúl Marosvárt is Csanádnak rendelte neveztetni ¹⁾.

III.

Belintézkedések. Országgyűlések.

Gyula és Ochtum legyőzve, tartományaik közvetlen a királyi hatalom alá vetve lévén, István urává lett az egész országnak. A függetlenségre törekvő két úron elkövetett szigorú példa megfélemlíté a nemzetségfőket, kiknek hatalmát az új alkotmányos rend különben is megkorlátolta. És István most nyugodtabban, megszilárdult hatalmának s tekintélyének egész súlyával folytathatta nemzetének politikai, egyházi s erkölcsi átalakítását. Az éles értelmű, nagyszerű hivatását egész terjedelmében átható király, miként már a fentebbiekből is láttuk, teljes öntudattal, a körülmények s ezekből eredt szükségletek világos felismerésével látott a nagy munkához.

Hogy István a tervezett reformok s intézkedések létesítése végett több ízben tartott legyen gyűléseket, azon nyomokon kívül, melyeket erre nézve emlékeinkben s magokban a fennmaradt törvényekben is találunk ²⁾, a létező viszonyok sem hagynak kételkednünk. E gyűlések bizonyosan nem voltak olyanok, minőkké az országgyűlések csak idő multával fejlettek ki; de hogy a nemzetségfőket maga körül gyakrabban összegyűjtse, velök tanácskozzék, rájok hasson, őket a reformok múlhatatlan szükségéről meggyőzze,

¹⁾ Vita S. Gerardi Cap. 10. Endlichernél, I. 214. Ezen irat bár, mint látszik, csak a XIV-dik században szerkesztetett, egyes részei valószínűleg előbb irattak, s több kéz toldásai által nyerte azon alakot, melyben azt most ismerjük. Kritikával használva mindazáltal történelmünk jeles forrásának tekinthető.

²⁾ Ld. erről Kovachich Márt. György: Vestigia Comitior. apud Hungaros. 20. kövv.

egyszersmind az új vallásban is szilárdítsa, maga e reformok gyorsabb, biztosabb sikere kívánta. És hogy az imént még oly hatalmas, a fejedelemtől majdnem független nemzetségfőket ezentúl oly készségesen látjuk simúlni a dolgok új rendéhez, miszerint István hosszú uralkodása alatt többé semmi pártütés, semmi lázadás nem támadt, kétségtelenné teszi, hogy ezen új rend megalapításában, az új törvények alkotásában a nemzet főbbjei is részt vettek, s az emberi szívet ismerő, annak gyöngeségeit ügyesen felhasználni tudó király őket arra teljesen megnyerte.

E gyűlésekben a törzs- és nemzetségfőkön kívül bizonyosan jelen voltak a püspökök és apátok, kik az új alkotmány szerint az első rendet alkották; jelen voltak azon előkelő urak, kik az országba vándorolván, gazdag földbirtokkal adományoztattak meg; jelen, hihetőleg, a várispánok s azon más urak, kik a nemzetségfők mellett emelkedtek fel az alsóbb rangból. Hányszor tartott István hosszú kormányzása alatt teljesebb országgyűlést, bizonytalan. Arról, melyen a fentebb vázolt alkotmányos reform megalkottatott, kétségünk nem lehet. Ezen kívül két okmány, egyik a pécsi püspökséget, másik a pécsváradi apátságot illető ¹⁾, más két országgyűlésről emlékezik, amelyeknek egyike 1009-ben Győrött, másika 1015-ben tartatott. Némely írók még 1016-ra 1032-re és 1035-re is helyeznek egy-egy országgyűlést. És ezen gyűlések tanácskozásainak eredményei lettek azon törvények, melyek Sz. István két törvénykönyvének neveztetnek ²⁾.

E törvényekben István már a királyi hatalom teljességének birtokában tűnik szemünk elébe: magok a törvények pedig részint az új alkotmány egyes, még hiányzó alapjait vetik meg, részint a közigazgatás gépezetét rende-

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. I, 293. és 296.

²⁾ Leghitelesebben adta ki ezeket Endlbeher: Monumenta Arpad. 310. a stajer admonti monostor egy XII-dik századbéli, hártján —, s a bécsi könyvtár XV-dik századbéli papíron írt codexéből.

1009—1016. zik, részint szabályokat alkotnak, melyek szerint a népet igazgatnia, a közélet előforduló eseteit elintéznie, a bűnöket, kihágásokat megtorlania kellend a megalapított végrehajtó hatalomnak ¹⁾.

¹⁾ Ine a nevezetesek e törvények közül:

Midőn István a koronázás után tartott nemzeti gyűlésben az új alkotmány alapjait megvetette, mint fentebb láttuk, a földbirtokról is intézkedett. De, úgy látszik, ezen intézkedés bajosan hatolt keresztül a nemzetségek ellenzése miatt. Ezeket pedig megtörni, s minden hatalom súlypontját a királyságba helyezni, a legszükségesebb reformnak látta. A nemzetségek nem könnyen tudták megszokni azt, hogy azon területben, vármegyében, melyben nemzetségek le volt telepedve, az új alkotmány szerint, ha csak egyszersmind várispáni tiszte is nem viseltek, semmi joguk sincs többé intézkedniök. Ez az oka, miérthogy István több ízben szükségesnek látta kifejteni a birtokról szóló alaptörvényt. Mind a két törvénykönyvben ismételtetik, hogy földének minden szabad ember teljes jogú birtokosa. „Királyi hatalmunknál fogva rendeljük, u. m. az első törvénykönyvben (VI és VII. t. cz.), hogy mindenkinek szabadságában álljon birtokáról rendelkezni, azt nevének, fiainak, leányainak, rokonainak vagy az egyháznak hagyományozni; s e rendelkezést halála után se merje senki megsérteni“. „Valamint pedig mindenkinek teljes birtokjogot adtunk vagyonában, úgy a magunk számára is hasonlót tartunk fenn, mindenre nézve, mi királyi méltóságunké; ezekből is tilos valamit elfoglalni“. — „Megegyeztünk (u. m. a második törvénykönyv II-dik t. cikke) az egész tanács kérelmében, hogy mindenki teljesen ura legyen birtokának s a király adományainak míg él, kivéve azt, a mi mint egyházi vagy vármegyei jószág van kezén (bérbirtokul, szolgálataért); halála után pedig fiai hasonló joggal örököljék birtokát. Ne is szenvedje senki semmi bűn miatt javainak elvesztését, hanemha a király élete ellen esküdött össze, vagy a hazát árulta el, vagy más országba futott; s ezen esetekben javai a királyra szálljanak. Ha mindazáltal valaki felségsértés vagy honárulás miatt törvényesen fejét vesztí, ártatlan gyermekei a javak birtokában megmaradjanak“. Ismételve rendeltetett az is, hogy semmiféle tisztviselő, sem várispán, sem hadnagy ne merészeljen valamilyen szabad személyt, az az nemest fogságba vetni (I. 22. cz.) Minden úr háborítatlanul maradjon meg a maga jogában zászlóalja fölött; s a vitézeket egyik úrtól a másikhoz csábítani tilos. (I. 23. cz.) A várispán ha igazságtalanul vesz el valamit a várjobbágyok birtokából, kétszeresen térítse meg. (II. 10.)

Ha már ama föntebb vázolt alkotmányos országrendet 1009—1030.
s ezen újabb törvényes intézkedéseket áttekintjük: világos
fogalmat képezhetünk magunknak a magyaroknak ezen kori

Az özvegy míg második házasságra nem lép, férje javaiban marad, melyek ennek halála után, ha gyermektelen, férje rokonaira, ezek hiányában a királyra szállnak. Szabad ember más szolgáját nem veheti nőül különben maga is szabadságát veszti (I. 29.) A nő, kit férje külföldre futva elhagyott, újra házasodhatik: de férje, ha visszatér, csak a püspök különös engedelmével léphet újabb házasságra. Szolga és szolgáltató nem tanúskodhatik ura s asszonya ellen. (I. 20.).

Mivel a hadikalandok alatt az erkölcsök igen elszilajodtak, a fegyveres megtámadások gyakoriakká lettek: István, hogy azoknak elejét vegye, még a kardrántásra is halálos büntetést szabott (I. 16.). Később azonban e szigor akként módosított, hogy a ki kardot ránt, avval mást, ha nem halálosan is, megsért, a gyilkosság bírságában —, ha semmisérvet nem okozott, a gyilkosság félbírságában marasztaltassék el (II. 14. 15.). Ha valamely úr személyesen követ el hatalmaskodást más jószágán s a birtokost megsebesíti, halállal bünhődjék: ha csak emberei által hatalmaskodik, száz tinó bírságot fizet. Vitézi rendű a hatalmaskodásért tíz —, közrendű öt tinóban marasztaltatik el (I. 35.).

A szándékos gyilkosság 110 arany pénzzel bünhesztessék. Ebből 50 a királyé, 50 a megölt rokonaié, 10 a bíraké; e fölött a bűnös egyházi vezeklés alá vettessék. A véletlen gyilkosság bündíja tíz arany s egyházi vezeklés. Ha szolga öl meg szolgát, helyettesítse, vagy árát fizesse le a megölt urának. (I. 14.) A nőgyilkos, ha várispán, vagy más kir. tiszt (Comes) 50—, ha nemes 10—, ha közrendű, öt tinót adjon a megölt rokonainak s vezekeljen (I. 15.).

A tolvaj, ha szabadember, bírságot fizessen; ha fizetni nem képes, adassék el; ha pedig eladatván ismét lop, a szolgák törvénye alá esik. A tolvaj szolga kárpótláson kívül öt tinó bírságot fizet; ha nem fizethet, orrát veszítse; másodszeri orzásnál ugyanez ismételtetik; harmadszor lopáson kapatván, halál fia (II. 6. 7.). Az ispán, ki a királyt jövedelmeiben meglopta, az elorzott megtérítésén felül két annyiban marasztaltatik el (II. 8.). A tolvaj nő férje által kétszer kiváltathatik, harmad ízben adassék el (I. 31.). Nórablásért a vitézi rendű 10—, a közrendű 5 tinóban marasztaltatik el (I. 27.). — Gynjtoogató a kárpótláson kívül 16 tinó bírságra ítéltesék. A hamis esküvő, vagy eskütörő kézvesztéssel.

1010—1030. társadalmi s erkölcsi állapotja felől, a német írók jobbra nagyon ócsárolják a magyarok kulturai, műveltségi viszonyait a vezérek alatt. Szerintök a magyarok még csak vadász- és halász-nép, mely földművelést soha sem űzött. Csak úgy ítélik meg őket, miként a krónikákban feltűnnek rabló kalandjaik alatt. Mintha az volt volna a magyar itthon is, mik ama pajzán kedvtöltéssel fosztogató, zsákmányoló csapatok voltak az ellenség földén! De bezzeg, ugyanazon írók, kik a magyarok műveltségi állapotát így becsmérték a vezérek alatt, látván törvényeinkben pár évvel' utóbb a megalapított rendet, kénytelenek felkiáltani: „Bizonyára mondható, hogy ez példátlan tünemény, soha még nép vadász- s halászéletének viszonyaiból... oly rögtön, több közép fokok

vagy ezt megváltva, ha úr és nemes 50—, ha közrendű 12 tinó birsággal büntetessék s vezekeljen (I, 17.).

Az egyház birtoka a király különös védelme alatt áll. A ki a királyt e tekintetben tévútra vezeti, zárássék ki tanácsából (I, 1.). A püspökök az egyházi jog szerint* teljes hatalommal igazgassák egyházaikat, védjék az árvákat s özvegyeket, miben nekik a várispánok, bírák s egyéb tisztviselők segedelműkre lenni kötelesek. (I, 2.). Papi személy ellen csak feddhetetlen erkölcsű, házas keresztény férfiak tanúskodhatnak, vagy emelhetnek panaszt, de csak egyházi törvényszék előtt. (I, 3. 4.). Az egyháznak mindenki köteles termékeiből tizedet adni; s a tizedügyek megítélése egyedül a püspököt illeti. (II, 18.).

Minden tíz helység épít egy templomot, s azt két házzal és két szolgálóval, egy lóval, hat ökörrel, két tehénnel, harmincz apró marhával alapítsa meg. Az egyházi templomi ruhafélét a király, a könyveket a püspök adja.

A ki a keresztény egyházi szabályokat megszegi, a püspöktől a kánonok szerint bünhesztessék; s ha a püspök büntetésének magát alávetni nem akarná, a királyi törvényszék elébe idéztessék. (I, 13.). A ki vasárnap dolgozik, marhájának s eszközeinek elvesztésével bünhődjék. (I, 8.). Vasárnap mindenki köteles templomba menni, kivéve a házöröket. (I, 9.). A ki valamely bűnt napon húst eszik, egész héti böjttel vezekeljen. (I, 10. 11.). A ki a templomban fecseg, s megintve sem hallgat el, ha úr, űzessék ki, ha közember haja nyirassék le, s maga korbácsoltassék meg. (I, 19.).

átugrásával, nem vezettetett be a kiképzett kulturai életbe, 1010—1030.
mint a magyar! A nép lemondván vándor életéről, állandó lakokat foglalt el; felhagyott a zsákmányoló kalandokkal nyugot és dél felé; uralmát bent, a meghódoltak felett szigorúan fentartván, egyébiránt az európai államélet viszonyaiba lépett¹⁾. Kétségtől nagy reformon vitte keresztül István a nemzetet; de ezt aligha tehette volna, ha benne a kulturai életnek részint csirái, részint maradványai egy régebbi korból nem léteznek vala.

Mialatt István országában ezen új rendet megalapítá, buzgalmának, gondoskodásának fő tárgya mindig az új vallás gyarapítása maradt. E tekintetben összeköttetésbe lépett az akkori keresztény világ leghíresebb embereivel s meghallgatta véleményeiket egyháza rendezésének ügyében: tőlök kért ügyes, alkalmas egyéneket, kik az új vallás terjesztésében, egyházak, kolostorok alapításában s építésében segédlemére lennének. Így, például, a világhírű elugny-i monostornak, mely akkoron Franciaország egyházi életében legnagyobb tekintélyben állott, apátjával, Odolóval, több ízben követséget váltott, neki ajándékokat küldött²⁾. Hasonló összeköttetésben volt a monte-casinoi monostorral is, melynek egy ízben egy nagy értékű arany keresztet küldött volt, s melyből két szerzetest hívott be, egy újon alapított monostor rendezésére³⁾. Jobbára Olaszországból hozatta azon művészeket is, kik által a templomokat, klastromokat építtette.

A pannonhegyi apátságon kívül, melyet már 1001-ben teljesen bevégeztetett s megalapított⁴⁾, évek folytával még négy más apátságot alkotott a sz. benedekrendi szerzetesek

¹⁾ Büdinger: Österr. Gesch. 405. 411.

²⁾ Pertznél, Scriptores IV. 634.

³⁾ Pertz., Script. VII, 674.

⁴⁾ Az alapítvány-levél (Katonánál: Hist. Crit. I. 94. Fejérnél: Cod. Dipl. I, 280.) hitelessége nagyon kétes. Ld. Századok: 1868, folyam I. füzet.

1010—1030. számára, Pécsváradon, Szalaváron, Zoborhegyen Nyitra mellett, és Bakonybélben ¹⁾. Neki köszönte lételet a székesfehérvári s ó-budai káptalan is. A templomok közül, melyek általa emeltettek szépségére nézve leginkább dicsérik emlékeink a székesfehérvárit, melynek falait mesteri metszvények, padolatát drága márvány ékesíté ²⁾. Híven osztozott vele sz. célú foglalkodásaiban neje, Gizela királyné, ki a férjétől épített templomokat egyházi ruhákkal látta el. Egy ily egyházi palást Gizela kezétől máiglan létezik, későbbi időkben a királyok koronázása alkalmával használtatván ³⁾.

A csanádi püspökség alapítása.

Azon püspökségeken kívül, melyeket első kormányéveiben alkotott, még 1030-ban is alapított egyet, a csanádit ⁴⁾, melynek kormányát a velencei származású Gellértre, fiának Imre hercegnek volt nevelőjére bízta. Marosvárt, mely Ochum legyőzése után, mint mondók, Csanádnak neveztetett, már előbb is létezett egy görög klastrom. Gellért püspök ezt a maga szerzeteseinek, kiket a már létező apátságokból gyűjtött össze, adta által, a görög barátokat Oroszlánosra, a Csanád vezér által épített klastromba helyezvén át. Gellért szerzetesei közt heten a magyar nyelvet is jól értvén, az alvidéken is mindinkább elterjesztették a kereszténységet. De itt a római egyház mellett, melynek az e tartományba mind nagyobb számmal áttelepült s annak egész rónaságát elfoglalt magyarok lőnek hívei, az oláh népség közt fenmaradt a görög szertartás is, mely ott már régebben elterjedt, s talán azért ó-hitnek neveztetett ⁵⁾.

¹⁾ Ezek alapítvány-levelei Katonánál. U. o. 193. 246. 441.

²⁾ Legenda St Steph. maj. Cap. 11. i. h. 146. Legenda minor Cap. 6.

³⁾ Egy mást mutogatnak a pannonhegyi apátságban. Más két igen gazdag egyházi öltönynek, melynek ékei Turóczy szerint 74 arany girát értek, azon kiváltságot nyerte meg István a pápától, hogy az abban miséző püspök koronázza meg a királyt. Chron. Budens. I. 66.

⁴⁾ Chron. Posonien. Endlichernél: Monumenta 55. 1.

⁵⁾ Vita S. Gerardi C. 11. U. o. 218.

Gondja volt a mindenre ügyelő nagy királynak arra ^{1010—1030.} is, hogy az elvénülő, elhaló, térítő, tanítók helyébe újak is lépjenek a honi fiatalságból. E végett a püspöki és káptalani székhelyeken s a klastromok mindegyikében iskolákat állíttatott, melyek semináriumai lennének az egyház új, fiatal szolgálóinak, s melyekből különben is sugárzanék ki az ismeretek és tudományok némi világa. István maga a kor divatos tudományaiban jártas, gondoskodott arról is, hogy az urak fiai, az új nemzedék, melynek szellemétől függend nagy részben reformjainak sükere, a szellemi érdekekkel is megismerkedjék. És találunk is nyomaira emlékeinkben, hogy ezen iskolákban nemcsak a papokká avatandók, hanem az urak, nemesek fiai is neveltettek. „Látván a nagyok és neme-ek — ugymond sz. Gellért életírója a csanádi iskoláról, — a nagy előmenetelt, gyermekeiket átadták, hogy a szelidebb tudományokban gyümölesözzenek“. Ezen iskola növendékeinek száma rövid időn annyira megsaporodott, hogy Walter atya, az iskola mestere, kénytelen lőn segédet kérni maga mellé a püspöktől, ki aztán a székesfehérvári iskolából szerzett egyet melléje.

Iskolák.

A püspökök, apátok nemcsak buzgó, de a kor tudományaiban is jártas férfiak lévén, lassanként némi irodalmi munkásság is keletkezett az országban. Sz. Gellértről, Imre herczeg nevelőjéről, majd csanádi püspökről tudjuk, hogy főpásztori foglalkodásai mellett a tudományokat is művelte, s még utazva is írással, olvasással tölté szekerén az időt. Kár, hogy munkáiból egynél több nem maradt fén, mely széles theologiai ismeretekről tanúskodik ¹⁾. Tudományos foglalkodásra mutat Bonipert pécsi püspöknél is az, hogy Fulbert chartrei püspöktől Priscianus egy példányát kérte magának megküldetni. Fulbert örömmel teljesíté kívánsá-

¹⁾ Deliberatio Gerardi supra hymnum trium puerorum. Kiadta Batthyány Ignác püspök.

1010—1030. gát, kérvén egyszersmind őt, üdvözölje a maga és összes papsága nevében a mennyei király választott dicső fiát, István királyt ¹⁾).

IV.

Összeköttetései
a külfölddel.

A hírnév, melyet István magának népe politikai s valóságos átalakításában tanúsított bölcsesége, buzgalma, erélye által szerzett, nemcsak a szomszéd országokba, hanem Európa legtávolabb tartományaiába is elhatott. A XI-dik század elején nevezetes fejedelmek uralkodtak Európában; — kik közül elég legyen említenünk II. Henriket, az utóbb szent czímmel megtisztelt német császárt; a vitézségéről Chrobri melléknévre érdemesített lengyel I. Boleszlávot, és Nagy-Kanutot; de nem volt köztök egy is, kinek neve, tettei inkább magasztaltattak, mint Istvánéi. Dicsőségének híre számos kíváncsi urat esalt be az országba, kik saját szemekkel óhajták látni azon nagy fejedelmet, ki az imént még egész Európában rettegett harcziar magyarokat inkább bölcsesége, eszélye, kegyessége, mint erőszakos rendszabályai által térítette meg a keresztény vallásra. István esztergomi udvara menhelye lőn több fejedelmi férfúnak, kik hazájokból bármi okból futni kényszerültek. Brunó herceg, II. Henrik testvére, István sógora, már 1003-ban Istvánnal keresett ótalmat testvérének haragja előtt, ki ellen fellázadt. István követei kérelték meg a következő évben a bosszús királyt, s állították helyre a testvérek közti békességet. Brunó utóbb ágostai püspökké neveztetvén, újabb látogatással rótt le háláját a békéltető Istvánnak. Nála talált szíves vendégszeretetet Edmund angol királynak Nagy-Kanuttól elűzött két fia is. Sőt ezek idősbikének Edmundnak, István egyik leányát is nőül adta. Ide futott 1034-ben Kázmér lengyel király is, Chrobri Boleszláv unokája, az őt országából elűzött pártosok elől ²⁾).

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. I. 287.

²⁾ Chron. Polon. Lib. I. C. 18. Pertznél Script. IX, 437.

„Ez időben — u. m. egy István korabeli krónikás ¹⁾ — 1010—1025.
mind azok, kik Olasz- és Franciaországból az úr sírjához
Jeruzsalembe szándékoznak ^{Zarándoklatok}zarándokolni, elkezdtek ha-
gyni a szokott tengeri utat, s Magyarországon utaztak keresz-
tül. Istvánnak nagy gondja volt e zarándokokra; útjokat, a
merre mentek, biztosságba helyezte; azokat, kik őt szemé-
lyesen meglátogatták, mint testvéreket fogadta s nagy aján-
dókkal gazdagítva bocsátotta el magától. Az utazás könny-
nyűségének s biztosságának, István vendégszeretetének és
bőkezűségének híre hamar befutotta az egész Európát, s a
nemeseeknek és köznépeknek számtalan sokasága kezdett utaz-
ni Jeruzsalembe“. A keresztes háborúk utóbb nagy részben
e megsokasodott zarándoklatok folytában keletkeztén, mel-
lékesen megjegyezhetjük, hogy ezen háborúk okai közé,
melyek oly nagy befolyást gyakoroltak az európai népek
társas életének átalakulására, a magyar nép és királyának
vendégszeretete is sorozandó, melytől a zarándokok oly jó
ellátást nyertek az országban.

E zarándoklatok a sok közt nem egy jeles férfiút hoz-
tak az országba, kikkel István találkozott, kiknek elbeszé-
léseiből bővebben megismerkedett a nyugati népek intéz-
ményeivel, erkölceivel; miket aztán nem is késett a körül-
mények szerint népénél is alkalmazni a mindenre ügyelő,
folyton népe javának előmozdításával foglalkodó nagy ki-
rály. Ilyen vendége volt egyebek közt Istvánnak 1026-ban
Vilmos, angoulemi gróf, fényes kíséretével, melyhez tarto-
zott Odo vezér, Richárd verduni, más Richárd angoulemi
apát, Girald, a fejedelem háznagya s tanácsosa, Amalfred,
utóbb szintén egy monostor apátja s a nemeseeknek, lova-
goknak egy egész serege. István a gróft és kíséretét a leg-
szívesebb vendégszeretettel fogadta s ajándékokkal bocsá-
totta el a hosszú útra ²⁾.

¹⁾ Rodulfi Histor. Lib. III. U. o. VII, 62.

²⁾ Ademari Histor. Cap. 65. U. o. IV, 145.

1010—1025.

Mily eszmék álltak István szeme előtt s vezérlették őt e vendégszeretetében, elmondta maga Imre fiának adott intéseiben. „A vendégeknek, ugymond, s a bevándorlóknak nagy a haszna; az által lett oly nagygyá a római birodalom is, hogy sok nemes és böles férfiú gyűlt ott össze mindenfelől. Róma még szabadságát is az Aeneadoknak köszönheti. A vendégekkel különféle nyelvek és erkölcsök, különféle emlékek és fegyverek jönnek az országba, mik a király méltóságát s udvarát nem kevésbé emelik s a külföldiek gőgjét megfélemlítik; mert gyöngye az egynyelvű s egy erkölcsű (akarja mondani: az elzárkozott, a külfölddel nem közlekedő) ország. Azért meg is hagyom neked, fiam, hogy őket becsülettel fogadd s tisztességesen lásd el, hogy szívesebben legyenek országodban, mint bárhol másutt; mert ha te lerontanád, a mit én építettem, eltékozlanád, a mit én gyűjtöttem, országod látná kárát; mi hogy ne történjék, ne szűnjél meg naponként gyarapítani országodat, hogy koronádat mindenki tündöklenni lássa“¹⁾).

Ezen sűrű érintkezés a seregenként átutazó zarándokokkal bizonyosan a magyar népre sem maradt hatás nélkül: tágult ismeretköre, világnézlete; szelidültek erkölcesei; jobban megbarátkozott a keresztény szellemmel; élénkült ipara, kereskedése.

De István még más hasznót is tudott kivonni e zarándoklatokból. Ezek több jeles egyházi férfiút hoztak az országba, kiket aztán itt marasztalván, munkatársaivá tett népe oktatásában, a keresztény egyház s intézmények megalapításában. Ily jó szerzemény volt egyebek közt Gellért szerzetes, kit aztán Imre fiának nevelőjévé, utóbb esanádi püspökké tett.

Az ily tudományos, szent életű férfiakkal társalogni fő gyönyörűségei közé tartozott a királynak, ki maga is oly

¹⁾ S. Steph. De morum institutione. Cap. 6. Endlichernél: Monum. 305. köv.

komoly kedélyű volt, hogy nevetni őt soha senki nem látta; 1010—1025.
oly buzgó a vallás tekintetében, oly szigorú életrendében,
oly kegyes, erényes, hogy bár mely szenttel versenyezhetett.
Igy olvassuk Gunther remete életében ¹⁾, hogy István őt
látni, vele társalogni óhajtván, követet küldött érte; s
midőn a szigorú erkölcsű remete, félvén a világgal való
érintkezéstől, jőni vonakodott, a király több ízben s mind
addig járatta hozzá embereit, míg végre Gunther engedett
s megjelent udvarában ²⁾. E szent életű remete tanácsára
alapította aztán István a bakonybéli apátságot.

Azonban bár mennyire kedvelte, pártolta s alkalmazta
is a jámbor király a szent életű szerzeteseket: országában
koránt sem nyitott kaput minden kóbor barátnak, minők-
ben e kor bővelkedett. S meglepetéssel, mely fogalmunkat
István magas értelmiségéről, szilárd jelleméről csak meg-
erősítheti, olvassuk e kor krónikáiban, hogy ő koránt sem
fogadott be mindenkit, habár püspöki méltósággal volt is
félruházva, társúl a nép oktatásának, térítésének nagy
munkájában, ki e végett az országba vándorolt. Volt eset,
hogy még azokat is elutasította, kik e végett egyenesen
hozzá fordultak, ha őket e hivatásra bármi okból nem tartá
képeseknek. Tudjuk egyebek közt, hogy még a querfurti
Brunó, kit a pápa éppen e végett avatott fel püspökké, hogy
az evangeliumot a kelet népeinek hirdesse, sem talált Ist-
vánnál kedvező fogadtatást. Brunó végre is kénytelen volt
elhagyni az országot ³⁾. Még feltűnőbb példáját látjuk a
király szigorú rendtartásának abban, hogy midőn 1010 táján

¹⁾ Pertznél. *Scriptores* XI, 277.

²⁾ A legenda szerint István őt a maga asztalához vonván, páva-
sülttel kínálta. A remete ki húst nem evett, sokáig vonakodott hozzá
nyúlni, a sok unszolásnak ellent nem állhatván, végre csak hozzá akart
nyúlni; de előbb buzgón fohászkodott, ne vegye ezt Isten neki bűnül.
S íme a páva-sült szárnyra kél s elrepül!

³⁾ Ld. magának Brunonak panaszlevelét Giesebrecht: *Kaisergesch.*
II, 192.

1010—1025. tizenöt olasz barát, kik közül kettő szintén püspökké volt felkenve, meghívás és a király tudta nélkül jöttek az országba, egyodul azért, mivel, — mint a krónika mondja — martyrkoszorúra vágytak, itt egyáltalában nem nyertek jó fogadtatást. Rájok is alkalmaztatott a törvény, mely szerint az idegennek egy úrnál kelle maradnia, míg ez őt táplálni, alkalmazni akarta; de kóborolnia nem volt szabad: s midőn a szerzetesek e törvényt megszegték, szolgálk gyanánt kerültek egy úr kezéből a máséba ¹⁾. Azonban mind Bruno kintasításában, mind eme szerzetesek elfogatásában II. Henrik kezét ismerhetni fel. E szerzetesek ugyanis a lengyel Boleszláv mellett fondorkodának a császár ellen, ki mint tudjuk, minden módon ellenzé Boleszláv felszabadulását azon hüberi kötelékek alól, melyek őt Németországhoz kötötték.

V.

István eszé-
lyessége a re-
formokban.

Az erélyhez s buzgalomhoz, melylyel népének politikai s vallási átalakulását mindinkább sikerítette, annyi eszélyt s mérsékletet kapcsolt a böles király, hogy a nemzet minden erőszakosabb rázkódástól ment maradt. Ily nagy átalakulás, minőn István a nemzetet átvezette, nem történhetett ugyan némi forrongás nélkül a kedélyekben, s a halála után bekövetkezett eseményekből is kitűnik, hogy a nép egy része nem egyhamar kedvelte meg az új vallást s az új országrendet; de mióta Koppány és Gyula lázadása legyőzetett, a forrongás nem ment többé kitörésbe, a közbéke nem lett többé megzavarva. Bizonyára ily nagy átalakulást, ily csöndben, ily békében, keveset mutathat elő a világtörténelem. Ezen méltán bámulandó eredményben kétségkívül nagy része volt a nemzet fogékony kedélyének, józan, higgadt értelmességének, melylyel e fajt a természet megáldotta,

¹⁾ Plures dominos subeunt, ad martyrium tamen non pertingunt. Vita S. Romualdi Pertznél IV, 853.

szintugy mint a barbárságot már jóval meghaladó mévelt-1010—1025.
ségi állapotának. Az átalakulás szerencsés lofolyásának di-
csősége azonban István magasztos egyéniségét illeti leg-
inkább. És a nemzet, látván azonönzetlen, semmi áldozattól
vissza nem ijedő, fáradhatlan munkásságot, azon ernyedet-
len buzgalmat, melylyel nagy királya a közügyet átfogta,
maga is önmogadással hódolt neki, kibén annyi jó akaratot,
oly atyai gondoskodást tapasztalt maga iránt.

Nem maradhatott e tekintetben hatás nélkül a nem-Külviszonyok.
zetre az sem, hogy látta, miképen a külhatalmak, melyek
ama félszázadnál tovább üzött rablókalandok miatt még
csak az imént oly ellenséges indulattal viseltettek iránta,
hogy egy félelmes szövetségtől és közös megtámadtatástól
lehetett tartania, most általában mindnyájan barátságos ér-
zelmet, tiszteletet tanúsítanak királyuk iránt. Istvánnak
magának is egyik fő gondja volt hosszú uralkodása alatt,
hogy a jó viszonyt, a népének oly igen szükséges békét fen-
tartsa szomszédjaival, s e mellett koronájának méltóságát,
nemzetének függetlenségét is tisztelet tárgyává tegye a kül-
földön. Ezért óvakodott is könnyelműleg megháborítani a
külbékét, az oly szükségest, alakításainak sikerére. Ez volt
kétségtől oka, hogy Horvátországot —, melyet egykoron,
a honfoglalás idejében, szinte egészen Spalatóig meghódol-
tatott volt a magyar fegyver, s melynek tengerparti részeit
azóta részben Velence vette hatalma alá, a saját fejedelmei
alatt létező belföldét pedig a görög császárok tették maguk-
tól függővé, — István békében hagyta, megelégedvén népe
számához képest úgy is nagy országával. A horvát fejedel-
mekkel, kik a görög császárnak hódoltak, jó egyetértésben
ügyekezett maradni; s azok egyikének, Crescimirnak leá-
nyát is eljegyezte a maga fiának, Imre hercegnek ¹⁾.

¹⁾ Sz. Erzsébet legendája a görög császár leányát adja ugyan je-
gyesül Imrének; de erről a görög írók semmit sem tudnak. A legenda
tévedésének oka hihetőleg az, hogy Crescimir görög felsőség alatt állott.
Ld. Imre jegyeséről bővebben Katonát; Hist. Crit. I, 323.

1010—1025.

A Velencezével folytatott barátságos viszonyról elég tanúságot tesz az, hogy István a maga testvérét, kinek nevét nem tudjuk, Urseolo Otto velencei hercegnek, a nagy jellemű Péter fiának jegyezte el 1009-ben nejévé ¹⁾. E házasságból született aztán az utóbb magyar királylány lett Péter.

Németországgal, míg sógora II. Henrik császár élt, folyton a legbarátságosabb viszonyban volt István király s különféle viszon-szolgálatokkal ügyekezett neki meghálálni ama fontos szolgálatokat, melyeket a magyar kereszténység és királyság megalapítása ügyében tőle tapasztalt. Most háborúiban segítette őt, mint szövetségese, kivált a lengyel Chrobri Boleszláv ellen; majd ismét súlyosabb belügyeiben ügyekezett őt támogatni szándokainak végrehajtásában. Ilyféle viszon-szolgálatot tőn István sógorának, egyebek közt a bambergi püspökség megalapításában. Henriknek trónra lépte óta egyik főkivánsága volt Bambergben püspökséget alapítani; mivel azonban ezt Henrik, würtzburgi püspök, ellenzése miatt, kinek hatósága alatt volt Bamberg városa, még a pápánál sem volt képes kieszközölni, a császár elvégre zsinati határozat által kívánta megtörni a würtzburgi püspök ellenzését. A zsinat 1007-ben Frankfurtba hirdettetett ki. István e viszonyokról értesülván, a maga részéről Asztrik esztergami érseket küldte oda a császár ügyének támogatására, mely aztán diadalt is aratott ²⁾. Asztrik, ki tekintélyével jelentékeny tényező volt a császár győzedelmében, ez által utóbb azon megtiszteltetésben részesült, hogy midőn aztán a bambergi székesegyház elkészült, egyik oltárának felszentelésére ő hivatott meg működő főpapul ³⁾.

¹⁾ Dandolo, Muratorinál: XII, 235.

²⁾ Pertznél: IV, 796.

³⁾ U. o. XVII. 636.

De a barátságos szomszédi viszony, mely II. Henrik ^{1010—1025.} és István közt mind végiglen fenmaradt, emennek 1024-ben bekövetkezett halála után nem sokára megzavarodott. Henrik utóda, a szaliai házból származott II. Konrád, harezias, nagyravágyó fejedelem, olyféle terveket vitt magával a császári trónra, melyeknek célja nem kevesebb volt egy világbirodalom alkotásánál. Konrád e terveit nem sokára trónra lépte után annyi jelekben árulta el, hogy az ellenzék sem késett megalakulni ellene. Ezen ellenzék középpontja maga a pápai szék lőn, melyet VIII. Benezének szintén 1024-ben történt halála után annak öcsese Romanus, tusculanumi gróf, római senator és herceg XIX. János neve alatt foglalt el. II. Bazil görög császár, kit még II. Henrik majdnem egészen kiszorított Apuliából, a felső olaszországi és aquitaniai, a lengyel, cseh és több más fejedelmek, némely írók szerint István király is, e császár-ellenes szövetséghez tartozott volna. De legyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy Konrád császár 1027 óta szemlátomást kereste a háborút Istvánnal. A szerencse eleinte nagyon kedvezett Konrádnak. Ő a pápát, a felső olaszországi s aquitaniai fejedelmeket pár év alatt egymás után megalázta: mióta pedig az első lépéseket Burgundia elfoglalására is szerencsésen megtette, s ennek mintegy zálogául Arelat tartományt birtokába vette: törekvése is mind világosabban kitűnt egy új világbirodalom megalkotására. Tagja volt-e vagy nem István ama szövetségnek, melyet azonban Konrád fegyverszerencséje mindjárt uralkodása első éveiben szétrobbantott, a dolgon semmit sem változtat; Konrád, a maga céljainak érdekében, úgy látszik, legalább színlelte, hogy Istvánt is ama szövetség részesének tartja: kétséget azonban alig szenved, hogy ő egyenesen nagyravágyó terveinél fogva huzalkodott Istvánnal, hogy őt is a maga felsősége alá hajlítsa. Az egykorú Vipo, a császár káplánja, maga is őszintén megvallja Konrád életírásában, hogy azon huzamos ellenségeskedésnek, mely ez időben a magyarok

Viszonyai
II Konráddal.

1025.

és németek közt támadt, egyenesen ez utóbbiak voltak légyen okozói ¹⁾).

Az ellenségeskedésben Konrád eleinte csak közvetve vőn részt, maga is beártván magát azon családi viszonyokba, melyek Istvánt akkoron az ország éjszaki határain tarták elfoglalva. Chrobri Boleszlávnak 1025-ben történt halála után fiai, az István testvérétől született Beszprim, más nevén Otto, és a magyar nő elűzése után, a szláv Emminild szülte II. Miciszláv közt a trón birtoka fölött mindjárt 1025-ben kiütött a viszály. Beszprim ugyanis látván, hogy testvérének, Miciszlávnak, ki a hatalmat atyja halála után azonnal elfoglalta, az oroszokkal gyúlt meg a baja, a császártól nyertsegélyhaddal szintén ellenségesen támadta meg öcsését, de ez által legyőzetván, Magyarországba futott, s nagybátyjánál, Istvánnál sürgetett segedelmet. István annál hajlandóbb volt ezt megadni öcsésének, mivel maga is visszaszerezni kívánta ama birtokot, melyet tőle Boleszláv a Felső-Duna és Morva folyam összefolyásánál még 1003-ban elfoglalt. A Beszprimmel megindított magyar had eleinte szerencsével harezolt, s az akkoron Lengyelországhoz tartozó Morvaország egy részét elfoglalta. A háború ezután még huzamosabban és változó szerencsével folyt Beszprim és Miciszláv közt. Végre Konrád császár is belévegyült s az ifjú, harezias Braciszláv cseh herezeget izgatá fel a viszálykodó testvérek ellen. Braciszláv, Konrádtól is gyámolítva, Morvába tört, s onnan mind a magyar mind a lengyel hadakat kiűzván, a tartományt a maga számára foglalta el.

1027.

A császár ellenséges indulatának még kétségtelenebb jeleit tapasztalta István 1027-ben, midőn Konrád Werinhar strassburgi püspököt követségben küldé Byzanczba. A követ Magyarországon ment keresztül, gyanús magaviselete által azonban mindjárt útja kezdetén magára vont a király ne-

¹⁾ Vippo: Vita Conradi imper. ap. Pistor. Struve III, 476. és Pertznél XI, 268.

heztelését. Feltűnő volt már az is, hogy ő, ki magát a sz. földre zarándoklónak jelentette be, e jámbor czéllal semmikép nem egyező nagy kísérettel, fénnyel s pompával utazik, kísérete mindenféle marhából egész nyájakat hajt. De még gyanúsabbá tette az, hogy a merre csak megy, izgat s fondorkodik a király ellen. István ki különben az egyházi férfiak iránt nagy tisztelettel viselteték, a sz. földre zarándoklokat pedig, kik mind számosabban kezdenek Magyarországon keresztül menni, nagy vendégszeretettel szokta volt fogadni, végre kényszerítve látá magát, a garázdálkodó püspökök kiutasítani országából.

1027.

Háború a
császárral.

A császárt követének ezen állítólagos megsértése felette boszantá s a viszony mind feszültebbé lön a szomszédok között, míg végre a bajor ostmarkiak, Konrád utasítása szerint, a határszéleken tényleg megkezdték a kis háborút. István e betörések hírének véén, Miciszláv lengyel fejedelemmel, kit a császár szintén háborúval fenyegetett, nemcsak kibékült, hanem daczszövetséget is kötött s még 1028-ban egy hadosztályt küldött Bajorország pusztítására. Konrád ellenben a morva Braciszlávval lépett szövetségbe s nagy készüléteket tön Magyarország meghódoltatására. Egyebek közt, mivel azt hitte, vagy hinni színelte, hogy a kormánya elején a pápa vezérlete alatt ellene támadt szövetségnek István is részese volt, most, legalább erkölcsileg a pápát is bevonni kívánta a háborúba, melynek e végett határozottan egyházias színt adott.

1028.

Bonizo szutri püspök ugyanis, ki e század második felében írt vala, e háborúra vonatkozólag tudósít bennünket ¹⁾, hogy „Konrád midőn a magyarokat megtámadni készüle, egy követtség által arra kérte a pápát, küldenie el neki Sz. Péter zászlóját, melyet a magyarok elleni háborújában serege előtt kíván lobogtatni. A pápa, kit Konrád már rég maga alá hajlított, nem is késett teljesíteni a kérelmet,

¹⁾ Lib. ad amicum V. 1. Oefelénél: Scriptores Rer. Boicar, II, 801.

s két meghitt emberét, János portói püspököt és Marmorai Bellinzo római nemest küldé hozzá azon parancsesal, hogy ha a császárnak úgy tetszik, ama zászlót ők hordják seregében“. E körülmény nyilván oda mutat, hogy Konrád legalább is színlelé hinni, hogy Istvánt a pápa vontat be legyen ama szövetségbe. S épen ezért fektetett most oly nagy súlyt Sz. Péter zászlajára, hogy a meghódoltatni kívánt magyarokkal tudassa, miképen már a pápa is az ő partján áll.

Igy fogta fel ezt legalább, mint látszik, maga István király; mert mihelyt e körülményről s a császár betörési készülleteiről értesült, ő is a szent harc színében akarta feltüntetni védelmi háborúját. Mintegy a sz. péteri zászló ellen, mely jó keresztény fejedelemeire vitetik, óvást tenni akarva, országában bőjtöket, imádságokat rendelt s az istent segélyül hívni parancsolta ¹⁾ Ha Konrád a péter-zászló által azt akarta tudatni a magyarokkal, hogy háborúját a pápa is helyesli, s ez által a papságot, a bevándorlott urakat s más buzgó keresztényeket megnyerni óhajtá: István viszont a bőjtökben és imádságokban kívánt ellenkező egyházas színt feltüntetni szent harcának jeléül.

Mind e viszonyokat tudva, bizvást helytelennek mondhatjuk egy későbbi író ²⁾ tanúságát, ki ezen háború okául Bajorország örökségét állítja; mit aztán mások ³⁾ oda magyaráztak, hogy István, Imre fiának, az elhalt II. Henrik legközelebbi rokonának akarta legyen megszerezni Bajorországot. De nem is említve, hogy midőn a háború kitört, még Brunó, II. Henrik testvére is élt, teljesen ellentétben van az Vipónak, Konrád káplánjának tanúbizonyságával ⁴⁾.

¹⁾ Vipo. i. h.

²⁾ Aloldus, midőn mondja: *Bavariae causa haereditandae Chuonradus Romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes arma in alterutrum parabant.*

³⁾ Szalay László: *Magy. tört. I, 83.*

⁴⁾ Vipo. az egykorn. sokkal hitelesebb a későbbi s különben is

A Konrád által tett nagy hadi készüléteknek azonban egyáltalában nem felelt meg a siker a háború lefolytában. Ő ugyan 1029. tavaszán ¹⁾ nagy sereggel jött a Fische folyam mellett az ország határszéleire ²⁾: más részről szövetségese Braciszláv is betört az éjszaki határokon ³⁾. De sem a csá-

gyakran tévedő Aloldusnál. Már pedig mint fentebb idéztük, Vipo, bár mindenben ügyekszik menteni, kiemelni a maga hőseit, egyenesen megvallja, hogy a viszály „culpa Baioariorum“ támadt. Utóbb pedig dicséri Konrád fiát, mivel „regem — Stephanum — injuste injuriatum ... recepit in amicitiam“. Vipo. a császár híve, aligha írja vala ezt, ha István okozta volna a viszályt az által, hogy Bajorországot Imre fiának, mint Gizela után reánézöt, akarta volna elfoglalni. Azután, mint mondók. még II. Henrik testvére, Bruno is élt, kit, bár püspököt, közelebbről illetett az örökösödés, mint Gizela fiát. Bruno csak 1029-ben halt meg. (ld. Vipot: i. h. 267. l.) midőn a két király hadai már ellenségesen álltak egymással szemben. De, ha valaki Aloldus tanúságának akarna tulajdonítani eldöntő erőt: én, ezen esetben arra hajlok, hogy annak szavait: „Bavariae causa haereditandae“ nem Imrére, hanem Brunóra kell érteni úgy, hogy ezt pártolta legyen István örökösödésében Konrád ellen. Erre mutat legalább az, hogy a háború meg is szűnt Bruno halála után.

¹⁾ Valamint nem egyezem meg Szalayval a háború okában: úgy kezdet fogok vele a háború idejének meghatározásában. Bizonyítja ennek helyességét az is, hogy Konrád 1030-ban az Elbén túl táborozott Mesco lengyel király ellen, s továbbá, hogy 1030-ki januárban már béke volt István és a csehek közt, mely a két ország határául a Morva folyamat tűzte ki. Ld. Braciszláv adománylevelét Olmütz számára. Boczek: Cod. dipl. Moraviae I, n. 127. Ebben még Hitto prágai püspök is előfordul, ki pedig 1030-ki januárban halt meg. (Cosmas Pragens. Pertznél: IX. 64.). Tehát e békének is, annál inkább az azt megelőzőtt háborúnak 1029-ben kellett történnie.

²⁾ Az Annal. Hildesheim. (Pertz III, 97.) és Wirzburgens. (U. o. II, 243.) csak általában említik, hogy Konrád Magyarországra jött. Heriman. Aug. (Pertz: V, 121.) szerint a Rábáig pusztított volna. Talán csak akart, de látván István hadát, visszavonult. Legméltóbb a hitelre Annal. Sangall maj. (Pert: I, 78.) mely világosan mondja: Imper. Ungariam invasit, eamque ... circa Fische fluvium devastavit“. Így Vipo is i. h. circa terminos regni helyezi őt.

³⁾ Boczek. i. h. Mit az Analista Saxo (Pertznél VI, 678.) állít, hogy Braciszláv Esztergomig hatolt előre. szintegy összezavarása ezen

1029.

szár, sem Braciszláv nem hatolt beljebb az országba. Emezt maga atyja, Othelrich, cseh fejedelem, a császár titkos ellensége s ezért fia szövetségének is ellenzője, Istvánnak pedig barátja, kényszerítette visszatérni az által hogy Morvába tört. A császár pedig oly erős helyzetben s oly derekasan felkészülve találta Istvánt a Duna, Lajtha és Fertő-tó közt, hogy meglegedett a határszélek pusztításával a Fische folyam körül. S midőn hírül vette, hogy egy részről szövetségese, Braciszláv kivonult, más részről pedig István szövetségese, a lengyel Miciszláv, megint Szászországra tört s azt irgalmatlanul pusztítja, maga is megfordult, és Szászországba sietett ¹⁾).

A császár Wippo tudósítása szerint, Magyarországot meghódoltatni akarván, azon szándékkal vonult ki az országból, hogy a háborút a jövő évben kedvezőbb körülmények közt megújítja; de fia, Henrik király e föltételt meghiúsította. Az ifjú király Bruno ágostai püspöknek, II. Henrik császár öccsének nem rég történt halála után, Egilbert freisingeni püspök gondja s vezetése alatt növekedett ²⁾). A német püspöki kar, mely a birodalmi seregnek 1023-ban történt újjá szervezése óta abba a legnagyobb continenst szolgáltatá, egyáltalában nem szerette az olyfélo világbirodalmat, minőre Konrádot törekedni látá, s mely miatt ez trónra lépte óta annyi hadi sulylyal és szolgálattal terhelé az egyházi urakat. Attól is tartott, nehogy Konrád

háborúnak az Aba és Péter alattival, mint Herimann. Aug. említett állítása a császár előrenyomulásáról a Rábáig.

¹⁾ Wippo: Vita Konradi imp. Cap. 26. Herman. Contract. ad a. 1030. V. ö. Giesebrecht Kaisergesch. II, 257. és Anmerk. 608. A fentebb idézett Bonizo szerint Konrád e háborúban a magyaroktól lándzsákat is elfoglalta s Rómába küldötte volna — mely u. m. az apostolok fejedelmének sírja előtt máiglan (1080 táján) fel van függesztve. De ez azon lándzsa lehetett, melyet Péter király adott át III. Henriknek hódolata jeléül.

²⁾ Annal. Hildesheim. Pertznél III, 93.

s utódai, ha mód felett nagy hatalomra jutnának, az egyház szabadságát is korlátozzák. S végre azt is helytelennek látták a német püspökök, hogy egy a kereszténységre csak az imént megtért ország a birodalom által pusztán hódoltatási vágyból háborítottassék s határai közt a még különben is gyöngye kereszténység megszilárdulása nehezíttessék.

Míg tehát Konrád Miciszláv ellen Szászországban harczolt, Egilbert püspök s az ifjú király mellett lévő többi egyháziak és bajor urak, úgy látszik, titkon magok szólíták fel István királyt, küldene rögtön követeket, kikkel a békét a császár távollétében megköthessék. István nem is késett elküldeni követeit, kikkel aztán a béke, a bajor urak tanácsa szerint is, Henrik király nevében, a császár tudta nélkül azonnal meg is kötöttet. Wippo, a császár káplánja s életírója maga is magasztalással halmozza el a királyi gyermeket, hogy egy igazságtalanul megtámadt fejedelemtől a békét nem tagadta meg. Az ifjú Henrik azontúl is folyton jó viszonyban maradt István királylyal, s 1033-ban őt személyesen is meglátogatta.

Konrád császár ezen elbeszélt ellenséges szándokai Magyarország irányában egyebek közt azt is eredményezték, hogy István király sűrűbb közlekedésbe lépett a délnyugati egyházzal. Ő kétségkívül idején tudomására jutott annak, hogy a császár még a pápát is bevonni törekszik az ellene tervezett háborúba, s legalább elhitetni akarja a világgal, hogy a pápa is részese a Magyarország ellen készülők terveknek; mert csak e törekvésből lehet magyarázni, hogy Konrád oly sulyt fektetett arra, hogy a magyarok ellen intézendő hadjárata Sz. Péter zászlaja alatt menjen végbe.

István bizonyosan nem is nézte tétlenül a pápánál ellene intézett fondorlatokat, s mind egyenesen mind azok által is tétetett előterjesztéseket a sz. atyánál, kik a felett hogy ezen korban legtöbb tekintélyvel birtak az egyházban, egyszersmind a német császárok mindenhatóságának s a német egyház túlságosan nagy befolyásának is ellenzői, eré-

István közle-
kedései a nyu-
gati egyházzal.

1029. lyesen működének a külön nemzetek egyházainak függetlensége mellett.

Legkitünőbbek voltak ezek közt Romuald apát, a camalduli szerzet alapítója és Odilo clugnyi apát; s minden oda mutat, hogy e két férfiú, szent életök, magas műveltségök, összeköttetések terjedtsége s irányuk által ez idő szerint az egyháznak legtekintélyesebb egyéniségei, kik a kor minden jelentékenyebb kérdéseinek eldöntésében részt vettek, a magyar egyház s állam ezen ügyébe is beszóltak.

Romualdról már fentebb említők, mennyi buzgalmat fejtett ki a lengyel egyház függetlenségének megalapítására II. Henrik császár ellenében. Ugy látszik, István is hozzá, a már majdnem 120 éves, s közönségesen szentnek tartott tekintélyes férfiúhoz folyamodott, midőn értesült, hogy Konrád még a sz. Péter zászlaját is ellene hozni ügyekeznek. Annyi bizonyos, hogy ez idő tájban István sürűbben küldé követeit Rómába és Ravennába, melynek közelében a pereumi klostromban élt Romuald apát. Kétségtelen tanúbizonysága ennek azon alapítvány, melyet István a ravennai határban létező Vasas Sz. Péterről címzett, általa épített templom és klostrom javára tett. E templomot István, miután felépült, Gellért marosvári (csanádi) püspök által avattatta fel. Ezen alapítvány évenként a királyi kincstárból fizetendő huszonöt tiszta ezüst girából állott, mely a templomnak s klostromnak idővel szükségessé válандó tatarozására s a szerzetesek ruházatára volt szánva. Az alapítvány indokául az mondatik az okmányban, hogy a zarándokló magyarok s a királyi hírnökök és követek vendégszeretőleg láttassanak el ¹⁾, mi sürű közlekedésre mutat Ravennával.

¹⁾ Pray: Annal. I, 41. ki azonban a szöveget hibásan közli. Különösen e szavak: *propter competentes expensas — pro hoc anno elemosyna nostra, — és ecclesiam reparare parantis — így igazítandó ki: praeter competentes expensas — pro hac annua. elemosyna stb. — és*

Voltak-e, és minő segélyére Istvánnak a pereumi szerzetesek, nem tudjuk; a pápánál legalább, ki a sz. péteri zászló elküldése által csakugyan egyházas színt adott Konrád háborújának, nem juthattak befolyásra. Ennek az is lehetett oka, hogy Romuald még a háború tényleges kitörte előtt 1027-ben meghalt. De összeköttetését ennek halála után is gondosan ápolá István Romuald utódával és szerzeteseivel, s a béke megkötésére hihetőleg ezeknek is volt befolyásuk. A templom csak 1030 után készült el és szenteltetett fel Gellért csanádi püspök által, mikor aztán az alapítvány is okmányba foglaltatott.

Hasonló lehetett befolyása ezen ügyre Odilónak is, a clugnyi nagy monostor apátjának. Evvel István különben is, úgy látszik, már régóta összeköttetésben állt. Ha az 1008-ik évszám, mely alatt Fulbert carnoti püspöknek Bonipert pécsi püspökhöz írt levele közöltetik, nem hibás, a viszonynak Odilo és István közt a magyar királyságnak már első éveiben kellett kezdődnie; mert csak ezen az úton juthatott István neve ama tiszteletre, melyben az Fulbert püspök tanúsága szerint az egész nyugati Európában állott. „Végre üdvöt kívánunk neked — ugymond e levél — óhajtván, hogy a legfőbb király újon fogadott dicső fiát, t. i. István királyt, részünkről üdvözlöd s add tudtára ő nagyságának a magunk s mind azon kanonokok és szerzetesek gyülekezeteinek részéről, melyek püspökségünkben léteznek, érette mondott könyörgéseinket“¹⁾.

Clugny, melyet a 927-ben apátjává lett nagy hírű Odo lángbuzgalma, szigorú és szent élete az egész nyugati Európában a leghíresebb egyházi testületté tön, s melynek tekintélyét még inkább emelték Odo nem kevesebb jeles utódai Aymardus és Majolus, fontosságának tetőpontját

celesiam reparare poteritis. Az 1037. év, mely alatt azt Fejér közli. semmi alappal nem bír.

¹⁾ Koller: Hist. Episcopat. Quinqueeccles. I, 21.

1029.

Odilo alatt érte el, ki 994-től 1048-ig volt ezen egyházi gyűlekezet apátja. Odilo oly nagy tekintélyvel birt kortársai előtt, hogy általok nem annyira apátnak, mint a szerzetes világ pápájának tekintetett s a tisztelet mindennemű tanúsításaival halmoztatott el. Fulbert chartrei püspök őt a szerzetesek arkangyalának ¹⁾, Adalbero laoni püspök pedig az irigység kitörő indulatával a „clugnyi királynak“ nevezi őt ²⁾. Odilonak Clugnyban majdnem kétszáz s a hatóságától függő harminczhét klostromban több ezer szerzetes áll vala igazgatása alatt. Burgundban, hol Clugny feküdt, s Franciaország egész délkeleti részeiben a legkitünőbb egyházi férfiak a clugnyi iskola tanítványainak vallák magukat és szoros viszonyban éltek a nagy tekintélyű s hatású apáttal, kinek szava sok ügyben döntő erővel birt.

A külön nemzeti egyházak függetlenségének tekintében Odilo is ugyanazon elveket pártolván, melyekért Romuald annyi buzgalommal küzdött, alig szenved kétséget, hogy István, ki vele — miként a neki küldött ajándékok tanúskodnak ³⁾ — régóta összeköttetésben állott, midőn a maga államának és fiatal egyházának függetlenségét Konrád császár által fenyegetve látá, az ő pártolását is kikérte légyen. Ily hatalmas egyházi férfiúnak befolyása nem csak a pápánál, hanem a német püspökök által a császárnál is hasznossá válhatott Istvánnak. És bár a kútfőkben nyomára nem akadtam, még is hajlandó vagyok hinni, hogy Odilo is ellenezte Konrád császárnak nagyravágyó s a fiatal magyar kereszténység megszilárdulását csak nehezíthető czélzatait. S azon fentebb kifejtett okok mellett, melyek a német püspököket s különösen a freisingeni Egilbertet, Henrik ifjú király nevelőjét arra birták, hogy ez által a békét Istvánnal megköttessék, aligha a nagy tekintélyű Odilo hatásának is nem volt része.

¹⁾ Mabillon : Acta Ord. S. Benedicti Sec. VI. l. 590.

²⁾ U. o. 580. l. 100. sz.

³⁾ Mabillon: Annał. Ord. S. Bened. IV, 206. Pertz : IV, 634.

Ha már István államának s egyházának érdekében egyes szerzetes gyülekezetekkel is ily gondosan ápoltá összeköttetéseit: mennyivel inkább feltehető, hogy követei által Rómával folytonos közlekedésben állott. Asztriknak az 1000-dik évben végrehajtott követsége óta sehol sem találunk ugyan nyomára oly követségeknek, melyeket István Rómába intézett volna. De ez könnyen megfejtethő abból, hogy a követek, jobbára valószínűleg egyszerű szerzetesek voltak, kiknek semmikép fel nem tűnő utazása könnyen elkerülhette figyelmét s tudomását azoknak, kiknek irataiból merítjük különben e kor eseményeit. Ime Gellért csanádi püspöknek Ravennába utazásáról és templomfelszenteléséről is mélyen hallgat az ő, különben elég terjedelmes életírása; s arról mit sem tudnánk, ha Istvánnak idézett alapítványlevelét nem birnók. Hogy azonban István *gyakrabban intézett légyen követeket Rómába, már annak meggondolása sem hagy kételkednünk, hogy az új magyar keresztény egyházban számos olyatén kérdésnek kell vala felmerülni, mely a pápa közbejöttét szükségessé tette. E következtetés alaposságát pedig minden kétségen felül emeli István azon alapítványa, mely által Rómában Sz. István vértanú tiszteletére tizenkét kanonok számára egy gyülekezeti házat rendeztetett be s azt egy szállodával is megtoldotta, hol követei s az apostolok fejedelmének küszöbét látogató egyéb magyar zarándokok a szükségességekkel elláttatnának ¹⁾. Ezen összeköttetéseknek tanúságai különben azon ajándékok is, melyeket István időnként küldött a pápának. Ezek legjelesbjeinek egyike volt azon, hihetőleg maga Gizela királyné által himzett miseruha (casula), melynek hátulsó részén ezen arany betűkkel himzett szavak álltak: „S. (tephanus) Ungarorum R. et Gizela dilecta sibi coniunx mittunt haec munera Domno apostolico Johi (Jonanni) — István magyarok királya és Gizela kedves neje küldik ezen ajándékot az apostoli úrnak

¹⁾ Mabillon: Annal. Ord. S. Bened. IV. 206. Pertz: IV, 634.

1030.

Jánosnak¹⁾. Hasonlót kell feltennünk a pápáknak Istvánhoz küldött követségeiről is, bár ezeknek is csak két helyen találunk nyomára: II. Sylvester levelében s azon okmányban, melyet István 1009-ben adott ki Bonipert püspök javára²⁾.

Azonban István ezeken kívül még az összes kereszténységgel is gondosan ápolá és szilárdítá a magyar egyház solidaritását; és, miként a nagyobbik legendája tanúskodik, „külföldi monostorok és tartományok férfait is királyi bőkezűségének számtalan adományaival gyakran megtisztelé követei által“. A monte casinói szerzeteseknek, például, egy arany keresztet küldött³⁾; Gizela pedig Regensburgban anyja sírját ékesíté fel hasonló kereszttel⁴⁾.

Külföldi alapítványaik közül az említettekén felül emlékezetre méltó még azon szerzetes ház, melyet István Jeruzsálemben épített s földekkel és szőlőkkel adományozott meg. Krisztus sírjához ez időben a nyugati országokból mind inkább Magyarországon keresztül kezdének utazni a zarándokok; s e példa, úgy látszik, a magyarok közül is többeket indított hasonló zarándoklatokra. Valószínűleg ezen áhitatos utazások előmozdítása végett tette István is ezen alapítványát. Mind ezen adományozásai közt azonban legmeglepőbb, mert vallásos buzgalma mellett felvilágosodott világnézetéről teszen tanúságot, az, hogy még a Rómától elszakadt keleti egyházzal is éreztette bőkezűségét. Ő ugyanis még Koustantinápolyban is, bár ott az egyházszakadás már teljesen be volt végezve, szintén egy szép műű

¹⁾ Haec casula, ugymond Mabillon (Annal. Ord. S. Bened. IV, 206.) modo in Mettensi S. Arnulfi basilica, ex dono, ut creditur, Leonis papae IX. asservatur. V. ö. Mabillon: Oeuvres posthumes III. 477.

²⁾ E pápai követet Fejér Cod. dipl. I. 291. Azónak. Mabillon Annal IV. 144. Anonak nevezi.

³⁾ Leo Ost. II. 65.

⁴⁾ Pray: Diatrib. 182.

templomot emeltetett ¹⁾; valószínűleg, hogy a görög birodalom fővárosában is szent emlékkal tanúsítsa a magyar nemzet kereszténységre térését, mely egy félszázad előtt még annyiszor oly súlyos csapásokat intézett rabló kalandjaiban e birodalom ellen, s ezt is kiengesztelje nemzete iránt, mely annak a nem rég múltban még sanyargató ostora volt. Országában is ő nem csak tűrte az ó-hitet, mely mint már említők, az Ochtum legyőzése után közvetlen kormánya alá került tiszántúli részekben el volt némileg terjedve, hanem 1025-ben még önmaga is alapított a veszprémi völgyben egy klastrot görög apácák számára ²⁾.

VI.

István, hogy idejét mennél inkább népe oktatására, a keresztény vallás megszilárdítására fordíthassa, gondosan óvakodott ugyan magát háborúkba bonyolítani; országlása mindazáltal koránt sem volt oly békés, mint azt kútfföink hallgatása gyaníttatja. A Koppány és Gyula által támasztott lázadásokon, az Ochtum, a bosnyók, a lengyel Boleszláv ellen két ízben s a Konrád császár ellen viselt háborúkon kívül, úgy látszik még több harcokban is kellett küzdenie, melyeknek semmi nyoma sincs emlékeinkben ³⁾. Azon

¹⁾ Legenda S. Steph. major Cap. 11.

²⁾ Szerdahelyi: Diploma graec. S. Steph. Budae 1804. I. 30. kövv.

³⁾ Toldy Ferencz az Új Magy. Muzeumban (1860. dec. XII. Fü. 397. l.) István e háborús országlására figyelmeztetvén, egy XV. századbeli író, Bergamói Jakabot említi fel, ki egyebek közt írja: At Stephanus ipse Rex.... nonnullas barbaras nationes bello sibi subdidit. et eorum civitates pene innumeras in deditionem suam redegit, deque regibus ac ducibus, necnon regulis (talán magokat a lázongó magyar törzsfőket érti?) quasi innumeris triumphavit. Kissé alább pedig: „Stephanus et Geysilla.... trans Danubium transgressi et selavos et bosnenses et servios seu rasianos... nec non et valachos, quos partim gethas, partimque transilvanos appellant, usque ad polonos suo adiecerunt imperio”.

1030.

mindjárt említendő intelmekben, melyeket Imre fiához intézett, István maga e szavakra fakad: „Még gyermek vagy fiam, ki csupa örömek s gyönyörök közt ápoltattál s neveltetél, nem ismered a hadjáratokat, a munkát, a különféle népek betöréseit, a melyek közt töltöttem én majdnem egész életemet“. István e szavai eléggé tanúskodnak, hogy a népe művelésére, országa szilárd megalapítására fordított munkálkodásait számos ízben harszaj, tábori munka, hadjáratok szakasztották meg.

István intelmei
fiához.

E sokféle gond, munka, fáradalom annyira fölemésztette a hatvan évet már különben is meghaladt István életerejét, hogy miután Konrád császártól megszabadult s az ország békéjét helyreállította, a köszvénytől mindinkább kintatván, a kormánytól visszavonulni, s annak terhét a már 24 éves, a kor minden tudományában jártas Imre fiának vállaira szándékozott áttenni ¹⁾. Ezen elhatározásra a fölött, hogy még a maga életében lássa fiát megerősödni a trón birtokában, még az is indíthatta Istvánt, hogy fiát, munkára szoktassa, saját vezetése alatt avassa be a kormánytudományba; mert Imre, úgy látszik, nevelőjének, Gellértnek példájára, inkább szerzeteshez illő öntagadásban, a testi ösztönök ellen vítt czéltalan, meddő harcban, mint királyhoz méltó tevékenységben kereste kielégítését. E végett egy intő szöveget írt fia számára, mely az ifjúnak kalauza lenne a kormány súlyos gondjai közt. Ha egyéb sem maradt volna fel a történelemben Istvánról: e gyönyörű szöveg ²⁾, e szintoly gyöngéd atyai intés, mint mély bölcsességű királyi utasítás maga elég volna arra, hogy Istvánnak a Nagy melléknevet vívja ki a királyok sorában. Egy, nemzetének javát

¹⁾ „Cogitavit renunciare seculo et filio Almerico aequae literato et sancto committere gubernacula regni. Dandolo, Muratorinál: XII, 233. Chron. Budens. I. 70.

²⁾ S. Stephani regis de Institutione ad Emericum ducem Liber. Endlicher: Monumenta. 299. kövv.

mindenek felett szíven hordó, áldásteljes életének műveit halála után is gyümölcsöztetni vágyó böcs király áll e szózatban előttünk, kinek minden szava méltó, hogy az unokák emlékezetében fennmaradjon.

„Nem retelek neked, szerelmes fiam, — u. m. egyebek közt, — míg életben vagyok, tanítást, parancsokat, tanácsokat adni, hogy a magad s alattvalóid életét azok szerint intézd; mert hiszen, ha az Isten engedi, te kormányzol én utánam. Te pedig szorgalmasan ügykezzél megtartani atyád parancsait, ... mert ha azokat megveted, ... nem lehetsz barátja az Istennek s az embereknek ...; engedelmes légy tehát, fiam, ... ki kincsek és gyönyörűségek közepette neveltetél, nem ismerő a hadjáratok súlyos munkáit, az idegen népek ellenséges becsapásainak veszedelmeit, melyek között én töltém vala majdnem egész életemet. Itt az idő, hogy elhagyd a puhaság párnáit, mi hígeszüvé, gyöngévé tenne, mi erényedet eltékozlaná s vétkeket táplálna benned; hanem keményítsd meg lelkedet, hogy értelmed figyelmes legyen tanácsaim hallására“.

És ezután tíz fejezetben fejtegeti tanácsait. „Mindenek előtt, ugymond, parancsolom, tanácsolom, javaslom, kedves fiam, ha tiszteletben akarod tartani királyi koronádat: oly gondosan őrizd meg az apostoli s kath. hitet, hogy példánya légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán nevezhessenek keresztény férfúnak ...; mert a ki a hitet jó cselekedetekkel nem ékesíti, amaz ezek nélkül holt lévén, nem kormányozhat becsülettel ...“ Kiterjeszkedik azután a hit ágazataira, s kéri, inti őt, ne pártolja azokat soha, kik e hittől elszakadnak, nehogy a nemzetben az egyház ezen új ültetvénye elpusztúljon. „Ezen egyház — u. m. tovább — másutt már megerősödött; de ezen országban még új, még fiatal“, gondja legyen tehát pásztoraira, hogy azok annak szorgalmas őrei legyenek, „nehogy mit Isten irgalma neki, az atyának építenie engedett, fia hanyagsága s gondatlansága miatt ismét elpusztúljon. Gyarapítsa tehát az egyház méltóságát,

hogy mint annyi jeles királyok, koronájának fényét is nevelje. Beesülje, szeresse a főpapokat, ne nyisson könnyen fület az ellenök emelt vádaknak; ne engedje, hogy nyilván meggyaláztassanak, hanem, ha ki közölök vétett, azt négy szem közt ismét és ismét intse meg; s csak ha intése nem fog, vigye azt egyházi törvényszék elébe“.

Attér azután arra, miképen viselje magát a nemzet nagyjai, a világi urak, főtisztviselők s vitézek iránt. „Ezek kedves fiam, a te atyáid, testvéreid; senkit közölök ne tégy, ne nevezsz szolgáltnak: ők harczoljanak éretted, de ne szolgáljanak; harag, kevélység, irigység nélkül, békésen, alázatosan, szelíden uralkodjál fölöttük, eszedben tartván, hogy az emberek mindnyájan egyenlők, s hogy semmi sem emel inkább az alázatosságnál, semmi sem aláz meg inkább a gőgnél és irigységnél. Ha békeszerető leszesz, úgy mindenki vitéz királyának nevezend és szeretni fog; ha haragos, kevély, irigy léssz, az urakat lenézed: a vitézek ereje meggyöngíti királyi méltóságodat, s másé lesz országod. Érenyeiddel kormányozd az urak életét, hogy szeretetedre lelkesülve, királyi méltóságodhoz ragaszkodjanak“.

Az igazságszolgáltatásban mindenek fölött türelmet s gondos vizsgálatot ajánl neki. „Valahányszor főbenjáró, vagy más nagyobb ügy fog hozatni ítélőszéked elébe, ne türehtetlenkedjél, ne esküdözzél eleve, hogy a vádlott megakoland;... ne siess magad ítéletet mondani, nehogy ilyféle biráskodás által esorbát szenvedjen királyi méltóságod; hanem bizd az ügyet rendes birákra. Félj birónak —, örvendj igazi királynak lenni s neveztetni. A türelmes királyok országolnak, s csak a türehtetlenek zsarnokoskodnak. Midőn pedig oly ügy fordul elő, melyet magadnak illik eldöntened, íteld meg azt türelemmel és irgalommal, hogy koronád díszé s dicsősége növekedjék“.

Miután tovább az idegeneket ajánlotta pártolásába, vendégszeretetébe, az országtanácsot köti szívére. „A tanácsban választatnak, ugymond. a királyok, rendeztetik az

ország, határoztatik el az ország védelme, a háború és a béke ügye, köttetnek a szövetségek . . . Ne a fiataloktól és kevésbé bölcsesektől, hanem a vénektől kérj tanácsot, kiket arra koruk, bölcseségük alkalmassá teszen. A királyok tanácsainak a bölcsék kebelében kell megérleltetni, nem pedig a hígeszüiek szeleskedése által dobra üttetni . . . Mindenki avval foglalkodjék, mit kora megillet: a fiatalok fegyverrel, a vének tanácssal. De a fiatalokat se üzd ki a tanácsból; s ha alkalom szerint tanácskozol velök, bár jónak látszik is tanácsuk, közöld azt mindig a vénekkel is, hogy minden tettet megüsse a bölcsesség mértékét“.

Voltak, kik Istvánt külföldies szellemről vádolják, mivel tanácslá fiának, hogy a bevándorló idegeneket oly vendégszeretettel fogadja, hogy azok inkább nála szeressenek lenni, mint bárhol másutt a világon. Voltak, kik István e helytelenül értelmezett szavaiban, melyekkel az idegeneket ajánlá: „egy nyelvű, egy szokású ország gyöngé és mulékony“, nemzet elleni bűnt találtak. Ime halljuk tehát, mit és miként érzett ő nemzetéért: „Az ősóket utánozni, az elődök törvényeit követni, a királyság legfőbb díszei közé tartozik; mert a ki az ősök végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg . . . Szentek legyenek tehát előtted atyád végzései; minden tétova nélkül kövesd szokásaimat, melyeket a királyi méltósággal egyezőknék tapasztalhatsz. Nehéz lenne országolnod ily természetű birodalomban, ha nem lennél elődeid szokásainak követője. Melyik görög kormányozná a latinokat görög módon, vagy mely latin kormányozná a görögöket latin szokások s erkölcsök szerint? Kövesd tehát őseid szokásait, hogy honosaid közt főnek tartassál, idegenek előtt dicséretre légy érdemes“.

Ezek után végre a buzgó imádkozást, mely a bűntől megvéd, mely Salamonként bölcseséget érdemel ki az égtől, mely elüzi a hanyagságot, elhnetompaságot, — továbbá a kegyességet, könyörületességet s általában az erény szeretetét köti fia szívére. „A gonosz lelkű s magát kegyetlenség-

1031—1038

gel bemocskoló király, ugymond, hiába nevezi magát királynak: ő csak a zsarnok nevét érdemli meg. Azért tehát, szerelmes fiam, te, gyönyörűsége szivomnek, te, reménye a jövő nemzedéknek, kérlek, kényszerítlek téged, légy mindenkifelett kegyes, neesak rokonaid, neesak a fejedelmek és vezérek —; neesak szomszédaid salattvalóid iránt, hanem még az idegenek iránt is, kik hozzád jönnek;... légy könyörületes és türelmes neesak a hatalmasok, hanem a gyöngék iránt is; légy végre erős, nehogy a jó szerencse elbizottá, a balszerencse levertté tegyen... légy alázatos... szerény... mérsékelt és szelíd, légy becsületes és szemérmes;... mért ezen erények a királyi korona főekességei“.

Már a nap is meg volt határozva, melyen István a királyi hatalmat fiára áttegye, s az ország rendei egybehíva, hogy neki hódoljanak. De a végzet ismét egy csapást mért Istvánra: Imre, szívének gyönyörűsége, a jövő nemzedék reménye, mint őt a gyöngéd atya nevezte, hat nappal előbb, 1031-ki szeptember 2-án megszűnt élni ¹⁾.

VII.

E csapás öregbíté a bánatos király betegségét; testi fájdalmaihoz azontúl epesztő aggodalom is csatlakozott trónutóda, az ország s a kereszténység új ültetvényének jövődjé miatt. Mert többi fimagzatai már gyöngé korukban elhaltak volt; Imre pedig, az egyetlen, kiben az atyának minden öröme, a királynak minden reménye öszpontosúlt, bár atyja kívánsága szerint néhány év előtt Crescimir horvát fejedelem leányát nőül vette, gyermektelenül halt el. Ő, némelyek szerint anyai nagybátyjának, II. Henrik császár-

¹⁾ Az Annal. Hildesheimens. 1031. évhez Imrét az oroszok vezérének — dux Ruizorum — czímezi, s vadászaton, vadkan által mondja megöltnek: „in venatione ad apro discissus periit flebiliter mortuus“. Pertznél III, 98.

nak példáját követve, a szüzesség dicsőségére vágyott, s ^{1031—1038.} mint a legenda mondja ¹⁾, „nejének szüzességét is illetlenül hagyta“.

Kit tegyen tehát országában az új rend őrévé, a kereszténység fiatal ültetvényének ápolójává? E kérdés, e gond aggasztá most szünetlen a jámbor királyt. Még négyen éltek Árpád férfi sarjadékai közül: Mihály és Szár-László nagybátyjainak fiai, amazé Vazul, emezéi Endre, Béla és Levente ²⁾. De egyik sem látszék neki alkalmasnak a nagy feladatra, mely utódát várta. Vazul elébb kicsapongó erkölcsű volt, mi miatt István őt vezeklés, javulás végett a zoborhegyi klostromba záratta. A más háromnak tán vallási buzgalmában nem bízott.

Habozásaiban, tépelődéseiben, kit válaszszon ezek közül utódává, múlt az idő; de, bár egyre súlyosbodó nyavalyája miatt magát mind képtelenebbnek érzi az elébb oly fáradhatlan buzgalommal viselt királyság kötelességeinek teljesítésére, sokáig nem tudta magát mire határozni. Habozásait nevelte még hitvese is, Gizela királyné, ki a négy Árpád-fit nem kedvelte, s azok mellőztével Pétert, Urseolo Otto velencei hercegnek és István nővérének fiát óhajtá trónutóddá kitűzetni. Midőn Otto herceg 1026-ban az ellene fellázadt polgártársai által Konstantinápolyban 'száműzetett' ³⁾, tizenöt éves fia, Péter, úgy látszik, mindjárt akkoron nagybátyja István király udvarában keresett menedéket. Vele jött-e anyja, a király nővére is, hallgatnak emlékeink. Unokaöcsését a király testőrei hadnaggyává nevezte ki ⁴⁾. S

¹⁾ Vita S. Emerici Cap. 6. Endlichernél: Monumenta 197.

²⁾ Sz. Gellért életírója (Cap. 19.) a három utóbbi herceget Vazul fainak mondja. De több hitelt érdemel Kézai (II, Cap. 3.) és Turóczi (II, Cap. 42.) kik szerint ezek Szár- (kopasz-) László fiai.

³⁾ Dandolo, Muratorinál XII, 239.

⁴⁾ Vita S. Stephani C. 15. Exercitui suo praefecerat ducem. Endlichernél 153.

1031—1038.

ezt óhajtá, ezt sürgette most férje utódául kijelöltetni a királyné. Gizela, Pétertől talán több hajlékonyságot, engedelmességet várt maga iránt, mint a magyar herezegektől: férje halála után több befolyást remélhetett kormányára, özvegységének biztosabb gyámolát tekinthette benne, mint az Árpádfiakban, kikkel, úgy látszik, meghasonlásban élt.

István midazáltal nem hajólt Gizela unszolásaira. Ő a bár rokon, de idegen Péter fölemeltetésében a vérszerződés megszegését láthatá, melyet a nemzet Árpáddal kötött vala. Midőn tehát nyavalyáját öregbedni, halálát közeledni érezné, utódjának kijelölését továbbra nem vélvén halaszthatni, még is csak Vazulra esett választása. A klastromi élet, a jámbor szerzetesekkel való társalgás, hosszabb vezeklés, úgy gondolá, kigyógyíthatta már őt kicsapongó hajlamaiból. Budát, udvari emberei egyikét tehát Nyitrára küldé érte, hogy őt látván, ha javúlnak találja, a maga utódává nevezze ki ¹⁾.

De Gizela nélkül tette számítását a jámbor király. Gizela, buzgalma mellett a keresztény vallás terjesztésében, mire nézve őt a király hí segédének mondják emlékeink, nem volt minden tekintetben oly jámbor, minőnek őt némely krónika s legenda ábrázolja ²⁾. „Ezen Gizela királyné, úgy mondják, sok gonoszt tett azon földön“, — állítja egy külföldi krónika ³⁾. A vallás iránti buzgalommal, mint sok másban, úgy látszik benne is fondorkodó, cselszövényes lélek

¹⁾ „Quem ipse post eum (se) regem faceret super Hungaros“. Kézai II, Cap. 2.

²⁾ Herimann. Augiens. 995. évhez Pertznél V, 117. Gizela . . . elemosinis ceterisque bonis operibus inibi intenta, consenuit. A legenda maj. Cap. 10. szerint: qualis erga dei cultum ordinandum exstiterit, quam frequens et benefica circa deo servientium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces et vasa et praeparamenta opere mirifico facta vel contexta usque hodie testantur stb.

³⁾ „Gisla regina, dicunt, multas malitias in terra illa fecit“. Albericus, Leibnitznél acc. hist. II. 44.

lakott: mely néha minden vallásosság daczára is mélyen bukik. Ő értesülvén a király szándokáról, nyomban tanácsot tart Péterrel s az őt pártoló idegenekkel ¹⁾, minők kétségkívül többen voltak István udvarában. A tanácskozás eredménye vészthozó lett a szegény Vazulra. Sebös, Buda fia, a királyné embere, István küldöttét megelőzi, Vazul szemeit kiszúrja, füleibe ólmot önt, s a gonosz tett végrehajtása után Csehországba menekül. István keserves könyeket hullatott a nyomorúlt hercege fölött, midőn az elébe hozatott: de rokonának megcsónkíttatását megboszúlni, a többi még épségben maradt herceget hasonló bajtól megóvni, már nem érzett magában erőt, a testi s lelki szenvedések által elesigázott, jobbára ágyban fekvő király. Csak javasolni tudja még Szár-László fiainak, Endrének, Bélának és Leventének, meneküljenek a veszély elől, mely hihetőleg őket is fenyegeti, Csehországba, melynek fejedelméhez őt most legbarátságosabb viszony köté ²⁾.

Kövelték-e mindjárt nagybátyjuk javaslatát a hercegek, vagy egy ideig még az országban időztek, bizonytalan: István kormányának végéveiről általában igen hiányosak, zavartak emlékeink. Ugy látszik mindazáltal, Péter, a királyné s pártja támogatásában bízva, a parancsától függő királyi testőrsereg által hatalmas, valóban ellenségesen lépett fel a hercegek ellen; minek következtében ezek, már életüket is veszélyben forogni látván, külföldre menekültek ³⁾.

Vazul megnyomorítva, a többi hercegek eltávolítva lévén, Gizela, Péter s ennek külföldi pártolói uraivá lettek

¹⁾ Kysla regina, habito consilio infidelium.

²⁾ Turóczy II, Cap. 33.

³⁾ Erre mutatnak több későbbi okmányok, különösen egy 1245-ki, melyben olvassuk: „Quas possessiones per litteras primi Belae Regis, qui dum in partibus Poloniae propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hungariae adscripserat. stb. Fejér: Cod. Dipl. IV. I. 393.

1038.

a térnek; mert István, kit az utósó események még inkább elbusítanak, hosszú testi s lelki szenvedései által folytonosan ágyhoz szegezve, már csak árnyékává lett az elébb oly erélyes királynak. S néhány gonosz még így sem akarta őt tovább életben tűrni. Végnapjaiban még egy borzasztó merénylettel is keserítették a jámbor királyt. Péter szötte-e ezt, némely külföldi czinkosokkal, „nem győzvén már bevárni az időt, mely István halálával őt Magyarország királyi székére fogja emelni?” — ugymond egy történettudósunk ¹⁾, — bár e körülmények szerint valószínűnek látszik, bebizonyítani nem lehet emlékeinkből. Ezek szerint négy udvari főember — „a palotások négy legnemesbike” — vádoltatik az összeesküvésről. Ezeknek egyike egy nap estéjén, mielőtt világ gyújtatnék, a félhomályban nagy csöndesen a terembe lép, hol a beteg király feküdt. Köntöse alatt meztelen kard rejlett, melylyel a határozat szerint a király életének véget vetne. De a gondviselés nem engedé ily gonoszúl elveszni az érdemteljes királyt. A gyilkos, midőn a király ágyához közeledve fegyveréhez nyúlna, szándékának iszonyúságától megorzadva, a kardot földre ejti, és midőn a esörömpölésre figyelmessé lett király őt megszólítaná, minden bátorságát veszítve, térdre rogy, valamást tesz s kegyelemért escedezik. A bűnbánónak István bocsánatot ad; de három czinkostársa törvényszék elébe állíttatván, halállal lakol ²⁾.

István nem sokáig élte túl az élete ellen szőtt merényletet. 1038-ban Nagyboldogasszony napján, aug. 15-én, a jobb életre szenderült. Eltakarítására roppant néptömeg gyűlt össze Székesfehérvárott, melynek kesergő végtisztekedése közt meghült tetemei arany koronával ékesített fehér márványkoporsóban tétettek le a Szűz Máriának általa épített s csak épen a temetés előtt felszentelt templomá-

¹⁾ Szalay László: Magyarország tört. I, 93.

²⁾ Hartvic: Vita S. Steph. Cap. 20. Endlichernél 184.

ban ¹⁾. Negyvenöt év múlva fiával, Imre herczeggel együtt a szentek sorába iktatta őt az egyház, ki korának legnagyobb fejedelme, egy középkori királynak példányképe vala. Jobb keze, annyi áldás elhintője, maiglan enyészetlen, Dalmátországból, hova IV. Béla által a tatárjáráskor vitetett, visszakerülvén, Budán tartatik, mint legrégibb s drágább ereklyéje a magyar kereszténységnek.

1038.

¹⁾ U. o. 186. Kézai. U. o. 109.

HARMADIK KÖNYV.

NÉMET BEFOLYÁS.

A POGÁNYSÁG HARCZA A KERESZTÉNYSÉGGEL.

1038—1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása.

I.

Istvánnal a béke is sokára eltűnt az országból és zavarteljes idő állott be, melyben előbb a trón birtoka végett folyt harcok, majd a pogányság lázadásai riasztották fel a nemzet nyugodalmát. Péter, kit Gizela a királyi székbe segített ¹⁾, könnyelmű, aljas jelleme által nem sokára azon kevesek bizalmát is eljátszotta, kik a királynétől reábiratva hozzá csatlakoztak. Mindjárt kormánya elejét zsarnokság bélyegzé. Seböst, Vazul megnyomorítóját, udvarába visszahíván kegyekkel halmozta. A magyar urak közül ezt tévén fő tanácsosává, a többieket megvetette. És „a földjavait — mint a krónika mondja ²⁾ — németekkel és olaszokkal dőzsölve, kevélyen, telhetetlenül nyelte el. Az erősségeket, várakat s az ország minden méltóságait a magyaroktól elvevén, németeknek, olaszoknak adta, kik aztán kényük, kedvük szerint zsarnokoskodtak a magyarok felett. Maga is ledér ³⁾, híveinek mindennemű kicsapongást megengedett.

¹⁾ Kézai egyenesen azt állítja, hogy Gizela tette Pétert királylyá. II, Cap. 2. Endlichernél: 109.

²⁾ U. o.

³⁾ Rodulf: Hist. Lib. III. Pertznél VII, 70. szintén szemére veti a „carnis luxuriá-t, ki egyébiránt őt Sámuellel összetévesztve s Abonak nevezve „nyájas, adakozó, alázatos, szeretetreméltó embernek ábrázolja. De ezen író szavaiból is eléggé kitűnik, hogy csak a németek s olaszok

1040.

Udvaronczaí a magyarok nejeit s leányait erőszakolva, állati féktelenségeik áldozatává tették. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrzéséről.

Mind ezek felett Péter nem sokára hálátlansággal is bélyegezte magát Gizela iránt, kinek trónját köszönheté, kinek a kormány dolgaiba befolyást engedni, kit tisztelni ígért volt a haldokló királynak. Gizela, Péternek és udvarának annyira megváltozott erkölseivel elégedetlen, hihetőség többször inté, feddé az ifjú királyt; s ez, hogy tőle szabadúljon, őt őrizet alá tétette, javait elfoglalta. De a magyarok sem nézték sokáig tétlenül a király zsarnoki kormányát. Többen közölök tanácsot tartván, emlékeztették őt fogadalmaira, melyekkel magát a nemzet s az özvegy királyné iránt lekötötte; midőn pedig látnák, hogy intésük mitsem használ, a királynét erőhatalommal kiszabadították fogságából ¹⁾.

A megszeppent király az urak igazságtételének nem mert ugyan ellentállani; de utóbb többeket száműzött közölök. Majd, hogy az e miatt is mind inkább növekedő elégtelenségben a közfigyelmet másfelé fordítsa, szintoly esztelen tanácssal, mint minőből belkormányja vette irányát, külháborúba keverte magát. Braciszláv cseh fejedelem, a lengyeleken nyert győzedelme következtében elbizakodva, a köteléken is tágitani akart, mely őt a német birodalomhoz kapcsolta. III. Henrik, Konrád császárnak büszke, hatalmára sokat tartó utóda, e miatt neki 1039-ben háborút izent.

Szövetsége
Braciszlávval.

Braciszláv Pétert hívta s nyerte szövetségesévé. Péter három dandárból álló sereget (tres legiones) küldvén segédelmére, maga még azon év telén Németországra tört, s azt

látták őt oly szeretetreméltónak. „Unanimitér, u. m., universi marchiones et comites tam ex Italia, quam ex Germania longe lateque huius regis dominium... expetebant.“

¹⁾ Turóczy II, Cap. 36. Brunner: Annal. Boici, az altahi évkönyvek nyomán 1042 évhez. Part. I. Lib. 17. 419 l. és P. II, L. V. 217. l.

égetve, rabolva pusztította ¹⁾. A háború 1040-ben szerencsésen folyt Braciszlávra nézve: Henrik király, miután egy hada a csehektől megveretett, visszahúzódott. De a következő évben megfordult a hadi szerencse: Henrik 1041-ben nagyobb haddal tért vissza a fellázadt herceg ellen, ki aztán legyőzetvén, kénytelen lőn a békéért esedezni s bűnbánva fogadni el a királytól elejébe szabott feltételeket.

Péter a háború második évében már nem segíthette Braciszlávot, mert maga is más segedelmére szorult. Míg ugyanis Péter az országból távol vala, az uraknak elég alkalmuk lőn az ország állapota felől tanácskozniok. Szégyen és bosszúságtól megkeseredett szívvel elhatározták tehát, hogy a multakhoz hasonló méltatlanságokat a királytól s udvaronczeitől többé nem tűrnek; hanem első alkalommal felkelnek s kiűzik őket országukból. A határozat alkalmazásának hamar megjöött az ideje. Péter miután hadjáratából visszatért, annak szerencsés végeztében elbizakodván, úgy látszik, még önkényesebbé, még zsarnokiabbá lett kormányában. És most bosszút kiáltva kelt fel az egész nemzet, s annak élén Aba Sámuel, Sz. István nővérének férje, az Árpáddal bejött Ede kun vajda unokája ²⁾, kit Sz. Gellért életirója nádorispánnak nevez ³⁾. Buda és Sebős annyi rossznak okozói, a király gonosz tanácsosai, a felbőszült urak által az udvarból, hol menedéket kerestek, kiragadtattak, amaz darabokra vagdaltatott, emez kerékbe töretett, s a külföldi udvaroncok közül is többen megöltek. Péter-

Péter elűzése.

¹⁾ Annal. Hildesheim Pertznél III, 103. Wirzburgens. u. o. II, 243. Sangallens. U. o. I, 81. Annal. Boici. i. h. Herimann. Aug. Pertznél V, 123.

²⁾ Névtelen jegyző Cap. 32. János gersei főesperes Kerchelichnél: Not. Praelim. 101.

³⁾ Aba Comes palatii. Cap. 17. Endlichernél 236. Alberic szerint (Leibnitznél II, 73.) Unus de magnis principibus. Az Annal. Sangall. 1041 évhez „Comes quidam“.

1042.

maga, látván a veszedelmet, idején megmenekült s Albert osztrák hercegehez futott, ki testvérét bírta feleségül ¹⁾).

II.

Sámuel király-
sága.

Ha az Árpád véreből származott hercegek ekkoron a hazában léteznek, kétségkívül azok egyike emeltetett volna a királyi székbe. De ezek távol a külföldön ették a száműzetés kenyerét. A körülmények pedig olyanok voltak, hogy fej nélkül sokáig nem lehetett hagyni az országot. Péter, sógorától Henrik királyhoz vezetettvén, annak lábaihoz borúlva könyörgött bocsánatért minapi háborúja miatt, és segedelmért trónja visszafoglalására. Henrik kapott az alkalmon, mely őt avval kecsegtetvé, hogy Péter által, ha őt királyságába vissza helyezendi, Magyarországra is kiterjesztheti hatalmát. E reményben elfeledte a Pétertől szenvedett sérelmet, s őt kegyelmébe fogadta ²⁾).

Betörése Né-
metországba.

E körülmények közt, bár kétségkívül többen voltak az urak közül, kik az árpádi hercegeket óhajtották visszahívni. Sámuel úr magát pártja által királynak kiáltatta s koronáztatta meg. Sámuel, mihely értesült, hogy Henrik a megbukott Pétert pártfogásába vette, követek által ügyekezett őt más értelemre hajlítani; midőn pedig ebben nem boldogult, őt megelőzendő, 1042 elején Németországot megtámadta. Seregeit három részre osztván, egygyel a Dráva táját, más kettővel a Duna két partvidékét pusztította, de nem egyenlő szerencsével. Azon hadat, mely a Duna balpartján több csapatokra oszolva rablott, zsákmányolt, Adalbert osztrák herceg s fia Luitpold részenként megtámadván, a megszabadított foglyok segedelmével megverte s a Morva folyamig űzte, melyben sokan sírjokat találtak. Vezéröket, ki uszás által szabadult meg, a bosszús Aba később

¹⁾ Herimann. Augiens. Pertznél V, 123. 1041. évhez. Annal. Boici Brunnernél i. h.

²⁾ Annal. Sangall. 104. évhez i. h. Herimann Aug. i. h.

szemeinek kiszúratásával büntette meg ügyetlenségeért. Hasonló sorsban részesült a drávamelléki had is, melyet Gottfried határgróf Pettau mellett vert meg. A harmadik had azonban, melyet Aba maga vezérlett, miután Tulnig előrenyomúlt, s ott a farsangoló népet s katonaságot mámorában meglepte s megverte, nagy zsákmánnyal tért vissza hazájába ¹⁾.

1043.

Henrik király, a történetek után elég okot találván a Henrik herceza
Abával. háborúra, miután husvétkor Kölnben országgyűlést tartott, a nyár végén nagy sereggel közeledett az ország határaihoz. Seregében volt egyebek közt Breaiszláv cseh herceg, Péter elébbi szövetségese is; és ennek tanácsára Henrik, miután Haimburgot megvette, a Duna bal partján nyomúlt beljebb az országba. Pozsony nem sokáig állhatott ellen a király ostromgépeinek, s megvétetvén, elpusztított. Aba csak a Vágnál és a Garannál állott ellen Henrik hadainak; de mind a két folyamtól veszteséggel kénytelenítettett visszavonulni. Némely külföldi évkönyvek szerint a magyarok ekkoron tudtára adták Henriknek, hogy Pétert semmi esetre sem akarják többé királyuknak visszafogadni; minek következtében Henrik, ki nem annyira Péter sorsát hordá szíven, mint inkább csak a maga befolyását kívánta megalapítani az ország ügyeire, az urak kívánsága szerint egy mást, ki a cseh herceg kíséretében létezett, helyezett be a királyságba ²⁾; kit azonban Aba, Henrik távozta után kiűzött volna az országból. Valószínűbb, mit honi emlékeink ³⁾ a

¹⁾ Kézai. i. h. 111. Heriman. Aug. és Annal Wirziburg. 1042. évhez i. h.

²⁾ Herimann. Aug. i. h. Cum Petrum recipere nollent, quemdam alium ex eis apud Boemos exulantem ducem. eis constituit. Az Annal. Wirziburg. 1043 évhez „alium. quem petebant“ stb. Az Annal. Boici világosabban. királyi vérből származottnak állítják az egyéniséget. mi ha való. csak az árpádi hercegek valamelyike lehetett.

³⁾ Kézai i. h.

1044.

sangalli évkönyvekkel ¹⁾ egyezőleg állítanak, hogy Henrik, látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől, megelégedett Aba nagy értékű ajándokaival; s minthogy a tél korán beállott, seregeit az országból kivezette.

De Aba nem látta magát biztonságban Henriktől, míg vele forma szerint békét nem köthet. E végett tehát követeket küldött hozzá Gozlárba, hol Henrik a karácsoni ünnepeket tölté. Sámuel a német foglyokat, kiket a tavaszon hajtattott el Tulu vidékéről, váltság nélkül visszabocsátani ígérte, ha Henrik vele békére lép. De minthogy Péter és szövetségesei Adalbert és Braciszláv a követek ajánlatának ellene működtek, s avval maga Henrik sem elégedett meg. Aba küldöttei siker nélkül tértek haza. A bitorló itthon sem dicsekedhetett oly erős párttal, hogy Henriknek, ha a hadjáratot megújítja, ellentállhasson. Május havában tehát újabban is követeket küldött a Padebornban időző német királyhoz. Henrik, a háborúra már jobbadán felkészülve lévén, a regensburgi országgyűléshez utasítá a követeket, hogy, ugymond, miután e béke által leginkább a sérelmet szenvedett Bajorország van érdekelve, az a bajorok által hányassék meg. Ezen fogás által azonban csak azt czélozta Henrik, hogy a követek mind addig letartóztassanak, míg maga teljesen felkészül, s hogy aztán készületlenül lephesse meg Abát; mert jól tudta, hogy a bajorok mit sem óhajtanak inkább, mint boszút állhatni Abán múlt évi pusztításaiért. A követek, miként előrelátható volt, visszautasítottak; nyomban követte őket Henriknek időközben teljesen felkészült hada is az ország határai felé. A német sereg most a Duna jobb partján intézte támadását s minden ellentállás nélkül hatolt le a Rábezáig. Aba ellentállni képtelen, harmadszor is követek által ügyekezett megkérlelni Henriket; s most nagy értékű ajándékai ²⁾ mellett az ország azon ré-

¹⁾ 1043 évhez Pertznél I, 84.

²⁾ Auri talenta 400, totidemque vestes. Annal. Boici P. II, 218.

szét is átengedni ígérte neki, mely a bécsi erdőtől a Lajta folyáig terjedt; s ezen felül Gizelának is, ki iránt eddigelé ő sem viseltetett jobb indulattal Péternél, visszaadni ajánlkozott minden elvett javait. Henrik megelégedett az ajánlattal, s miután Sámuel az ígéretök teljesítését nem csak esküvel fogadta, hanem kezesekkel is biztosította, ismét kivonult az országból ¹⁾.

Hogy Aba a királyságban megmaradt, nem annyira népszerűségének köszönhető, melyet az országban birt, — mert az urak nagyobb része az árpádi hercegekhez szított, mint inkább azon ellenszenvnek, melylyel a nemzet Péter iránt viseltetett ²⁾. Azonban nem sokára nyilatkozni kezdett a többségnek a hadi zajban eddigelé érvényre nem juthatott véleménye, mely csak Szár-László fiait tarthatá a trón jogoszerű örököseinek. A lajtántúli föld átengedése, az országnak e sérelmes megcsónkítása, most bő alkalmat nyújtott nyilatkozni a közvéleménynek: Abától, ki önhasznának oly könnyeden fölállozta az ország becsületét, még azon kevesek közül is, kik eddig támogatták, mind többen elpártolának.

A bitorlók, mihelyt jogaik kétségbevonatnak, rendszerint zsarnokokká válnak; elvesztik higgadtságukat, ha bár elébb mutattak is eszélyességet. Aba, a hatalom csábingeritől elszédítve, boszúságában a hűtlen urak ellen, tőlük végkép elfordult: az alsóbb rendűeket emelte a főbb hivatalokra, ezekben kereste uralma támaszát. És midőn az ellenzéket e miatt nőttön nőni, az urakat maga ellen összeesküldözni tapasztalná, a különben szelíd természetű ember, kit,

Aba zsarnoksága.

¹⁾ U. o. és Herimann. Aug. Annal. Sangall. 1043. évhez i. h. Kézai csak egy hadjáratról emlékezik; de e felett nem hagynak kétséget a külföldi évkönyvek.

²⁾ Erre mutatnak az Annal. Sangall. eme szavai is: Rem tamen ob quam venerat (Henricus) nondum perficiebat: nam idem Petrus, quamdiu regnavit. in multis praevaricator exstitit. i. h.

1044.

némelyek szerint, a nép épen e miatt tisztelt meg az Aba vagy Apa melléknévvel, mindinkább vérsomjazó zsarnokká lőn a hatalom féltése miatt. Mennél jelesebb volt valaki születésére vagy erényeire nézve, — ugymondanak a bajor évkönyvek ¹⁾, annál inkább érezte vele gyűlöletét: minden jelesben versenytársat vagy veszélyes pártost látott. Csak a kiktől nem félt, az alrendűeket emelte méltóságokra; ezekkel tanácskozott az ország ügyeiről. Tanácsa jobbára olyanokból állott, kik sem érzeni sem beszélni nem tudtak helyesen. Ezek mondtak a gyanús urakra jószágvesztési vagy száműzetési ítéletet, hogy az elkobzott javakból maguk váljanak gazdagokká. Rövid idő alatt annyira megutáltatta magát a nemzet főbbjeivel, hogy ezek közül többen még Pétert is kívánatosabbnak találták a zsarnoknál. Szabadulni vágyván tőle, mind többen szövöttek megbuktatására. De a terv, mielőtt foganatba vétetnék, elárultatott; és most nem ismert többé határt Aba kegyetlensége. Egyebek közt ötven urat, kik tanácskozás végett titkon összegyűltek, elfogatott, minden meghallgatás vagy ítélet nélkül helyben lefejeztetett: másokat, kik pártoskodásról vádoltatván, hatalmába estek, karóba vonatott, vagy más kínos halállal öletett meg ²⁾.

E kegyetlenség azonban csak sietteté a bitorló és zsarnok buktát. Az urak közül többen Németországba futottak, már hajlandóbbak visszafogadni Pétert, mint tovább tűrni Abát, ki mennél gyűlöltebb, annál dühöngőbb lett. Ezek aztán Péterrel és sógorával összeköttetésbe lépven, nem szüntek meg ingerelni Henriket, ki a béke némely feltételeinek nem teljesítése miatt különben is boszús vala. Már a papság is általában ellene fordúlt Sámuelnek, látván, hogy e kényuralom alatt a Sz. Istvántól megalapított rend mindinkább felbomlik, az egyház tekintélye süllyed, a fiatal ke-

¹⁾ Brunner : Annal. Boici i. h. az 1044 évhez.

²⁾ Kézay : II, 2. 111. köv. Vita S. Gerardi Cap. 17. Endlicher-nél 226.

reszténység hanyatlik, az ősvallási szokások s gyakorlatok megújulnak, minden kiesapongásnak tág tér nyílik. Ezen egyházi s erkölcsi sülyvedésről keserűen panaszkodik egybekölt Sz. Gellért ¹⁾ csanádi püspök; ki e panaszt magának a királynak sem rettegett szemébe mondani.

Történt, hogy Aba a husvétii ünnepeket Csanádon töltené. Az új királyság fényének, tekintélyének emelése végett német szokás szerint István is divatba hozta volt, hogy a király sátoros ünnepeken a templomban megjelenvén, a koronát a hely püspöke által ünnepélyesen tétesse fejére. Ezt akará most Aba is végrehajtani Gellért püspök által. De a bátor főpap, ki, mint velencei származású olasz, Péterben földiét is sajnálta, a felhívásnak nem engedelmeskedett, s a király kénytelen lön más főpap által koronáztatni meg magát ²⁾. Gellért erre a szószékre lép, s kemény, dorgáló beszédet tart a király ellen. Szemére hányja a kegyetlenségeket, melyekkel épen nagybőjtön, a vezeklés napjaiban szennyezte be lelkét. „Ha életembe kerül is, — így végzé fenyítő beszédét, — hiszen én kész vagyok bár mátyromságot szenvedni, — ha életembe kerül is, szemed elébe tartom, ó király, jövődnék tükrét: tudd meg tehát, nem sokára lesújt rád a boszú fegyvere, mely téged megfosztand az országnak jogtalanul szerzett birtokától“. Az udvaronezok, kik a latin beszédet értették, a püspök életéért remegve, meginték a tolmácsot, ki a beszédet a királynak magyarázá, hallgatná el a király előtt e fenyegető szavakat. A tolmács maga is remegve, szívesen engedett az intésnek; de a rettenthetetlen főpap keményen reákiált: csak magyarázná végszavait is a királynak. A tolmács en-

¹⁾ Deliberatio... super hymnum trium puerorum című munkájában. Acta et Scripta S. Gerardi. I. 120.

²⁾ Némelyek ezt tartják Aba első megkoronáztatásának, mi azonban ellenkezik Kézai tanúságával. „Aba vero in regem consecrato. ea quae Petrus statuerat in irritum revocans stb. Ez csak a kormány eléjére illik.

1044.

gedelmeskedett: de a király elfojtá haragját, s a jelenetnek tanúja volt közönség csodálkozással telt el, hogy az igazság annyira meghatotta a zsarnok szívét, hogy a bátor püspököt bántatlanul hagyta ¹⁾).

Henrik második hadjárata.

Ez alatt Péter s az országból kifutott urak annál könnyebben rábírhatták Henriket egy újabb hadjáratra, minthogy ez, miként említők, maga is boszús volt Abára, mivel a német foglyokat a béke feltételei szerint hazabocsátani mind eddig elmulasztá. A német király tehát újabban is megindítá hadait az ország felé; de hihetőleg abban bízva, hogy mihelyt az országba lép, a nemzet tömegesen elfordúl a gyűlölt Abától, — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak, csak mintegy hat ezernyi sereget hozott magával. Sámuel ennek hírére, ismét követeket küld Henrik elébe, s a békefeltételek pontos végrehajtását igéri, ha felhagy hadjáratával. De Henrik most el volt tökéltve, véget vetni uralmának, s Péter kezére juttatni vissza az országot, ki neki esküvel ígérte volt, hogy azt tőle hűbér gyanánt fogadja el.

Henrik most is a Duna jobb partján, a sopronyi úton lépett az ország földére, s csak midőn a Rábczához közeledett, bocsátá vissza Aba követeit, izenvén általuk, hogy harmad napon ütközetre készüljön. Aba, értesülvén követei által Henrik seregének csekély számáról, hogy abból a biztosan reménylett győzelem esetében — mert a nép, mely iránt kegyes volt, szép számmal gyűlt zászlai alá, — annál kevesebben meneküljenek meg, a Rábán is átkelt s Győr felé vonult vissza. Nehogy mindazáltal táborában meglepesés, a folyam partján is hagyott némi csapatokat s vetgépeket (machinas, tormenta). Azonban a Péterhez futott magyaroktól kalauzolt Dedo gróf a bekövetkezett éjjel a folyamon egy gázlón lopva átkelvén, a parton felállított magyar csapatok hátába került, de siker nélkül, mert ezek az ellenséget idején észrevevén, sietve visszavonultak, s csak

¹⁾ Kézai. i. h. l. 112. Vita S. Gerardi Cap. 17. l. 226.

hadi és élelmi szereiket hagyták az ellenségnek martalékul. A német sereg ezután akadálytalanul általkelvén, július 5-én (1044-ben) a ménfői síkon találkozott szemben a magyar haddal, mely számra sokkal nagyobb, hosszán elnyúló szárnyaival körülfogni fenyegette a németeket. Ezeknek évkönyvei szerint Aba az ütközet előtt hadait körüllovagolván, vitézei előtt gúnyolódva szólott volna a bizonyos vesztökre jött németekről. De váratlan kimenetele lőn az ütközetnek. Midőn az ellenséges hadak már csak egy nyíllövésnyire voltak egymástól, az égi hatalmak is összeesküdtek Aba ellen. Rögtön erős forgószelel támad, mely a homokos téren sötét porfellegbe burkolta a magyarokat, és szemüket annyira ellepé, hogy társaikat is alig láthaták. Azonban ennek daczára is, mihelyt a porfelleg kissé ritkult, Aba vitézei oly sűrű nyilzáport eregettek az ellenségre, hogy ennek megtizedelt soraiban már-már győzedelmét látja felvirulni a pártkirály. Rövid idő alatt annyi elesett német borítja a csatamezőt, hogy e hely még a 13-dik században is, midőn Kézai krónikáját írta, „vesznémet“ nevet viselt. De ekkoron megfordúl a koczka. Aba ellenségei, kik csak kegyetlenségeitől félve nem mertek elmaradni táborából, a pillanatot alkalmasnak látván, tőle elpártolnak, s a Péterrel eleve kicsinált terv szerint Henrik táborába futnak. Ez eldönté a csata sorsát. A hátramaradt magyarok, mihelyt az árulást észrevették, megzavarodván, rendetlen futásnak eredtek. Henrik ezután Gyórt ellenállás nélkül megvévén, Abának ott lelt családját foglyává, kineseit martalékjává tette. Aba a esataterőről megfutván, a beállott éjjel egy kunyhóban keresett a teljesen kitört vihar elől menedéket: de egy menyköcsapás által ez is felgyujtatván, tovább kénytelenítettett bujdosni, mig nem végre ellenséges indulatú urak, -- mások szerint Péter által elfogtatván, lefejeztetett ¹⁾.

¹⁾ Kézay i. h. 112. Turóczy II., Cap. 37. Rodulfi Hist. Lib. III. Percznél VII, 71. Herimann, Aug u. a. V, 124. Annal. Sangall. u. a. I,

III.

Péter újra a
trónba ül.

A győzedelmes Henrik Székesfehérvárra vitte Pétert, s híveinek gyülekezetében maga tévén ott fejére a koronát, őt királyi székébe vissza helyezte. Ugy látszik azonban, ekkoron még életben volt Aba, s mint emlékeink mondják a Tisza mellett újabban hadakat gyűjtött. Ez lehetett oka, hogy még sem Henrik, sem védencze nem látta kedvezőnek az időt, nyilvánosan német császári hűbérnek jelenteni ki az országot. Henrik most megelégedett avval, hogy Péter neki négy szem közt, vagy meghittebbjei előtt esküdött hűséget s ígért adót, a divatozó jelvényekkel történni szokott nyilvános hódolást jobb alkalomra hagyván. A német évkönyvek szerint Henrik a magyarok kérelmére ez alkalommal a bajor törvényeket is behozta volna az országba István törvényeinek helyébe ¹⁾. De ha nem hozzuk is kétségbe magát a tényt általában véve, azt bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezt Henriktől nem magyarok, hanem Péter német párhívei kérték, kik természetesen oda törekedtek, hogy Magyarország német tartománynya váljék. A magyaroknak épen ez lehetett Henrik távozta után egyik fő sérelmük, ez utóbb egyik oka Péter megbuktának, s oka annak is, hogy őt a nemzet szintugy, mint maguk utódai, bitorlónak tekintették.

Henriket, midőn haza tért, szerencsekivánó s magasztaló levelek üdvözölték mindenfelől a német birodalomból, hogy a hatalmas magyar nemzetet meggyőzte, meghódoltatta. De ez alatt Péter feje fölött már is tornyosodtak a vészföllegek: s már is hangzottak a szózatok, ama meghó-

84. Annales Boici P. I, 420. köv. P. II, 219. köv. Chron. Gozecense Lib. I. Cap. 9. Pertznél Script. X, 144.

¹⁾ Ungaros petentes lege baioarica donavit. Herimann. Aug. 1044. évhez. Ungari... bojorum jure legibus sibi uti, vivere licere petiverunt, impetraruntque. Annal. Boici i. h.

doltatásnak ellentmondók. Pétert a kiállott viszontagság nem tette jobbá, sem bölesebbé; sőt most a német birodalom pártfogásában bizakodván, a magyarokat megtörve lenni gondolván, még elbizottabban kezdé gyakorolni zsarnoki hatalmát a magyarok, kivált az elébb Sámuelhez szítók fölött. Ebből új elégületlenség, új panaszok támadának. Péter, hogy a császár pártfogását s ez által ingadozó koronáját magának biztosítsa. 1045-ben őt ismét az országba hitta, s neki a főrendek gyülekezetében hódolása jeléül némi más ajándékok kíséretében egy aranyos lándzsát nyujtván át, újonnan jobbágyi hűséget s adót ígért ¹⁾. Henrik az átvett ajándékot kísérete közt osztotta fel, mintegy értésére adandó a magyaroknak, hogy, ha hívek maradnak, ők is hasonlóban részesülendnek; a lándzsát pedig Rómába küldötte. Midőn haza tért, némelyek szerint, Gizela királynét is magával vitte volna Németországba ²⁾.

De Péter rosszabb eszközt nem választhatott volna trónja megerősítésére Henrik pártfogásánál. Ha már elébb Aba Sámuel leginkább az által idegenítette el magától a nemzetet, hogy az ország egy kis részét feláldozta nagyravágyásának: mennyivel inkább fellázadt a nemzet érzelve, midőn tudtára esett, hogy a különben is gyűlölt Péter, uralmának biztosítása végett hűbéresévé lett a német császárnak s eladta az országnak méltán mindennél többre becsült függetlenségét! Több helyt gyülekezetek tartatnak s ezek egyikében Viska, ki már 1041-ben is egyik főindoka volt Péter elűzetésének, Bua és Boknya az erdélyi Gyula fiai, indítványt tesznek, hogy Szár-László fiaiért követség küldessék. De Péter két titkos hívének árulása által, kit Budának és Devecsernek neveznek emlékeink, hírt vett az összeesküvésről, s a részesek közül néhányat, kiket kézre keríthetett, fel-

¹⁾ Annal. Boici 1045. évhez. Herimann. Aug. i. h. 125.

²⁾ Ennek ellene mond Heriman tudósítása, ki szerint Gizela Magyarországnban halt meg. A vitát ld. Katonánál I, 497.

1405.

akasztatott, másokat megvakíttatott, s általában a zsarnokok s bitorlók egyetlen eszköze, rettegtetés, megfélemlítés által ügyekezett hatalmát megszilárdítani.

Ez végveszedelme lett Péternek. Az urak egy alkalommal Csanádon nagy számmal összegyűlvén, elhatározták, hogy az árpádi hercegeket visszahívják s Pétert újra megbuktassák. Mi volt légyen oka, hogy a magyar urak hét éven keresztül túrték magok felett a királyi hatalom bitorlását, hét évig hagyták számüzöttségben bolyongni a magyar királyi hercegeket, holott azoknak, mint látszik, már István életében is tetemes volt pártjuk, sem honi, sem külföldi emlékekből nem lehet eléggé megfejtteni. Bár mit hozunk is fel a körülményekből ennek okául, az mindig homályban marad, hogy miért nem hívtak be a hercegek Péter első elűzésekor, vagy midőn az urak Abával is elégtelennek lőnek.

Szár-László
fiai.

A három herceg elébb Cseh- s innen Lengyelországba menekült, az amott szintén bujdosóban lévő II. Miecisláv lengyel királylyal. Bélát vitézsége itt nem sokára kedvezőbb állapotba helyezte. Miecislávnak a pomeránok ellen viselt háborújában hű segéde, azoknak fejedelmét párviadalban megölte, miért a hálás királytól Richesa leányát egy tartománynyal nyerte volt vitézsége díjául. Endre és Levente egy ideig testvéröknél tartózkodának. De vagy mivel Lengyelországban Miecisláv halála után zavarok támadtak, melyek alatt maga Béla is Lambert krakói püspökhöz volt kénytelen egy időre menekülni, míg sógora I. Kázmér a trónon megerősödhetett, vagy mivel megunták, mint Kézai mondja, Béla után s annak érdemeiért enni a lengyel udvarban a kegyelem-kenyeret, Lodomeriába vándoroltak. Itt a Péter hatalmától tartó fejedelemtől el nem fogadtatván, a kúnokhoz, onnan utóbb Oroszországba bujdokoltak, hol aztán őket Jaroszláv fejedelem nemesak vendégszeretőleg fogadta, hanem Endrének Anastazia leányát is nőül adta ¹⁾.

¹⁾ Kézai : i. h. 113. Turóczy II. Cap. 38. 39. Vita S. Gerardi Cap. 19. i. h. Chron. Budense l. 88. Podhradsky-féle kiad

Ide küldének tehát a Péterrel elégületlen urak kö-
veteket, kik Endrét a királyi székre meghívnák. Endre, Endre király-
megértvén az ország állapotát, de teljesen még sem bizván 1046.
lyá kiáltatása.
a hallottakban, egy biztos emberét küldé az országba, ki
neki bizonyosabb híreket hozna a kedélyek hangulatáról;
és miután a követek állítását ez is valónak találta, Levente
öcsésével egy orosz fegyveres csapat kíséretében 1046 őszén
Abaujvárhoz érkezett, hol az urak egy részétől a nemzet
királya gyanánt üdvözöltetett.

De voltak sokan a nemzetben, kiket már nem elégített
ki Péter megbuktatása, hanem e mellett az ősvallás helyre-
állítását is kívánták. A keresztény vallás áldásai még nem
gyökereztek meg a népben annyira, hogy azokat többre
becsülhették volna a bajoknál, melyek némileg e vallás
fölvételének következtében érték a hazát. E vallással jöttek
az országba az idegenek, kiknek egy részét abban most oly
gonoszúl tapasztalták gazdálkodni. E vallás miatt lett Péter
is, az idegen, királylyá. Ennek felvétele óta igényelték a
német császárok a fenhatósági jogokat az országban s fenye-
gették a nemzet függetlenségét. Mind e bajt és megalázta-
tást, melytől az ősvallás, az ő szokások és intézmények
uralma alatt a nemzet menten maradt, egyenesen az új val-
lásból származtatták, mert annak kíséretében látták maguk
közt elterjedni. E fölött még a tized is szálka volt szemük-
ben, sérté büszkeségüket, mely minden adózást szolgainak
tartott.

A nemzeti fölkelés, tehát a zsarnok király ellen minden Lázadás a ke-
resztény vallás
ellen.
egyéb elfojtott nemzeti szenvedélyt is fölébresztett; és nem
csoda, hogy ennek hevében sokaknál azon nézet lőn ural-
kodóvá, hogy meg kell szabadulniok az új vallástól, mely-
nek fölvétele óta annyi baj és megaláztatás érte a nemzetet.
Pogány őseik, úgy gondolák, Európa ostorai voltak: ma-
guk, keresztényekké lévén, már függetlenségüket is elvesz-
tették!

E szenvedélyek, e nézetek már Abaujvárt is hangosan

1046.

nyilatkoztak; mire pedig a hercegek Pest tájára értek, megfélemezhetlen erővel törtek ki, kivált miután maga Levente sem titkolta rokonszenvét az ősvallás iránt. Vatának, a belusi (tán bélabányai), vár urának vezérlete alatt nyilván követelték Endrétől, törülné el a keresztény hitvallást, állítaná helyre az ősi szokásokat; engedné lerontani a templomokat és a monostorokat, elűzni az idegeneket és a papokat: csak ezen engedelem feltétele alatt ajánlván fel karjaikat Péter ellen.

Endre, más erőt még nem látván maga körül, kénytelen volt szabad folyást engedni a kitört szenvedélyeknek. És Vata — ugymond a krónika, — a maga felekezetével lenyíratá haját, csak három üstököt hagyván abból lelőgni fejről; ősi szokás szerint lovakat áldozának az istennek, áldozat után, varázslóiktól környezve, régi módú lakmározásban emésztvén fel az áldozatból megmaradt részeket. Ezután neki dühödve, rárohantak a papokra, németekre s a tizedszedőkre, a templomokra s a kereszténység más emlékeire: amazokat leölték, emezeket feldúlták. Gellért esanádi püspök, Besztrid, Buld és Beneta püspöktársaival akkoron Székesfehérvárt mulatott. Értesülvén azokról, mik Pest környékén történtek, talán hogy a hercegeket e zavarok megfélekezésére ösztönözzék, társul vévén magukhoz a keresztény vallás iránt hű Szónokot ¹⁾, Fehérvár ispánját, vesztükre Pest felé indulának. Buda mellett egy lázongó esapattól meglepetvén, kövekkel támadtatnak meg. Besztrid és Buld halálos sebeikben nem sokára kimúlnak. Gellértet az őrjöngő esapat, melynek élén a hagyomány Vatát és Kórogit említi ²⁾, kocsijáról leragadván, a Kelenhegy oldalára

¹⁾ Szónok, vagy a mint emlékeink írják, Zonug vagy Zonuk, személy neve, s nem szolnoki, hanem fehérvármegyei várispán. Zonuk Comes, Zonuchus princeps albanus. Vita S. Gerardi. Cap. 19. Turóczy II, Cap. 39.

²⁾ Istvánffy: Hist. Lib. VIII. 82.

viszi, onnan letaszítja, s a még élőnek mellét lándzsával szúrja át, fejét pedig kövekkel zúzza össze. A hegy azontul Sz. Gellért hegyének neveztetett, Beneta püspök és Szónok várispán kezeikből valamikép megszabadulván, Endre által megmentettek ¹⁾. 1046.

Péter a lázadás kezdetén Fehérvárra sietett, hogy ott a dunántúli várkatonaságot összegyűjtse; de miután onnan kizáratott s látná, hogy a nemzet nagyobb része a felkeléshez csatlakozott, Mosonyba futott, Németországból szándékozáván kérni segédelmet. Endre azonban, nehogy a zavart valamely német had bejötte még inkább növelje, utána üzen: térne vissza, ő kész a békére, kész megadni neki az illő tiszteletet. A fűhöz, fához kapkodó Péter hinni kezd, s tán azért is, mivel Henrik király éppen Rómába készült, hogy ott magát császárrá koronáztassa, s e miatt segílyt tőle rögtön nem várhatott, vissza felé indul; de midőn látná, hogy Endre követé ellene cselelt hány, háta mögét pedig már hihetőleg fellázadt csapatok foglalták el, kevés fegyvereseivel Szomor helység urának lakába vonúla s ott három napig kétségbe- ^{Péter halála.} esetten védé magát. De miután katonái a lázadók nyilai által elhulltak, maga elfogatott s megvakíttatván, Fehérvárott nem sokára meghalt; eltemettetett az általa épített pécsi székes templomban ²⁾.

¹⁾ Vita S. Gerardi Cap. 19. Endlichernél 227. köv. Kézai II. Cap. 3. U. o. 113. Turóczy II. Cap. 39. 40.

²⁾ Kézai II, Cap. 3. i. h. Turóczy Cap. 41. — Cosmas Pragens. és Annalista Saxo (Pertznél: VI.) szerint Péter még számos évig élt, s Judittal, Braciszláv herczeg özvegyével második házasságra kelt. De ebben hitelesebbek a honiak, melyeket az Annal. Boici is támogatnak. Regem ..., luminibus spoliante... paulopost moriturum. 1046. évhez.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Endre király. 1047—1061.

I.

1047.

Péter megbukta némileg meghűtötte a nép tomboló szenvedélyeit. Szerenese volt a kereszténységre, hogy Levente, kiről a krónika mondja ¹⁾, hogy ha él és a főhatalomra jut vala, egész Magyarországot maga után vontat volna a pogányságba, — ez időben, nem tudjuk, mi halállal, kimúlt. De bár Péter megbuktatását az egész nemzet óhajtá: az ősvallás visszaállításában, úgy látszik, csak a kisebb rész osztozott; s a kedélyek csillapodtával nem sokára láthatta Endre, hogy a többség híve maradt a keresztény hitnek. Miután tehát e mérsékeltebb szelleműek közül 1047 elején körülötte mind többen gyülekeznének, azok kíséretében Fehérvárra ment s a veszedelemből megszabadult három püspök által magát megkoronáztatta ²⁾.

A kereszténység helyreállítása.

És most első gondja lőn elfojtani a zajongást s helyreállítani a kereszténységet, jól tudván, hogy különben kétszeres ellenségre találand a császárbán. Rendeletet bocsátott ki tehát, melyben halálos büntetés alatt meghagyatott mindenkinék, hogy a keresztény vallásra visszatérvén, István törvényei s rendeleteihez tartsa magát. És mihelyt a rend e parancs következtében, a szigor néhány példái után, némileg

¹⁾ Turóczy II. Cap. 42.

²⁾ U. o.

helyreállott, a császárra fordítá figyelmét, kiről eleve is tudhatá, hogy boszúlatlanul nem fogja hagyni védeneczenek megbuktatását.

Követeket küldött tehát a császárhoz, tudtára adatván általok, hogy ő részt nem vett Péter megbuktatásában, sőt azokat, kik által megvakíttatott, megbüntette; a fellázadt pogányságot pedig elfojtotta, a kereszténységet helyreállította. Kéri tehát a császárt, ne háborgassa az országot, melynek, hogy a kereszténység benne meggyökeredzék, békére van szüksége. Egy azonkori német krónikás ¹⁾ még azt is állítja, hogy fenhatóságát is ígérkezett volna elismerni, ha őt békében hagyja az ország birtokában. De miután a nemzet leginkább az ország függetlenségének elárulása miatt támadt fel Péter ellen: hihetetlen, hogy Endre azt szintén hajlandó volt volna megsérteni. És épen ez volt oka, hogy a követek is sikeresen jártak: Henrik a fenhatóságról, mit Endre el nem ismerhetett, lemondani nem akarván, a békét megtagadta.

Szerencsére Flandriában pártütés támadt, s Henrik 1047-ben evvel, a következő két évben más belzavarokkal levén elfoglalva, késett teljesíteni fenyegetéseit ²⁾. Endre tehát elég időt nyert készülni az elkerülhetetlen háborúra. Hivatást magában a hadak vezérletére nem érezvén, minden bizodalmát a vitézségéről s vezéri tehetségeiről elhíresült Béla öcsébe helyezte. Követeket küldött tehát hozzá Lengyelországba s azon ígéret mellett, hogy őt a maga életében az ország harmadrészének urává teszi, halála után pedig, minthogy magának gyermekei nincsenek, úgy is őt illeti a korona, az országba visszahívta. Béla örömmel fogadta a meghívást, mely hosszú száműzöttségének véget vetett, s Richeza nejével, Gejza és László reményteljes fiaival nem késett haza jöni. Endre a tiszántúli részeket tűzte

Béla herceg
bejött.

¹⁾ Herimann, Aug. 1047. Pertznél V. 127.

²⁾ U. o. az illető évek alatt.

1049.

ki neki vezéri osztályrészü. Az ország e megosztása, mit később más királyok is követtek, számtalan belvillongásnak lett forrásává, s egyik fő okává annak, hogy a királyi hatalom az árpádi korszak alatt nem volt képes eléggé megerősödni.

De bár rendelkezésére állott ezentúl Béla vitéz karja, Endre mégis békét óhajtott a császárral. Ennek szándékáról tehát értesülvén, miszerint még 1049-ben megkezdte a háborút, miután saját követségeivel czélt nem érhetett: IX. Leo pápa közbenjárásához folyamodott. Jelentvén neki, hogy az ősi vallást visszaóhajtok lázadását elnyomni sikerülvén, a keresztény vallás megszilárdításán minden erejéből fáradozik. De, hogy ügyekezetének sikerét lássa, multhatatlanul békében kell maradnia országának. Kéri őt ennél fogva, vetné magát közbe a császárnál s hajlítaná őt békére. A pápa teljesen méltányolván Endre kívánságát, a clugnyi apátot, az utóbb szentté nevezett Hugót küldötte követül Magyarországba; tanácsolta mindazáltal Endrének, ismerné el a császár fenhatóságát, s fizetné meg neki a Péter által kikötött adót. De Endre, Bélával egyértelemben, állhatatosan vonakodott elismerni a császár fenhatóságát; az adófizetéstől azonban, hogy országának az oly szükséges békét megszerezhesse, nem volt többé idegen, s ez iránti készségét újabb követség által tudatta is a császárral ¹⁾. De Henrik megátalkodott, s az adót a fenhatóság elismerése nélkül megvetvén, a követeket ismét ellenséges válaszzal bocsátá vissza ²⁾.

¹⁾ Ezen időre értendő Herimann állítása az adófizetés megajánlásáról, nem pedig az első követségre. Heriman a két követség eljárását összefoglalta, előre bocsátván; crebro legatos supplices miserat — de csak az adó s nem a fenhatóság elismerésének ajánlatával is, mint ő mondja: mert ez esetben a császárnak oka sem lett volna háborúra.

²⁾ Az egykorú Wibert, tulni főesperes, IX. Leo életírója Lib. II. C. IV. Acta SS. april, e hó 19-ke alatt T. II, 661. — Hildebert: Vita S. Hugonis abbat. cluniac. Cap. II.

A háborúskodást 1049 őszén Adalbert osztrák herceg 1049.
kezdte meg, ki a császár utasítása szerint az országba Håború a né-
akart törni; de a határszéleket őrzött magyar had által metekkel.
visszaveretett ¹⁾). Majd a következő év elején Gebhard regens- 1050.
burgi püspök a császár rokona is pusztítani kezdé az ország
végeit. Endre látván ebből, hogy mérsékletét a császár épen
nem méltányolja, s békeszeretét félénkségnek tartja, a köl-
csönt visszaadandó, Bajorországra hadat küldött s annak
egy részét pusztíttatta ²⁾). Hogy a császárnak komoly szán-
doka, nem sokára nagyobb hadjáratot intéznie, kitünt abból
is, hogy Haimburgot, melyet hadmunkálatai alapjául vá-
lasztott, ez év folytában nagy szorgalommal erősítetté. Az
építés fölött Gebhard püspök, Konrád és Adalbert, amaz
bajor, emez osztrák herceg egy sereggel örködött, mely
aztán az azt háborgatni akaró magyar csapatokat vissza-
nyomta ³⁾).

A hadjárat 1051-ben csakugyan megvalósult. Henrik 1051.
harmadszor is elutasítván Endre követeit, kik által ez még
egy kísérletet tén a békére, mint egykoron Nagy-Károly az
avarok ellen, vagy mint Lajos, a gyermek, 910-ben, három
osztályban vezette nagy számú seregét az országba. Nagy-
bátyját, Gebhard püspököt egy hajóhaddal, melyre fölös
eleséget rakatott, a Dunán úsztatta le. A folyam balpartján
Bratiszláv cseh és Welf karantán herceget indítá meg egy
hadosztálylyal. Maga az árvizek miatt, melyeket a Duna
jobb partján létező folyamok képeztek, a Rába jobb part-
jára kerülve, vezette a derék hadat.

De jól felkészülve fogadta őt Béla vezér. Eltökélve, A német hadak
inkább csellel, mint fegyverrel harcolni, miután a császár veszedelme.
seregének útját eleve kikémlelte, a Rába és Szala közti
vidékről, melyen az átmenendő vala, a lakosságot s annak
barmait távolabb erdőségekbe hajtatta, minden gabonát és

¹⁾ Aloldus 1049. évhez.

²⁾ Herimann. Aug. 1050. évhez.

³⁾ U. o.

1051.

szénát pedig, mit elszállítani nem lehetett, elégettetett. A császár rémülve látta a pusztaságot, a merre csak haladt; s mivel fegyveresei s lovai mennél inkább távoztak Németország határaitól, annál inkább kezdének éhséget szenvedni: a Duna felé intézte irányát, hogy az eleséget hozó hajóhadal találkozzék. De ebben is meggátolta őt az ügyes Béla. Ijászhai gyors lovakon szakadatlanul körülrajongták a német tábort, sehol sem állva meg komolyabb esatára. Míg ekként Henrik mind nagyobb éhséggel küzdve is csak lassan haladhatott előre: nagybátyja, a püspök, Győrig vergődött hajóival; s minthogy a császár megjelenni számításán túl késett, hírnököt küld hozzá tudakolván, hol várja őt hajóival? A hírnök azonban a tábor körül száguldozó magyarok kezébe került s Bélához vitetett. Miklós püspök megfejté a levél tartalmát, mire Béla választ írat a császár nevében Gebhardnak, s azt egy magyarországi német lakos által mint a császártól hozottat juttatja kezébe. A levél tartalma az volt, hogy miután őt, a császárt, súlyos bajok rögtön visszahívják a birodalomba, sietne vissza nagybátyja is hajóhadával s a balparti sereggel, melyet ezentúl veszély érhetne a magyaroktól. Gebhard azonnal engedelmeskedik, s a császártól jöttnek hitt parancs szerint mind maga kitakarodik, mind a balparti sereget, mely a Garanig ellentállás nélkül haladt s nagy martalékokat gyűjtött, visszavonulásra bírja.

Henrik végre ezer bajjal a Dunához vergődött; de csak akkor, midőn a hajóhad s balparti serege már túl járt a határokon. Csak most veszi észre helyzetének veszélyességét: s nem maradt más választása, mint gyorsan haza indítani az éhségtől mindinkább hullongó hadait. De most Béla is mind sürűbb támadásokat intéz ellene. A kiéhezett fegyveresek, hogy a nyilak zápora elől könnyebben menekülhessenek, még fegyvereiket is elhánnyák. Az előbb Bodóhátnak nevezett hegységben, mely Esztergom megye széléitől Veszprém megyéig nyúlik, annyi német vértet szedet utóbb össze a vidék lakossága, hogy e hegység azóta máiglan Vértés

hegységnek neveztetik. De a futamlók is számtalan akadályokra találtak. A folyamok partjait, merre a német had visszahuzódott, magyar íjászok állták el, s a németeknek mindenütt fegyverrel kellett utat nyitniok az átkelésre. Ilyenkor történt, hogy az elesigázott németek, magukat legálább éjjeli nyugtokban biztosítandók, a még ekkor sem szünő nyilzápor ellen, árkokat ástak fekhelyököül. De „mit az élőnek ástak éjjelre, — úgy mond a krónika, — nappal azt halott töltötte be“. A Rábeczán létezett hidat egy erősség — úgy látszik Kapuvár — mellett, oly nagy számmal állták el a magyar csapatok, hogy veszendővé lesz vala az egész német sereg, ha csak a burgundok, szászok és lengyelek, kik a császár zászlai alatt léteztek, kétségbeestükben végerőfeszítéssel nem veszik be a várdát, s a magyar hadat visszanyomva, nem biztosítják az átmenetelt. A hidon átkelvén, azt nyomban fölégették maguk után, s csak ezután menekültek meg valahára az eddig szünetlenül hátukon volt magyaroktól. Az éhségtől és sebektől beteg urak közül, kik magukat kocsikon, bársonyos ágyakban vitették haza felé, a nép sokakat agyonvert, őrségeiket megszalasztván, Tata és Pannonhegy között. Innen vette volna nevezetét, hagyományaink szerint a Bársonyos hegy, melynek lejtői körülbelöl egy század előtt venyigékkal beültettetvén, kitünőleg jó fehér bort teremnek. A megfogyott német had végre Haimburgnál október 25-kén pihente ki magát, körülbelöl egy hónapi nyomor s veszélyteljes hadjárata után ¹⁾.

II.

A császárra nézve oly szerencsétlen hadjárat után Endre sem volt többé hajlandó megadni az elébb megajánlott, de el nem fogadott adót. Mivel azonban értesült, hogy

¹⁾ Kézai. Cap. 3. i. h. 115. Turóczy II. Cap. 43. Heriman. Aug. 1051. évhez, Pertznél V, 130. Otto Frisingens. Lib. VI. C. 33. Anna-lista Saxo 1052 évhez.

1052.

Henrik, a mult évi kudarcza miatt szégyen s boszútól égve, 1052-ben ismét hadjáratra készül: újabban is sürgeté a pápát, ha a kereszténység ügye Magyarországon szíven fekszik, ügyekeznek a császárt valahára megbékéltetni, s menne e végett személyesen hozzá: e fáradságot megérdemlené a magyar kereszténység, melyet a háború s a császár hűbér-úri követelései végveszélylyel fenyegetnek.

A pápa köz-
benjárása

IX. Leo pápa hajlott a kérelemre s útnak indult. De mielőtt a császárhoz érkezett, ez már ismét Magyarországon volt seregével. Henrikezuttal a Dunán számos hajókon, melyek eleséggel valának megrakva, s a folyam balpartján pontosítá össze minden erejét, Pozsony megvétele tüzvén ki első munkálatául. „A vár vívására számos hadi gépeket építtetett; de az, bár a nyolczadik héten folyt már, nem igen haladt előre. Mojotek Endre, Vilungard, Urosa és Márton a wasserburgi Wenczellin unokája, kitűnök valamennyi közül, s példájokra a többiek visszavertek minden rohamot. A várból földalatti, rejtett lejárás vezetett a folyamra. A várbeliek tehát ezen egy az uszásban nagy tökélyű Zothmund nevű embert küldének le az éjszondében a császár hajóihoz, ki a víz alatt úszván, a hajókat egymás után megfúrta s lesüllyesztette“. Bennök veszték el a császár összes élelmi szereit, s bennök a hosszú ostrom alatt már különben is megtizedelt seregének egy része; s maga ismét szégyenpírral kénytelenített seregének maradványait kivezetni az országból.

Ekkor érkezett a pápa Henrik táborába; s őt kétszeri veresége után valahára már hajlandónak találta a békére, feltéve, hogy Endre is megmarad az elébb megajánlott adófizetés feltétele mellett. Ezen alapon kezdé meg tehát a pápa is közbenjárását, nem kételkedvén, hogy Endre királyt még mindig elébbi értelmében találja. De Endre s vele Béla, a kétszeri győzelem után most már nemcsak a császári fenhatóságot elismerni, hanem adót fizetni sem akart. A pápa hasztalan nyilváníta boszúságát, hasztalan fenyegette

Endrét, hogy őt az egyházból kiátkozza, mivelhogy előbbi feltételeitől elállván, az apostoli széket, mint mondá, reá-szedte. Endre válasza csak az volt, hogy ő a császár hadjárata előtt, s ennek mellőzése esetére ígérte az adót; azt akoron a császár vetette meg, most tőle nem lehet többé méltányosan kívánni. A pápa és a császár tehát minden eredmény nélkül távoztak. „És a római birodalom — mond Leo pápa életírója — elvesztette fenhatóságát Magyarországon felett, s máiglan fájlagja határszéleinek tűzzel, vassal pusztítását“¹⁾.

A császárnak, kétszeri kudarcza után nem volt többé kedve háborgatni az országot. Endre mindazáltal méltányos feltételek alatt ezután is sóvárgott a békéért, bár őt arról a császár ellen fellázadt országtól megfosztott Konrád bajor herceg, Béla vezér hitvesének, Richezának unokatestvére, ki mint száműzött Endréhez menekült volt, minden módon ügyekezett lebeszélni. Endre nem tagadta ugyan meg a rokontól és száműzöttől segedelmét, melylyel az Karinthia egy részét el is foglalta; de a békét egyre óhajtván, s úgy látszik, a pápától is sürgettetvén, Trierbe követeket küldött, hol 1053 folytában a császár, fiának utódává neveztetése végett, nagy birodalmi gyűlés tartatott. A császár annál nagyobb örömmel fogadta a követeket, mennél inkább tartott előbb, hogy Endre nagyobb hadakkal kelend a nála tartózkodó Konrád segedelmére, mi most, midőn az ügyek Olaszországban mindinkább bonyolódtak, nem csekély bajt hozott volna reá. Egész készséggel lemondott tehát előbbi követeléseiről a Magyarország feletti fenhatóságra s az adófizetésre; minek következtében a béke valahára megis kötöttetett. A föltételek szerint Endre lemondott a Lajta és Szár-hegy közti földről, melyet még Aba Sámuel engedett át; e föltött segedelmet ígért a császárnak minden háborúiban, kivéve

Békekötés.

¹⁾ Heriman. Aug. 1052. évhez i. h. 131. Turóczy. i. h. Hilderic. Mutius: Chron. Germ. Lib. XIV. Pistoriusnál II, 739. Wibertus: Acta Sancto. Mens. april. II, 6 61.

1055.

melyet netalán Olaszország ellen volna viselendő. Mind a császár, mind Endre követei esküvel pecsételték a békeszerződést ¹⁾.

És így lőn vége a háborúnak s Henrik avatkozásainak, melyek egy ideig veszélylyel fenyegették az ország függetlenségét. Mit azonban fegyverrel ki nem vihatott, más úton, rokonsági kapocs által kívánta Henrik a jövőre biztosítani magának s utódainak, a befolyást Magyarország ügyeire. Ez okból a békekötés alkalmával szóba hozta a maga leánya Judith és Endre csecsemő fia Salamon között kötendő házasságot: az eljegyzés mindazáltal későbbre hagyatott ²⁾. Ezt csak 1059-ben a császár fia, IV. Henrik hajtotta végre ³⁾; mert maga a császár 1056-ban megszűnt élni. — Endre a háború szerencsés bevégeztéért, elébb tett fogadása szerint, 1055-ben a Balaton félszigetén, Tihanyban a benézések számára apátságot alapított s monostort épített ⁴⁾.

A beállott békében időt nyert végre a király az ország délnyugati vidékeire fordítani figyelmét, hol II. Crescimir, atyjának, Istvánnak, halála után 1050 óta Horvátország fejedelme, nemcsak Dalmatiában terjeszté birtokait, hanem, hasznára fordítván Endre elfoglaltságát a német háborúval, melyet koránt sem hitt oly szerencsésen befejezendőnek, az egész Dráva és Száva közti tartományt elfoglalta. Endre tehát most Rádó nádorispánnak vezérlete alatt sereget küldött a tartomány visszavételére. A nádor gyorsan és szerencsésen megfelelt a küldetésnek. Nemcsak Tótországot és a Szerémséget visszavette, hanem még Horvát- és Dalmátországba is becsapván, gazdag martalékkal tért vissza, melyből a száva-szent-dömötöri monostort építette ⁵⁾.

¹⁾ Heriman. Aug. 1052. évhez, i. h, 133.

²⁾ Aloldus: 1052. évhez. Lambert. Schafnaburgens. 1061. évhez Chron. Saeculi XIII. Praynál: Dissert. de Salomone l. 27.

³⁾ Contin. Heriman. 1059. évhez.

⁴⁾ Az alapító levél Fejérről: Cod. Dipl. I, 288.

⁵⁾ Farlatus: Illyricum Sacr. IV, 214.

III.

1057.

Az egyesség eddig háborítatlan maradt a fejedelmiEndre viszályai testvérek, Endre és Béla között, javára az országnak, melyet Bélával. egyetértő, közös erőködéseikkel függetlenségében sépségében, mint láttuk, derekasan meg is védtek. De a szép egyességet nem sokára a békekötés után viszály váltotta fel, mely Endrere veszélyt hozott. A király 1057-ben betegeskedni kezdvén, megkoronáztatni óhajtá Salamon fiát. hogy számára a trónt halála után biztosítsa. E kívánságának teljesedésére mindenek előtt Béla megegyezése kívántatott; mert midőn Endre őt Lengyelországból visszahívta, fimagzata még nem lévén, mint említők, neki ígérte volt a trón örökségét, mely, egy maga lévén csak életben Árpád nemzetségéből, különben is reá nézett. Endre, kinek azóta reményén felül fia született, most annál kötelezőbbnek érezheté ezen ígéretet, mennél nagyobb hálával tartozott maga is, a nemzet is a derek vezérnek a lefolyt háborúban szerzett érdemeiért. Béla azonban a király örömeire engedékenynek mutatkozott, s fiaival, Gejza és Lászlóval egyetemben az 1057-ben tartott országgyűlés alkalmával teljes megegyezését adta a gyermek Salamon megkoronázására ¹⁾. Ugyanekkor az ország rendei is hajolván Endre kívánságára, Salamon a következő évben Székesfehérvárott, Béla s fiai jelenlétében megkoronáztatott.

Történt pedig a koronázási szertartás alatt, hogy midőn a kar latin nyelven e szavakat énekelné: „Esto dominus fratrum tuorum, — légy ura a te véreidnek“ — azokat valaki a latinul nem értő Bélának megmagyarázta; mire az érdemes vezér, mint mondják, nem titkolhatta el felindulását. Ezen esemény nem kerülhetett el a Bélát szemmel tartó Ernyeinek s a Péter alatt bevándorlott Guthkeled fiának, Vidnek, figyelmét. A két úr, nem tudni mi okból, gyűlölte a vezért,

¹⁾ Kézai II. Cap. 3. i. h. 116. Turóczy II. Cap. 44. Dandolo, Muratorinál: XII. 241.

1058.

s nem is késtek azóta, kivált Vid, fondorkodni a király előtt, gyanút ébresztvén benne, mintha Béla megbánta volna, hogy a koronát Salamonnak engedte, s most módot keresne azt magának eltulajdonítani.

A kor és betegség által elgyöngült Endre lelkét a két tanácsos annyira megtölté a gyanú és féltés furiaival, hogy végre még a testvérgyilkosságtól sem rettent vissza, ha öcsését valóban a koronára vágyónak tapasztalná. Egy ízben, midőn Bélával együtt Várkonyban időzött, tanácslák neki hogy testvére érzelmeinek kitudása végett vetné őt próbakőre, szabad választást engedvén neki a korona és a kard, a királyság és a vezérség jelképei között. Ha a kardot választja, ám szerencséje; ha a koronát, legyen a halál fia. Endre, ismervén Béla egyenes lelkét s nyíltságát, minél fogva meg volt győződve, hogy a mit érez és kíván, azt nyilvánítani sem habozik, megegyezett. A csel ekként előkészítve lévén, a király Bélát magához hívatá. Szerencséjére Bélának, egy hű pártfele, Miklós úr, a palotások főnöke, titkon az ajtónál hallgatózva, tanúja volt a vészes tanácskozásnak; s midőn Béla a király termébe lépendő vala, a küszöbön fülébe sugá: „ha életed kedves, válaszd a kardot“. A rejtélyes szavak csodálkozásra indítják a gyanútlan vezért; de az ajtó már nyitva lévén, nem nyerhetett bővebb magyarázatot. Csodálkozását még inkább felfokozta, mit a teremben látott. A király nyugágyon feküdt; előtte egy szőnyegen a korona és a kard; körülötte Ernye, Vid s más urak, kiket ellenségeinek ismert. „Öcsém, vezér úr, — így szól, a belépőt megpillantván, a fektéből fölegyenesedett király Bélához — én fiamat megkoronáztattam ugyan; de azért nincs megkötve a te akaratom; elismerem, jogod van a koronához: ám válaszd tehát tetszésed szerint a koronát vagy a kardot“. Ekkor lőn világos Béla lelkében Miklós úr szavainak rejtelve: s tétova nélkül a kardhoz nyulván mondá: „Fiad már királylyá kenetett, ám legyen övé a korona, én megelégszem a vezérséggel“. Endre örömének ki-

törésében meghajolt öcsese előtt, mi t különben, ugymond a 1059. krónika, ritkán vagy soha sem tesz vala ¹⁾).

De Béla sebzett szívvel távozott a tereméből, s azontúl nem titkolható méltó neheztelését a királyra. Ez újabb alkalmat nyújtott a vezér ellenségeinek, fellázítani ellene a király kedélyét; minek következtében Béla élete ellen újabb cselek hányattak. Béla a történetek után nem látta tanácsosnak hosszabb maradását az országban, s 1059-ben Gejza, László és Lambert fiaival együtt II. Bolészláv lengyel királyhoz, sógorának, Kázmérnak fiához menekült.

Endre érezte, hogy méltatlanul bánt érdemes öcscsével s jól ismervén annak elhatározott, sérelmet bosszúlatlanul túrni nem szokott jellemét, rossz következtetéseket várt magára s fiára nézve annak távoztából, s nem is késett magát minden történhetők ellen szövetségesekkel biztosítani. Követeket küldvén a gyermek IV. Henrik német király anyjához s gyámjaihoz, egy találkozásra kéreté őket országaik határain, hogy ott a béke és a szövetség megújittatnék s fiának eljegyzése Henrik nővérével végrehajttatnék. A találkozás karácsonkor, Morava városában jött létre, holott aztán minden kívánsága szerint történt ²⁾. Hasonlókép szövetséget kötött Szpitinyev cseh herczeggel; s végre Isacus Comnenus görög császárral is még azon évben megerősíttette követei által a némi határvillongások miatt fenyegetett békét ³⁾.

És nem is volt hiú Endre félelme. Boleszláv lengyel király szives vendégszeretettel fogadta rokonait és a kért segedelmet is megajánlotta sérelmeik megboszulására. Béla tehát fiai kíséretében, három lengyel csapattól támogatva jött az országba. A király erről értesülvén, nejét Anasztasiát és fiát Salamont kincseivel együtt Mölkbe küldötte Er-

¹⁾ Turóczy u. o.

²⁾ Lambert. Heresfeldens. 1059. évhez Pertznél V, 159. Annal. Saxo és Contin. Heriman. Aug. u. o. V.

³⁾ Seylitzes ed. Paris. 810. l.

1059.

neszt osztrák hercezeghez, Henrik gyámjainál pedig segédelmet sürgetett. A német segélyhad Vilmos thüringeni háttárgróf és Eppo zeizi püspök alatt még idején megérkezett: mert Béla lassan haladt előre, hogy pártfeleinek időt engedjen zászlói alatt összegyűlniök. Midőn aztán látná, hogy serege már szép számra növekedett, a Tiszán túl tábort ütven, némi csapatokat hátyjának a Duna vidékére táborozó hadai ellen küldött, hogy ezeket folytonos csatározásokkal a Tisza felé csalják. A német vezérek, látván az ellenség csekély számát, ellenére a király kívánságának, ki a már útban lévő cseh hadakat is bevárni akarta, azonnal harcba elegyednek, s a nyert előnyöktől neki bátorodva, az előttök folyton hátráló csapatokat, melyeket az ellenség derékhadának tartottak, egyre űzve, még a Tisza balpartjára is követték. De mily nagy lőn rémülésök, midőn ott Bélát egy erős haddal megpillantották! Sietve visszafordulának tehát, hogy az ország nyugatibb részein várják be a cseh segélyhadat. De ekkor Béla seregének egy részét már hátok mögé küldötte volt, s útjokat elállatván, őket az ütközet elfogadására kényszerítette. Ennek kimenetele veszélyt hozott a németekre, veszélyt magára Endrére is. A német sereg — mert jobbára ebből állott Endre tábora, — egy heves ütközet után, melyben Vilmos herceg nagy vitézséget tüntetett ki, teljesen megveretett, s vezéreivel együtt nagyobb részben elfogatott. A köszvényes és nyergében e miatt nem biztosan ülő Endre futás közben lováról leesvén, a rajta keresztül gázoló lovaitól halálosan megsérülve vitetett híveitől Zirezbe, hol néhány nap múlva megszűnt élni. Tetemei az általa épített tihanyi monostorban takarítottak el. A fogoly vezéreket Béla, legidősb fiának Gejzának közbenjárására, nemcsak szabadon bocsátotta: hanem a derék, vitéz Vilmosnak még a maga leányát, Jojadát is eljogyzette ¹⁾. Endre

¹⁾ Lambert. Heresf. 1061. évhez i. h. 161. Contin. Herim. 1060. évhez. Turóczy II, Cap. 44,

hívei, Béla boszújától tartván, urok halála után jobbra Salamonhoz Németországba futottak. 1060.

Endrének Salamon fián kívül még egy törvényes leánygyermek volt, a szép Adelhait, kit Wratiszláv cseh herceg, midőn 1055-ben Szpitinyev bátyja elől Endréhez menekült, vett el nőül ¹⁾. Endre természetes fia György, nyomtalanul tűnt el emlékeinkben.

¹⁾ Cosmas Pragens. 1055. évhez Pertznél IX.

HARMADIK FEJEZET.

I. B é l a k i r á l y. 1061—1063.

1061.

I. Béla, kit hagyományaink barna arczzsine s kopasz-sága miatt Szögyszárnak neveznek, a győzelem s Endre halála után magát Székesfehérvárott királylyá koronáztatván, nagy buzgalommal látott mindjárt kormánya elején az ország belügyeinek jobb karba állításához.

A pogányság
újabb láza-
dása.

Az ország a huszonhárom év óta majdnem szünetlenül dúló harcok s belvillongások zajában nagy rendetlenségbe süllyedt volt: az Istvántól megalapított rend s evvel együtt a királyi tekintély lerontva, a kereszténység igen meggyöngítve, a pogányság új erőre éledve, az egész ország bomladozó állapotban vala. Béla érezte hivatása fontosságát, és szintoly buzgalommal mint bölcseséggel fogott a nagy munkához, mely által országának a rendet, nyugalmat s jólétet, magának a királyi széket biztosítsa. E végett mindjárt megkoronáztatása után közbocsánatot hirdetett, a Németországból hazájokba s engedelmességre visszatérni akaróknak személyek s vagyonuk bántatlanságát biztosította. Kegyelme által minden ellenségeit megbékéltetni óhajtván, még azoknak rokonait s javait is ótalma alá vette, kik Salamonnal künn maradtak. A Péter korából fenmaradt vagy Endre által újra behozott törvénytelen adózásokat eltörölte. És miután ekként a polgári háború okozta zavart és viszályt megszüntette, s a szíveket eszélyes nagylelkűsége által megnyerte, az ország állapotának gyökeresebb javítása végett Székesfehérvárra országgyűlést hirdetett, melyre, hogy az alko-

tandó törvények a nép ismeretére könnyebben eljussanak, az úri renden felül minden helységről, mások szerint minden vármegyéből két-két értelmesebb megbízottat rendelt megjelenni.

De az üdvös rendszabály majdnem átokká vált, iszonyú veszélybe dönthető az országot, ha Béla bölcsessége és szilárdtsága gyorsan nem hoz orvoslatozt.

Az ősvallás iránti hajlam, mely Péter elűzetésekor oly zajosan nyilatkozott, némileg elfojtatott ugyan Endre szigorú rendszabályai által, de ki nem irtatott a kedélyekből. Mit ezután nyilván nem tehetett, titokban folytatott a népnek az ősvallástól elválni nem tudó része: az erdők, ligetek magányában áldozott ősi szokás szerint a nemzeti istennek. Az ország fenyegetett függetlenségének megmentése, majd fia örökségének féltése, s a kitört testvéri viszályok sokkal inkább igénybe vették Endre gondjait s idejét, semhogy figyelmét a keresztény vallás megszilárdítására is fordíthatta volna. Az alattomban gyakorlott ősvallás háboríttatlan maradván, némely vidékeken mindinkább visszanyerte az uralmat, s csak alkalomra várt, melyben ismét nyíltan föllázadhaszon.

Ezen alkalmat meghozta a Béla által kihirdetett országgyűlés. Béla készsége, melylyel a Péter idejéből származott gyűlölt adókat, a nép kívánságát megelőzve eltörölte, talán sokakban azon reményt ébreszté föl, hogy Béla, kit a németek iránt ellenséges indulatúnak tapasztaltak, a Németországból behozott keresztény vallás iránt sem viseltetik nagyobb hajlammal mint testvére, a korán elhunyt Levente. Megerősítheté őket e reményben az is, hogy ő most az országgyűlést a hajdan gyakorlatban volt, de a kereszténység fölvétele óta divatból kiesett alakban hirdette ki; mit szintén oda magyaráztak, hogy mindenben helyreállítani szándékozik a nemzeti őszokásokat és intézményeket.

E hitben tömérdek sokaság gyűlt össze Székesfehérvár körül a kitűzött napra. A számos jósnőiről s az ősvallás

1061.

iránti ragaszkodásáról elhírhedt János úrtól, Vata fiától vezérlett nép a király elejébe járulván, szörnyű zajjal kívánta az ősvallás helyreállítását s az engedelmet, hogy a papokat és tizedszedőket elűzhesse, a templomokat, kereszteteket, s az új vallás egyéb jelvényeit s emlékeit leronthassa. A király szelíd, de szilárd intéseire, hagynának fel az esztelen kívánsággal, fenyegetés lőn a válasz. De Béla, valamint megelőzve is teljesítette a nép méltányos kívánságát, úgy azt, mit helytelennek látott, fenyegetéssel sem engedte magától kicsikartatni. Látván, hogy a felbőszült tömegben ész és tekintély nem fog, az urakkal tartandó tanácskozáshoz három napot kért s híveivel a várba zárkózott. „És a lázongó nép vezérei magas állványokról gonosz beszédeket tartának a hit ellen, ugymond a krónika; a nép pedig ujjongva nyilvánította tetszését“. A határidő eltelt; s a lázongók még hangosabb fenyegetésekkel újították meg kívánságukat. De midőn a választ várnák, a király által a szomszéd megyékből hirtelen összegyűjtött várkatonaság a lázadókra rohant, s vezéreiket elfogván, a tömeget nem minden vérontás nélkül széjjelverte. A lázadás azonban s a kereszténység gyűlölete sokkal terjedtebb volt a hazában, mintsem hogy azt egy csapással kiirtani lehetett volna; és csak később, a nyugtalanabb részeket meglátogatva, sikerült Bélának a békét s a kereszténységet helyre állítani ¹⁾.

Ez volt a pogányság utolsó jelentékenyebb, nyilvános harcza a kereszténység ellen. De ha lecsöndesült is a megfélemlített nép, a kedélyekből nem egy hamar sikerült kiirtani az ősvalláshoz való hajlamokat. Az erdőkben, berkekben titkon gyakorlott áldozatokat s ősi szertartásokat csak Sz. László és Kálmán királyok szigorú törvényei szüntették meg végkép. A kereszténység nem minden erőszak nélkül ünnepelte ugyan diadalát a pogányság fölött, de annyi

¹⁾ Turóczy II. Cap. 46. Chron. Budense. l. 116.

vérontásba nálunk ez még sem került, mint egynémely más országban. 1062.

Helyreállván a belbéke s némikép megerősödvén a Sz. István alkotta polgári rend, Béla az országnak sokáig elhanyagolt anyagi állapotát tette gondoskodása tárgyává. Hogy a földművelést előmozdítsa, mely még mindig kevesektől üzetett, a népet állandóbb lakok építésére ösztönözte. A kézművek s kereskedés gyarapítása végett a vásárok helyeit szaporította s azoknak idejét, nehogy az isteni szolgálatot zavarják, vasárnapról szombatra tette át. Nehogy az együgyűbb nép az adásvevésben kárt valljon, a mérleget szabályozta. Hogy a kereskedést, mely eddig nagy részben csere útján folyt, megkönnyítse, több ezüst pénzt vertett, s annak súlyát s értékét akként szabályozta, hogy negyven pénz tegyen egy byzanci aranyat. Ezen s több hasonló intézkedései által oly annyira gyarapította az országot, hogy az, miként a krónika mondja, „a szomszéd országokat mind meghaladta gazdagságban s dicsőségben; a szegények meggazdagodtak, a gazdagok dúslakodtak“¹⁾.

Belintézkedések.

De ezen belintézkedések közt folyton figyelemmel tartá Béla Németországot is, hol Salamonnal még több főrendű tartózkodott, s honnét a hont új háború, királyi székét veszély fenyegette. Hano kölni, Adalbert bremeni érsekek s Otto bajor herczeg, kik IV. Henrik kiskorúsága alatt a birodalom kormányán ültek, mindjárt Endre király megbukta s halála után elhatározták volt, Salamont atyja örökségébe vi-szahelyezni, s vele együtt a német birodalmi fenhatóságot is helyreállítani az országban. Béla tehát, miután békeajánlatai el nem fogadtattak, mihelyt itthon csöndet szerzett, szövetségesekről gondoskodott. Vilmos thüringeni herczeg, midőn a neki eljegyzett Joiadáért jőne, útközben meghalálozott.

Béla tehát Joiadát 1062-ben Ulrik karantán herczeg-

¹⁾ Turóczy. Cap. 45. Kézai II. Cap. 4

1053.

nek adta nőül. Másik leányát Ilonát, Zvoimir, vagy mint őt nálunk nevezték, Zolomér, Horvát- s Dalmátország fejedelmével, a harmadikat Eufemiát, Ottó morva herczeggel házásította ki, vejeiben magának mind megannyi szövetségst szerzendő.

A birodalmi kormányzók hadi készületeiről értesülván, a megtámadtatást megelőzni határozta, s hogy Erneszt herceget, kinél Salamon tartózkodék, a királyfi kiadására szorítsa, Ausztriára egy hadat küldött. De vezérei nem voltak szerencsések; s Erneszt azokon győzedelmet nyervén, a csatamezőt Magyarországba tette át s Mosonyt elfoglalta ¹⁾. A háborúnak azonban nem sokára véget vetett Bélának 1063 nyarán történt hirtelen halála, melyet éppen midőn Dömösön az ország főembereivel a hadjáratról tanácskoznék, a királyi széknék, melyen ült, mások szerint a háznak, melyben vala, összeomlása következtében történt sérülése okozott. Eltemtetett az általa épített s róla nevezett szögszárdi monostorban. A derék király halála nagy veszteség volt a már rövid kormányja alatt is üdülő hazára nézve.

¹⁾ Aloldus 1062. évhez. Brunner: Annal. Boici az altahi évkönyvek nyomán u. a. évhez.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király. 1063—1074.

I.

Béla három fia, Gejza, László és Lambert, tiszteletben tartva Salamonnak a királyságra koronáztatása által nyert jogát, s talán, fellengzően vallásos érzelmük szerint, atyjok szerenesétlen kimúltában Isten kezét sejtve, nem vágytak a királyságra. Bár az ország reudeinek nagyobb része Gejzát kívánta látni a királyi széken, ő s testvérei, nehogy a hazát újabban is polgári háború pusztításainak adják martalékul, atyjuk eltakarítása után Salamonhoz Németországba köve-
teket küldöttek. Üzenték neki s vele lévő híveinek, hogy ők a koronát önként átengedik, megelégedvén az ország harmad részével, melyet Endre atyjuknak vezérségül adott. Salamon tehát Henrik király kíséretében Székesfehérvárra jött, s magát újonnan megkoronáztatta; a vezérek példájára az urak önként hódoltak a még csak tizenegy éves királynak ¹⁾.

1063.

De a béke nem sokáig tartott a királyi rokonok közt. Belviszályok. Salamonnal az álnok Vid, mint elébb Bélának úgy most fiainak is halálos ellensége, került a kormányra: és ennek tanácsai szerint a gyermek király, bátyjaitól, kiknek koronáját köszönheté, megtámadta az ország harmad részét. A vezérek tehát, jogaik kivívására segélyt szerzendők, 1063 végén

¹⁾ Lambert. Heresfeldens. 1063. évhez Pertznél: V. 166.

1064.

Lengyelországba távoznak ¹⁾. Rokonukat, Boleszláv lengyel királyt nem találták Krakóban: ő Przemiszl városában hadgyűjtéssel foglalkodott, a tavasz nyitásával az oroszok ellen szándékozván intézni hadjáratot. Gejza tehát testvéreit Krakóban hagyván, a királyhoz sietett. Boleszláv melléknevén a bőkezű, rokoni szeretettel fogadta unokatestvérét: s bár tanácsosai elébb az orosz háború bevégzésére szavaztak, ő nyomban megsegíteni kívánta rokonait, mielőtt Salamon német hadakkal erősödnék ²⁾; s 1064 tavaszán a vezérek kíséretében sereggel jött az országba.

1065.

A vezérek már ekkor is kedvencei valának a nemzetnek, s az urak nagy része sietett zászlóik alá. Salamon magát a legtöbbszört elhagyatva látván, Mosonyba futott s onnan Henrik segedelmét sürgette. A püspökök azonban mindent elkövetének, hogy a békét helyreállítsák; mi végre Desiderius győri püspök buzgó munkálkodásának sikerült is oly feltétel alatt, hogy a vezérek az ország harmad részét háborítatlanul bírják ³⁾. A béke megkötöttén, Salamon s a vezérek 1065-ki január 20-án Győrben találkoztak; pár hónap múlva Pécsen a húsvéti ünnepeket (mart. 27.) is együtt tölték. Szokás lévén e korban, hogy a királyok, midőn nagyobb ünnepeken templomba menének, a helybeli püspöktől megkoronáztatva, egész díszöltözetben jelenjenek meg az isteni szolgálaton: Gejza vezér, hogy Salamon s tanácsosai lelkéből minden gyanút elűzzön az iránt, mintha maga vagy testvérei a koronára vágnának, saját kezeivel tette Salamon fejére a koronát ⁴⁾.

¹⁾ Turóczy szerint Gejza nem mondott volna le a koronáról, midőn Salamon Henriktől a királyi székre ültetett: de erre nézve több hitelt érdemel Lambert. Heresf. tanúsága, melyet a későbbi események is igazolnak.

²⁾ Chron. Polon. 1064. évhez Pertznél IX.

³⁾ Turóczy II. Cap. 47. Cromer: Hist. Pol. Lib. V. l. 85

⁴⁾ Turóczy. U. o.

Úgy látszik Vid úr, a vezérek konok ellensége, a béke-
köté-kor eltávolított Salamontól, s a kiengesztelődött s
minden tekintetben jobb, hazafiasb lelkű Ernyeai lón meg-
bizottja; mert a béke ezentúl több évig háborítatlan ma-
radt. És ez Salamonnak vált legnagyobb hasznára. Míg ő
bátyjait tiszteletben tartá, velők egyetértésben maradt, a
derék három testvér dicsővé tette országlását s babérallal
ékesítette koronáját.

1065.

Zvoimir horvát fejedelem, ki a vezérek nővérét Ilo-
nát bírta hitvesül, Leopold karantán hercegtől birtokaiban
háborgattatván, Salamont és Gejzát segedelmül hívta. A mit
kért, meg is nyert. Salamon és Gejza személyesen vezérlék
a sereget s a karantánokat megvervén, sógorukat birto-
kaiban biztosították ¹⁾. — Pár év múlva, 1069-ben ismét az
éjszak-nyugati határokon vétetett igénybe a vezérek vitéz-
sége, hol a csehek több ízben rabló kalandokat űztek, nagy
számú lakost és marhát hajtván el magukkal Trenesény
vidékéről. A merény nem maradt büntetlen. Salamon a ve-
zérek kíséretében sereggel tört Csehországra s ellentállásra
nem találván, annak nagy részét elpusztítá. Valamely cseh
város közelében mindazáltal egy óriási természetű cseh, fity-
málva a magyarok vitézségét, párbajra szólítá ezek legbát-
rabbjait. A síkra Bátor Opos állt ki, fia Márton úrnak, ki
1052-ben Pozsony ostroma alatt szintén kitüntette magát
vitézsége által. A diadal Oposé lett, ki azóta nagy hírré
jutott vitézségéről a nemzetben ²⁾.

1069.

Nagyobb veszélyben forgott az ország 1070-ben. A
kunok egy raja Ozul vezéruk alatt Erdélybe, s ezt bebaran-
golván, a Meszes hegységen keresztül Magyarországra tört,
s Bihar városáig az egész Nyírséget elpusztítván, számos
fogolylyal és nagy zsákmánnyal, a merre jött vala, a Sza-
mos folyam mellett indult vissza. De ekkor már útban

A kunok be-
törése.

¹⁾ Turóczy. II. Cap. 47. Cromer: Hist. Pol. Lib. V. l. 85.

²⁾ U. a. C. 48.

1070.

volt Salamon bátyjaival. Ezeknek terve szerint a magyar sereg Doboka vármegyébe sietett, hogy ott a visszatérőknek útját állja. Már több napig várakoztak itt a vezérek a rablókra, midőn egy az ellenség szemmeltartása végett kiküldött abaujvármegyei kém jelenté az ellenség közeledtét. A király és bátyjai, a harcztágytól égve, azonnal parancsot adnak az indulásra, elébe az ellenségnek, ki ekkoron Cserhalom táján tanyázott. Ozul, a magyarok jöttéről értesülvén, eleinte megvetni látszék azok erejét s csak egy hadosztályát küldé ellenök; de midőn e csapat a királyi had erejét megpillantá, sietve visszavonúlt, megvinni a vezérnek, hogy kemény csatára készüljön. Ozul tehát a Cserhalmon állítá fel seregeit. A lejtőket sűrűen megrakta íjászokkal, kik aztán nyilzáport küldének a hegy alját körülfogott magyarokra. Ezek, három hadtestre oszolva, ugyanannyi részről kezdék meg a hegy vívását. A király, ifjú tüzétől elragadtatva, a legmeredekebb részen, az ildomos Gejza egy szelídebb lejtőre kerülve, szorongatják mind szűkebb körbe a tető felé az ellenséget. Legkitünőbb volt valamennyi közt László vezér, ki hada élén egymás után négy kúnt vágott le harcztágyával; az ötödiktől maga is sebet vett ugyan, — mely azonban, mondja a krónika, csodálatosan mindjárt begyógyult; de ez is halva terült el csapása alatt. A magyar had mind a három részről rövid időn a hegy tetejére kapaszkodván, rémitő harcztágydalba eredt az ellenséggel. „Kardjaik, ugymond emlékün, megrészegültek a kunok véréből, kiknek tar fejeit, mint a nyers tököket szabdalták“. Az ellenségnek nagy része halva maradt a csatatéren, s csak keveseknek jutott a szerencse futás által megmenekülniök. Ezek közt László figyelmét egy futó kún vonta magára, ki nyergében egy szép magyar hölgyvel sietet menekülni. Azt vélvén, hogy a hölgy a nagyváradi püspök leánya, — mert ekkoron a papok házassága még divatban volt, — nyomban utána iramlík szög lován. De ez a hosszú viadalban kifáradva lévén, nem bírta elérni a rabló pihent lovát. „Szép hugom, — kiált végre László, elunván

a hosszú, sikertelen kergetést, — kapaszkodjál a kún övébe s rántsd le őt magaddal lováról“. A leány engedelmeskedik, s a kún kemény viadal után halva terül el a megmentett hölgy lábainál. Az egész ország hálaünnepet tartott a nevezetes győzelem után ¹⁾.

Míg ekként Salamon s bátyjai az ország külön vidékein harcolának, az Oláhországban megtelepült besenyők, használva az alkalmat s pártoltatva Niketasztól, Dukasz Mihály görög császárnak nándorfehérvári helytartójától, az ország határait több ízben háborgatták. Így történt ez 1072-ben is. Ezt tovább nem lehetett büntetlenül hagyni. A király s a vezérek hadai Szalánkemén mellett gyűltek össze; s minthogy a besenyők a Dunán átkelvén, már haza menekültek, Bolgár- (azaz Nándor-) Fehérvár megvétele tüztek ki munkálatuk czéljául. Előre látható volt, hogy Niketász, ki egy erős bolgár hadat vont maga mellé, nem fogja elmulasztani, a magyar sereget a Száván átkeltében, görögtűzzel háborgatni. Rendelet bocsáttatott ki tehát, hogy mindenki ügyekezze az átkelést lehető leggyorsabban végrehajtani. És valóban, alig szállott hajókra a magyar had, a görögök s bolgárok gyors naszádaikon már is körülrajongták azt, görögtűzet kezdván hányni a magyarok hajóira. De ezek száma sokkal nagyobb lévén, a görög hajók a magyar ijászkóttól nem sokára visszaüzettek, s az átkelés azontúl akadálytalanul menván végbe, a város körül táboroltatott. A király és a vezérek annak közelében egy magaslaton ütötték fel sátraikat. Niketász, hogy a besenyőket a vár megsegítésére indítsa, azt üzenete volt nekik, hogy csak Vid, bácsi főispán dandára ostromolja a várost. Azok tehát könnyű győzelem-

Görög háború.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 49. László küzdelméről azt mondja, hogy a vezér a leány kérelme ellenére ölte meg a kúnt. Muglen verses krónikája ellenben (Cap. 35.) azt állítja, hogy a leány, látván a hosszú harcot László és a kún között, remegvén a már elébb vett sebeitől meggyöngyült szabadítója életéért, a kún szekerczéjét megragadván, hátulról halálos csapást mért fejére.

1072.

met remélve, Kozár nevű vezérük alatt segedelmére siettek; de a sopronyi dandár által János főispán vezérlete alatt nagy vereséggel visszaiűzettek. E közben a város körül alkalmas helyeken nyolcz fatorony emeltetett, a falaknál jóval magasabbak, hogy azokból a városba nyilazni s gépek által súlyos köveket lehessen hajítani. Ezen felül a tornyok közt faltörőgépek állíttattak, melyek a tornyok őrségeinek védelme alatt működnének. De bár ezek a falakat több helyt megrontották s az őrség többszöri kitöréseiben mindannyiszor viszszaaveretett, melyek alkalmával leginkább Bátor Opos, György és Bors vitézek tüntették ki magukat: a vár vívása mindazáltal két hónapon keresztül nem vezetett eredményre, mígnem egy fogoly magyar leány, — kár hogy nevét nem örököltette meg a krónika, — az ostrom harmadik havának egy éjjelén, midőn erős éjszaki szél dühöngött, a várost több helyt föl nem gyújtotta. Az ostromlók ekkoron a réséken betörvén, az őrség és lakosság nagy részét felkoncozták; Niketász hadának maradványaival a fellelgyárba vonúlt. Másnap, midőn a tűz megszűnt, a magyar had a város kiszákmánylásához fogott, s a felfedezett vermek és pinczékben tömérdek martalék jutott birtokába. Niketász látván, hogy a fellelgyarat sokaig nem védheti, szabad elvonulás föltétele alatt azt feladni ajánlkozott, s midőn a feltétel Gejza vezér közbenjárására elfogadtatott, a görög kivonulván, egyenesen ennek védelme alá helyezte magát.

E körülmény gyászos vizsály forrásává lett a király és bátyjai közt. Vid, e hadjárat alatt a bácsi dandárral szintén jelen lévén, ismét behizelgé magát a király kegyeibe s nem szűnt meg ingerleni annak ingatag, minden befolyásra hajl kony kedélyét. Tanácsai szerint Salamon, midőn a martalék felosztatnék, a fellelgyárnak őrségét is osztalyra kívánta bocsátatni; midőn pedig ezt Gejza, az adott szóra hivatkozva, ellenzené, sőt a görögöket kísérettel elbocsátaná: az ármányos ember ösztönzéseire Salamon a többi zsákmány felosztásában tett rövidséget

a vezéreknek. Ezek a béke kedvéért elfojtván boszúságukat, hazatértek ¹⁾.

1072.

II.

De a viszály kitörését engedékenyséjük sem akadályozhatta meg. Dukasz Mihály, görög császár, értesülvén Niketász által Gejza nagylelkűségéről, nem sokára követeket intézett hozzá, általuk némi becses ajándékokkal, melyek közt egy korona is létezett ²⁾, barátságának felajánlását küldvén neki. Az álnok Vid most meg ebbe akasztá ármányai hálóját. „Nem látod-e, uram király, mondá neki, hogy a külföld szemében nem te vagy, hanem Gejza a király; őt tisztelik meg követekkel s koronával?“ És midőn Salamont még egyre habozni látná lecsapni bátyjaira, kiket a gonosz ember vezérségüktől óhajtott ismét megfosztatni — „két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben; — sugdosá neki mind untalan, — két király nem lehet egy országban!“

Újabb bel-
viszályok.

Az ármány végre sikerült. A boszúra gyúlt, hiszékeny Salamon azontúl alkalmat keresett cseleket hányni Gejza s testvérei elvesztésére. Hogy mind Gejzát mind Lászlót egyszerre ejtse hatalmába, mit az országban, bátyjainak elővigyázata s pártjaik nagysága miatt bajos lett volna végrehajtani, 1073-ban hadjáratot tervez Nissza ellen, s a vezérekhez rendeletet küld, hogy mindkettejük megjelenjen táborában. De a testvérek sejték az ármányt, s Gejza csak maga ment egy kisdud csapattal, László seregök javával a Nyírségen maradván. Az ármány ekként meggátoltatván, a hadjáratra sem lőn többé nagy kedve Salamonnak, s miután Nissza lakosai becses ajándékok kíséretében békéért könyörögtek, könnyen hajlott kérelmökre. Haza indulván

¹⁾ Turóczy II, Cap. 50. Chron. Budense I. 137. kövv.

²⁾ E koronát utóbb Gejza Sz. István koronájához forrasztatta; s máiglan ez képezi alsó részét a magyar királyság e szent ereklyéjének.

1073.

tehát, Keve vára mellől Gejzát is bántatlanul orestzé haza táborából ¹⁾).

A vezérek azonban, Vid ármányairól mind több híreket vévén, attól tarthatának, hogy miután a csel nem sikerült, a viszály pedig mélyebb gyökeret vert, nyilvánosabbá lett, mintsemhogy abba hagyattatni remélhetnék, Salamon haderővel támad rájuk. Magokat tehát ez ellen is biztosságba óhajtván helyezni, László és Lambert rokonaikhoz, a lengyel és morva fejedelmekhez mentek segedelmet kérni. És szerencséjökre, mert Salamon a nyílt támadásra elhatározva, a karantán herceget két más német úrral hívta be segítségül. A kitörés elkerülhetlennek látszék; de a püspökök orőfeszítéseinek még is sikerült a rokonokat pillanatnyira kiengesztolniök. A főpapok kérelmére a király és Gejza a Dunának Esztorgom alatti szigetén személyesen találkoztak. Kölesönös szemrehányások és mentségek után a béke, Gejza részéről őszintén, de Salamonról csak színlelve, megkötetett. Álnokságát Salamon nyomban elárulta; mert, midőn a szerződés biztosításánl egymásnak kezeseket adnának, és Gejza a maga részéről a váradi püspököt és Vata urat hagyná túsul a király mellett: ez Ernyeit és a cselszövő Videt küldé hasonló minőségben Gejzához. Hogy Salomonnak szándoka ebben nem volt tiszta, Vid pedig gonosz tervekkel mont a vezér udvarába, kitűnt nem sokára. Alig váltak el egymástól a rokonok, Salamon már is a Rábeza folyam felé sietett, elejébe a német hercegeknek, kik minapi felszólítására segélyhadakkal jövének az országba. Gejza erről értesülvén, Ernyeit és Videt a királyhoz visszaküldé, szemrehányásokkal halmozván őt királyi szavának megszögeése miatt. De azon rövid idő is, melyet a vezér közelében töltött, elég volt az ármányos Vidnek arra, hogy Gejza hívei közt is elhintse a meghasonlás magvait. Bikást és Petrúdot, a vezér két dandárának hadnagyait

¹⁾ Turóczy II. Cap. 52. Nicephorus Bryennius 68 lap.

nagy ígéretekkel rávette, hogy ha háborúra kerül a dolog, csapataikkal az ütközetben a királyi zászlók alá partoljanak.

Vid e hírrel visszatérvén, könnyen rábírhatta Salamont, hogy nyomban támadja meg Gejzát. Ezt javasla Marchard karantán herczeg is, ki nem vélte bevárandónak a segílyt, mely külföldről jöhetne a vezér gyámolítására. Salamon tehát a sereggel Szalavárból, hol a német herczegekkel találkozott, azonnal megindult. De talán lelkiismereti furdalások támadtak ismét az ingatag ifjában, hogy most, minden újabb ok nélkül, haddal megy érdemtelen bátyja ellen; talán a körülötte lévő püspökök ingatták meg őt szándokában: midőn seregével Szögszárdon időznék, habozni kezdett, folytassa-e hadjáratát? Vid ezt észrevévén, újabban körülhálózza a királyt. Gondolná meg, ugymond, hogy a háború elkerülhetetlen: ha maga nem, a vezérek fogják azt megkezdeni; ha pedig László és Lambert a külségiilyel, melyért járnak, megérkeznek, nem egy könnyen fogja őket legyőzhetni; holott most Gejzát, ki, mint hallja, az Ingvány erdőkben vadászattal tölti idejét s nem kész a háborúra, könnyen hatalmába ejtheti; mi megtörténvén, testvérei sem merészlendenek bejöni. A király hajlott a gonosz ember tanácsára, s haladék nélkül megindult a hadakkal.

De véletlenül még sem lephette meg Gejzát. Vilmos szögszárdi apát, híve a vezéreknak, kiknek atyja alapította monostorát, s nevezte ki őt is apátnak, láttatlanul tanúja volt Vid ármányos tanácsai s ösztönzéseinek, és nyomban sebes hírnököt intézett Gejzához, tudatván vele, a feje fölött tornyosuló zivatar közel kitörését; majd maga is a hírnök után sietett a vezérhez, hogy őt menekülésre bírja. Gejza ekként a veszélyről értesülvén, sietve összeszedett négy dandárával, bár még kemény hidegek jártak, (történvén ezek 1074-ki februárban), Morvaország felé útnak eredt, elejébe Lászlónak, ki miután Lengyelországban segílyért

1074.

hasztalan járt, sógorához, Otto morva herceghez ment volt azt kérni. De Salamon már a Tiszán túl elérte s ütközetre kényszerítette őt. A harez szerencsétlen kimenetelű lett Gejzára nézve. Az áruló Bikás és Petrud, ígéretük szerint, mindjárt a csata kezdetén három zászlóaljjal átpártoltak a király seregéhez. Gejza hűnek maradt két dandárával nem állhatott ellent a király harmincz dandárának; s bár egyre harcolva, mindjárt az árulás után visszavonult. Szerencséjére, Salamon elfeledte seregének tudtára juttatni a jelt, melyről az az árulókra ráismerhetvén, őket a maga kebelébe fogadná; minek következtében az árulók ellenségnek tekintetvén, hűtlenségük díjául nagy részben levágtak. De míg ezek magukat kétségbeesetten védelmezték, Gejza hadának maradványaival Tokaj felé fordult, s ott a Tisza jegén átkelvén, a további üldözéstől megmenekült.

Gejza mihelyt magát némileg biztosítva látta, házi papját, Fekete Györgyöt, Lászlóhoz, titkárát, Ivánkát pedig Lambert testvéréhez küldé, hogy a történekről őket értesítvén, jöttüket siettetné; maga ez alatt a Mátra alatt Vác felé tartott megmenekült csapatával. László ekkor már rég útban volt Otto morva herceggel s ennek feles hadaival, s Vácznál végre találkozott is bátyjával. Gejza a találkozásnál könnyezve borúlt öcsésének nyakába, s keservesen panaszlá neki, mily veszély érte hadát az árulás miatt. László viszont a győzelem biztos reményével vigasztalá megszomorodott testvérét. E reményt nem kevésbé nevelte az is, hogy a vidékbeli nép, kaszákkal, vasvillákkal, szekerekkel felfegyverkezve, mind nagyobb számmal gyülekezett táborukba.

A magyaródi
ütközet.

Salamon, Lászlónak a morva segélylyel megérkeztéről értesülvén, seregeit a Tiszán szintén átvezette. A becsületes Erneyei sirva kérte a királyt, elégelje meg a kiomlott hazafi vért s béküljön meg bátyjaival. De a gonosz Vid, biztos győzelemmel kecsgettette s tüzelte Salamont; s ez Vid tanácsára hajólva, Magyaród táján táborba szállt.

Gejza és László, Otto sógorukkal s alvezéreikkel tanácsban ültek, meghatározandók a tervet, mely szerint a csatát intézzék. „És míg tanácskoznak — ugymond a hadgyomány — László mennyei jelenésben egy angyalt lát az égből leereszkedni, kezében koronával, melyet az Gejza fejére bocsáta le“. A terv meg lévén határozva, a vezérek Czinkotára vezették hadaikat, úgy hogy csak a mogyoródi hegy választá el őket Salamon seregétől. Másnap mind a két részen készülének az ütközetre; de hirtelen oly sűrű köd bocsátkozott alá, hogy azt itt is, amott is a következő napra halasztották, lovaikat mind a két részről, nehogy véletlenül meglepessenek, az egész éjen át kantárszáraiknál tartván. Másnap, egy pénteken, a király seregeit a hegyen, mely őt az ellentábortól elválasztá, levezette; podgyászszekereit, hogy számra még többnek látszas-ék, a lejtőkön hagyván. László is, miután fogadalmat tőn, hogy, ha Isten fegyvereiknek győzedelmet ad, a csatahelyen Sz. Márton tiszteletére templomot építtet, harezrendbe állítá vitézeit. Ő maga a bihari dandárral a bal-, Otto a morvákkal a jobbszárnyon, Gejza a Lászlóval jött nyitra megyei dandárral a közepén foglalt helyet. A harezrend mögött kilenez csapat hagyatott tartalékul segélyére az azt igénylendő résznek. Midőn a királyi sereg a hegyről eközben leereszkedett, Ernyeiek a vezérek szép rendben álló seregére mutatva, balsejtelemmel mondá az elébb oly dicsekvő, a királyt az ellenség fitymálásával bujtogató, tüzelő Vidnek: „Ezek, látom, nem akarnak futni, hanem győzni vagy halni készülnek, különben nem álltak volna háttal a Dunának.“

László az ütközet előtt a maga zászlait s egyéb hadi jeleit a Gejzácival cserélte fel, hogy ezt a maga hírnevének varázsával nagyobb biztosságba helyezze s bátyjának nem rég vereséget szenvedett zászlait előllobogtatva, magára csalja az ellenséget. Ezután vitézeit fellelkesítendő, azoknak sorait körüllovagolta. Midőn egy bokor mellett ügetne el, lándzsájával rácsapott: s ime, annak nyelén egy hófehér

1074.

hímmenyét fut kebelébe. A vitézek ezt a győzelem biztos előjeléül tekintvén, nagy lelkesedéssel rohantak az ellenségre. Miként László sejté, a király főerejével a Gejzáéinak vélt zászlók ellen intézte a támadást; de midőn ott Gejza helyett Lászlót pillantá meg, megrettenvén, a közepre, Gejza ellen akarta fordítani dandárait. Ámde ez még kedvezőbb helyzetbe hozta Lászlót, ki szárnyának élén, a király dandárait most oldalba foghatá; míg másrésről Gejza is vitézül ellentállott a nyitraiakkal. Es így Gejza elül, László hátul s oldalt iszonyú mészárlást visznek végbe a királynak két tűz közé szorított seregében. A német segélyhad majdnem egy szálig levágotott; de mellette, fájdalom, sok magyarnak is elfolyt a vére. „A németek és csehek mellett az ország vitézi rendének nagy része is halva maradt a csatamezőn“ — ügymond a krónika. — Vid, a királyi sereg balszárnyán, az első közt terült el halva a morvák csapásai alatt. Salamon, látván hadának veszedelmét, Bátor Opos rettegett karja által utat nyitattott magának, és Szigetfőnél a Dunán átkelvén, Mosonyba futott.

A vezérek győzedelemre teljes lőn. A királyi sereg maradványai szerte futamlának. Markhard karantán herceg, és Szemtepolug cseh vezér, súlyosan megsebesülve, fogságba estek. László az ütközet után a csatamezőt körüljárván, keserű könnyekre fakadt a szörnyű vérontás szemléletén. Megpillantván Erneyei holt tetemeit, leszállt lováról, a holtat megölelte, könnyes szemekkel mondván: „Erneyei, te békeszerető! Sajnálom vesztedet, mintha testvéreim voltál volna; mert szíved, tanácsod békére hajlott!“ Meghagyá ezután kíséretének, temessék el őt Váczon tisztességesen. Midőn pedig e gyászos szemlében tovább haladván, Vid holt testét látná a porban, felkiálta: „Sajnálalak téged is Vid, bár örökös ellenségem valál. Vajha élnél s megjavulnál, hogy miként eddig viszályt hintettél, úgy ezentúl a békét hirdetnéd köztünk... Szívedet, mely

vezérségre vágyott, lándzsa fúrta keresztül, fejedet, mely 1074.
koronáért sóvárgott, kard hasítá ketté.“ De őt is eltemet-
tetni parancsolá. A vezérük szavain elkeseredett vitézek
azonban mellét fölmeteszén, annak üregébe és szemeibe
port hintettek, mondván: „Míg éltél kebled és szemeid
soha sem teltek el fénynyel és javakkal; most tehát por
töltse meg azokat ¹⁾.“

¹⁾ Turóczy II, Cap. 52.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király. 1074—1077.

1074.

Utóharcok
Salamonnal.

A vezérek a mogyoródi győzelem után sógorukat, Otto morva herceget nagy ajándékokkal megtisztelvén, hazabocsátották; magok pedig Székesfehérvárra siettek, nem hogy Gejzát királyllyá koronázzák; — mert bár az urak s maga László is ezt óhajtá, a szerény férfiú nem akarta fejére tétetni a koronát, míg él a törvényes király —; hanem hogy az ország s magok védelméről intézkedjenek. Előre látható vala, hogy IV. Henrik a maga nővérenek férjét, sógorát, kivel egy ideig együtt neveltetett, nem fogja elhagyni balsorsában. Gejza tehát mindenekelőtt Fehérvárat s a dunántúli vidék egyéb várait ügyekezett lehetőleg megerősíteni. Ez okból igen alkalmas időben történt rájuk nézve, hogy a besenyők, kik még Zsolt fejedelem által telepítették meg a Fertő táján, a Mosonyban tartózkodó Salamont megtámadni s egyre fárasztani ígérkeztek, ha némi engedményeket, miket rég óta sürgettek, nyernének a vezérektől. Kérelmük teljesítettett, s azóta minduntalan nyakán voltak a szerencsétlen királynak, míg ez őket végre egy csatában keményen meg nem verte ¹⁾.

Salamon, bár éreznie kellett, hogy saját bűne által idézte magára a balsors csapásait, mint az efféle kevély,

¹⁾ Turóczy II, Cap. 53.

heves vérű, könnyelmű embereknel történni szokott, nemcsak magába nem szállt és nem nyújtott kezét a kiengesztelődésre mindig kész bátyjainak, hanem bizton várva sógorának segedelmét, melyért azonnal követet küldött, daczolni akart a végzettel. Különben is heves kedélye még ingerlékenyebb lett. Egy ízben, midőn bánatba merült anyja, Anasztázia királyné őt szelíd szemrehányásokkal figyelmeztetné, hogy mind o baj nem érte volna őt, ha békét javasló anyja intéseit a nagyravágyó Vid tanácsainak elébe teszi vala: annyira megfélekedezett magáról, hogy szentségtörő kezét emelte édes anyjára, őt arczon csapandó, ha karját neje, Judit, idején meg nem ragadja.

Henrik hallván Salamon esetét, annál hajlandóbb volt teljesíteni kérelmét, minthogy ekképen nemcsak befolyást remélt nyerni, régi óhajta szerint, az ország ügyeire, hanem abból tényleges hasznót is látott: Salamon az ország egy részét átengedni ígérte neki, ha általa királyi székébe visszahelyeztetik ¹⁾. Nehogy a vezérek az ország birtokában megerősödjének, még annyi időt sem akart nekik engedni, mennyit egy rendszerinti hadjárat felkészítése igényelt. Némi hadat sietve összegyűjtván, azonnal megindult az ország felé. Már Regensburgig érkezett volt, midőn hírül veszi, hogy Vilmos angol király, a kölni érsek ösztönzéseire a birodalomba készül törni. Megfordult ennél fogva s a Rajna felé sietett hadaival. A pünkösdt (1074-ben) már ismét Maintzban tölté. A mily kedvetlenül vette ennek hírét Salamon: oly nagy öröme vált pár hét múlva, hallania, hogy Vilmos betörése vaklárma volt, s Henrik a maga ügyeinek Lothringenben elvégzése után julius közepére Wormsba váratik. Maga is újabb követeket küldött tehát oda, s még a minapiaknál is nagyobb ígéretekkel ösztönözte őt a segélynek meanel előbbi meghozatalára. Tizenkét kezest állí-

¹⁾ *Magnum ei partem regni sui pollicitus fuerat.* u. m. az egykoru Lambert. 1074. évhez Pertznél: V, 216.

1074.

tott neki, hogy ha általa királyságába visszahelyeztetik, őt hűbérurának vallandja, évi adót fizetend, s hűsége biztosításául hat erős magyar várost eresztend kezére.

A Salamonnal csak két évvel idősebb, huszonnégy esztendőös német király, könnyelmű, indulatos, fénhéjázó, mint sógora, örömmel fogadta ennek ígéreteit; minthogy azonban Gejza s László hadi erejéről hírt vett, nem bízván többé a minap sietve gyűjtött seregében, a birodalom rendeit is hadjáratra szólította. Ezek ugyan még eszökben tarták a király atyjának, III. Henriknek kudarczait, s nem volt nagy kedvök a hadjáratra; de néhányan mégis megjelentek zászlai alatt; minek következtében Henrik megindulván, a Duna balpartján jött be az országba ¹⁾.

Salamon be-
törése.

Gejza, bár a királyi czímet eddigelé minden rábeszélések daczára sem fogadta el: a királyi tiszt gondjait nem vonakodott elvállalni s teljesíteni, testvérileg segítettve mindenben a tevékeny László által. Úgy látták, hasznosabb lesz az országra nézve atyjoknak egykoron oly szép sikerrel koronázott haditervét követve, éhséggel kényszeríteni Henriket a kivonulásra, mint nyílt csatában fogyasztani az országnak az előbbi harezokban úgy is megfogyott vitézi rendét. Miután tehát a német sereg elől mindent, mi embernek s lónak eledelül szolgálhata, eltakarítottak, magok, a német sereg mozgalmait szemmel tartandók, a Duna egy szigetében ütöttek táborn seregökkel.

Mihelyt Henrik a Vág vidékére érkezett, Salamon boszútól égve a nyitrai várkatonaság ellen, melynek dandára a mogyoródi ütközetben egyik főtényezője volt a vezérek fényes győzedelmének, Semptéről három dandárral Nyitra ellen indult, s azt ostromolni kezdé. Bátor Opos, ki még mindig híve maradt, itt is esodáit művelte az erőnek, bátorságnak és vitézségnek; de Salamon még is kénytelen volt elvonulni a vár alól. Visszatérvén Henrik táborába, a

¹⁾ Turóczy II, Cap. 54. Lambertus Heresfeld. i. h. 217.

német urak nem győzték eléggé magasztalni Opos vitézségét. A király látni óhajtá a bajnokot. „Van-e sok ily vitéze Gejzának és Lászlónak?” kérdezé aztán Salamont. Ez nemzeti büszkeségében pillanatra elfeledvén, hogy most, mint hazájának ellensége áll a haza földén, lelkesedve válaszolá: „Van sok, van ennél még jobb is!” „Ha így van, sógor, viszonzá Henrik, ily vitézek ellen nem is foglalod többé vissza az országot!” És nem is volt ezután Henriknek sokáig kedve benmaradni az országban. Eleséget fegyveresei és lovai számára sehol sem találván, serege hamar nagy éhséget szenvedett, minek következtében ragályos nyavalyák tizedelték katonáit, míg végre a tűrhetetlen nélkülözések miatt ezek fellázadván, „minden jelesebb tett nélkül” — ugymond az egykorú német író — kénytelen volt kitakarodni az országból, többé semmi ígéretek által rá nem bírható, hogy Salamont haddal segítse. Haza mentében nővérét Juditot, Salamon nejét, is kivitte az országból ¹⁾.

A fejedelmi testvérek s a nemzet előtt nem maradhatt titokban az, miként lőn az ország függetlensége áruló-jává a megbukott király, hogy a trónt ismét elfoglalhassa. És ezentúl már ennél fogva sem lehetett erre többé reménysége. Még a pápa is, a hatalmas VII. Gergely, ki utóbb Henriket oly mélyen megalázta, s valamennyi királyt a szent szék hűbéresének tekintett, vigasztalás, segély helyett, feddő szavakat intézett hozzá, midőn Salamon, a császárban többé nem bizván, a szentszék védelméért könyörgött. Leszidta őt, hogy hűbérül merészelte Henriknek felajánlani az országot, melyre úgymond, mióta azt István király Sz. Péter alá vetette, az apostoli széknek van fenhatósági joga ²⁾. Gejza iránt ellenben oly kegyességet tanú-

¹⁾ Lambertus Heresfeld. 1074. évhez Pertznél V, 217. Bertholdi Annales 1074. évhez u. o. 277. Turóczy Cap. 54.

²⁾ Ld. e leveleket Katonánál: Hist. Crit. II, 346. kövv. Fejér: Cod. Dipl. I. 421.

1075.

sított Gergely, hozzá intézett leveleiben, hogy általuk a szerény férfiú felbátorítva érezhette magát a királyság elfoglalására. És úgy látszik, végre is leginkább e levelek birták reá Gejzát, hogy miután a közvélemény Salamont az ország függetlenségének elárulása miatt trónvesztettnak nyilatkoztatta, testvérei s az ország rendjeinek sürgetéseire hajólva, magát 1075-ben végre megkoronáztatta ¹⁾.

Azonban, azért-e, mivel talán az Isten kezét látta azon végzettelmes sorsban, mely eddigelé mind azokat sújtotta, kik erőhatalommal jutottak a trón birtokába ²⁾? — vagy azért-e, mivel újabban Gergely pápa leveleinek hangja is igen megváltozott, s ki előbb őt maga bátorítja a trón elfoglalására, most csak azon feltétel alatt látszék őt királynul elismerni hajlandónak, ha a sz. szék hűbérúri felsőségét ő is elismeri ³⁾, mit ismét Gejza tartott nemzet elleni bűnnek: a gyöngéd lelkiismeretű fejedelem nem találta nyugtát a királyi széken. Egy ideig egyházi alapítványokkal ügyekezett elfojtani lelke nyugtalanságát. Tőle vette eredetét Sz. Benedek Garan melletti monostora, melyet gazdagon meg-alapított ⁴⁾. Sokan neki tulajdonítják a váci püspökséget, vagy legalább a székesegyházat is.

E közben Salamon a német királytól segélyt többé nem várhatván, Pozsony és Mosony vidékén ügyekezett

¹⁾ Chron. Poson. Endlicher: Monumenta 56. Magnus rex Coronatur. Gejzának, kit egykoru német írók Jojas-nak, mások meg Jesse-nek is neveztek, *Magnus* kereszt neve is volt.

²⁾ Péter, ki ármánnyal s erőhatalommal jutott a trón birtokába, azt, mint láttuk, szemével együtt elvesztette; Sámuel a trónbitorló, rövid idő múlva életével lakolt; Endre, ki bár jogosan, de mégis erőhatalommal foglalta el a koronát, szintén életével együtt vesztette azt el; Bélát maga az erőszakkal elfoglalt trón összerogyása sebesítette meg halálisan. Mindenesetre különös találkozás az eseményeknek!

³⁾ Gergely levele Gejzához 1075 ápril 14. Katonánál II, 362. Fejér: I, 424.

⁴⁾ Ld. az alapítvány-levelet Praynál: Hierar. I, 333. Fejér: Cod. Dipl. I, 428.

magát fentartani, s ígéretek, csábítások által pártját nevelni. De nehogy e nyugtalankodása az országra újabb zavarokat hozzon, László vezér őt Pozsonyban 1076 folytatában körültáborolta. A vezérnek, úgy látszik nem az volt szándoka, hogy Salamont elfogja vagy még e menhelyéből is kiűzze, hanem az, hogy békére s az országról való lemondásra kényszerítse; s ez lehetett oka, hogy komolyabb ostromot nem intézvén, apróbb csatározásokkal töltötte az időt. Indulata egyébiránt oly kevésé volt ellenséges, hogy miként emléünk mondja: „Salamon katonáit, kik sükségtől kényszerítve hozzá jöttek, fejedelmi bőkezűséggel látta el, s aztán még urokhoz visszatérniök is megengedte ¹⁾.”

Ez alatt Gejzában a püspökök egynémelyike is ápolni kezdé elégületlenségét s kedvetlenségét a királyi széken. A karácsoni ünnepeket 1076-ban Gejza a szögyszárdi monostorban tölté. Kiséretében volt Dezső esztergami érsek is, ki valamint elébb pár ízben helyreállította a békét a rokonok közt, úgy most is azon működék Gejzánál. És valóban beszéde által, melyet az isteni szolgálat alkalmával tartott, annyira meg is indította a király szívét, hogy ez a körülötte levő egyházi s világi uraknak nyomban kijelenté, hogy megbékülni kíván Salamonnal, neki az országot is visszaadván. Követei által, kiket e végett Salamonhoz küldött, valóban meg is kezdte az alkudozást ²⁾. De mielőtt ez eredményre vezetett, Gejza 1077-ki ápril 24-én meghalálozott. Szinadene nejétől az 1078-ban görög császárrá lett Nicephorus Botoniates leányától két fia, Kálmán és Álmos és egy leánya, Zsófia született, elébb Ulrik karantán, aztán Magino szász herczeg hitvese.

¹⁾ Turóczy II, Cap. 55.

²⁾ U. o.

NEGYEDIK KÖNYV.

A NEMZETI SZELLEM EGYBEOLVADÁSA

A KERESZTÉNYSÉGGEL.

ELSŐ FEJEZET.

Szent-László király. 1077—1095.

I.

Ha Szent-István jótévője, Szent-László dicsősége volt nemzetének. Amaz nemzetét Európával kiengesztelte, megbékítette; a veszélyt, melylyel azt a kelletinél tovább üzött harczai kalandok miatt ellene felbőszült európai népek szövetsége fenyegetheté, a keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása által róla elhárította. Emez a hadi hírében megcsökkent, meggyöngült nemzet erejét megszilárdítván, ismét azon fokra emelte, melyről az átalakulás, a hosszú belviszályok s a német befolyás következtében egy időre alásülyedt.

1077.

Miért idegenkedtek őseink a kereszténységtől.

A keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása, miként már fentebb kifejtettük, szükséges volt a magyar népre nézve, hogy az ellene fölingerült Európa többi népeinek egyesült megtámadását magától elhárítsa, s elkerülje a húnok és a várkúnok sorsát, kik, mivel a keresztény Európával azonosodni nem akartak, végre is legyőzettek, megsemmisítettek az ellenök feltámadt népek által.

De oly nagy változás, minőn Szent-István a magyar népet keresztülvezette, nem mehetett végbe a nélkül, hogy egy időre némi gyöngeséget ne terjesztett volna el a nemzet testében. Miként az egyének, úgy a népek állapotában is, legalább ideig-óráig, elgyöngülést okoznak a válságok. Ily válság állott be pedig István alatt. A nép arra kényszerítettett, hogy válják meg összes társadalmi s erkölcsi

1077.

fogalmaitól s eszméitől, minden ősi hiedelmei s hagyományaitól, egész nemzeti szerkezetétől, s újakat tegyen sajátjaivá. A nemzetségi, patriarchális szerkezet helyett rendi szerkezet, — a törzs- és nemzetségfők ősi kormánya helyett a királyi tisztviselők összpontosítottabb igazgatása lépett életbe. A harcziás kalandokat, melyek hajdan a fegyver- s hadgyakorlatokra legjobb alkalmúl szolgáltak, békés foglalkodásoknak kellett felváltani. Az ősi vallás a hősi erőnyeket tette magasztalása fő tárgyává; az új vallás a keresztényi szelidséget, alázatosságot, a világról való lemondást hirdette fő cél gyanánt, mire törekedni az embernek földi hivatása. A nemzeti fogalmak s hagyományok szerint a szilaj erő, vitézség, bajnoki tettek, mindennek mi idegen, megrontása, idegen javak elsajátítása voltak kitűzve eszményképül, melyre a magyar embernek törekednie kell: egészen ellenkező irányt és fogalmakat hirdetett az új vallás. Előbb a harcot, a bajnoki munkával szerezhető martalékot, a sérelem megboszulását, az idegenek feletti győzedelmet s ezek megigazását tűzte ki egyetlen dicső czélul az apa fiának, az előljáró alattvalóinak, az elaggott bajnok a tettevágyó ifjú pezsgő erejének; most a szelidség, a bántalmak megboesátása, az alázatosság, a szerény házi s mezei foglalkodás, a kegyesség tetteinek magasztalása s parancsa hangzott a nép tanítóinak, magának a királynak ajkairól. Az új vallás, a mint azt a nép tökéletlenül felfogta s balul értelmezte, ellentétbe jött a nemzeti geniussal, minek egy időre szükségkép károsak lettek következései. A régi hiedelmek, erkölcsök, szokások szigorú büntetésekkel tilalmaztattak; az újak, melyek a nemzetre parancsoltattak, egyhamar meg nem gyökerezhettek. És míg ezen forrás és átalakulás a fogalmak és erkölcsökben lassúdan végbement, szükségkép lankadásnak kellett beállani a nemzet testében.

A forrás és átalakulás processusát, szerencsétlenségre, igen meghosszabbították a belviszályok, melyek az új rend megszilárdulását, az új tanok meggyökerezését késleltették,

s alkalmat nyújtottak a szenvedélyeknek ki-kitörni, s a nép életében a tiltott régi fogalmak s állapotoknak újra meg újra felszínre merülni; mert bár ezek mindannyiszor ismét elfojtattak, a kedélyek őszintébb és szilárdabb esatlakozását a dolgok új rendéhez megnehezítették.

A nemzeti elgyöngülésnek, mely ezen átalakulási forrásból eredt, világos jele a német befolyás, mely a nemzetre nehezedett. István, hogy a nemzeti élet minden elemeibe lehető, nagyszerű átalakítást mennél előbb szerencsésen keresztül vigye, önmaga nyitott utat ezen befolyásnak, mely különben a körülmények szerint csak céljait mozdíthatá elő; káros az ő országglása alatt semmi tekintetben nem lehetett a nemzetre. Maga több erőt érzett magában, mintsem félhetett volna, hogy e befolyás a nemzet politikai életére, függetlenségére nézve károssá váland. Sógorára, II. Henrik német császárra nézve nem is volt mitől tartania. Bizton megnyithatá tehát országát s adhatott abban kitünőbb hivatalokat a bevándorló német uraknak, kiknek fegyversegedelme csak hasznára válhatott a reformok miatt elégtelen s kezdetben lázongó urak ellen. Minden balkövetkezmény nélkül hívhatta be s nevezhette ki az új püspöki székekre a német papokat és szerzeteseket, kik a térítésben munkaségei lőnek; sőt még politikai dolgokban is éllített tanácsukkal, s az új alkotmány szerint első renddé emelhetette őket az országban, a nélkül hogy félnie kellett volna, miképen velők együtt a külbefolyásnak veszélyes hatást enged a nemzet ügyeiben.

És ha Istvánt oly egyéniségek váltják fel s követik a trónon, melyek az ő erélyével s a nemzeti becsület és függetlenség iránt hasonló magasztos fogalommal és féltékenységgel vannak felruházva: kétséget nem szenved, hogy bár az átalakulás forrongása alatt ideiglen meggyöngült is a nemzeti erő, s bár a szelíd II. Henrik után egy büszke, nagyra-vágyó, hatalmát terjeszteni sovárgó Konrád és III. Henrik ült is a császári trónon: ez még sem vívhatott volna ki magá-

1077.

nak annyi befolyást az országra, mint az a külföldi, bitorló Péter s az utána bekövetkezett belviszályok alatt történt. Például, egy I. Béla, ha István utódává lesz vala, szintugy megőrizte volna a nemzeti függetlenséget III. Henrik ellen, mint megőrzé azt István maga II. Konrád ellen. Egy I. Béla, ha korábban jut a trónra, s azt hosszabb ideig bírhatja, gyorsan befejezte volna a nemzetnek István alatt megkezdett erkölcsi s politikai átalakulását. Tekintve erőteljes egyéniségét, s a keresztény valláshoz való őszinte ragaszkodása mellett nemzeties fogalmait s erkölcsait: bizonyosnak lehet tartani, hogy ő nem csak az új rendet megszilárdította, hanem az átalakulás forrongásában szem elől tévesztett nemzeti irányt is helyreállította volna az erkölcsök és fogalmakban. Szóval bizonyosnak lehet tartani, hogy ő a nemzeti jellem aczélosságát, melyet az átalakulás forrongása meglágyított, rövid időn helyreállítva, ismét a régi hősies, de már keresztényileg bajnoki szellemet tűzte volna ki népében irányul, melyben a keresztény fogalmak mellett haladnia kelljen a magyarnak.

László egyé-
nisége.

Ebben volt is ugyan neki némi érdeme, mennyire azt vezér korában szűkebb hatásköre, király korában rövid országlása engedé: — s épen ezért lett is oly kedvelt, oly népszerű a nemzet előtt a német befolyást visszaidéző bátyja Endre ellenében. A régi nemzeti szellem helyreállításának dicsősége mindazáltal jeles fiai, s ezek közt leginkább Lászlót illeti, ki is épen ez okból maiglan legnépszerűbb királya lett nemzetének. Beune a kereszténység fogalmai s erkölcsai oly szerencsés vegyületben olvadtak össze a nemzeti genius-sal, hogy annyi megaláztatás után, mennyit a belviszályok által felidézett külbefolyás hozott a nemzetre, ő egy magasztos példánykép gyanánt állott a nemzet előtt, világosan mutató, minőnek kelljen lenni a keresztény magyarnak. Még a legenda is, mely szentségét hirdeti, nem egyedül a keresztényi érényeket, hanem ezek mellett egyaránt kitünteti benne azon nemzeti jelleget is, mely miatt oly szeretett és

népszerű lett országában, minő előtte Árpád óta senki, s minő utána Mátyáson kívül senki sem volt királyaink közül. „Mert ő — mond a legenda — gazdag volt szeretetben, bővelkedő türelemben, vidám a kegyességben, teljes a malasztok adományaival, ápolója az igazságnak, pártolója a szemérmetességnek, gyámola az elnyomottaknak, kegyes atyja az árváknak és szűkölködőknek. Az isteni kogyelem őt a természeti adományokban is felül emelte az emberek közönséges értékén: ő ugyanis kézre erős, tekintetre kellemes vala; egész külsején oroszláni erő és méltóság ömlött el; termetére oly magas, hogy vállaitól fogva kilátszott valamennyi közül: az isteni adományok teljességében már külső tekintete is koronára termettnék hirdette őt ¹⁾. Ha István példányképe volt egy középkori keresztény királynak: László példányképe lett egy keresztény lovagias királynak, a középkor lovagiasságának mind a három fő irányában s erényében. Alatta az egyesség s összhangzás a nemzet új institutioi és geniusa, új fogalmai s ősi jelleme közt teljesen helyreállott. A forradalom, melyet a kereszténység előidézett, be lőn fejezve. Ezen megoldást László már mint vezér is előkészítette volt derék testvéreivel; de csak mint király végezte be azt. A közöröm, a köz meglegedés, mely őt, midőn a trónra lépett, üdvözölte, jele volt a kereszténység teljes diadalának, bizonyosága a kereszténység összeolvadásának a nemzet jellemével.

És ily férfiút hogyan is ne tett volna a nemzet elébe a könnyelmű, indulatos, ingatag Salamonnak, ki mióta a német segedelemért nemzete függetlenségét is kész volt IV. Henrik lábaihoz dobni, minden rokonszenvet elvesztett, s a koronára a közvélemény által méltatlannak ítéltetett. Gejza halála után csak egy szó hangzott az országban, az, hogy Lászlót kell királylyá koronázni. És László jobban szerette

¹⁾ Legenda S. Ladislai regis. Endlichernél 237. Acta Sanctor Mens Jun. V. 317. ld. Katonát: Hist. Crit. II, 400.

1077. — nemzetét, mintsemhogy vonakodott volna engedelmeskedni közkívánatának, mely őt, a krónika szerint, szintén kényszerítette átvenni az ország kormányát ¹⁾.

Viszonyai a
pápával.

Midőn azonban László magát erre elhatározta, gyöngéd lelkiismerete szerint azt is kívánta, hogy az ország Salamonnal szerződésre lépjen, melynél fogva ez lemondjon a koronáról. E miatt némelyek szerint nem is koronáztatta volna meg magát mindaddig, míg e szerződés meg nem kötöttet. Mások ellenben, leginkább abból következtetve, hogy őt VII. Gergely pápa mindjárt kormánya elején királynak nevezi ²⁾, azt állítják, hogy a koronázás azonnal trónra léptekor, ama szerződés megkötése előtt végrehajtatott. Ezen állítást magok a körülmények is valószínűbbé teszik az elsőnél. VII. Gergely Gejzához írt leveleiben, bár magát nem fejezi ki egész nyíltsággal, úgy látszik, azt követelte, hogy Gejza a szent szék fenhatóságát az ország felett világosan ismerje el, ettől függesztvén fel némileg a szent szék pártfogását is Salamon ellenében. Gejza halála után nem lehetett kétség, hogy a pápa e követelést László irányában is megújítandja. Ő tehát, nehogy a pápának ilyenmű avatkozásra alkalma legyen, már ennél fogva is hasznosnak láthatá magát azonnal megkoronáztatni. És ha, mint valószínű, csakugyan ez volt az eset, Lászlónak előrelátását már egy pár hónap múlva igazolta a következés. László ugyanis mindjárt trónra léptekor követet küldött a pápához, tudtára adván, „hogy ő a szent széknek mint egyházi hatalomnak, s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának, egész szívből, fiúilag kész engedelmeskedni.“ De a pápa evvel nem elégedett meg, s június 9-kén Nehemias eszter-

¹⁾ Mennyire közös volt e kívánat, mutatják Turóczy krónikásának e túlhalmozott kifejezései: *Eum communi consensu, parili voto, consona voluntate, ad suscipiendum regni gubernacula concorditer elegerunt, imo fere magis affectuosissimis precibus compulerunt.* II. Cap. 56.

²⁾ „*Regem qui inter vos electus est, alloquaris*“ — u. m. a levél Katonánál: II. 395.

gami érsekhez intézett levelében ezt ekként utasítja: 1079.
 „Egyébiránt intünk, hogy a királyt, ki köztetek választott, püspök társaiddal s az ország főbbjeivel szólítsd meg. tudtára adván és tanácsolván neki, hogy világosabban fejezze ki alkalmas követei által a maga akaratát s az apostoli szék iránt köteles buzgalmát. Így fog azután megtörténni, hogy mi a mindenható Isten és sz. Péter apostolfőnek tiszteletére, neki kegyelmesen válaszoljunk, és őt a maga s az egész ország hasznára az apostoli szék tekintélye által minden szeretettel és jóakarattal pártoljuk“ ¹⁾). László azonban erről az egyház iránti buzgalma mellett sem akart tudni, és sem követeket, sem nyilatkozatot nem küldött neki a szent szék fenhatóságának elismerése iránt. bár őt a pápa 1079 tavaszán hozzá intézett levelében azért újra is sürgette ²⁾).

VII. Gergely kétségkívül a magyar püspökök és saját követei által is értesülvén, hogy itt nem egy IV. Henrikkel, hanem oly férfúval van dolga, ki az egyház iránti buzgó ragaszkodása mellett király is a szó teljes értelmében, nem háborgatta tovább őt követeléseivel. Sőt, miután erélyéről s önállásáról ekként eléggé meggyőződött, s érezte hogy itt a magáéhoz hasonló jellemre akadt, még azt is hallgatással tűrte, hogy László az egyházból kiátkozott, népétől elűzött Boleszláv lengyel királyt vendégszeretőleg befogadta.

Mi e Boleszlávot illeti, ő, ugyanaz ki mind Bélának Endre ellen, mind Gejzának s Lászlónak Salamon ellen segedelmet nyújtott, — egy alkalommal annyira felindult Szaniszló krakói püspök ellen, hogy őt 1079-ben saját kezével szúrta le a templomban. VII. Gergely, az egyházi hatalom e rettenhetetlen bajnoka, a tényről értesülvén, a segedelmet a keresztények közönségéből kiátkozta s az isteni szolgálatot országában mind addig betiltotta, míg őt a nép

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. 404. kövv.

1080.

maga el nem üzné kebeléből. Boleszláv egy ideig daczolt az egyházi átokkal; de 1080-ban annyira elágazott az élete ellen szőtt összeesküvés, hogy végre kénytelennek látta magát Mesko fiával együtt magyar földre menekülni. László a legszivesebb vendégszeretettel fogadta a rokont és unokatestvért ¹⁾; ki azonban, némelyek szerint bánatában, mások szerint betegség következtében, megőrülván, a következő évben önmaga vetett véget életének, Lászlóra bízván kiskorú fia neveltetését ²⁾. A jeles fiú érdekében, ki Lászlónak ráfordított gondjaiért sok örömet szerzett, következő évben hadjáratot is intézett a király Lengyelországba. Miután Krakót három napi vívás után megvette, a lengyelek a kruszviezei kerületet engedték át pártfogoltjának. De Mesko herceg nem sokára, mint mondják méreg által, meghalálozott. ³⁾.

E közben a püspökök folyton munkálkodtak a László és Salamon közti béke megkötésén. Salamon, ha már az országot vissza nem nyerhetné, annak legalább egy részét kívánta bírni. De ebben László s a rendek, kik Salamon ingatag, nyugtalan jellemét ismerték, s alkalmat neki újabb zavarok támasztására adni nem akartak, megegyezni egyáltalában nem voltak hajlandók. Az alkudozás e miatt egészen 1081-ig húzódott, midőn aztán Salamon, látván, hogy során többé nem fordíthat, megegyezni látszott abban, mit neki László ígért, hogy királyi módon látassék el a szükséges költségekkel ⁴⁾.

Salamon
fogsága.

De Salamon lelkét az elvesztett hatalom utáni vágy nem hagyá nyugodni; s már a következő évben eseleket

¹⁾ Boleszláv atyja. Kázmér, testvére volt Richesának, László anyjának.

²⁾ Chron. Polon. Pertznél: Script. IX. Lib. I. Cap. 28. Cromer: Rer. Polon. Lib. IV. p. 90. Dlugoss: Hist. Polon. Lib. III, 284. kövv.

³⁾ Turóczy II. Cap. 58. Dlugoss. Lib. IV, 304.

⁴⁾ Chron. Poson. Endlichernél I. 56. Egy XII. századbeli krónika Schiernél: Reginae Hung. I. 80. Turóczy: II. Cap. 56.

kezde háynyi László élete ellen. De a másnak ásott verembe, — úgymond a krónika — maga esett bele. László értesülésén fondorlatairól őt elfogatta s Visegrád várában azon tágas toronyba zárátá, melynek romjai maiglan Salamon tornyának neveztetnek ¹⁾. Itt tespedett aztán a megbukott király egy egész évig.

1083.

1083-ban ünnepet ült a magyar nemzet. VII. Gergely pápa egy római zsinatban Istvánt, a magyarok első királyát és Imre fiát a szentek sorába igtatta. Hamvaik fölvételét László az egyházi s világi urak jelenlétében, augusztus 20-kán fényes szertartással készült megülni. A legenda szerint egy csoda következteben, — mert a sírkövet fel-emelni semmi erőlködéssel nem lehetett, míg Salamon börtönében volt, — valószínűleg a jelenvolt püspökök kérelmére, László a nagy napra Salamont is szabadon bocsáttatá, ki aztán szintén részt vett az ünnepélyben. A testek fölvételén, Sz. István jobb keze, melylyel életében népére annyi áldást hintett, hamvai közt épségben találtatott, s maiglan tiszteletben tartott első ereklvéjévé lön a magyar kereszténységnek ²⁾. László ntóbb a szent kéz őrizetére a róla nevezett sz. jóbi apátságot alapította.

Salamon csak kevés ideig tőrhetette nyugton elvesztett hatalmának emlékeit; 1084-ben a királyi udvarból titkon, vagy mint mások mondják, László megegyeztével, távozván, Judit nejét kereste föl Regensburgban, talán még IV. Henriktől is remélve segedelmet országának visszaszerzésére. De a büszke nőnek már nem kellett a megbukott király: Henriket pedig eléggé elfoglalták saját bajai. A nyugtalan férfiú tehát Moldvába bujdosott a kúnokhoz, s Kutesk vezéröknek ígéretet tön, hogy leányát nőül veszi, magának Erdélyt adja díjul, ha őt királyságába visszasegíti.

1084.

¹⁾ Turóczy. U. o.

²⁾ Hartvicus: Vita S. Stephan. Cap. 22. Endlichernél 186. Turóczy II, Cap. 56.

1086.

Kutesk hajlott az ajánlatra. 1086-ban egy nagy sereggel Mármaros megyénél az országba tört, s tűzzel vassal pusztítva, Munkácsig haladt. De László itt útját állván, seregét egy véres ütközetben széjjelszórta. „Kutesk és Salamon, — úgymond a krónika — mint a sólyom körmeiből megszabadult szárnyasok, csak tollaikat veszítve menekülhettek meg. Nem volt szerencsésebb Salamon a besenyőknél sem, kikkel utóbb Czelgu vezérük kíséretében Görögországba tört. Igen valószínű, hogy Czelguval együtt ő is ezen hadjáratban találta halálát ¹⁾. Honi emlékeink szerint azonban e hadjárat után mint bűnbánó zarándok élt, s egy ízben, koldusként László udvarában is láttatott; de megismertetvén rögtön eltűnt, s azontúl Istriában, Pola városa mellett mint vezeklő remete mult ki az életből ²⁾.

II.

1087

László megszabadulván Salamontól, mindenekelőtt az egyházi szakadás megszüntetésére fordítá gondjait. E szakadás onnan eredt, hogy VII. Gergely halála után IV. Henrik német király a törvényesen megválasztott III. Victor pápának a maga által választott III. Kelement állítá ellenébe. László e végett 1087-ben követeket küldött a birodalmi gyűlésre s húszezer fegyverest ajánlott IV. Henrik ellen, ha őt a birodalom haddal akarná kényszeríteni, hogy az ellenpápa támoogatásával felhagyjon ³⁾. A hadjárat azonban nem valósult. Ha Turóczy krónikásának hihetünk, a német birodalmi rendek Hermann ellenkirály halála után 1088-ban Lászlót kínálták volna meg a császári koronával, mit azonban ő el nem fogadott ⁴⁾.

¹⁾ Igy Annalista Saxo 1087. évhez Pertznél: SS. VI. és Berthold Constant. u. a. évhez, Pertznél: V.

²⁾ Kézai II. Cap. 4. Endlicher 117. Turóczy II. Cap. 56.

³⁾ Berthold. Constancius. Pertznél: SS. V. 279.

⁴⁾ Turóczy. II. Cap. 59. De erről mitsem tudnak a birodalmi évkönyvek.

Tudjuk, hogy I. Béla király, László atyja, Ilona leányát Zvoimir horvát főnöknek adta hitvesül s vele együtt hozományul Tótországot, mely a Dráva és Száva közt terült el. Zvoimir, III. Cresimir Horvát- és Dalmátország fejedelmének halála után e tartományok vezérévé, majd 1076-ban, a magyar királyi házzal való rokonságánál fogva, Gergely pápa helybenhagyásával, királyává levén, tizennyolez évi országlása után, 1089-ben magtalanul halt el. Egy István nevű úr, ki magát Cresimir utódának mondá, pártja segedelmével két évig bitorolta a királyi trónt, Ilona királynét, László testvérét, kit a horvát okmányok Lepa, az az szép melléknéven is hívnak, az ország egy részének birtokára szorítván. Két évig küzdött az özvegy királyné a különben sem népszerű Istvánnal az ország birtokáért, midőn végre ez is meghalálozván, s maga is megunván az országában eláradt zavarokat, számos urak megegyeztével Lászlót azok lecsilapítására segítségül hívta.

Kivánt alkalom volt ez Lászlónak érvényesíteni a magyar korona jogait nem csak az Ilonával jegybérül adott tartományra, hanem egész Horvátországra is, mely hajdan, a vezérek korában szintén meghódolt a magyar fegyvernek, de a 955-ki augsburgi ütközet után elszakadván, részben a görög császárok, részben (a tengerpart és szigetek) Velence felsősége alatt, saját fejedelmei által kormányoztatott. László tehát Álmos herceg unokaöccse kíséretében seregével haladék nélkül átkelt a Dráván, s miután Tótországot birtokába vette, az úgynevezett Vashavasok felé indítá táborát, mert a horvát urak közül néhányan vonakodtak magukat alája vetniök. De miután őket több csatában legyőzte, számos váraikat elfoglalta, a tulajdonképeni Horvátország is hódolt a győzőnek. Mielőtt innen a tengerparti vidékre, Dalmátiába vinné át győzedelmes fegyvereit, s annak birtokáért a görög birodalommal és Velenczével háborúba ereszkednék, szükségesnek látta, a meghódolt két tartományban a hosszú zavargások által felforgatott rendet

1089

Horvátország
elfoglalása.

1089.

helyreállítani, s uralmát azokban megerősíteni. E végett kiterjeszté rájuk a magyar kormányserkezetet s alkotmányos törvényeket; a zsúpánságok helyett megyéket alkotott s azok igazgatására főispánokat választott. A gyöngye lábön talált keresztény hitvallás szilárdítására Zágrábban püspökséget alapított ¹⁾.

A kúnok
betörése.

Mig ekként László a Dráván túl koronája jogainak helyreállításában fáradozott, hírül veszi, hogy ismét rabló hadak törtek be országába s Erdélyt pusztítják. Felhagyván tehát minden további szándékaival Dalmátország meghódoltatása iránt, Álmost Horvátország vezérévé nevezte, s maga a rablók ellen sietett hadaival. Az ellenség ismét a Moldvában tanyázó kúnok valának, kik Kopules vezérök alatt szövetkezve besenyő törzsökökkel, miután Erdélyt bebarangolták s Bihar- és Békés megyéket is felpredálták, a Maroson átkelvén, foglyokkal és zsákmánynyal megrakodva készültek kitakarodni az országból, midőn őket László a Temes folyamnál utólte. László gyors megtámadásban remélve szerenését, rövid pihenés után, maga ragadta kezébe a vérszinű királyi zászlót, s a jóval számosabb ellenséget megrohanván, egy véres csatában megverte. A kúnhad, miután Kopules népe színével elesett, kegyelemre adta meg magát. Mondják, hogy a kalandorok közül csak egy menekült volna meg, társai veszedelmét honosainak hírül viendő. A foglyoknak László csak a kereszténység fölvétele vagy szolgaság közt adott választást; s miután azok az első választották, a Tisza és Zagyva közt, a mai Jászságban telepítette meg őket ²⁾.

¹⁾ Tamás spatatói főesperes Cap. 17. Schwandtner: III, 556. Turóczy Cap. 56. Kerchelich: Histor. Episcopat. Zágráb. I. 18. A püspökség megalapítása Fejér: Cod. Dipl. III. 1, 210.

²⁾ Turóczy II. Cap. 57. Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 17. A legenda ezen hadjáratról több csodáit jegyzi föl Sz. Lászlónak. Midőn hada, fáradoalmas menetek után az ellenséget utólte, éhségtől, szomjúságtól kínoztatván, táplálatért kiáltozott. A király, ki

Azonban a honmaradtak fenyegetve követelték fogolytársaik elbocsáttatását, s midőn tagadó választ vettek, az Aldunánál ismét betörni készülének. De most megelőzte őket László. A vaskapunál rájuk ütött, seregüket szétverte, Ákos vezérüket párviadalban megölte; s ekként betöréseiktől sok időre megmentette az országot ¹⁾.

1090.

De e kettős győzelemmel sem elégedett meg László. Hogy a kúnok, besenyők annyiszor háborgatták az ország keleti részeit, jobbára az oroszok valának okai, kik e rabló csapatoknak, hogy tőlök magok meneküljenek, a Fekete-tenger északi vidékeiről is szabad átmenetet engedtek tartományaikon. László tehát, az oroszokkal is akarván éreztetni fegyvere hatalmát, hadaival Oroszországban termett. De a ruthenek, midőn magukat általa szorongattatni éreznék, kegyelméhez folyamodtak, mit tőlök aztán nem is tagadt meg a kegyelmes király ²⁾.

1091.

III.

Az ország határain a béke s biztosság ekként helyre állítva minden felől; de bent a törvényes rend még nem felelt meg László kívánatainak: az ősvallásnak, bár titkon, még mindig számos követői voltak a nép között; s a rablá-

Országgyűlések. Új törvények.

épén imádságban volt elmerülve, a zajra föleszmélvén, vitézeit a közel segély reményével kezdé vigasztalni. S íme még be sem végezte beszédét, midőn szarvasok és bivalyok egész csordája vonúl keresztül az éhezők táborán, mintegy önként ajánlkozva eledelül. Szomjuk enyhítésére pedig, mint egykoron Mózes, pálcájával nyitott forrást egy kősziklában. Az ütközet alatt a kúnok, hogy a magyarok figyelmét magukról a zsákmányra vonják, sok aranyat s ezüstöt hánytak el előttük; de ezeket, úgymond a legenda, László csodatevő ereje mind kövekké változtatta; s vitézei ennek következtében el sem álltak az ellenség üldözésétől. Legenda S. Ladisl. Cap. 6. Endlichernél 239. Pelbart: Sermo de S. Ladisl. Katonánál: Hist. Crit. 2. 550.

¹⁾ Turóczy II, Cap. 57.

²⁾ U. o. 58.

1092.

sok és országok is lábra kaptak, míg a királyt hadjáratai távol tartották. László tehát, Oroszországból hazatérvén, Szabolcsban megállapodott s 1092-ben ott nagy országgyűlést tartott. A gyűlések közül, melyeket László országglata idejében kétséggel több ízben tartott, csak ezen egynek tudjuk idejét, s ez is, bár azon a püspökökön s apátokon kívül az ország minden nagyjai, sőt a nép közül is számosan jelen voltak, inkább egyházi zsinatnak, mint polgári országgyűlésnek nevezhető, mert végzései egypár ponton kívül mind egyházi, vagy legalább akkoron az egyházi hatóság körébe tartozó tárgyakkal foglalkoznak. A szabolcsin kívül még azon egy gyűlésnek tudjuk a helyét, mely Pannonhegyén, hihetőleg László első kormányéveiben tartatott, s melyről magok a jelenvolt országnagyok akként nyilatkoznak, hogy ott arról tanácskoztak légyen, „miképen lehessen meggátolni a rossz emberek ügyekezését s jó karba állítani a nemzet ügyeit“ ¹⁾.

Mielőtt László dicső országglatának végidejét elbeszelnék, vessünk egy pillanatot e gyűlésekre s azok végzéseire, mert azokból legjobban megismerhetjük belkormányának szellemét. László, mint tudjuk, egyike volt legnépszerűbb királyainknak. És ha szívesen megengedjük is, hogy e népszerűséget leginkább ama magasztos, lovagias jelleme —, mely minden tetteiről visszatükrözik, ama kitűnő hadvezéri tulajdonai —, melyek őt népe szemében dicsfénnyel övezték, s végre ama hatás szerezte neki, melynél fogva a maga nagyszerű egyéniségében a keresztény vallást a nemzet szellemével, hajlamaival, erkölcsével összhangzásba hozta, az egységet a királyság s a nemzet közt helyreállította: kétséget mindazáltal nem szenved, hogy az elszámolt okokhoz, melyekből népszerűsége származott, még beligazgatásának érdemeit is hozzá kell adnunk.

¹⁾ S. Ladisl. Decret. Lib. II. Cap. 1

Hagyományainkban, a krónikák s legendákban, melyek Sz. László életét tárgyalják, egynémít följegyezve találunk ezen beligazgatás viszonyairól s a modorról, melyvel abban eljárni szokott a dicsőített király. Olvassuk ezekben, hogy László „a szenvedőket megvigasztalta, az elnyomottakat gyámolította, atyja volt az árváknak, szegényeknek“. Olvassuk továbbá, hogy „kegyes volt nemzete iránt, könyörületes az ügyefogyottak —, bőkezű az alattvalók iránt, előrelátó, gondos a tanácsban, igazmondó a beszédben, szavatarató az ígéletben, igazságos az ítéletben, szelíd a fenytetésben; a törvényszékeken nem annyira ítélni, mint megítéltetni félt, s magát még inkább érezte sujtatni az ítélet által, mint azokat, kiket megítélt; miért is az igazság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelvén, olyannak mutatta magát alattvalói iránt, hogy ezek inkább szeretnék őt, mint rettegnének tőle“; ... miért is a népben nem volt más neve, mint „a kegyes király“ ¹⁾.

A nép mindig az igazság mértékéről, a melyben az neki kiszolgáltatik, szokta megítélni, magasztalni vagy gyalázni kormányzóit. Legyen a kormány bár mily szigorú; de legyen igazságos, és áldatni fog a nép által. Ez volt Lászlónak is fő érdeme a beligazgatásban. Miként Nagy-Mátyás, úgy Szent László is kormányának szigorú igazgatszolgáltatása által vívta ki magának leginkább a nép szeretetét. Törvényei, melyek három törvénykönyvében hozzánk eljutottak, rendkívüli szigort lehelnek ugyan, de tanúskodnak egyszersmind arról is, hogy ugyanazon szigor kicsinyre és nagyra, hatalmasra és szegényre egyaránt kiterjesztetett; alatta senki sem panaszkodhatott, hogy az igazság kiszolgáltatásában személyválogatás történt, jogos keresetében személyes tekintet miatt rövidséget szenvedett.

A belviszályok és zavargások alatt, melyek Sz. István halála óta kevés szünetekkel majdnem negyven évig hábor-

¹⁾ Legenda S. Ladisl. Endlichernél 237. és köv.

gatták az országot, a hatalmaskodás, rablás, orzás annyira eláradt, hogy a személy- s kivált a vagyonbiztosság csaknem egészen eltűnt a nép mindennapi életében. Még azok is, kiknek a rend és biztonság fentartása kötelességökben állott, bírák, tisztviselők, határőrök, sokféleképen vádoltathattak a bűnrészségről, a tulajdoni jog és igazság megsértéséről. És ebben fekszik oka Sz. László törvényei szigorának. Midőn kormányra lépett, kétségkívül mindjárt e mélyen gyökerező, s magát az állam lételét fenyegető bajnak orvoslátát tűzte ki egyik fő feladatává a Pannónhalmán tartott országgyűlésen. Mivel az erőszakos hatalmaskodást, a rablást és orzást, a nemesek, az urak és a papok rendében is elterjedve tapasztalta, mindenekelőtt megesküdtetett az összegyűlt rendeket, hogy az alkotandó törvényeket egyenlő szigorral fogják végrehajtani és hajtatni a bűnösön, bár mily rendű s rangú legyen az, és bárcsak egy tyúk árát tenné is az elrablott vagy elorzott vagyon; és sem magas születés, sem rokonság miatt, ha bár saját gyermekök volna is, nem fogják azt védelmezni s róla elfordítani az igazság sújtó kezét. Kire a rablás bebizonyúl, ha szabadember, halállal bűnhődjék. Ha mindazáltal elfogatása előtt a templomban, vagy a király udvarában, vagy a püspök lábainál menhelyet keresne, élete ugyan kegyelmet nyerjen, de javai koboztassanak el, maga rabszolga gyanánt adassék el a külföldre, vagy szeme világától fosztassék meg, s vele együtt még gyermekei is szolgaságba vettessenek, ha tíz évesnél idősebbek. (Decr. II. 1. 10. b.) Ha a rabló vagy orv szolga, első esetben orrát veszítse, másodikban halállal lakoljon (II. 2.). Szabad legyen pedig mindenkinek mindenütt nyomozást intézni s mindenkit elfogni s megkötözni, ki rablásról vagy orzásról gyanúba esik, föltéve, hogy őt legfőlebb negyed nap alatt az igazságnak átszolgáltassa. Ki mást a rabló és orv nyomozásában s elfogásában meggátolna, ha bár főispán lenne is, ötvenöt penza bírságában marasztaltassék el. (II. 3. 5. III. 9.) A bíró, ki a bűnösnek bebizonyult egyénen

e törvényeket végre nem hajtja, gyermekein kívül minde-
nét elvesztve, rabszolga gyanánt adassék el. És hogy még a
szülék és rokonok is indíttatva érezzék magukat a bűnös
rokon feladására, ez esetben a törvény szigora akként mó-
dosítottatott, hogy halál helyett a közember száműzessék, a
nemes börtönnel lakoljon, ha szüleitől vagy rokonaitól ada-
tik át az igazság kezébe. (II. 6. 9.) Nehogy az elrablott
javakon kereskedés útján lehessen túladni, a vásárokon
kívül minden adás-vevés az orzás bünsúlya alatt tilos. A
vásárokon pedig a helység bírása s a vámtiszt előtt köttes-
senek minden szerződések. (II. 7.) Ugyanezen okból a lo-
vakkal és ökrökkel való kereskedés a határszéleken teljesen
eltiltatott; egyes esetekben a királytól magától lehetett reá
engedelmet nyerni. A határszéli főispánok, kik ily keres-
kedést a határszéleken a király különös feljogosítása nélkül
megengednek, hivatalukat veszítsék; a határőrök, akár tisz-
tek akár közemberek, kik ily kereskedést titkon elősegíte-
nek, javaik és szabadságuktól fosztassanak meg. (II. 13. 14.
15. 16.)

És hogy e törvények mennél előbb és szigorúbban
nyerjenek végrehajtást, végeztetett: hogy a király minden
megyébe és városba hírnököket, biztosokat küldjön, kik a
várjobbágyok századosait és tizedeseit valamennyi alatt-
valóikkal összegyűjtván, hagyják meg nekik, hogy jelentsék
fel mind azokat, kik rablásról s orzásról gyanúsak. Ezek
aztán mindnyájan vizsgálat alá vettessenek. Továbbá,
ugyanazon biztosok tudják meg az uraktól és a néptől,
nincs-e a vidéken valamely helység, mely e bűn miatt ros-
z hírben áll? És ha nekik ily helység kimutattatik, a hely-
színén megjelenvén, adják elő a lakosoknak, miképen az
ország nagyjai megesküdtek, hogy a rablást s orzást tűrni,
eltitkolni nem fogják, és szorítsák őket hasonló esküre; s
aztán adassák ki magoknak a gyanúsokat. Ha pedig így
czelt nem érnek, osszák fel a lakosokat tizenként, s minden
tizért egyet vessenek istenitélet, azaz: izzó vas- vagy forró

1092.

víz-próba alá, hol három alkalmas, esküdt tanúnak kellett kimondani a *bűnös*-t, vagy *ártatlan*-t. Ha ez mentőleg üt ki, föl legyen mentve mind a tíz, ha terhelőleg, valamennyien bűnnyomozás alá vettessenek (III. 1.). És hogy a helységbeliek az eskü szentségén felül még önérték által is indíttassanak a bűnösök megnevezésére, ezek elkobzott vagyonának negyede köztök osztassék fel, három negyede a királyi fiscust illetvén (II. 4.). A ki mást lólopáson kap, a bűnöst a birónak átszolgáltattván, a lovat magának tarthatja (III. 14.). A papi rendű ha ludat, tyúkot, almát, vagy más ilyféle csekélységet lop, előljárójától vesszőztessék meg s kárpótlásra szoríttassék; nagyobb dolgok lopásában bűnös a püspök által a papi rendből kitaszíttatván, a világiak ítélete alá esik (II. 11.). A tolvajnő orrát veszítse s adassék el, megfösztatván minden személyes vagyonától; özvegy asszony egyik szemét és vagyonát veszítse, kivéve azon részt, mely gyermekeit illeti; hajadon örök szolgaságra adassék el (III. 6. 7.). A ki rablóval, tolvajjal társalogni találtatott, ötvenöt penza birságával bűnhődjék (III. 19.). És ezen szigorú büntetés mind azokra rendeltetett alkalmaztatni, kik tíz denárt érő vagy drágább vagyont rablottak vagy orzottak. Kisebb értékű dolgokért egyik szem kitolása és Sz. István törvényeinek alkalmazása rendeltetett. A bűnöst mindig azon bíró elébe kellett vinni, kinek hatósága körében elfogatott (III. 20.).

Miként látjuk, e törvények míg egy részről a kort tüntetik szemünk elébe, a birtok szentségének tekintetében igen megromlott erkölcsökkel, más részről tanúi a buzgalomnak és szigornak is, melylyel László népe erkölcsait javítani, a köz jólétet, vagyonbátorságot előmozdítani ügykezett. Kapcsolatban e törvényekkel a jogkerítők ¹⁾ tiszte is újonnan szabályoztatott, meghagyatván nekik, hogy a mi

¹⁾ Katona (II, 653) ezeket Jockergech-nek, Endlicher (Monum. 345) helyesebben Joccerydéek, azaz jogkerítőknek írja.

bitang, úrtalan marhát összeszedhetnek, azt a megye fővárosába gyűjtsék össze, s annak számára a külvárosban külön ólakat építtessenek. Rendeltetett továbbá, hogy e bitang marha ezen ólakban tartassék Sz. Márton napjától Sz. György-, s ettől kezdve Sz. Mihály-napig. Ha e határnapokig a marha tulajdonosa nem jelenkeznék, a bitang marha osztassék fel. Mindenekelőtt vegye ki belőle a maga tizedét a püspök; aztán kétharmada a királyi pristaldusé, egyharmada a főispáné legyen. Külön jogkerítői voltak pedig minden megyében a királynak s a főispánnak, kik ha az előkerített bitang marha egy részét elrejtteni vagy kéz alatt eladni találtattak, mind magok, mind azok, kik tőlök valamit vettek, tizenkétszer annyit köteleztettek visszaadni (III. 13.).

László törvényeinek csak töredékeit birjuk. De ezekben az említetteken kívül még egyebek is foglaltatnak, melyek részint más polgári bűnökre szabnak büntetést, részint a közigazgatás közlönyeit szabályozzák.

Az elsők közt a gyilkosokra nézve rendeltetett, hogy maga a bűnös, királyi ítélet alá esendő, börtönbe zárassék; minden ingó s ingatlan javai pedig elkoboztatván, azoknak kétharmada a meggyilkolt rokonainak, egyharmada a gyilkos nejének s gyermekeinek jusson. Ha vagyona 110 penzáznál kevesebbre megy, szabadságával is lakoljon (II. 8.). Ha valamely nemes vagy vitéz (úr vagy köznemes) más nemes házára tör s ott hatalmaskodik, nejét megveri: gazdagabb lévén, javait veszítse, melyeknek kétharmada a megsértett félé, egyharmada a bűnös hitvesé s gyermekeié legyen; ha pedig szegény, ostoroztassék meg s adassék el szolgává. Bűnrészesei, ha szolgák, hasonlókép bűnhődjenek; ha szabadok, 55 byzanci aranyon váltsák meg magokat (II. 10 a.). A ki más szolgáját letartóztatja, ha úr, 55 —, ha bérbirtokos (szolgálatban lévő), 25 —, ha paraszt 5 penza kétszeres birságában marasztaltassék el (III. 22.). A hamis bíró a

1092.

kárt kétszeresen térítse meg s ezenfelül bírságot fizessen. A hanyag bíró, ki a pert harmincz napnál tovább halasztja, lakoljon (III. 24. 25.).

A közigazgatás organumai tekintetében is főleg az igazság szigorú kiszolgáltatására irányzá László legtöbb törvényeit: legalább ezen irányúakon kívül alig jutott egyéb reánk. A nádornak köteleességévé tétetett, hogy midőn a királyi udvarból saját jószágaira távozik, a király és hivatala pecsétjét helyettesének adja át, hogy valamint csak egy a király udvara, pecsétje is egy legyen. Jószágain levén, senkire sem küldhet pecsétet, azaz, senkit sem idézhet maga elébe; de a király udvarnokait, vagy a kik önként folyamodnak hozzá, szabad megítélnie. Ez ellen vétvén, 55 penza bírságot fizet. Hasonló büntetés éri Lambert vezér tisztviselőit, ha a hatóságuk alá nem tartozók fölött mondanak ítéletet (III. 3.). A maga hatáskörében mindenkit megidézhet bármely bíró, kivéve a papokat, főispánokat és királyi bérbirtokosokat (comites III. 26.). És a ki vévén a királyi idéző pecsétet, meg nem jelenik, azon felül, hogy ügyét veszti, annyiszor mennyiszor öt penzát —, más bíró pecsétjére meg nem jelenő 100 pénzt ¹⁾ fizet (I. 43.).

A futárok, kiket a király a megyékbe küld, bár ki lovát is maguk alá vehetik, hogy a királyi rendelet késedelmet ne szenvedjen, kivéve a papokét és azokét kik templomba, vagy vásárra, vagy a püspök és főispán udvarába mennek. De a harmadik helységből köteles a lovat visszaküldeni. A ki a futárt megveri ötven —, a ki kantárát elveszi 10 penza bírságot fizet (III. 29.). A lefolyt vizsályok alatt a megyék és határok őrei, az úgynevezett *űzbégek* ²⁾

¹⁾ Ebből látjuk, hogy egy penza többet tett 100 pénznél, de értékét nem ismerjük.

²⁾ Űzbég, valamely alárendelt hivatalnokot, kormányzolgát jelentett, mint a *bég* szó mutatja. A magyarok, mint tudjuk, Pannoniába költöztek előtt, dontói hazájokban, a kozárok szomszédjai és szövetség-

kik, szintén a közigazgatás szolgálói, a rend fentartására köteleztettek, nagy részben széteszlottak, más hivatalok és szolgálatokba szelődtek el. Ezek tiszte leginkább a vagyon és az ország biztosságára való örködés lévén, László ezeket is újonnan helyreállította. Már I. Béla és Endre királyok is kiterjesztették ezekre figyelmöket, egy bíró által, ki *sarczos*¹⁾ czímet viselt, iratván össze őket. Azóta sokan hiányzottak a lajstromból, városokban vagy az uraknál keresvén jövedelmesb vagy kényelmesb szolgálatot. László ezek tekintetében most azt rendelte, hogy a királyi biztosok, kik, mint említők, a rablások és orzások megszüntetése végett a megyékbe küldettek, a püspökök, főispánok és nemesek udvaraiban hirdessék ki, hogy mind azon öröket és üzbégeket, kiket bármi okuál fogva magoknál tartóztatnak, a legközelebbi Nagyboldogasszony-napra a király udvarába küldjék, hogy azok ügye ott megvizsgáltassék (III. 2.).

Mind ezen s egyéb törvények pedig egyaránt kötelezték az ország minden rendű s rangú polgárát. A ki e végzéseknél nem engedelmeskedett, ha püspök volt, a király ítéletére bízott, ha főispán, megyéjét —, ha százados, tiszttét vesztette, s e fölött ötvenöt penza birságban marasztaltatott el; hasonló büntetés érte a nemest is, ki szolgálatban nem létezett (III. 15.).

E törvények, igaz, rendkívül szigorúaknak látszanak; de az eláradt rablásokat s orzásokat szelídebb módon elfojtani, a tulajdon szentségét, mi nélkül az államban jólét és haladás nem is képzelhető, helyreállítani, nem látszék lehet-

ges társai voltak. A kozárok tiszttviselői pedig ugyanazon czímekeket viselték, melyek a török népeknél voltak divatban. Különösen e czím: *bég*, vagy *bak*, igen szokásos volt nálok. Az e törvényekben előforduló *uz*- vagy *üz*-bégek is kétségkívül még az őshazából származtak: tiszttök miségét azonban határozottabban már nem ismerjük.

¹⁾ Nem tévedek talán, ha e *sarczos* egynek mondom a bíborban születtett Constantin Carchánjával, kit egyébiránt *kárkán*-nak is magyaráznak. Czimük értelme legalább ugyanazon tisztségre mutat.

1092.

ségesnek. De meg is hozta gyümölcsét a szigorú törvény: mert „országata alatt oly virágzatra emelkedett az ő buzgalma által ismét rendbehozott ország, minőben addig sem jólétre, sem szabadságra nézve soha sem létezett... Alatta Magyarország minden más országot meghaladt gazdagságban, és tisztességben, szabadságban és dicsőségben“, — úgymond a legenda. Lászlót épen a helyreállított rend és tulajdoni szentség, s a szigorú igazságszolgáltatással párosult kegyesség érdemesítette arra, hogy őt népe „kegyes királynak“ nevezze.

Egyházi
fegyelem.

Ezen polgári törvények után a kor szellemének ismerete végett nem lesz érdektelen, néhányat megemlíteni még azok közül is, melyek az egyházi kormány és fegyelem tekintetében alkottattak, a szabolesi gyűlésen.

Bár VII. Gergely pápa a házas papokra s mindazokra, kik a házas papok egyházi szolgálatával élnek, már 1074-ben átkot mondott, nálunk még egyre divatozott, s újabb pápai rendeletig most is szabadnak hagyatott a papok házassága; és csak az tiltatott, mit már a régiebb századokban tartott zsinatok is tilalmaztak, hogy a papok, első feleségeik meghalálózván, második házasságra ne lépjenek, vagy első házasságban is özvegyeket és férjeiktől elűzött asszonyokat ne vegyenek hitvesül. A pap, ki e törvényt megszegte, nejétől elválasztatott s a canonok szerint bűnheztesztetett. Ha valamely pap szolgálójával élt neje gyanánt, az eladatott s ára a püspöké lett. Maga a püspök is, ki ily tiltott házasságot eltűrt, s az abban élő papokat alkalmazta, a király és püspöktársai ítélete alá esett; a főesperest (archiprésbyter¹⁾), ki a papok közt ily házasságot megszenve-

¹⁾ Miként a keleti egyházban még jelenleg is, úgy nálunk ezen időben archipresbiterek viselték azon tisztséget, melyet ma az archidiaconusok, főesperesek viselnek. Maga e szó is esperes, úgy látszik presbyterből eredt. Sok másban is, mint, például, a bőjtölés modorában inkább a keleti egyházzal, mint Rómával tartott az ország.

dett, a püspök ítélte meg (I. 1—4.). Külföldről jövő pap csak vizsgálat után vétessék fel, nehogy talán vagy gonosztevő vagy szerzetes legyen, ki, mint pap, házasodni akarna. A papok javadalmaikat, egyházaikat nem változtathatják. Az apátok engedelmeskedjenek a püspöknek, ki gyakran vizsgálja meg a szerzetesek és apácák életviselését. Ha a király vagy a püspök monostorba megy, az apát és a barátok ne a templomban menjenek kézesőkra, hanem miután onnan kiment, rendbe állva tegyék meg ezen üdvözlésüket.

Az általános egyházi fegyelem tekintetében rendeltetett, hogy a ki ünnep és vasárnapokon templomba isteniszolgálatra nem megy, vereséggel lakoljon. Ha azonban a templom igen messze esett a helységtől, valamennyi nevében legalább egy köteleztetett oda menni s három kenyeret és egy gyertyát vinni áldozatul az oltárra. A ki ünnepnap vadászott, lovát s kutyáit veszítette, lovát ökörrel válthatván meg; a pap még egyházi szolgálatától is megfosztatott. Hasonlókép lova vesztésére ítéltetett az, ki ünnepeken templom helyett vásárra ment (I. 11. 12.). A ki a vasárnapot, kántorlobjtót meg nem tartá, halottját egyházi szertartás nélkül temette el, tizenkét napig kenyéren és vizen köteleztetett vezekleni (I. 25.). A ki pogány módra berkekben, patakoknál áldozott, egy ökör volt büntetése (I. 22.). Az olaszok ¹⁾, kik nem akarnak a jobb magyar mód szerint (ez a görög mód volt) bőjtölni, itt szerzett pénzüktől megfosztatván, mehetnek, hova tetszik (I. 32.). A férj, ki nejét házasságtörésen kapván, megöli, Istennek ad számot, s vehet mást nőül; de ha nejének rokonai által igazságtalan gyilkosságról vádoltatik, törvényszéki vizsgálat alá vettessek (I. 13.). A ki útfélen asszonyt vagy leányt erőszakol, a

¹⁾ Latini. Így a Corp. Juris. Hung. így Katona s mások. Endlicher e szó helyett emezt adja: Statutum: mi a leírónak lehet tévedése.

1092.

gyilkosokra szabott büntetés alá esik (I. 33.). Ha a férj parázna nejét meg nem öli, ez a canonok szerint vezekeljen, s ha férje akarja, őt visszaveheti; különben mind a kettő magányosan éljen (I. 20.). A fajtalan személyek és a boszorkányok a püspök belátása szerint ítéltesse meg.

A tized tekintetében rendeltetett, hogy azt még az apátok is fizessék a püspöknek szabad népektől. Tizedet fizetni minden szabad ember köteles; a szabadon bocsátottak, kik a püspök vagy főispán házához tartoznak, a püspök tetszése szerint fizetnek: azon szabadosok, kik csak egyházi szolgálatra kötelesek, a plebánosnak fizetik a tizedet. A püspök, ki a más megyében született marhát tizedeli, tizede harmadát megyéje papjainak köteles adni. A püspöknek mindenből kijár tizede: pristaldusa vallassa meg a birtokost, mennyije van, s ha puszta szavának nem hisz, esküdtesse meg. Ha ez hamis esküről vádoltatnék, gabonája mérressék, barma számláltassék meg, s ha hazugnak találtatott, kilencz rész a püspöké, s csak a tizedik marad az övé. Különben a vádló, mint rágalmazó, szenvedni ugyanazon kárt s ha nincs miből fizetnie, adassék el, gyermekei szabadok maradván. Ha az összes termés csak tíz véka, ment a tizedtől; kender és lenből egy-egy maroknyi esik tizedül. A tizedszedés határnapja karácson.

Az izmaeliták, azaz mahomedvallásu bolgárok, kik, mint említők, mintegy harmincz nagy helységben laktak, ha a kereszttség után régi vallásukra térnek vissza, más helységekbe tétessenek át. Zsidóknak kereszténynyel nősulni, keresztény szolgát tartani tilos; a keresztény szolga, ki náluk találtatik, tőlök elvétetvén, szabaddá legyen. Ha a zsidó a keresztények ünnepén dolgozik, munkaszereit vesztse el ¹⁾).

¹⁾ Sz. László három törvénykönyvét ld. Endlichernél: Monum. 325. kövv.

IV.

Míg a magyar nemzet dicső királyának bár szigorú, de böles, igazságos, gondos kormánya alatt rendben, mívelt-ségben, jólétben gyarapodott, nagy jelentőségű események készülének Európában. Mióta az út Palaestinába Magyarországon keresztül nemcsak teljes biztonságot, hanem vendégszerető fogadtatást is nyújtott a zarándokoknak, évről évre mind többeket vitt a vallási buzgalom a szent föld látogatására.

De a mennyiben könnyebb lett e zarándokok útja Magyarországon, mint előbb volt a tengeren keresztül, annival több panasz támadt a szent föld új urai ellen. A szeldsuk-törökök, kik ott egy idő óta uralomra vergődtek, nem birtak a míveltebb arabok azon eszélyességével, mely e zarándoklatokból a szent föld urainak erszényét szép jövedelemmel töltötte: különféle módon nyomták és zsarolták a zarándoklókat szintugy, mint a szent földön lakó keresztényeket. A panaszok e miatt mind sűrűbbek lőnek. És a visszatérő zarándokok nem ritkán túlzott elbeszélései, mely sérelem és gyalázat éri a szent keresztet magának a Megváltónak születése s működése, halála és sírja helyein, mind inkább megérlelték Európában ama regényes eszmét, hogy a keresztény népek egyesülve keljenek harezra az Üdvözítő sírjáért, a hódító törökökkel.

Ehhez járultak most Comnen János görög császárnak, egy idő óta László királyunk vejének, ki neki Pirooska, a görögöktől Irene néven hívott leányát adta nőül, a keresztény fejedelmekhez intézett felszólításai: jőnének segedelmére az izlam barbár harezosai ellen, kik, ha mind tovább terjeszthetik hódításaikat, végre Európát is veszélylyel fenyegetendik. Péter, az amiensi remete, ki már több ízben járta meg a szent földet, 1093-ban egy újabb zarándoklatáról visszatérvén, egész Európát fellármázta heves szónoklataiban a szenvedések és gyalázat elbeszéléseivel, melyek-

1094.

Készületek a kereszties háborúra.

1094. kel a szent kereszt és annak hívei illetetnek a barbár törököktől.

II. Orbán pápa ezektől indítatván, 1094-ben Piacenzában egyházi zsinatot tartott, melyből a keresztény fejedelmeket komolyan felszólítja, sietnének a szent föld visszafoglalására. A felhívás rokonszenvre talált a francia, angol, spanyol, burgundi és német fejedelmek és népeknél: a keresztihadjárat el lőn határozva; többen még esküvel is kötelezték magokat annak végbevételére.

1095. Európának ekkoron nem volt fejedelme, ki akár bölcsességének és kegyességének, akár fegyverdiességének és keresztény lovagiasságának hírére mérközhetett volna Lászlóval, a magyar királylyal. Őt, a legjelesbet, legdicőbbet választották tehát nyugat fejedelmei a közös erővel intézendő hadjárat fővezérévé. László 1095-ben Bodrogon üli vala a husvéti ünnepeket, midőn a fejedelmek követei nála megjelentek. Ő nagy örömmel fogadta el a fényes hivatást, késznek nyilatkozván a keresztes hadak élére állani, mihelyt azok birodalma határait elérendik ¹⁾.

De a végzet másként akarta. László néhány hónapra e követségi járat után 1095-ki július 29-kén megszűnt élni. Tetemei Nagyváradon, kedvencz mulató helyén, tétettek sírboltba; mely aztán sokáig zarándoklat czéljává lőn. A magyar nép három évig gyászolta ²⁾ e békében s háborúban egyaránt nagy, bölcs, kegyes és igazságos fejedelmet, ki magában egy keresztény lovagias király eszményét személyesítette, s kit ha az egyház a szentek sorába nem igtatott volna, a világ *Nagy* melléknévvel tisztelne meg.

Fimagzata nem volt a nagy királynak; leányt is csak egyet, Piroskát, vagy Irenet Comnen János nejét, lehet neki egész bizonyossággal tulajdonítani. Piroskáról méltó, hogy

¹⁾ Turóczy II, 59. Chron. Malleacense. Colet: Collect. Concilior. XII, 826. Legenda S. Ladisl. Cap. 7. Endlichernél: Monum. 240.

²⁾ Legenda S. Ladisl. i. h.

idézzük egy görög író szavait: „Szerény, úgymond s erényekkel ékes asszony. A mit ő felséges férjének bőkezűségéből szerzett, nem hasztalan fényűzésre költé; hanem, ő maga életében egyszerű, szegényebb szolgálai közt osztotta ki. Konstantinápolyban monostort épített, művészi szépségére, fényére páratlant ¹⁾).

¹⁾ Cinamus Lib. I. Cap. IV.

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán országlása. 1095—1114.

I.

Kálmán egyé-
nisége.

László kimúltával három királyi herczeg volt életben. Lambert, László testvére s az ország harmad részének vezére ¹⁾, Kálmán és Álmos, Gejza király fiai. A szerény Lambert, különben is már öreg és gyermektelen, nem vágyott a koronára. László a két unokaöcs közül eleinte az ifjabb, de természetére delibb Álmosnak szánta volt a koronát; Kálmánt pedig egyházi életre neveltette s egi püspökké szándékozott kinevezni ²⁾. De Kálmán, miután a papi tudományokban kiműveltetett, — miért őt a tudományok, könyvek szeretete ³⁾ miatt *Könyves* Kálmánnak is nevezték, — nem érzett magában hivatást a papi életre, sem hajlamot, a pástori bottal cserélni fel a kormánypálczáat. Midőn tehát felavatásának ideje közelgett, Mark, Ugra s néhány más úr kíséretében Lengyelországba futott a papság elől. A méltányos nagybátya nem akarta erőszakolni az ifjú kedélyét,

¹⁾ Kitűnik ez László III-dik törvénykönyvének 3-dik cikkéből.

²⁾ Turóczy: II, 59.

³⁾ „Colomanus super reges universos suo tempore degentes literali scientia eruditus.“ Chron. Polon. 1107. évhez. Pertznél IX. 456. Tanúsítja ugyanezt II. Orbán pápa is egy levelében. „Retulit... Odilo, S. Aegidii abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praececellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et... sanctorum canonum pollere scientia. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 13.

s őt visszahíván, utódává nevezte ki. Álmosnak a meghódoltatott Horvátországot adta osztályrészül.

Kálmán nem volt a papság s annak kebeléből származott krónikások kedvence. Magas értelmisége, szelleme messze túlhaladta korát. Ő nem hódolt kora sokban elfogult eszméinek, előítéleteinek, s különösen nem igen kedvezett a papságnak. Fenszárnyaló szellemét felfogni, megérteni képtelen százada, s az érdekeiben általa egynémi rövidséget szenvedett papság avval vőn rajta boszút, hogy, miután szellemi tehetségeit el nem tagadhatá, testi s erkölcsi tulajdonságait írta le oly módon az unokák számára, hogy ezen leírások inkább emberi szörnyet, mint trónra termett férfit állítanak szemünk elébe. „Külsejére, ugymond a krónika¹⁾, kellemetlen, . . . borzas, szőrös, kanesal, pupos, sánta, hebegő.“

Lehet, hogy sokban elütött Lászlótól, ki egy fejjel haladta meg termetre a többi embereket, s legszebb férfia volt nemzetének. S tán e különbségnél fogva látta őt László mellett a krónikás oly árnyékban, hogy aztán, őt különben is gyűlölván, ily módon nagyítva írja le testi deliségének hiányait. De, ha csak részben is igaz, mit külsejéről a krónikás mond, miután az ország rendének egyező akaratából koronáztatott meg László halála után: nem minden jelentőség nélkül való eseménynek tarthatjuk, hogy az ország rendei testének gyarlósága mellett is hódoltak benne a szellemi felsőségnek, s nem kételkedtek őt elejébe tenni a külsejére deli, de szellemileg vele nem mérkőzhető Álmosnak.

Azon gáncsokat pedig, melyekkel erkölcsi tulajdonságai miatt illeti őt a krónika, eléggé megezáfolyják egykorú tanúk bizonyosságai, kik őt viszont dicséretekkel halmozzák el, s mit más királyok irányában nem tevének, Sz. Istvánhoz és Lászlóhoz hasonlítják őt, kiket ha szentségben nem ért is el, szellemre nézve aligha túl nem haladott.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 59

1495.

Ezt Kálmán országlatának már első éve is eléggé bizonyítja. Alig terjedt híre László halálának, s Péter, horvátországi bán, megvetvén az erélytelen, gyöngé Álmost, egy párt élén fellázadt, s magát horvát királynak kiáltatta ki. A vezér, ellentállni képtelen, Kálmán bátyjához folyamodott segítségért, ki nem is késett hadait a tartományba vezetni. Péter az azóta nevérl hívott gozdánszki hegyeknél egy véres csatában elesett, a lázadók elszéledtek, a tartomány újra hódolt a magyar koronának ¹⁾.

A velencei herceg, Vitali Mihály, követei által üdvözlé Kálmánt, ki a tél folytában is Horvátországban időzván, annak tengerparti részeit is meghódoltatni kezdé. A herceg szövetségre hívta fel Kálmánt a normannok ellen, kik Apuliából kalózhajóikon gyakran átesaptak a gazdag dalmát városokra; sőt azok néhányában meg is telepedvén, egész Dalmátiát meghódítani fenyegetőzének. Kálmán a normannokat, ha e tengerpartokon hatalmukat megszilárdítanák, maga is veszélyeseknek látván Horvátországra nézve, az ajánlatot elfogadta: a szövetség megkötetett, s a hadjárat haladék nélkül foganatba vétetett. Hogy a normannok Dalmatiától elvonassanak, a szövetségesek Apuliában határozták őket megtámadni. Velencei hajókon egy magyar had Apuliába evezett, s ott Brindisi és Monopoli városokat megvévén, a tartományt hajdani szokás szerint zsákmánylás végett bebarangolta. Három hónapig volt ott a magyar had, midőn a király rendeletére ismét haza indult, s csak némi csapatok maradtak ott egy hadnagy alatt a velenceiek segedelmére, kik ama két várost elfoglalva tarták ²⁾.

A sereg visszahívását nagy események okozták. melyeknek időközben színhelyévé lőn Magyarország, erre

¹⁾ Turóczy II. Cap. 62. Lucius: Lib. III. Cap. 3. Kerchelich: Not. Praelim. 135.

²⁾ Dandulus, Muratorinál: XII. 259. Laurentius de Monacis Lib. V. 93.

1096.

Keresztes had-
járatok.

nézve könnyen veszélyessé válható, ha nem az erélyes, kormányra termett Kálmán ül a királyi széken. II. Orbán pápa Clermontban egy újabb zsinatot tartott, melyből ismét sürgetve szólítá fel a keresztény fejedelmeket, ne tűrnék tovább a szent kereszt s a Megváltó sírjának meggyaláztatását, foglalnák vissza a pogányok kezéből a szent földet; s buzgalmában az ügy mellett átkot mondott mind azokra, kik a keresztes hadjárat elébe bár mi módon akadályt vetnének. Péter remete, Gottschalk s más papok és szerzetesek helységről helysére jártak hirdetni a zsinat végzését, fegyverfogaásra lelkesíteni a buzgó népséget. Az ihletett beszédek, a szent rajongás, lelkesedést ébresztett a népekben minden felé. Az egész nyugat oly mozgalomnak lőn színhelyévé, mintha kicsinye nagyja vándorlásra készülne. A gazdagok és szegények, urak és parasztok tömérdek sokasága tűzte fel ruháira a népek különbsége szerint különféle színű ¹⁾ keresztet, s fegyvert ragadt, hogy a Megváltó síráért harcolni a messze keletre, Ázsiába induljon.

Ezen esemény hozta vissza Kálmánt a horvát földről, mert a keresztes hadak Magyarországon valának keresztül menendők. Az első csapat jobbára francziák. Gauthier Walther lovag vezérlete alatt 1096-ban már május elején az ország határaihoz érkezett és szabad átmenetet kért a királytól, mi neki meg is adatott. A keresztesek vendégszeretőleg fogadtatván, jó rendben haladtak egész Zimonyig. De miután a Száván átkeltek, tizenhatan közülök fegyvervásárlás ürügye alatt a városba visszatérvén, garázdálkodni kezdének; miért is fegyvereiktől a polgárok által megfosztatván, a városból kiűzettek. A keresztesek, hallván társaik panaszait, szörnyű haragra gyuladtak, s csak nagy bajjal sikerült vezéröknek őket visszatartóztatni, hogy a város ostromára vissza ne térjenek. Gejza várispán, elég ügyetlenül a

¹⁾ Az angolok fehér, a francziák vörös, a belgák zöld stb. keresztet varrattak ruháikra.

falakra tűzette a keresztesektől elvett fegyvereket, intő jelül a többieknek, kik netalán még átmenendők lesznek.

A második csapat, mintegy 40,000 főből álló, vegyesen francziák s németek, magának Péter remetének vezérlete alatt pár hét múlva jelentkezett a határokon. Kálmán ennek is megengedte az átmenetet s a szükségletek vásárlatát; mi végett élelmi szereket bőségben vitetett a tájakra, hol átvonultak. E had is tűrhető rendben haladt egész Zimonyig. De midőn ennek falain ama tizenhat zarándoktól elvett fegyvereket meglátták, dühösségre gyuladva, a várost ostrommal bevették s feldúlták. Csak azon hír, hogy a király nagy haddal siet megbüntetésökre, vetett véget szent czéljokhoz nem illő kicsapongásaiknak ¹⁾.

De mintha az egész nyugat vándorlásnak akart volna indulni, hossza-vége nem volt a zarándok-csapatoknak. Alig haladt át hadával Péter, nem sokára ismét két csapat —, egyik tizenkét ezernyi, Volkmár —, másik pár ezerrel nagyobb, Gottschalk pap vezérlete alatt jelent meg az ország határain. A türelmes király még ezeknek is adott szabadságot átköltözniök az országon. De Volkmár serege, mely vezérétől fegyelemben nem tartatván, a népet zsarolni kezdé, ettől Nyitra táján majdnem egészen leöletett. Hasonló lett sorsa Gottschalk hadának is: mert midőn Óvárrott, hol vendégszeretőleg fogadtatott, mindenféle kicsapongásokat űzne, s a lakosokat, kik ellentálltak, kegyetlendűl meggyilkolná, — egyebek közt egy magyar ifjat az útczáon karóba vont, — a hirtelen ott termett Kálmán azt megtámadta s oly nagyon megverte, hogy háromezeren is alig menekülhettek vissza hazájokba ²⁾.

E csapatoktól alig szabadult meg az ország, midőn június közepén ismét egy, minden eddiginél nagyobb, mint-

¹⁾ Bernard. Thesaurar. Muratorinál: VII, 671. Annalista Saxo ez évhez Pertznél: SS. VI. -- Chron. Hierosolim. Lib. I. Cap. 7.

²⁾ U. o.

egy kétszázezerre menő gyűlevész sereg, melyben klastromából megszökött számos apácza s férfi ruhába öltözött rosz életű asszonyoknak egész serege találtatott, jelenté magát Emico, Rajna-melléki gróf vezérlete alatt a határszéleken. Vezérok, már otthon is rég ismeretes zsarnokságáról, hatalmaskodásiról ¹⁾, seregében sem tartott semmi fegyelmet. Erőszakos tetteik hírére, melyeket Németországban, kivált a zsidók ellen elkövettek, Kálmán Óvárt és Mosonyt eleve megerősítvén s hadaival megrakván, az átmenetet nekik megtagadta. A dühösségre fakadt Emico, s vezértársai Clerebold és Tamás a Lajtán azonnal hidat verének, Óvárt megvevék, és Mosonyt, hol a király maga vezérkedett, ostrom alá fogák. A magyarok több ízben sükerrel intéztek kitörést a keresztiesekre; de egyszer ezek cselt vetettek egy magyar hadosztálynak, azt megverték, s vezéroket, ki, úgy látszik, maga Lambert vezér volt ²⁾, daczára hófehér hajának, kegyetlenül megölték. E győzelem egy végső ostromkísérletre tüzelte a keresztieseket, kik egyébiránt is eleségben hiányt szenvedvén, tovább ott már nem időzhettek. A falak két helyt annyira meg voltak rongálva, hogy Emico s vezér-társai egy perczig sem kételkedtek a roham sikerén. Kálmán, látván a keresztiesek rohamkészületeit, szintén meggyőződött, hogy ez lesz velök végső harcza; mert a megrongált falak tovább ellent nem állhatnak. Seregeit tehát összeszedvén, s lelkesítő beszéddel a végső harcra feltüzelvén, oly erővel rohant egy ponton a győzedelméről már biztos ellenségre, hogy ez rémülettől meglepetve, zavart futásnak eredt. „Miként a juhok a farkasoktól, úgy szórattak szét a keresztiesek a rájuk rohant magyaroktól“ — ugymond a krónika. A roppant kereszties hadrészben az utána nyomúlt őrség boszú

¹⁾ Dudum tyrannica conversatione nimis infamis. Annalista Saxo. i. h.

²⁾ „Collateralem regis, virum illustrem, et niveis crinibus renitentem.“ — ez csak Lambertre illik, ki egyébiránt a Chron. Poson. szerint egy évvel később, 1097-ben halt volna meg.

1096.

fegyverétől, részben a Duna s Lajta folyamok vagy a várost környező mocsárok hullámaitól, majdnem egészen megsemmítettett; sokan foglyokká is lettek ¹⁾).

E gyülelész nép után, szeptember utolsó hetében végre Bouilloni Gottfried lothringeni herezeg, Balduin testvérével, Greis Werner rokonával és Balduin Flandern grófjával mintegy százezernyi jól fegyelmezett had élén szintén az ország határaihoz érkezett. A vezérek innen tizenkét tagból álló követséget küldének Kálmánhoz, megkérdezni, mi oka, hogy oly rútul bánt Emico keresztes hadával? Ha ez igazság szerint történt, ám elvették díjokat; de ha jogtalanul, boszújukra számolhat. Kálmán a követeket fényesen fogadta pannonhegyi palotájában; megfejté nekik az okokat, melyek miatt kénytelen volt megtámadni a keresztes hadat; s általok Gottfried herezeget találkozára hívta meg Sopronyba, hogy ott vele a sereg átkeléséről bővebben értekezzen. A herezeg értesülvén Emico megveretésének okairól, abban teljesen megnyugodott, s háromszáz lovag kíséretében azonnal Sopronyba ment. A fejedelmek a találkozáskor barátságosan összeölelkeztek. A herezeg látván, mily nagylelkű, magas műveltségű királylyal van dolga, kíséretét hátrahagyván, tizenketted magával kíséré Kálmánt Pannonhegyre, hol aztán nyolcz napig tanácskozott vele a sereg átmenetéről. Kálmán a vezérek közül kívánt túszoikat állíttatni a keresztes had jó fegyelmének biztosítására. Gottfried a feltételt elfogadta s Balduint, saját testvérét, ígérte átküldeni a király udvarába, kikötvén egyszersmind a maga részéről, hogy a király, minden összeütközés megelőzése végett, gondoskodjék a sereg élelméről. A szerződés megkötöttvén, Gottfried, Kálmántól Sopronyig kísértetve, seregéhez visszatért, s miután ott minden kicsapongást halálos büntetés alatt megtiltott, testvérét pedig a királyhoz küldötte, seregét

¹⁾ Bernard. Thesaur. Cap. 12. Muratorinál VII. 673. kovv. Chron. Hierosol. Lib. I Cap. 29. Berthold. Constant. ez évhez.

a legjobb rendben megindítá. Merre ez menendő vala, Kálmán mindenütt bőségesen hordatott elejébe eleséget; maga pedig egy erős haddal oldalt kísérte azt egészen a Szávaig; és mihelyt e folyamon átkeltek, Balduint nagy ajándékokkal bocsátá vissza társaihoz ¹⁾.

II.

Kálmán e kelletlen vendégektől az ősz derekán megszabadulván, a Szávától, hol tőlök elbúcsuzott, úgy látszik, Horvátországba csapott át seregével, folytatandó a tengerparti tartomány meghódoltatását, mitől őt a keresztesek átvonulása a tavaszon visszahívta. Annyi bizonyos, hogy Kálmán 1096-ban a tengerpart egy részét már hozzákapcsolta volt a magyar birodalomhoz. Bizonyos az is, hogy mióta a tengerpartot megpillantotta, egy nagyszerű eszmerült fel lelkében, melyet, miként utóbbi kormánytörténete bőven tanúsítja, azontúl lelkének minden erejével ápolva, fejtegetve, életfeladatává tűzött ki, s melyre mindannyiszor visszatért, valahányszor birodalmának egyéb ügyei engedték. Ezen eszme nem más volt, mint hogy egész Dalmátországot meghódoltatván, általa birodalmát tengeri hatalommá emelje.

Tervei
Dalmátia elfog-
lalására.

A feladat megfejtése nem volt könnyű. Mióta László király Tót- és a folyam közti Horvátországot birodalmához kapcsolta, Velencze, mely néhány dalmát városnak régebben birtokában vala, félvén ily hatalmas fejedelem szomszédságától, sietett Dalmátia birtokának czímét a görög császár által magára ruháztatni. E czím már az év elején is szóba jött volt, midőn Kálmán a normannok ellen Velenczével szövetségbe lépett. Most, úgy látszik, e miatt újabb szóvál-

¹⁾ Chron. Hieros. Lib. II. Cap. 1. kövv. Bernard. Thesaur. i. h. 674.

1097.

tás történt közte s a lagunák hatalmas városa közt, miből Kálmán teljesen meggyőződött, hogy Velence soha sem fog igényeiről a tengeri városokra szép szerével lemondani, s előbb utóbb fegyvernek kellend köztök határoznia. Ámde a tengeren már is hatalmas Velencétől e tengeri városokat s a szigeteket elvenni s a magyar korona birtokában állandóan biztosítani, tengeri erő nélkül, melyben még hiányt szenvedett, nem látszék lehetőnek. Legalább eleinte oly szövetségesre lőn szüksége nagy tervének végrehajtására, ki e hiányt pótolhatja.

Alig lehet kételkednünk, bár tanúságot róla nem tesznek is az évkönyvek, hogy ezen terv sikerítésének vágya indította légyen Kálmánt arra, hogy mihelyt a keresztetektől megszabadult, követséget küldjön Roger Sicilia fejedelméhez, s neki szövetségét ajánlván, egyszersmind Buzila leányának kezét is megkérje. Rogert meglepte a király követsége, ki vele még csak az imént ellenségesen állott szemben. Tetszett ugyan neki az ajánlat, de midőn készségét annak elfogadására kijelenté, tekintélyesebb, bővebb felhatalmazással ellátott követeket kívánt küldetni magához, kikkel e tárgyban végezhesen. Kálmán tehát haladék nélkül Harduin győri püspököt és Tamás főispánt küldé hozzá Siciliába. De még ekkor is támadt, valószínűleg a házasság körül, némi nehézség, s míg a követek Siciliában időztek, Roger maga is megbizottakat küldött Dalmatiába. Kálmán, hogy az ügyet siettesse, Álmos öcsését hatalmazta fel végezni a biztosokkal.

A szövetség s a házassági szerződés ekként megkötöttén. Roger 1097-ki májusban szállítá hajóra Buzilát a lecastrei püspök és háromszáz lovag kíséretében. A királyi menyasszonyt Vinkur főispán öt ezer fegyveres élén fogadta a már magyar birtokban lévő Biogradban, vagyis Ó-Zárában. A menyegzői fényes ünnepélyek után Kálmán gazdagon megajándékozva boesátotta haza a norman kíséretet, melyből azonban többen benmaradtak a királyné mellett.

Ezek sorában voltak egyebek közt Oliver és Rátold urak, utóbb virágzó nemzetségek ősapjai ¹⁾.

A mézes heteket egy szerencsétlen hadjárat váltotta fel, mely alatt Kálmán maga is nem csekély veszélyben forgott. A kúnok, mióta Lászlótól oly nagy vereséget szenvedtek, tartózkodtak ugyan az ország belsejét háborgatni, de a határszéleken mégis gyakran üzték rablásaikat, úgyhogy azok mindinkább elnéptelenedtek. Ez jobbára a przemislei oroszok elnézéséből történt, kik őket tartományukon átbocsátották, sőt néha velök együtt még be is jöttek zsákmányolni. 1099-ben Kálmán alkalmat nyert legalább az oroszokon boszút állani. Szvatopolk, kiewi nagyfejedelem, Jarosláv fiát Kálmánhoz küldé, s őt szövetségre hívá fel Volodár przemislei fejedelem ellen. Kálmán, a felhívásnak engedve, nyolcz ezer fegyveressel ment Volodár ellen s őt Przemisl várában ostromolni kezdé. A hadjárat azonban veszélyt hozott a seregbe, veszélyt magára a királyra. Míg Kálmán a várat vívá, szövetségese, Szvatopolk, elmulasztá a kúnokat megtámadni, s ezek Mirkod, mások szerint Bonnyik vezérok alatt Volodár segedelmére sietvén, Kálmánt oly veszélyes kelepczébe csalták, hogy különben is csekély hadának majdnem fele elveszett s maga is csak híveinek paizsai által fedetve kerülhette ki a halált ²⁾.

A hazatért Kálmán első gondjává tette az országot a győztes kúnok és oroszok ellen, ha netalán azt megtámadnák, biztosítani. Ez lehetett oka, hogy Vratiszláv cseh herczeggel ez évben az ország határain személyesen találkozáván, vele szövetséget kötött ³⁾. De félelme nem valósult, a kúnok és oroszok nem háborgatták az országot; s így ama

¹⁾ Az egykorú Gaufredus Malaterra Muratorinál V, 599.

²⁾ Turóczy II. 60. Długoss. Hist. Polon. Lib. IV. 328.

³⁾ Cosmas Pragens. 1099. évhez. Pertz SS. IX. Cosmas e találkozón maga is jelen volt, mint a prágai püspök udvari papja, mivel együtt avattatott fel aztán Esztergomban Seraphin érsek által presbyterré.

1100. szerencsétlen ütközetnek semmi egyéb balkövetkezménye nem lett a néhány ezer vitéz elesténél.

Úgy látszik, a Roger sicíliai fejedelemmel kötött szövetség nem felelt meg Kálmán várakozásának. A házasság Buzilával termékeny lett ugyan, ez őt 1100-ban László és István ikerfiúkkal ajándékozván meg. De dalmátországi terveinek sikerítésére Rogertől eddigelé nem nyerhetett hajóhadat segedelműl; ezentúl pedig, mivel Roger 1101-ben meghalt, utódától azt még kevésbbé remélheté. Valószínűleg ez volt tehát oka, hogy mind eddig nem is tett kísérletet Dalmátország ellen, hanem a körülmények alkalmától függésté fel terveinek fogamatba vételét. Sőt, hogy Velence is békében maradjon, 1101-ben Michieli Vital dogénak, mint Horvát- és Dalmátország hercegének nem csak jogait elismerte, alattvalóit s várait és városait békében hagyni és semmi módon nem nyugtalanítani ígérte; hanem őt maga is egyenesen Horvát- és Dalmátországok hercegének nevezte ki, s hogy ez iránt a magyar korona alattvalóiban semmi kétség se maradjon fén, vele szövetséget is kötött ¹⁾.

Országgyűlések. Kálmánt e lépésre, azon bonyodalmak felett, melyekbe a kúnokkal és oroszokkal keveredett, s melyeknek békés kimenetelét tán még nem láthatá előre, úgy látszik, az ipának, Roger sicíliai királynak halála után beállott, s reá nézve semmi reményt nem nyújtó viszonyok bírhatták. De volt ebben része a belügyeknek is, melyekben eddigi országlása alatt többféle rendetlenséget volt alkalmá észlelnie. Ezeknek megszüntetése most, úgy látszik, sürgetőbben igénylő a király figyelmét s gondoskodását; mert az 1101 és a következő év folytában több országgyűlésnek akadunk nyomára ²⁾, melyek egyikének helyét Tarczalra teszik emlékeink. Kár hogy magát e gyűlések végzéseinek eredeti szövegét nem bírjuk, mert, úgy látszik, az nemzeti nyelven volt szer-

¹⁾ Monum. Hung. Histor. VI. Árpádkori Új Okmánytár. I, 43.

²⁾ Ld. ezekről Kovachich: Vestigia Comit. 63. kövv.

kesztve. A töredékek, melyekkel birunk, Seraphin esztergomi érsek udvari papjának, a dalmata s nemzetünk nyelvét, mint maga vallja, nem tökéletesen értő Alberiknek fordítása szerint jutottak reánk. De e töredékek is fényes tanúságot tesznek Kálmánnak korát meghaladó magas szelleméről s igazgatási bölcseségéről.

A szigorú törvények, melyekkel László az országban új törvények. oláradt rablásokat s hatalmaskodást elfojtani ügyekezett, s úgy azok is, melyeket más elődei az ősi vallás szertartásai ellen alkottak, már megtermették gyümölcseiket, s Kálmán elérkezettnek látta az időt, újabb átnézés alá venni elődei törvényeit, hogy azoknak az előhaladottabb korhoz, a nemzet szelídült erkölcsiéhez nem illő szigorát lágyítsa, hiányait az idő közben fölmerült szükségletek szerint pótolja, az alkotmányt, igazgatást bővebben kifejtse. Ezeknek s a kor és Kálmán egyéni szellemének ismerete végett imé nevezetesh pontjai Kálmán törvényeinek.

1. Azon nemesi jószágokra nézve, melyekre Sz. István, az alkotmány megalapításakor nemzetségi örökös birtokjogot adott, ez újonnan is megerősítettet. Az utóbbi királyok adományairól azonban rendeltetett, hogy azok csak *ágbirtokok* legyenek; s ha az adományos gyermekei s ezeknek és férfi testvéreinek egyenes vonalban leszármazott férfi utódai kihalnak, ismét a királyra szálljanak vissza (20. 21.). A királyi várjavak, mint a hon védelmének elidegeníthetlen alaptőkéi, a mennyiben Sz. István utódaitól eladományoztattak, visszavétessenek, s azoknak új birtokosaiktól elüzött s várszolgálatra köteles lakosai azokra visszatereltessenek. (15. 19.)

2. A várispánok tiszti köre, hatósága, minek tekintetében egynémi rendetlenségek támadtak volt, bővebben meghatározottatott. Azon elv, mely szerint a várispánok hatósága csak a várszolgálatra köteles népségre terjedt ki, a szabad nemesek fölött pedig semmi joguk sem volt, ezen törvényekben is sértetlenül fentartatik. Látjuk ezen törvé-

1101.

nyekből, hogy a főispánnak kötelessége volt egyebek közt a várnép adóját, mi a természetmények feléből állott, századosai által beszédetni és Sz. Mihálynap táján Esztergomba, a király székhelyére küldeni. Az ő harmada is, melyben az alatta lévő tiszti karral osztozott, itt adatott ki (79.). Midőn a határszéli vármegyékben az ellenség betöréséről kezdett hír szárnyalni, a főispán köteles volt a királyt arról két lovas által tüstént tudósítani. A határszéli főispánok a kereskedésre s a vámra is kötelesek voltak felügyelni (36. 82.). Az egyházi ügyekbe avatkozástól ellenben eltiltatnak (65.).

3. A mind több oldalúvá lett népi élet az igazság kiszolgáltatásában is újabb intézkedéseket kívánt. Minthogy a pörlekedő felek, a megyei bírák ítéletével gyakran elégedetlenek, ügyeiket a király elébe föllebeztek; ez pedig a távolság miatt sok nehézséggel járt, sőt némely magasabb rangú királyi tisztviselők (Comites, bérbirtokosok, vagy tán még jobban mondva hadbérések, udvarnokok ispánjai stb.) a megyei bírákat kicsinyelve, vonakodtak magokat ítéletök alá vetni: Kálmán minden egyházi megyében új törvényszéket alkotott, melyben bírákul a püspök, a főispán, ennek udvarbírája, s más főbb királyi tisztviselők foglaltak helyet (2.). Ezen törvényszék évenként kétszer Fülöp s Jakab apostolok és Sz. Mihály napja hetében ült össze, ez döntötte el az egyháziak s világiak, az ispánok s más főbb királyi tisztviselők egymásközi pereit; ez fogadta el a megyei bíráktól való föllebezéseket is (6—10, 13. 23. 24.). A nemesség azonban, még mindig a megyei bírák, a nádor és a király törvényszéke alá tartozott. Midőn a király a megyékben törvényt látott, a két megyei bíró mindig köteles volt oldala mellett lenni, részint, hogy segítségére legyenek az igazság kiszolgáltatásában, részint, hogy bevádoltatván, számot adhassanak. A megyei bírák a magok által el látott ügyekben esküttjeik (pristaldus) által hajtatták végre az ítéleteket; ha ez igazságtalan volt, s a miatt az említett

püspöki törvényszék vagy a nádor előtt bevádoltattak, mind a kettőn lakoltak. A kár, mely az ítélet végrehajtásából a pörös felek valamelyikére háramlott, a bíró vagyonából pótoltatott. (10. 23. 31. 37.).

4. Az istenítéleteket, tüzesvas- forróviz-próbát és a párbajt Kálmán a visszaélések meggátlása, vagy legalább gyérítése végett, a püspöki s nagy-préposti székhelyekre szorította. Előítéletes, kegyetlen korát messze túlhaladó, mívelt szellemére mutatnak azok törvényei, melyek által a boszorkányokat, mik ugymond nincsenek, törvényszék elébe vonni, rájuk ítéletet mondani megtiltotta; a tagesonkitásokat, szem- vagy orrvesztést, mikkel az orzások László törvényei szerint bünhesztettek, legtöbb esetben más testi büntetéssel vagy birsággal cserélte föl. Sőt még a gyilkost is csak birság és egyházi fenytetés alá vetette.

5. Az államjövendelmek nevelése végett királyi adót (collecta regalis), a városokban s a határszéleken vámadót rendelt szedetni. Királyi adóul a szabadosok nyolcz —, a megtelepült idegenek, városi polgárok hét —, a királyi udvarnokok négy denárt köteleztettek fizetni. A földművelő várnép, mint hihetőleg már Sz. István alatt is, a földtermék felével adózott. A fegyverviselő várjobbágyok, vagyis a várkatonák, a papok és nemesek minden adótól mentek valának; a nemesek s urak jobbágyai s földművelő népe is csak a magok földes urainak adóztak. A vásáradót, vámot, minden árus, akár saját termesztményeit, akár egyéb portékáit vitte vásárra, köteles volt fizetni, amazoktól a Sz. Istvántól megállapított mennyiséget, emezektől kétszer annyit. A kivitt vagy behozott árukért a határszéleken azok értékének huszada volt fizetendő.

6. A vallás tekintetében jobbára Béla és Sz. László törvényeit újította meg Kálmán; a papok nősülését azonban, mit Sz. László, mint láttuk, megengedett, ő részben eltiltotta. A világiak házasságának érvényességére pedig azt rendelte, hogy azok templomban, papi áldással köttes-

1101.

senek. Midőn egész Európa harcztot izent a szent földet bíró mahomedánok ellen, vizásznak látszott, hogy az e valláson lévők tovább türessenek az országban. Meghagyta tehát a király, hogy a mahomed-vallású bolgárok, azaz izmaeliták helységeiben keresztény templomok építtessenek, ők magok csak keresztény asszonyokkal nősüljenek, s mindnyájan megkeresztelkedjenek; azokra, kik az izlam gyakorlatán rajtkapatnak, szabadságvesztést szabott büntetésül. De nem volt könnyű a vallásához buzgóan ragaszkodó népséget megtéríteni, s még egy század múlva is fogunk velök találkozni. A zsidók iránt kiméletesebb volt, csak azt rendelvén rájuk nézve, hogy keresztény szolgákat ne tartsanak s csak püspöki városokban lakjanak, valószínűleg, hogy annál több alkalom legyen megtérítésökre. A zsidók és keresztények közti üzleteket végre, hogy minden csalásnak elejét vegye, alkalmas tanúk előtt s írásbeli szerződés által parancsolta tétetni.

A kor bővebb ismerete végett nem lesz fölösleg néhány végzést azon két egyházi zsinatból is ide iktatnunk, melyek Kálmán alatt tartattak. Ha házasságban egyén neveztetik püspökké, nejének abban meg kell egyeznie s tőle önként elválnia. A püspök az egyházi jövedelemnek csak negyedét költhesse el tetszése szerint; a többi három negyedét az alsó papságnak, szegényeknek s templomok építésére köteles adni. Azon püspökök hagyományainak fele, kik az egyház kárával csak fiaikat gazdagították, az egyház számára foglaltassék le. A törvényes házasságban élő papok nejeiket, az emberi gyarlóság miatt megtarthatják; de a ki presbyterré vagy diaconussá van felavatva, nem nősülhet. A püspök minden városban két házat tartson a nyilván vezeklők számára. Karácsony, husvét és pünkösdi napján az egész nép gyónjék s áldozzék. A férjétől elfutott nő első és második ízben vitessék vissza; harmad ízben, ha nemes, vezeklés alá vetessék, további házasságot reménye nélkül; ha paraszt, örök szolgaságra adassék el. Ha a nő házasságtörő, férje

más nőt vehet, a bűnös asszony férjetlen maradván. De ha a férj a vádat bebizonyítani nem képes, őt érje hasonló büntetés, a nő újabban is férjhez mehetvén. A leányrabbló nyírott fővel adassék el stb. — Egyébiránt Alberik előszavából, melyet a törvények gyűjteményének elejébe írt, nyilván kitűnik, hogy az ősi vallás gyakorlatának már nyoma is alig volt többé a magyarok között. „Midőn, ugymond, legkeresztényiebb királyunk, a minden erényekkel ékes Kálmán, látta, hogy a meggyökeresedett hit a tökéletes vallás erejére jutott, a törvények béklyóit már megtágíthatóknak ítélte, bölcsen akként vélekedvén, hogy nem illik félelem által kényszeríteni a hit'bajnokát, kit már a halál sem rettenthet el a megismert igazság vallásától.

III.

Az alkalom, melyre Kálmán a Dalmatiát illető tervoi-Dalmatia elfog-
nek végrehajtása tekintetében várakozott, már 1102-ben lalása.
előállott. Horvátországban, valószínűleg Velence titkos működése következtében, ismét lázadás támadt. Sőt vannak történetíróink közöl, kik magát Álmot is gyanúsítják, mint-ha az ő tudtával s megegyeztével tört volna ki a lázadás a korona ellen. Ezt mi nem tartjuk valószínűnek; s inkább Velence kezét véljük látni a zavargásban: erre mutat legalább az, hogy Kálmán a köztársaság birtokait megtámadta. De bár ki volt is a lázadás tulajdonképeni szítója, annyi bizonyos, hogy Kálmán, a mozgalom hírét vevén, nyomban Horvátországban termett s azt gyorsan elfojtotta ¹⁾. És most

¹⁾ Tamás spalatói főesperes Histor. Salonitana-ja végén egy szerződés áll, melyet állítólag, a horvát urak Kálmánnal ekkoron kötöttek volna. Horvát atyáinkiai ezt tekintik, az 1848 előtt annyiszor emlegetett Pacta conventa-k első okmányának. Veleje abban áll, hogy a tizenkét nemzetség, n elynek főnökeitől e szerződés származott volna, a királynak adót fizetni nem —, és csak saját tartományuk védelmére kötelesek legalább is tiz-tiz fegyveressel, megjelenni a királyi zászlók alatt. De hogy ezen állítólagos szerződés álmú, eléggé megmutatta

régi tervének sikerítésére is megérkezettnek látta az időt. Seregével a Kulpán átkelvén, Spalató alatt tábort ütött, s a Velence alatt lévő várost hódolatra szólította. A polgárok nem annyira ragaszkodásból Velencéhez, mint annak boszújától tartván, egy ideig ellentálltak; de midőn látnák, hogy a király ostromhoz készül, Crescentius érsekeket táborába küldötték s békéért könyörögtek. Kálmán nem kívánt egyebet. Az érsekkel értekezvén, biztosítá általa a polgárokat, hogy jogaikban, melyeket eddigelé élveztek, őket nemcsak meg nem rövidítendi, sőt inkább gyarapítani szándékozik. A szerződvény elkészült, s Kálmán annak megtartására mind maga ünnepélyes esküt mondott, mind a vele volt egyházi s világi urakat megesküdttette. Másnap a polgárok előjáróikkal a királyi táborba jövének, s mindnyájan hűséget esküdtek a király, annak utódai s a magyar korona iránt. Kálmán ezután átalok a városba ünnepélyesen bevezetettvén, szabadalmaikat királyi okmányával újabban is megerősítette ¹⁾. E kiváltságok főbbjei abból álltak, hogy a város szabadon választhatja magának püspökét és grófját, ki azt a polgárok közül melléje választott tanácsossal régi törvényeik és szokásaik szerint kormányozza; a polgárok a városi vám-pénz (cribittum) két harmadán felül semmi egyébbel nem kötelesek adózni a királynak.

Kálmán itt célját érván, Zára alá vezette hadait. De megelőzte őt kegyességének híre, melylyel Spalato városa iránt viseltetett. Vele volt a kegyeit különösebben érzeti Crescentius érsek is, kinek eszközlésére aztán Zára — utóbb pedig a többi városok is követték Spalato példáját. Miután pedig a kulesos városok egyenként meghódoltak, jogaik és kiváltságaik kívánságuk szerint megerősítettek, Kálmán új szerzeményét kikerekítendő: Rámába vezette

Horvát István, Über Croatien als eine durch Unterjochung eroberte ungarische Provinz stb. című munkájában.

¹⁾ Thomas. archidiaconus. Histor. Salonit. Cap. 17. Schwantner gyűjteményében. III, 556.

hadait s azt is meghódoltatta a maga s a magyar korona iránti hűségre. Ezután diadalmenetben vonúlt be Biogradba, mely a latin írónál Alba, az olaszoknál Zara-Vecchia (Ó-Zára) nevet is viselt. Ide gyűjtötte maga körébe az összes Horvát- s Dalmátországi nemességet s a városok követeit, s hogy új szerzeményét birodalmával szorosabban összekapcsolja, jelenlétökben magát Horvát- s Dalmátország királyává koronáztatta.

Semmi kétsége nem lehetett abban Kálmánnak, hogy Velenceze ármánynyal s fegyverrel mindent megkísértend, hogy kezéről ismét elüsse a tengeri városokat: ennél fogva erősebb kezeket látott itt szükségesnek az Álmoséinál, ki néhány horvát úr lázadásának sem volt képes elejét venni, s eszélytelensége által tán önmaga adott okot elégületlenségekre. Az emlékek állításai egymással ellenmondásban levén, bizonytalan, hogy vezéri czímmel birta-e eddig Álmos Horvátországot, vagy már Lászlótól királyi czímet nyert, midőn általa annak kormányára emeltetett. De légyen bár miként, Kálmán őt most elmozdította Horvátországból, s azt, valamint Dalmatiát is az iránta nemcsak gyermekkorától hű, őt egykoron, midőn a papi pálya elől megszökött, Lengyelországba is követett, hanem eszélyességéről s erélyéről is ösmert Ugra főispán kormányára bízta; Álmosnak pedig az egykoron atyjok, legutóljára pedig Lambert által birt vezérséget a Tiszán túl adta kárpótlásul.

Kálmán, hogy a magyar uralmat Horvát- s Dalmátországban kedveltte, népszerűvé tegye, a következő 1103-dik év nagyobb részét is e tartományokban töltötte, s több okmány tanúsítja új alattvalói iránti kedvezéseit, gondoskodását. Crescentius, ki neki a városok gyors meghódolásában oly jó szolgálatot tőn, nem rég választatott érsekké Spalatóban, Lőrincz érsek halála után; s a pápai megerősítés épen Kálmán ott mulatása alatt forgott szóban. II. Pascal pápa, mielőtt neki a palliumot megküldené, tőle is azon eskü letételét követelte, melyet VII. Gergely szabott elő az új püs-

1103.

pököknek. Ezen esküt a magyar érsekek és püspökök nem szokták volt letenni; s midőn azt a király kíséretében lévő magyar püspökök Crescentiusnál olvasták, annak némely kifejezései ¹⁾ fölött megütközvén, csodálkozásukat fejezték ki az új érsek előtt, s hihetőleg javasolták is neki, hogy ezen esküt letenni óvakodjék. Kálmán, a dolog tudomására jutván, úgy látszik, azt egyenesen megtiltotta; minek következtében némi vita fejlett ki Kálmán s a pápa között, ki e végett aztán Ágoston cardinált küldé sz. széki követül Dalmátiába. A spalatói érseknek végre is le kellett tenni az esküt, hogy a palliumot megnyerhesse ²⁾.

Kálmánra nézve ennél kétségkívül nagyobb fontosságú dolog volt az, hogy a szigeteket most nem sikerült elfoglalnia. Ugra bánt a tengeri városokból szerzett tizenhárom kisebb hajóval küldé Arbe elfoglalására, nem kételkedvén, hogy ha ez, mint a szigetek élén álló, meghódol, a többiek önként hatalma alá hajólnak. De reménysége nem teljeseedett. A szigetek nem szerették ugyan Velence uralmát, mely őket kereskedésükben sokféleképp korlátozó; de félvén tengeri hatalmától, melylyel Kálmán még nem bírt s őket nem is védheté, nehogy utóbb Velence boszúját érezni kényteleníttessenek, nem akartak a királynak meghódolni, s három nagyobb hajóikkal visszaverték Ugra bánnak egyébiránt a szelektől is sokat szenvedett csekély hajóhadát ³⁾. Kálmán, nagyobb erőt rögtön kiállítani képtelen, alkalmasb időre halasztá a szigetek meghódítását, mert őt most Álmos vezér lázadása Magyarországra kényszerítette visszatérni.

¹⁾ Egyebek közt az is foglaltatott benne, hogy a püspök a pápa által reábizott titkot senkinek sem fedezi föl, és a római egyházat, ha szükség s fölszóllítatik, fegyveres erővel is védelmezendi. Ld. az egész esküförmát Katonánál: Hist. Crit. III, 174.

²⁾ Ld. az e tárgyra vonatkozó leveleket Fejérmél: Cod. Dipl. II, 32. 37.

³⁾ Farlatius: Illyr. Sacr. V, 233.

Mintha az ő erőfeszítésének eredménye volt volna, a 1103.
most már Dalmátiával is táguolt Horvátországot Álmos nem Álmos herceg
lázongása.
tudta elfeledni vezérségében; vagy csak a királyi cím elvesztése fájt-e neki, melyet némelyek szerint még László ruházott reá? Álmost gyöngé, együgyű egyéniségnek ábrázolják emlékeink; annak bizonyította be magát Horvátország kormányán is. A gyöngeséggel azonban nem ritkán annál igényteljesebb elbizottság, nagyravágyás, hiúság is párosul, mi hogy a vezérnek sajátságai közé tartozott, tanúsítja bátyja iránti magaviselete. Úgy látszik, László királynak azon szándoka, melynél fogva egy ideig őt tüzte volt ki a maga halála után utódává a királyi széken, bár egyébiránt arra sem kora, sem lelki tehetségei által nem érezheté magát bátyja fölött jogosultnak, fejtette ki a gögöt s nagyravágyást a természeténél fogva hiu, gyöngé emberben. Azon körülmény, hogy a királyi szék akár az ő engedékenységből ¹⁾, akár a nélkül, még is az elébb egy időre mellőzött Kálmánnak jutott osztályrészül, azon érzelmet ápolta benne, hogy iránta bátyja elismeréssel, hálával tartozik. És midőn Kálmán, csak koronája érdekeit, s melyekkel annak fényét, előnyeit nevelni akarta, nagyszerű terveit tartván szeme előtt, még is leléptette őt Horvátország kormányáról, gyűlölet és boszú támadt bátyja ellen a gögös férfiúban. Hízogató udvaroncok sem hiányoztak, kik emitt a vezér, amott a király féltékenységet, gyanúját, boszúságát szitogatták sugallataikkal ²⁾, míg nem a meghasonlás nyílt viszálylává tört ki, s a testvérek hadai ellenségesen álltak szemben egymással, csak a Tisza által választva el, Várkonynál.

¹⁾ Turóczy krónikása, ki egyébiránt Kálmánnak nem barátja, ezt állítja, midőn mondja: „Sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, praefereudo ipsi coronam regni. Cap. 59.

²⁾ Quidam iniqui, diabolico freti consilio coeperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine Dux, Rex insidiatur tibi, et capere vult te. Diende regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum.“ Turóczy: P. II, C. 60.

1104.

A jobb hazafiak itt is amott is fájdalmas szívvel nézték a testvérek viszályát, melynek semmi való oka, semmi fontosabb alapja. S megemlékezvén, mily súlyos csapással sújtá a hazát atyjok viszálya Salamonnal, midőn „a vitézlő rend virága hullott el“ a mogyoródi csatamezőn, eltökélték magokat, minden módon meggátolni a polgári vérnek ok nélküli vesztegetését. Fegyverszünetet eszközének ki tehát mindenek előtt, mit Kálmán készséggel megadott. Azután mind a két pártiak közös gyűlést tartván, elhatározták, hogy rokonok, barátok, egy haza fiai, egymás ellen nem harcolnak; ám vívjanak párbajt a fejedelmi testvérek, ha nem tudnának különben megbékülni. Kálmán, a viszályt maga is fájlaló, úgy látszik, egész meglepéssel hallá Gráktól, az urak egyikétől, a hazafiak határozatát; Álmot is észére hozta legjelesebb pártfeleinek vonakodása a polgári vérontástól: a fejedelmek tehát, akarva, nem akarva, megbékültek ¹⁾).

Kálmán házassága
Predszlavával.

A viszályok ekként, ha nem is teljesen kiegyenlítve, de pillanatnyilag elfojtva levén, Kálmán, ki Buzila nejét a dalmát hadjárat alatt elvesztette, előbbi szövetségesének, Szvatopolk kiewi nagy-fejedelemnek leányával, Predszlavával lépett 1104-ki augusztusban második házasságra. De az orosz hölgy nem sokára gyanút ébresztett maga ellen életének tisztasága iránt királyi férjében; minélfogva ez, midőn gyanúját igazoltnak tapasztalná, rövid időn visszaküldé atyjához a jó reményben lévő Predszlavát, ki aztán otthon Boricsnak az utóbb annyi bajt okozott trónkövetelőnek adott életet ²⁾).

Dalmátiai
viszonyok.

E busító családi viszonyok után Kálmán 1105 tavaszán Dalmátországból is kellemetlen híreket vett. Velenceze fortélyai Ugra bán őrszemeit is kijátszották: Zára fellázadt s Velenceze alá hajólt. Ennek hírére vevén, hadaival azonnal

¹⁾ Turóczy: P, II. Cap. 60.

²⁾ U. o. Cap. 61.

a helyszínére sietett Kálmán, s a várost körül táborolta. A velencei fegyveresektől támogatott polgárok, tán mivel a király boszújától is féltek, egy ideig makacsul ellentálltak Kálmán vívó gépeinek. De, miként harmad évvel előbb Crescentius spalatói érsek, úgy most János trawi püspök, — kit utóbb szentjei közé igtatott az egyház, — a városiakat ismét hódolatra hajlította ¹⁾. A király ezután a városba ünnepélyesen bevonulván, a polgárok szabadítékait újabban is megerősítette, többféle kegyelmekkel ügyekezett megnyerni azok rokonszenvét. Egyebek közt a boldogs. szűz templomának az ostrom által megrongált tornyát újból felépíttette ²⁾.

A főváros ismét birtokába kerülván, Kálmán a többi városokat is meglátogató, hogy népszerűségét az által is nevelje, magával vivén mindenüve János trawi püspököt, ki neki oly hasznos szolgálatot tett, s a tartományban már életében is közönségesen szentnek tiszteltetett. Kegyességének mindenütt többféle bizonyítványait hagyta maga után.

Mialatt maga e körutat tévé, Sergius grófot horvátokból szedett haddal, a tengerparti városokban szerzett hajókon a szigetek megvételére küldötte. Sergius most előbb a kisebb szigetek ellen indult, s miután azokat elfoglalta s a magyar uralom alá hódoltatta, Arbe előtt termelt hajóhadával. De Arbe, két velencei gálya által támogatva, most is ellentállta, és Sergiusnak, miután ő hadával a sziget belsejébe vonult, kevesektől őrzött s kisebb naszádokból álló hajóhadát főleggette, s az e miatt megfélemlített fegyvereseit

¹⁾ Egykorú névtelen elbeszélése Farlatusnál: Illyr. Sacr. VI, 313. kövv. Említi Dandolo is, de összezavarva az 1102-ki első meghódítással. Muratorinál XII, 261.

²⁾ A torony oldalába e fölírás metszetett be: „Anno. Incarn. Dni. Nri. Ihv. X Ri. Mil. CV. Post. Victoriam. Et. Pacis. Praemia. Jaderae. Introitus. A. Deo. Concessa. Proprio. Sumptu. Hanc. Turrim. Scae. Mariae. Ungariae. Dalmatiae. Croatiae. Construi. Et. Erigi Jussit. Rex. Colomanus.“ — Farlat. V. 53. Lucius: Lib. III. Cap. IV.

nagyrészen elfogta. E fegyveresek egy része a többi szigetekre lépett Sergius zászlai alá; e szigetek tehát most honosaik fogsága miatt mindnyájan feltámadtak a makacs Arbe ellen: s Kálmán is erősebb hadat küldött ellene. Arbe tehát végre meghódolt s hűséget esküdött a magyar királynak ¹⁾).

Kálmán ekként egész Dalmátiának urává levén, Crescentius spalatói érsek tanácsára, a tartomány nemességét s a városok küldötteit Zára előtti táborába gyűjté, velök az egész tartomány jogairól s viszonyairól tanácskozendó.

„Kálmán király — ugymond az egykorú emlék ²⁾), — Zarába jöven, a város előtt gyűlést tartott. Ott Dalmátország szabadságainak ép és örökös megtartásáról tanácskozáván, azokat mindenekelőtt maga a király saját kezével megerősítette, a négy evangéliomra esküvén meg Crescentius atya előtt.“ Tudniillik: hogy Dalmátia régi jogait fentartja, az általok választottakat erősíti meg püspökököl. Ugyan erre megesküdtek a király kíséretében lévő egyházi s világi urak: Lőrincz esztergami érsek, Marczel váci, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi, Fulbert kalocsai püspökök, János nádor, Cledin ³⁾), Mark, Saul, Ugra, Theobald, Jandin, s más urak, kiknek — ugymond az okmányíró — nem tudja neveiket, mert a püspökökön s urakon kívül ugyanarra számoshadnagyok is megesküdtek. „Mert ő (Crescentius), ki Dalmátia tartományát a királynak meghódolni eszközölte, biztos akart lenni sok és nagy egyéniségek által, hogy régi szabadságaik nekik s utódaiknak megtartatnak.

¹⁾ György arbei püspök elbeszélése. Parlatusnál IV, 234.

²⁾ A bécsi csász. udv. levéltárban őrzött, s oda Velenczéből került Libri Pactorum című statuskönyvekben. I, 238. Megvan az Új Árpádkori Okmánytárban is I, 43. De miután az okmányban említett kereszteltekre 1105. év van vésve, az okmánytár hibásan sorozza azt az 1102. évhez.

³⁾ Másként Keled, Gútkeled, bácsi főispán. Ld. Katonánál III 214. — Saul bihari, Theobald somogyi főispán volt.

Ezen, ily nevezetes megerősítés emlékére pedig három arany keresztet adott a király... egyet tudniillik a zárai, egyet a spalatói, egyet az arbei egyháznak ¹⁾. A béke így megerősítetvén s a határok megjelöltetvén, a király visszatért Magyarországba ²⁾. 1405.

IV.

Itthon újabb kellemetlenségek várták Kálmánt Álmos részéről. A némely udvaronczaik által egyre bujtogatott vezér hihetőleg újabban is ármányt szőtt, s azok miatt a hazatért király boszújától tartván, titkon Passauba, V. Henrik német királyhoz távozott. De ott, bár, mint látszik, kedvezőleg fogadtatott, segílyt azonban bátyja ellen, a pápával viszázkodó Henriktől mindjárt nem nyerhetvén, 1106-ban, bűnbánatot színlelve, tért meg az országba. Kálmán megbocsátott a megjavultnak hitt testvérnek. De Álmos nem sokára ismét eldobta álarczát s most meg Lengyelországba szökött, s onnan némi segílyhaddal térvén vissza, elég erősnek vélte magát, bátyját megtámadni. De alig vette meg Abaujvárt, mielőtt onnan mélyebben behatolhatott volna, már is a vár alatt termett Kálmán, ki öcsésének távoztából ellenséges szándokait gyanítva, résen állott. Álmos ily hamar nem várta a királyt, s hihetőleg mivel pártfelei hozzá még nem esatla-kozhattak, megelőzni kívánta a bizonyos vereséget: midőn látná, hogy bátyja komoly készüléteket tesz a vár ostromára, annak táborába nyargalt s lábailhoz borúlva és magát bűnösnek vallva, bocsánatért könyörgött. Kálmánnak megesett a szíve a megalázott testvéren; bűnét feledve, őt kebléhez Álmos újabb zavargásai.
1106.

¹⁾ E keresztekre M†CV évszám metszetett; a Záranak ajándékozott kereszt ama márvány s gazdagon megaranyozott szentségtartó tejébe tüzetett. mely szintén a király adományából a főoltárt ékesíté. Farlat. V, 605.

²⁾ Az okmánynyal megegyez Dandolo Muratorinál XII, 261. Laurent. de Monacis Chron. de reb. Venet. Lib. VI, 102. Lucius L. III. Cap. 4. Schwandtnernél: III. 186.

1106. ölelé s kérelmeire még a lázadásban részt vett uraknak is megbocsátott. A megtértnek látszott vezér a dömösi klastromba távozott, melyet nem rég építtetett, annak ünnepélyes felszenteléséről intézkedendő. Az ünnepélyre öcsöcse által meghivatva, megjelent maga Kálmán is, az által is tanúsítandó megengesztelődését. Azonban, akár való, akár rágalom volt, Kálmánnak megsúgatott, hogy a vezér ez alkalmat valamely merényletre szándékozik felhasználni, mely életét fenyegeti. A király annyiszor tapasztalván öcsöcseinek ellenséges indulatát, hitelt adott a vádnak s őt elfogatni határozta. De, miután a püspökök s némely más tekintélyesebb urak közbeléptek, a testvérek ismét kibékülének, s esküvel is megpecsételték kiengesztelődésüket. De bár a boszúállásról lemondott, onnyi szőszegés után Kálmán nem hitt többé Álmosnak, s midőn egy ízben a Bakonyban vadászott, érzelmeinek kikémlelése végett két urat küldött melléje. Ezek önszántokból jötteknek színeltek ugyan magokat, de Álmos sejté megjelenésük okát, s a vadászatról Németországba szökött ¹⁾.

1107. Nem sokára Álmos távozta után, 1107-ben követek érkeztek Kálmánhoz III. Boleszláv lengyel királytól, előadók, miképen küldőjük szövetségkötés végett személyesen kívánna találkozni Kálmánnal országaik határain. Boleszláv ekkoron háborúban lévén a pomeránokkal, segedelmet óhajtott nyerni Kálmántól. Ez, több jelekből gyanítván, hogy Álmos ezúttal sikeresebben járhat V. Henriknél, mint első ízben, kedvesen fogadta ugyan a szövetség ajánlatát; de mint-hogy Álmost nem rég lengyel segélyhadak támogatták, Kálmán nem titkolhatá el kétségeit a követek előtt urok szándékainak tisztaságában; egyébiránt, ha ezek őszinték volnának, késznek nyilatkozván a szövetségre. Boleszláv tehát egy újabb követség által minden gyanúját eloszlatta, s a fejedelmek Ó-Falun a Szepességben találkoztán, a szövetsé-

¹⁾ Turóczy II, Cap. 60. és köv.

séget közös ellenségeik V. Henrik és Szvatopluk cseh király ellen oly módon kötötték meg, hogy ha ezek, egymással egyesülve, kettejök valamelyikét megtámadná, a második azonnal Csehországba törjön ¹⁾. 1108.

E szövetség által megerősödvén, nyugodtabban indul- Dalmát ügyek. hatott Kálmán 1108-ban kedvencz terveinek színhelyére, Dalmátországba, honnan hírül vette, hogy Velenceze újabban fondorkodik a tengeri városok ellen. Vitali Mihály velencei herczeg a patriarchát 1107-ben ²⁾ követül küldé I. Alexius görög császárhoz elpanaszolni, miképen szegte meg a békét a magyar király s foglalta el Dalmátországot, melyet Velenceze hűbérül birt légyen a császárok kegyéből. A patriarcha e jogsérelem megtorlása s a tartomány visszavétele végett szárazföldi hadakat kért a császártól. Alexius nem tagadta ugyan meg egyenesen, de elhalasztatni kívánta a segélynyújtást. A császár menyének, Sz. László Piroska leányának befolyása győzött-e a velencei követtség felett? — tudósításaink nincsenek; abban mindazáltal kétségünk alig lehet, hogy Kálmán e fondorlatokról értesült Piroska által, s épen ennek következtében indult 1108 tavaszán Dalmátiába, hogy ott Velenceze ármányait közelebbről szemmel tartsa, s a maga népszerűségét s uralmát az új szerzeményben megszilárdítsa.

És csak is erre irányzottnak találjuk ott a király működéseit. A tengeri városokat bejárván, szabadítékaik újabb megerősítésével, újabb kedvezések s kiváltságok adományozásával ügyekezett azokat szorosabban magához kapcsolni. És bizonyosan nem egyetlen volt az afféle okmány, miután május 25-én adott ki a trawiai számára, s melyben miután régi törvényeiket s kiváltságaikat, — mik közt legfőbb volt

¹⁾ Chron. Polon. Lib. II. Cap. 29. 46. Pertznél IX, 456. köv.

²⁾ Dux igitur anno X-o ad Dalmatiam recuperandam intentus, Patriarcham Constantinopolim, Alexio Imperatori legatum mittit. Dandulus Muratorinál XII, 264. 1107-dik év volt pedig Vitali Mihály herczegségének tizedik éve.

1108.

a püspök s a gróf szabad választása s az adómentesség, — megerősítette, még azt is kikötötte nekik, hogy az idegenektől szedett városi vám egy harmada grófjoké legyen, s csak két harmada hajóljon a királyi kincstárba; hogy továbbá a polgárok akarata ellenére sem magyarnak sem külföldinek nem fogja megengedni a városban lakhatást; sem azt, hogy erőszakosan szállásoltassék be városukba kísérete, midőn az ország ügyeiről tanácskozendó hozzájuk jövend; kikötötte végre azt is, hogy ha valakinek a magyar uralom nem tetszenék s kivándorolni akarna, családjával s vagyonával együtt háborítatlanul mehessen, a hova tetszik ¹⁾.

Német háború.

A dalmatákat hűségökben ekként megerősítvén, a király haza sietett, mert vészföllegek tornyosodtak az ország nyugati határain. V. Henrik 1107-ben ²⁾ Mainczban tölté a karácsoni ünnepeket. Megjelent ott nála Álmos vezér is, és „miként egykoron Adherbal Micipsa fia, Jugurtha ellen, a rómaiakat —, úgy most Álmos Henrik királyt ügyekezett könyörületre és segítségre bírni Kálmán ellen“ — ugymond a szász évkönyvíró. Úgy látszik, Velence a keleti császártól elutasítatván, a nyugatinál kezdé üzni ármányait; mert Henriket az is indítá Álmos kérelmeinek meghallgatására, hogy Kálmán Dalmátiát, melyre hűbérúri igényt tartott, az ő engedelme nélkül foglalta el. Midőn a birodalom rendeit Kálmán ellen háborúra szólította, részint ezt, Dalmátia elfoglalását, részint a keresztések egykori megtámadását hirdette hadjárata indokául ³⁾. Különösen, hogy Szvatopluk

¹⁾ Lucius III. C. 4. Schwandtnernél III, 187, Katonánál: III, 229, Fejéernél: Cod. Dipl. II, 15.

²⁾ Annalista Saxo (Pertznél VI.) 1108. évet ír; de az új évet ez időben Németország nagy része karácsonytól kezdé számítani, s így a mi számításunk szerint az 1107-ki karácsony értendő.

³⁾ Almis querelis motus, insuper etiam, quod Colomanus fines regni sui, scilicet in locis maritimis invaserit, — ugymond az Annalista Saxo. Cosmas Prag. ezen évhez, és utána mások, említik a keresztések megtámadását is a hadjárat okául. Ebben a pápánál is rómaiabbnak akart látszani a pápával az investitúrák miatt viszálgató Henrik.

cseh királyt tetemesebb segély kiállítására bírja, nemcsak 1108.
 újon szülött fiának keresztaapjává lett, hanem egy jelenté-
 keny összeget is elengedett, melylyel ez neki tartozott volt.

A hadjárat az 1108-ki nyár végén indult meg. Míg
 Henrik maga Pozsonyt táborolta körül, Szvatopluk a Vág
 mentében és Trencsény körül iszonyú pusztításokat és ke-
 gyetlenségeket követett el, míg nem Boleszláv lengyel király
 a múlt évi szövetség szerint országára ütött s Prágát is fel-
 dúlta, minek következtében Szvatopluk sajátjának védel-
 mére kénytelenítettett visszasietni. De Henrik sem boldo-
 gult Pozsony ostromával, s a Dalmátiából nem rég visszatért
 Kálmán közeledtéről értesülván, októberben kitakarodott az
 országból ¹⁾.

Kálmán nem akarta boszúlatlanul hagyni Szvatopluk
 kegyetlen pusztításait, s egy hadosztályt Morva dúlására
 küldött. De ekkoron Szvatopluk már visszanyomta volt a
 lengyeleket országából, s a magyarok betöréséről értesülván,
 nyomban ellenök indult. Egy éjjen azonban, midőn a magyar
 hadnak már közelében vala, erdön lovagolván keresztül, egy
 kiálló ágba ütközött, mely szemét kiszúrta; minek követ-
 keztében hadjáratával felhagyni kénytelen, magát Prágába
 vitette vissza. De mihelyt felüdült, 1109-ki februárban sere-
 gének élére állván, váratlanul Nyitra vidékén termett, an-
 nak külvárosait s vidékét tüzzel, vassal pusztította, s mire
 Kálmán seregeit összeszedte, a szerzett zsákmánynyal már
 ismét túl volt az ország határain ²⁾.

Henrik, midőn Pozsony ostromától távozott, nemcsak
 maga békét kötött Kálmánnal, hanem Álmosnak is büntet-
 lenséget eszközölt ki elkövetett honárulásáért ³⁾. Álmos

¹⁾ Annal. Saxo. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. 13.

²⁾ Cosmas Prag. ez évhez Pertznél SS. IX. Pulkava Dobuernél:
 Monum. III. 146.

³⁾ Turóczy II. Cap. 62. ki egyebiránt hibásan csak a testvérek
 közti béke helyreállítását adja Henrik hadjárata okául.

1111.

Kálmán ismét
Dalmátiában.

ezután, vagy hogy javulásáról bátyját meggyőzze, vagy szégyenében annyi sikertelen lázadási kísérletei után, a szent földre zarándokolt, hihetőleg azon követtséghez csatlakozván, melyet Kálmán 1109 végén I. Alexius császárhoz Konstantinápolyba küldött, hogy Velenceze fondorlatait Dalmátia tekintetében a görög udvarnál megghiúsítsa. Nehogy az álnok ellenség a dalmát városokban is újabb cseleket szőjön, 1111-ben Kálmán ismét Dalmátországba utazott. Vele mentek ez uttal is, mint előbb mindig, a magyar püspökök csaknem mindnyájan, vele az ország főrendei közül is számosan. Látván a király, hogy a vallása iránt buzgó nép a közügyekre is nagy befolyást enged papjainak: ez alkalommal leginkább arra fordította gondjait, hogy a papságot kötelezze le maga iránt, s benne uralmának hű támaszt szerezzen. E végett összegyűjtván a tartomány egyházi s világi főbbjeit, velök a dalmát egyház viszonyait újabban szabályozta. A gyűlés végzései nem jutottak reánk; némelyek ¹⁾ állítják, hogy három pont tette a tanácskozás fő tárgyait: az egyházi megyék határainak szabályozása, a papság kiváltsága a világi törvénszékek alól (immunitas fori), és a tizedek felosztása.

E véleményt teljesen igazolja az egyetlen okmány, mely Kálmánnak a tartományban ez alkalommal folytatott működéséről fenmaradt. Az okmány az arbei egyházat illeti s három fő pontot foglal magában. Szabályozza határait, úgy mint azok Crescimir király oklevelében kitűzettek; kijelenti, hogy a püspökök s apátok investitúrája, — miről Kálmán a quastallai zsinaton 1106. Magyarországra nézve is lemondott ²⁾, — ne függjön a király tanácsától; és végül mindazon jogokat és kiváltságokat átruházta a dalmát egy-

¹⁾ Farlatus: Illyr. Sacr. III, 165²⁾ Ld. erről Kálmán kijelentését Fejérmél: Cod. Dipl. II, 45. Endlicher: Monum. 375.

házra is, melyeket a magyar egyház elejétél fogva éldelt. Rendeli ennél fogva, hogy a papságra semmi világi hatóság ne küldjön idéző pecsétet, hanem az a canonok értelmében egyedül a püspök és főesperes hatóságától függjön, tőlök vegyen ítéletet; hogy a tizedeket a püspökök oly módon szedjék be, mint az Magyarországbán divatos, tudniillik a királyi és püspöki pristaldusok által; ezek díja a tized tizede legyen, egyenlő osztályban; de a püspök pristaldusa a maga részét ossza meg a püspök udvarbirájával. A gyűlésen Lőrincz esztergomi érseken kívül hat magyar, s Crescentius spalatói érsek mellett ugyanannyi dalmát püspök, János nádorispán és több főrendűek voltak jelen ¹⁾. Honi hagyományaink ²⁾ szerint Kálmán a zavargó zárabelieket városuk felgyújtásával akarta volna megbüntetni; de egy menyeyei jelenet által, — mely őt álmában keményen megveszszözte, attól eltiltatott. Ha van valami igaz a város zavargásában, az hihetőleg onnan származott, hogy a város nem akarta túrni a várdát, melyet a király a polgárok hűségének biztosítása végett abban épített volt.

Álmos vezért sem királyi bátyjának annyiszor tanúsított kegyelme, sem a szentföldi zarándoklat nem tette jobbá, nyugodtabbá. Haza térvén, egy ideig ugyan békében élt a királylyal, leginkább vadászattal töltvén idejét; s Kálmán minden szükségletekkel bőségesen ellátta őt e szenvedélyének kielégítésében. De végzete utóljára is vesztére vitte a nyugtalan hercezet. Uroz, Vacha és Pál tanácsosai által bujtogatva, újabb fondorlatokon törte fejét, talán, hogy az egy idő óta beteges Kálmán halála után magához ragadhassa a főhatalmat. A királyt gyakran heves főfájások kínozták, melyek őt időnként eszméletétől is megfosztották. Baját még inkább súlyosbító ügyetlen orvosa, az olasz

Álmos és fia
bűnhődése.

¹⁾ Farlatus. III, 166. Katona III, 276. Fejér: Cod. Dip. II, 56.

²⁾ Turóczy II. Cap. 60.

1113.

Drako, ki erős szívó tapasztokkal veleje egy részét is kifolyatta fülein. Kálmán enyhébb perceiben érzé, hogy közelg életének vége. Míg maga ép erővel tarthatá a kormányt, nem tudott félni a bár fondor s nyugtalan, de gyöngé testvértől, kinek különben pártja sem lehetett nagy az országban. De halála esetére féltette tőle életében maradt egyetlen fiának, Istvánnak, a még kiskorúnak koronáját; féltette országának nyugalma a nagy ravágyó ember zavargásaitól. E féltékenysége, ezen aggodalma nőttön nőtt, a mint nyavalyája súlyosbodott: s a kegyelemben elébb kifoghatatlan király kedélye mind ingerültebb lőn testvére ellen.

Egy ízben, hihetőleg újabb fondorlatok hírére, dühösségig felforrott haragja. Parancsolá híveinek, fogják el a vezért, vakítsák meg őt fiával, a gyermek Bélával s három tanácsosával együtt. Azok siettek teljesíteni a parancsot; s aztán a szeme világától megfosztott vezért és fiát a dömösi monostorba zárták. De némely túlbuzgó tanácsosok még evvel sem valának megelégedve: nem vélték biztonságban a királyi örökségét, míg Álmos és magzata ki nem irtatik. És Kálmán, kinek szellemét a láz hagymája már elborította volt, helyben hagyja a tanácsot. Egy Benedek nevű ember Dömösbe küldetik, hogy Álmost életétől, fiát férfiasságától foszsza meg. De a jámbor szorzetese, kik klastromukat Álmos bőkezűségének köszönték, az oltárhoz menekült vakot megvédték; Bélán a parancsot maga is átallotta végrehajtani Benedek, s távozott. Kálmán s tanácsosai hír nélkül maradtak a dolog felől; mert Benedek, midőn visszatértében a pilisi erdőn ügetne keresztül, lováról leesvén, nyakát szegte ¹⁾. — Kevéssel ezután, 1114-ki február 3-kán Kálmán maga is kiköltözött az életről.

¹⁾ U. o. 62. Cosmas Prag. 111. évhez. Pertznél SS. IX.

És ezen, legalább az ártatlan Bélára nézve menthetlen, tette szolgált részben okúl az utóbb Béla s maradéakai alatt írt krónikásoknak oly sötét színben adni elő Kálmán egyéniségét s kormánytetteit. De az újabb kor, mely benne szellemi rokont lát, daczára a végperceiben elkövetett, s betegsége miatt neki alig betudható botlásának, királyaink egyik legdicsőbbikének magasztalja a szellemére, kitüzött céljaira s törekvéseire nézve egyaránt nagy Kálmánt.

ÖTÖDIK KÖNYV.

GÖRÖG BEFOLYÁS.

AZ OLIGARCHIA HATALMÁNAK NÖVEKEDÉSE.

ELSŐ FEJEZET.

II. István. 1114—1131.

I.

II. István tizenhárom éves gyermek volt, midőn atyja halála után az ország rendeinék gyülekezetében megkoronáztatott. Kiskorúsága idejére Lőrincz esztergomi érsek és János nádorispán neveztettek ki kormányzókká.

1114.

Egy, különben gyanús hitelességű okmány Kálmánt az Adriaitenger urának nevezi. Ez volt legalább czélja, törekvése a magas lelkű királynak, midőn Dalmátiát elfoglalta s az új szerzeményt annyi gonddal ápolta volt. Oly tengeri erőt teremteni mindazáltal, melylyel a tenger fölötti uralmat a már kiképezett tengerészettel bíró Velence kezéből kiragadhassa, nagyobb pénzerő, hosszabb s békésebb uralkodás kívántatott volna, mint a mennyivel ő bírt s a meddig ő uralkodott.

A nagy feladat tehát utódaira maradt örökségül. De sem közvetlen utóda s kik annak kiskorúsága alatt az országot kormányozták, sem a későbbi királyok nem fogták fel, nem méltányolták a nagy fontosságot, melyet Kálmán Dalmátia s általa Adria birtokába helyezett. Ennél kedvezőbb dolog alig történhetett volna Velencezére nézve. Dalmátia birtoka, Velencezére nézve különben is életkérdés, még inkább azzá vált, mióta birtokai a Földközitenger szigetein és Syriában szaporodtak. A fát hajóhadához, a tengerészeket gályáira, a fegyvereseket távol birtokai védelmére rég-

1114.

óta jobbadán Dalmátiából nyerte. Dalmátia nélkül, kivált ha ott a magyar királyok, Kálmán tervei szerint, tengeri hatalmat alapítanak, a tenger uralma nem sokáig maradhattott volna a lagunák királynéjának kezében; távol birtokai pedig más úr hatalmába estek volna.

Velencezefon-
dorlatai Dal-
mátiáért.

Kálmán halálának híre tehát diadalünnep tárgya volt Velenczében. Az elhunyt királyt szemesebbnek, fegyvererejét hatalmasabbnak ismerték volt, mintsem hogy vele saját erejükből kikötni mertek volna; és miután segílyt a magyar udvarral rokonságban volt I. Alexius császártól sürgetések daczára sem nyerhettek, türték a veszteséget s békében várták az időt, mely meghozza az alkalmat annak helyreépítésére. Ezen alkalmat meghozta Kálmán halála. Faledro Ordclaph, velencei herczeg, mihelyt a rég várt hír hozzá jutott, bizván a magyar kormányzók hanyagságában, s a görögtől sem kérve többé segílyt, gályáit azonnal fölfegyverzé s már 1114-ki augusztusban egy nagy hajóhaddal vezett ki Rialtóból. Titkos ügynökei, kik a dalmát városokat lázadásra bujtogatnák, őt már régen megelőzték.

A dalmatáknak kétségkívül tetszetek a köztök annyiszor s oly sokáig időző király kegyelmei; de anyagi érdekeik másfelé vonták őket; Kálmánnak hajóhada, mely őket s kereskedésüket a földközi tengeren védhetné, nem lévén, Velence, mióta tőle elszakadtak, többfélekép és súlyosan éreztette velök a maga hatalmát. Hajóikat a tengeren nem egyszer lefoglalta; kereskedelmöket a keleten minden módon korlátolta, nehezítette; minek következtében bár mennyire kedvelték is különben az irántuk kegyes magyar uralmat, s nem szerették Velenczét: érdekeiket a tengeren mindaddig nem látták biztosítva, míg a magyar király hajóhada által nem védetnek. Kálmán halála után erre nézve minden reményök eltűnt; miért aztán magok is visszasoavárgának Velence uralma alá.

Az arbeiek, mihelyt értesültek, hogy a velencei hajóhad vitorláit felvonta, és Zára felé vette útját, két papot

küldöttek követül Faledróhoz, s városukat és szigetöket még azon esetre is uralma alá bocsátották, ha Zárát megvennie nem sikerülne. A hercege viszont örömet megerősítette minden régi s újabb szabadalmaikat, ugyanazon esküvel kötelezván magát irántok, melylyel őket Kálmán biztosította volt ¹⁾. Arbe példáját nyomban követték a többi szigetek is, mialatt a velencei sereg Zárát ostromolta.

Csak Kálmán gondoskodásának vala köszönhető, hogy a magyar uralom mindjárt nem szűnt meg egész Dalmátiában a velenceiek megjelentekor. A városok kivétel nélkül önként kaput nyitának nekik; de a városokban emelt kastélyok őrsége oly vitézül védte magát, hogy azokat Faledro, sem Zarában sem egyebütt nem bírta megvenni. Midőn a herceg a tél közeledtére hajóhadával Velenczébe visszatért, még csak Spalatóban maradt fen némi árnyéka a magyar uralomnak. Mert, bár a polgárok itt is szintén Velenczéhez szítottak, Manasses érsek, ki Crescentius halála után Kálmán udvarából választatott a neki ez által tetszeni akaró polgároktól egyházi székére, hű maradt a magyar koronához, s lehetőleg támogatta a várdá őrségét. Ennek vezére, ki egyszersmind Horvátországban a királyi adószedőknek is főtiszte volt, legalább e várost akarta biztosítani, míg a magyar kormányzóknak valahára eszébe jut, segélyt küldeniök a tartomány védelmére. Összebeszélt tehát az érsekkel, hogy bizonyos napon, midőn ez egy a városon kívül létező templomban egyházi ünnepélyt tartand, melyen a polgárok nagyobb része is meg fog jelenni, a várdá őrsége foglalja el a város falait s főbb helyeit. De a csel elárultattott; minek következtében az őrség nemcsak a város birtokába nem juthatott, hanem még várdáját is elvesztette. Mialatt ugyanis a polgárok egy része az egyházi ünnepélyre távozott, más része fegyverben s elrejtőzve várta az őrség kivonultát a várdából. Mihelyt pedig ez megtörtént, s az

¹⁾ Lucius Lib. III. Cap. IV. Schwandtnernél III.

1115.

őrség a falakon egész biztosságban elszélyedt, rejtekeikből előbúván, az üresen maradt kastélyt felgyújtották s az aránylag csekély őrségre rohanván, azt megverték s a városból kiűzték. Utóbb maga az érsek is utánok távozott, nem látván többé biztosságát az ellenséges indulatú polgárok közt ¹⁾).

Faledro csak azért ment haza telelni, hogy 1115-ben még erősebb haddal jelenjen meg Zára alatt, hogy annak várdáját is megvegye, mely nélkül nem lehetett biztos a város állandóbb birtokáról. A tél folytában erősen készült a háborúra, mert azt hitte, a magyar kormány csak nem hagyja minden védelem nélkül elveszni a tartományt. Még V. Henriket, — ki márcziusban vendége volt, és Alexius görög császárt is felkérte segedelmökért; s olasz írók tanúsága szerint küldött volna is azt mind a két fejedelem ²⁾). Azonban, a herczeg nagyobb eszélyt és buzgalmat képzelt a magyar kormányzóknak, mint a mennyit ezek tanúsítottak. Ez évben is csak egy gyöngye hadosztály jelent meg a horvátországi bán vezérlete alatt Zára alatt, melyet aztán Faledro nem is késett megtámadni és széjjelverni. Most már a várda őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, és szabad elköltözés föltétele alatt az erősséget feladta. Magyar haderő ezután sehol sem lévén többé a tartományban, a városok nyilvánosan meghódoltak új uroknak. Faledro pedig Horvátország tengerparti részein is folytatta hódításait a tél beálltaig; s egyebek közt Bielográdot, vagyis Ó-Zárát is hatalmába kerítette ³⁾).

¹⁾ Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 18.

²⁾ Dandulus, Muratorinál XII, 266. De itt tévedés van az időszámításban. Dandulus szerint a háború 1115-től 1117-ig tartott volna, mi helyesebben 1114—1116-ra teendő. Ld. Codex Ambrosian. (Számtén Muratorinál), hol ezt olvassuk: Hic dux anno sui obitus, videlicet a. d. 1116. stb.

³⁾ Dandulus i. h

A súlyos veszteség hírére 1116-ban végre a magyar kormánytanács is fölébredt tétlenségéből s egy erősebb hadat küldött a tartomány visszafoglalására. De erről idején értesült a szemes Velence, s Faledro herceg a múlt éviéknél még nagyobb erővel sietett Dalmátiába. Úgy látszik, a magyar sereg már visszavette a Horvátországban elvesztetteket, s a fővárost, Zárát tartá, körül táborolva, midőn Faledro megérkezett és hadait földre szállította. Az ütközet, mely haladék nélkül megkezdett, igen heves, a győzelem egy ideig kétes volt, míg nem a velenceiek az egyik szárnyon végre hátrálni kezének. Ordelf azonnal a nyomott osztályok segedelmére sietett s még egyszer helyreállítani ügykezett az ütközetet. Vitézeit lelkesítendő, maga állt élökre; de már nemcsak vissza nem idézhette a hanyatló szerencsét, hanem maga is halva terült el a csatamezőn. A vezér elestének hírére az egész sereg rendetlen futásnak eredt; kik az üldözők fegyverétől megmenekültek, Zára falai alatt kerestek védelmet. A győzelem Zárán és a szigeteken kívül, melyeknek a magyar sereg a velencei hajóhad miatt nem árthatott, egész Dalmátiát visszaadta a magyar koronának.

Faledro eleste nagy elesüggedést okozott Velenczében. A signoria, hogy legalább azt megtarthassa, mi még kezén van, az elesett herceg fiát, Faledro Vitalist, Urso Justinánt és Mauroceno Marinust a respublica cancellárával haladék nélkül Magyarországba küldötte békét eszközölni. A magyar kormány sem kívánt egyebet. A megkötött béke öt évre szólott, oly feltétel alatt, hogy Zárán és a szigeteken kívül, mik Velence birtokában hagyattak, egész Dalmátia visszaszálljon a magyar birodalomra ¹⁾.

¹⁾ Dandulus i. h. 267. Farlatus: I, 225.

II.

1117.

Midőn e béke megkötöttet, már a tizenhat éves király is benézett a kormány ügyeibe; de úgy ezen béke, mint annak az öt év elteltével újabb öt évre kiterjesztése eléggé tanúsítja, hogy István nem öröklötte atyjának magas szellemét és sem ő, sem kormánytanácsa nem gondolkodott többé Kálmán nagy tervének megvalósításáról.¹⁾

De egyebekre nézve sem találunk a könnyelmű s kedvét korán kósza szerelmekben töltött II. István országlatában, mi jeles atyjáihoz hasonló elvekre, magasabb czélokra mutatna. S azon kevés jóra nézve is, mi kormányja idejében történt, úgy látjuk, csak szeszély, pillanatnyi felindulás vezette a könnyelmű, indulatos királyt. Magasabb czélok helyett mindjárt eleinte hasztalan s oktalan háborúkban vesztegette az ország erejét, mely különben elég nagy volt arra, hogy vele dicsőbb czélokat is kivívhasson. László és Kálmán jeles kormányja alatt oly annyira nevedett az ország hatalma, hogy az egykorú prágai Kozma tanúsága szerint „a föld bár mely fejedelmével bátran megmérkőzhetett“.

A csehekkel már 1116-ban háborúba keveredett az ország. Okát félreértés szülte. A két fejedelm István és Vladiszláv a határszéleken találkoztak, hogy egymással szövetséget kössenek. De míg a fejedelmek s a velők lévő urak tanácskoztak, kíséreteik egymással verekezésbe keveredtek, melyből aztán harez fejlett ki s barátság helyett ellenséges indulattal váltak el a fejedelmek, mely még azután is számos évig tartott ¹⁾.

E harez következtében-e, vagy más okból? — nem tudjuk, Leopold osztrák herezeggel is megháborodtak a

¹⁾ A sajátyszerű, de különben semmi történelmi fontossággal nem bíró harczot hosszan írja le Turóczy: II, Cap. 63. Cosmas Prag. és Anal. Saxo ez évhez. Dubravius: Histor. Bohem. Lib. XI. 94.

békés viszonyok. István két ízben, 1117 és a következő esztendőben ellenségesen tört Ausztriára s a Lajta vidékét elpusztította ¹⁾. Leopold ezt viszont 1119-ben a magyar határszélek pusztításával és Vasvár feldúlásával boszúlta meg ²⁾. A háborúnak ezzel vége szakadt. Sőt egypár év múlva sógorságba is lépett vele István, midőn a fejedelmi nemzetség megfogyta miatt aggódó főrendek őt nősülésre ösztönözték és számára Henrik steffingi tartománygróf és Richarda, Leopold nővére leányát Adelheidot hitvesül szereztek ³⁾.

A házasság, úgy látszik, kissé komolyabbá tette Istvánt; 1124-ben még Dalmátországot is meglátogatta ⁴⁾, miként a Kálmán által Spalato és Traw városok számára kiadott kiváltságlevél ⁵⁾ megerősítése tanúsítja. A féltékeny Velence István ezen útjában hihetőleg új terveket látott Zára és a szigetek visszavételére; és minthogy Faledro Ordelaif veresége óta maga nem mert fellépni Dalmátiában, az afrikai mórokat bujtotta fel ellene. Ezek 1125-ben néhány kalóz hajóval Traw várost meglepvn, iszonyúan feldúlták s föléggették, úgy hogy a szegény polgároknak Spalatóban kellett menedekot keresniök, míg városukat hamvaiból lassanként ismét fölépíthették ⁶⁾.

¹⁾ Paltramus, Pertznél: SS. Rer. Austr. I. 707. Chron Austr. U. o. 556. Chron. Claustro-Neoburg. u. o. 443.

²⁾ Otto Frising. Leopold herczeg fia Lib. VII. Cap. 15. Urstisiusnál I, 148.

³⁾ Schier: Reginae Hung. 100.

⁴⁾ Turóczy II. Cap. 63.

⁵⁾ Lucius Lib. III, Cap. IV. Schwandtnernél. III.

⁶⁾ Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 329. De annak, mit Farlatus mond, hogy ekkor hódította volna meg újra István a dalmát városokat, helytelensége világos az 1117-ki békekötésből. mely szerint a városok ekkoron magyar birtokban maradtak. S csak is ezt föltéve van értelme annak, hogy István 1124-ben kiváltságlevelet adott Spalatónak és Trawnak.

1125—1127.

Időközben Csehországgal is barátságosabb színt öltöttek a viszonyok. Wladiszláv cseh herezeg testvére, Szobieszláv, ki a vak Álmos leányát, Adelhajdot, birta nőül, Morva felett uralkodott; de bátyja által 1123-ban elűzetvén, maga Lengyelországba futott, nejét pedig Magyarországra küldötte. Wladiszláv két év múlva meghalálozván, a száműzött Szobieszláv lett Csehország fejedelmévé: és most nemcsak nejét visszahívta Magyarországból, hanem Istvánnal is, ki őt rokonilag fogadta volt, összejövotelt eszközölt ki a határszéleken. A fejedelmek egymást ajándékokkal tisztelvén meg, szövetséget kötöttek ¹⁾.

Orosz háború.

E szövetségnek nem sokára hasznát is vette István a görögök ellen, kikkel Álmos miatt keveredett háborúba. Erre tulajdonkép egy más háború szolgált alkalmul, melyet István 1127-ben az oroszok ellen viselt.

Volodár fiai, kik ellen Kálmán 1099-ben ama szerencsétlen hadjáratot intézte, Wladimir és Rotiszláv, egymás ellen háborúskodván, míg emez a kievi nagy-fejedelemre támaszkodott, amaz Istvánhoz folyamodott segítségért. Mondják, hogy Kálmán még végső éveiben is ajánlotta híveinek, ha alkalom nyílik, ne hagyják boszúlatlanul a vereséget, melyet a magyar sereg egykor Oroszországban szenvedett. Most tehát kínálkozott az alkalom, és István azt ama hévvel ragadta meg, mely természetében szokott lenni a könnyelmű embereknek. Wladimirt három ezernyi haddal küldé előre addig is, míg maga a nagyobb sereggel utána eredne. A magyar urak nem örömet mentek ugyan, sajnálván vesztegetni az ország erejét oly háborúra, melyből sem magoknak, sem az országnak semmi haszna. De, mint történni szokott, az elégyületlenség csak lassan tört magának utat a nyilvánulásra. Mivel a király maga állott a hadjárat élére, nem örömet ugyan, de mégis csak követték őt, sőt

¹⁾ Continuat. Cosmae Pragens. per Canonic. Wissegrad. 1126. évhez Pertznél SS. IX. 133.

egy ideig harczoltak is, Prsemisl ostrommal megvevén. De midőn innen Kiew alá szándékozott őket vezetni a király, végre kitört a sokaig elfojtott boszúság. Az urak egybegyűlvén, tanácsot tartanak, s elhatározzák, hogy idegen ügyben, melynek védelmére megegyezéseket úgy sem adták, magok s nemzetök haszna nélkül tovább nem harczolnak. A közvéleménynek Kozma úr, a Pázmán nemzetségből, lett tolmácsa, ki a többiek élén a király elejébe járulván, előadta végzésüket, kijelentvén, hogy ők haladék nélkül visszatérnek hazájokba. István, haragját elfojtván, hazajött; de itt a legembertelenebb módon, iszonyú kegyetlenséggel állott boszút az engedetlenség főbb okozói¹⁾. E zsarnokság azonban többeket annyira felbőszített ellene, hogy őt letenni, s helyébe más királyt akarának választani. Turóczy krónikása bizonyos Saul urat említ, István nagynénjének, Zsófiának, karantáni Ulrik határgróffal nemzett fiát²⁾; de e Saulról semmit sem tudnak egyéb emlékek. Bizonyosabb, úgy látszik, az, hogy Iván és Bors urak, midőn a király Egerben betegen feküdnék, ikiki a maga pártja által törekedett a királyságra. István mindazáltal amaszt elfogatta s lefejeztette, emezt száműzte³⁾.

Részese volt-e ezen összeesküvésnek a vak Álmos? Görög háború. Vagy csak régi ellenségeitől s a király indulatos hevességétől tartván, óhajtott menekülni? Annyi bizonyos, hogy ő ez idő-tájjban némely híveivel Görögországba futott, hol is Commen János császártól, Piroksa, Sz. László leánya férjétől vendégszeretőleg fogadtatván, Macedoniában, Constantia városában telepedett meg kíséretével. Példáját

¹⁾ Super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri; ce-reos magnos in fundamentum hominis (az ember alfelébe) stillare faciebat. Turóczy II. Cap. 63.

²⁾ Zsófia, Álmos huga, elébb Ulrik karantán markgrófhhoz, aztán Magno szász herceghez ment nőül. Cap. 64.

³⁾ Turóczy II. Cap. 63.

1129.

számos úr követte, kik a határtalan haragú király ¹⁾ boszújától féltek. István, mihelyt Álmos megszöktéről értesült, követei által kívánta a császártól, úzné ki őt országából. És midőn erre tagadó választ nyert, seregeit 1128-ban a Dunán átvezetvén, Belgrádot, mások szerint Branizovát ostrommal megvette s feldúlta, s annak még köveit is Zimony megerősítésére hordatta el. Utóbb némi hadakkal egészen Philippopolig dúlatta a birodalom tartományait. A császár, háborúra készületlen, semmi akadályt nem vetett seregei elébe, mit István félelemnek tartván, őt vénasszonynak gúnyolta egy levelében. A császár nem kisebb udvariatlansággal válaszolt, s 1129 tavaszán végre felkészülvén, a Szávához egy erős hadat küldött, melyben még perzsa és genuai lovasok is szolgáltak; a Feketetengerről pedig a Dunára hajóhadat küldött, mely a sereg munkálkodását támogatná. István, most ismét beteg, maga nem mehetett táborba; de hívei által nagy erőt gyűjtött össze, sőt még Szobieszláv cseh fejedelemtől is segélyhadat kért a két évvel előbb kötött szövetség erejénél fogva. Mihelyt a cseh hadak Szobieszláv unokaöccse, Venczel herczeg vezérlete alatt megjelentek, István nejének valamely rokonát, Steffing grófot nevezte ki a sereg fővezérévé; a Dunán pedig szintén hajóhadat küldött le. A császár Haramvár — a mai Új-Palánka — átellenében ütött tábort. Oda sietett tehát a magyar sereg és hajóhad is, hogy őt az átkelésben meggátolja. De a görög hajóhad sokkal erősebb, a mienket görögtűzzel részben felgyújtá, részben elűzé; s aztán, míg seregének egy részével az átménetet Haramnál erőszakolni színlélé, más részével kissé távolabb lopva ment át a folyamon, s a magyar tábort hátmögül támadta meg. Majd áthatolt a görög sereg más része is, s a magyar hadat két tűz közé fogván, megverte s megfutamította. A győzedelmes császár

¹⁾ Még a siró gyermekeket is István nevének említésével csitíttatták az anyák, úgymond Turóczy Cap. 63.

ezután Haram és Zimony várakat is megvevén, a Szerémség nagy részét elpusztította s gazdag martalékkal tért vissza birodalmába. A magyar vezérek értesülvén, hogy a császár kevés erőt hagyott hátra, most viszont ők keltek át a Dunán, s Branizovát megvették és feldúlták. A császár ennek hírére újabb hadakat küldött a Dunához s Branizovát gyorsan fölépíttette. Azonban István király is felüdült már betegségéből, s lemosni vágyván a magyar fegyver hírnevét ejtett foltot, azonnal a Dunához sietett hadaival s az ott táborozó görög hadat meglepni szándékozott. A terv azonban nem sikerült: egy magas rangú olasz hölgy, a király szándékáról valamikép értesülvén, idején hírt adott a görög tábornak; minek következtében az gyorsan visszavonúlt. Az utócsapatokat mindazáltal mégis utólérte István s a tábor egész podgyászát elfoglalta ¹⁾).

A mindkét részről nyert győzelem és szenvedett vereség végre lelohasztá a fejedelmek haragját, kivált miután Álmos vezér, a háborúságnak tulajdonképen való, bár nem szándékos oka, ez időtájban meghalálozott. István s a császár, miután egymással követségeket váltottak, személyesen is találkoztak országaik határszélein, s kölcsönös mentségek után békét kötöttek ²⁾). A halál még Álmos iránt is megengesztelte utóbb a haragos Istvánt, ki annak holt tetemeit Fulbert kalocsai püspök által hazahozatván, Székesfehérvárott ősei mellé takaríttatta el.

Ez hihetőleg már akkor történt, midőn a vak Béla is előhozatott rejtékéből. Álmos, midőn maga Görögországba távozott, fiát titkon a pécsváradi monostor szerzeteseinek gondjára bízta, valószínűleg azért nem akarván őt magával vinni, hogy a bár még fiatal, de gyakran beteg s magzat

Béla herczeg
a vak.

¹⁾ Chron. Zwetlense. Claustro-Neoburg. és Australe Pertznél: SS. rer. austr. I. 1129. évhez Turóczy II. Cap. 63. Cinnamus Lib. I. Cap. IV, V. ed. Venet. l. 4. Nicetas Choniates. l. 10. ed. Venet.

²⁾ Cinnamus u. o. l. 10. Turóczy u. o.

1130.

reményével nem biztató király halála esetében az országban legyen, mint a trón egyetlen törvényes örököse.

E kilátások még István életében megvalósultak. Két évig rejtőzött már atyjának megszökte óta e monostorban a vak herczeg ¹⁾, midőn István mindinkább elnyavalyásodván, maga is gondolkodni kezdett utódjáról. — Az urak, kik a Béla hollétének titkába beavatva voltak, nehogy az indulatos király a megszökött Álmos helyett rajta töltsé boszúját, a herczegnek holt hírét költötték volt; minélfogva István egy ideig magát utólsónak hitte Árpád férfi nemzetségében; — mert Boricsot, az orosz Predszlava fiát, a közvélemény fattyu gyermeknek tartotta. A király aggodalmait utóda iránt örömmel látták mindinkább növekedni a Béla hollétét tudó urak; örömmel hallák őt sóhajtozni: bár élne még legalább a vak Béla, hogy benne tenyésztőt nyerhetne nemzetsége. Egy ily alkalommal Pál püspök és Otmár főispán, látván indulatának őszinteségét, végre fölfedezték neki a vak herczeg életének s hollétének titkát. István nagy örömmel vette a hírt, mely őt aggodalmaitól megmentette: a virágzó ifjut nyomban udvarába hozatta, és utódául jelölvén ki, Uroz szerb vajda leányában, a szintoly szép mint értelmes Ilonában hű nőt és vezetőt adott oldala mellé. Az új házaspár, melynek István Tolnán rendeztette be udvarát, nem sokára fimagzattal, az utóbb trónra jutott II. Gejzával, örvendeztette meg a királyt s a nemzetet ²⁾.

Az előbb oly szilaj, indulatos királyt mind jámborabbá s vallásosabbá tette öregbedő nyavalyája. Értesülvén, hogy néhány évvel előbb Franciaországban egy új szerzet támadt, mely első telephelye nevére premontrei szerzetnek neveztetett, nem késett azt Magyarországon is meghonosítani, Nagyváradon monostort építtetvén számára ³⁾. Majd

¹⁾ II. Gejza 1158-ki okmánya Fejér: Cod. dipl. II, 151.

²⁾ Turóczy Cap. 63.

³⁾ Ld. Katonát: Hist. Crit. III, 452.

midőn nyavalyája 1131 elején súlyosbodván, halálát köze-
ledni érezte, barátruhát adatott magára. Holt tetemei Nagy-
váradon takarítottak el. 1131.

Kormánytetteinek kétségkívül leghasznosabbika volt az, hogy a rokon kún vagy besnyő nemzetből egy csapatot, melynek Tatár nevű vezére, 1122-ben Görögországban egy betörése alkalmával nagy vereséget szenvedvén, tőle az országban tanyát kért, annak külön vidékein megtelepítette. Hihetőleg ezektől származtak aztán a Besnyő nevű helységek.

MÁSODIK FEJEZET.

II. BÉLA (a vak). 1131—1141.

1131.

A vak fejedelem, kit István, úgy látszik, még a maga halála előtt, midőn barátruhát öltött ¹⁾, a kormány élére helyezett, az ország rendei pedig amannak eltakarítása után, ápril 28-kán megkoronáztak, miután ifjúságát zárda falai közt tölté, szelíd, kegyes, jámbor kedélylyel lépett a királyi székre. De annál erélyesebb, sőt szenvedélyesebb volt ifjú neje, Ilona, ki az ország kormányában is vezetője lett férjének. Értesülvén kétségkívül az új király régi párthiveitől, kik most legtöbb befolyásra jutottak, miképen férjének megvakíttatása Kálmán betegsége idején, néhány ellenséges indulatú urak tanácsa szerint történt, lelkében oly heves boszúvágyat kezdett táplálni azok iránt, hogy azt csak a büntettről gyanúsak vére olthatta el. A szerb fajnak, mint tudjuk, különben is tulajdonságaihoz tartozik a boszúvágy.

Mind azok s azoknak gyermekei s rokonai, kik egykoron Álmos lázongó mozgalmaiban részt vettek s e miatt Kálmán alatt lakoltak; mind azok, kik a pártütésben való részvétel gyanúja miatt a kormánypárttól háttérbe szorítottak; mind azok, kik István alatt Álmossal Görögországba futottak volt; végre mind azok, kik az elébbeni kormánypárt ellen szívökben magángyűlöletet ápoltak, — most készséges eszközül ajánlkoztak Ilonának a boszú végrehajtására.

¹⁾ „Regno relicto“ úgymond Turóczy II. Cap. 63.

Törvényes úton, ítélet által venni boszút, nem elégít-
 hette ki sem a királyné, sem párthívei szenvedélyét, gyűlö-
 letét. Az urak, kiket sujtani akartak, számra sokan, rangra,
 gazdagságra hatalmasak voltak, könnyen találhatók módot,
 kisiklani az igazság kezéből. Ezenfelül, a részvétel Álmos
 és Béla megvakíttatásában tán kevesekre is lett volna csak
 bebizonyítható; mit a királyné és párthívei annál kevésbbé
 elégelethetének, mivel kétségek alig lehetett, hogy azon urak,
 mihelyt a kormány boszúszándokát látandják, azt kikerü-
 lendők, nem fognak késni a fattyu Boricshez csatlakozni s
 őt behíni: mi ha valósúlna, minden, még Béla királysága is
 koczára tétetnék. Hirtelen, váratlanul és sokakra kellett
 tehát lecsapni a boszúnak, hogy sujtsa mind azokat, kik a
 király világtalanságának okozói voltak, mind azokat, kik
 pártgyűlöletük s Borics támogatása által veszélyesekké vál-
 hatnának, és mind azokat, kiket a magán boszú elérni óhajtott.

A boszúterv nagy titokban készült. A jámbor király,
 ki tán nem is sejté, mi van készülöben, reávéttetett, hirdetne
 Aradra országgyűlést. A hely nem messze az ország déli
 határaitól, tán azért választatott, hogy közel legyenek a
 királyné rokonaihoz, kiktől, szükség esetében, némi segede-
 lem volna várható. Ugy látszik, az ellenfél sem gyanított
 semmi bajt, mert nagy számmal jelent meg a gyűlésre.
 Vagy, ha vett is észre valamit, tán épen számának nagy-
 sága által akarta magát biztosítani minden erőszak ellen.
 De a királynénak és párthíveinek volt rá gondja, hogy ma-
 gok még nagyobb erővel rendelkezessenek.

A gyűlés megnyitásának napja megérkezett; helyül,
 úgy látszik, a szabad ég alatt vont sátorok szolgálnak. A
 világtalan király, nejének karján lépett fel trónjára. A va-
 kok arcán, majdnem kivétel nélkül, a világtalanság méla
 bánatának merev kifejezése szokott előmleni. S ez kétség-
 kívül most is megtette hatását a sokaságra, midőn a külön-
 ben deli férfiú arcán e bánatos kifejezéssel lépett szép neje
 karján a gyülekezetbe. A királyi hatalom teljessége, s a vak-

Az aradi
 gyűlés.

1132.

ság tehetetlensége, mely minden lépten támaszra, vezetőre szorul, szánakozást ébresztő ellentétben egyesültek a király személyében. De a szánakozás gerjedelmeit nem sokára dühös harag lángja váltotta fel. „Hű nép, — így szólott a trónról Ilona — urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények, halljátok! Az isten mindegyiteknek adott szemet, hogy lássatok: mi az oka, hogy egyedül urunk, királyunk van megfosztva szeme világától? Kiknek tanácsából érte őt e csapás? És a bűnösök el fogják-e kerülni boszútokat?”

A királyné szavait iszonyú zaj váltotta fel. Az egész nép fegyvert rántván, egy csoport úrra rohant, kikre a tény intézői újjal mutatának. Hatvannyolecan irgalom nélkül felkonczoltattak, némelyek megkötöztetvén, börtönbe hurczoltattak. Mind azok, kik tán valamit sejtve, vagy más okból meg nem jelentek, még az napon összeirattak, s minden nemzetségekkel együtt számkivetésre ítéltettek; jószágaik, miként a leöltekéi is, az egyház számára foglaltatván le. Többen a leöltek barátai, rokonai közül az iszonyú tény hallatára maguktól is a külföldön kerestek menedéket ¹⁾.

Mi része volt a boszú e borzasztó művében magának Bélának, bizonytalan. De mintán az végre volt hajtva, mind magának, mind országa tanácsának fő feladata lőn, annak lehető rossz következményeit, melyeket a Boricshez futott urak előidézhetnének, megelőzni, magát külmegettámadás ellen szövetségek által is biztosítani. Szobieszláv cseh herceg barátságában nem lehetett kétsége, mert ez Béla nővérét Adelhaitot tartá hitvesül. Barátot és szövetségest nyert 1132-ben Leopold osztrák hercegben is, kinek fia Adalbert, a király másik nővérével, Hedviggel lépett házasságba ²⁾.

¹⁾ Turóczy II, Cap. 64.

²⁾ Excerptum Ricardianum Praynál: Annales Reg. Hung. I, 124 a) alatt. És Otto freisingeni püspök, Adalbert testvére, Lib. VII, Cap 21.

És nem is volt e gondoskodás fölösleges, Borics, Pred-szlava fia, bár mit mondott is róla a magyar közvélemény, magát Kálmán igaz fiának s István magtalan halála után az ország örökösének tartotta. Hogy igényeinek kivívására magának kül összeköttetések által segílyt szerezzen: István halála után Comnen János görög császárnak egy rokonát vette nőül. Miután pedig itt a sógorság mellett sem nyert mindjárt segítséget, Boleszláv lengyel királyhoz folyamodott. Boleszláv örömet hajlott kérelmeire, minthogy a boszú elől kiszökött magyar urak is jobbra hozzá menekültek, s őt a honmaradt urak egy részének támogatásával is kecsegtették. Boleszláv tehát seregét felkészítvén, az 1132-ki ős kezdetén a némi orosz hadakat vezérlő Borics és a száműzött magyar urak kíséretében az országba jött, s a Szepességet elfoglalván, a Sajó felé vette útját.

Béla azonban felkészülve várta az ellenséget. És míg szövetségese, Szobieszláv Lengyelországba tört, maga a Sajó mellett ütött tábort, ott várandó be az ellenséget. Ha krónikásunknak hihetünk, a királyi táborban még egynemely pártfele létezett Boricsnak, kik csak azért maradtak eddig a királyi zászlók alatt, hogy azokat majd az ütközet alatt elárulván, annál könnyebben legyőzhessék. Ezek közé tartozott volna Lambert főispán is fiával, Miklóssal, Majnolt az Ákos nemzetségből, Tódor a Simád nemzetségből, Sámson, Titus, Folkus és több más urak. De Béla hívei észrevették tervökét, s tanácsuk szerint egy napon a király azon kérdést intézte az urak gyülekezetéhez: mit hisznek Boricsról, törvényes fia-e vagy nem, Kálmánnak? A többség őt tétova nélkül fattyunak kiáltá; de a nevezett pártosok haboztak, a tényt kétesnek állították. És ekkor az aradihoz hasonló jelenet fejlett volna ki az urak között. Lambert főispánt saját testvére, Hypolit vágta agyban a székkal, melyen ült, úgy hogy veleje kiloescsant és szörnyet halt. Hasonlókép leölettek fia Miklós, Majnolt s többen mások; de néhányan, köztök Sámson és Tódor, Borichoz menekül-

1132.

tek. Sámson utóbb, midőn a két tábort már csak a Sajó választá el egymástól, még azon vakmerőségre is vetemedett, hogy egy napon a folyamon átúsztatván, a király sátorába lépett s őt gúnyszavakkal illette; és mielőtt annak elbámult környezetétől elfogathatnék, ismét lóra kapott és a Sajónak vágatott. De itt utólérte s a vízben megölte őt Bud főispán fegyveres szolgálja.

Ugyanesak krónikásunk szerint az ország rendi követeket küldének a lengyel és orosz urakhoz, izenvén nekik: miképen nem illenék hozzájuk, egy törvénytelen ágyból született embernek pártját fogniok; sem az országra királyt erőszakolniok: ők magok legjobban tudnák, kit kelljen királyokul tisztelniök. És az oroszok s lengyelek ezt hallván, Boricsot cserben hagyták s hazatértek volna ¹⁾.

Bizonyosabb ennél az, hogy míg Boleszláv hadával a magyar földön járt, Szobieszláv cseh herceg, Béla szövetségese, október 28-án Lengyelországba tört, s azt tűzzel, vassal pusztította. Boleszláv erről értesülván, ütközet nélkül megfordult és a magyar hadaktól is üzelve, saját országának védelmére sietett ²⁾.

1133.

De az első hadjárat sikeretlensége csak bosszúsabbá tette a kudarc miatt szégyenkedő Boleszlávot, s 1133-ban még nagyobb haddal készült Boricsot az országba hozni. Ezt most annál inkább tehette, minthogy Béla szövetségese, Szobieszláv nem várva meg Boleszláv magyarországi hadjáratát, s tán hogy őt attól egészen elfordítsa, már január közepén betört annak tartományaiba, s mintegy háromszáz helységet elpusztítván, mielőtt Boleszláv őt elérhette volna, seregét ismét haza vezette ³⁾. Boleszlávnak ugyan most nagyobb kedve volt volna Szobieszlávon állni bosszút országának kétszeri pusztításáért; de Boricsnak, ki a múlt évinél

¹⁾ Turóczy II, Cap. 64.

²⁾ Contin. Cosmae Prag. per Canonic. Wissegrad. Pertznél IX, 138. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. XXI. Urstisiusnál I, 151.

³⁾ Cont. Cosmae Prag. U. o.

még erősebb orosz hadat hozott magával s a száműzött magyar uraknak kérelmeitől indítatván, végre mégis csak elhatározta magát a magyar hadjáratra; kivált miután értesült, hogy most nincs oka tartani Szobieszláv újabb betöréseitől, mert ez maga is Magyarországra jó Bélának segédelmére.

A király új sógora, az osztrák Albert is tetemesebb segílyt ígért volt. Miért Béla, hogy vele mennél előbb csatlakozhassék, a Dunán túl Visegrád táján maradt seregével, míg másik szövetségese, Szobieszláv a Vágnál ütött tábort ¹⁾, tán mert észrevette, hogy a lengyelek egy hadosztálya Morvára készül csapni a Szepességből. Boleszláv e szerint akadálytalanul nyomúlhatott előre az ország közepéig.

Julius derekán végre megérkezett az osztrák segílyhad; és most Béla, vele egyesülvén, átkelt a Dunán s Boleszlávot, ki idő közben tömérdek zsákmányt gyűjtött, Magdolna napján megtámadta. Az ütközet, melynek helyét azonban nem találjuk följegyezve, heves volt. Egyik szárnyon Albert az osztrákokkal, másikon a magyarok, — kik közül Miksa, Gaab, Vasas és Báthory urak tüntek ki vitézségök által, — a lengyel-orosz hadat körülfogván, zsákmányát elszedték, magát megfutamították. A pártos magyar urak közül Tódor, a háború leghevesebb szítója, Vítál és Endre, az első Miksa, a második Vasas, a harmadik Gaab által elfogattak; a lengyelek s oroszok a határszéleken túl üettek ²⁾.

Boleszláv és Borics ekként legyőzettek ugyan; de annyira még sem törettek meg, hogy újabb támadást ne intézhessenek az ország ellen. Sőt nem ok nélkül lehetett tartani, hogy Boleszláv a szenvedett vereséget megtorlani vágyva, még hosszabbra nyújtja a háborút; mi sem Bélának,

¹⁾ U. o. és Pulkava, Dobnernél: Monum. III, 159.

²⁾ Turóczy II. Cap. 64. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 21. Urstisi-sunál I, 115. Excerpta Richardi Praynál: Annales R. H. i. h.

1134.

kinek országa a pártoskodás elfojtása végett békét igénylett, sem Szobieszlávnak, ki kétszeri pusztításának viszonzásától tartott, nem volt kedve szerint. Ugy látszik ennél fogva, hogy Szobieszláv, melőtt a Vág melletti táborából a lengyelek megverettetése után hazament, Bélával ismét személyesen találkozott ¹⁾, s közakarattal elvégezték, hogy a császárt kérjék meg, tiltaná el hűbéresét Boleszlávot a további ellenségeskedéstől. S így lőn aztán, hogy Béla 1134-ben Péter püspököt becses ajándékokkal, — ezek közt két gazdagon felszerszámozott fehér lóval, — a pünkösdi ünnepeket Magdeburgban töltő Lothár császárhoz küldötte. A követ elébb Szobieszlávhoz szólott be Prágában s vele együtt utazott a császárhoz. Jelen volt ott a lengyel fejedelem is: kit aztán Lothár reá is birt a békére. A magyar követ megbízását ekként sikerrel végezvén, mind a császártól, mind nejétől Richenzától viszon-ajándékokat hozott királyának ²⁾. A béke azonban forma szerint csak utóbb 1137-ben kötöttet meg a felek között ³⁾.

A barátság Béla és Szobieszláv közt még azon évben újabb házassággal is megerősítettet: Szobieszláv rokona, Konrád, znaimi herezeg, Béla nejének hugát vette feleségül. Nem is változott e barátságos viszony a fejedelmek holtáiglan. Szobieszláv 1137 tavaszán ismét vendége volt Bélának. Pár hónappal utóbb meg neje, Adelhaid, Béla nővére, jött az országba, hogy részt vegyen azon gyászünnepélyben, melyet Béla Sz. István napja táján tartatott atyjának hamvai fölött ⁴⁾.

¹⁾ Erre mutatnak Cosm. Prag. folytatójának eme szavai: *perfecto negotio suo ad propria rediit.* Pertz. IX, 138.

²⁾ Cont. Com. Prag. 1134 évhez Pertznél IX, 139. Annal. Saxo (Pertznél VI) a követséget s a kibékülést egy évvel hátrább 1135-re teszi. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 19. i. h.

³⁾ Contin. Cosmae Prag. 1137 évhez i. h.

⁴⁾ U. o. Pertznél IX, 143. E forrás azt mondja, hogy csak ekkor tetemtetette el a Görögországból hazahozatott atyja tetemeit; de hihe-

Borics, megfosztva Boleszláv segedelmétől, azontúl nem háborgatta Bélát; s ez békében töltötte végső kormány- s életéveit.

Ezen évekről több okmány tanúsítja Béla buzgalmát az egyház iránt. A pannonhegyi apátság, s az atyjától alapított, „de számos viszontagságai miatt eléggé nem rendezett“ dömösi monostor ¹⁾, a Lambert főispán s neje Zsófia, Sz. László király testvére által alapított bozóki prémontrei prépostság ²⁾, a spalatói egyház ³⁾, egyaránt dicsekedhettek királyi kegyeivel.

Ilona királyné számos családdal ajándékozta meg Bélát, Gejza, László, István és Álmos fiakon kívül, kik közül az utolsó korán elhalt, még két leánya is lett, Zsófia és Gertrud. Ezek jövőjéről gondoskodni, lón ezután egyik fő foglalkodása s öröme a vak királynak. Az örökséget fiai közt korán felosztotta: az elsőszülött Gejzának a királyságot, Lászlónak Boszniát, Istvánnak Szerémséget rendelvén osztályrészlül. Idősb leányát, Zsófiát, úgy látszik sógorának, Szobieszlávnak eszközzésére ⁴⁾ Lothár utóda, Konrád német király, Henrik fiának jegyezte el. Az eljegyzés nagy ünnepélyvel ment végbe, s az ajándékok, melyeket a király

tetlen, hogy avval eddig késett volna. Talán csak díszesebb sírt készített neki a királyok sírboltjában.

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. II, 86 és 110 és 94.

²⁾ U. o. 82. Katona: Hist. Crit. III, 528.

³⁾ Fejér. u. o. 109. A spalatói újdön választott érsek Gaudius (natione spalatensis, plebanus Eccl. S. Anastasiae, eleganti statura, et inter ceteros literatior... gratiosus satis apud reges Hung. quippe ut elatus homo eorum curias frequentabat. Thomas Archid. Spal. Histor. Salon. Cap. 19.) az esztergomi érsek által avattatta fel magát püspökké; miért a pápa, II. Ince, e jogot a római egyháznak követelvén, a palliumot neki nem akarta megküldeni; s csak mivel »dilectus filius noster Bela, Ung. rex pro se multoties apud sedem apostolicam per litteras et nuncios intercessit« küldötte meg azt elvégre. Fejér: Cod. Diplom. II, 113.

⁴⁾ Contin. Cosmae Prag. 1139 évhez, i. h.

1137—1141. leányával Konrád udvarába küldött, igen nagy értékűek valának. „Előhozatá — úgymond a német forrás ¹⁾ — királyi kincseit, egész kápolnáját a szentek ereklyéivel s tömérdek arany s ezüst ékszerekkel... s e fölött aranyat és ezüstöt megmérhetetlen becsűt, ajándokul vejének s leányának.“ De a királyi szűz, ki, még jegyesével együtt kiskorú lévén, további neveltetése végett az admonti apácák klastromába vitetett, minthogy jegyese gyermek korában halt el, ugyanazon klastromban pártában végezte be életét. A király ifjabb leánya, Gertrud, utóbb a lengyel Mieciszlávnak lett hitvesévé.

Béla végéveiről azt említi krónikásunk, hogy miután egyik sógora Albert 1137-ben, a másik, Szobieszláv, majd ennek neje is, Adalhaid, Béla testvére, 1140-ben meghalozott, innen származott búját s vaksága unalmait bővebb boritallal szokta volt elűzni; s ily alkalommal udvari emberei nem ritkán visszaéltek bőkezűségével ²⁾. Béla 1141 febr. 13-án halt meg; nyughelyét atyja mellett, a fehérvári sírboltban találta.

¹⁾ Biogr. S. Ottonis Eppi Bambergens. Katonánál: III, 531. Otto püspök maga is barátságos viszonyban élt Bélával. Egy ízben a püspök levelet küldött hozzá, udvari tisztje által, ki az udvarban a husvéti ünnepeken gazdagon megvendégeltetett. „A magyaroknál a husvét. — u. m. az életíró — földjük igen termékeny lévén, nagy vendégségekkel s fényesen szokott megülni.“ Béla több arany s ezüst edényeken és drága ruhákon kívül husz font tiszta aranyat küldött ajándokul a püspöknek, hogy azt emlékéül valamely szent czélra fordítsa.

²⁾ Turóczy II. Cap. 64. Kézai és Muglen erről mit sem említnek; az utóbbik mondja: Derselbe Kunig waz gar milde und süsse.

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza. 1141—1161.

I.

Az ország nagyjai a tizenkét éves Gejzát atyjának el-
takaríttatása után harmadnapon koronázták meg Székesfe-
hérvárott. Hihetőleg ekkor adatott a kiskorú király mellé
kormányzóul Belus, a király anyai nagybátyja. A kormány-
zó mindjárt az első években világos tanúságát adta belátá-
sának s gondosságának a kormány ügyeiben.

1141.

A spalatói polgárok, s élőkön a magyar uralomhoz
híven ragaszkodó Gaudius érsek, mindjárt trónra léptekor
ünnepélyes követséggel üdvözlették a királyt. A nagy-
bátyja által vezetett Gejza kegyelmesen válaszolt nekik,
hogy őket nemcsak régi jogaik s kiváltságaikban fentartani,
hanem újakkal is gyarapítani szándékozik. S hogy szavát
beváltotta, tanúskodik az 1142-ki máj. 3-kán kelt oklevél,
melyben azokon felül, miket Kálmán Traw városának en-
gedményezett, még arról is biztosította őket, hogy kereske-
désöket az országban mindenütt szabadon és adómentesen
űzhetik ¹⁾).

Belus kormányzónak egy más intézkedése az ország Külviszonyok.
politikai viszonyaira vonatkozott. Mióta Boleszláv Bélával
megbékült, 1139-ben pedig meg is halt, Borics tőle segedel-
met többé nem nyerhetvén, nyugton maradt ugyan; de mél-

¹⁾ Farlatus: Illyr. Sacr. III. 174.

1142—1144. tán lehetett tartani, hogy Bélának és szövetségeseinek, Szobieszlávnak és Adalbertnek halála újabb merényletekre fogja őt ösztönözni. Orosz anyának lévén fia, természetesen Oroszországból várhatott most is legelőbb segédelmet. Belus tehát házasság által ügykezett az oroszokat elfordítani segélyezésétől. E végett, bár a király alig haladta meg 15-dik életévét, Miecszláv kievi nagyfejedelem leányát, Eufrozinát szerezte meg neki feleségül ¹⁾. Ugyanezen célból László hercegnek a lengyel fejedelmi házból szerzett jegyest, kivel a szövetségen kívül még Halicsot is jegyajándokul nyerte az ifjú pár számára ²⁾.

Hogy a kormányzó e gondoskodása nem volt fölösleges, a következő események nem sokára bebizonyították. E házassági szövetségeknek vala köszönhető, hogy Borics sem Orosz- sem Lengyelországban nem nyert többé segédelmet. A minden áron királylyá lenni vágyó herceg tehát, éjszakon a segély minden reményétől megfosztatván, nejének rokonát, a görög császárt kereste föl s ostromlá kérelmeivel. De Comnen János ez időben Syriában viselt háborút, 1143 tavaszán pedig meghalt. Utódát, Comnen Mánuelet, öcsésének Isaesusnak nyugtalankodása s a mind belebb terjeszkedő törökök támadásai sokkal inkább elfoglalták, mintsem hogy őt segíthette volna. Borics tehát, éjszakon s keleten elutasítatván, nyugatra fordult; s itt valóban több reménye is lehetett célját érnie.

Midőn Szobieszláv cseh fejedelem, Bélának hű szövetségese, 1140. tavaszán meghalálozott, unokaöcsese II. Wladiszláv, a törvényes örökösök, Szobieszláv gyermekeit, elűzván, erőhatalommal foglalta el Csehországot. Az üldözött árvák 1140 végén anyai nagybátyjokhoz, Béla királyhoz menekültek ³⁾; minél fogva az új cseh herceg ellensé-

¹⁾ Schier: Reginae Hung. 114.

²⁾ Katona: III, 564. kövv.

³⁾ Contin. Cosmae Prag. 1141. évhez. i. h. és Pulkava Dobner-nél: Monum. III, 161.

gévé lett a magyar udvarnak. Ezt kereste fel tehát most Borics, általa még több pártolót is remélvén nyerhetni a birodalomban. És nem is csalatkozott reményeiben. II. Wladisláv, őt pátfogásába vévén, 1145 elején Konrád német királyhoz is elvezette, ki Wladislávnak sógora volt, ennek nővérét, Gertrudot birván hitvesül. Konrád király, daczára annak, hogy Henrik fiának Zsófia, Gejza király huga, volt eljegyezve, hihetőleg mivel az országra nagyobb befolyást remélt nyerni a mindent ígérő Borics alatt, ki lábailhoz borúlva könyörgött segedelméért, mint mondá, atyai birodalmának elfoglalására, őt pátfogásába vette. „Ez oknál fogva — így írt ekkoron Otto freisingeni püspök ¹⁾ — már is érezzük a bonyodalmakat s még nagyobbaktól félhetünk. Mert immár a német és a magyar birodalom közt, miután emez hadakat szed, amaz sokakat pénzzel veszteget meg, nagy háborúság várható.“

A freisingeni püspök jövődölése már 1145-ben megvalósult. Mihelyt Magyarországbán híre futott, hogy Konrád király Boricsot pártolásába fogadta, Gejza, gondos nagybátyjának tanácsára, viszont a német birodalomban ügykezett ellenséget szerezni Konrádnak. A német király ugyanis Bajor- és Szászországot Kévély-Henrik örökösétől, a gyermek Leotól elvévén, anyjáról testvérének, az osztrák Henriknek adta volt. Ez, miután Leo anyját nőül vette, a gyermeknek visszaadta ugyan örökségét; de annak kormányát, míg Leo nagykorúságra jutna, magánál tartotta. Bajorországra azonban még VI. Guelf is igényeket tartott. És ezt szemelte ki a magyar kormány eszközül a végre, hogy Konrádot saját birodalmában elfoglalván, Borics pártfogásában meggátolja. Gejza Guelfet titkon magához kéreté, s vele szövetséget kötven, tetemes pénzsegélylyel látta el s biztosította a jövőre is, hogy avval Németországban barátokat s hadat gyűjtven, Konrádot háborgassa. „És a derék

¹⁾ Lib. VII, Cap. 34. Urstisiusnál I. 158.

1146.

Guelf oly annyira megfelelt a bizodalomnak — mondja az évkönyv ¹⁾, — hogy majd Bajorországban, majd a Rajna táján a háborúnak örökös viharát idézte fel Konrád ellen; minél fogva ez inkább a maga védelméről kénytelenített gondolkodni, semmint képes volt volna idegen nemzeteket megtámadni.“

Borics újabb
nyugtalanko-
dásai.

Azonban Konrád előtt sem maradhatott titok, honnan veszi Guelf herceg a segedelmet lázadásaira; s az osztrák Henriket szólítá fel, ügyekeznek Borics pártolása által boshúzt állani a magyar királyon. Borics maga sem maradt tétlen, s ajándékai által Henrik hűbéresei közül mind többeket gyűjtött a maga zászlai alá; mert Henrik maga a Guelf által ellene felbújtott regensburgi püspök és Odoaker márkgróf által elfoglalva, mindjárt meg nem felelhetett Konrád felszólításának. Borics egyebek közt egy Ratbold nevű osztrák urat is megnyert volt, ki arra kötelezte magát, hogy ha Borics összegyűjtött haderejét rendelkezésére bizza, Pozsonyt esel által hatalmába kerítendi. És a esel, Gyula várispán hanyagsága következtében, valóban sikerült: Pozsony 1146-ban Borics kezére jutott.

Pozsony elvesztét „igen szégyenlék a magyarok“, — úgymond Turóczy krónikása. Gejza, míg maga annak megboszlulására nagyobb hadat gyűjtene, néhány közelebb fekvő vármegyék zászlóaljait küldé a határvár visszavételére. De ezek, minthogy az osztrák őrseget a Borics által megnyert német lakosság is támogatta, mitsem végezhettek, míg Gejza maga nagyobb erővel nem jelent meg a város alatt. Az osztrák őrség vezérei most látván a király nagy seregét, melynek sokáig ellentállni nem remélhetének, kiüzentek a királyhoz, hogy a várat azonnal feladják, ha nekik három ezer forintot (tria millia librarum) lefizet. Gejza, minthogy Henrik osztrák herceg nagy küszöleteiről értesült, maga pedig mennélelőbb osztrák földre szándékozott áttenni a háborút,

¹⁾ Arenpeck. Leibnitznél: *Scriptores Rer. Brunsw.* III, 665.

nehogy az ostrommal több időt veszítsen, a feltételt elfogadta, s a várat ez áron visszavette. 1146

És most, midőn hadait összegyűjtvén, — számukat a A lerfeldi ütközet a németekkel. — a Lajta mellett, Lerfelden (deserta boiorum) ütött tábor. A folyam tulsó részét már Henrik hadának előőrsei foglalták el, ki Ausztria, Bajor- és Szászország összes hadi erejét összeszedvén, a Fische mellett szállott táborba. Az ellenséges hadak mind a két részről számosak, erősek; a harcztágy itt is amott is élénk; a győzelem egyelőre bizonytalan.

Az ütközet napja, szeptember 11-ke, felvirradván, a tizenhét éves Gejza az egyházi s világi nagyok kíséretében mindenekelőtt egy, a tábor közelében álló fatemplomba ment, s ott az Istent segítségül híván s püspökei áldását vévén, fegyverbe öltöztetett; „mert eddigelé, gyermek korú, nem számíttatott a lovagok közé“, úgymond freisingeni Otto. Az ifjú király mintegy megerősölvén érzé magát a szertartás által: arcán a lelkesedés tüze ömlött el, és serényen, vidám tekintettel ment az ütközetre.

A harcztágy derék nagybátyja, a tapasztalt Belus-bán intézte el. Az előhadba két csapatban a besnyő és székelijászok helyeztetek, hogy az ellenséget távolról, nyilazáporral köszöntsék. A szárnyakon itt is amott is a várnegyei katonaság arányos számban osztott fel; a középen Gejza és Belus-bán, mindegyik tizenkét ezernyi hadtesttel foglaltak állomást.

A székelijászok és besnyő iászok a Lajtától rövid időn elűzik a német előhadat, mely a folyam védelmére volt rendelve; sokakat belőle el is fognak gyors lovaikon. Azonban Henrik a túlrészen megállítja a futamlókat, s derék hadával iászaikra rohan s őket rövid esata után visszanyomja. A megfutamlott székelijászok és besnyők a szárnyakhoz érkezvén, némely dandárokat ezek közül is magokkal ragadnak. Henrik már-már kezében tartja a győzedelmet, s mind hevesebben üldözi a futamlókat, míg nem a király és nagybátyja

1146.

hadtesteire bukkan. A király osztálya „mint egy erdő, mozdulatlanul várja be őt“, s vele heves kézviadalba ered. Ez alatt Belus-bán oldalt fogja a német dandárokat. A porfellegből, mely a bán rohanó hadosztálya táján emelkedett, észreveszi a király, hogy a harez már ott is megkezdett; s nyomban egész erejét kifejti a németek ellen. Így hullámozott a harez, egy ideig hevesen és makacsul mind a két felől, mígnem Henrik a mieink rohanását tovább nem állhatván, hátat fordít. Szerencséjére, a rendkívül nagy porfelleg eltakarja az üldözők elől futamló csapatait, melyek aztán Bécs falai alá menekülnek. „Az ütközetben a német lovagok s jelesebb férfiak nagy része, a közvitézeknek pedig megszámlálhatlan sokasága veszett el“, — úgymond Henrik testvére, a freisingeni Otto. A magyar kútfolk hét ezerre teszik a németek, háromra a magyarok veszteségét ¹⁾.

II.

Újabb kereszt-
tes hadak
átvonulása.

A jeles győzelem a derék, vitéz Gejzát megszabadította Borics további nyugtalanításától, de nem háritott el minden veszélyt. Sehol sem találjuk, hogy Gejza és Konrád, vagy ennek testvére, az osztrák Henrik közt béke kötöttetett volna. Ez magában nem lett volna baj; de a fenforgó viszonyok közt könnyen bajt szülhetett. Miként Kálmán országlatának elején amiensi Péter, úgy most az utóbb szentté nevezett Bernát clairvauxi apát szónoklatai s III. Eugen pápa bullái a rajongás lelkesedését ismét fölébresztették a nyugat népei s fejedelmeiben a szent föld védelmére. Bonillon Gottfried herczeg akkoron egy kis királyságot alkotott

¹⁾ Turóczy II. Cap. 65. Otto Frisingens. Chron. Lib. VII. C. XXV. Urstisiusnál 153. kövv. Ugyanaz: De rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 30. 32. Urstisiusnál 424. kövv. Anonymus Canisiusnál, III, P. II. 259. Némely osztrák krónikások a háborút, de hibásan, 1147-re teszik. Igy a Chron. Claustro-Neoburg. Chron. Austr. és Zwetlense vetust. Peznél, Scriptores I. és Pertznél: Scriptores IX.

Jeruzsálemben, melyet eddigelé vitézül megvédték a kereszt-
tes-lovagok. De 1144-ben a törökök megvették Edessát, a
királyság egyik legerősebb várát, s onnan magát Jeruzsále-
met is fenyegették. És e miatt hangzott most a pápa és
Bernát apát vészkiáltása Európában. VII. Lajos francia
király s Konrád császár, mindenik roppant screggel indult
meg a kereszt-hadjáratra: útjuk pedig Magyarországon ve-
zetett keresztül. Magyarország most is ment maradt ugyan
a mánortól, de nem a rajongó kereszt-hadak kicsapon-
gásaitól.

A francziákat megelőzték a németek. A császár kísé-
retében találjuk az osztrák Henriket és testvérét, Otto
freisingeni püspököt ¹⁾. Fridrik sváb herceget, Wladiszláv
cseh herceget, Ottokár stájer, Bernát karantán markgrófo-

¹⁾ Ez alkalommal szerezte magának a püspök ama tapasztalato-
kat Magyarországról, melyeket utóbb I. Fridrik életírásában közölt.
A szemlélő, miként minden szavából kitünik, nem volt ugyan elfogu-
latlan a magyarok irányában, kiktől testvére s a németek még csak a
múlt évben oly érzékeny csapást szenvedtek: meglátszik rajta, hogy
még egyre sajog a seb, melyet a magyar fegyver német kedélyén ejtett:
mindent elfogult lélekkel lát, mindent gyaláz és gáncsol, kicsinyít s
elferdít a gyűlölet által hegyezett tollával. A következő pontokat azon-
ban mégis méltó belőle kijegyeznünk. Eldicsérvén a magyar föld szép-
ségét s termékenységet; melyet ezért nem is láthat irígység nélkül a
magyarok birtokában, mondja egyebek közt: „Abban a görögök gon-
dosságát követik, hogy gyakori és hosszú tanácskozás nélkül semmi
nagyobb dologba nem fognak. A falukban és városokban igen hitvány
házak találtatván, melyek jobbára nádból, ritkábban fából, legritkábban
kőből építvék, az egész nyáron és őszön át sátorokban laknak. Királyuk
udvarába menvén, a nagyok mindenike magával viszi székét, s nem
mulasztják el ott álladalmok ügyeiről gondosan értekezni; ugyanezt
cselekszik a tél folytán saját lakjaikban. De királyuknak úgy engedel-
meskednek, hogy mindenki tilosnak tartja, őt nemcsak ellenmondással
haragítani, hanem még háta mögött is gáncsolni. Bár országuk hetven
vagy még több vármegyére van felosztva, minden birság két harmada
(de omni justitia duae luci partes) a királyi fiscust illeti, csak egy
harmada jutván a grófnak: s a tágas országban a királyon kívül senki

1147.

kat, számos más egyházi s világi urakkal. Seregök, melyben a fegyveresek közt számos barát, munkakerülő pórnép, kétes erényű, férfi ruhába öltözött asszony létezett, a kétszáz ezret is meghaladta. A freisingeni püspök azt állítja ugyan, „hogy az egész nyugat oly annyira lecsöndesedett, hogy nemcsak háborút viselni, de még fegyvert hordani is tilosnak tartatnék“¹⁾: de Magyarországnak még is volt mit szenvednie a németektől. Nyílt háborútól visszatartá ugyan a császárt a közvélemény szava, s tán az utána jövő lovagias francia király tekintete; de ígéretét, melylyel magát a határszéleken Gejza iránt kötelezte, hogy békésen fog áthaladni az országon, nem teljesíté feddhetetlenül. „Konrád, úgymond krónikásunk²⁾, nem mint Krisztus zarándokához illetett volna, hanem mint zsarnok és rabló viselte magát. Mert bár fegyelmet színlelt, engedelmet kérvén az átmenetre, mindazáltal nem kevés pénzt zsarolt ki az országban. Nem volt egyház, nem monostor az országban, melytől pénzt ki nem erőszakolt, s mely azt félelmében oda nem adta volna.“ S ha maga ezt cselekedte, képzelhetjük miként gazdálkodtak fegyelmetlen csapatai.

sem mer pénzt veretni vagy vámot állítani“. Mondja ezután, ellenkezőleg világos törvényeinkkel s más emlékeinkkel, hogy a király a bűnös urakkal kénye kedve szerint bánik, s őket ki sem hallgatva önkénye szerint bünteti, (talán az aradi gyűlés kivételes jelene forgott szemé előtt) s ekként folytatja: „Midőn a király hadjáratra megyen, mindnyájan ellentmondás nélkül gyűlnek össze. A falusi népből kilencz a tizediket, vagy hét a nyolczadikat vagy ha szükség, még alább is, minden hadi szükséglettel fölszereli, a többiek földjeik művelésére honn maradván. A katonai rendűek csak a legfontosabb okokból maradhatnak ott-hon“ Ezután gyalázza ismét a magyarok hadi tudományát és vitézségét mondván, hogy azt is, mit tudnak, csak az idegenektől tanúlták (mi tán megfordítva áll a németekre nézve) stb. De Rebus gestis Frider. I. Imp. Lib. I. Cap. 31. Urstisiusnál 424. l.

¹⁾ Otto Frising. De reb. gest. Frider. I. Imp. Lib. I. Cap. 42.

²⁾ Turóczy II. Cap. 66.

A francziák ellen nem volt panasz. Ezek tizenöt napig, jó fegyelemben haladtak keresztül az országon. Királyuk VII. Lajos, szívesen látott vendége volt s lett komája az első gyermekét épen ekkor nyert Gejzának, ki őt a végekgig kísérte s gazdagon megajándékozva bocsátotta el az országból. Még nem jutott a határokig a francia sereg, midőn egy Gurk nevű vitéz hírül hozza Gejzának, hogy Borics, a nyugtalan trónkövetelő is a francziák közt lappang. Gejza e miatt szemrehányást tőn vendégének, s Boricsot kiadatni követelte. De ez megelőzte a veszedelmet, s hihetőleg Lajos tudtával, még azon éjjel tovább állott ¹⁾.

E százezrek áthaladása a magyar földön itt is nevelte az éhséget, mely az évek óta uralkodott rendkívüli szárazság következtében egész Európát sanyargatta. Ezen éhségnek köszönheti Erdély azon szorgalmas polgárait, kiket szászoknak nevezünk, s a Szepesség is német lakosságát. Tengeri viharok a töltéseket, melyek Németalföld szorgalmas népét a tenger árjai ellen védték, a Rajna torkolata és Gravelin közt a múlt évek valamelyikén elszakasztván, a tengertől kicsikart föld nagy részét vízárral borították s annak flamand lakosait kivándorlásra kényszerítették. A tűzhelyeitől megfosztott számos család eleinte Szászországban keresett menedéket; de ott az uralkodó éhség miatt nem találták nyugtokat, s néhányan közölök, hihetőleg a keresztes hadjárat alkalmával, megismerkedvén Magyarország viszonyaival, Gejzától kértek helyet a megtelepedésre. A király annál örömebb megadta kérelmököt, mint-hogy a Szepesség egy része s Erdély délkeleti vidéke pusztán hevert a besnyőknek és kúnoknak a múlt évek folytán többször ismételt becsapásai miatt. E két vidéken telepítette meg tehát Gejza a vándor népet, melyhez akkoron, úgy látszik, az uralkodó éhség miatt számos szászok is csatlakoztak, kiktől aztán az egész gyarmat, különben is

A szászok és flamandok megtelepülése.

¹⁾ U. o

1151.

Szászországból jövő, vehette nevezetét ¹⁾). Gejza az új polgárokat, kik nem kevésbé föld- és bányamívelési szorgalmuk, mint tevékeny, vállalkozó kereskedelmi szellemök által nem sokára virágzó városoknak vetették meg alapjait, számos nagybecsű szabadítékokkal adományozta meg, melyeket utóbbi királyaink még inkább gyarapítottak.

Orosz háború.

Gejza valamint a kiewi fejedelem leányával kötött házasságának köszönhette leginkább, hogy Borics rokonai közt nem nyert segédelmet, úgy most, 1151-ben és a következő esztendőben épen e sógorság miatt keveredett orosz háborúba. Izászláv, a magyar királyné testvére, a halicsi fejedelmektől háborgattatván, Gejzától s a lengyelektől kért segédelmet, mely által aztán fejedelmi székébe vissza is helyeztetett. De ellenségei újra feltámadtak ellene, s minthogy a szerencse ez alkalommal sem kedvezett fegyvereinek, Mieicisláv fiát ismét segélyhadakért küldé Magyarországba. Gejza néhány ezernyi dandárt adott melléje; de azt a halicsi fejedelmek megverték. Most már a nemzeti becsület dolgának nézte a büszke király, letörülni a magyar fegyver hírnevén ejtett foltot, s 1152 tavaszán László és István öcsesei kíséretében maga állott egy nagyobb had élére; melylyel aztán a halicsiakat megverte s két ezer fontnyi sarcz fizetésére és békekötésre kényszerítette ²⁾).

III.

Nagyobb és hosszabb bajoknak lőn forrásává a szerb atyafiság; mert ezáltal idéztettek elő ama viszályok a görög birodalommal, melyek annyi évek során át háborították az ország nyugodalmát. Belus bán a maga rokonát, Csudo-

¹⁾ Schmitt: Archiepisc. Strigon. I. 61. Katona Hist. Crit. III, 553. Hogy ezen telep Flandriából jött, s akkoron csak is Flamandoknak hivatott, bizonyítja György Cardin. pápa követ 1189-ki okmánya is. Fejérmél: Cod. Dipl. II, 250.

²⁾ Tur'czy 66.

mil, vagy mint őt a görög írók nevezik, Blachin szerb fejedelmet reábeszélte, mondana ellen a görög császár fenhatóságának, s ismerné el a magyar korona felsőségét. Ugy látszik Belusnak, ez mind a két nemzetnek hasznára válandik: a szerbeknek, mivel a magyar koronától sikeresb védelmet várhatnak, mint a hanyatló görög birodalomtól, mely magát is alig volt képes védeni a mind beljebb terjeszkedő mozlemek ellen; de hasznára válandik a magyaroknak is, mivel ekként a magyar birodalom, mely Horvát- s Dalmátországon kívül már Boszniát és Rámát is határaiba foglalta, még ha Szerbország is hozzá járulna, a Balkán hegylánczig kikerekítettén, ebben természetes vádbástyát fogna nyerni.

A terv azonban bár mikor inkább s könnyebben sikerülhetett volna mint most, midőn a dícsvágyó, harczban erős, békében cselszövényes, ravasz Comnen Mánuel, a hanyatló görög birodalom császárainak legnagyobbika, ült a kormányon, ki, miután birodalma Ázsiában az izlam híveitől mind szűkebb határok közé szorítottatott, Európában törekvék magának kárpótlást szerezni, s nem kisebb tervvel foglalkodott, mint hogy a már elenyészett római császárság tartományait is hatalma alá hódítsa. Mánuel a szerbek elpártolásáról értesülvén, már 1151-ben válogatott sereggel lepte meg Blachint, ki, mivel az orosz háború által elfoglalt Gejzától segédelmet rögtön nem nyerhetett, a hegyek közé vonúlt. Mánuel tehát tartománya pusztításával vőn rajta boszút, s a tél közeledtével haza ment, de csak azért, hogy a következő esztendőben nagyobb készüllettel térjen vissza már nem egyedül Blachin, hanem egyszersmind Gejza ellen is.

A görög írók szerint Mánuelnek elhatározott szándoka volt, Magyarországot a maga fenhatósága alá hódítani ¹⁾. Ellenséges szándékainak már a hadjárat előtt világos jelét

Comnen Mánuel ellenséges fellépése Borics végett.

¹⁾ „Hungariam in medio occidentalium nationum positam sibi comparare totis viribus satagebat” — mond Cinnamus Lib. V. n. 8. p. 97.

1152.

adta abban, hogy Boricsot nem csak pártfogásába vette, hanem egy rokonával össze is házásította ¹⁾. Lehet, hogy e tervet éppen Borics ébresztette benne, ki, mint előbb Konrád császár iránt tette volt, úgy most bizonyosan iránta sem mulasztotta el, hűbéri alárendeltséget, engedelmességet ígérni, ha őt az ország birtokára segíti.

Gejza e tervről bizonyosan semmit sem tudott, különben nem ment volna 1152 tavaszán, éppen akkor, midőn Mánuel már indulóban vala, hadjáratra a halicsiak ellen. Mánuel viszont hihetőleg eleve értesülve volt Gejza hadjáratáról; s tán éppen ez indította őt, hogy tervét ez évben végrehajtani megkísértse. Sőt, ha e kor viszonyairól teljesebb tudósításaink volnának, azokból aligha ki nem derülne még az is, hogy tán éppen a ravasz Mánuel szítogatta Oroszországban a háborút, hogy Gejzát ez oldalról elfoglalja ²⁾.

Bár miként legyen, annyi bizonyos, hogy mialatt Gejza seregeivel Halicsba távozott, 1152 tavaszán, Mánuel ismét egy erős haddal indult Szerbország ellen. A szerb fejedelem sürgető kérelmeire Belus bán, a király nagybátyja, nem késett ugyan némi hadakat, melyek jobbára az alvidéken lakó izmaelitákból, azaz, mint már említettük, mohamedvallású bolgárokból álltak, segedelmére vinni. De Mánuel mindamellett is legyőzte, sőt el is fogta, és fenhatóságának elismerésére kényszerítette Blachin fejedelmet. Mihelyt pedig Szerbország meghódolt, seregének egy részével Boricsot Branizovához küldötte, hogy ott a Dunán átkelvén, a temesi tartományba törjön; maga pedig hadai más részét a Száván szállítá keresztül, Zimonyt megvette s feldúlta és a Szerémséget zsákmányolta.

Ekkor érkezett meg halicsi diadalmas hadjáratáról

¹⁾ Otto Frising. Chron. Lib. VII, C. XX. Urstisiusnál 151. l.

²⁾ Erre mutat Cinnamus ezen állítása: „Ideo imperator bellum istud agressus erat, quia se invito Bladimerum (id nomen erat Galliciae principis) virum Romanis foederatum, invasisset.

Gejza király, s haladék nélkül Mánuel ellen indult. Maga egyenesen Zimonymnak tartott, Belus bánt pedig egy hadosztálylyal Borics ellen küldötte. De Boricsnak nem volt bátorsága bevárni a magyar hadakat, s azok közeledtéről értesülvén, a Dunán nagy zsákmányával együtt visszasietett. Belus tehát szintén átkelt a Dunán és Branizovát kezdé ostromolni. Azonban Mánuel sem tartá tanácsosnak, Zimonymnál bevárni a közeledő Gejzát; hanem seregét a Száván visszaindítván, hogy diestelenül ne térjen vissza birodalmi városába, a Branizovát vivó Belusnak aránylag győnge táborát támadta és verte meg. A beállott tél ezek után véget vetett a további hadműkalkatoknak.

De Gejza nem akarta boszúlatlan hagyni birodalmának megtámadtatását, s a tél folytában nagy készüléteket tőn a következő évi hadjáratra. Alig nyílt meg 1153-ban a tavasz, hadainak egy részét már is leküldötte az alvidékre, a derék hadat utóbb maga szándékozván levezetni. De, miként egy azon kori író mondja ¹⁾, a püspökök, hihetőleg mivel jobban kiismerték már a ravasz, fortélyos császár egyéniségét, a háború folytatását minden módon ellenzették, s a királyt arról lebeszélték. Ugy látszik, Blachinnak sem volt az többé kedve szerint, ki a már különben is sokat szenvedett tartományát újabb pusztításoknak, személyét pedig Mánuel haragjának kitenni csak azért, hogy védurat cseréljen, többé nem kívánta ²⁾.

Mind ennél azonban még fontosabb okok is merültek fel Gejza előtt, melyek őt arra indították, hogy a Mánuel elleni hadjárat tervével felhagyván, vele békét kössön. Nyugatról váratlan veszély fenyegette az országot. Konrád császár, halálos ágyán, saját fiát mellőzvé, Fridrik sváb herceget ajánlotta utódaül választatni a birodalom rendéinek;

Fridrik császár
elienséges in-
dokai.

¹⁾ Gerohus Reicherspergens. Baluziusnál: Miscellanea Lib. V. 118. l.

²⁾ Cinnamus l. 58. kövv. Nicetas Choriates l. 60. kövv. párisi kiad. Gerohus Reichersperg. i. h.

1153.

mi nem sokára, 1152 tavaszán meg is történt. Fridrik, mel-
léknevén a Rótszakállú (Barbarossa) nagy tervvel lépett a
birodalom kormányára. Mióta 1147-ben, mint Konrád esá-
szárnak a keresztes hadjáratban fegyvertársa, Magyarorszá-
gon keresztül ment és azt saját szemével látta, oly annyira
megkedvelte a szép országot, hogy most, midőn a biroda-
lom élére emeltetett, első tervéül tűzte ki, azt meghódítani,
s beolvasztani a Németbirodalomba. A német urakat, kik
ama hadjáratban részt vettek, így látszik, általában nagyon
felingerelte e haza szépsége s termékenysége annak birto-
kára. Mint föntebb említém, Otto freisingeni püspököt is,
ki szintén a császár kíséretében vala, oly irigység szállotta
meg e föld urainak irányában, hogy azt utóbb sem tudta
mágában elfojtani, midőn Fridrik életírásával foglalkodott.

Ekként ugyanazon időben mind a keleti, mind a nyu-
gati császárnak ugyanazon vágya, ugyanazon terve volt
Magyarország tekintetében. De annak végrehajtása egyik-
nek szint oly kevésbé sikerült mint a másiknak. Fridrik,
mihelyt Péter s Pál apostolok ünnepén Regensburgban
megkoronáztatott, azonnal közölte szándékát a birodalom
rendeivel. De ezek egy némelyikének hihetőleg még most is
szájában volt íze a vereségnek, melyet 1146-ban szenvedtek
volt a magyaroktól, s mint a freisingeni Otto írja, „némely
titkos okoknál fogva“ egyáltalában nem volt kedvök a kétes
kimenetelő és semmivel sem indokolható hadjáratra. Fridrik
tehát „alkalmasabb időre halasztotta tervének végrehajtá-
sát“¹⁾; melylyel azonban, ha azt egy ideig netalán még
ápolta is kebelében, utóbb maga is tanácsosbnak látta vég-
képén felhagyni.

¹⁾ „Ungaris bellum indicere, ipsosque ad monarchiae apicem re-
ducere volebat. Sed cum assensum super hoc principum quibusdam de
causis latentibus habere non posset, ad effectum ea, quae volebat mente
tunc perducere non valens ad opportuniora tempora distulit. De reb.
gest. Fridr. I. L. II. C. VI. Urstisiusnál 449. l.

A császár e szándokai bizonyosan nem maradtak titokban Gejza előtt, s kétségkívül ez volt fő indoka a békének, melyet Mánuellel kötött. Mánuel, kinek ekkoron Siciliában s az Aldunánál, hol a szövetséges kúnok és besnyők egy hadát megverték, úgy is meggyültek bajai, a békére könnyen reállott. De ő, Fridriknél kitartóbb s ravaszabb, csak elhalasztotta terveit, nem mondott le azokról. S nem sokára ismét háborúban találjuk őt Gejzával.

Erre a két fejedelem, Gejza és Mánuel rokonainak kölcsönös pártütése szolgált indokul. Gejza testvére, István herceg, bátyjával, nem tudjuk eléggé, mi okból ¹⁾, viszályba keveredvén, 1154-ben Mánuelhoz futott. Más részről Andronicus, Mánuel rokona, ki általa Branizova és Belgrád hercegévé neveztetett, a nyert birtokkal elégtelen, magára a császárság birtokára emelte vágyait, s e végett Gejzánál keresett segédelmet. Mialatt Mánuel hadai Siciliában nem a legjobb szerencsével harczolának, Andronicus ajánlatot tőn Gejzának, mely szerint Branizova és Nissza várait s vidékeit ígérte neki átengedni, ha Mánuel megbuktatására segédelmet nyújtand. Gejza, nem annyira, mivel az ígért várak birtokára vágyott, mint inkább azért, mivel Mánuelet, ki Boricsot a békekötés daczára is folyton udvarában tartá, sőt legújában a hozzá futott István herceget is kegyesen fogadta, még mindig ellenséges szándékúnak tapasztalá,

¹⁾ Radevicus freisingeni kanonok (Muratorinál VI, 751.) következő módon írja le a viszály okát: *Stephanus quorundam criminatio-nibus Regi delatus fuerat, quasi ad regnum aspiraret; atque in ea re avunculum amborum, Belum, virum valde prudentem, ac ad innovandas res idoneum, svasorem habere putabatur, pro eo, quod honorificentius habito adolescenti, per studia colendi, ferociae visus est nutrimentum suggerere Rex autem suspectum habens tantum fratris honorem, et peiora re ipsa de illo veritus, non tam ipsum, quam amicos et familiares eius iam aperte insimulans, omnia facta seu dicta eorum in crimina vertebat; multisque adversus fratrem vulgatis, pluribus ad contestandum subordinatis, per insidias necem fratris dicebatur adoptare.*

1155

Andronicus ajánlatát elfogadta, s annak előbbi kívánsága szerint 1155-ben Branizova alá hadat küldött.

E sereg azonban már nem találta Andronicust e vidéken. Mánuel, értesülvén pártütő terveiről, őt herezegségétől megfosztotta s őrizet alá helyezte. A magyar had ennél fogva barát helyet ellenséget talált Branizovában, miért is azt ostromolni kezdte. De alig fogott az ostrommunkához, Bazilius vezér már is ott termett seregével a vár megsegítésére. Seregében volt István herezeg is azon magyar urakkal, kik vele Görögországba futottak volt; és hozzá csatlakozott Borics is némi kún csapatokkal, melyeket Mánuel költségén az Aldunánál fogadott zsoldjába.

A magyar had ezek közeledtéről értesülvén, de erejüket nem ismervén, az ostrommal felhagyott s visszavonulni szándékozott, mi végett, minthogy az átszállás sok nehézséggel járt a megáradt Dunán, Belgrád felé akart kerülni, hogy annak közelében a Száván keresztül térjen vissza hazájába. Bazilius ezt félelemre magyarázván, a magyaroknak egy alkalmas helyen útját állja s őket váratlanul megtámadja. A meglepett magyarok eleinte hátrálni kezdének; majd azonban helyreállítván megzavarodott harcrendjüket, Baziliust egy véres ütközetben megverték, ki aztán, midőn hadának egy részét leölve, más részét elfogva, a többieket futásban látta, István herezeg társaságában maga is csak gyors futással menekült meg az elfogatástól. A magyar urak, kik István kíséretében léteztek, majdnem mindnyájan a csatamezőn találták honáruulásuk díját. Itt veszett el végre az annyi bajt okozott Borics is, mint mondják, az ütközet után saját kúnjai által öletvén meg.

1156.

Ugy látszék, Mánuel nem akarja boszúlatlanul hagyni seregének megverettetését; mert 1156-ban ismét nagy hadat vezérelt a Dunához. Most azonban, miként a következők bizonyítá, inkább csak azért jött, hogy becsülettel köthesse békét, mert bajai más felől is meggyűltek birodalmában. Mihelyt ugyanis Gejzától azon üzenetet vette, hogy ő kész

megbékülni, ha István herceg pártolásával felhagy s a 1156
 múlt évi győzedelme után hatalmába esett magyar foglyo-
 kat visszaadja: Mánuel sem késett elfogadni a feltételeket s
 megkötni a békét ¹⁾).

Mánuel ezután nem is háborgatta többé az országot
 Gejza életében; bár nem sokára, bizonytalan mi okból, a
 király másik testvére, László herceg is nála keresett mene-
 déket. Még István hercegtől is megvonta, ha nem is párt-
 fogását, legalább tényleges segedelmét. Hogy azonban még
 most sem mondott le egészen terveiről a ravasz ember, nyil-
 ván elárulta az által, hogy Istvánnak a maga unokahugát,
 Comnen Isacusnak Mária nevű leányát adta feleségül. Mint-
 hogy azonban Gejzát vitézebbnek, erejét nagyobbak találta,
 mintsem eleve képzelte, tanácsosabbnak látá, alkalmash
 időre halasztani terveit; s most csak azon volt, hogy a her-
 ceget szorosabban udvarához kösse s érdekeibe vonja görög
 neje által.

Bár világos tanúbizonyságunk ninesen, kételkednünk 1157
 mindazáltal alig lehet, hogy azon terv is az ő agyában fo-
 ganzott, mely szerint a pártütő István herceg addig is, míg István és
 reá nézve a kedvező alkalom megjő, a nyugaton tett kísér- László herce-
 letet, Gejzát bonyodalmakba keverni. Mánuel követivel, gek pártütései
 kik 1157-ben küldettek I. Fridrik császárhoz, István is
 megjelent ennek udvarában; s bátyja ellen panaszait elő-
 adván, pártfogásáért könyörgött. Kérelmei kéz alatt kétség-
 kívül a görög követektől is támogatvatván, megnyerték
 némileg Fridrik császárt; s ez István ügyében, még azon év
 folytatában követet intézett Gejzához. Fridrik lemondott
 ugyan már terveiről Magyarország meghódítását illetőleg;
 a jó alkalmat mindazáltal, melylyel legalább némi befolyást
 nyerhete az országra, nem akarta elszalasztani. Követei elég-
 tételt sürgettek István részére.

¹⁾ Cinnamus l. 72. Nicetas Choniát l. 67. kövv. Otto Frising. De
 reb. gest. Frid. Lib. II. Cap. 32. i. h.

1158.

Viszonyai
a német csá-
szárral.

De Gejza egyáltalában nem hajlott előterjesztéseikre, s Gyárfás győri püspököt és Hendrik, másként Imre királyi udvarbíró 1158 elején a császárhoz Regensburgba küldvén, általok részletesen elejébe terjesztette, mily méltatlan legyen pártolására István herceg, „kit ő, úgymond, országa részesévé tett, úgy hogy csak címre különböznék tőle, s kit, csak miután a gonoszok tanácsait követte, nyilvános lázadása miatt üzött el magától; ő most csak azért panaszkodik, mivel legyőztetvén, felségsértő terveit végre nem hajthatta.“ Az ügy vége az lett, hogy István Fridriknél nem nyert pártolást, s meg kellett avval elégednie, hogy a császár által Velenczébe küldetett, onnan nejéhez Görögországba térendő vissza ¹⁾).

Gejza követei előadásának nemcsak a felhozott indokok, s nem is egyedül az ezer gíra értékű ajándok, melyet királyuktól a császárhoz vittek, kölcsönözték ama súlyt, hogy ez a száműzött herceg pártolásáról lemondjon: nagyobb hatással volt Fridrikre az, hogy kívánsága szerint Gejza szövetségesévé is lett az olasz háborúra. A császár e végett még az év nyarán Dániel prágai püspök személyében újabb követséget intézett Gejzához, ki aztán hatszáz válogatott íjászt küldött a császár táborába. Ezen íjászok, Henrik osztrák herceg hadosztályában, nem a legcsekélyebb szolgálatot tették Fridriknek Milano megvételében ²⁾). Még jelentékenyebb segélyt ígért Gejza a császárnak a következő évben, midőn értesült, hogy a majlandiak ellene ismét fellázadtak ³⁾). De a császár ennél most fontosabb szolgálatot kívánt Gejzától. Fridrik pár év előtt súlyos viszályba bonyolódott IV. Adrián pápával. Mielőtt ennek vége szakadt volna, a pápa 1159 elején meghalt. A császár Octávián cardinált óhajta helyébe választatni; de a bibornokok tes-

¹⁾ Radevicus Muratorinál: VI, 750. köv. Guntherus Katonánál: III, 677. 680.

²⁾ Radevicus. U. o. 772. -- ³⁾ U. o. 804.

tületének többsége Roland cardinált, a meghaltnak cancel-lárát emelte III. Sándor néven a pápai székre. A választás nem üthetett volna ki kellemetlenebbül Fridrikre nézve, mert épen III. Sándor volt, még mint cardinál. szerzője ama leveleknek, melyek a császár haragját a boldogult pápa ellen fölingerelték. Fridrik tehát nem akarta elismerni az új pápát. A pártján lévő cardinálók ennél fogva pár hét múlva újabb conclavet tartottak, s az ő pártoltját, Octaviánt választották ellenpápává, ki IV. Victor nevet vőn fel. Ez meglévén, Fridrik, pártoltjának támogatása s az egyházi szakadás megszüntetése, Sándor letétele végett, 1160 elejére Paviába közönséges gyűlést hirdetett, melyre, hogy püspökeket elküldje, Gejzát is megkérte. A király s a magyar püspökök, magok is óhajtván véget vetni a szakadásnak, a császár kívánsága szerint követeket oda elküldték. De mint-hogy a császárnak nem annyira az feküdt szíven, hogy a szakadás szűnjék meg, mint inkább az, hogy ellensége, III. Sándor tétessék le, s barátja, a később és kevesebbektől választott Viktor ismertessék el közönségesen az egyház fejének, a gyűlés eredményre nem vezetett. Gejza eleinte Fridrik kedvéért IV. Victor részére látszék ugyan hajólni, de miután a magyar püspökök, s élükön Bánffy Lukács esztergami érsek, Sándor pápa követeitől, Julius praenestei püspök s Péter cardináltól, az ügy állásáról hővebben értesítették, tanácsukra Gejza is III. Sándor részére állott; sőt 1161-ben VII. Henrik francia királyt is ügyekezett ugyanazon véleményben megerősíteni, még fegyveres segílyt is igérvén neki, ha e miatt a császártól megtámadtatnék ¹⁾).

Gejza nem érte végét ezen egyházi viszálynak, mely egész Európát háborúval fenyegette: 1161-ki május utolsó napján megszűnt élni. Székesfehérvári sirboltjába az or-

¹⁾ U. o. A zsinat irományai Pertznel: Leges II. Fehér: Cod. Dipl. II, 160. kövv. Katona Hist. Crit. III. 710—736.

1160. szág közbánata kísérte a még fiatal halottat, nem csak mivel benne derék, vitéz, erélyes királyt vesztett, hanem azért is, mivel kora halálából mindenki veszélyt jósolt a hazára ¹⁾. Eufrozina nejétől három fiú, István, Bélán és Gejzán kívül ugyanannyi leánygyermek, Ilona, Erzsébet és Odola maradt utána.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 66. Chron. Claustro-Neoburg. ezen évhez Pertznél: Scriptorum IX.

NEGYESEDIK FEJEZET.

III. István. 1161—1173, és II. László s IV. István ellenkirályok.

I.

A derék ifjú királynak, ki a nemzet függetlenségét s ^{1161.} az ország határainak épségét két hatalmas császár ellenében sértetlenül megvédte, kora halála hosszú, káros zavart s idegen befolyást hozott az országra; mert idősebb fia, III. István, még csak tizenöt éves lévén, midőn atyja székébe ült, a fondor cseles Mánuel megérkezettnek látta az időt, életbe léptetni régi tervét, mely szerint fenhatóságát kiterjeszteni vágyakodott Magyarországra. István herceg s bátyja László, uralkodási vágytól elcsábítva, elég önzők s elvetemültek valának, nemzetök árulóivá lenni, s eszközül, segédül szolgálni a nagy ravágyó császárnak törekvése sikerítésére.

Szomorú napok viradtak a hazúra. Mánuel alighogy <sup>Mánuel fondor-
latai.</sup> értesült II. Gejza haláláról, s fiának III. Istvánnak megkoronáztatásáról, már is útban volt a két herceggel Magyarország felé. Sardikában tábort ütven, követeket küldött az országba, kik a hercegek ifjabbikának, Istvánnak, királylyá emeltetéséről tanácskoznának a rendekkel; — mert miután László a neki ajánlott görög nőt elfogadni nem akarta, s tán különben is több önállóságot árult el öcsésénél, Mánuel a maga tervét inkább elérhetni vélte sógora, István herceg által. A követek, ha a görög írónak hihetünk, avval támogatták császáruk követelését, hogy Magyarországbán szo-

1161

kás, sőt törvény volna, hogy az elhunyt királynak ne fia, hanem testvére foglalja el a trónt ¹⁾. Az országtanács válasza illő volt egy szabad nemzet kormányához. „Ők ily szokásról mit sem tudnak hazájokban, hol mindig a király idősb fiáé a trón öröksége; Istvánt tehát, kit minden magyar gyűlöl, egyáltalában nem hajlandók befogadni királyuknak, mert idegen fejedelem hűbéresét, minő a herezeg, a nemzet nem fogja uralni.

Mánuel e választ vévén, Sardikából a Dunához jött seregével, s azt unokaöcse, Alexius Contostephanus vezérlete alatt István herezeg támogatására rendelte. Ez a Dunán általkelvén, Haramvárát — a mai Új-Palánkát — megvette, s onnan nagyszerű csábitások, fényes ajándokok s még nagyobb ígéretek által ügyekezett megnyerni az ország főrendeit.

Mind ez Gejza halála után mintegy hat hétre, s oly gyorsan és hirtelen történt, hogy III. István törvényes király híveinek nem volt idejük összegyűjteni az ország egyveres erejét. A baj s az ország készületlenségének főoka azonban, úgy látszik, még sem annyira az ellenség gyorsaságában, mint abban feküdt, hogy a főurak közt hiányzott oly erélyes, elhatározott s egyszersmind tekintélyes férfiú, ki a gyermek király jogainak védelmére kelvén s az ügyek élére állván, a rendeket e jogtalan követelések s az ország háborgatói ellenében egyesíteni s lelkesíteni képes volt volna. Bánffy Lukács esztergami érsek s a többi főpapság kivétel nélkül híve volt ugyan a törvényes királynak; de bennök is hiányzott az erély, magokkal a törvényes király körül egyesíteni, úgy ennek mint a haza függetlenségének védelmére, a rendek többségét. Sokan avval is takargatták önző tétlenséget, hogy Mánuel semmit sem követelt önmagának, s

¹⁾ Chron. Claustro-Neoburg. 1161 évhez Peznél I, 446. Pertznél: Scriptores IX, Nicetas Choniát. I. 83.

egyedül azt kívánta, hogy pártfogoltja üljön a királyi székebe. Ennél fogva elhitették magokkal, hogy a nemzeti függetlenséget egy nemzeti király alatt, ha bár ez nem a törvényesen megkoronázott király is, nem fenyegeti oly nagy veszély, hogy a miatt egy súlyos, kétes kimenetű háborúba kellene ereszkedniök, mely, ha szerencsétlenül végződne, még nagyobb bajt hozhatna az országra. E tekintetek sokakban igen meghűtötték a buzgalmat III. István jogainak védelmében, kivált miután őt anyja a veszélytől távol, az ország szélére, Pozsonyba vitte magával. A haza jogait eléggé megvédve lenni gondolták az által, ha a házasságánál fogva inkább a görög érdekekbe vont, s hosszas nyugtalankodása miatt is gyűlölt István herceget mellőzik. Tudára adták tehát Mánuelnek, hogy Lászlót megkoronázni nem idegenek; de Istvánt királyukká fogadni egyáltalában nem hajlandók.

A császár talán ennyi engedékenységet sem várt egyelőre a főrendektől, s látván, hogy a gyűlölet István iránt közönséges, tanácsosnak látta megelégedni a fél győzedelemmel is, melyhez fegyver nélkül jutott; s csak azt kívánta viszont tőlök, hogy László a trónra emeltetvén, Istvánnak az ország egy részével *Ur, Urunk* ezímet adjanak, miként a görög birodalomban is szokásban vala, hogy a praesumtiv trónörökös hasonlóképen ezen címmel tiszteltessék meg. Az ellenzés erre nézve nem volt nagy; s így a korona 1161 nyarán II. László fejére tétetett. A törvényes király, híveivel Pozsonyba vonúlt vissza.

László nem sokáig élvezte a bitorlott hatalmat: már 1162 elején a székesfehérvári sírbolttal eserélte fel a trónt. Istvánnak, bár az imént trónörökössé lett, most is nem esékély küzdelmébe került, valahára fejére tétetni az oly rég hajhászott koronát; mert ezt bátyja halála után csak egy hónapra sikerült kieszközölnie. De a honárulás, nemzete s unokaöcsese jogainak megsértése, neki sem termett jó gyümölcsöt. Az ellenzést, melyet a rendek többségében tapaszt-

II. László és
IV. István bi-
torlásai.

1162.

talt, szigorral szándékozott megtörni: a III. Istvánhoz hű urakat üldözni, javaikat lefoglalni kezdette.

A törvényes királyoktól, miként évkönyveink tanúsítják, sokszor és sok keménységet el tudott túrni a magyar nemzet; de bitorlókat nem szenvedett sokáig maga felett. A gyűlölet nem sokára oly magas fokra hágott IV. István iránt is, „hogy csak gúnyt, szidalmakat lehetett róla hallani“ a magyaroktól, s úgy látszék, hogy őt tüstént kiűzik az országból. A megijedt István Mánuelhez folyamodott segítségért, ki nem is késett a maga unokaöccsét, Alexius Costephanust, egy hadosztálylyal az országba küldeni. Az idegen sereg benléte által előidézett félelem kissé elnémitá az eléggületlenség panaszait. És István, vagy mivel azt hitte, hogy e megfélemlítés már elég volt az ellenzék teljes elfojtására; vagy mivel a körülötte levőktől ama tanácsot hallá, hogy a görög sereget haza bocsátván, őszintébb engedelmességre tarthat számot a nemzet részéről: a görögöket valóban kiküldötte az országból. Halálját a császár iránt tanúsítandó, némelyek szerint, ez alkalommal engedte át neki Zimonyt és a Szerémséget, melynek birtokára Mánuel oly igen vágyódott.

Az ország jogainak ezen újabb sérelme, épségének megcsonkítása, természetesen még inkább nevelte irányában az ellenzékét. A görög had eltávozta után azok is, kiket előbb a félelem elnémitott, neki bátorodtak; s mind élénkebben érezvén a gyalázatot, mely e viszonyokból a nemzetre háramlott, végre minden jobbak egyesültek a törvényes király, III. István körül; a bitorlót tehát hangosan vádolván, hogy a nemzet becsületét megsértette, június 19-én, még azon évben (1162), megtámadták, s pártjával együtt kikergették az országból ¹⁾.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 67. és köv. ki azonban az évet hibásan számítja. Nicetas Choniates 84. l. Cinnamus 118. l. Chron. Claustro-Neoburg. 1162. évhez Peznél I, 446. Pertznél: Scriptt. IX.

A trónvesztett István a Sardikában időző Mánuelhez futott, s mintán tőle pénzt és Contostephanus vezérlete alatt sereget nyert, a Dunához sietett vissza. Maga Mánuel Nissza táján szállott egy nagyobb sereggel táborba. Itt találták őt az ország követei, kik azon kérelemmel küldettek hozzá, hogy szűnjék meg pártolni az elűzöttet, kit az ország befogadni semmi áron sem hajlandó. De ekkor még kényszerítésről gondolkodott Mánuel, s a követeket fenyegetéssel utasítván el magától, táborát nyomban Nándorfehérvár alá szállította ¹⁾.

II.

De ekkoron már a magyar nemzet is megszégyenlé elébbi hanyagságát a maga jogai és becsülete védelmében. Bánffy Lukács esztergami érsek, Dénes nádor s más egyházi s világi urak sürgető felhívására egy hatalmas sereg gyűlt össze az alsó részeken, eltökélve, nem tűrni tovább Mánuel avatkozását az ország ügyeibe.

Mánuelnek nem az elűzött IV. István ügye, hanem ^{Mánuel tervei Béla herczeggel.} csak az feküdt szíven, hogy, miként az egykorú Cinnamus mondja, „Magyarországot, mely a nyugati nemzetek közt foglalt helyet, minden áron magáévá tegye“. Most tehát értesülván a közhangulatról, mely a nemzetet ellentállásra lelkesítette, nem akarta egy kétes kimenetelű ütközetre bízni e kedvencz tervének sikerültét; fondorlathoz folyamodott, evvel bár lassabban, de biztosabban vélván czéljához juthatni. Palaeologus Györgyöt, testőrsége kapitányát követül küldé az országba, izenvén általa, hogy miután a nemzetet IV. Istvántól oly idegennek látja, ő sem akarja tovább erőszakolni annak véleményét, érzelmeit; sőt, hogy a nemzet meggyőződjék, hogy iránta ő a legjobb indulattal viseltetik, nem csak IV. István pártolásáról lemond, hanem

¹⁾ Cinnamus: 124. l.

1162.

kéri annak kormányát, adja át neki Béla hercezeget, III. István testvérét: ő a hercegnek a maga leányát, Máriát kívánja nőül eljegyezni, s minthogy magának fiú örököse nincs, őt fogja birodalmában is utódává kinevezni. A magyarok, vagy mivel őszintének vélték a császár ajánlatát, vagy mivel örültek, hogy ily könnyen s jó kimenetellel vehetnek véget a hosszú, veszélyes viszályoknak, örömmel fogadták az ajánlatot: a követ a gyermek Béla herceggel tért vissza urához ¹⁾.

És egy ideig úgy látszék, csakugyan őszinték Mánuel szándokai, s tán voltak is azok Béla irányában. Konstantinápolyba visszatérvén, Béla hercegnek Alexius nevet, és despota czímet adott, leányát pedig neki eljegyezte. Az volt tán ezelje, hogy mi magának, mint már meggyőződött, nem könnyen sikerülhetne, Béla, egykoron utódává lévén, magyar királyfi létére, hazáját is bekebelezze a birodalomba.

A megbukott
IV. István
zavargásai.
1163.

De ha volt is e szándokában némi őszinteség, a ravasz ember e viszonyokból már a maga életében is akart némi hasznot húzni. Követei által tehát a Szerémséget Béla örökségül kívánta magának átadatni; minthogy pedig erre tagadó választ nyert, IV. Istvánnak ismét pénzt és sereget adott, melylyel az országot háborgassa. A megbukott király a határszéleken megjelenvén, semmi ellentállásra nem talált a béke biztosságába ringatott országban, s annak déli részeit hamar hatalmába kerítette: sőt vesztegetései s ígéretei, hol pedig ezek nem használtak, fenyegetései által, az országnak azon részein lévő egyházi s világi urai közül mind többeket pártjára vont. Okmányaink szerint Mikó, bácsi, Macarius pécsi, Miklós váradi és István esanádi püspökök, Béla bán és több más világi urak akár önérből, akár félelemből, nyiltan a bitorló pártjára állottak ²⁾. Sőt, úgy

¹⁾ Cinnamus: Lib. V. l. 125.

²⁾ I. d. az általa 1163-ban a zágrábi egyház javára kiadott okmányt Katonánál: Hist. Crit. IV, 42. Fejéjénél: Cod. D. II, 165.

látszik, még az ország belsejében is talált néhány hívet, kik aztán Kapuvárt, Mosonymegyében, elfoglalni szándékoztak, mi azonban, a kormánynak Farkas sopronyi várjobbágy által idején tudtára adatván, meggátoltatott ¹⁾).

A nemzet e meg hasonlításában, III. István saját erejét elégtelennek látván a görög segély által is támogatott bitorlónak ellentállani, szövetségesek után nézett. Eleinte Fridrik császárbán, atyja szövetségesében vetette bizodal-mát, s hogy tőle segélyt nyerjen, öt ezer ezüst girát küldött neki ajándokul ²⁾). Fridrik az ajándokot elfogadván, megígérte ugyan segedelmét; de magának is meggyűlvén bajai Olaszországban, ígétét nem teljesítette. Sikeresebbek voltak a király léptei Wladiszláv cseh királynál, kinek segedelmét eleve is annál inkább remélhette, minthogy ő Erzsébetet, III. István hugát már néhány évvel előbb eljegyezte volt Frigyesnek, a maga idősb fiának. A megkötött szövetséget Wladiszláv még egy újabb házassági szerződéssel is szilárdította, ifjabb fiának, Szvatoplugnak, III. István más-sik hugát Odolát, vagy mint mások nevezték, Hulichát jegyezvén el hitvesül.

III. István a cseh király segélyéről biztosítatván, addig is, míg az megérkeznék, maga a trónkövetelő nagybátya ellen vezette hadait, s őt keményen szorongatni kezdte az általa elfoglalt országrészben. Mánuel, ennek veszedelméről értesülván, Andronicust, Contostephanus fiát, egy hadosztálylyal rögtön segedelmére küldötte, s derék hadával nem sokára maga is utána indult ³⁾).

A görög hadak közeledtére III. István az ország belsejébe vonult vissza hadaival, ott várandó be szövetségesét Wladiszláv királyt, ki már egy erős haddal közeledett sege-

¹⁾ Ld. a Farkas számára kelt adománylevelet Fejérről: Cod. Dipl. II, 164.

²⁾ Chron. Anonymi. 1164. évhez Pertznél Script. IX.

³⁾ Cinnamus Lib. V. 126.

1163.

delmére. Mánuel e közben Pétervárad alatt táborba szállván, miután értesült, hogy a királynak tetemes segedelmek érkeznek, nem akarta ügyét a harc kétes szerencséjére bízni. Követei s levelei által tudtára adá tehát a királynak, miképen ő nem azért jött, hogy háborúskodjék a magyarokkal, hanem, hogy Bélát biztosítsa a Szerémség birtokában, mi őt örökségül illeti: a király megegyeztetével adatott neki át Béla herceg, kit ő már vejévé tett; ha tehát most a király örökségét kiadni vonakodik, tudja meg, hogy ő, a császár, erőszakot erőszakkal fog visszaverni ¹⁾.

Mánuel eddigi ármányos eljárása után mennyi hitelt érdemeljen ezen újabb izenete, sem a király, sem hívei nem lehettek többé kétségben, s a követet tagadó válaszszal erőszattették vissza. Mihelyt pedig Wladiszláv megérkezett, vele egyesülvén, haladéknélkül a görögök ellen indultak, kik időközben Péterváradnál a Dunán átkelvén, Bács vármegyébe tették át táborukat. De Mánuel most is inkább esellel, fondorlattal, mint fegyverrel kívánt harcolni. Egy Bogota nevű morva urat, ki a keresztes hadjárat óta Görögországban telepedett meg, Wladiszláv királyhoz küldé követségbe. Emlékezteté általa a királyt a barátságra, melyet vele keresztes hadjárata alkalmával kötött; kéré őt, ne keverje magát ezen ügybe, miután ő maga sem ellenséges szándokkal jött, hanem hogy a békét a rokonok közt biztosítsa s a maga örökségét mindeniknek átadassa.

A követ azonban sikeretlenül járt; Wladiszláv, válaszul, előbbre indítá hadait, s a görögöktől nem messze táborba szállván, a következő napon megütközni szándékozott. De Mánuelnek a harcra nem volt kedve; és hadainak egy részét a Duna túl partjára még azon éjjel átszállítván, más részét pedig IV. István támogatására küldvén, újabban is követeket intézett Wladiszlávhoz, kik őt békekötésre ösztönöznék. Ő, úgymond, csak a békesség helyreállítása végett

¹⁾ U. o. 127. köv.

jött Magyarországba, hogy az ifjabb királyfinak, már vejének, örökségét biztosítsa. Kéri tehát a cseh királyt, harc helyett, melyre semmi ok, ő is inkább a béke helyreállításában fáradozzék.

A görög had visszavonulta súlyt adott a követség előadásának, s a ravasz embernek ismét sikerült a két királyt békére hajlítani. Mihelyt pedig észrevette, hogy a vélemények megváltoztak, Wladiszlávot is hálójába szándékozott keríteni. Márton alcancellár által, kit Wladiszláv a békekötés végett hozzá intézett, nagy becsű ajándékokkal tisztelte meg őt, s egy házasságot hozott előtte szőnyegre, mely Wladiszláv unokaleánya, s az ő, Mánuel, unokaöcsese közt volna megkötendő. A cseh király, az ajándék és az ajánlat által megnyeretvén, a békét ezentúl maga is sürgetni kezdé a magyaroknál. Követek neveztetnek ki tehát, kik annak feltételeiről alkudozzanak; és minthogy István s a magyar urak a Szerémség átengedését egyre ellenzették, most maga Wladiszláv lett az iránt Mánuel szószólója a király és az urak előtt. Miután a szövetséges ekként közbenjáróvá változott, Istvánnak s a magyar uraknak nem volt mit tenniök, mint elfogadni a feltételt, mely szerint a Szerémség Bélának határoztatott adatni örökségül. De midőn ebben végre meggyeztek, viszont a magok részéről is kikötötték, hogy IV. Istvánnak ezentúl a császár se adjon segédelmet. A béke így megkötöttnél, a seregek mind a két részről haza indultak. Wladiszláv Istvántól nagy becsű ajándékokkal megtisztelve tért vissza országába ¹⁾.

De Mánuel csak azt várta, hogy a cseh segélyhadak az országból távozzanak. Wladiszlávtól, kit az utóbb valóban meg is kötött házasság által István további segélyezésétől elvont, félni oka többé nem lévén, a béke feltételeit azonnal

¹⁾ Chron. Vincentii 1164. évhez Dobnernél: Monumenta I, 73. kövv. Pulkava, U. o. III, 136. kövv. Cinnamus, Lib. V, 128. kövv. Contin. Cosmae Pragense. 1164. évhez Pertznél IX.

1163.

megszegte; mert midőn maga Konstantinápolyba vissza-
indult, seregének egy részét IV. István támogatására a
Szerémségben hátrahagyta ¹⁾. A trónkövetelő e görög had-
dal ismét átkelt a Dunán s Bács vármegyében foglalásokat
kezdett tenni; az urakat, nemeseket, a merre csak járt,
zászlai alá állani kényszerítvén.

A békeszegés híre méltó haragra gerjeszté a királyt és
a rendeket. A nem rég haza bocsátott hadak nyomban ismét
zászlók alá hívtak. Boszúságában a király nem csak nagy-
bátyját kiűzni, hanem a Szerémséget is visszafoglalni szán-
dókozott a békeszegő Mánueltől. És mihelyt hadai a Bács-
kában megjelentek, azon urak s nemesek is, a kiket a bi-
torló a maga zászlai alatt szolgálni kényszerített, a mint
tehették, egyenként mind többen megszöktek táborából s a
királyhoz siettek. Látván ezt a görög hadak vezére, vissza-
vonúlt a Szerémségbe. István mindazáltal még nem akart
engedni; de nem sokára megveretvén, maga is csak gyors
futással kerülhette el a fogságot.

A király, mihelyt a Bácskát az ellenségtől megtisz-
títva látta, a Dunán átkelvén, a Szerémséget is visszafog-
lalta, és Zimony ostromára indult, melynek védelmére a
trónkövetelő minden erejét összevonta. Mánuel a történetek-
ről értesülvén, Gabras Mihály vezérlete alatt újabb sereget,
a Dunán pedig hajóhadat küldött a tartomány védelmére;
mert a király táborát szintén egy kis naszádhad követte
volt Zimony alá. A magyar hajók azonban igen szélesek, s
mozdulataikban e miatt nehézkesek, nem vívhattak ki
előnyt a görög hajók fölött, sőt egy közölök fel is gyújta-
tott a görögök által. De annál erőlyesebben látott a magyar
had Zimony ostromához, melyet végre, mintán IV. István,
mint a görög írók bizonyítják, méreg által meghalt, a görög
vezérek szabad elmenetel föltétele alatt fel is adtak ¹⁾.

¹⁾ Cinnamus i. h. 131.

²⁾ U. o. 132. Nicetas Choniát. 84 Turóczy II. Cap. 68.

III. István, eleve is tudván, hogy e győzedelme s a Szerémség visszafoglalása után Mánuellel még inkább meggyürend a baja, a Szerémségből Horvát- és Dalmátországba ment, a városokat meglátogatni, az erősségeket őrséggel bővebben ellátni, a dalmatákat, kikre, úgy látszik, már szintén kivetette hálót Mánuel, a hűségben újabb kedvezmények által megerősíteni ¹⁾).

Hazatérvén, minthogy Mánuel roppant hadi készületei titokban előtte nem maradtak, maga is szövetségesek után nézett; mert Wladiszlávban kit Mánuel az említett módon lefegyverezett, többé már nem bízhatott. A fejedelmek politikájának akkoron jobbára családi összeköttetések, házasságok adták irányát: István is tehát Primiszláv orosz fejedelem leányát jegyezte el magának nőül, hogy benne szövetségest nyerjen. De a ravasz Mánuel, miként előbb a csehet, úgy most az orosz is elvonni ügyekezett István szövetségétől. A keleti birodalom és Oroszország közt ekkor már szoros összeköttetés létezett egyházi tekintetben; a kievi metropolita rendszerint Byzanczból küldetett püspöki székébe ²⁾): Mánuel tehát részint ezen kapcsolat, részint követői által nem nagy fáradsággal oda vitte a dolgot, hogy Primiszláv nemcsak felmondta Istvánnak a szövetséget, hanem ellenkezőleg Mánuelnek ígért segédelmet. Magától értetik, hogy ennek következtében István is megsemmisítette a házassági szerződést, s nem sokára Ágnest, Henrik osztrák herczeg leányát vette nőül.

A szövetségeseitől ekként elhagyatott ifjú király egyedül kénytelenítettett viselni a háború egész súlyát, míg Mánuel Szerémséget és Dalmátiát elfoglalja.

¹⁾ Ezen útjának kétségtelen bizonyága a spalatói egyház javára kibocsátott okmánya Farlat. Illyr. Sacr. III, 184. Fejér: Cod. Diplom. II, 167.

²⁾ Episcopus Byzantio missus illi (civitati Kiovia) praefici solet Cinnamus.

1164.

tanyázó kún és besnyő népek. hanem még Fridrik császár, sőt a török szultán is ígért segedelmet, Velence pedig rendelkezésére adta a maga hajóhadát ¹⁾. Roppant hadait Mánuel 1164 nyarán mindenek előtt Zimony és a Szerémség visszafoglalására vezette. Miután azon csapatokat, melyeket István a Duna és Száva partjainak védelmére rendelt, onnan elűzte, egész hadával Zimony alá szállott s azt vívni kezdte. István e várat, miután a múlt évben visszavette, miként hamarjában lehetett, némi új védművekkel erősítette meg s erős őrséget hagyott benne. Ennek többszöri szerenéses kitörései miatt a várívás egy ideig semmi módon sem haladt előre. Majd azonban fatornyokat építtetett a császár, melyeket aztán, minthogy a vár árkat több helyt sikerült betöltetnie, egészen a falakhoz tolatott, s azokból kézviadallal farsztá az őrséget. De ez ernyedetlen kitaratással s vitézül védte magát; két nagy rohamot az ellenség tetemes veszteségével visszavert. A császár látván, hogy tornyaival sem boldogul, miktől elébb a falakat megkimélni akarta, faltörő gépeket állíttatott fel. Mihelyt pedig ezek folytonos működése következtében rések támadtak, egy újabb közönséges rohamot intéztetett. Az őrség most is vitézül állott ellent; de miután az ellenség rohamait a városi lakosság egy részének árulása is elősegítette, a vár végre görög kézre jutott. A makaes védelem miatt annyira neki dühödött a győztes ellenség, hogy még a fegyvertelen lakosságban is iszonyú öldöklést követett el, a várost pedig felprédálta.

Zimony eleste az egész Szerémséget maga után vonta. De Mánuel ezzel most már nem volt megelégedve. Egy hadosztályt Dalmátországba küldött, s állítólag mint Béla örökségét, azt is elfoglaltatta. Maga a Duna mellett maradván, Zimony falait nyomban kijavíttatta, sőt még Nándorfehérvárat és Branizovát is újabban megerősíttette; ezen utósó

¹⁾ U. a. Lib. V. 136.

vár őrségének szaporítása végett az alvidéken lakó Mahomed-vallású bolgárokból, azaz izmaelitákból egy telepét szállított át. Ezek után visszatérvén, nagy kérdéssel fényes diadalmenetet tartott császári városában ¹⁾.

Hazai évkönyveink, talán mivel szégyelték följegyezni a nemzet ezen megaláztatását, e korszakról oly felette szárazak s rövidek, hogy Mánuel mind ezen hadjáratait csak a görög írókból ismerjük. Mivel pedig ezek egyedül császárszokat tömjénezik, hasztalan nyomozzuk, hasztalan kérdezzük, miként történhetett s mi volt oka, hogy miután Mánuel azon magyar hadesapatokat, melyek a Dunát és a Szávát védtek, részint kijátszotta, részint visszanyomta, sem Zimony segedelmére, sem a Szerémség és Dalmátország védelmére nem ment többé magyar sereg. Mert annyit a görög írók elbeszéléséből is láttunk, hogy Mánuel Zimony megvétele után minden ellentállás nélkül jutott mind a Szerémség mind Dalmátia birtokába; s hogy ez évben az elfoglalt tartományok védelmére hátrahagyott görög hadak sem szenvedtek háborgatást a magyaroktól. De hogy ezen eseménynek fontos okainak kellett lenni, bár azokat megfejtani nem tudjuk, kétségünk alig lehet, midőn látjuk, hogy sem a nemzet, sem annak királya nem volt egyébiránt hajlandó oly könnyen lemondani az elfoglalt tartományokról. Mihelyt ezen akadályok, bár mik voltak is azok, megszűntek, a következő 1165-dik évben Dénes nádor alatt egy erős had jelent meg az alvidéken, mely Branas és Gabra görög vezéreket egy véres ütközetben megverte, s a Száván átútvén, Zimonyon kívül az egész Szerémséget ismét visszavette.

Mánuel, hogy az elvesztett tartományt annál könnyebben visszafoglalhassa, megosztani akarta a magyar erőt, s míg egy erős hadat a Szávához küldött, egy másiknak Oláhországon keresztül Erdély pusztítását tűzte ki feladatul; célját mindazáltal így sem érte el. Az Erdélybe küldött

¹⁾ U. a. 139. Nicetas Choniates 87. kövv.

1165. sereg, ellentállásra nem találván, nagy martalékkal tért ugyan vissza; de a szávai hadak — a görög írók szerint, állítólag mivel vezérök a vérontástól iszonyodott, valószínűbben, mivel a nádor hadától megverettek, minden eredmény nélkül kénytelenítették visszavonulni. Mánuel a hadjárat sikeretlensége miatt annyira megboszankodott, hogy a hadvezért, Alexius Cassinust, baráttá nyíratván, klastromba záratta ¹⁾).

1166. Dalmátországban sem voltak kedves vendégek a görögök. Péter spalatói érsek nem győzött eleget panaszkodni hatalmaskodásaik ellen ²⁾); miket végre meguntván, 1166-ban titkon Magyarországra jött, a királyt és tanácsát ösztönözni, küldenének némi erőt a görögök ellen. Az érseket rövid idő múlva meglepte Magyarországon a halál, de czélját még is elérte. István, megértvén tőle a városok ragaszkodását maga iránt, nem is késett hadat küldeni Dalmátiába, mely aztán a görögöket Spalato előtt megvervén, vezéröket Nicephorus Kaluphest elfogván, Dalmátiát a magyar koronának, ha bár rövid időre is, megint visszaszerelte ³⁾. Ez alkalommal Zára is fellázadt Velence ellen, nem tűrhelvén tovább, hogy őket grófjok szabad választásában korlátozta és érsekeket a maga patriarchájának hatósága alá vetette: Mauroceno Domokost, a Velenczétől kinevezett gróftól elűzvén, a magyar királynak hódoltak. István azonnal magyar őrséget rendelt a város kastélyába, mert előre látható vala, hogy Velence, kivált midőn ennyi bajjal látja küzdeni a magyar birodalmat, nem fogja eltűrni veszteségét. És valóban, Vitalis Mihály, velencei herceg, nem sokára harmincz gályával jelent meg a város előtt; de minthogy a polgárok az őrséget híven támogatták, azt ez

¹⁾ Cinnamus 150. Nicetas Choniát. 87.

²⁾ Farlatusnál: Illyr. Sacr. III. 186. Fejéjénél: Cod. Dipl. II, 176.

³⁾ III. István okmánya Sz. Kozma és Demjén dalmát klastrom javára. Farlat. IV. 7. Katonánál: Hist. Crit. IV, 152. Cinnamus köv.

évben siker nélkül ostromolta. 1167-ben mindazáltal, míg 1167.
 a magyar hadak ismét a Szávánál harezoltak a görögök
 ellen, a herezeg még nagyobb erővel térvén vissza, végre is
 urává lett a városnak ¹⁾).

Mánuel sem nézte tétlenül a múlt évi kettős vereséget. 1167 tavaszán Sardikában nagy sereget gyűjtven össze, azt Andronicus Contostephanus vezérlete alatt a Száván átküldötte. A magyar részen ismét Dénes nádor, a tavali győző, volt a vezér. Zászlai alatt most tizenöt ezer vitéz állott, részben nehéz, vasas lovasok, kiknek még lovait is páncél fedte elül, részben könnyű lovasok, íjászok, paritytyások. A nemzeti zászló egy hosszú vastag póznán, négy ökörtől vont szekérre tűzve, lobogott a sereg fölött. Dénes, tapasztalásból tudván, hogy a görögök a szárnyakon helyezik el fő erejüket, a középet gyöngébbnek hagyván, ezt szándékozott keresztül törni. E végett sűrű csomóban állítá fel a harcrendet, csak gyöngé íjászcapatokat helyezvén a szárnyakra. A görög vezér meglepetve látta a magyarok szándokát; és hogy közép hadtestök sűrű rendeit szétszlassa, szárnyaira tüstént rendeletet küldé, hogy félkörben fogják körül a magyarokat, s azután színlelt futamlással csalják ki harcrendjükből; a középet pedig, szokás ellenére, erős vasas csapatokkal erősítette meg. Az ütközet dél tájban, rövid nyilazás után lándzsákkal kezdődött; majd ezek a páncélokön, vértéken széttörvén, mind a két részről karddal s buzogánnyal folytatták a kézviadalt. A harc ekként, mind a két részről makaes, sokáig kétesen hullámzott. Azonban a görögök balszárnya hanyatlani kezdett; a vezérek egyike, Branas Dömötör, megsebesítve bukott le lováról s fogolylyá lett; minek láttára a többiek rendetlen futásnak eredtek. De míg ezeket a magyarok hevesen, s kelletlenül tovább üzik, a görög fővezér, a kedvező pillanatot megragadván, nagy erővel a magyarok balszárnájára rohan

¹⁾ Dandulus, Muratorinál: XII. 292. Farlat. V, 59

1167.

s azt visszanyomja. Ez által a harcrend egészen felbomlott a magyar táborban, mert a hanyatló balszárny a közép egy részét is maga után vont. Hasztalan ügyekezett ezután Dénes nádor magát a szárnyaitól megfosztott középen fentartani; miután sem jobb szárnyától, mely a görögök balszárnyát egyre űzte, sem balszárnyától, melyet futamlásában megállítani nem sikerült, nem nyerhetett támogatást: egy véres viadal után maga is kénytelen lőn hátrálni a középpel; mi közben a nagy zászló is az ellenség kezébe esett. A beállott éj véget vetett az ütközetnek. Mind a két rész táborába vonult vissza. A győzelem a görögöké maradt ugyan; de hogy a nyert előny nem igen nagy lehetett, mutatja az, hogy a görögök meglegedvén a magyar sereg visszavonul-tával, azt egyáltalában nem üldözték; sőt mivel táborukban vak lárma támadt, hogy a magyaroknak segítségök érkezett: Andronikus az éj beálltával, ott állomásozó hajóin, a Száván is átkelt; onnan minden további munkálat nélkül nem sokára Konstantinápolyba térendő vissza ¹⁾).

1168.

A következő 1168-dik évben, úgy látszik, Mánuel békében hagyja az országot, mert csak az ősz elején vezetett egy hadat az engedetlen szerb fejedelem megfékezésére. De miután ezt megalázta s elfogta, hadai a védetlen Dalmátiára csaptak át, s azt ismét hatalma alá vetették, Zárátkivéve, mely, mint mondók, már a múlt évben hódolt Velenczének ²⁾).

A háborúskodó felek, úgy látszik, mind a ketten belefáradtak a háborúba; mert bár nyomára sehol sem találunk hogy egymással békét kötöttek volna, a háború folytatásának sem létezik semmi emléke. Ez arra mutat, hogy egy

¹⁾ Cinnamus 157. kövv. Kevesbbé dicsekvőleg, s így hívebben írja le a hadjáratot Nicetas Choniát. l. 100. kövv.

²⁾ Dandulus Lib. IX. Cap. 15. Muratorinál XII. Emmanueli Spalatum, Tragurium et Ragusium ac paene tota Dalmatia subjugatur.

résről Mánuel is lemondott Magyarország meghódításának, mint eléggé tapasztalta, kivihetetlen tervéről; más részről István sem akart tovább harcolni a Szerémség egy részével a görögök kezén maradt Zimonyért és Dalmátorszáért, miket Bélával utóbb úgylis visszaesendőknél reménylett az országra. 1168.

Mert Béla körül nagy változás történt 1170-ben. Mánuel terveinek őszinteségéről irányában ez év előtt, alig hogy kételkedni azon körülmény, hogy leányát neki valóban eljegyezte, s a birodalom rendeit is esküvel kötelezte le az ifjú pár iránt. De 1170-ben váratlanul fia született; mi természetesen más irányt adott terveinek utódára nézve, Miután fiának életrevalóságáról meggyőződött, birodalma rendeit előbbi esküjőktől feloldozván, 1172-ben fiát megkoronáztatta. Sőt nehogy Béla, ha leányával összekelne, magának e házasságból valamely jogot követeljen s fiát háborgassa, az eljegyzési szerződést is felbontatta, s a maganejének hugát, Ágnest, Boëmund antiochiai fejedelem leányát adta nőül a magyar hercegnek ¹⁾. 1172.

Ezóta, képzelhetjük, csak terhére volt Béla Mánuelnek s birodalma nagyjainak, kik az idegen herceget, mint trónörököszt úgy sem kedvelték, s tőle most már a császárral együtt minden áron szabadulni óhajtottak. Alig lehet e körülmények közt kétségünk, hogy a még csak huszonhét éves, ereje virágában lévő István király e görög fondorlatoknak lett áldozatává. Henrik-Leó szász herceg, a szent földre zárandoklandó, az 1173-ki tavaszon Henrik osztrák herceg, István király ipja, kíséretében a Dunán Mosonyhoz érkezett, és szabad átmenetet kért a királytól. István nyomban egy követet, Florent urat, küldé elejükbe, hogy őket Esztergomba, a királyi székvárosba kísérje. A vendégek másod nap, május 4-kén megérkeztek, de gyásztorra: István

¹⁾ Nicetas Chon. 110

1173.

a megelőző éjen hirtelen, mint sokan hitték, megétetve, megszűnt élni ¹⁾). Ha való a közvélemény, mely István hirtelen halálában a méreg hatását látta, úgy a méreg csak görög kézből származhatott. A dorék ifjú király, ki az ország függetlenségét a félelmes Mánuel ármány- s fegyverhatalma ellen annyi szilárdsággal s kitartással megvédette, méltó az utókor tiszteletére.

¹⁾ Arnold. Lubecens. Leibnitz: Script. Brunsw. II, 631. Rex vero interiit appotiatu, ut dicitur, a fratre suo, quem de terra ejecerat. De sokkal valószínűbb ez Mánuelről, mint Béláról, ki egész életében, bár szilárd, de feddhetetlen jellemet nyilvánított.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla király. 1173—1196.

I.

III. István halála után pártokra szakadt az ország a 1173. királyválasztásban. Ágnes, Henrik osztrák herceg leánya, a Trónviszályok. meghalt király özvegye, ki férjével 1165 óta magtalan házasságban élt, magát most jó reményben mondá lenni, s voltak kik születését megvárandónak vélték ¹⁾. Mások, s úgy látszik, a nagyobb rész, Bélának, az elhunyt István idősebb öcscsének jogát védték, s annál inkább őt akarták a trónra ültetni, minthogy vele együtt a Szerémséget és Dalmátiát is, miket Mánuel Béla öröksége gyanánt tartott elfoglalva, háború nélkül visszaesendőknek hitték az országra. De volt még egy harmadik párt is. Sokan nem fojthatták el idegenségöket a Mánuel befolyása alatt tiz évig Görögországban nevekodott Béla iránt, kit görög erkölcsűnek, a gyűlölt császár iránt lekötelezettnek lenni véltek, s a nevelő miatt, ki nekik annyi bajt okozott, a növendéktől is tartottak. Ezekhez tartozott majdnem az egész főpapság, attól félvén, hogy a görög egyház szertartásaiban nevelt Béla, nem fog elég ragaszkodással s buzgalommal viseltetni nemzete egyházához; s ez okból öcscsét, Gejza herceget kívánták megválasztani. Hozzájuk csatlakozott maga Eufrozina anyakirályné is, ki a

¹⁾ Ugyanaz u. o.

1173.

tőle korán elszakadt idősb fiánál inkább szerette a szeméi alatt nevelkedett ifjabb Gejzát.

De amazok, kik Bélát pártolák, helyesen ítélték, hogy Mánuel, kinek Béla most már csak terhére van, annál kevésbé fogná tétlenül nézni Béla mellőztetését, minthogy most a jog is részén van: Gejza felmagasztaltatása esetében ennélfogva bizonyosan megújulandónak látták a háborút Mánuellel; míg ellenben, ha Béla hívatik meg a trónra, még az elveszett tartományokat is minden kardesapás nélkül visszaszállandóknak hitték. Ezek tehát, minden további tétovának véget vetendő^k, követeket küldének Görögországba, kik Bélát meghívnák.

E párt véleményét teljesen igazolták az események. Mánuel, mihelyt III. István haláláról értesült, Bélával, egy sereg kíséretében, haladék nélkül útra kelt, s a követek őt már Sardikában találták. Megértvén ezektől a rendek többségének hajlamát Béla iránt, szükségtelennek tartá személyes megjelenését, s a herceget fényes kísérettel bocsátá el: elébb azonban megesküdteté őt, hogy nem csak minden igényről lemond a császári trónra, melyre szánva volt, hanem annak érdekeit mindenkor pártolni is fogja. A Szerémség és Dalmátia visszaadásáról azonban szót sem tett a ravasz ember.

A huszonöt éves, sima, mívelt, ügyes, trónra termett Béla hamar megnyerte ugyan a maga pártjának ragaszkodását, mert ennek alkalma volt tapasztalni, hogy a görög élet szokásai, erkölcsi nem korecsitották el az önkénytelenül külföldre jutott ifjúnak egészséges magyar jellemét, nem gyöngítették meg ragaszkodását hazája, nemzete iránt. De megjelenése az ellenpártot még sem némitá el. Ágnes özvegy királyné állítása a maga érdekes állapotáról időközben alaptalannak bizonyult ugyan be; de Gejza pártja annál erősebb lett, azok is, kik elébb Ágnes szülését bevárándónak vélték, jobbára hozzá csatlakozván. A párt élén Bánffy Lukács, esztergomi érsek állott, annyiban veszedelmes Bélára nézve,

hogy a koronázási jogot törvény és hagyomány egyaránt neki biztosította; és senki sem találkozott, a Bélától, mint mondók, különben is idegenkedő főpapságban, ki az agg, tekintélyes érsek jogát bitorolni akarta, vagy merté volna. Az mindazáltal előnyére vált Bélának, hogy az érsek, hozzá látván szítani a világi urak többségét, mégse merté megkoronázni a maga pártoltját, Gejza herceget. Béla meggyőződén, hogy az érseket maga hasztalan ostromolja, a pápához, III. Sándorhoz folyamodott; de még ennek intései sem hajthatták meg Bánffyt, miért Béla azt kívánta és nyerte is meg a pápától, hogy ha Lukács érsek még tovább is vonakodnék, a kalocsai érsek által hajtathassa végre magán a koronázási szertartást ¹⁾. S így lön aztán, hogy Béla magát 1174-ki január 13-kán a kalocsai érsek által végre megkoronáztathatta ²⁾.

Béla megkoronáztatása elvette Gejza pártjának bátor- Reformok az
ságát nyíltan ellenszegülni a királynak, minek következté- igazgatásban.
ben a testvéri versengés, ha nem szűnt is meg végkép, még is annyira lecsilapodott, hogy pár évig a béke nem lön megzavarva. A tevékeny, erélyes király nem is késett felhasználni az alkalmat, hogy gondos, igazságos kormánya s a nemzeti egyház iránt tanúsított ragaszkodása által az ellenpárt s kivált a püspökök ellenszenvét lefegyverezze, a köz- igazgatás javítása által a közbecsülést, népszerűséget magának megszerezze. E tekintetben a tapasztalatokat, melyeket magának a görög kormánynál szerzett volt, mindjárt országlása elején javára fordítani ügyekezett hazájának. Alig kételkedhetünk, hogy több ilyféle reform köszönhetete lételét Bélának, habár egynél többet nem találunk is följegyezve emlékeinkben. A királyok eddigelé futáraik emlé-

¹⁾ III. Incze pápa levele János eszterg. érsekhez 1209-ben Fejér: Cod. Dipl. III, I, 91. Ugyanazon pápa levele Imre királyhoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 229.

²⁾ Turóczy II, Cap. 69.

1176.

kezetére bizott szóbeli üzenetek által tudatták rendeleteiket a főispánokkal s egyéb tisztviselőikkel; jobbra szóbeli kijelentések által osztogatták adományait s egyéb kegyelmeiket is. Viszont a tisztviselők is élőszóval tették jelentéseiket a királynak; a kérelmezők és pörlekedők is így adták elő ügyeiket, így vették a királytól vagy a bíraktól mondott végzéseket s ítéleteket. E módnak, a kifejtett görögországi igazgatás gépezetével ismerős Béla sokféle hátrányait tapasztalván, nem késett rendeletet bocsátani ki országában, hogy ezentúl minden folyamodás, minden jelentékenyebb feljelentés, ítélethozás, szóval, minden fontosabb kormány-eljárás írásba foglaltassék, hogy ekként az írott szó az igazgatásba rendet, pontosságot, könnyebbséget eszközöljön, jobban biztosítsa az egyesek jogait, tanúskodjék az ítéletekről ¹⁾. E reformok mellett nagy gondot fordított arra is, hogy a lefolyt belviszályok és külháborúk alatt az országban eláradt rendetlenségeknek, rablások s hatalmaskodásoknak gátot vessen. „Az orvosokat és latrokat irgalmatlanul üldözte“, úgymond róla a krónika.

Gejza herceg
zárványai.

Azonban öcsese, Gejza herceg, bár eddigelé óvakodott is a nyílt lázadástól: az anyakirálynétól s néhány egyházi s világi úrtól gyámolítva, titkon nem szűnt meg fondorkodni bátyja ellen. Törekvései azonban 1176-ban valamely módon napvilágra jöttek, s ő a király boszúja elől Lőrincz úrral s más pártfeleivel sógorához, Henrik herceghez, ki pár évvel előbb vette el Ilona hugát, Ausztriába szökött. Béla szigorral járt el a nyugtalanság elfojtásában. Anyját, a fondorlatok egyik fő szítogatóját fogságba té-

¹⁾ *Petitionibus loqui traxit originem, ut romana habet curia et imperii Turóczy u. o. Kézay II, Cap. 4. Endlichernél 119. S maga Béla is egy 1181-ki levelében: Necessarium duxi, ut negotium quodlibet, in audientia Celsitudinis meae discussum scripti testimonio confirmetur.* Fejér: *Cod. Dipl. II, 198.*

tette ¹⁾; Henriktől pedig a szökevény herczeg és pártfelei kiadatását követelte. Henrik tagadólag válaszolt; miért Béla az Ausztriával épen háborúskodó Szobieszláv cseh királynak segélyhadat küldött s Henrik tartományainak északi részét a Dunáig pusztítani segítette ²⁾. Ez alkalommal esett-e Gejza herczeg a magyar hadak fogságába? Vagy az osztrák herczegtől adatott ki végre Bélának? Csak annyit tudunk, hogy Gejza fogságba került, de abból nem sokára megszökött és Szobieszlávnál keresett menedéket, talán, mivel általa Fridrik császár pártfogását is megnyerni remélte ³⁾. De a pártos herczeg most még ügyetlenebbül választotta menhelyét: Szobieszláv őt, úgy látszik, néhány pártfelével együtt elfogtatván, bilincsekben küldé át Bélának. A boszús bátya Gejzát most keményebb fogságba tétette, hol azontúl majdnem tizenöt évig tespedett, pártbívei közül a legbűnösebbet Vathát megvakíttatá, István kalocsai érseket püspökségétől megfosztotta, anyját pedig, Eufrozina királynét, Görögországba vitette számkivetésbe ⁴⁾. E szigor gyökerében elfojtá a pártoskodást: a közbékét egész uralkodása alatt nem háborgatta többé belvillongás.

Béla eszélyesebb volt, s talán több hálára is érezte magát kötelezettnek Mánuel iránt, mintsem hogy barátságos viszonyait vele a Szerémség és Dalmátia miatt, miket az öreg császár halála után minden kardcsapás nélkül visszavehetni reménylett, felbontotta volna. Sőt 1176-ban Leusták erdélyi vajda és Ompudin horvátországi bán vezérlete alatt

¹⁾ Chron. Poson. Endlichernél: Monum. 57. „Dux Gejza exiens Ungariam, cum Laurentio comite et multis aliis intravit in Austriam . . . mater vero eius tenetur captiva in Bronz“. De hibásan teszi 1186 év alá 1176 helyett.

²⁾ Chron. Austriae. 1176. évhez Pertznél: Scriptores IX.

³⁾ Bela . . . misit illum in carcerem, qui evadens vincula Boemiam ad Sobieslaum venit. Pulkava Dobnernél: Monum. III, 194.

⁴⁾ Chron. Poson. i. h. Pulkava i. h. Chron. Siloense. Dobnernél Monum. I, 89.

1176–1180. jelentékeny segédelmet is küldött neki az iconiumi szultán ellen. Mánuel e háborúban leáldozni látta szerencsecsillagát, melyet eddigi vállalataiban kedvezőnek tapasztalt. Serege, veszélyes helyzetbe jutván, nagy részben elveszett, és saját személyének megszabadultát is leginkább a magyar segélyhadnak, s különösen Lobi és Tamás erdélyi vitéz testvéreknek köszönhetette, kiket aztán Béla Doboka megyében jelentékeny birtokkal jutalmazott hősiei tettökért ¹⁾. E veszteséget annyira szívére vette Mánuel, hogy azóta lelkének szokott vidámsága elborúlt, testének különben rendkívüli ereje mindinkább hanyatlott, míg végre az 1180-ki év életének is véget vetett. És most megjött valahára az alkalom, visszavenni az országnak Mánuel által bitorlott tartományait. Zimony és a Szerémség minden haladék nélkül visszahajlott.

Szerémség és
Dalmátia
visszavétele.

Dalmátia is régóta visszasóvárgott a magyar uralom alá, mert mióta tőle elszakadt, méltó okai voltak a panaszra, a görög birodalomtól sem Velenceze, sem a horvát urak rablásai s hatalmaskodásai ellen nem nyervén elegendő védelmet. Mialatt ugyanis Mánuel a török háború tartá elfoglalva, egy horvát főnök, kit Reles néven hívnak, Spalatót sok ideig háborgatta, mígnem őt 1177-ben az ostromolt polgároknak egy szerencsés kitörésök alkalmával megölniök sikerült ²⁾. A velenceziek is hasznukra fordították a görögök elfoglaltságát, s hol egy, hol más várost háborgattak. Zára, melynek 1167 óta folyton birtokában maradtak, mivel ők küldöttek igazgatására grófot, érsekét pedig a velencei patriarcha alá rendelték, épen nem tűrhette igényeket.

Dalmát viszo-
nyok.

Mihelyt Mánuelnek 1180-ki szeptember 24-kén történt halála híréül futott, a dalmát városok önként, minden háború

¹⁾ Cinnamus 175. IV. Béla okmánya Praynál: Annal Reg. Hung. I. 167. Fejérnél: Cod. Dipl.

²⁾ Thomas Archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 21.

s kényszerítés nélkül visszatértek a magyar király uralma alá; pár hónap múlva pedig, midőn Béla Spalató s a többi városok megerősítésére Farkas nádor vezérlete alatt némi hadat küldött, 1181 elején, Zára is követte a többiek példáját ¹⁾. Eleve is tudván, hogy Velence e város elvesztét helyén nem nézendi, Béla annak falait rögtön kijavíttatá s a várdába magyar őrséget tétetett, mely aztán, a polgároktól gyámolítva, szerencsésen visszaverte a város ostromára jött velencei sereg erőlködéseit ²⁾.

Kálmán óta, miként fentebb elbeszéljük, a dalmát városok azon kiváltsággal éltek a magyar királyok megegyezéből, hogy püspökeiket s grófjaikat önmagok választhatták. Hogy a két főtisztviselő közül legalább egyik a királytól inkább függvén, a városok hűsége is jobban biztosíthatassék Velence fondorlatai ellen, Béla most oly feltétel alatt erősítette meg a városok kiváltságait, hogy a püspök magyar alattvalói közül választassék. A spalatói érsekség éppen azon időtájban ürülvén meg, midőn a tartomány a magyar koronához visszahajlott, Béla a várost azonnal letiltá másnak, mint magyar eredetűnek választásától. A polgárok azonban nem örömet vettek jogaik megkorlátozását, s III. Sándor pápa közbenjárásához folyamodtak ³⁾. De Béla a pápa intései daczára sem engedte megtételni a választást, mígnem a polgárok is megegyeztek kívánságában; s így aztán 1185-ben a magyar nemes családból eredt Chitilényi Péterben magyar érseke lett a városnak ⁴⁾. Péter érsek nem sokára egyházi zsinatot hirdetett tartományában, s ott az új corbaviai püspökséget alkotta, ritka önzetlenséggel saját jövedelmeinek egy részét szakítván ki annak megalapítására. Ezen püspökség utóbb,

¹⁾ Lucius Lib. III. Cap. 12. Farlatus IV, 11.

²⁾ Dandulus, Muratorinál XII, 311.

³⁾ A pápa levele Bélához Farlatusnál, III. 212.

⁴⁾ Kerchelich: Hist. Eppat. Zagrab. 327. Thomas Archidiacon.

1183.

1460-ban, a Frangepán grófok székhelyére, Modrusba tételt át II. Pius pápa által ¹⁾).

E közben nagy zavarok támadtak s folytak le Byzanczban. Andronicus Comnenus, ugyanaz, ki 1155-ben már II. Gejzával is szövetségbe lépett Mánuel ellen, most ennek fiát, a gyermek Alexiust sem tűrte sokáig a császári trónon. Mindenekelőtt magát császár-társsá kiáltatván ki, világos tanúságát adta, hogy első alkalommal magához kívánja ragadni a főhatalmat. Mánuel özvegye Mária, s Alexius hason nevű néneje, Bélának egykori jegyese, most az antiochiai császár neje, Bélához folyamodtak segedelemért a bitorló ellen. Béla, hogy Andronicust a fővárostól elvonja, 1183-ban egy hadat küldött át a Dunán s Nándorfehérvár és Branizova vidékét pusztította. De ez csak sietteté a császári család veszedelmét. Andronicus a két császárnét e miatt börtönbe záratta s megfojtatta, nem sokára pedig Alexiust is megölette. Béla ennek hírére, újabb sereget küldött a birodalomba s azt egészen Nisszáig pusztította ²⁾).

II.

1184.

E szomorú események után még csak egy kapocs maradt fen, mely őt némileg a keleti birodalomhoz kötötte; neje, Ágnes, vagy mint a görög írók nevezik, Anna, a megfojtott császárné huga. De 1184 elején e kapocs is megszakadt: Ágnes szintén meghalálozott.

Béla házassága
a francia
Margittal.

Béla, életének virágát élvén, a gyász idő eltelte után újabb házasságról gondolkodott, s még azon évben követeket küldött Fülepp franczia királyhoz, hogy tőle nővérének Margitnak, Henrik ifjabb angol király özvegyének kezét számára megkérjék. A követek sikerrel jártak ugyan: Margit Bélának azonnal eljegyeztetett; de a menyekző egy

¹⁾ Farlatus IV, 92. 105.

²⁾ Nicetas Choniates 172. 179

évnél tovább elhalasztatott ama viszályok miatt, melyek az angol és francia udvarok közt, Margit hitbére végett támadtak. Az angol udvar ugyanis azt követelte, hogy miután a királyné második házasságra lép, egészen mondjon le özvegyi hitbéréről. A viszály 1186-ban végre kiegyenlítettén, Margit szeptember 8-kán Párisból megindulva s fényes kísérettel hozatott az országba, hol aztán a menyekző haladék nélkül megtartatott ¹⁾.

¹⁾ Ld. e viszályokról bővebben Katonát: Hist. Crit. IV, 331. A magyar udvarral tartott alkudozások folytában a francia udvar részletes tudósítást szerzett magának a magyar birodalom állapotáról, s királyának jövedelmeiről is. Az érdekes okmány ime következő: „Béla magyar király országában a következő földek vannak: Magyarország, a birodalom feje; Horvátország, Dalmátország és Róma. Magyarorszában két érseki szék van: az esztergomi és a kalocsai. Esztergom jövedelme hat ezer gíra s a pénzek tizedét is húzza; ez az ország fővárosa. A kalocsai szék a bácsival egygyé olvadt, s jövedelme két ezer ötszáz gíra. Az esztergomi úrnak suffraganeusai: az egri püspök, három ezer gírával; a váci püspök hétszáz gírával; a pécsi püspök ezer ötszáz gírával; a győri püspök ezer gírával, a veszprémi püspök ezer hétszáz gírával; a nyitrai püspök ezer száz gírával. A kalocsai suffraganeusai: a csanádi, vagy a mellette lévő folyam nevéről marosi püspök két ezer gírával, a bihari püspök, kinek székhelye Olaszinak (Várad-Olaszának) neveztetik, ezer gírával; az erdélyi püspök két ezer gírával; a zágrábi püspök, a Száva folyam mellett ezer ötszáz gírával. Dalmátiában két érseki szék létezik: a zárai öt száz gírával, és a spalatói négy száz gírával. Mind a kettejöknek együtt van tiz suffraganeusok. Magyarország királyának jövedelme a pénzügyből évenként hatvan ezer gíra. Ezen kívül a sóból tizenhat ezer gíra; az utakból, vámokból, vásáradókból, mi mindenütt az övé, harmincz ezer gíra; az erdélyi szászok adójából tizenöt ezer gíra; a hetvenkét vármegye évi jövedelmeinek egy harmadából huszonöt ezer gíra; Slavonia évi adójából tiz ezer gíra. A hetvenkét főispán mindenike köteles a királyt évenként egyszer megvendégelni, és mielőtt az asztaltól felkelne, száz gírányi ajándokot ad neki; némelyek azonban két százat is adnak; miből a király jövedelme kerek számmal mintegy tiz ezer gírúra megy. Ezeken kívül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat nyernek ezüstben, posztóban, se-lyemben, lovakban. Mind ezek felett van még a határszéli harminczad.

1187.

Galiczia elfoglalása.

Idő közben Béla az első házasságból született két fiának jövődjét akképen intézte el, hogy Imrét, az idősbet utódául nevezvén, megkoronáztatta ¹⁾; Endrét pedig a nem rég szerzett Galiczia fejedelmévé rendelte. E tartomány következő módon jutott a magyar korona fenhatósága alá. III. Boleszláv lengyel király, Szobieszlava neje által e tartomány birtokába jutván, azt e házasságból született Judith leányának adta hozományul, midőn őt II. Gejza fiának, Lászlónak hitvesül eljegyezte. Lászlónak, mielőtt, Mánuelhez Görögországba futott, s aztán rövid időre magyar királylyá lett, e házasságból Miczisláv fia született. De László halála után, az özvegy Judith egy orosz úrral második házasságra lépett, kitől ismét két fia lett Wladimir és Román. A tartomány öröksége Judith első fiát, a II. Lászlótól született Miczislávot illette; de ez megmérgeztetett, s azután az orosz férjtől lett Wladimir és Román versengtek annak birtokáért. Wladimir emettől elűzetvén, Bélához futott, tőle kérvén segedelmet. De Béla őt, mivel Miczisláv megmérgezése miatt leginkább őt terhelte a gyanú, elzáratta, s a tartományt Endre fia számára foglalta el ²⁾.

De Endre nem maradt sokáig Halics birtokában. Wladimir, öreit megvesztegetvén, két év múlva megszökött s Kázmér lengyel királytól kért segedelmet a tartomány visszafoglalására, azt az ő fenhatósága alá vetni igérvén. Kázmér annál hajlandóbb lön kérelmére, mivel értesült, hogy a halicsiak nem kedvelik a magyar herczeg kormányát, s készek beküldendő seregéhez csatlakozni. Az ekként egyesült lengyel-halicsi hadaknak nem volt képes ellentállani Halics várában a magyar őrség, s miután segély Bélától nem

A föld népe élelemmel teljesen ellátja a királyt. Fejér: Cod. Diplom. II. 217.

¹⁾ Egy 1185-ki okmányban Imre már megkoronázottnak mondatik. Fejér: Cod. Diplom. II, 220.

²⁾ Bogufal, Sommersbergnél: II. 48.

érkezett, szabad elköltözés föltétele alatt a várat s vele együtt a tartományt átadta. Wladimir ekként ismét urává lett Halicsnak. Béla most Kázméron akart boszút állani s hadat küldött Lengyelország pusztítására; de minthogy időközben más felé is meggyúlt a baja, 1189-ben Kázmérral egy személyes találkozás alkalmával békét kötött. Galiczia, úgy látszik, Wladimir kezén maradt, de magyar fenhatóság alatt: Béla e tartomány nevét is beigtatta okmányaiban királyi czímébe ¹⁾).

Hogy Béla e tartomány birtokáért elegendő erővel nem folytatta a háborút, oka valószínűleg az volt, hogy ugyanezen időben Dalmatiában is harcoltak seregei. Mióta Zára 1181-ben a magyar korona alá visszahajólt, Velence nem szünt meg háborúskodni e város birtokáért. Hajóhadát folyton a dalmát szigetek közt tartván, a várost több ízben megtámadta. E miatt Béla is nagyobb sereget kénytelenített tartani Dalmátiában. A háború folyamának részleteiről azonban nincs tudósításunk. Olasz írók csak azt jegyezték föl, hogy miután a háborúskodó felek egymásra kölcsönösen kemény csapásokat sujtottak, 1188-ban, a keresztes hadjárat miatt, a béke felett alkudozni kezdtek. De minthogy Béla Zárát átadni, Velence pedig arról lemondani nem akart, végre is csak két évi fegyverszünet lett az alkudozás eredménye ²⁾).

Az olasz író a keresztes hadjáratot említi a fegyverszünet okául, szokásban lévén, hogy ily hadjárat idején minden háborúskodás megszűnjék Európában. Jeruzsálem egy fényes győzelelem után a törökök birtokába esett; minek következtében VIII. Gergely pápa már 1187 vége felé felszólította Európa fejedelmeit: szűnjenek meg egymással hadakozni, s fordítsák erejüket a szentföld visszavéte-

Fridrik császár
keresztes had-
járata

¹⁾ Ugyanaz. u. o. Cromer: *Rer. Polon. Lib.* VI. 166. Béla okmánya 1189-ki máj. 2-ról. Fejér: *Cod. Dipl.* II. 247.

²⁾ Dandulus Muratorinál: XII. 312.

1188

lére ¹⁾. A pápa szózata viszhangra talált Európában. II. Henrik angol s Fülep francia királyok, emez, mint tudjuk, Béla sógora, a következő évben készülleteket tőnek a kereszties hadjáratra. Amaz követe és levele által kérte Bélát, engedné, hogy serege az országon keresztül vonúljon, s útjában a szükségleteket bevásárolhassa. Béla minden nehézség nélkül megegyezett kívánatában ²⁾. Hasonlókép Fridrik császár is, miután a pápától számára átküldött keresztet ruhájára tűzte, Konrád mainezi érseket küldötte Bélához, hogy vele az utak és hidak kijavitása és az élelmi szerek ára iránt szerződést kössön. Béla a császár kívánságának is egész készséggel megfelelt, határozván, hogy száz lóra való takarmány egy ezüst girán, négy ökör ugyanazon áron szolgáltatassék ki a keresztieseknek ³⁾.

1189.

Henrik angol király halála által meggátolva, részt nem vehetett már a kereszties hadjáratban; és, hihetőleg e miatt, Fülep francia király is elmaradt. De Fridrik császár 1189-ben a pünkösödöt (máj. 28.) már Pozsonyban ünnepelte roppant táborával, melyet a várossal szemközt lévő mezőn szállított meg. Béla követei által üdvözlé őt, kik vele egyzsersmind a had átvonúltának körülményeiről is bővebben értekeznének. A császár, miután a fegyelem szigorú megtartása tekintetében rendeletet bocsátott ki seregéhez, útját Esztergom felé folytatta. Itt fogadta őt junius 4-kén nagy ünnepélylyel Béla király, ezer lovag kíséretében elejébe lovagolván. A fogadást, az ünnepélyeket, a király és királyné bőkezűségét a vendégek iránt hosszan írják le a német kútfők. Egyebek közt említik, hogy a király Esztergomnak Sz. György nevű külvárosában két nagy házat tele rakatott liszttel s egyéb eleséggel a keresztiesek számára. A királyné

¹⁾ A pápa bullája Fejérnél: Cod. Dipl. II, 234.

²⁾ Henrik levele Bélához s viszont ezé amahoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 334. kövv.

³⁾ Godofred. Coloniens Frehernél: I, 349.

pedig egy bársonyból s drága szőnyegekből készült s mindennemű kényelmi tárgyakkal felszerelt sátort ajándékozott a magas vendégnek. Négy napig, míg a császár Esztergomban mulatott, az ünnepélyek, lovagi játékok, lakomák egymást érték. A fényes fogadtatás annyira megnyerte a császár szívét, hogy rokonságba kívánt lépni a királylyal, s annak leányát, Constantiát, a kíséretében lévő fiának, Fridrik sváb hercegnek jegyezte el hitvesül, úgy hogy a menyekző a herceg visszatértekor tartassék meg. De Fridrik herceg Palaestinában meghalálozván, a házasság nem hajtatott végre, s Constantia utóbb Ottokár cseh király nejévé lett. Ezen ünnepélyek alatt Margit királyné a császár közbenjárása által az 1177 óta fogságban lévő Gejza hercegnek is kieszközölte szabadságát. Béla őt szabadon eresztetvén, Ugrin győri püspök s néhány más urak vezérlete alatt két ezer fegyverest adott melléje, hogy a császárral ő is a szent földre költözzék.

Esztergomból Béla Budára kísérte vendégeit, hol ismét négy napig vadásztak a vidék erdeiben. Onnan pedig egészen a határokig velök ment, mindenütt ingyen szolgáltatván a császár és kísérete számára az ételmi szereket; midőn pedig a Száván túl a Morava folyam mellett tőle elbúcsúzott, még számos, ételmi tárgyakkal rakott szekérrel s különféle drága szerekkel — melyeknek értéke öt ezer gírára becsültetett — terhelt négy tevével ajándékozta meg őt. A császár, hogy ennyi szívességet némileg viszonzozzon, azon hajókkal kedveskedett neki, melyek őt s kíséretét Regensburgból Zimonyig szállították; mert innen szárazon folytatta tovább útját ¹⁾.

A Gejza mellé adott magyar had Ugrin püspök vezérlete alatt a kalauz tisztét teljesítette a keresztes had előtt.

¹⁾ Ugyanaz u. o. 352. Arnold. Lubecens. Leibnitznál: Script. Brunsw. II. 677. Anonymus. Urstisiusnál 213. Chron. Austr. ezen évhez Peznél I. Pertznél IX.

1190.

De alig lépett görög földre a keresztes had, azonnal viszállyok támadtak Fridrik és Isacus Angelus császárok között; minek következtében néhol fegyverrel kellett a kereszteseknek magoknak utat nyitniok. Béla erről értesülvén, nyomban követtséget küldött Fridrik császár után, hogy a békét közte s a görögök közt helyreállítsa. De minthogy ez nem sikerült, s Béla a görög császárt, ki pár év előtt az ő leányát, Margitot vette nőül, az által hogy fegyveresei Fridrik táborában harezolnak, megsérteni nem akarta, a magyar hadat Bolgárországból visszahívta. Ennek nagyobb része vissza is indult aztán Ugrin püspökkel; voltak azonban, kik Gejzát a szent földre is elkisérték ¹⁾).

Háború Velen-
czével Dal-
mátiáért

Alig telt le a Velencezével 1188-ban kötött két évi fegyverszünet ideje, midőn Velenceze 1190 tavaszán már ismét megkezdte a háborút. A lagunák városa most az uralma alatt lévő Arbe sziget lakosait ingerelte föl Zára ellen, hajóhadát nekik segélyül küldvén. Béla erre a tengerparti városok hajóit szedte össze s azokat fegyvereseivel megrakván a velencezi hajóhad ellen vezette. Az ütközet a trauí foknál a magyarok részére dönté el a győzedelmet; minek következtében Velenceze a fegyverszünetet két évre ismét megújíttatta; e szerint Zára a magyar király, Arbe pedig a többi szigetekkel folyton Velenceze kezében maradt ²⁾). Béla, úgy látszik, miként már két évvel előbb, úgy most is az állandó béke megkötését, sürgette; de Velenceze egyáltalában nem akart örökre lemondani követeléseiről Zára városára. A király ebből előre láthatá, hogy Velenceze csak kedvezőbb alkalomra vár, melyben a háborút több előnnyel megkezdhesse; miért is uralmát a tartományban még inkább megerősítendő, Imre fia s ifjabb király mellé, kinek megkoronáztatásakor Dalmát- s Horvátországot átadta volt, de

¹⁾ Anonymus Canisiusnál, edit. Basnage: III, P. II, 506. kövv.

²⁾ Dandulus, Muratorinál XII, 314 Lucius Lib. II. Cap. 12. Farlatus: V. 65.

a ki még mindig az olasz származású, utóbb spalatói érsekké lett Bernát nevelőjének gondjai alatt létezett, -- a nagy nevű Calanus pécsi püspököt nevezte ki e tartományok kormányzójává ¹⁾.

Nem is volt fölösleges Béla gondoskodása az iránt, hogy Dalmátia egy erélyes, magyar szellemű kormány által igazgattassék; mert letelvén a fegyverszünet két éve, Dandulo Henrik, az új velencei herczog ismét megkezdé tábozását Zára ellen. Nem támadta ugyan meg egyenesen a várost, hanem csak Pagot s a többi, hozzá tartozó szigeteket foglalta el, s hogy elébb utóbb a várost is hódolatra kényszerítse, hajóhadával a tengert elzárván, kereskedésőknek vetett gátokat ²⁾. De hasztalan volt minden fondorlat. Calán püspök s kormányzó a várost azután is megtartotta a magyar koronának. A boszús Velenceze a Bélához szító Frangepán grófokon tölté haragját, elvévén tőlök a hűbérül birt Vegla szigetét. Béla a grófok kárát Modrus vármegyével pótolta, azt örökösen s oly feltétel alatt adományozván nekik, hogy az ország határai közt tiz, azokon kívül négy pánczélos, vértés katonával szolgáljanak a királyi zászlók alatt ³⁾. 1194-ben Béla személyesen is meglátogatta a tartományt, s hogy azt még szorosabb kapcsolatokkal kösse a koronához, Imre ifjabb királyt Horvát- s Dalmátország királyává is megkoronáztatta, azokat ezentúl egyenesen az ő kormánya alá rendelvén ⁴⁾.

¹⁾ Calano episcopo Quinqueecclesiensi totam Dalmatiam et Croatiam nobiliter procurante. Ld. III. Béla kiváltságlevelét a pécsi püspökség népének számára. Fejér: Cod. Dipl. II. 252.

²⁾ Dandulus, Muratorinál i. h. 316.

³⁾ Katonánál: Hist. Crit. IV, 419. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 292.

⁴⁾ Egy 1194-ki jun. 9-kén kelt okmányban olvassuk: Regnante domino nostro, Bela serenissimo rege Hung. Dalm. Croat. atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Croatiam. Farlatusnál: III, 225. Katonánál: IV, 428. Egy másik, 1195-ki okmányban pedig így áll: Regnante domino nostro Bela. Ung. Dalm. Croat. Ramac-

1194.

Isacus Angelus, görög császár, Béla veje, értesülvén a királynak e tájakon mulatásáról, 1194-ki őszön a Szávához jött, hogy ipjával találkozzék. A két fejedelem több napot töltött együtt; tanácskozásaik tárgyát mindazáltal nem ismerjük. A császár a következő évben megfenyíteni szándékozott az Aldunánál tanyázó kún, besnyő s oláh-bolgár népeket, melyek birodalmát gyakori betörésekkel háborgatták: valószínű tehát, hogy ezek ellen kért Bélától segédelmet. A görög írók szerint Béla azt neki meg is ígérte volna ¹⁾; de teljesített-e az ígérlet? — semmi nyoma az évkönyvekben. Csak azt tudjuk, hogy a császár az egymással összeszövetkezett oláh-bolgár népektől megveretvén, népszerűségét annyira elveszté birodalmában, hogy alattvalói fellázadtak, s őt elfogván és megvakítván, börtönbe vetették. Halála után, mi röviddel utóbb történt, özvegye Margit, kitől Mánuel fia született, 1204-ben Bonifácز monteferratói gróffal lépett újabb házasságba.

A vejét s leányát ért e szerencsétlenséget Béla nem sokáig élte túl, az 1196-ki ápril 23-ka végot vetett érdemtelen életének ²⁾).

III.

Belviszonyok.

III. Béláról sem fényes ütközeteket s diadalokat nem beszélnek el évkönyveink, sem törvénykönyvek nem maradtak tőle reánk, melyek törvényhozói bölcsességéről tanúskodnának: és mégis kormánytörténete, az állapot, melyben az országot hagyta, a külföldi emlékek, melyek róla egyet s mást fentartottak, — szóval minden, mit róla tudunk, arról tanúskodik, hogy ő egyike volt legjelesebb fejedelemeinknek,

que rege, et Emerico eius filio bis coronato Dalm. et Croatiam feliciter gubernante. Farlatus: IV, 341

¹⁾ Nicetas Choniat. II. 278. 286.

²⁾ Ld. erről Katonát: Hist. Crit. IV, 449. kövv.

kiknek kormánya a népet boldoggá, az országot hatalmasá tette.

Ifjuságában, a tevékeny, ügyes, nagyratörekvő Mánuel oldala mellett növekedvén, a görög császári udvar kormánytudományába beavatva, dús tapasztalatokkal megrakodva s kiképezve, vette át a belvillongások s hosszú háborúk alatt kimerült, pártokra szakadt, melléktartományaiban megfogyott országot; és midőn huszonhárom év múlva a színpadról lelépett, egységében megszilárdulva, régi határaiban megerősölvé, jólétében virágozva, míveltségében előhaladva, hagyta azt utódára.

Nem tudjuk, tartott-e országgyűléseket, alkotott-e új törvényeket; mert amazoknak alig találunk némi kétes nyomaira ¹⁾, emezek, ha voltak is, nem jutottak reánk; de tudjuk, hogy ő ügyes, erélyes, gondos igazgató volt. Talán elegendőknek találta az eddig alkotott törvényeket; de azoknak végrehajtására erélyesen ügyelt. Mit a görög birodalom kormányában jót és hasznost, hazájára is alkalmazhatót ismert, azt ő alkalmazta is ennek igazgatásában. És épen e zaj nélküli, csöndben működő kormány erélye s bölcsesége, — mi a krónikások figyelmét jobbra elkerüli, — tette áldásteljessé országlását. Krónikáink csak két tényt jegyeztek fel kormányáról; hogy tudniillik a közigazgatásba behozta az írásbeli tárgyalást, és kiirtotta az orvokat és latrokat. Az első arra mutat, hogy ő az igazgatás egész alakját átídomította, abba rendet, pontosságot hozott; a második tudósodik, hogy a személy-, vagyon- és üzlet-bátorság volt kormánygondjainak s tevékenységének egyik legfőbb czélja. A személy- s vagyon-bátorság mellett kétségkívül gyarapodott az ipar és kereskedelem is, mi ismét az erkölcsök csinosbulását eredményezte. Igazságszeretetéről még a külföldiek is fényes bizonytságot tesznek. „A hozzánk érkező levelekből látjuk, — így ír hozzá István tournayi püspök Bel-

¹⁾ Ld. Kovachich: Vestigia Comit. 74. kövv.

1196.

giumból, – hogy az igazságot szereted és ápolod. Ez országglásod fénye, ez dicsősége koronádnak“ ¹⁾).

A barátságos viszony melyben a nyugat fejedelmeivel élt, a követségek melyeket velök váltott, a franczia Margittal kötött házassága, alattvalóinak is jó alkalmul szolgált tudományok s tapasztalás gyűjtése végett a külföldre utazniok. Azon Bethlehem nevű ifju, ki mint a párisi egyetem tanítványa halt el, s azon Jakab, Mihály és Adorján nevű papok, kik amaz ifjúval ugyanazon levélben említetnek ²⁾), bizonyosan nem az egyedüliek, s még több mások is voltak hazánkfiak közül, kik Béla kormánya alatt tudományos célból a külföldre utaztak, — ha nincs is többekről világos tanúságunk. S még ezen egyetlen okmány is, mely e tárgyban fenmaradt, hirdeti Béla országglásának dicsőségét. Az elhalt ifju szüléi, fiok kimúlta után nem késtek hírnököt küldeni Párisba, ki fioknak netalán hátrahagyott kötelezettségeiért eleget tegyen.

Bélától kormánya elején idegen volt a magyar papság, mivel félt, hogy a görög egyházban nevededett ifjú király, a római kárára, a keletihez talál szítani. A papság csalódott, s volt oka örömmel tapasztalnia csalódását: Béla buzgónak, bőkezűnek mutatta magát az egyház iránt. Ő már 1175-ben gyarapítá a zágrábi káptalan birtokait; 1182-ben a kereszturakat Sinye birtokával adományozta meg; utóbb ugyanazoknak székesfehérvári klastromát, melyet anyja Eufrozina épített s alapított meg, maga is újabb adományokkal gazdagította; a következő évben a még mindig csak tengődő nyitrai püspökség alapját gyarapította ³⁾), úgy hogy azontúl ezer száz ezüst gíra jövedelemnek örvendhettek püspökei. Neki tulajdoníttatik a szebeni és szepesi prépostságok megalapítása. Ő ültette át Franciaországból a ciszterciek

¹⁾ Katonánál. Hist. Crit. IV, 241.

²⁾ István tournayi püspök levele Katonánál: i. h.

³⁾ U. o. 289.

szerzetét a pilisi, bakonyi, sz. gotthárdi monostorokba s ruházta fel mind azon jogokkal s kiváltságokkal, melyeket a szerzet Franciaországban élvezett ¹⁾. Ő eszközölte ki, hogy a nemzet dicső s legnépszerűbb királya, I. László, 1192-ben az egyház által a szentek sorába igttattott, s így a nemzet tisztelete s kegyes emlékezete e nagy királya iránt az egyház által is megnyerte szentesítését.

Azok közül, mikkel buzgalma az egyházat gyarapította, közjogi tekintetben kétségkívül legfontosabb azon szabadságlevél, melyet Calanus pécsi püspök a maga egyháza népének számára eszközölt ki tőle; méltó, hogy ezen okmány főbb pontjait kiírjuk, mint melyek azon kor viszonyaira nagy világot vetnek. 1. Valahányszor az országban adó szedetik, ezen adó a pécsi megyében a püspök és egyháza számára szedessék. 2. A megyebeli nép az egész országban szabadon s vámmentesen üzhet kereskedést. 3. A püspökség javai mentek a király minden segélyezésétől, mentek a nádorispán, a királyi udvar- (ország-) bíró és főispán hatóságától, s mind birsági mind bűnvádi ügyekben egyedül a püspök és tisztei ítéletétől függenek. De a püspök ha igazságot nem szolgáltat, a panaszosok vádjára a király előtt megjelenni köteles. 4. Bár a pécsi egyház a baranyai főispán hatósága alól ki van véve, évenként még is három girát fizet neki. 5. A pécsi polgárokat s az egyház egyéb népeit, akár nemesek akár szolgák, bár hol pereltetnek be, csak ezen egyház más alattvalóinak tanúsága mellett lehet megítélni. 6. A megye határában szedett minden vám és vásári adó tizede a püspöké; hasonlókép a megyében szedett menyétadó tizede is. 7. A tizedet minden egyéb termékekből gabona-, bor-, barom- és baromfiból mindenki, bár mily méltóságú s állapotú, zászlós, nemes, szolga, keresztény vagy izmaelita, köteles megadni. 8. A tizedből pedig sem a nádor a huszadot, sem a főispán a századot, mint egyébütt szokás,

¹⁾ Schmitt: Episcopat. Argiens. I. 95 Fejér: Cod. Dipl. II, 202.

1196.

ki nem veheti. 9. A püspök engedelmé nélkül még hirdetni is tilos a megyében valamit a nádornak vagy főispánnak a maga hírnöke által. 10. A püspök megegyezte nélkül Péceszt vagy másutt a megyében sem országos, sem tartományi sem megyei gyűlést nem lehet tartani. 11. Törvényszéket sem nádor sem főispán nem tarthat a püspökök jószágain; különben a nádor húsz arany gíra birságot fizet, a főispán hivatalát veszti. 12. A királyon és a királynén kívül mindenkinék tíz arany gíra birság alatt tilos a püspök jószágain annak engedelmé nélkül megszállani stb. ¹⁾.

Végso éveiben Béla még fogadalmat is tett kereszt-hadat vezetni a külföldre. De e fogadalmának teljesítésében tán vejének, Isaacus Angelus görög császárnak szerencsétlen esete s ennek következtében a birodalommal eddigelé folytatott barátságos viszonyainak megváltozta, vagy betegség által meggátoltatván, azt ifjabbik fiára, Endrére hagyta örökségül; mivére a neki osztályrészüi adott várak s uradalmak mellett roppant pénzösszeget hagyott, melyen hadat fogadhasson.

Két fián, Imrén és Endrén kívül egy 1198-ki okmány ²⁾ egy harmadik fiáról is emlékezik, kinek nevét azonban nem tudjuk.

¹⁾ Libertas Populorum Ecclesiae Quinqueecclesiensis 1191-ből. Endlichernél: Monumenta Arpadiana 394. köv. Ezen okmányon fordul elő legelőször az arany pecsét, bulla aurea.

²⁾ Regnum ipsum ad minorem fratrem tuum... derivandum, — írja III. Incze Endre vezérhez Fejér: Cod. Dipl. II. 313. köv.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László. 1196—1205.

I.

Majdnem hagyományossá vált már eddigelé az országban, hogy valahányszor az elhunyt királynak több felnőtt fia vagy testvére maradt életben, meghasonlás, viszály tört ki a rokonok közt, belháború az országban. Tán éppen ennek akarta elejét venni III. Béla, midőn a heves vérű, nyugtalan természetű Endrének nem az ország egy részét, nem a vezérséget, hanem a maga keresztfogadalmának végrehajtását hagyta örökségül.

De szándéka nem teljesedett. Endre nagyravágyó volt, és igen sajnosan vette, hogy miután a neki szánt Halicsot még gyermek korában elvesztette, atyjától a vezérséget, vagy mire még inkább vágyott, Horvát- s Dalmátországot nem nyerte osztályrészül. Ezt tehát bátyjától, Imre királytól kicsikarni, első törekvésévé tette, mihelyt atyjok tetemei a székesfehérvári sírboltban eltakarítottak, s Imre ugyanott másodszor is megkoronáztatván ¹⁾, a trónra lépett. A kereszthadjáratra nyert kincseken barátokat szerzett, hadakat szedett ugyan, de nem hogy azokat a szent földre, hanem hogy bátyja ellen vezesse. A pazar kézzel szórt kincsek sok barátot szereztek a nagyravágyó herczegnek; s a kereszt jele, melyet fegyveresei ruhájára tűzetett, mindaddig el-

Viszályok
a kir. testvé-
rek közt.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 70.

1197.

födte lázadó szándokait, mígnem nyíltan kitűzhette a párt-
ütés zászlaját.

Úgy látszik, Endre nem támadta meg egyenesen bátyját, ki iránta sokáig semmi gyanúval sem viseltetvén, háborúra nem is készült, hanem Horvát- s Dalmátországba, a két tartomány elfoglalására vezette hadait. De bár miként történt, Imre, miután öcsese szándokairól értesült s hadait összegyűjteni kezdte, meglepetve látá, hogy ezekben nem nagy támaszt lel pártos öcsese ellen. Sokan még Béla életében, midőn ez a kereszthadjáratra készült, szintén fogadalmat tőnek vele menni Palaestinába; s most, e fogadalom teljesítése előtt, úgy vélték, nem foghatnak fegyvert más háborúra. Mások, emezeknél kevesebb lelkismeretesek, Endre zászlai alá álltak, készek támogatni igényeit. A csekély had tehát, melyet Imre 1197-ben öcsese ellen küldött, vereséget szenvedett ¹⁾. Szorultságában a király a pápához folyamodott, kérvén őt, parancsolná meg öcsesének, hogy az átvett keresztfogadalmat teljesítse, azon híveit pedig, kik keresztfogadalmuk miatt vonakodnak a királyi zászlók alá gyűlni, e fogadalomtól ideiglen mentené föl. Addig is míg a pápától a kívánt válasz megérkeznék, pártját nevelendő, az öcseséhez hasonló pazarlással kezdett gazdálkodni a királyi uradalmak s várjakban. Magát székesvárosának várát, Esztergomot, s az abban létező, egészen még fel sem épült királyi palotát az érseknek adományozta ²⁾; a templariusoknak újabb birtokot s kiváltságokat ajándékozott ³⁾ stb.

Az új pápa, III. Ince, nem késett ugyan teljesíteni a király kérelmét ⁴⁾. De bár a pápa egyházi átok fenyegetése

¹⁾ Chron. Admontens. Peznél II, 193. Pertznél: Scriptores IX. Imre levele Fejérnél: Cod. Dipl. II. 308.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. II, 324.

³⁾ U. o. 329.

⁴⁾ III. Ince levelei Imréhez. Endréhez s az eszt. érsekhez. U. o. 311.

alatt hagyta meg 1198-ban Endrének, hogy a hadjáratra sept. 15-kéig multhatatlanul meginduljon, s addig is minden lázadástól őrizkedjék: Endre mindezekre nem hallgatva, Horvát- s Dalmátországot fegyveres kézzel elfoglalta, s azokat, kik ott a királyhoz ragaszkodva ellentálltak, széjjelverte. Innen pedig győztes fegyvereit Ráma és Chulmia ellen fordítván, e tartományokat is meghódoltatta, magát azontúl Dalmát- s Horvátország, Ráma és Chulmia vezérének czímezvén ¹⁾.

Imre az említett körülmények miatt ellentállni képtelen, tűrni kénytelenítettett a megtörténtekeket; s a házasságot örömeiben keresett kárpótlást, még ugyanazon évben II. Alfons Aragonia királyának leányát Constantiát vevén feleségül ²⁾.

A pártoskodás, a király részéről ellenző intézkedésekre nem találván, ez alatt egyre burjánzott az országban. A hatalmasabb urak megszokni kezdék az engedetlenséget, és, mi még károsabb következtetéseket vont maga után, megszokni kezdék, hogy csak újabb adományok s kedvezések fejében tegyék meg kötelességszerű szolgálataikat. A zavargás, a közbátorság hiánya nőttön nőtt. A fejérvári káptalan prépostja, kinek tiszte volt eddigelé a szent korona³⁾ őrzése, már ezt sem látta biztosságban; s engedelmet kért s nyert is a pápától, hogy azt szükség idején másnak őrizetére bízhasa ³⁾.

E zavarok s pártoskodásokban az egyháziak is részt vettek a világi urakkal, az ellenpártiakat egyházi átokkal szokván sújtogatni; mert egyháziak s világiak egyaránt két táborra oszlottak a testvérek között. Imrének legbizodalmasabb híve volt Ugrin győri püspök. De még ő sem érzé magát eléggé fedve az Endre pártján lévő társai elle-

¹⁾ U. o. 319. Chulmia = a mai Hercegovina.

²⁾ Ld. Katonát: Hist. Crit. IV, 496. kövv.

³⁾ Fejér: Cod. Dipl. II, 333.

1199.

nében. A király maga erejéből tehetetlen, a pápa hatalma által ügyekezett megvédni magát s párthiveit. Kérélmére, III. Incze engedelmet adott neki, hogy ha a győri püspököt vagy más hű tanácsosait a többi főpapok közül, bár ki is átokkal sujtaná, azokat bármely más püspök által feloldathassa az egyházi büntetés alól ¹⁾. A váradi káptalan, püspökét a maga kifosztásáról, eskütörésről, simoniáról vádolta a pápa előtt ²⁾. Hasonlót tett a földvári apát, Obert, a pécsi püspök, Calanus, irányában ³⁾. Némely váczmegyei papok pedig Boleszló püspökük ellen emeltek vádat Imrénél, nem tudni, mi bűnökről. A heves Imre ennek hallatára annyira felindult, hogy az 1199-ki márczius 17-kén, midőn a püspök káptalanjával a hórakat éneklé, a templomban reátört s a szentély kulcsait magának átadatni követelvén, a püspöknek a templomból távozást parancsolt. Ez attól tartván, hogy a templomon kívül csel vár reá, az oltárhoz menekült. Imre az engedetlenség miatt dühösségre fakadva, a püspököt saját kezeivel ragadta meg s az oltár lépcsőin letaszítván, szolgálai által csaknem félholtan vettette ki a templomból. Azután a szentély ajtaját feltörété, s mind a templom kincseit, mind a püspöknek egy monostor építésére megtakarított pénzét lefoglalta. És midőn a püspök ezen egyházsértés miatt a templomot bezáratta, az isteni szolgálatot felfüggesztette, a király viszont a püspöki tizedet foglalta le s megtiltotta, hogy az ügy a pápához följelentessék. De ez a király tilalma dacára is megtörtént. III. Incze atyailag megfeddé s komolyan meginté őt, hogy a sérelemért minden módon eleget tegyen, meghagyván Saul kalocsai érseknek, hogy arra a királyt az ő nevében reászorítsa ⁴⁾.

Kell-e még mondanunk, hogy a hol ilyenek történnek, minden tekintetben szánandó állapotban létezik az ország?

¹⁾ U. o. 350.

²⁾ U. o. 351.

³⁾ U. o. 363.

⁴⁾ Fejérnél: Cod. Dipl. II, 358. kövv.

Mi a fejedelmi testvérek viszályait illeti, azokról nincsenek részletesebb tudósításaink. Úgy látszik, hogy miután Endre magát Horvát- s Dalmátország birtokába erőhatalommal behelyezte, Imre minden átengedés, vagy békekötés nélkül tűrte testvére bitorlását, míg magának adományozásai által az urak közt elég pártolót szerezhetne, hogy Endrét ismét megtámadhassa. S így történt, hogy 1199-ben, legalább tudtunkra, minden újabb ok nélkül, ismét ellenségesen álltak szemben egymással a testvérek hadai. A szerencse ez alkalommal Imrének kedvezett: Endre, legyőzetvén, elébb valamely László úrnál —, s midőn a király boszúja ennek házát fölégette, javait elkobozta, Leopold osztrák herczegnél keresett menedéket. De még itt sem akarta őt túrni az ingerlékeny király, s hogy Leopoldot öcsésének vagy kiadására, vagy elűzésére kényszerítse, Ausztriába törvén, annak határait tüzzel, vassal pusztította ¹⁾.

Imre ezután hogy Endre pártját Horvát- s Dalmátországban elfojtsa, s ezeket szorosabban magához kapcsolja, személyesen oda utazott ²⁾. Zágrábban a püspököknek, ki hűsége miatt Endre pártjától egynémi kárt szenvedett, a királyi menyét- és sertvés-adóból tizedet adományozott ³⁾. Spalatóban a polgároknak meghagyta, hogy Bernát érseknek, a maga egykori tanítójának — „kit, úgymond, ő nagy-rabecsül, s országa főbbjei közt királyi oldala mellé helyeztett,“ — úgy engedelmeskedjenek, mint önmagának. Meg is parancsolta légyen neki, hogy őket a király nevében gyakran megintse, hogy hűségöket állhatatosan megőrizték ⁴⁾. „Ezen

Horvát és dalmát ügyek.

¹⁾ Chron. Claustro-Neoburg. Pertznél IX. és Chron. Australe. Frehernél: I, ezen évhez.

²⁾ Civitatem Traguriensem intravimus, ubi una cum clero et populo in honore et gaudio accepti, laudes hymnidicas honorabiliter recepimus. Luciusnál Lib. III. Cap. 13.

³⁾ Fejérmél: Cod. Dipl. II. 364.

⁴⁾ U. o. 369.

1200.

érsek, úgymond a spalatói főesperes ¹⁾, a királyt Magyarországon gyakran meglátogatván, tőle nagy tisztelettel fogadtatott és sok ajándékot nyert. Atyja gyanánt tisztelte őt a király s mit az érsek tőle kért, mindent szívesen megadott.“ Bernát, bár Imre által mindjárt kormánya elején, 1199-ban neveztetett ki az éppen megürült érsekségre, mivel szerzetesi kötelmeitől a pápa által magát eleve fel nem oldatta, sokáig nem nyerhetett megerősítést; míg ez végre csak 1200-ban, éppen azon időtájban érkezett meg, midőn Imre e részekben időzött. Bernát ezután nagy buzgalommal kezdé kiirtani megyéjében a patarenusok nevezete alatt ismeretes eretneknek felekezetét ²⁾, mely a római egyháztól eltérő egyéb tanai mellett a hierarchiának is nagy ellenzője volt. E hitfelekezetet leginkább egy testvérpár, az Apuliából származott és Zarában megtelepedett Máté és Arisztodius terjesztette Dalmátiában és a szomszéd Boszniában. A testvérek, egyébiránt a festészetben és ötvösi kézműben jeles művészek, az olasz és szláv nyelvet egyaránt beszélték, ismerték mind a kettő irodalmát. Nagy hévvel hirdetett tanaik terjesztése végett gyakran beutazták a dalmát városokat és Boszniát. Bernát érsek, értesülvén Spalatóba érkezőkről, javaikat elfoglaltatá, magokat pedig kiűzeté, mígnem bűnbánatuk által bocsánatát ismét megnyerték ³⁾; de a fele-

¹⁾ Hist. Salonit. Cap. 24. 569. l.

²⁾ Ezek másként a lioni Valdo Péterről, a felekezet nagy pártolójáról Valdenseseknek is nevezettek, s ugyanazon tanokat vallották az albígensesek sectájával, s az ó-kori manicheusokkal. Tanaik főbbjei: hitték a jó és rossz principiumát, amazt az istentől, emezt az ördögtől származtatván; az ó-testamentumot, mint ördög művét elvetették; a gyermekeket, mielőtt öntudatra jutnának, meg nem keresztelték: némely szentséget, p. o. az oltárit, mivel Krisztus valóságos jelenlétét nem hitték, be nem fogadták; az egyházi hierarchiának nagy ellenségei voltak s a gyanús életű papokat is elűzték; hitfeleiket a házasságtól eltiltották stb. Ld. Farlatus: Illyr. Sacr. IV. 45.

³⁾ Thomas Archidiac. Spal. Hist. Salon. Cap. 24. 568.

kezetet, melylyel utóbb annyi baja lett királyainknak, s mely egyik fő oka volt, miérthogy a magyar uralom Boszniában s Rámában meg nem gyökerezhetett, már nem volt könnyű kiirtani. Bernát érsek a maga megyéjéből kiüzte ugyan őket; de annál inkább elszaporodtak Boszniában. Ő tehát most Imre királyt, míg Dalmátiában mulatott, nem szünt meg ösztönözni, fojtaná el a gyűlölt felekezetet Boszniában is. De Imre ezt a pápa feladatának tartá, s megelégedett avval, hogy Kulin bosnyai bánt, ki e tanokhoz maga is ragaszkodván, azok terjedését előmozdította, a pápa vizsgálata alá Rómába küldötte ¹⁾. Volt-e a bán Rómában, bizonytalan; de ha volt is, ott csak színlelte javulását. s visszatérvén, szintoly pártolója maradt a felekezetnek, mint volt előbb. A pápa tehát még azon évben szigorúan meghagyta a királynak, hogy miután Kulin a Spalatóból kiűzött patarenusokat tartományába befogadta, s őket pártolja, hivatal és javai vesztese alatt parancsolja meg neki azok kiűzését ²⁾.

Imre 1200-dik év tavaszán Dalmátiából visszatérvén, a pünkösdi ünnepek alkalmával Konrád mainezi érseket fogadta követségben. Konrádot, — ha a német évkönyveknek hihetünk — a német fejedelmek küldötték volna a királyhoz, hogy miután magok a szentföldre kereszthadat szándékoznak Magyarországon keresztül vezetni, itt a viszálykodó testvéreket előbb kibékítse, s őket is reábírja hozzájuk csatlakozniok. Az érsek, miután Ausztriában Leopold herczeggel s a nála volt Endre vezérrel értekezett, — mindig a német évkönyvek szerint, — szerződésre bírta volna Imrét, mely szerint öcsésével kiengesztelődvén, ezt országában társul fogadta oly módon, hogy mind a ketten a szent

¹⁾ Vulcus diocliai fejedelem levele III. Inczéhez. Katonánál: IV, 576. Fejér: Cod. Dipl. II. 370.

²⁾ III. Incze levele 1200. október 12-ről Fejérnél: Cod. Dipl. u. o. 378.

1201. földre mennének, s ha valamelyik ott elhalna, az élethen maradó bírja az országot ¹⁾)

E szerződés azonban nem hordja magán a valószínűség jellegét; s nem is a mainezi érsek, hanem, III. Inceze pápának egy 1203-ki okmány szerint ²⁾), De Crescentio György cardinál s pápai követ szerzette meg a békét a testvérek között, mely szerint Imre öcsésének önként átadta Horvát- s Dalmátországot ³⁾). Bizonyos az is, hogy Imre ez időtájban fogadalmat tett kereszthadjáratot intézni a szentföldre.

II.

Szerbország
meghódol-
tatása.

Mihelyt a belbéke helyreállott, Imre is megfélelkezett keresztfogadalmáról; s a helyett most inkább Szerbország meghódoltatására fordítá gondjait. Fentebb láttuk, miként a szerb fejedelmek II. Béla neje, Ilona királyné által a magyar fejedelmi házzal rokonságba lépven, II. Gejza alatt Blachin, más nevén Némánics fejedelem a magyar korona fenhatósága alá hajolt, miért azonban Mánueltől háborút vont nyakára s ismét elismerni kénytelenítettett a görög felsőséget. Némánics unokái István és Vuk ez időben egymással viszálykodván, emez Imrét hívta bátyja ellen segedel-

¹⁾ Godefridus Coloniens. Frehernél I, 366.

²⁾ Dobuernél: Monumen. II, 340. Compositionem inter te et chariss. in Christo filium... Regem Ungar. in delecti filii Georgii... Cardinalis, tunc apost. sedis legati, manibus versatam et ab eo postmodum confirmatam, sicut... ab utraque parte sponte recepta et pacifice *hactenus* (1203.) observata... stb.

³⁾ 1200 végén már ismét több okmányt adott ki Endre Dalmátiában. Ilyen p. o. Kerchelichnél: Hist. Épp. Zagrab. 324. egy másik Farlatusnál: V, 356. Ilyen a sz. Kozma és Demjén számára kiadott, melyben Endre ezen cízzel él: Andreas dei gratia Dalm. Croat. Chulmiaeque Dux. Farlatusnál IV, 8. A testvérek közti béke megkötését bizonyítja Chron. Austriae. Claustro-Neoburgense Peznél I, 449. 720. Pertznél IX. Chron. Australe, Frehernél I, 440. Arenpeck Vitus a békét pünkösdkor (május 28.) mondja megkötöttnek. Leibnitz: Scriptor. Brunsw. III.

mül. A király annyival inkább hajlott kérelmére, mivel értesült, hogy István régóta sürgeti III. Incze pápát, küldene számára koronát, igérvén, hogy ha kérelme teljesítettik, népét a kath. egyház kebelébe téríti. A pápának tetszett a kérelem, s már követet akart volt küldeni Szerbiába, midőn a király közbe lépett. Imre ugyanis azon körülménynél fogva, hogy István nagyatyja a magyar korona felsőségét elismerte volt, hűbérúri igényt tartott Szerbországra. Midőn tehát most Vuknak segedelmére ment, egyszersmind a pápát is megkérte, se követet, se koronát ne küldjön Istvánhoz, mert ez a magyar király fenhatósági jogába ütközik, melynek helyreállítását éppen most vette czélba; ha ez sikerül, maga is rajta lesz, hogy a tartomány a római egyház hívének vallja magát.

Imre a vele most békében élő Endre dandáraival is szaporítván hadait, Istvánt 1202-ben legyőzte s fejedelemségét magyar felsőség alatt Vuknak adta által. A történetekben a pápa is megnyugodott; inté mindazáltal a királyt, hogy a hatalma alá esett tartományt most már ne késsék a római egyház iránt is engedelmességre szorítani, hogy, úgy mond, egy legyen az akol, egy a pásztor: ezt magának a királynak s birodalmának érdeke is igényelvén. S azon reményben, hogy ez mihamarább teljesedni is fog, Szerbországot a kalocsai érsek metropolitai hatósága alá rendelte ¹⁾.

Szerbországot a maga felsősége alá vetvén, Bolgár-országba tört át Imre, s annak egy részét szintén elfoglalta. Mi adott okot e betörésre; az-e, hogy Ivanics bolgár fejedelem a zsupánságától megfosztott Istvánt segítette? — vagy, a mi valószínűbb, az elfoglalt tartomány hajdan Szerbországhoz tartozott, s birtoka felett a két határos fejedelem versengett? — bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy e

Bolgárország
meghódol-
tatása.

¹⁾ Nicetas Choniates 293. kövv. Du Fresne: Illyr. Vet. et nov. 55. István levele III. Inczéhez Fejéernél: Cod. Dipl. II, 390. III. Incze Imréhez u. o. 389. Ugyanaz Imréhez Katonánál: Hist. Crit. IV, 627.

1202.

tartomány, melyben öt püspökség létezett, még 1204-ben is Imrét uralta ¹⁾; s ő magát ezóta Szerb- és Bolgárország királyának is ezímezte okmányaiában ²⁾).

E közben a pápa nem szünt meg sürgetni Imrét, teljesítené valahára keresztfogadalmát. De ennek elhalasztására több okai voltak a királynak; miért is, hogy attól egy időre fölmentessék, a pilisi apátot küldötte Rómába ³⁾. Kérélmének egyik okául azt hozta fel a király, hogy az Aldunánál tanyázó kúnok, hihetőleg Ivanics bolgár fejedelem által felizgatva, az ország határait rabolva háborgatják. Másik panasza Velence ellen volt intézve. 1202-ben, a pápa felhívására, a nyugati tartományokból ismét számosan mentek a törököktől mindinkább szorongatott szentföld megsegéllésére. A keresztések Velenczétől bérlettek ki ötven gályát és száz más hajót, azokon Palestinába vitorlázandók. Velence a bérleti szerződésben feltételül kötötte ki, hogy bár hol kötnek ki hajói, a keresztések kötelesek legyenek segílyt nyújtani a velök menő velencei fegyvereseknek; s addig meg sem indítá hajóit, míg a föltétel el nem fogadtatott. Ez megtörténvén, Dandolo Henrik, velencei herczeg maga vezette Zára alá a keresztéseket, s azt haladék nélkül körültáborolta. A polgárok az első napon csak védték magokat; de midőn a keresztéseket is ostromra látnák készülni, ezekhez kiüzenvén, a pápa ítéletére hivatkoztak; s midőn a herczeg a közbenjárást el nem fogadta, a falakra mindenfelől kereszteket tűztek ki, ezáltal a keresztéseket tettök méltatlanságára figyelmeztetendők. De ez őket nem menté meg: a herczeg ostromot rendelt, s a város harmadnapon, november 14-én (1202) megvétellett. A polgárok nagy része kiköltözött a városból, s lakjaik a keresztések közt osztattak fel téli szál-

Velence Zárát
elfoglalja.

¹⁾ Sciat Sanctitas Vesra — így ír Ivanics fejedelem a pápához — quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum quos invasit et detinet rex Ungariae. Katonánál. i. h. 628.

²⁾ Fejérnél: Cod. Dipl. II, 391. és 395.

³⁾ U. o. 393.

lásokul. A velencei herceg, hogy a város elpartolását minden időre lehetetlenné, vagy legalább a maga hajóhada ellenében védhetetlenné tegye, a tenger felé szolgáló falakat s bástyákat egészen lerontatta. A pápa ezekről értesülván, kemény feddést intézett a keresztesekhez, kiátkozással fenyegetvén őket, ha a várost vissza nem adják a magyar királynak. A keresztesek vezérei követek által menték magokat s könyörögtek a pápa bocsánatáért, de Velence halálani sem akart a város átadásáról, s miután a kereszteseket Konstantinápolyba szállíttatta, a várost a száraz föld felől újabban megerősítteté.

A városukból száműzött polgárok e közben Imre és Endre segélyéért könyörögtek. Endre nyújtott is ugyan nekik némi segédelmet; de minthogy az a város ostromára csekély vala, a polgárok e segélyhaddal Velenczének Kesse nevű várát rontották el. Mások a tengeren mint kalózok kezdtek üldözni a velencei hajókat, mígnem Dandulo Rajner, a herceg fia, egy czirkáló hajóhaddal őket el nem ijesztette. Ezen kívül a város előtt létező Malconsejo szigeten egy kastélyt épített, melyből nemcsak a város megközelítését nehezítette a tenger részéről, hanem a kalózokat is alkalmasan üzőbe vehette.

Történt azonban, hogy tiz gaëtai (nápolyi) hajó érkezett, valószínűleg, szintén keresztesek szállítása végett, az adriai tengerre, Imre király ezeket Bernát spalatói érsek ösztönzéseire azonnal bérbe fogadta, s a száműzött záraiak rendelkezésére adta. Ezek fegyveresen a hajókra szállván, a velenceiek kastélyát megtámadták s megvették; az ellenséget, ki csak kézre került, irgalom nélkül leölték, a kastélyt pedig lerontották. Így aztán városukat is visszavévén, lassanként azt hamvaiból is felépítették ¹⁾. Mindezt inkább bo-

¹⁾ Thomas Archid. Spal. Hist. Salon. Cap. 25. Guntherus. Canisiusnál (edit. Basnage.) IV, 8. Dandulo Muratorinál XII, 321. Lucius: Lib. IV. Cap. 1. 247. Ince levelei Fejérnél: Cod. Dipl. II, 396. kövv.

1203.

szüből az álnok Velenceze ellen, mint a magok biztosítása végett tették Zára polgárai. Mert mihelyt értesültek, hogy Velenceze újabban hajóhadat fegyverez föl ellenök, mivel sem Endre vezértől elegendő segílyt nem nyerhettek, sem magok meg nem védhették a tenger felől bástyáitól megfőszott városukat: újabb veszedelmöket megelőzve, követeik által kegyelemért könyörögtek s önként meghódoltak Velencezenek. A büszke signoria terhes feltételek alatt fogadta el a hódolatot. A város, a felett hogy hűsége biztosításául túszoikat s jelentékeny zálogot kellett adnia, kénytelen volt tűrni azt is, hogy grófjául velencezei nobili neveztessek ki, az érsek pedig a velencezei patriarchának magát alája vesse: továbbá évenként három ezer menyétbőr-adóra, s háború esetén a velencezei zászlók alatt táborozásra köteleztetett ¹⁾. Bernát spalatói érsek is kárát látta buzgalmának, melylyel a király és a záraiak ügyét szolgálta. Velenceze, mihelyt Zárát ismét birtokába vette, néhány gályát Spalató felé küldött, az érseken boszút állani; mit azáltal végre is hajtott, hogy annak kastélyát s palotáját, mely Hurania (ma Vrag-nicza) szigetén létezett, feldúlatta ²⁾.

Időközben a pilisi apát is visszatért Rómából, kit oda Imre, mint mondók, azért küldött volt, hogy a kereszthadjáratot sürgető pápától annak elhalasztását eszközölje ki. A pápa nem elégedett meg Imre mentségeivel, s fogadalmának teljesítését, mire a szentföldön nagy szükség volna, újabban is követelte. Imrének ez semmikép sem volt ingyére, kivált miután viszonyai öcsésével, Endre vezérrel, még mind nem voltak oly barátságosak, hogy távozta esetében annak újabb nyugtalanságaitól ne kellett volna tartania. Most tehát evvel mentegetődzött a pápánál; s kijelenté neki, hogy elébb semmi esetre sem távozzhatik, míg kisdéd fiát, Lászlót meg nem koronáztatja, s örökösödését nem biztosítja; egyszers-

¹⁾ Dandolo, i. h. Thomas Archid. i. h. Cap. 25. l. 571.

²⁾ Thomas Archid. i. h.

mind tudatta vele kívánságát is, miszerint ő szentsége maga is tenne meg mindent, mit e tekintetben pápai tekintélyével képes eszközölni. A pápa ennek következtében 1203-ki február 25-én kelt levelében ¹⁾ meghagyta az ország főpapjainak, hogy mielőtt a király útra kelne, bírnák reá az ország rendeit, hogy László fiának hűséget esküdjenek, s azoknak, kiket az ország kormányára melléje rendelend, engedelmeskedjenek, mind azokat pedig, kik távozta után zavart támasztani merészkednének, egyházi átokkal sujtsák.

A pápa egyébiránt azt kívánta, hogy az atyai végrendelet szerint, Endre is részt vegyen bátyjával a hadjáratban, s midőn tőle azon választ nyerte, hogy erre költsége hiányzik, Imrét szólítá fel, adna öcsésének is annyi költséget, melyből keresztfogadalmát végrehajthassa ²⁾. Magát Endrét pedig, ki szintúgy nem bízott bátyjában, mint ez nem ő benne, s aggódott a miatt is, netalán távolléte alatt Imre megsértse a köztök fenálló szerződést, biztosította az iránt, hogy míg távol leend, birtokait a szent szék különös pártfogása alá veszi, s ha ez alatt fia születnék, örökségében, míg felnő, azt is hasonló módon fogja védelmezni ³⁾.

De bár a pápa ekként ügyekezett megszüntetni aggodalmaikat, a testvérek egyikének sem volt kedve oly hosszú időre távozni birtokából. Imre tán szívesen ellátta volna öcsését a szükséges költséggel, csak hogy távozzék; de Endre, ki, nagyravágyó neje, a merani Gertrud által is egyre ingereltetvén, bátyja halála után a koronára vágyott, nehogy távolléte alatt Imre a maga kisedel fiát megkoronázza, mielőtt bátyja útra kelne, maga sem gondolt komolyabban a hadjáratra. Imre pedig mind újabb és újabb mentségeket

¹⁾ Dobnernél: Monum. ined. II, 331. Katonánál: Hist. Crit. IV, 658. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 401.

²⁾ III. Incze levele Imréhez 1203. nov. 5. Dobnernél II, 330. Fejérnél i. h. 412.

³⁾ Ugyanaz Endréhez. nov. 5. Dobnernél u. o. 340. Fejérnél: u. o. 415.

1203.

keresett annak elhalasztására. És ilyeket találnia nem is került nagy fáradságába; mert azon felül, hogy fia örökösét nem alap nélkül féltette öcsese nagyravágyásától, még egyéb viszonyokban is elég örvet találhatott a hadjárat elhalasztására.

Belzavarok.

Gyöngye, erélytelen kormánya még az Endrével kötött béke után sem bírt rendet, egyességet, nyugalmat előteremteni az országban. A magánviszályok, melyeknek magvai a belháborúk alatt hintettek el, buján tenyésztek az urak között. Sokan ezek közül, a fejedelmi testvérek vesztegetései által túlságosan gazdagokká, hatalmasokká válván, törvényt magok felett túrni nem igen szerettek: a kormány iránt engedetlenek, egymással örökös háborgásban éltek. A béke s egyetértés még az egyházi nagyok közt is felbomlott. Jóh esztergomi érsek, s a kalocsai érsekek, Saul s ennek halála után, János, szünet nélkül vitáztak egymással székeik jogai fölött. Mióta III. Bélát a pápa különös engedelmeből a kalocsai érsek koronázta meg, bár akkoron Béla maga is óvást tett, nehogy ebből az esztergomi érsek jogaira nézve káros következtetés vonassék le: a kalocsai érsekek mégis magoknak követelték a koronázás jogát.

Egyházi viszonyok.

Még nehezebben elintézhető vita támadt köztök a királyi apátságok és prépostságok felett. Ezek, mivel ama kiváltsággal bírtak, mely szerint valamint a világiakban egyedül a király, úgy az egyháziakban a pápa hatósága alá tartozának: az érsektől megtagadták az engedelmességet. Jóh esztergomi érsek azonban erélyesen védte primatialis jogait. A pápa biztosította is őt, bár csak általános kifejezésekben, hogy a mi jogai e körül vannak, azok nem fognak sérelmet szenvedni. De most a kalocsai érsek is követelte, hogy azon királyi apátságok és prépostságokra nézve, melyek az ő metropolitai kerületében léteznek, neki, s nem az esztergominak van azon hatósága, melyet a pápa is elismert ennek irányában. Ezt viszont az esztergomi tagadta, állítván, hogy e hatósági jog nem a metropolitai, hanem a pri-

matialis szék tulajdona. A vizsály oly igen elmérgesedett a két érsekség között, miszerint Imre már nemcsak botránytól (scandalum), hanem attól is félt, hogy e vizsály más zavarokra is alkalmat szolgáltat. Kivánta tehát a pápától, jelenjené ki, hogy e prépostságok s apátságok felett egyiknek sincs semmi hatósága, hanem azok, valamint a világiakban a király, úgy az egyháziakban kizárólag a szentszék alá tartoznak; s kérte a pápát, tiltsa le a két érseket a további perlekedéstől, s legalább is addig, míg maga a kereszthadjáraton leend, sem az egyik sem a másik folyamodására ne mondjon köztök ítéletet. De az esztergomi érsek, széke jogait védelmezendő, ezek után személyesen elment Rómába; s a pápa Imrének ama kérelmére csak azon mellőző választ adta, hogy nincs oka félni sem a botránytól, sem attól, hogy e versengésből más zavarok támadjanak országában. Az esztergomi érsek ha nem nyert is ítéletet a kir. prépostságok s apátságok kérdésében, legalább azon diadallal tért meg, hogy koronázási joga újabban is biztosított, a kalocsai pedig egyéb jogigényei miatt is rendre utasítottatott a pápa által ¹⁾. De ezt sem hagyta ő szentsége minden vigasztalás nélkül; mert, bár őt az esztergomi szék jogainak tiszteletben tartására intette, más részről a nem rég Imre fenhatósága alá került Szerbországot az ő metropolitai hatósága alá rendelte, s a római szék érdekeinek szilárdítását e tartományban különösen reábizta, felszólítván őt, menne e végett személyesen Vuk nagyüzupánhoz s venne tőle és tartománya főbjeitől esküt, hogy ezentúl megtörhetlen engedelmességgel fognak viseltetni a római szék iránt, lemondván minden összeköttetésről a konstantinápolyi patriarchával ²⁾.

A pápát egyébiránt nemcsak a görög patriarcha befolyásának meggátlása bírta e gondoskodásra: attól is tartott,

¹⁾ III. Incze levelei Dobnernél: Monum. II. 332. kövv. Katonánál: Hist. Crit. IV, 661. kövv.

²⁾ Dobnernél u. o. 333. 335. Katonánál: 670. kövv.

1203.

nehogy a patarenusok eretneksége, mely Boszniában nemcsak Kulin bán, hanem Dániel püspök által is pártoltatván, nőttön nőtt, oda is átterjedjen. E felekezet kiirtása végett ő már a múlt 1202-ki évben Casemario Jánost, a maga káplányát küldötte volt szentszéki követül e tartományba. A követ oly sükerrel járt el, kivált miután Dániel püspök meghalálozott, hogy Kulin bán, a bosnya papság főbbjeivel együtt lemondott az eretnekségről, s ünnepélyes vallást tett a római egyház tanainak megtartására. A követ ennél még erősebb biztosítást is kívánt, s a gyülekezet által két tekintélyesebb papot választatott, kik vele a magyar király elébe járulnának. S így lön, hogy a bosnya egyház e követi Magyarországba jövéen, a király, a kalocsai érsek, a pécsi püspök s több más egyházi s világi urak előtt ünnepélyes esküvel fogadták ama vallástételök megtartását s engedelmességet a pápa iránt ¹⁾. Néhány vallási pontra nézve mindazáltal a pápai követ elébb nem volt képes kieszközölni a bosnya papság megegyezését; s most Imre királyt kérte meg, parancsolna Kulin bánra, hogy ezeket is fogadtassa el papságával. A király hajlott a kérelemre, s ama pontokat írásba tétetvén, királyi peesét alatt küldte át Kulinhoz, ennek épen a királyi udvarnál mulató fia által, keményen megahagyván neki, hogy azokat mind maga fogadja —, mind papjaival fogadtassa el. Kulin engedelmeskedett; s a király kivansága szerint arra is megesküdött a kalocsai érsek kezébe, hogy ha még ezentúl az eretnekek pártolása miatt bűnösnek találtatnék, vagy azokat tartományában tudva túrné, bündíjul ezer ezüst grát fizessen, melynek fele a pápai, fele a királyi kincstárt illesse ²⁾. De, mint utóbb látni fogjuk, hasztalan törekedtek királyaink e tartományokat szorosabban a római egyházhoz kapcsolni, s nagy részben e

¹⁾ Ld. az okmányt Katonánál 677.

²⁾ U. o. 681.

törekvésük okozta, hogy azokban soha sem gyökeresedett meg a magyar uralom, s mihelyt szerét teheték, minduntalan elpártoltak.

1203.

III.

III. Inceze pápa, ki eddigelé annyira sürgette volt Im-Német háborúrét keresztfogadalmának teljesítésére, 1203 nyarán attól önmaga más felé vonta el a király hatását. Németországban 1197 óta kemény tusa folyt a császári trónért a hohenzollerni Fülep és a braunschweigi Otto ellenkirályok közt. A pápa emezt pártolta, mint guelfet, igényeiben; és miután egyebek közt Ottokár cseh királyt, ki Imre hugát, Constantiát tartá nőül, ez évben Füleptől elvonnia s Otto pártolására megnyernie sikerült, Imrét is felszólítá, adna sógorának Fülep ellen segédelmet. Imre, csakhogy keresztfogadalmának teljesítését elhalaszthassa, örömmel hajlott a pápa és sógora kérelmére s egy jelentékeny hadat; küldött Ottokár zászla alá.

Míg azonban Imre hadai a birodalomban harezoltak, őt magát és országát is kettős veszély fenyegette. Egyik öcsesétől, másik Ivanics bolgár fejedelemtől jött.

Endre vezér, mióta bátyja a pápa tekintélyéhez folyamodott, hogy az ország rendeit László fia iránt hűségre esküdtethesse, Imre ellen boszús, csak alkalomra várt, hogy fellázadhasson; s ezt meghozta a király hadainak távolléte. Most az ország nagyjainak többsége is a vezér részén állott, talán mivel rossz néven vették, hogy a király még a korona s trónöröklés ügyeiben is oly nagy befolyást enged a pápának. Imre ezen alattomos hűtlenségről, úgy látszik, mitsem tudván, seregeit összegyűjté, s nagy haraggal indula meg öcsse ellen. A testvérek hadai valahol a Dráva körül találkozottak. És ekkoron az ország nagyjai valamennyien, a sereg nagyobb részével együtt elpártoltak a királytól s Endre vezérhez állottak, csak kevesen maradván a király táborában; ezek is, látván erejük csekélységét, félelmökben futást javasoltak a

Endre újabb zavargása.

1204.

királynak. Imre e körülmények közt maga sem várt több jó kimenetelt az ütközettől; de futni szégyelvén, más mód-ról gondolkodott, miként törhetné meg a lázadást. Egy szerencsés ötlet, nagy bátorsággal végrehajtva, s annak nem kevesebb szerencsés sikerülte a gyászossá válható napnak váratlan, de reá nézve kívánt kimenetelt adott. „Ne kövesetek engem, — úgymond az övéihez, — hanem maradjatok veszteg!” S ezután oldobván fegyverét, vesszőt vesz kezébe, s lassú, méltóságos léptekkel megy öcsese táborába. „Majd meglátom — így kiált, arcán az elszántság lelkesült kifejezésével, midőn az ellenséges tábor harszseit megközelítette, — majd meglátom, ki merészli kezét fölemelni a királyi vér ellen!” A meglepott, elbámúlt Endre-pártiak néma hallgatással nyitának utat a köztök fenséggel haladó királynak, ki miután öcséséhez ért, őt, a rendkívüli jelenet varázsától szintén megszállottat, karon ragadván, táborából kivezeti s híveinek adja által, zárnák el a közel fekvő Kheene várába. A megfélemlített had, úgymond a krónika, fegyverét letévén, a király lábaihoz borult s bocsánatért esedezett ¹⁾. Endre neje, Gertrud, a lázadás fősztogatója, minden javaitól megfosztatván, hazájába, Meranba, küldetett vissza ²⁾.

A második baj, mint mondók, Bolgárországból eredt. Említettük hogy Imre, miután Némanics Istvánt Szerbországból elkergette, s öcsését, Vukot, tette helyébe fejedelemmé, Bolgárországba is átesapott, s annak egy tartományát, melyben őt püspökség létezett, szintén elfoglalta. E tartomány visszaadásáért Calo-Joannes, vagy mint népe nevezte, Ivanics, e miatt több ízben járatta követeit Imrénél, de mind hasztalan. Ivanics tehát élvén az alkalommal,

¹⁾ Thomas Archidiacon. Spal. Hist. Salon. Cap. 24, 596. Dandolo Muratorinál. XII. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I, 449. Pertznél IX.

²⁾ Oefele: Scriptores Rer. Boicar. II, 335. Ugyanez Esztergomba csukatja be Endrét. De a börtön helye iránt nem hagy fen kétséget magának Endrének egy 1209-ben kelt levele, melyben mondja: dum in carcere in Castro Kheene detineremur. Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 86

midőn Imre hadai Ottokár cseh királylyal a hohenstauferi Fülep ellen harcolának, magát Imrét pedig ezenfelül öcsésének lázadása vette igénybe, nemcsak ama tartományt, hanem a magyar koronának azon földét is elfoglalta, melyet egykoron III. Béla az Isacus Angelussal összeházasított Margit leányának adott volt jegyajándokul, s mely Isacus császár halála után a magyar birodalomra visszaesett; sőt még Szerbország egy részét is tűzzel vassal pusztította.

Imre a mondott okoknál fogva nem bosszúlhatta meg mindjárt Ivanics hatalmaskodását; de mihelyt Endre lázadását elfojtotta, azonnal hadjáratra készült Ivanics ellen. Most meg a pápai követ vetette magát közbe III. Ince pártfogoltjáért, s kéré Imrét, hagyna fel e hadjáratral, nehogy azáltal Ivanicsnak a római egyházba térését meggátolja; egyébiránt igérvén, hogy a pápa neki teljes elégtételt szolgáltatand. Ivanics ugyanis a görög császárral, kinek fenhatósága alatt állott, viszályba keveredvén, már 1197 óta sürgeté a pápát, küldene neki, miként őseinek elődei, a boldogult pápák, több ízben küldöttek, koronát és királyi czímet, igérvén, hogy népével együtt a római egyház kebelébe térend. III. Ince pápa, ki 1198-ban jutott a szentszékre, kérelmét figyelemre méltatván, Brundusi Domokost küldé hozzá követül, megvizsgálni Ivanics állításainak s ígéreteinek valóságát. A követ, úgy látszik, — mert eljárásáról nincs tudomásunk, — a fejedelemre nézve kedvező tudósítással tért ugyan vissza a pápához, de Ivanics kívánásának teljesedése, bizonytalan miért, egy időre elhalasztott. A fejedelem tehát pár év múlva újabban ismételte kérelmét a korona átküldése iránt, ezúttal azt is kívánván, hogy a bolgár érseket patriarchai méltóságra emelje. S hogy a pápát kérelme gyorsabb megadására indítsa, nem feledé el hozzá tenni, hogy mind a kettőt ígéri ugyan neki megadni Konstantinápolyból, ha a császár iránt hűségben marad; de ó azokat inkább a pápától kívánja elfogadni. A pápa tehát a patarenusok megtérítése végett Bosnyába küldött Case-

1203.

mario Jánost bízta meg újabban, hogy dolgát ott bevégezvén, menjen át Bolgárországba is, bővebben értekezni az ügy felett Ivanicsesal. A követ ezt 1203-ben teljesítette, s midőn még azon évben Rómába visszatért, Dániel bolgár püspököt is magával vitte. Ivanics általok az Imre királylyal való viszályairól is írt a pápának, kérvén őt, legyen köztök bjró.

Imre király ezektől indíttatván, a pápai követ közbenjárására, felhagyott hadjáratával. A pápának azonban nem volt nagy kedve a pörös ügybe avatkozni, melyben mind a két fejedelem a maga igényét állítá jogosnak. Ivanics egyéb kérelmeit mindazáltal teljesíteni szándékozott; s midőn 1204-ben Dániel bolgár püspököt hazabocsátotta, Leo cardinált küldé vele Bolgárországba, ki Ivanicsnak a koronát megvigye s őt megkoronázza. A követ a magyar birodalmon utazván át, a pápa őt mind Imrének, mind a magyar püspököknek pártfogásába ajánlotta. Imre azt hívén, hogy miként neki előbb ígértetett, a követ egyedül a határszéli viszályok elintézése végett küldetik Bolgárországba, őt igen kegyesen fogadta, s nagyobb biztonsága végett kíséretet is adott melléje. Csak annak távozta után értesült valamely módon a követség valódi céljáról, mit a követ előtte észlelyesen elhallgatott. E miatti boszúságában tehát nyomban utána küld, s őt Keve váránál, melyet csak a Duna választott el Bolgárországtól, megállíttatván, kívánta tőle, hogy egy más várba térjen vissza, s onnan, mielőtt a koronát Ivanicsnak átadná, intézze el a köztök lévő viszályt, és szolgáltasson neki elégtételt Ivaniestól. A cardinál, utasítása ez iránt nem lévén, vonakodott; miért őt Imre kíséretével együtt őrizet alá tette, a kevei várispánnak pedig meghagyta, hogy a követnek, míg kívánsága szerint a kitűzött várba meg nem indul, semmiféle élelmi vásárlást meg ne engedjen.

A pápa, ki ezekről tüstént értesítettett, egy, bár szelíd kifejezésekbe foglalt, de még is kemény feddő s fenye-

gető levelet írt Imrének, követelvén, bocsássa el azonnal követét, „nehogy oly eszközhöz kényteleníttessék nyúlni, mely neki kellemetlen lenne. Bár nem örömet tenne ilyesmit; a rossz példát mindazáltal nem nézhetné büntetlenül. Szelidebben s kegyesebben ír, mintsem a tárgy súlyos volta kívánná, nehogy mások, kik levelét olvashatják, azt véljék, hogy megvonatott tőle az apostoli kedvezés, mi egyáltalában nem szolgálna hasznára és becsületére; mert sok történt és történik országában, mi, szorosabban véve, keményebb fenytést érdemelne; ilyen nemcsak keresztfogadalmának elhalasztása, öcsésének fogságban tartása, a püspökök választása ¹⁾, de sok más is, miről azonban most hallgatni akar. Óvakodjék tehát magát oly nehézségekbe bonyolítani, melyekből nem fogna könnyen kibontakozhatni.“ Ugyanezen időben az ország püspökeihez is írt a pápa, felszólítván őket, hogy a királyt minden módon ügyekezzenek a követ elbocsátására indítani.

De Imre, ki eddig oly engedelmesnek mutatta magát nemcsak egyházi, de még világi ügyeiben is a pápa iránt, most az egyszer nem akart mindjárt engedni. Attól tartott, hogy e bolgár ügyet is, ha az Ivanics megkoronáztatása előtt el nem intéztetik, szintűgy elintézetlenül hagyja majd a pápa, mint Zára ügyét, melyben szintén ígértetett neki, hogy Velence a város visszaadására fog kényszeríttetni, s még sem nyert eddigelé semmi elégtételt. Vévén tehát a pápa levelét, azonnal egy hosszú panaszos választ intézett hozzája, fejtegetvén: hogy bár mind ő maga, mind elődei oly példás engedelmességgel s buzgalommal viseltettek az apostoli szék iránt, annak hasonló jóvoltával még sem dicsekedhetnek; hogy eddigelé ő nemcsak Ivanics és ő szentsége követeinek biztos átmenetet engedett birodalmán. hanem a pápai követ

¹⁾ Fentebb említettük, hogy Kálmán 1106-ban a quastallai zsinaton, s utóbb II. Gejza újabban lemondott a püspökök investiturai jogairól.

1203.

kérelmére hadjáratával is felhagyott Ivanics ellen, bár ő egy tartományát elfoglalta, Szerbiát pusztította, s épen akkor, midőn maga a pápa kívánsága szeriut Fülep német király ellen járatta hadait; hogy Ivanicsnak tulajdonképen semmi joga a földhöz, melyen uralkodik, s azt csak a magyar birodalomtól és egy más országtól jogtalanul tartja elfoglalva; és bár ekként Ivanics nyilvános ellensége, a pápa még is oly kegyelemmel van iránta, hogy még koronát is küld neki, a magyar király meghallgatása nélkül; hogy ő a pápai követet tisztelettel fogadta s csak Ivanics megkoronázásában akarja gátolni, mielőtt a viszály elintéztetnék; hogy végül, erre kivált az által látja magát kényszerítve, mivel Z'ira ügyében sem nyerte meg eddigelé ő szentségétől az ígért elégtételt.

III. Lucze csodálattal látá Imre leveléből, mily esőkönös kezd lenni az iránta eddig még koronája érdekeinek kárára is oly engedelmes, az apostoli széket oly tiszteletben tartó király. Volt is tán kedve e miatt keményebben éreztetni vele hatalmának súlyát: de hihetőleg attól tartott, hogy a szigor által még esőkönösebbé válhatnék, s tán még arra is vetemedhetnék, hogy ellene a hohenstaufeni Füleppel szövetekezzenek össze; — mely esetben a pápai hatalom mindazon előnyöket elvesztené Magyarországon, melyeket magának következetes politikájával egy idő óta szerzett. Más részről reménylé azt is, hogy Imrének könnyen fellobbanó, de erélytelen kedélyét szelídebb szavakkal végre mégis meghajthatja. A válasz tehát, melyet Imréhez küldött, ismét igen szelíd, atyai indulatú szavakban iratott meg; de e mellett ügyes fordúlataiban oly fenyegetéseket is foglalt magában, melyektől eleve is jó sükert várhatott a hajlékony, gyöngye jellemű királytól. Pontonként felel neki. Elmondja, hogy Imre elei nagy buzgalommal viseltettek ugyan a szentszék iránt, de bőségesen is tapasztalták annak kegyeit, kivált Imre atyja, ki csak az apostoli szék különös közbenjárása által nyerhette meg a koronázást; tapasztalta

e kegyeket maga Imre is, ki kormánya elején az öcsese által támasztott lázadás elfojtását ismét csak az apostoli széknél köszönheti. Sajnálja az Ivanics által szenvedett sérelmét, s azt utóbb nem is mulasztja el megorvosolni. Czáfolja Ivanics fejedelemségének jogossága ellen tett állítását; mondja, hogy mit ő most ezzel tenni szándékozik, elődeivel több ízben tette a szentszék, s Imrének legkisebb joga sincs avatkozni ezen ügybe. „Gondolja meg, miként fogna neki esni, ha az apostoli szék az ő fiának megkoronáztatása ellen vetne akadályokat? Hasonló érzelenekkel veszi ő, a pápa is azt, hogy lelki fiának megkoronáztatásában gánadoskodik. A zárai ügyben, végre annyit tett, mennyit tehetett: nem szentelte fel Veleneze legújabbán választott patriarcháját. Ivanicsot ő szereti, mint megtért tékozló fiút; de hasonlíthatlanul inkább szereti Imrét, s találni is fog módot, hogy neki eleget tétessen; miért viszont reményli, hogy Imre sem fogja gátolni a keresztény hit s az apostoli szék gyarapodását“.

Mit a pápa Imre gyöngéjéről várt, elébb teljessé lett, mintsem reménylette. Imre be sem várta követének vizsgatértét Rómából s a pápa válaszát; hanem engedve a püspökök rábeszéléseinek, még a pápai levél vétele előtt elbocsátotta Bolgárországba Leo cardinált; miért is utóbb nagy dicséretekkel s magasztalásokkal halmozta el őt Incze pápa ¹⁾.

E megelőző engedelkenységének abban feküdt legfőbb oka, hogy Imre a maga kisdud fiát nagyon vágyott mennél elébb megkoronáztatni: a befolyás pedig, melyet a pápa az ország ügyeiben bírt, már oly fokra hágott, hogy ezt csak annak megegyeztével vélte végrehajthatni. Még a fentebbi kellemetlen viszonyok kifejtése előtt, mihelyt Endrét fogásba záratta, írt volt a végett a pápának, kérvén őt, hogy miután komoly szándoka, valahára teljesíteni keresztfogadalmát, paranesolná meg ő szentsége az esztergomi érseknek,

¹⁾ Ld. III. Incze, a pápai követek és Ivanics leveleit Katonánál: Hist. Crit. IV, 628. 675. 684. 702. 704. 714. 720. 731.

1204.

László fia megkoronázását. A pápa nem is késett teljesíteni kérelmét; már ápril 24-én (1204) rendeletet vőn ez iránt tőle az esztergomi érsek, kinek egyszersmind az is meg hagyott, hogy a megkoronázandó kised helyett az apától vegyen esküt, „hogy mind az apostoli szék iránt engedelmes leszen, mind a magyar egyház szabadságait (azaz: a királyi hatalomtól való függetlenségét) épségben megtartja. Az esztergomi érsek időközben meghalálózván, a koronázás továbbra haladt. S alkalmasint ama félelem, hogy a pápa ezen engedélyt visszavonhatná, bírta reá most Ímrét, hogy Leo cardinált még a pápa válaszának vétele előtt elbocsássa.

Imre ez évben már sokat betegeskedett, s minden vágya abban központosult, hogy fiát megkoronázva láthassa. Egy ideig tán arra várt, míg az esztergomi szék betöltetik; — mert ez most nem függött a királytól. Mivel azonban a suffraganeus püspökök és az esztergomi káptalan közt az érsekválasztásban meghasonlás támadt: a király, ki életerejét egyre fogyni érzé, a vita végét többé nem várhatván, aug. 26-án (1204-ben) a kalocsai érsek által hajtatta végre László fián a koronázási szertartást ¹⁾.

De még a koronázás által sem tartá eléggé biztosított-nak fia jogát. Előre látá, hogy halála után Endre ki fog szabadulni fogságából. Nehogy tehát aztán boszúját fián töltsé, nagylelkűség által akarta őt annak érdekéhez kapcsolni. E végett, midőn halálát közeledni érzé, Endrét börtö-néből az udvarhoz vezettette s fia gyámjává, kiskorúsága alatt az ország kormányzójává nevezte ki ²⁾. Meghalt november 30-án, 1204-ben ³⁾.

¹⁾ Turóczy II. Cap. 71. a napot jól, de az évet hibásan jegyezte fel. Hogy a koronázást a kalocsai érsek végezte, kitűnik III. Incze 1204-ki nov. 22-kén kelt leveléből az esztergomi káptalanhoz. Dobner-nél: Monum. II, 349. Katonánál: Hist. Crit. IV, 739. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 453.

²⁾ Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 24.

³⁾ Ld. erről Katonát i. h. 751.

Imre egyike volt azon jellemeknek, melyekben némi nemes tulajdonságok gyöngeséggel, önállástalansággal összevegyülván, önmagokkal is ellentétben lenni látszanak: majd a nagyságnak, majd egy szánandó erélytelenségnek adják bizonyítványát. Heves, ingerlékeny vére több ízben oly tettekre ragadta őt, melyeket a következő pillanatban megbánt s jóvá tenni ügykezett. Az oly méltatlanul megsértett Boleszló püspököt nem sokára fiának keresztapjává tette. A megbántott pápai követet sietett megengesztelni. Sokat tartott országa határainak épségére, koronájának fényére szomszédjai irányában. Az osztrák fejedelmen nem mulasztá el megboszulni lázongó öccse iránt mutatott pártfogását. A bolgár fejedelem irányában még képzelt jogait is tiszteletben kívánta tartatni. Más részről pedig teljes önmegtagadással tűrte, hogy a szentszék őt járszalagára kötötte, s annak még az egyedül magától függő országos ügyekben is oly befolyást engedett, minőt sem előtte sem utána, — az egyetlen II. Endrét kivéve — soha sem gyakorolt Róma Magyarországon. Lelkesedésében, nemes haragjában képes egy fellázadt pártos hadat egy vesszővel, egyedül a királyi fenség eszméjének szerencsés megtestesítése által lefegyverezni: máskor elég gyöngö a pápai követ intésére elbocsátani a birodalom sérelmének megtorlása végett költségesen összegyűjtött hadat; elég gyöngö, annyira megfeledezni királyi méltóságáról, hogy saját kezeivel sujtson földre egy remegő aggasztánt. Az erő és gyöngeség, nagylelkűség és önuralomhiány csodálatos vegyülete.

IV.

III. Incze pápa azon nagy befolyást, melyet neki Imre az országban engedett, s azon engedelmisséget, melylyel iránta viseltetett, azzal viszonzta, hogy halála után oly gondja volt fiára, III. Lászlóra, úgy intézkedett jogainak sértetlen fentartása iránt, mintha hűbérúri felsőséggel bírna az országban. Endre vezér s kormányzó, bátyjának eltaka-

III. László
Endre gyám-
sága alatt.

1205.

ráttatása után tudósítá a pápát, hogy boldogult bátyjának rendelete szerint a kormányt László kiskorúsága idejére átvette; egyszersmind készségét is kijelenté e rendeletnek jóakarattal eleget tenni, s a mi jót az elhunyt király megkezdett, végrehajtani. Válaszában a pápa különösen gondviselésébe ajánlá a gyermek királyt, legyen, úgymond, nagybátyából annak atyjává, hogy midőn egykor felnő, atyját nem elvesztettnék, hanem csak feleseréltnék tapasztalja ¹⁾). Más három, ugyanazon napon kelt levelének egyikében inté őt, hogy a pilisi monostorban letett pénzeket Imre végakaratára szerint két harmadában a templom-vitézeknek, egy harmadában a gyermek király számára adassa át. Másik levelében szívére köté, hogy az özvegy királynét az őt illető javak élvezésében megvédelmezze; a harmadikban végre ajánlja neki, hogy a királyi jövedelmeket híven kezelje, László kiskorúsága alatt el ne idegenítse ²⁾). Inti hasonlóképp az ország püspökeit, hogy a király jogai fölött őrkdjenek; koronája ellen tanácsot, segélyt senkinek se adjanak; sőt ellentálljanak mindenkinek, ki ellene törekednék: gyámolítsák ebben egész erejükből a király és az özvegy királyné iránt buzgó kalocsai érseket ³⁾). Ezen érseket és a váradi püspököt végre felhatalmazta, hogy mindazokat, kik a királyt, a királynét, s azok udvari papjait és tiszteit háborgatnák, jövedelmeikben megrövidítenék: egyházi átokkal sújthassák ⁴⁾).

E részletességekről való buzgó gondoskodás azonban míg egy részről a pápa nagy befolyásáról tanúskodik, más részről mutatja azt is, hogy Imre fiának s özvegyének ügye nem a legbuzgóbb s hűségesebb kezekben volt Endrénél. Neje, a Meranból visszatért Gertrud, nem tudott megférti

¹⁾ Dobnernél: II, 342.

²⁾ Dobnernél i. h. 352. Katonánál s Fejérnél illető helyeken.

³⁾ U. o. 353.

⁴⁾ U. o. 354.

Constantia özvegy királynéval, s különben nem rossz indulatú férjét is igazságtalanságokra ragadta. Constantia tehát, miután jogai sérelmének orvoslátot az országban nyerhetni nem vélt, a kis királylyal, a koronával és kincseivel, néhány egyházi s világi úr kíséretében Bécsbe, Leopold herceghez menekült. A herceg védelmébe fogadta az árvát és özvegyet, s már haddal készült megtámadni az őket visszakövetelő Endrét, midőn a gyermek királynak 1205-ki május 7-kén történt halála a háború okát megszüntette. László hulláját a győri püspök a székesfehérvári sírboltba szállította; majd visszaküldetett a korona is; Constantia pedig Aragoniába, rokonaihoz tért vissza s három év múlva a pápa közbenjárása által II. Fridrik császárnak lőn nejévé ¹⁾).

¹⁾ Chron. Admontense Peznél: II, 195. Pertz-nél IX. Turóczy II, Cap. 71. Az évet itt is hibásan jegyezte föl. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I. 450. Vitus Arenpek, Leibnitznál: Script. Brunsw. III.

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS.

AZ ALKOTMÁNY BIZTOSÍTÁSA.

ELSO FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele. 1205—1222.

I.

A korona Endrének, melyre ő, vagy inkább neje ^{1205.} Gertrud, oly rég vágyott, 1205-ki május 29-kén végre fejére tétetett. A nemesség jogai, kivált az Imre alatt lefolyt A zett zavarok okai. vizsályokban annyiszor megsértettek, a királyság hitele annyira megcsökkent, hogy Endre, midőn magát megkoronáztatta, királyaink közt első, esküvel kénytelenített kötelezni magát, hogy a nemesség jogait és kiváltságait, a korona méltóságát s érdekeit fentartandja.

De az eskü nem volt képes megaczélni gyöngé, önállástalan jellemét, bölcsebbé, eszélyesebbé, buzgóbbá tenni őt országlásában. Mindjárt az első jelenetek, melyeket alatta felmerülni látunk, bizonyítják, hogy az uralkodni szerető, szeszélyes, önkényre hajló Gertrud akarata volt szabályozó a kormány ügyeiben. Mintán János kalocsai érsek, az esztergomi suffraganeusok és a káptalan közt támadt versenyeség után, a primási székbe valahára áttétetett, Endre a királyné kívánsága szerint ennek öcsését, a még alig huszonöt éves Berthold bambergi prépostot ültette a kalocsai érsek-ségbe. III. Incze azonban az ifjút elébb a főpapi méltóságra megkivántató kora s tudományos műveltsége tekintetében a

1206.

salzburgi érsek vizsgálata alá vetette ¹⁾, s midőn ebből mind a kettő hiányosnak tűnnék ki, őt megerősíteni egy ideig vonakodott ²⁾. A király és a királyné mindazáltal addig sürgette őt elébb Raskay Döme ³⁾, királynéi főpohárnokmester, — utóbb a királynéval bevándorolt és szepesi préposttá nevezett Adolf ⁴⁾ által, hogy őt végre mégis megerősítette ⁵⁾, csak az érseki pallium megküldését halasztván el 1212-ig.

Valamint e kinvezés, úgy kétségkívül az is Gertrudnak tulajdonítandó, hogy Endre, még mielőtt gyermeke született volna, már is folyamodott a pápához, parancsolná meg az ország egyházi s világi rendeinak, hogy fia iránt, mihelyt megszületik, hűségesküvel kötelezzék le magokat. A született gyermek Béla volt, ki azután nem sokára, 1208-ban, meg is koronáztatott a pápa parancsára ⁶⁾.

Egykorú írók tanúsága szerint Endre csöndes, jámbor férfiú volt, ki magát uralkodni szerető neje által mindenre könnyen rávétetni engedte ⁷⁾. Nem is csoda ennél fogva, hogy országlása első éveiről alig találunk emlékeinkben egyebet, mint a mi a királyné rokonaira s kegyenczeire vonatkozik. Az ezekre pazarlott királyi kegyek, az ezeknek fenhéjázása,

¹⁾ Incze levele Endréhez 1206-ból. Dobnernél: Monum. II. 361. Fejéernél: Cod. Dipl. III, 1, 29.

²⁾ Ugyanaz ugyanahhoz 1207-ben. Baluznál: II, 18. Fejéernél: III, 1, 49.

³⁾ Fejéernél: III, 1, 78.

⁴⁾ U. o. 76.

⁵⁾ III. Incze Bertholdhoz 1207-ben. Baluznál: II. 97. Fejéernél: III, 1, 53.

⁶⁾ III. Incze az ország rendeihez Dobnernél: II, 362. Turóczy II. Cap. 74. Vessd össze Katonát az időszámlálás végett. H. Cr. V, 42. E sietség a gyermek megkoronázásával oda mutat, hogy Endrének valóban volt még egy testvére életben, mint egyébiránt III. Incze pápának fentebb idézett 1198-ki levele is bizonyítja. Fejér: II, 313.

⁷⁾ Theodorus Thuringens. Vita. S. Elisabethae Cap. I. Pray kiadása 41. l.

nagyravágyó kevélysége által támasztott viszályok, surlódások foglalják el az ország történelmének lapjait.

Bertholdon kívül 1206 végén Gertrud királyné másik fivérét, Eckbert bambergi püspököt is az esztergomi udvarban találjuk, hova mint a pápa követe jött volt, szerencsét kívánni a királynak újdonszületett fiához ¹⁾; Eckbert, kinek a király ez alkalommal némi birtokot is adományozott ²⁾, utóbb, mint a hohenstaufeni Fülöp német király személyén elkövetett gyilkosság részese, püspöki székhelyéről ismételve elűzetvén, több ízben mulatott a magyar királyi udvarban, és sok bajt okozott Endrének, hogy őt a pápa és a birodalmi rendek előtt kimentse ³⁾. Mindazáltal Berthold az, ki ama szomorú eseményekben, melyeknek az ország színhelyévé lőn, főszerepet játszott. III. Inceze pápa a király s még inkább neje kérelmeitől reábiratva, mint mondók, megerősítette ugyan őt a kalocsai érseki szék birtokában; de már 1209-ben elég okot talált reá, hogy róla e szavakban írjon a királynak: „igen panaszkodunk királyi eszélyességed ellen; mert midőn túlságos kérelmeid által a választott kalocsainak megerősítésére rábirattunk, úgy látszik, nagyon tévútra vezettednk. Sokan szemünkre vetik, s mint látszik, van is okuk azt cselekedni, hogy őt, ki még a tanítványok tanítványa sem tud lenni, a mesterek mesterévé emeltük, megengedvén, hogy a püspökök püspökévé mozdíttassék elő. Halljuk, hogy ő, a főpapi hivatalhoz kellő tudományban járatlan, most Vicenzába ment, hogy magát az első elemekbe avattassa; nem szégyenli tudatlanságát, kün csavarogva, csúnyául elárulni a világ előtt, holott hon tanulva is segíthetett volna a dolgon. Meghagytuk tehát neki, hogy tüstént térjen vissza kalocsai székhelyére, hogy... otthon okúljon

¹⁾ Raynaldus: Annales Ecclesiast. 1206. évhez n. 26.

²⁾ Fejérmél: Cod. Dipl. III, 1. 76.

³⁾ U. o. 1209. évhez. n. 5. ep. 184. Balusius: II, 252. 719. ep. 220. 225. Fejérmél.

1206.

be a tudományokba, ... s azoknak hiányát legalább erkölcsi-
nek tisztességével pótolja ... hogy őt tűrhessük. Különben
annak példájára, a ki mondta: „bánom, hogy teremtettem
az embert,“ — másként kell róla gondoskodnunk, hogy a
mit megesalatra építettünk, okúlva elrontsuk. Intjük tehát
királyi Felségedet, ügyekezze őt erre bírni, nehogy, ha
másként cselekszik, úgy találjd, hogy a kit annyira fölemel-
tél, még inkább megaláztad ¹⁾.”

Endrének és Gertrudnak, úgy látszik, igen rosszúl esett
e pápai levél, s hogy az általa sujtott sógornak s testvérnek
érte elégtételt szerezzenek, őt miután Vicenzából vissza-
tért, az érdemtelen Bánk bán helyébe Tótország bánjává
nevezték ki ²⁾. Az eszélytelen kinevezés csak rossz követke-
zményeket szülhetett: az ország rendei közül mind többen
elidegenedtek a királytól, s bosszúsággal teltek el a királyné
szeszélyeit oly engedelmesen teljesítő ellen; az annyira fel-
magasztalt ifju elbizakodottsága pedig ezen újabb kitüntetés
után mind határtalanabbá lett. Annyira ment gögje, hogy,
bára a pápa is csak sógora kedvéért tűrte őt a kalocsai érseki
széken, már az esztergomi érseknek is fölébe akart emel-
kedni, s annak többféle jogait, különösen: a királyi koro-
názást, a pénzverdék tizedét, a királyi családnak szentsé-
gekkel való ellátását stb. magának és székének követelte;
mi miatt a két érseki szék közt hosszú súlyos viszályok
támadtak. János esztergomi érsek nem késett ugyan a koro-
názási jogot 1209-ben a maga székének egy újabb pápai
okmány által biztosíttatni ³⁾; de ezen pápai leirat nem csön-
desítette le a fenhéjazó Bertholdot. Ő királyi sógorának
kegyeiben elbizakodva, mind újabb anyagot talált a vi-
szályra, mindenben egyenlővé akarván magát tenni az ország
primásával. III. Incze tudván, hogy a Bertholdra halmozott

¹⁾ Baluzius: II. 252. ep. 220. Fejétnél: III. 1. 74.

²⁾ Így fordul már ez évben elő több rendbeli okmányban.

³⁾ Balasius: II. 323. Ep. 42. Fejér: III. 1. 91.

1209.

királyi kegy e vizsályok forrása, meginté Endrét, ügyekez-
zék azt az illető suffraganeusok és káptalanok közbejöttével
kiegyenlíteni ¹⁾. Endrének magának is szívéen feküdt az ügy,
mert mind nagyobb aggodalommal kellett tapasztalnia, hogy
az elégtelenség iránta is egyre növekedik az egyházi s vi-
lági urak között, sógorának rendkívüli kegyelése miatt.
Egyebek közt egy összeesküvésnek jutott nyomába, mely
szerint többen a hosszú fogságából kiszabadult s a keresz-
tesekkel Görögországba távozott s ott megtelepedett Gejza
hercegnek, III. Béla testvérének, fiait akarták behívni a
trón elölglálására. Az összeesküdtek követeket s leveleket
küldöttek volt a száműzött hercegekhez; de Domald sze-
benicoi gróf, a titkos szándokról valamikép értesülván, a
követeket Spalatóban elfogta, s leveleiket elszedvén, ezekkel
együtt bilincsekben küldé át a királyhoz ²⁾.

1212.

Ezen s hasonló okok által indíttatván Endre, 1212-ben
ünnepélyes szerződést kötött a két érseki szék közt,
melynek főbb pontjai következők. 1. A király első koroná-
zásának joga az esztergomi érseké; de ha ez azt vagy nem
végezhetné, vagy végezni nem akarná, vagy ha a szék üres,
a koronázás a kalocsai érseket illeti. 2. A második koroná-
zásban joguk egyenlő. 3. A pénzverdék tizede az egész or-
szágban az esztergomi érseké. 4. Az esztergomi érsek viszont
lemond minden hatósági jogáról a kalocsai megyében. 5. A
királyi családnak azon érsek vagy püspök szolgálja ki a
szentségeket, kit a király erre megbíz. 6. A királyi tisztvi-
selők felett minden püspök hatóságot gyakorol a maga me-
gyéjében. 7. Minden egyebekben sértetlenül maradnak a két
érseki egyház jogai és szokásai. E szerződvényt, miután arra

¹⁾ Balauziusnál: II, 544. ep. 84.

²⁾ Endre adománylevele 1210-ben Domald részére. Fejénnél: III,
1, 101. Cum quidam principes Ungariae iniquum adversus nos machi-
nantes consilium, in Graeciam, ad filios Geichae cartas et nuncios trans-
misissent, ut in Ungariam venientes, eorum consilio et auxilio adjuti
Regnum nostrum usurparent.

1212.

a két érsek suffraganeusainak és káptalanainak biztosai megesküdtek, Endre a veszprémi püspök által Rómába küldötte, kinyerni reá a pápa megerősítését. De az esztergomi káptalan tiltakozást nyújtott be ellene a pápának, ki azt ennél fogva nem is erősítette meg, azt adván fő okul, hogy ha a koronázási jog több egyház birtokában volna, a királyok örökösei közt annál könnyebben támadhatna versengés a királyság fölött ¹⁾.

Gertrud királyné a pápa ezen elutasításáról értesülvén, mindaddig nem nyugodott, míg Bertholdnak azért újabb kárpótlást nem adott a király. Endre érezte ugyan már maga is, — miként utóbb önmaga panaszkodék a pápának — hogy sógorának pártolása miatt országa kicsinyének és nagyának gyűlöletét magára vonja“; de még sem lett észélyesebb, még sem tudott ellentállni neje akaratának; s még ez évben (1212) az erdélyi vajdaság s a bács-bodrogi főispánságok ezímeivel felruházva találjuk Bertholdot.

A királyné rokonainak e mértéktelen pártolása mellett volt még egyéb oka is a nemzetnek panaszkodni a királyné, s ki annak maga felett oly észélytelen uralmat engedett, a király ellen.

Királyi
pazarlás.

Már az elhunyt királyok adományozásai is igen megcsontkították a királyi jövedelmeket. III. István s az ellenkirályok II. László s IV. István, hogy pártjokat neveljék, sok koronai s várjóságot idegenítettek el. Még pazarlóbb volt Imre, hogy magát a több ízben nyugtalankodó Endre ellen fentarthassa; s maga Endre is, mióta királylyá lett, igen könnyelmű volt e tekintetben. És bár ennek következtében a királyi kincstár jövedelmei egyre apadtak, Gertrud királynénak még is főbb szenvedélyei közé tartozott, nagy kincseket gyűjteni gyermekei számára. A királyi pár egyebek közt négy éves leányát, Erzsébetet, 1212-ben, Hermann thüringeni tartománygróf fiának, Lajosnak, jegyezte el. Hermann a jegyesért fényes követséget küldött az országba,

¹⁾ Baluziusnál : II, 583. ep. 156.

mely őt, a kor szokása szerint, további neveltetés végett udvarába vinné. Az arát Pozsonyban, — mint az utóbb szentté lett Erzsébet életírója mondja, — arany, ezüst és selyemkelmékbe burkolva, ezüst bölcsőbe fektetve adta át Gertrud a követségnek. Már azon kincsek is, melyeket leányával a követségnek átadott, nagy becsűek voltak: — a nevezett életíró, nagy számú arany s ezüst edényeket, arany lánczokat, drága köves gyűrűket, s más igen értékes ékszereket, egy ezüst fürdő-kádat, a selyem, bársony s más drága kelméknek oly nagy mennyiségét említi, hogy, úgymond, ennyi, ily szép és drága szerek még nem láttattak Thüringenben. S mind ezek felett még azt izente Gertrud a jegyesnek: legyen jó reményben s egészségben, ha őt isten élteti, nagy gazdagságokkal fogja őt elhalmozni.

Ily fényes kiházásítás nem először történt Magyarországon, s más körülmények közt, kedveltebb királyné irányában, a nemzet azt inkább büszkeséggel tekintette volna. Most azonban ez is csak a gyűlöletet nevelte Gertrud ellen; csak azt látták benne, hogy az ország kincseit rokonai számára külföldre szállítja. Mint rendesen történni szokott, az egyszer fölingerült kedélyekben minden csekélység nagyobbra halmozta a gyűlölet anyagát.

Gertrud nemcsak rokonait halmozta el méltóságokkal és kincsekkel; ő, csaknem mindenható befolyása által a királyra, több más külföldinek is szerzett gazdag adományokat, jövedelmes, fényes hivatalokat, a magyar urak mellőztével, kik, mivel őt nem szerették, nem is tapasztalták kegyelmeit. A kereszturak ezen években terjedelmes javakkal adományoztattak meg s többféle kitüntetésekben részesültek. Erdélyben ezek egy egész kis tartományt, mely akkoron Borzaföldnek neveztetett, nyertek adományul azon joggal, hogy azon városokat s várakat építhessenek, arany s ezüst bányákat művelhessenek ¹⁾. A szerzet magyar- s tótországi

¹⁾ Baluzius: II, 501. Ep. 198. Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 106. 110. 116. 118. stb.

1213.

főnöke, Fr. Pontius Della Croce Dalmát s Horvátországban királyi helytartói címmel és méltósággal ruháztatott fel ¹⁾. Ez is hihetőleg Gertrud befolyásával történt, vagy legalább annak tulajdoníthatott. A kik a királyné testvéreinek ügyeiben követségekben jártak el, vagy nekik egyéb szolgálókat tettek, például, Adolf szepesi prépost, és annak nővére, — kik a királynéval vándoroltak volt be ²⁾, Raskay Döme, a királyné főpohárnokmestere ³⁾, egy bizonyos bevándorlott Lendeger, ki Bertholdnak különféle szolgálókat tett ⁴⁾, az ő kérelmére, jelentékeny birtokokkal adományoztattak meg. Mind ebben a magok mellőzését látták a hazafiak, s gyűlöletök minden ilyféle kegyelemnyilvánításban, mely idegeneket boldogított, táplálást nyert a királyné ellen. És mint-hogy köztudomású dolog volt, miképen a királyné oly annyira szeret avatkozni a kormány dolgaiba, hogy tudta, megegyezte nélkül alig történik valami: minden elutasított kérelmező, minden ügyét vesztett pörlekedő őt okozta, neki tulajdonította a maga baját. Az ekként meggyúlt boszúságot s gyűlöletet egy, magában véve is igen sérelmes és botrányos esemény egészen a dühösségig fokozta fel, s vész hozott Gertrudra.

Galiczia
visszafoglása

Endre, még kormánya elején, ismét visszaszerezte az elveszett Galicziát és Lodomeriát. E tartományok fejedelme Dániel, az 1205-ki zavichoszi csatában megölt Román fia, birtokaiban lengyelek s oroszok által háborgattatván, 1206-ban Endréhez folyamodott segedelemért. A király egy sereg élén jelent meg Halicsban ⁵⁾, s Dánielt tartományai birto-

¹⁾ Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 217.

²⁾ Fejérnél: III, 1, 76.

³⁾ U. o. 78.

⁴⁾ U. o. 108.

⁵⁾ III. Ince levele a csanádi püspökhöz s a cikadori apáthoz 1206-ban Calan ügyében Katonánál: Hist. Crit. V, 43. kövv. Ex literis unius vestrum accepimus, quod cum reliquis in expeditione cum rege in Rutheniam processisset, stb.

kában magyar felsőség alatt helyreállítván, e tartományok neveit is fölvette királyi czímébe ¹⁾). Azonban Dániel nem birta sokáig a fejedelemséget: egy orosz főnök, Igorevics Román által elűzetvén, ismét magyar földön keresett menedéket. De a bitorló is hamar fölingerelte maga ellen zarnoksága által a halicsiakat, s ezek őt, egy éjen meglepven, családjával együtt kiirtották ²⁾), s azután Endrét kérték, adná nekik Kálmán fiát királyukká ³⁾). Endre tehát 1213 vége felé ismét sereggel ment Halicsba, hogy ott a gubások által támasztott zavarokat lecsillapítaná, távolléte idejére Gertrud királynét és Berthold öcsesét bízván meg az ország kormányával ⁴⁾).

1213.

A király ezen rendelkezése méltán sérté az érdemes esztergomi érseket és Bank nádort, kik e miatt, úgy látszik, egészen vissza is vonúltak a királyné udvarától, hol csak

Zavargások.

¹⁾ Így van már aláírva 1206-ban az esztergomi egyház adománylevelében Katonánál: V. 33. Dlugoss: Hist. Polon. Lib. VI. 604. hibásan állítja, hogy már ekkor kérték legyen Halics rendei Kálmánt fejedelmökül. Kálmán ekkor még nem is született volt. Ld. Engel: Gesch. von Halitsch 507. kövv.

²⁾ Katonánál: V, 163. Engel: i. h.

³⁾ Endre levele a pápához 1214-ben. Galiciae principes et populus nostrae ditioni subjecti humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus. Raynald: Annal. Eccl. 1214. évhez.

⁴⁾ Erre mutatnak legalább egy okmány eme szavai: D. Andreas rex... profecturus... in exercitum contra Gubatos, nobilissimae Gertrudi reginae Hung. et Ven. Bertholdo colocensi archiepiscopo et universis principibus communiter in curia circa ipsam reginam tum temporis commorantibus pleno iure... dimisit definiendam. A királyné mellett csak Berthold lévén személyesen megemlítve, nagy ok azt hinnünk, hogy Gertruddal osztozott a kormányhatalomban. Erre mutat az is, hogy ezen okmányban Berthold az esztergomi érsek előtt neveztetik meg az okmány végén, mi sem elébb, sem utóbb nem történt semmi más okmányban, világos jeléül, hogy a király megbízatából ekkoron több hatalommal birt a kormányban az esztergomi érseknél. Ld. az okmányt Katonánál V, 207. Fejéjénél III, 1, 149.

1213.

Miklós urat, a királyné főudvarmesterét s győri főispánt, Tibor mosonyi, Bagó fejevári és Péter esanádi főispánokat találjuk megnevezve, mint a törvényszékeken jelenvoltakat a királyné s öcsese mellett. A nagy kitüntetés még elbizottabbá, még gőgösebbé tette Bertholdot, s még inkább fokozta ellene s Gertrud ellen az urak gyűlöletét. E gyűlölet nagyságáról eléggé tanúskodik egy, ez idő-tájban történt esemény. Némelyek, hihetőleg gőgje által megsértetvén, házára törtek, őt magát s a védelmére sietett papokat és szerzeteseket irgalmatlanul megverték, s aztán boszúja elől Lengyelországba menekültek ¹⁾).

A gyűlöletnek ily tettlegességekben kitörő tapasztalása sem tette még eszélyesebbé sem a királynét sem rokonait. Berthold-e vagy a királyné más testvére, bizonytalan ²⁾), Bank nádor neje iránt buja szerelemre gerjedvén, az erényes nőt, mint mondják, a királyné segedelmével, kéjének áldozatává tette. A köztiszteletben álló nádor e meggyaláztatása

¹⁾ A pápa őket 1214-ben január 6-kán kelt brevejében egyházi átokkal sújtá. Baluznál: II, 825. ep. 161. Katonánál: V, 178.

²⁾ Chron. metrorythmicum Schiernél Reginae Hung. 187. egyenesen Bertholdot vádolja, mondván, hogy halálosan beleszeretett Bank nejébe. „Reginae suggerit, n̄ potiatur Banci... uxore, tristatur, et anxietatibus male moriatur. Regina quid faciat?.. fratrem medelatur. — Ugyanezt mondja sok valótlannal összekeverve, a Chron. ¶Bavariae Oefelénél: I, 361. — Ellenben Anonym. Leobiens. Peznél: I, 802. Eckbert bambergi püspököt, Gertrud másik fivérét, vádolja tettesnek. Ugyanezt állítja J. Staindel Oefelénél: I, 500. — Turóczy II. Cap. 72. ki különben több hibát követ el elbeszélésében, kivált midőn a királynét Bank által öleti meg, s ennek aztán egész családját kivégezteti a király által, — csak ezt mondja a buja tett elkövetéséről: Uxorem Bank bani, domina memorata (Gertrud) vi tradidit cuidam suo fratri *hospiti* deludendam. Meggondolván, hogy Berthold ilyféle tett miatt kérdőre soha sem vonatott, s utóbb is békésen élt az országban, nem látom valószínűnek, hogy ő lett volna a bűnös. Valamennyi kútfő azonban a királyné fivérét mondja tettesnek, akármelyik volt légyen az közölők.

véres boszúállásra tüzelte barátait s tán rokonait, Péter és Simon urakat. Ezek, miután, szándékukba, némelyek szerint még az esztergomi érseket is beavatták, s ettől kétes értelmű választ nyertek ¹⁾, a királyi palotába, mások szerint, a szabadban sátor alatt ²⁾ mulató királynéra törvén, őt meggyilkolták ³⁾. A vele lévő Béla herceget, Salamon mester, annak nevelője, mentette meg a veszélytől s adta át az utóbb hazatért királynak ⁴⁾. Még Leopold osztrák herceg is, ki akkor a királyné udvarában mulatott, halálra kerestetett az összeesküdtek által, s csak nagy bajjal tudott hazamene-külni ⁵⁾. A főbűnösök, tán az egy Péter kivételével, úgy látszik, külföldre futva kerülték el a szörnyű hír hallatára visszatért király boszúját. Rajta kívül csak az egy Simon úrról olvassuk az eddig napvilágra jött okmányokban, s róla is csak tizennégy évvel utóbb, hogy javai elkobzásával bűnhesztetett ⁶⁾. Kénytelenek vagyunk azonban megvallani,

Gertrud ki-
rályné megüle-
tése.

¹⁾ Az érsek e választ adta volna nekik, mely különböző értelmi jegyekkel írva, két ellenkező értelmet ad: *reginam occidere. nolite timere: bonum est; si omnes consentiunt. ego non contradico.* Vagy: *reginam occidere nolite, timere bonum est; si omnes consentiunt. ego non contradico.* Említi ezt Hermann altahi apát. és Chron. Compil. *Rer. Boicar. is Oefelénél: II, 335. és 666.*

²⁾ *Campestri tentorio regina necatur* — az említett Chron. *Metrorhythmic.* Ha ez való, 1214 tavaszán, de mindenesetre május előtt öletett meg Gertrud. Ld. az időszámlálást Katonánál: V, 185 és 195.

³⁾ Turóczy II. Cap. 72. A gyilkosságban hibásan részelteti magát Bankot. valamint hibázik, állítván, hogy Bank egész nemzetsége kiirtatott a boszúálló királytól. Bizonyos, hogy Bank azután is főméltóságokat viselt az országban.

⁴⁾ Fejérenél: *Cod. Dipl. III, 1, 151.*

⁵⁾ Haselbach, Schiernél: *Reginae Hung. 191.* Valjon nem ő volt-e a tettes?

⁶⁾ Katonánál: V, 204. Az említett *Compil. Rer. Boic. (Oefe: II, 335)* mondja, hogy Péter főispán a következő éjen többekkel együtt megöletett. Ugyanezt állítja Hermann altahi apát is, ki 1275-ben halt meg: *Regina Gertruda . . . sponso expeditionem contra Ruthenos mo-*

1215

hogy e véres jelenetet, s általában ezen idők viszonyait meg több tekintetben homály fedi. Lehet, hogy a Halicsból hazatért Endre maga ellen oly nagy ingerültséget, oly messze elágazott pártoskodást talált az országban, hogy a tetteseket mindjárt nem merete megbüntetni. Annyi bizonyos, hogy nagy zavar létezett az országban; még a királyi pecsét is elveszett, vagy eloroztatott; többen, a gyöngye Endrétől még Gertrud halála után sem várván bölcsebb, erélyesebb kormányt, arról gondolkodtak, hogy Béla fiát emeljék trónra, ki alatt aztán, ő még gyermek lévén, magok intéznék az ország ügyeit. A gyöngye király a pápánál keresett ellenök védelmet: őt kérte, hogy mind azokat, kik helyébe Béla fiát akarnák királylyá tenni, egyházi átokkal retentsen vissza szándékuktól ¹⁾. Berthold az összeesküdtek boszúja elől megmenekülván, a győri és veszpremi püspökök védelme alatt, kiket a király rendelt melléje, egy időre külföldre vonúlt. De üres kézzel ő most sem távozott: a királynénak egy polgárnál, gyermekei számára letett arany s ezüst ékszereit s edényeit is, melyek összesen hét ezer gírára becsültettek, elvitte magával. A király most végre elismerte, hogy méltatlanra halmozta kegyeit, s miatta „vonta magára nagynak és kicsinynek gyűlöletét“ az országban; keserű panaszokra fakadt ellene a pápa előtt, kérvén őt egyszerűen: adassa neki vissza az érsek által elrablott kincset, különben az érsekség jövedelmeiből szerez magának kárpótlást ²⁾. Berthold azonban ki egy ideig a győri és veszpremi

vente, a Comite quodam Petro trucidatur, qui et ipse subsequente nocte in ulcione sceleris cum aliis jugulatur. Oefele I, 666. Ld. még Canisist: IV, 179.

¹⁾ Deprecamur paternitatem vestram, ut omnes conspiratores qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi praeficere... attentaverint, sententia excommunicationis (immodetis). Endre levele a pápához 1214-ben. Fejérmél: III 1, 165

²⁾ Ugyanazon okmány... Colocensem scilicet Archiepiscopum,

püspökök kíséretében a külföldön utazott, utóbb még is ki-
békült a királylyal s 1215 óta ismét több okmányban olvas-
hatjuk nevét. 1214.

Endre a nagy csapás után, mely őt családjában érte, abban keresett némi vigasztalást, hogy Kálmán fiát Galícia és Lodomeria királyává koronáztassa. Azt hitte a gyöngé király, nagyobb ereje lesz e koronázásnak s állandósága a királyságnak, ha ezt is a pápa közbejöttével hajtatja végre, s e miatt, már midőn 1213-ban Halicsba ment, folyamodott a pápához. III. Incze minden nehézség nélkül hajlott kérelmére; sőt, hihetőleg, hogy befolyását az ekkoron még görög lythurgiával élő tartományban öregbítse, a maga követe által kívánta végrehajtatni a koronázást. Minthogy azonban követet küldeni késett, Endre újabban kérte őt, parancsolná meg a koronázás végrehajtását az esztergomi érseknek, mert a tartomány kétes állapota nem tűr halasztást ¹⁾. A pápa ebben is megegyezett, minek következtében Endre, úgy látszik, az ország zavargó állapota miatt maga távozni nem mervén, János esztergomi érsek által vitette egy sereg élén Halicsba s koronáztatta meg Kálmán fiát ²⁾. Talán épen e szolgálatának jutalmául nyerte az érsek a dunai kikötő királyi vámját, mely Kakacon, Esztergom mellett, szedetett a Dunán lehajózó külföldi kereskedők aruitól ³⁾.

II.

Ezentúl Endrét kereszthadjárati fogadalmának teljesítésével találjuk valahára foglalkodva. Már 1214-ben, ugyanazon levelében, melyben Kálmán megkoronáztatásáért folya-

1215.

Készületek
a keresztes
hadjáratra.

hominem pacis (?) nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectionem et promotionem super alios fere totius regni maiorum et minorum odium incurrimus...

¹⁾ Endre lev. Inczéhez Raynald: Annal. Eccl. 1214. évhez n. 8.

²⁾ III. Honorius lev. 1222-ben Fejérmél: III. 1. 355. Dlugoss: Hist. Polon. L. VI. 604

³⁾ Katonánál: V. 217

1215.

modott, kérte volt III. Ineze pápát, mentené föl a kihirdetett egyházi zsinatra való megjelenéstől. János esztergomi érseket; mert miután maga kereszthadjáratra készül, az ő kipróbált hűségére szándékozik bízni fiainak s az ország kormányának gondját. Hihetőleg palaestina hadjárata volt oka annak is, hogy második házassága által a kelettel kívánt összeköttetésbe lépni, midőn 1215-ben Courtinayi Péternek, VI. Lajos francia király fiának, és Jolantának, Balduin és Henrik konstantinápolyi császárok nővérének leányát, Jolantát, vette nőül ¹⁾. E házasság egy ideig még a keleti császári trón megnyerésével is kecsegtette Endrét. Henrik, midőn 1216-ban meghalálozott, sógorát, Courtinayi Pétert tűzte ki utódává. A konstantinápolyi nagyok azonban pártokra szakadtak, s míg egy rész Péterhez hajlott, más rész Endrének, kitől a birodalom védelmére több segílyt reménylett, ajánlá fel a császári koronát. Nem tudjuk, volt-e kedve Endrének, kinek saját országában is mindinkább meggyült volt a baja, az inkább terhes, mint fényes császári koronára? Annyi bizonyos, hogy e körülmény siettette vele a hadjárat végrehajtását. Mihelyt a konstantinápolyi követtség ajánlatát megértette, azonnal írt III. Honorius új pápához, intené meg mind azokat, kik a keresztet a nyugati tartományokban fölverték, jönnének mennél előbb Magyarországra és csatlakoznának hozzá a hadjáratra; mert bár előbb a zsinat utánra szándékozott halasztani megindulát, az említett körülmény miatt 1217 tavaszán mindenesetre útra kél ²⁾.

Eleinte, miként a pápának is írta volt, Endre szárazföldön szándékozott útra kelni; de utóbb még is a tengert választá, s Della Croce Pontius a magyar- és tótországi kereszturak pörjelét, Dalmát és Horvátország királyi hely-

¹⁾ Ld. Schier: *Reginae Hung.* 197.

²⁾ III. Honorius lev. Endréhez 1217-ki jan. 30. Raynaldnál ezen évhez.

tartóját, Sándor erdélyi préposttal követekül Velenczébe küldötte a szükséges hajók megszerzése végett, arany pecsétetes levélben hatalmazván fel őket, ez iránt szerződni Ziani Péter velencei herczeggel ¹⁾. A herczeg, élvén, az alkalommal, mielőtt a hajók bérlete iránt alkudozásba ereszkednék, Zára birtokát örökre biztosítani kívánta Velenczének, mi végett a következő szerződésre bírta a felhatalmazott biztosokat:

1. Hogy ama viszályok, melyek eddig Zára miatt a magyar király s a velencei herczeg közt léteztek, a jövőben meg ne újuljanak: a magyar király Zára városát örök időkre átengedi Velenczének; erről arany pecsétetes okmányt fog kiadni, mely aztán a pápa által is megerősíttessék. A követek e pont megtartását addig is, míg a királyi okmány kibocsáttatik, esküvel fogadják.

2. A magyar alattvalók Velenczében, a velencei polgárok pedig a magyar birodalomban mindenütt szabadon közlekedhetnek, megfizetvén az illető határokon a nyolczvannadot. A vám alól mind a két fél kereskedőire nézve kivétnetnek az arany, gyöngy s más, drága kövekből készült ékszerek, selyemposztók, és a mustrakelmék ²⁾; mindezekről semmi vám nem fizettetik.

A hajók bérletét illető szerződévényben kiköttetett: hogy Velenceze tíz hajót ad bérben a magyar királynak, seregei átszállítására. Minden hajón, mely ötezer mázsa terhet hord, kell lenni ötven tengerésznek; s így aránylag többnek vagy kevesebbnek, a hajók nagysága szerint. Egy ily ötezer mázsás hajóért a király fizetend 550 ezüst gírárt, a többiekért ezen arányban a hajók nagysága szerint. Egy hajónak sem szabad kisebbnek lenni három ezer mázsásnál. A hajók nagyságának felbecslése végett a király három

¹⁾ Promittentes. quod quidquid cum eis tractaveritis...ratum habebimus.

²⁾ De seta sive speciminibus nihil dare debebunt.

121

ahhoz értő biztost küldend Velenczébe. A hajók bérének negyedét a király a következő pünkösdig, — másik negyedét május végeig, — a többi két negyedét nyolez nappal előbb fizetendi le a velencei herczegnek, mint a hajók a rialtoi kikötőből megindulnak. A hajók sz. Jakab napjára teljesen felkészülve, Spalatóba eveznek, a királyt és seregét lovaikkal és podgyászaikkal együtt fölveendők s a tenger-túli részekre szállítandók. A király, mielőtt a hajókra szállna, a hajóknak, — a velenceiek pedig a királynak és övéinek biztosítására esküt mondjának ¹⁾.

Mialatt a követek Velenczében jártak, a konstantinápolyi császárság ügye is el lőn döntve. Courtinayi Péter, a tavasz elején (1217) Rómába hajózáván, magát a pápa által megkoronáztatá ²⁾. De igen rövid volt császársága. Midőn Rómából nejével s egy pápai követtel Konstantinápolyba visszautazott, Comnen Tódor, Epirus fejedelme őket elfogta. A pápa utóbb Endrét szólítá fel, ügyekezniök őket megszabadítani ³⁾; de a császár nem sokára, lihetőleg még fogságában, elhalt, Róbert fiára hagyván a császárságot.

A pápa levele azonban már nem találta honn a királyt. Ő — miután rendelte, hogy halála esetére Magyarországbán Béla, Halicsban Kálmán, s ha valamelyik meghalna, annak helyébe harmadik fia, Endre legyen örököse ⁴⁾; miután továbbá, Bélát a maga távolléte idejére az aquileai patriar-

¹⁾ A Velenczéből Bécsbe, a csász. udv. levéltárba került Libri Pactorum IV. köt. 335. l. Említi a Zára iránti szerződést Dandolo is: Andreas R. H. cruce signatus a Duce Venetiarum suis nunciis pro passagio navigia petiit, et petita obtinuit, annuentibus illis, ut jura, quae rex in Jadram se asserit habere, in Venetos transferantur. Muratorinál. XII. 339.

²⁾ III. Honorius levele a konstantinápolyi patriarchához 1217 ápr. 12. Raynaldnál 1218. évhez n. 6. Katonánál: V. 234.

³⁾ III. Honorius Endréhez 1217. júl. 28. Raynaldnál: ezen évhez n. 15.

⁴⁾ Ugyanaz u. o. n. 23. ep. 240.

chava lett Bertholdhoz küldötte ¹⁾ és az ország kormányát János esztergomi érsekre bízta, kit e végett keresztfogadalmától néhány más úrral együtt fölmentetett ²⁾; miután végre podgyászt, az élelmi szereket és hadának nagyát, mindössze körül belül tíz ezer lovast, Spalatóba előre küldötte, Péter győri s Tamás egri püspökök, Ugrin királyi alcancellár, Dénes főtárnok-, Lőrincz főpohárnok, Döme főtárnok-, és László főlovászmester, Miklós sopronyi, Smaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor testvére s több más urak társaságában útra kelt. A külföldiek közül Leopold osztrák, s Gertrud testvérei, Otto merani herceg és Eckbert bambergi püspök csatlakoztak hozzá. Tótországban a vodicsai gróf István, szintén István goriczai gróf fia, saját költségén kétszázötven fegyveressel szaporítá seregét, kit aztán Endre e végett Baboneg testvérével együtt szabad gróffá emelt ³⁾. Hozzá csatlakozott, mint pápai követ, az ostiai püspök is, ki őt utazása alatt a pápa nevében fölmenté bűjtjétől is, melyet minden pénteken kenyéren és vizen szokott volt tartani. Midőn Veszprémen ment volt keresztül, kárpótlás ígérete mellett elvitte onnan egyebek közt Sz. István neje, Gizela királyné, drágakövekkel kirakott arany koronáját, melyet aztán száznegyven ezüst gírán adott el a tengertúli részekén ⁴⁾. Hasonlókép a tihanyi monostorból egy gyöngyökkel s drágakövekkel ékes kelyhet vagy billikomot (ciphus) vitt el, melyért utóbb évenként ezer só-követ ado-

¹⁾ Fejérmél: Cod. Dipl. IV, 1. 21.

²⁾ III. Honorius lev. Katonánál: V, 239.

³⁾ Facimus atque creamus . . . tituli veri, illibati et eximii comites liberos . . . ut possint . . . gaudere . . . praerogativis atque gratiis, quibus . . . caeteri quipiam veri, eximii ac liberi comites regni nostri, aut in aliis quibuscunque regionibus constituti uti atque gaudere dinoscuntur. Katonánál: V, 294. Ezen okmány mutatja, hogy ez időben már nálunk is voltak a külsorzágiakhoz hasonló szabad grófok.

⁴⁾ Pál kir. udvarbiro levele 1338-ban Pray: Dissert. de S. Ladislao 109.

1217. mányozott ¹⁾). Úgy látszik, erszénye már elindultakor sem volt bőségesen ellátva.

Keresztes had-
járat.

Spalatóba augusztus 23-kán érkezett meg Endre, hol reá az időközben seregéhez csatlakozott szászok s más keresztések oly nagy számmal várakoztak, hogy helyök sem volt a városban, miért aztán még zárai és anconai hajókat is kellett kibérteni. Spalatóban a nép és a papság egyházi menetben fogadta őt, ki aztán lováról leszállván, maga is gyalog ment be velök a székestemplomba. E fényes fogadtatásért Endre a városnak a maga biztosabb védelme végett Clissa várát ajánlá oda; de a polgárok főbbjei inkább személyes kegyelmekért esengének, s egyik is, másik is a maga számára akarta azt elnyerni. A király látván e versenygést, minthogy a vár magánbirtokba esve nagy kárára válhatott volna a városnak, Dalmátia kormányzójának, Della Croce Pontius keresztur-pörjelnek adta azt védelme alá ²⁾). Épen ez időben halt meg Spalatóban Bernát érsek, s a király a maga kíséretében lévő, a gyógyászatban is jártas Sándor nevű magyar papot kívánta helyébe választatni. De a káptalan most erősen ragaszkodott a maga választási jogához és saját kebeléből választá meg új érsekét.

Endre három napi nyugvás után végre hajókra szállván, két hét múlva, sept. 8-kán, Cyprus szigetére érkezett, hol a pápa rendeletéből a jeruzsálemi király és patriarcha követei s a kereszturak mesterei által fényesen fogadtatott. Ezekkel a hadjárat tervét meghatározván, Ptolemaisban szárazföldre szállott. Itt midőn Krisztus keresztjének egy része egyházi menetben vitetnék elébe, maga s az osztrák herezeg meztelen lábbal járútlak a szentfia megcsókolására, melynek előharczosaivá ajánlották fel magokat.

A fegyverszünet a keresztények és törökök közt november elejével letelvén, a hadjárat Endre, a jeruzsalemi s

¹⁾ Endre levele 1233-ból Fejérnél: Cod. Dipl. III. 2. 352.

²⁾ Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 26.

cyprusi királyok s az osztrák herezeg vezérlete alatt november 3-kán indult meg Ptolemaisból Trebania forrása felé, hol Koradin, Szeftadin szultán fia, egy haddal táborozott. De ez, nem bízván erejében, nem várta be őket s Bethsaida alá szállott táborával. Itt némi csatározás fejelett ki az ellenséges hadak között, melyben Döme főtárnok-mester magát leginkább kitüntette, a törökök egy vezérét, emlékeink szerint magát a szultán testvérét, megölte s fejét a királyoknak bemutatta ¹⁾. Azonban Endre hadjáratát, úgy látszik, nem várták a törökök: maga a szultán Egyiptomban volt, fia pedig csekélyebb hadat vezérlett, mintsem komolyabb ütközetbe bocsátkozhatott volna; miért is, miután a Tháborhegyén épült vár őrségét megszorította, maga is visszavonult. A keresztes had ezután ellenséget maga előtt nem látván, pár hétig a szent helyeket látogatta, ereklyéket gyűjtött, s mivel a vidékbeli földnép szűk termése után elégséges eledelt nem szolgáltatott, a helységekből zsákmányt szedett ²⁾.

Mezei ütközetre alkalom nem lévén, eleinte Egyiptomban akarták a keresztesek fölkeresni Szeftadin szultánt; de utóbb e tervről lemondván, december első napjaiban a tháborhegyi vár ostromára indultak. De a vár, melyet hetvenkét toronyból két ezer vitéz védelmezett, nem lőn oly könnyen megvehető, mint eleve hitték. A hegy lejtőin öröködő csapatokat visszaverték ugyan, — mely alkalommal egy magyar vitéz magát különösen kitüntette s azért utóbb adományt is nyert a királytól ³⁾; de az ostrom nem sikerült; és miután János jeruzsálemi király s a többi hadvezérek közt némi viszály támadt, ostromszereik úgy sem lévén, avval teljesen felhagytak.

¹⁾ IV. Béla okmánya 1246-ból Fejér: Cod. Dipl. IV. 1. 417.

²⁾ Adversarius . . . metuens tam ordinate procedentis exercitus adventum, tentoria tollens, et fugiens, terram vastandam Christi militibus reliquit, u. m. a szemtanú Oliver Eckhardnál: II. 1397.

³⁾ Verböczy: Tripartit. P. II. Tit. XIV. Cap. 13.

1218.

A harmadik kirándulás, mely december végén Tyrus és Szidon batárain Sarepta felé tétetett, sem szerzett több babért a kereszteseknek. Az e tájakon szokatlan hideg, mely miatt emberek s barmokból sokan meg is fagytak, a karácson éjjelén dühöngő vihar, s a folytonos esőzések által megromlott utak járhatlansága, mikhez még élelem hiánya, betegségek, a vezérek közt pedig mind nagyobb egyenetlenségek járultak, annyira elkedvetlenítették a kereszteseket, hogy seregek Sarepta mellett négy részre szakadt. Endre az ifjú cyprusi királylyal ezután Tripolisba ment; de itt még nagyobb baj, éhségből támadt dögvész sanyargatta s tizedelte seregét. Elhalt maga a cyprusi király is; Endre pedig veszélyesen megbetegedett, mit némelyek méregtől származtattak ¹⁾.

Ennyi bajok után még azon hírek is mély aggodalomba ejtették Endrét, melyek az országában eláradt zavarokról érkeztek hozzája ²⁾. Bár mennyire ellenzették is tehát a többi keresztesek; s bár az ostiai püspök s pápai követ még egyházi átokkal is fenyegette, a jeruzsalemi patriarcha pedig azt reá ki is mondta: Endre visszatérésre határozta magát. És miután a Sz. János vitézei számára több jelentékeny alapítványokat tett ³⁾, alig hogy félig meddig meggyógyult, a szent földön töltött három hónap után, 1218-ki februárban haza indult, szárazföldön vévén útját ⁴⁾. Út közben házasságkötéssel foglalkodott. Antiochiában Leo örmény király leányát, Endre fiának jegyezte el, oly feltétel alatt, hogy ez Leonak örököse legyen. Görögországban

¹⁾ Thomas archid. Spalat. Hist. Salonit. C. 26.

²⁾ Ineffabile dissensionis seminarium in regno nostro per frequentes nuncios procul dubio cognovimus pullulasse. Endre III. Honorius-hoz 1218. Pray: Annal. I. 214.

³⁾ Ld. alapító leveleit Fejérmél: Cod. Dipl. III, 1, 233. kövv.

⁴⁾ E hadjárat kútfoi: Oliver Eckhardnál II, 1396. kövv Godefrid. Coloniens. Frehernél 1217. évhez. Carnoto Vilmos levele a pápához. Raynaldnál 1217. évhez. Bernard. Thesaurar. Muratorinál VII. Cap. 186. stb.

pedig Lascarisz Theodor császárnak Mária leányát, Béla fiának jegyezte el, s őt mindjárt el is hozta magával. Konstantinápolyból Bolgárországnak vette útját. Itt meg Ázán bolgár király tartóztatá le őt, míg nem Mária leányát neki eljegyezte ¹⁾.

III.

Midőn végre sok baj és fáradság után, mely hadát még belzavarok. inkább megtizedelte, mint a jelentéktelen csaták a szentföldön, szent ereklyékkel dúsan, de üres erszénnyel ²⁾ haza érkezett, országát rémítő zavar s rendetlenségben találta. „Sokan a nemesek közül, mint a sátán poroszói, — úgy mond egy levelében ³⁾ maga Endre, — nem remegvén megsérteni a királyi felséget, a mi rendeleteinket megvetették, a közbékét megzavarták, honfitársaikat ellenségek gyanánt sanyargatták. János érsek maga, midőn gonoszságuknak ellentállni akart, minden vagyonától s jövedelmeitől megfosztatott, elfogatott, s a legnagyobb gyalázzal az országból is kivettetett,“ egész a király hazatéréig száműzöttségében maradván. A kormányzó el lévén távolítva, a féktelen urak kényők szerint úzték hatalmaskodásaikat. „A hűtlenségnek sokkal nagyobb bűneit találtuk itthon egyházi s világi személyek részéről egyaránt, — panaszkodik a pápának Endre ⁴⁾ — mintsem elébb értesültünk;... a királyi kincstár jövedelmei oly annyira megraboltattak, hogy nemesak az adósságokat, melyeket sarándoklásunk alatt tettünk, meg nem fizethetjük; de tizenöt év is kevés lesz arra, hogy országunkat előbbi állapotába visszaállithassuk.“ Azért ne is vegye rossz néven ő szentsége, ha követői semmi ajándokot sem visznek.

A rendetlenségekről, melyek az országban János érsek gyöngé, tekintélytelen kormánya alatt előadtak, némi

¹⁾ Endre levele a pápához Praynál. Annal. I, 214.

²⁾ Turóczy II. Cap. 73.

³⁾ Endre lev. 1219-ből Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 269.

⁴⁾ Praynál i. h.

1218.

foglalmunk lehet abból, mikről Jakab váci püspök vádatott a pápánál. Mert a hol az egyház fejei ily kiesapongásokra vetemedhettek, ott minden rendnek, a jog, igazság és illem fogalmának is kiveszettnek kellett lenni a társadalomból. „Ő — úgymond maga a pápa, midőn a nevezett püspök büntetteinek megvizsgálásával a veszprémi püspököt s a bakonyi s pilisi apátokat megbízta ¹⁾, — az igazságot üldözve, lakmározások s tivornyákba merülve dicsekszik gonoszságaival... egyháza javait eltékozza, ... a váci papokat földjeik, erdeik, mezeik, jövedelmeiktől erőhatalommal megfosztja... néhányat közölök féktelen cselédei által kifosztatván oly beestelenül sértetett meg, hogy sebeikben el is veszték. Midőn a főesperesek, kik cselédei által megtámadtattak, ezeket világi törvényszék elébe idéztették, ő, hogy a főespereseket az igazság keresetében meggátolja, őket átok alatt lévőeknek nyilvánítja... s azon pénzeiket is hatalmaskodva foglalta le, melyeket a szentföld segedelmére gyűjtöttek. Templomai összedőléssel fenyegetnek; de ő arra nem ügyel, s az egyházi átok nyilait lödözi, ... az egyházi javadalmakat simoniával adja méltatlanoknak, az alkalmas egyéneket mellőzván... Ezen iszonyú bűnök... a népben botrányt okoztak; nem kevesen az ő példái után gonoszságokba merültek, az egyház sokaktól megvettetett“ stb. A csanádi megyében egy Vituhu nevű kolostor szerzetesei egyéb gonoszságaikon kívül (inter alia, quae committebant enormia) a templom keresztjeiből, kelyheiből s egyéb edényeiből hamis pénzt vertek, s midőn elárúztatván, lakolniok kellett volna, klastromukból megszöktek ²⁾.

Ha már egyházi személyek is ennyi kihágásokról vádoltattak, elképzelhetjük, mennyi rendetlenség követtetett el a világi urak által, kik Endre s elődei pazarlásainak következtében túlságosan hatalmasokká válván, a törvények

¹⁾ Katonánál: Hist. Crit. V, 310.

²⁾ Honor. pápa lev. Fejénnél: III, 1, 282.

uralmát magok fölött túrni rég óta nem akarták. Emlékeinkben az idézettekben felül nem találunk részletesebb tudósítást a király távolléte alatt kifejtett bajokról. De kétséget nem szenved, hogy mindazon zavarok, hatalmaskodások és rendetlenségek, melyek orvoslata miatt pár év múlva az országgyűlés kihirdettetett, a király távolléte alatt áradtak el annyira, hogy azokat Endre saját erejéből orvosolni, a rendet helyreállítani képtelen volt. Látjuk pedig ama törvényekből, hogy az urak, részint az elébbi királyi adományozások, részint erőszakos foglalások által a koronai s várjavak nagy részének birtokába jutottak, a királyi jövedelmeket lefoglalták, a várkatonaságot, a királyi udvarnokokat, sőt még a kevésbbé tehetős szabad nemesek közül is számtalanokat elnyomtak, saját jobbágyaikká, adózóikká tettek, az elhaltak javait erőszakosan lefoglalták, saját uradalmaikat az illető hatóságok alól kivették, az ország biráinak tekintélyét megvetették, s önkényesen uralkodtak úgy saját jobbágyaik, mint a gyöngébb szomszédok felett. A főispánok védelem helyett, melylyel a vármegye népét minden törvénytelenység ellen oltalmazniok kell vala, azt magok, önkényök szerint nyomták, fosztogatták, a városok lakosait Sz. Istvántól s Kálmántól nyert szabadságaiktól megfosztották. A birák tekintélye megvetetett, ítéleteik végrehajtása a hatalmasok által meggátoltatott. Magok a püspökök is nevelték a panaszokat, a pénzszegény időben mindinkább arra kényszerítván a földnépét, s a szegényebb nemeseket, hogy a tizedeket pénzül fizessék. Szóval, az alkotmányos rend, a törvényes igazgatás minden ágazataiban megsértetett, megzavartatott.

A bajok ezen özönében az erélytelen király annál kevesbbé tudott rendet s törvényességet előteremteni, mint-hogy a legtöbb baj épen a hatalom s közigazgatás főkezelőitől, a főispánok s egyéb hatalmasoktól származott, kiket sem hivatalaikkból eltávolítani, sem rendre szorítani nem volt képes. A pápa tekintélyéhez folyamodott tehát. az ő nyilait

1218. kérte ki a zavargók, engedetlenek, a törvények megszegői ellen ¹⁾.

Galicia
elveszté

Nevelte a király bajait az is, hogy távolléte alatt Hatics rendei a gyermek Kálmán király ellen föllázadván, őt elűzték s Román unokáját Misztiszlavicsot helyezték be a fejedelemségbe ²⁾. Endre, mihelyt zarándoklása fáradalmaait kipihente, Kálmán visszahelyezéséről kezdett gondolkodni. De fájdalommal látta, hogy kincstára üres, s azon hűtlen tisztviselőktől, kik azt kirabolták, még számot sem kérhet, mert vagy a külföldre futottak, vagy oly hatalmasok valának, hogy tekintélyét megvetették. Hogy tehát kincstárát némileg s gyorsan megtöltse, a királyi jövedelmeket zsidóknak s ismaelitáknak, a már többször említett mohamed vallásu bolgároknak adta zálogba vagy haszonbérbe. Imre király özvegyének, most II. Fridrik császár nejének, Constantiának nemcsak kikötött hitbérét, a tizenkét ezer girat le nem fizette, hanem annak a Sz. János-vitézek esztergomi klostromában letett pénzét s ékszereit is, összesen harmincz ezer gíra értékűeket lefoglalta ³⁾. S mi még mindennél rosszabb volt, mi a régi bajok forrásait újakkal tetézte, miután a várkatonaság jobbára az urak jobbagyaivá lett, hogy ezen urakat hadaik kiállítására reábírja, még több koronai s várjavakat idegenített el, még több vármegyét s hadiszolgálatra kötelezett bérbirtokot adományozott nekik örök joggal; miáltal az ország állapota sodrából egészen kiforgattatott, egészen megváltozott ⁴⁾.

¹⁾ „A vestra sanctitate... postulamus, quatenus in auctores tanti sceleris, et eorum complices... censuram vestrae sedis et rigorem ita plenarie exercere dignemini, quatenus in nullo christianismi climate, quo aufugerunt, valeant occultari.“ Praynál: Annal. I, 214.

²⁾ Orosz évkönyv Katonánál: V, 314. Dlugoss. Lib. VI, 604. kövv.

³⁾ III. Honorius levele Schiernél: Reginae Hung. 177. Katonánál: V, 342.

⁴⁾ Ld. egyebek közt Endre level t az esztergomi egyháznak Turdos nevű birtokát illetőleg, hol márványbánya létezett: Dum quorum-

Igy aztan csak képes lett némi hadat összegyűjteni, és miután Leszko lengyel fejedelemtől, kinek Salome leányát már elébb eljegyezte volt Kálmánnak, szintén nyert segítséget, Gyula nádor, kire a hadak vezérlete bízott, visszahelyezte ugyan Kálmánt Halics birtokába; de őt abban megvédeni még sem tudta. Misztiszlavics, ki az egyesült magyar-lengyel sereg elől hátrahúzódott, nem sokára egy erős, orosz-kún haddal tért vissza. Gyula nádor, miután Halics városát, mennyire hamarjában lehetett, megerősítette, Kálmánt ott hagyván, az ellenségnek elejébe sietett; de legyőzetett s csak nagy nehezen tudott serege romjaival Halicsba visszatérni. A magyarok sokáig vitézül védték a várat, de végre, látván hogy segedelmet sehonnan sem remélhetnek, a mind nagyobbodó éhség pedig soraikat tizedeli, a várat feladták. Kálván maga Salome nejével s Gyula náddal együtt fogságba jutott ¹⁾. Ha a hitelt különben sokszor nem érdemlő Dlugosst hallgatjuk, hada megveretetésének, fia fogságának híre annál mélyebb bánatba sülyesztette Endrét, minthogy ennek megszabadítására újabb hadat nem volt képes kiállítani. Eleinte fenyegetéssel kívánta Misztiszlávtól Kálmán s a több fogoly magyarok szabadon bocsáttatását; de célt avval nem érhetett. Utóbb Jolánta királyné is beleszólt az ügybe s újabb követséget küldött Misztiszlávhoz a foglyok elbocsátása végett. Hosszas alkudozás után végre 1221-ben személyesen is találkozott vele Endre az ország határszélein, mikor aztán oly szerződést kötött vele, hogy harmadik fia, kit szintén Endrének

1219

Galiczia visszavétele.

dam nostrorum principum consilio terrae nostrae statum, ab antiquis illibate conservatum alterantes, castra, comitatus, terras et ceteros opulentis Hungariae proventus in perpetuas haereditates nostris Baronibus et militibus distribuimus. Fejéjénél: III, 1. 255. IV. Béla pedig így szól egy 1267-ki levelében: Inter alias immensas donationes. quas (pater noster) quibusdam personis passim et indifferenter, in praeiudicium coronae regiae facere consueverat. Fejéjénél: IV. 3. 385.

¹⁾ Cromer: Hist. Polon. Lib. VII. 185.

1186.

hívtak, Misztiszlavics leányát vegye nőül; ő maga a foglyokat szabadon bocsássa, Halicsot pedig magyar felsőség alatt még három évig bírja, azután azt vejének s leányának adandó át. Endre e szerződést esküvel is megerősítette ¹⁾).

E szerződésből azt is látjuk, hogy Endre herczeg házassága nem ment végbe Leo örmény király leányával. Ez iránt még 1219-ben mind Endre maga, mind Leo király írt volt a pápának; s ez nem is késett megerősíteni a házasságot, nyilván kikötvén, hogy a herczeg a leánynyal örökségben nyerje s még nejének történhető halála után is bírja Örményországot. Azonban Leo királynak 1220-ban történt halála más fordulatot adott az ügyeknek. Örményországnak több követelője támadt, s azt végre is Fülep, az antiochiai király fia nyerte el, Endre herczeg jegyesének kezével együtt ²⁾).

Igy történhetett, hogy Endre király, Kálmán fiát hosszú fogságából valahára kiszabadítani vágyván, meg egyezett a Misztiszlavicstól elejébe adott szerződésben. De Endrének nem tetszett a kényszerített házasság, s mihelyt Kálmánt szabadságban tudta, a pápához folyamodott, mentené fel őt a Misztiszlavicsnak mondott eskü kötelekeitől; miben őt hajlandónak is találta kérelmére ³⁾). Endre herczeg ezután hihetőleg nem sokára meghalt, mert nyoma végképen eltűnik az emlékekben ⁴⁾).

Endre erélytelensége táplálja a zavarokat.

Míg Endre király e családi viszonyok elintézésével foglalkodék, a régi zavar s rendetlenség egyre burjánzott

¹⁾ Orosz évkönyvek Katonánál : V. 364. Dlugoss : Lib. VI, 610. A pápa levele Endréhez 1226. Raynaldnál : n. 42. ep. 204.

²⁾ III. Honorius lev. 1219. Raynaldnál ezen évhez. ep. 325. Oliverius Eckhardnál II. Hist. Damiat. 1220. évhez.

³⁾ Honorius idézett levele 1212-ből Raynaldnál ep. 204.

⁴⁾ Timon. Epit. Chron. I. 53. állítja, hogy Velenczébe vándorolt, s ott gazdag nőt vévén, Mark fiát nemzett, a Crouy nemzetség őseit. Összezavarja őt Endrének a harmadik házasságában Beatrixtól született István fiával, kiről alább többet.

az országban. A királynak sem ereje, sem erélye azokat megszüntetni; a féktelen uraknak semmi kedve magukat a törvényeknek alárendelniök. A királyt, ki, mint mondók, jövedelmei nagyobb részétől megfosztatott, szentföldi hadjárata alatt pedig magát adósságokba verte, melyeknek visszafizetésére most hihetőleg keményebben szorítottatott, leginkább kincstárának jobb karba állítása foglalkodtatá. De az eszközök, melyeket e végre foganatba vett, mind ferdék, roszak, még inkább nevelték a közbajokat. Miután a zsidóktól s izmaelitáktól a királyi jövedelmekre előlegezett pénzeket a halicsi hadjárat elnyelte, most egy új jövedelmi forrást nyitott: rendszeresítette a régi pénznek évenként új rosszabbal beváltását. De mindjárt az első kísérletből kitűnt, hogy ezen mód a mily ferde s káros államgazdászati szabály, szintoly csekély forrás pótolni a kincstár hiányait. De minthogy némi jövedelmet mégis hajtott, továbbra is fentartá azt; mellette azonban egy még oktalanabb eszköz-
höz nyult, hogy a pillanat sürgető szükségein segíthessen. A koronának még megmaradt javaiból mind többeket kezdett eladatni ¹⁾, nem gondolván meg, hogy a pillanat szükségének e módon való fedezése által a jövőre még nagyobb bajba sülyeszti magát és országát.

A korona javainak s jövedelmei tőkájének ezen elidegenítését oly nagy mértékben gyakorlá az eszélytelen király, hogy 1220-ban már a pápa is feljogosítva érte magát közbe szólni. „Rég halljuk — úgymond Ugrin kalocsai érsekhez és annak suffraganeusaihoz intézett levelében ²⁾, — hogy a Krisztusban kedves fiunk, Magyarország fenséges királya, országának kárára, s királyi tisztességének sérelmére, elidegenítéseket teszen; írtunk a királynak, hogy azokat vissza-

¹⁾ Így, p. o. Tótországban Kemesnicze birtokot a zágrábi egyháztól elvévén, Ochuz bánnak adta el 200 giráért, mással pótolván a zágrábi püspök kárát. Fejérmél: III. 1, 320.

²⁾ Katonánál: Hist. Crit. V. 338.

1220.

vegye, ha bár esküvel erősítette volna is az eladást; mert miután koronáztatásakor megesküdött, hogy országának jogait, koronájának becsületét sértetlenül megőrzi, tilos volt neki ezen elidegenített javak vissza nem vételére esküt tennie; miért azt egyáltalában nem kell megtartani.“

Ennyire süllyedt régi fényéből s hatalmából a magyar királyság egy pár könnyelmű, erélytelen fejedelem alatt! Nem csoda, hogy a ki ily gondatlannak tanúsítá magát királyi kötelességei iránt, miszerint már koronája becsületének megőrzésére is intetnie kellett, elnyomott alattvalóinak sem nyújthatott védelmet, s mind tovább és tovább engedte tenyészni s meggyökerezni a rendetlenségeket úgy annyira, hogy a kormány ügyeibe végre tényleg is be kellett a pápának avatkoznia. Ez történt Dalmátiában. Midőn a velenzeiek Zárát, mint föntebb elbeszéltük, a keresztések segédelmével 1202-ben elfoglalták, Endre, mint a tartomány vezére, a hatalmában maradt szigetek védelme végett, a már fekvésénél fogva is erős Almissa várost, Chulmia tartomány főhelyét, falakkal s bástyákkal még inkább megerősítette. Utóbb, már mint király, 1207-ben, a várost a többi dalmát városok szabadságaival adományozván meg, polgárait egyszersmind arra is felszabadította, hogy Vencze birtokait a tengeren háborgassák ¹⁾. Almissa ezóta kalóz-várossá lett, s ha szerét tehette, barátot, ellenséget egyaránt kirablott. Honorius pápa értesülvén, hogy a kalózok a keresztéseket is fosztogatják, ennek meggátlására több ízben felszólította Endrét, de mind hasztalan. Végre tehát saját követét küldé e végett Dalmátiába, ki aztán ott mind szárazon, mind tengeren elég erőt gyűjtván, — mit a király tenni elmulasztott, a várost ostrommal kényszeríté engedelmességre ²⁾.

¹⁾ Lucius Lib. IV. Cap. IV. 160.

²⁾ Honorius levele Spalato városához. Lucius i. h. Farlat. III, 249. Thomas archid. Hist. Salon. Cap. 27.

Bár a keresztes hadjárat, ha közvetve is, annyi bajt hozott az országra, találkoztak még is, kiket a buzgalom s azon előnyök híre, melyeket a keresztények Damiata megvétele által a törökök felett nyertek, annyira elragadának, hogy újabb keresztes hadjáratról kezdenének gondolkodni. Ugrin kalocsai érsek, s Róbert veszprémi püspök, kik már az első hadjáratban is részt vettek, 1220-ban ismét a szentföldre készültek, s az urak közül többeket, magát Miklós nádort is reábírták a kereszt föltüzésére. A pápa már a határnapot is kiszabta 1221-ki husvétra, melyen a kereszthad megindúlna ¹⁾. De akkoron már oly nagy volt a zavar az országban, hogy mindenkinek elmúlt a kedve a hosszú úttól, s az újabb keresztes hadjárat végképen elmaradt a mind öregbedő belbajok között.

IV.

A régi bajokhoz mind újabbak járultak. A jobb hazafiak látván, hogy a királytól hasztalan várnak ezekre a zafiak orvoslátot, Béla ifjabb király ²⁾ körül sereglettek össze, s nála és általa sürgették a bajok orvoslátát, kivált — mi mindennek forrása volt, mert a királyságot tehetetlenné tette, hatalmától, tekintélyétől fosztotta meg, — az elidegenített királyi s koronai javak visszavételét, jól látván, hogy míg ezek a túlhatalmas urak kezén maradnak, azok féltelenségét korlátolni lehetetlen. De ebből ismét az apa és fiú király között támadtak surlódások. A nagyok, kik igazságtalanul bírt javaikat féltették, nem csak az öreg király kedélyét egyre ingerelték Béla ellen, hanem oly me-

Viszályok
a király és fia
között.

¹⁾ A pápa levele Katonánál: V, 339.

²⁾ Többek szerint Béla 1216-ban koronáztatott volna királylyá. Véleményem szerint ez hibás állítás: s én a fentebb idézett kútfők s kivált Katona időszámításának nyomán azt 1208-ban tartom történnék. Annyi bizonyos, hogy 1214-ben a leleszi prépostság megerősítő okmányában már mint király említetik. „Belae regi quarto, filio nostro.“ Katonánál: V, 182.

1221.

részekké is lettek, hogy ettől, midőn atyja udvarába ment, minden tiszteletet megtagadtak, őt szóval, tettel mindenképen sértegették ¹⁾. Az ifjú király, tanácsosaitól is ösztönztetvén, annál inkább rajta volt, hogy e fenhéjázó urak megaláztassanak, bitorlott javaiktól megfosztassanak, a királyság fénye, hatalma, tekintélye helyreállíttassék.

Endre végre maga is átlátta, hogy sem kinestára hiányán, sem a többi köz bajokon nem segíthet, míg az elidegenített jövedelmek s kivált a várjavak visszavétele s a várjobbágyságok helyreállítása által magának nagyobb hatalmat nem szerez: 1221-ben tehát rendeletet bocsátott ki, melyben parancsolta, hogy az elszéledt, az urak által elnyomott várjobbágyságok váraik [szolgálatára ismét összegyűjtessenek, a várjavak, legalább az adomány nélkül, egyedül erőszak következtében elveszettek, az illető várakhoz visszakapcsolatassanak; s e rendelet végrehajtására biztosokat is küldött ki a vármegyékbe ²⁾. E rendelet csak a várjobbágyságok birtokainak erőszakos letartóztatóit sujtotta ugyan; de a bitorlott javakból meggazdagodott urak abban kezdetét látták minden, bármi módon elidegenített királyi és várjavak visszavételének. Mindent elkövettek tehát, hogy a rendelet foganatba vételét meggátolják; és, minthogy azt leginkább a tanácsosaitól ösztönzött Béla sürgette, közte s apja közt meghasonlást idézzenek elő. Sőt még Béla családi életkörüben is fondorkodtak, nem tudni, mi módon s tán mily rágalmak által, oly idegenséget ébresztvén az ifjú királyban különben szeretett neje iránt, hogy Béla még a pápához is folyamodott a házasság felbontásáért. A pápa a váradi és a váci püspököket bízta meg az ügy megvizsgálásával; miután pedig ezektől tudósíttatott, hogy a házasság már két évvel előbb végrehajtatott, és semmi alapos ok

¹⁾ Rogerius váradi kanonok: *Carmen miserabile*. Cap. 9.

²⁾ Fejérmél: III, 1, 353. Bél: *Apparat*. Dec. I. 269. Katona *Hist. Crit.* V, 338. Fejér: III, 2, 203. VII, 2, 76. 102. stb.

sem létezik annak felbojtására, kérelmétől őt elmozdította ¹⁾).

De bár mennyire ellenzették is a Béla pártja által sürgetett reformokat az Endre környezetében lévő nagy birtokú s befolyású urak: a szám ereje, a közvélemény hatalma Béla pártján állott, mert elhez csatlakozott az egész alsóbb nemesség s a felsőből is mindazok, kiknek okuk volt panasza a hatalmas oligarchák ellen. A pártvillongás lassanként annyira fejlődött, hogy Béla párthívei már őt nézték egyedül királyuknak; pörös ügyeikben az Endrét környező főbiráktól, — mert éppen a nádor és a főtárnokmester voltak leghevesebb elleneik, — nem remélván igazságszolgáltatást, az ő és főtisztei ítéletét kérték ki; Endre tisztviselői ellen nemcsak nyilván kikeltek, hanem irányukban az engedelmességet is megtagadták.

Endre látván, hogy a surlódások napról napra növekednek, a viszály mindinkább elmérgesedik, a közbotrány szaporodik, ismét a pápa tekintélyéhez folyamodott. III. Honorius ennek következtében meghagyta ugyan az ország érsekei s püspökeinek, hogy „miután Endre király nem azért koronáztatta meg fiát, hogy a maga életében is más országoljon: mind azokat, kik a viszályokra okot adnak, s a fiúhoz csatlakozván, az apától az engedelmességet megtagadják, s így pártot ütnek, egyházi átokkal kényszerítsék felhagyni a merénylettel“ ²⁾). De a kedélyek izgatottsága már annyira fel volt fokozva, hogy az összes nemesség fegyvert köszörült a reformokat gátoló urak ellen, s ezek ellenzése miatt amazok jogos követeléseinek tovább is ellentállni annyi volt volna, mint polgári háborúba dönteni az országot. Endre a főpapság közbenjárására végre engedett, s a

¹⁾ A pápa levele 1222-ki máj. 28. Fejérenél: III. 1. 384

²⁾ III. Honorius levele a püspökökhöz 1222 július 4-én Fejérenél: III. 1. 388

1222. Béla pártjától sürgetett országgyűlést még 1222-ben kihirdette.

Az arany bulla.

Ezen gyűlés eredménye lett a rajta függő arany pecsétről *arany bulla*-nak nevezett ama szabadságlevél, mely az első királyok, kivált Szent István által megállapított, de azóta sokban megsértett alkotmányt helyreállította, s miután Szent István alkotmányozó törvényeinek nagy része elveszett, a jövő századokban, a magyar alkotmány alaptörvényei gyanánt szintoly kegyelettel őriztetett, mint őrizték s őrzik maiglan a szerencsésebb angolok Magna-chartájokat, mely hét évvel előbb, 1215-ben hasonló körülmények közt alkotottatott. „E szabadságlevél megtartására, úgymond három századdal utóbb a nagy nevű Verbőczy ¹⁾, Magyarországnak minden királya, mielőtt a szent koronával megkoronáztatnék, esküt szokott mondani.“

A századokra kiható, nevezetes okmány szóról szóra következő.

„A Szent-Háromság és oszthatlan Egység nevében. Endre Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországek, Ráma, Szervia, Galiczia és Lodomeria örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind egyebeknek is Szent-István királytól intézett szabadsága némely királyok hatalma által, kik néha haragukban boszújokat töltöttek, néha gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy önhasznuk után jártak, legtöbb részében megkisebbített: ugyanazon nemeseink a mi felségünket és elődeinket, az ő királyaikat, gyakrabban sürgették kérelmeik s könyörgéseik által országunk átalakítása iránt. Mi tehát az ő kérelmeiknek, a mint kötelesek is vagyunk, mindenben eleget tenni óhajtván, kivált mivel köztünk és közöttök ez okból már több ízben nem kevés keserőségek támadtak, mit, hogy a királyi tekintély teljesebben fentartassék, elkerülni illik, (ez senki által sem történhetvén jobban, mint ő általok):

¹⁾ Tripartit Juris Consuetud. P. I. Tit. IX. §. VI.

mind nekik, mind országunk más embereinek megadjuk a szent királytól alapított szabadságot, s egyszersmind országunk állapotának javítására egyebeket is üdvösen rendelünk a következő módon.

1. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét, ha csak valamely sürgetős és fontos ügy vagy betegség által nem gátoltatunk, Fehérvárott tartozzunk megülni: és ha mi jelen nem lehetnénk, a nádorispán kétség kívül ott legyen helyettünk s nevünkben meghallgassa az ügyeket: és ott minden nemes, a ki akar, szabadon megjelenhessen.

2. Akarjuk, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink soha el ne fogják, se meg ne rontsák valamely hatalmas kedvéért, hanemha előbb megidéztettek s törvényes rend szerint elítéltettek.

3. Továbbá, semmi adót, semmi szabad denárokat ¹⁾ nem szedetünk a nemesek helységein; sem házaikban, sem falvaikban nem szállunk meg, hanemha meghivattunk; szintűgy az egyházak népeitől sem szedetünk semmiféle adót.

4. Ha valamely nemes fiörökös nélkül hal meg, birtokának negyede leányáé legyen: a többiről rendelkezze, a mint akar; és ha meglepetvén halála által, nem intézkedhetnék, a hozzá legközelebb álló rokonok legyenek örökösei; és ha semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljanak.

5. A vármegyék ispánjai a nemesek helységein ne biráskodjanak, kivéven a pénz- és tizedügyeket. A vármegyék ispánjainak udvarbirái (*a későbbi alispánok*) egyáltalában senki más felett ne biráskodjanak, mint a vár népei fölött. A tolvajok és latrok felett a királyi bilochusok ²⁾ lássanak törvényt, de csak a főispán elnöklete alatt.

¹⁾ Endlicher (Monumenta Arpad. 413) e szavakat: „liberos denarios“ ezen variánszal olvassa: „libras denariorum“.

²⁾ Bilochus, úgy látszik, bélyegesből ered, alrendű kir. birák, kik a vádlottakat bélyeg reáküldése által idézték meg.

1222.

6. Továbbá, a helységek lakosai közösen, mint eddig szokásban volt, tolvajságról vádat ne emelhessenek ¹⁾.

7. Ha a király az országon kívül megy hadjáratra, a nemesek vele menni ne tartozzanak, hanemha az ő költségen; és a hadjárat után azokat, kik elmenni nem akartak, hadbíróság alá vetni ne lehessen. Ha viszont ellenség jó az országra, mindnyájan kivétel nélkül kötelesek hadba menni. És ha az országon kívül akarunk sereget vezetni s abban magunk is jelen leszünk, mind azok, kik ispánságokat ²⁾ tartanak, kötelesek, a mi költségünkön, velünk menni.

8. A nádorispán országunk minden emberei fölött különbség nélkül biráskodjék; de a nemeseknek főbenjáró vagy jószágelkobzást illető pereit a király tudta nélkül be ne végezhesse. Mint birák pedig helyetteseket ne tartsanak, kivéve egyet, a magok udvarában.

9. A mi udvarbiránk ³⁾, míg az udvarnál van, mindenki felett biráskodhatik, s az udvarnál megkezdett pörököt bárhol is elvégezheti; de saját jószágain lévén, pristal dust ne adhasson (azaz: a végrehajtást el ne intézhesse), sem a feleket meg ne idézhesse.

10. Ha valamely országos méltóságban lévő jobbágy ⁴⁾, a hadjáratban meghal, fia vagy testvére hasonló méltóság-

¹⁾ Ezen pont Szent László törvényét törli el, mely rendeli, hogy minden helység köteles közösen feladni, megnevezni a kebelében létező orvosokat. E törvény sok visszaélésre adott alkalmat: a pártoskodás néha ártatlant is tolvajnak vádolt.

²⁾ Qui Comitatus tenent. A „Comitatus“ szó nemcsak vármegyét, főispánságot, hanem azon *bérbirtokokat* is jelenti, melyek hadi szolgálatért adattak a királyoktól, s egészen különbözök voltak az *örökbirtoktól*. Ezért a Comes nevezet, mint számtalan okmány bizonyítja, nemcsak fő-s alispánt, vagy más kir. tisztviselőt, s néha bírót is, hanem egyszerű bérbirtokost is illet, ki birtokától hadiszolgálatot tenni köteleztetett.

³⁾ A királyi udvarbirákból lettek utóbb az országbírák.

⁴⁾ E nevezet *jobbágy*, ha magánosan áll, mindig királyi jobbágyat, főnemest. urat illet, ellentétben a nemesekkel, kik *servientes regii* néven neveztetnek. A várnép közt a jobbágy, mihez rendesen hozzá

gal adományoztassék meg; és ha nemes halálozik meg azon módon, fia a király tetszése szerint adományoztassék meg.

11. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jönnek az országba, az ország tanácsának beleszólása nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

12. A meghalálozók, vagy a törvényesen halálra ítélték, vagy a párviadalban elesettek, vagy bármely más módon kimúlók nejei, hitbéroktól meg ne fosztassanak.

13. Az urak, midőn a királyi udvarral járnak, vagy bár hova utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszák.

14. Ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint tisztsége kívánja, vagy vármegyéjének népét megrontja, ebben elmarasztaltatván, az egész ország előtt gyalázatosan fosztassék meg méltóságától és kárpótlásra szoríttassék.

15. A királyi lovászok, kutyapecezők és sólymászok ¹⁾ ne merjenek a nemesek falvaira szállni.

16. Egész vármegyéket vagy bármely más méltóságokat örökbirtokul nem fogunk adományozni.

17. Azon birtokától, melyet valaki igaz szolgálattal érdemlett, soha meg ne fosztassék.

18. Továbbá a nemesek, tőlünk engedelmet nyervén, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, s azért birtokaik meg ne rontassanak. A kit fiunk igaz ítélettel elmarasztalt, vagy az előtte megkezdett pört, mielőtt színtott bevégeztetnék, nem fogadjuk el; viszont fiunk is hasonló módon fog cselekedni.

19. A várjobbágyságok (azaz: várkatonák) maradjanak meg a Szent-István királytól rendelt szabadságukban; ha-

tétetik vár-jobbágyság, annyi mint várkatona. Egyházi jobbágyság: az egyháziak fegyveresei.

¹⁾ Falconarii, nem kaszások, mint némelyek fordítják. hanem sólymászok, a vadászatra használt sólymok felügyelői.

1222.

sonlókép a bevándorlottak is, bármí nemzetből valók, tart-
sák meg az eleitől fogva nekik engedélyezett szabadságot.

20. A tizedek pénzül ne váltassanak meg, hanem
borul, buzául, természetben fiztessenek: s ha a püspökök
ezt ellenzenék, őket nem pártoljuk.

21. A püspökök a nemesek birtokairól tizedet lovaink-
nak ne adjanak; sem az ő népeik ne tartozzanak tizedeiket
a királyi birtokba behordani.

22. Továbbá, sertvéseink a nemesek erdeiben s rétjein
az ő akaratjok ellenére ne legeltessenek.]

23. Továbbá, új pénzünk egy évig, husvétől husvégig
legyen folyamatban; a denárok oly értékűek legyenek, mint
voltak Béla király idejében.

24. A pénzek kamara-ispánjai, a só- és vámtisztek
országunk nemesei legyenek: izmaëliták azokká ne lehes-
senek.

25. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem
csak Szabolcsban és Regéczen és a végekben.

26. Továbbá, az országon kívül levőknek ingatlan bir-
tok ne adományoztassék; ha ily birtokok adományoztattak,
vagy pénzen eladattak volna, az ország népének adassanak
vissza megváltás végett.

27. A menyétbőr-adó a Kálmán királytól megállapí-
tott szokás szerint fiztessék.

28. Ha valaki a törvény rende szerint marasztaltatott
el, azt a hatalmasok közül senki se védhesse.

29. A főispánok elégedjenek meg tisztségek illetősé-
geivel; egyebek, mik a királyt illetik, úgymint, a csöbrök,
a vámok, az ökrök s a várföldek jövedelmeinek ¹⁾ két har-
mada, a királynak járjanak ki.

¹⁾ A várnép azon része, mely *hospites* néven neveztetik, a városok
polgárai, kereskedők, iparosok, pénzül fizették adójokat; azon része,
melyet *castrenses*, *servientes castri* néven találunk, az általa művelt föl-

30. Továbbá e négy királyi jobbagyon, úgymint: a nádorispánon, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kívül, két méltóságot senki se tartson.

31. És hogy ezen mind engedményünk, mind rendeletünk érvényes legyen mind örökké, a magunk és utódaink idejében, azt hét egyenlő levélben irattuk és erősítettük meg arany pecsétünkkel: úgy hogy egy küldessék a pápa úrnak, ki azt a maga lajstromába írassa be; a második őriztessék a Sz. János-vitézeknél; a harmadik a kereszt-uraknál; a negyedik a királynál; az ötödik az esztergomi káptalannál; a hatodik a kalocsai káptalannál; a hetedik a nádorispánnál, ki időszerint leszen: hogy így az írást mindig szeme előtt tartván, sem ő maga el ne térjen valamiben a mondottaktól, sem a királyt, vagy a nemeseket vagy másokat ne engedjen eltérni; hogy ezek is örvendhessenek szabadságuknak, s a mellett irántunk és utódaink iránt is hívek legyenek, és a köteles engedelmesség a koronától meg ne tagadtassék. Ha pedig mi magunk, vagy valaki utódaink közül valaha ezen rendeletünk ellen vétene: e levél erejénél fogva, minden hűtlenségi bűn nélkül mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek s utódaiknak, összesen és egyenként, jelenleg s a jövőben mindenkorra szabadságokban álljon nekünk és utódainknak ellentmondani és ellentállni.

Kelt udvarunk cancellárjának Cletusnak, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült íge ezer kétszáz huszonkettedik évében. Főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin, kalocsai érsekek idejében; Desiderius esanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccus váezi,

dek természetményének egy részét a főispánnak adta át, ki azt Sz. Mihály-napkor Esztergomba volt köteles szállítani. s ott belőle kivette a maga harmadát is.

1222.

Vincze nyitrai püspökök korában; országglásunk tizenhetedik esztendejében ¹⁾).

¹⁾ Ugyanezen évben még a papság számára is adott ki Endre egy szabadságlevelet, mely következő négy pontból áll: 1. Hogy egyházi személyeket semmiféle bűnvád miatt ne lehessen világi bírák elébe idézni. 2. Ha tehát világinak egyházzal pöre van, amaz ezt az illető egyházi bíró elébe idéztesse; az egyházi ellenben a világit bepörölni akarván, világi törvényszékhez folyamodjék. 3. Egyházi személy, — ilyen pedig mindenki, a kinek tonsurája van, a fiscusnak semmiféle adóval nem tartozik; ha tehát valamely adószedő, vagy bármely méltóságu úr is őket adóra akarná szorítani, üzessék ki csúfosan, mint tolvaj és rabló. 4. Mindazáltal királyi udvarnokot, vagy bármely más szolgálat alatt lévőt nem szabad tonsurára bocsátani. Endlichernél: 417.

Mozogtak a besnyők is, s a nádor által következő szabadságaikat erősítették meg. 1. Bírájoknak minden harmad évben hat penza denárt kötelesek adni, minden két lótól. 2. A ki hadba nem mehet, minden lótól hat penzát fizet. 3. Ispánjok csak egyszer, midőn megválasztatik, menjen hozzájuk. 4. De alispánjok gyakran járja őket körül, s ítélje meg ügyeiket. 5. Ispánjok előtt, midőn hozzájuk jó, egy jobbágy járjon, ki jogait megmutassa. 6. A jobbágyok, kik saját költségeiken táboroznak, nem kötelesek az alispánnak szállást adni. Endlichernél: Monum. 419.

MASODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I.

E törvények, miként látjuk, nagy részben a hatalmas-
kodó urak kihágásai ellen, a nemesség: s a többi osztályok
személy- és vagyonbeli jogainak biztosítására vannak írá-
nyozva. Ezek jogai, s mondhatni, az egész alkotmány, annyi
sérelmet szenvedtek Endre gyöngé kormánya alatt, az egész
ország annyi bajba süllyedt, hogy jobbra vagy balra múlha-
tatlanúl el kellett válni a létező állapotnak; úgy a mint
volt, tovább nem maradhatott: vagy a többi osztályok meg-
sértett szabadságának s alkotmányos jogainak kellett hely-
reállíttatni, vagy szükségkép egy féktelen oligarchiai hata-
lom rendszeresíti meg magát az alkotmány romjain. Ezt a
megalkotott törvények meggátolták ugyan; de, miként lá-
tandjuk, hosszú küzdelembe került e törvények egynéme-
lyikének fogamatot szerezni.

Érdekes látnunk, mennyire hasonló körülmények közt
létezett a magyar alkotmány megalapítója, Szent-István, s
helyreállítója II. Endre. Midőn István a kormányt átvette,
a törzs- és nemzetségfők, tehát egy oligarchia, birta a ha-
talmat, a fejedelmet mindenben korlátozó, ura a törzs és
nemzetség közös földének, majdnem korlátlan parancsnoka
a népnek. Ily formán volt Endre alatt is: az oligarchia

1222.

Az arany bulla
a bajokat nem
orvosolja.

1222.

magához ragadta az ország földének nagyobb részét, s vele együtt bitorolta a hatalmat a többi országlakosok személye, birtoka felett. A törzs- és nemzetségfők oligarchiája István országlása kezdetében egyaránt korlátolta a fejedelmi hatalmat, fenyegette a nemzeti egységet, veszélyeztette a nemzet fő érdekét, mi akkoron a körülmények igényei szerint, a kereszténység fölvételében, az európaisulásban állott. Endre alatt az oligarchia majdnem egészen megsemmítette a királyi hatalmat, s fenyegette a nemzeti főérdeket: az alkotmányos szabadságot. A nemzet és a fejedelem érdeke mind a két esetben ugyan az volt, s azt mind a két esetben hasonló veszély fenyegette. De Szent-István, bölcsőbb és erélyesebb, maga tette a kezdeményezést az oligarchia hatalmának korlátozására, a nemzet tagjainak személyes birtokot adván, és személyeiket annak hatalma alól a törvény és a király hatalma alá rendelvén. A veszélyt, melylyel az oligarchia a trónt fenyegeté, átlátta kétségkívül Endre is; mert, mit naponként tapasztalt, mi tekintélyét, kincstárát mindinkább csökkenté, lehetetlen volt nem látnia; de erélye hiányzott keresztültörni az oligarchia emelt gátokon. A nemzettől kellett tehát jőni a lökésnek; s míg István, a nemzetre támaszkodva, a maga s ennek érdekében a személy és birtokszabadságot önként megalapította, Endre alatt annak helyreállítását a nemzetnek kellett kieroszakolnia.

De bár a törvény megalkottatott, s bár az magának a királyi hatalomgyakorlatnak is támaszává lett: Endre, ki azt kényszerítve alkotta meg, végrehajtásában s megtartásában sem lett szigorú. Az őt környező urak befolyása azután is nagy maradt reá, s ezeknek sugallata szerint a hol és miben csak lehetett, önmaga is megszegte azt. Az oligarchák, kiket a törvény sújtott, hogy annak sanctiója alól könnyebben s büntetlenül kibújhassanak, azon voltak, hogy a király maga is részes legyen a törvényszegésben, s a törvény, melynek megszegésében maga a király jár elő példájával, lassanként megfosztassék érvényétől. Már ugyanazon

1222-dik évről olvasunk egy pápai brevét ¹⁾, kétségkívül magától Endrétől, vagy az őt környező egyházi s világi uraktól kieszközöltet, melyben néhány püspöknek megghatják, hogy „miután Magyarorszáiban legújában az rendeltetett, hogy a nép évenként kétszer összegyűljön, hol a király is jelen lenni tartozik: és a sokaság, félrevetvén a szerénységet, tőle nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni, hogy tudniillik: az ország nagyjai és nemesei, a kik vétségekben találtatnak, méltóságaiktól megfosztatván, az országlásban való részvétől kizárassanak, s javaik a nép közt felosztassanak; miért is a király zavarba jó, nem tudván, mit tegyen: ha e zajos követeléseknek tesz eleget, az igazságot sérti, ha pedig azokat mellőzi, a maga és híveinek veszedelmétől félhet: azon legyenek tehát a főpapok, hogy e gyűléseken a néptömeget mérsékeljék, nehogy a király vagy koronája, vagy az urak személye s javai ellen kényteleníttessék elkövetni valamely merényletet.“

1222.

Nem tudjuk, mennyire tartatott meg ezen évenkénti-gyűlés Székesfehérvárott. Annyimindazáltal bizonyos, hogy Endre pártja mindent elkövetett, miszerint mind e gyűlések tartását, mind egyéb új rendeletek végrehajtását megghátolja. Hogy ebben ezélt érjenek, az apa és fiú király közt nem szüntek meg szítogatni a meghasonlás tüzét. Bár az udvari élet részleteiről ninesenek tudósításaink, mindazáltal semmit sem kételkedünk, miképen e fondorlatoknak tulajdonítandó, hogy Béla, mint már említők, Mária nejét, kivel már két év óta élt együtt, sőt a ki már királynévá is megkoronáztatott, az ország nagy botrányára magától némi időre elbocsátotta ²⁾. Azonban az Endre-párti uraktól származott rágalmak s áskálódások titkaiba hamar belátott az

1223.

A két király
közti
viszályok.

¹⁾ III. Honorius levele 1222. deczemb. 15-ről Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 390.

²⁾ Az ország több püspökeinek levelei a pápához Katonánál: V, 425. kövv. Fejérnél: III, 1, 413

1223.

ifjú király, s midőn e végett a pápától is atyailag megintetnék, nem gondolván többé atyjának ellenzésével, nejét, kit különben szeretett, magához ismét visszavette. Béla ellenégei ezt, mint büntetésre méltó engedetlenséget állíták Endre szeme elébe, s addig bujtogatták, ingerelték őt, hogy fiát e miatt üldözni kezdette; minek következtében Béla 1223-ban nejével s több úrral együtt Leopold herceghez, Ausztriába kénytelenítettett menekülni ¹⁾. Most azonban a pápa, kinek akarata szerint történt, hogy a házassági egyesség a fiatal pár közt helyreálljon, pártfogásába vette Bélát az apa ellen, s őt az osztrák hercegnek, a cseh királynak s a karantán hercegnek is védelmébe ajánlotta, Írt magának Endrének is több ízben, s míg neki egy részről tudtára adá, hogy Bélát s a vele levőket iránta engedelmessegre ösztönözte, más részről komolyan intette őt, lássa el fiát a szükséges és illendő költségekkel, s azoknak javait, kik vele vannak, ne engedje megsértetni ²⁾.

De Endre haragosan követelte Béla visszatértét vagy kiadatását az osztrák hercegtől; és mivel ez mindjárt meg nem történt, boszúból az osztrák és stajer határszéleket pusztíttatá, mit aztán Leopold a magyar végek dúlásával viszonzott. Ezek után sikerült valahára a pápának a békét az apa és fiú közt helyreállítani, s Béla visszatért Dalmát- s Horvátország kormányára ³⁾. A viszályok által csak az azokat szítogató urak érték czéljokat, mert a bitorlott javai-
kat illető törvények e közben végrehajthatlanul maradtak.

¹⁾ A pápa a kalocsa érsekhez. Raynaldnál 1224. évhez. Quum . . . rex Bela . . . gravem pro eo, quod uxorem suam . . . receperit, persecutionem sustineat. Ezen okmányok olvashatók Theinernél is: Monum. Hist. Hung. I, 42. kövv.

²⁾ Ld. e leveleket Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 430. kövv.

³⁾ A béke köztök forma szerint csak 1225-ben kötöttet meg. Fejérnél: III, 2, 9. Hogy e tartományokat Béla már elébb is kormányozta, bizonyítja egy 1223-ki okmány, melynél fogva Endre Vinodolt és Modrust a vegliai grófoknak adományozza Fejér: III, 1. 403.

A kiengesztelődés azonban közelebb hozta egymáshoz az öreg és ifjú királyt. Endre, kit az adósságok súlya mindinkább nyomott, úgy látszik, maga is súlyosan érzé már elébbi pazarlása következményeit, s pártolni kezdé Béla törekvéseit az elidegenített javak visszavételében. Megerősíté Endrét ebben az is, hogy a német lovagrend vitézei, kiknek elébb az egész Bárczaságot oda ajándékozta volt, halátlansággal viszonzták a jótéteményt. Midőn az erdélyi püspök az ő birtokukban is folytatná egyházi hatósága gyakorlatát, egy kiváltságlevelet eszközöltek ki a pápától, mely által a püspöki hatóság alól kivétetvén, egyenesen a pápai alá rendeltettek ¹⁾. A lovagok azonban, ezen oklevélre támaszkodva egy lépéssel tovább mentek, s a királyi hatalom alól is fel akarták magokat szabadíttatni, úgy hogy csak a pápát ismerjék uroknul. És valóban oda vitték az ügyet, hogy a pápa egy más brevében földjüket is egyenesen maga alá rendelte ²⁾.

1224.
Kibékülés.

Béla már elébb is sürgette volt e jelentékeny és szinte elidegeníthetlen föld adományának megsemmítését, kivált miután a nagyoktól, kiknek törvénytelen birtokait elvenni törekedett, olyféle ellenvetéseket hallott, hogy miért nem kezdik a törvénytelen adományok visszavételét az egyházon. Most jó alkalom támadt ezt tenni, mit megragadni nem is mulasztott el. Előterjesztései folytán most Endre is haragra gyúladt a lovagok ellen, s annál hajlandóbb lett kibocsátani a rendeletet, mely szerint a Bárczaság tőlök visszavétessek, minthogy tudomására jött, hogy a lovagok itt is, egyébütt is, hol csak adományokat nyertek volt, azokkal meg nem elégedve, még erőszakos foglalásokat is tettek ³⁾. A pápa nagyon szívére vette a rendeletet, azonnal követet küldött

¹⁾ Ld. Fejénnél: III, 1, 420.

²⁾ Vos et terram vestram in ius et proprietatem B. Petri suscepimus Fejénnél: III, 1, 453. 460.

³⁾ U. o. III, 2, 53

1224.

Endréhez s mind általa, mind levelei által sürgette őt, hagyná meg a lovagokat az adomány birtokában, ama sérelmes breve értelmét oda módosítván, hogy az egyedül az egyházi hatóságra vonatkozik ¹⁾). A lovagokat pedig, kik a rendeletnek engedelmeskedni vonakodtak, sőt kijelentették, hogy el vannak határozva, földjüket minden módon védelmezni, kitartásukért megdiesérte ²⁾). A lovagok e pártfogás által neki bátorítva, valóban fegyveresen védték magokat, s oda került a dolog, hogy őket fegyverhatalommal kellett kiűzni az országból. A pápa még azután is írt többször e tárgyban Endrének; kikérte még a királyné közbenjárását is ³⁾; de hasztalan: Endre ez egyszer erőlyesen viselte magát, s a német rend vitézei többé nem bocsáttattak be az országba. A Bárczaságot Endre a szászok földéhez kapcsolta, egyszersmind a szászok kiváltságait is megújítván ⁴⁾.

¹⁾ U. o. 43. 47.

²⁾ U. o. 41.

³⁾ U. o. 58. 74. 78.

⁴⁾ Jellemző Endre ekkori kedélyállapotára az okmányoknak már bevezetése is. „A mint a királyi méltóságához tartozik — úgymond — a kevélyek csökönösségét hatalmasan megtörni: szintűgy illik a királyi kegyelmességhez az alázatosak elnyomottságát enyhíteni s méltányolni a hívek szolgálatát: .. erdélyi német polgáraink alázatosan panaszkodtak nekünk... miképen szabadságukból, melylyel ősiunktól, a kegyes Gejza királytól meghivattak, teljesen kiforgattatnának“... stb. minél fogva következőkben erősíti meg szabadságukat: 1. Az egész népség Várostól (?) kezdve Baraltig a Székely földdel, Sebös földdel és Darvas földdel együtt egy nép legyen, ugyanegy bíró alatt álljon, a szebenin kívül minden vármegyék megszűnván. 2. A szebeni főispán ne tollasson rájuk idegen tisztviselőket, hanem ezeket saját keblökből magok válasszák. 3. Kamaránk nyereségeül évenként ötszáz ezüst gírárt tartoznak fizetni; s ezen adótól senki sines fölmentve a ki határaikban lakik, hanemha különös kiváltsága volna. 4. Azt is engedélyezzük nekik, hogy a pénzt, melyet nekiünk fizetni kötelesek, azon ezüst gíra súlyával mérjék, melyet nekik boldog emlékezetű Béla atyánk rendelt, t. i. őt és fél fertót számítva egy gírára a szebeni súly szerint, kölni denárokból. 5. Az adót beszédő királyi hírnöknek, ott léte alatt naponként három

Béla e közben erőlyesen működött az elidegenített királyi javak visszavételében, mire őt még a pápa is ösztönte, oly értelemben írván hozzá 1225-ki jul. 15-kén, hogy miután atyja, Endre király az ország jogainak s a korona díszének fentartására a maga megkoronáztatásakor megesküdött, még azon elidegenített javakat is bátran visszaveheti, melyekre nézve Endre az adományozás idejében netalán megesküdött, hogy vissza nem vétetnek ¹⁾. A kalocsai érseknek és suffraganeusainak pedig meghagyta, hogy Endrét erre részökről is ösztönözzék. Endre most maga is hajlandó volt jóvá tenni pazarlásai káros következményeit,

lat ezüstöt adni ne vonakodjanak. 6. Belső hadi szolgálatra ötszáz, külsőre, ha a király maga vezérkedik száz, ha jobbágját nevezi vezérül, ötven katonát kötelesek küldeni. 7. Papjaikat szabadon választgatják, azoknak tizedet fizessenek. 8. Akarjuk s parancsoljuk, hogy felettök, senki más ne bíraskodjék, mint magunk vagy a szebeni főispán, kit nekik mi fogunk rendelni: magunk elébe is csak akkor idéztethessenek, ha pörüket saját bírójok el nem végezheti. 9. A mondottakon kívül nekik adományozzuk az oláhok és besnyók erdejét (Moldvának a magyar koronához tartozó részét) közös használatra az oláhokkal és besnyókkal. 10. Csak egy pécétjök legyen, előttünk s nagyjaink előtt ismeretes. 11. Ha valaki közölök pénzügyben megidéztetik, tanú csak kebelokbeli lehet. 12. Kivéven őket minden más hatóság alól, azt is megengedjük, hogy, régi szabadságuk szerint, Sz. György, Sz. István és Sz. Márton táján nyolcz-nyolcz napig szabadon vihessenek be magukhoz morzsasót, s vámosaink őket háborgatni ne merészeljék. 13. A nevezett (moldvai) erdőt minden hozzá tartozókkal mind a szegények, mind a gazdagok egyaránt használhassák. 14. Akarjuk, hogy az urak közül senki se kérjen magának adományoztatni valamely, határaik közt fekvő helységet vagy jószágot: ha kérne, megengedjük nekik, hogy ellentmondhassanak. 15. Midőn mi magunk megyünk hadjáratban az ő földjökre, három szállásköltséget tartoznak fizetni: ha pedig a király dolgában a vajda megy hozzájok, vagy földjökön keresztül, ennek két szállásköltséget adni ne vonakodjanak. 16. Kereskedők az országban mindenütt szabadon, vám nélkül járhatnak: vásáraik otthon is adómentesek legyenek. Kelt 1224-ben. Endlichernél: Monum. 420.

¹⁾ Fejéernél: Cod. Dipl. III. 2, 347.

1226.

s e tekintetben teljesen felhatalmazta Béla fiát az erélyes működésre. De e mellett szegénységétől nyomtatván, a királyi jövedelmeket, az arany bulla ellenére, ismét zsidók és izmaelitáknak adta haszonbérbe. E kapzsi nép pedig irgalmatlanul járt el az adók beszédésében; bár nem egyszer történt, hogy a felfingerült nép az adószedőket, pénzváltókat, türehtlen zsarlásaik miatt agyon verte.

Galicziai had-
járat.

Endrét a pénzszerzés e módjára valószínűleg ismét a halicsi hadjárat költségei indították. Bár ekkor Endre herceg, kinek Misztiszlavics leányát kell vala nőül vennie, úgy látszik, már nem volt életben, Misztiszlavics, Halicsot a szerződés szerint 1224-ben mégis átengedte, talán, mivel őt Romanovics Dániel nem szűnt háborgatni annak birtokában. Endrének tehát seregére volt szüksége, hogy Kálmán fiát a tartomány birtokába helyezze. Ez meg is történt ugyan; de Kálmán uralma most sem verhetett gyökeret az idegeneket túrni nem tudó nép között: másfél év múlva ismét távozni kénytelenített e tartományból. Endre ennek következtében Béla fiát küldé egy sereg élén Halicsba; de bár ő némi csatározásokban szerencsés volt, Halics várát megvenni s a tartományt megigázni nem volt képes ¹⁾; s az végre is átengedettett magyar felsőség alatt Dánielnek.

Az urak pár-
toskodása.

1226 óta Dalmát- s Horvátország kormányán találjuk Kálmán herceget ²⁾. Béla e tartományokat ösesének engedvén, Erdély és a tiszai részek igazgatását vette át, hogy atyjának az elidegenített javak visszavételében e részekben jobban kezére járhasson. Ő itt, Endre felhatalmazását is birván, minden kétes jogú vagy bármely más újabb ado-

¹⁾ Ld. Bélának 1235-ki adománylevelét Dénes főlovaszmester részére. Fejéjénél: IV, 1, 23.

²⁾ Colomanus Ruthenorum rex et largitate gloriosi patris nostri Andreae Hung. regis Dux Dalmatiae atque Croatiae — így írja magát Kálmán a trauí egyháznak adott 1226-ki levelében. Farlatusnál: Illyr. Sacr. IV, 337. Thomas Archid. Hist. Salonit. Cap. 31.

mányú birtokot vizsgálat alá vétetett, s daczára mind azon akadályoknak, melyeket az urak fondorlatai munkássága elébe gördítettek, erélylyel folytatta a királyi jövedelmek helyreállítását. Ezen urak ellentállása annyira ment, hogy végre mind a két király élete ellen összeesküdtek, s a magyar ügyekbe avatkozni rég vágyó osztrák herczeg által még II. Fridrik császárt is felszólítani szándékoztak, hogy jöne be az ország elfoglalására, ők valamennyien készek volnának seregéhez csatlakozni. Szerenesére a levélvivő hírnök elfogatott; a bűnösök sulyosan lakoltak. Béla még örökbirtokaikat is elszedette s híveinek adományozta ¹⁾).

E merénylet még szigorúbbá tette az öreg és ifjú királyt az elidegenített javakat s jövedelmeket illető törvény végrehajtásában. Endre most teljes felhatalmazást adott fiának, hogy az egész országban minden birtokot vizsgálat alá vehessen ²⁾. Az uraknak elő kelle mutatniok minden adományleveleiket; s a nem eléggé indokolt vagy az elidegeníthetlen várjavakból tett adományok minden tekintet nélkül visszavétettek, akár világi úr, akár egyházi személy kezén volt a jószág ³⁾. Hasonló buzgalmat fejtett ki Kálmán is Tótországban, s egyebek közt a templonvitézektől is elszedett némi javakat. De ezekkel még bajosabb volt boldogulni, mint a német-rend vitézeivel. Oly bűnről, mint emezek, nem vádoltathatván, a pápához folyamodtak birtokaik védelméért; a pápa pedig egyházi átokkal fenyegetteté Kálmánt, ha a templariusokat birtokaikba vissza nem helyezi. Kálmán engedelmeskedett ⁴⁾. Jobb sikerrel

Az elidegenített
kir. javak
visszavétele.

¹⁾ Ld. egy 1229-ki okmányát Katonánál: V, 553. Rogeriu Carmen Miserab. Cap. 9. Endlichernél: 261.

²⁾ Concessa eidem a nobis... plenitudine potestatis... causas terrarum necnon perpetuitatum per totum regnum discutere. Katonánál: V, 568. Fejérről: III, 2, 204.

³⁾ Így a ciszterciek sz. kereszti prépostságától is visszavett némely birtokot. Fejér: Cod. Dipl. III, 2, 215.

⁴⁾ U. o. 218. 231.

1231.

működött Béla az erdélyi részekben; s az ügyek e fordulatan oly nagy lett öröme, hogy már 1231-ben nem kételkednék egy oklevelét e szavakkal kikezdeni: „Dicsőség az Istennek a magasságban, s békesség a jó akaratú embereknek a földön, melyen felvirradt a magyarok váltságának, a királyi méltóság, tekintély és szabadság helyreállításának napja. Szent-István király . . . a magyarok földét méltán ajánlá a boldogságos szűz védelmébe; mert az ő közbenjárására a bánatból örömbé, szolgaságból szabadságba helyeztetett. Mi tehát, ugyanannak pártfogása alatt küzdvén, midőn Isten sugallatából, s atyánk akaratából országunk főbbjeinek érett tanácsával, a haszontalan és fölösleg adományokat, melyek hamisan örökbirtokoknak mondattak, az erdélyi részekben megszüntetnők“ stb. ¹⁾).

Ha maga Endre is hasonló erélyt fejt vala ki az arany bulla rendeleteinek végrehajtásában, minőt fiai az elidegenített királyi javak visszavételében: a rendet és jobblétet nem volt volna lehetetlen rövid idő alatt helyreállítani az országban. De ő nem bírt kibontakozni Dénes nádor s néhány más úr befolyása alól, kik őt minduntalan törvényszegésekre csábították, mi aztán nemcsak számtalan panaszokra adott okot, hanem a jogtalanul tartott birtokaikban fenyegetett urakat is feljogosította nyilván kiáltaniok, hogy im a király maga sem tartja meg a törvényeket, s azoknak súlyát egyedül velök akarja oly szigorúan éreztetni; s mindent elkövettek, hogy a rend, törvényesség helyre ne állhasson.

Azon tények közül, melyekre ezen önző, gonosz tanácsosok a gyöngé királyt reábírták, legkárosabb hatású volt tán az, hogy Endre, Dénes nádor ösztönzéseire a zsidókat és izmaelitákat, kiket emlékeink szerezseneknek is neveznek, a királyi jövedelmek bérletébe vagy kezelésébe ismét mindenütt behelyezte. Ezek azután még bátrabban

¹⁾ Katonánál: Hist. Crit. V, 586.

űzték zsarlásaikat a nép felett, s többen közölök még királyi bérbirtokot is nyertek ¹⁾. E faj zsarnoksága mondhatatlan nyomort árasztott a földnépére. „Ezeknek uralma alatt, — úgymond IX. Gergely pápa egy levelében Róbert esztergomi érsekhez ²⁾, — a keresztények elviselhetlen adózásokkal terhelte, s látván hogy a szerezcsenek sorsa jobb, szabadsága nagyobb az övéknél, önként áttérnek vallásukra, hogy velök hasonló szabadságban részesüljenek. E szerezcsenek nemcsak egyébként élnek együtt keresztény asszonyokkal, hanem őket nőkül is veszik. Keresztény rab-szolgákat vásárlanak: rajtok, mint sajátjokon minden kéjüket kielégítik, vallásukra térni kényszerítik, gyermekeiket megkeresztelni nem engedik. Mi több, a keresztények általok annyi zsarlásokkal sanyargattatnak, hogy a magok megváltása végett kénytelenek néha fiaikat s leányaikat nekik eladniok...” A papság is hangosan panaszkodott, hogy számos javaitól erőszakkal megfosztatik s törvénytelen adókkal terhelte. Végre a köznemesség is szót emelt, hogy az 1222-ki törvények, bár mily üdvösek különben, mitsém javítottak elnyomott állapotaikon, mert jobbára végrehajthatatlannal maradtak; a fő nemesség most is csak úgy féktelenkedik, úgy meggátolja őt jogai, szabadsága élvezetében, mint azelőtt.

A pápa, Béla ifjabb király s a püspökök sürgetései 1231-ben arra indították végre Endrét, hogy az arany bullát néhely adalékokkal újabban is kiadja, s annak szigorúbb megtartására esküt mondjon; sőt az esztergomi érseket még arra is felhatalmazza, hogy őt, ha e törvényeket meg nem tartaná, egyházi átokkal sújtva kényszeríthesse azok megtartására.

Hozzáadások
az arany
bullához.

¹⁾ Igi. Teha, Volvelin. Oltman. Neklin zsidók. Fejér: III. 2, 291. IV, 3. 282. stb.

²⁾ Raynaldnál: Annal. Eccl. 1231. évhez. ep. 124. Katonánál: V, 591.

1232.

A hozzáadások, melyek ezen újabb törvénykönyvben az aranybullához járultak, jobbára a szegény nép zsaroltatásának meggátlását, az igazság szigorúbb kiszolgáltatását célozzák. Ilyen például az, hogy az évenként tartandó fehérvári gyűlésre ne csak a nemesek, hanem más panaszosak is megjelenhessenek. És hogy e szegények panaszai valóban orvosoltassanak is, az ország főpapjainak kötelességévé tétetett, hogy ott szintén megjelenvén, ha látnák, hogy a nádor a maga tisztének az igazság kiszolgáltatásában szigorúan meg nem felel, kérjék a királyt, tegyen más nádort, s ő e kérelmet köteles legyen meghallgatni. Kiemeltetett ismét különösen, hogy a zsidók és izmaeliták a vám, só és adószedő hivataloktól elmozdítottassanak. Mivel a király vagy a királyné, vagy ezek tisztviselői, utazásaikban igen terhelik a szegényebbeket, nagy kísérettel szállván meg jószágokon, ezentúl minden élelmi szerezket kész pénzen vegyennek utazásaikban. Rendeltetett továbbá, hogy a király a nemességet zsoldért se kényszeríthesse külföldi hadjáratra; hogy a házassági, eljegyzési és hitbéri pörök egyházi hatóság alá tartozzanak; hogy a nemesek jobbágysai minden királyi adótól, s az úgynevezett kamarai nyereségtől is mentek legyenek. Idegen, ha meg nem honosul, országos tisztiséget ne viselhessen. Törvényesen elítelt nemesek javait a király elfoglalhassa; de semmi esetben sem szabad azokat pusztíttatnia, (mint az összeesküvés fölfedezése után történt); nehogy a bűnös urak helyett az ártatlan parasztok szenvedjenek, stb. ¹⁾.

II.

Dénes nádor
féktelenkedése.

Azt lehetett volna várni, hogy a törvény, melynek megtartására a király magát külön esküvel kötelezte, s mire ezen felül még egyházi átkot is rendelt sanctioult, szigorúbb végrehajtást nyerend, s megtermi valahára gyümölcseit.

¹⁾ Ld. a törvénykönyvet Endlichernél: 428.

De a kik ezt hitték, az érdekeikben sértett vagy fenyegetett oligarchák nélkül számítottak. Endre főtisztviselői, kivált Dénes nádor és Miklós főtárnokmester, az új törvényeket is színtűgy ki tudták játszani, mint az aranybullát; Béla, nehogy újabb viszályokra adjon okot, a maga tartományán kívül nem folyt, nem folyhatott be az ország kormányába. Endre pedig, a mint kora haladt, napról napra gyöngébb, erélytelenebb, függőbb lett a maga környezetétől. S így a nevezett urak szabad tért nyertek a maguk érdeke szerint intézni a kormány ügyeit. Minthogy a király, — miként egy levelében utóbb maga mondá, — országa jövedelmeiben fiatal s unokáival osztozott, úgy hogy magának csak negyed része jutna ¹⁾, örökös pénzzavarban volt, s könnyen reáállott környezetének tanácsaira, melyek szerint jövedelmeit gyarapíthatá. S így lőn, hogy most azon bujосdi ajtóhoz folyamodott, miszerint a zsidóktól, szerecsenektől elvette ugyan a kamarai, só, adószedő stb. hivatalokat; de az új hivatalnokok mellé még is őket rendelte segédekül; minek következtében a régi panaszok ezután is folyton fennmaradtak.

Még nagyobb zajt ütött egy más kormánysszabály. A királyt környező urak bitorlott javaik elvesztésétől félvén, ama eszelhez folyamodtak, miszerint a törvény szigorát az egyháziakkal különösen éreztették, úgy vélekedvén, hogy ezeknek ellenmondása s a pápa avatkozása következtében a törvények végrehajtását előbb utóbb fel kellend függeszteni, s így egyszersmind magok is kibújhatnak rendeletei alól. Mi több, arra birták a királyt, hogy a papságtól, vagy inkább annak jobbágyaitól, népétől, kiváltsága ellenére, némi adót szedettessen. A szegénységtől nyomott Endre könnyen reáállott; az urak pedig csak arra számítottak, hogy a papság zajt üssön, s az innen támadó zavarban maguk önző céljait érhessék. És nem is csalatkoztak előrelátásukban.

A papság jogainak csónkítása.

¹⁾ IX. Gergely pápának egy 1235-ki levele több főpapokhoz. Katonánál: V, 737.

1232.

Robert érsek az esztergomi érsek a törvény által nyert hatalmát érvényesíté, s a királyt e panaszok megszüntetése végett komolyan megintette. Hasonló intést vett Endre a pápától is a papság jogai s kiváltságainak megtartása, a zsidók és szerecsenek elmozdítása iránt. Endre mindent ígért, de mégis minden a régiiben maradt; ha rendelt is valamit e tárgyban, főtisztviselői azt teljesítetlen hagyták. Az érsek tehát, a pápától is újabban szigorú eljárásra intetvén, a királyt magát ugyan nem, miként arra felhatalmazva volt, de némely főbb tisztviselőit egyházi átokkal sujtotta, az isteni szolgálatot pedig az egész országban eltiltotta.

„Miután mindazokból — így szól az 1232-ben kibocsátott nyilatkozványa ¹⁾ — miket a pápa úr megjavíttatni kívánt és parancsolt, mind eddig semmi meg nem javíttatott; miután a király úr rendelete is megvettetvén, foganatlan maradt;... miután a szerecsenek nem csak meghagyattak elébbi tiszteikben, hanem állapotuk még jobbra változott... még azon fizetésoktól is fölmentettek, melyeket a királynénak évenként tenni tartoztak... Mi lesz a szegény keresztényekből, ha a szerecseneket maguk felett uralkodni, a nemesekkel egyenlőeknek látják?... Át fognak térni a pogány vallásra. És valamint a szerecseneket illető panasz meg nem szüntettetett, ugyanaz történt a többi pontokra nézve is... Az egyházak, monostorok, papok, árvák és szegények sorsa napról napra súlyosbodik... Mi tehát, miután Endre király úr, általunk többször megintetve sem gátolá meg a kihágásokat, ... a pápa parancsára, egész Magyarországot interdictum alá vetjük, rendelvén, hogy sem az esztergomi, sem a kalocsai érseki tartományokban, sem a király úr, vagy fiai udvarában ne tartassék isteni szolgálat... Rendeljük, hogy senki se merje kiszolgálatni a szentségeket kivéve a keresztiséget a kicsinyeknek, a vezeklés, utólsókenet és oltári szent-

¹⁾ Katonánál: Hist. Crit. V, 635.

séget a haldoklóknak; de az elhaltak egyházi temetésben ne részesüljenek... A királyi felség személye ellen, javulását várván, még nem mondunk ítéletet; de tanácsosait, kiknek sugallatai által vonatik vissza s gátoltatik meg a bajok orvoslatában, kiknek tanácsaira magasztalta fel s emelte közhivatalokra a szerecseneket, egyházi átokkal sújtjuk. Különösen kiátkozzuk Dénes nádort, nemesak a mondott, hanem más okokból is, ... nevezetesen azért, hogy a szepesi préposton és plébánosokon többféle hatalmaskodást vitt végbe, János pozsonyi prépostot arcon verette, a szerecseneket pártolja s védelmezi, még saját javaiba is bevévén őket. Miklós főtárnokmesternek, ki által intéztetnek minden királyi és kamarai ügyek, még a jövő nagy-esötörtökig időt engedünk, hogy a miket vétett, megjavíthassa, azontúl őt is kiátkozandván. Továbbá kiátkozzuk Sámuel egykori kamaragrófot“ stb.

Az érsek nyilatkozványa felette nagy hatást tett nem különben Endre udvarában mint egyébütt is az országban. Endre háromszor is elküldé Béla fiát az érsekhez, hogy őt a hirdetvény visszavonására kérje. De hasztalan, az érsek hajthatatlan maradt. Végre csaknem siralmas szavakban kérette őt Endre, hogy ám büntesse a bűnös tanácsosokat, de kegyelmezzen neki magának s országának. Az érsek nagy nehezen rá hagyta végre biratni magát, hogy rendeletét husvétől Szent-István napjáig felfüggeszsze.

A megaláztatást nagyon sajnosan vette az öreg király. Megalázódva s megtörődve ugyan, de nem minden szemrehányás nélkül írt 1233-ban a pápához, hogy őt, ki teljes életében oly engedelmes fia volt az egyháznak, oly annyira törekedett azt terjesztetni, gyarapítani, most ily méltatlanság éri az egyháztól. Keserűen kikel az érsek ellen, ki rajta ily gyalázatot követett el. Dénes nádort, Simon, győri főispánt, Remboldot, a kereszturak mesterét pedig követekül küldé Rómába, hogy neki az érsek ellen elégtételt szerezzenek ¹⁾.

¹⁾ U. o. 641.

1233.

Pápai avat-
kozás.

A pápa, Jakab praenestei cardinál-püspököt küldötte e bajok elintézése végett az országba. A követ egy újabb szerződésre bírta Endrét, melynek megtartására ez 1233-ki aug. 12-én magát ismét esküvel kötelezte. A szerződés ¹⁾ pontjai következők: 1. Hogy a zsidókat, izmaelitákat sem a pénz-, só-, adó- s vámhivatalokba nem helyezi, sem a keresztény hivatalnokok mellé segédekül nem rendeli. Nem fogja megengedni, hogy azok keresztény rabszolgákat vegyenek s tartzanak; sőt meg fogja parancsolni, hogy bizonyos küljelek által különböztessenek meg a keresztényektől. Évenként elküldi hozzájuk a nádort, vagy más valamely jó keresztény főtisztviselőjét, ki megvizsgálja: vajjon ama kihágások, melyek miatt annyi panasz támadt, nem követtetnek-e el általok, s közölök a bűnösöket jószágelkobzással büntesse. 2. Hogy az egyházak szabadon használhassák sóbeli javadalmakat ²⁾, s azoknak kárpótlásul a múlt évekre, öt esztendő leforgása alatt tizezer girát fizetend. 3. A hitbéri s házassági pöröket czentúl nem engedi világi bíróság elébe vitetni, valamint a papok ügyeit sem. 4. A papságot semmi adóval nem engedi terhelteni. Mindezekre a kir. főtisztviselőknek is meg kellett esküdniök.

Hadjárat az
osztrák Frigyes
ellen.

A békét, melyet e szerződés végrehajtása egy időre előhozott, Frigyes osztrák herczeg megbüntetésére fordították a királyok. A herczeg ellen, mióta ő a lázongó magyar urakkal, kik II. Fridrik császárt az országba hívni szándékoznak, egyetértve a szomszédi barátságot megsértette, méltán nehezteltek királyaink; miért, csak alkalomra vártak, melyben ezért haragjokat vele éreztethessék. Nem kevéssé növelte boszúságokat az, hogy a herczeg, ki szintén Lascaris Tódor leányát, Zsófiát, Endre hitvesének hugát, tartá nőül, miután tőle három évi házassága után gyermekei

¹⁾ Ld. e szerződést Katonánál: V, 645. kövv.

²⁾ Több egyháznak só illetve járt a kamarától, e sőt a királyi sőtisztek mérsékelt áron megvehették aug. 28-tól sept. 8-ig; ha meg nem vették, jogában állt az egyháznak, azt bárkinek szabadon eladnia.

nem születtek, magától 1233-ban elűzte. Királyaink tehát ezt jó alkalomnak látván boszút állni a hercegen, előbb Stíriára, majd Ausztriára törtek, pusztítván azok határait. Venczel cseh király, kinek anyja Constantia, Endrének nővére volt, evvel szövetségbe lépén, ugyanazon időben éjszak felől fenyegette Fridrik herceget. Ő tehát, mielőtt nagyobb baj érné, sietett megengesztelni a magyar királyokat. A béke 1233 végén kötött meg ¹⁾. A fondor Fridrik ezután a legjobb barátságot színelte. A következő évben, midőn huga a meissenai fejedelemnek eljegyeztetett, Endrét és Bélát is meghívta a nászünnepekre, s viszont maga is vendége lett Endrének, midőn ő, ki második nejét Jolantát, még a múlt évben elvesztette volt, hatvan éves kora s fiai ellenzésének daczára, Beatrixsal, Aldobrandini osteri márkgróf leányával harmadik házasságra kelt. De az álnok herceg még ez alkalommal is folytatta fondorlatait. Ő hercezas természetével szintűgy sovárgott hatalmának, mint kinseseinek növesztésére; benn, a maga országában zsarnok, szomszédai irányában nyugtalan, viszálykereső, majd a magyar, majd a cseh király ellen fondorkodott s keresett okot háborúra ²⁾. Most is, midőn Endre nászán vendégül jelent meg, titkon ismét fondorkodott az eléggéletlen magyar urakkal, kik semmikép sem tudtak kibékülni Béla szigorával. Endre kevésbé me-nyekzője után nyomába jött, hogy őt Fridrik e magyar urak segedelmével megtámadni szándékozik. A két király tehát, most is segítve rokonuktól, Venczel cseh királytól, Fridri-

Endre ha-
zassága
Beatrixsal.

¹⁾ Pernold: Hanthallernál: *Fasti Campilliliens.* I, 1314, Chron. Claustr. Neob. és Zwetlens. Pertznél: IX. Frehernél: I, 978.

²⁾ Iste Fridericus — így jellemzi őt a Chron. August (Freher: I, 523) cum esset severus homo, in judiciis districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur . . . satagebat etiam nobiles opprimere, et ignobiles exaltare, saepe tyrannidem exercebat: audacia cordis sibi innata ipsum quiescere non sinebat.

1234.

ket megelőzvé, ismét hadat vezetett Ausztriába, s a horceget Bécs táján arra kényszerítette, hogy a békét pénzen váltsa meg ¹⁾).

De a háború s a menyekző újabb s újabb pénzzavarokba süllyeszté Endrét, s azokból mit a praenestei püspöknek esküvel fogadott, többeket nem tartott meg: nem fizette meg az egyháznak a só-javadalmaikban szenvedett kárukért a kötelezett összeget; ellenben a papság jószágain újabban is adót szedtetett ²⁾. A szerződés megtartására való felügyelés, s a király kiátkozása, ha azt meg nem tartaná, akkoron a bosnyai püspökre bízott a pápai követből; most tehát ez, látván intéseinek fogamatlanságát, az egyházi átkot ellene valóban ki akarta hirdetni. Szerencséjére Endrének, Robert érsek, hihetőleg, mivel sértve érzé magát, hogy a pápai követ másra mint ő reá bízta volt a szerződés végrehajtását, az átkot kihirdettetni nem engedte. Endre ekként megmenekült az egyházi átoktól; most azonban Robert érsekre csapott le a pápa haragja, s őt maga elébe idézte ³⁾. Endrétől is kívánta ugyan a pápa, hogy az adót, melyet a papság jószágain szedtetett, adja vissza; de erre Endre akként válaszolt, hogy „ama szerződést megtartania annyi volna, mint lemondani királyi méltóságáról, miután jövedelmei a királyi bőkezűség következtében, melynél fogva fiainak és unokájának azokból három részt átengedett, magának csak a negyediket tartván meg, igen megapadtak“. Kérte ennél fogva a pápát, hogy ne csak a megtérítésről mondjon le, hanem engedje meg azt is, hogy ilyféle mérsékletes adót, a jövőre is szedhessen. Erre ugyan nem volt hajlandó ő szentsége, s a kalocsai érseket, a nyitrai püspököt s a pannonhegyi apátot bízta meg, tudósítsák őt pontosan, mire esküdött meg koronáztatásakor

¹⁾ Chron. Salisburg. és Zwetlense Pertznél: Scriptores IX. ezen évhez. Chron. Pernoldi. Hanthallernál. i. h. Vit. Arenpeck. Leibnitz-nál: Script. Brunsw. III.

²⁾ Katonánál: Hist. Crit. V, 738.

³⁾ U. o. 696.

tulajdonképen a király ¹⁾). Abban mindazáltal megegyezett, hogy a papságnak fizetendő tízezer girányi kárpótlást csak tíz év alatt, évenként ezer girával rója le ²⁾).

A halál azonban, mely Endrét 1235 vége felé meglepte, őt ezen kötelezettség alól is fölmentette. Nem sokkal halála előtt a Gertrudtól született leánya Erzsébet, Lajos thuringeni határgróf özvegye, az egyház által a szentek sorába igttatott. A második házasságából született Jolánta pedig Jakab arragoniai királyhoz ment nőül. Endre özvegye, Beatrix, félvén az iránta tán kelletinél szigorúbb Béla üldözéseitől, férje halála után, férfi ruhában titkon hazájába menekült, s nem sokára egy fiúnak, István hercegnek lett anyjává. Istvánról, kitől III. Endre király született, utóbb lesz alkalmunk szólani.

Endre alatt Moldva is, mely akkoron egy kún faj hazája volt, némi függésbe jött a magyar koronától. IX. Gergely, III. Honorius utóda, ennek példája szerint, 1227-ben, pápasága elején, azon volt, hogy Endre s a magyar urak újabban kereszthadjáratot intézzenek a szentföldre. Endre maga több hajókba volt ugyan keveredve, semmint erre kedve támadhatna; Robert érsek s néhány mások mindazáltal felvették a keresztet. Robert már meg is indult volt a zarándoklatra, midőn Borics kún fejedelem fia, követségben érkezett hozzá atyjától, kérvén őt, jőne Moldvába s adná fel a népre a keresztiséget. Az érsek tehát keresztfogadalmától magát fölmentetvén, a kunokhoz utazott s ott a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte ³⁾). A fejedelemnek maga Endre király lőn keresztatyja. Az érsek aztán a milkovi püspökség nevét, mely rég óta fénállott s a székely földet és Moldva egy részét foglalta határaiba, kún püspökség nevére változtatta, s egy Tódor nevű papot hagyott hátra

¹⁾ U. o. 737.

²⁾ U. o. 734, 739.

³⁾ Chron. Belgicun. Pistoriusnál III, 242.

1235.

püspökül. A székelyek azonban igen rossz néven vették püspökségük nevének az új megtértek kedvéért lett megváltoztatását, s utóbb is inkább régi nevén maradt fenn, mígnem azt Bakacs Tamás érsek a 15-dik században végkép eltörölte s a gyulafehérvárhoz kapcsolta ¹⁾. IX. Gergely pápa e püspökséget egyenesen a maga hatósága alá vevén, Béla ifjabb király pártfogásába ajánlotta. Már a praenestei püspök s pápai követ reávitte volt Bélát azon ígéret tételére, hogy a kún püspök számára székesegyházat építend, s az eretnekeket és oláh szakadárokat a kormánya alatt lévő tartományokban a római egyház kebelébe térítendi vissza ²⁾. Ezen ígéret végrehajtására a pápa is sürgette őt 1234-ben, szívére kötven egyszersmind, hogy a püspökséget megalapítani, illendő javakkal ellátni is ügyekezzen ³⁾. Minthogy e levelekben a pápa a kún püspökségről oly módon beszél, mint Béla országában létezéről: világos, hogy a kún fejedelem, midőn a keresztséget fölvette, egyszersmind a magyar király felsőségét is elismerte.

¹⁾ Raynald: Annal. Eccl. 1229 évhez n. 60. és 1231 évhez n. 40. Benkő: Milkovia. I, 116, Katona: V, 535.

²⁾ Raynald: 1234 évhez n. 40.

³⁾ U. o. Katona: V. 705. kov.

2500 + 1000 = 3500

